

DOINA RAD

ILIE RAD

reptacional. p. Nicolae Corne
o and d. d. g. r. magro
colao filio suo. de quolam
in oradu. r. alios jolis. sup
endice r. empoe de pander
a phibus.
Nandorlaka
36 A 1311
Com. Alb

Un sat care aluneca-n uitare

NANDRA

Doina Rad

Ilie Rad

NANDRA

Un sat care aluneca-n uitare

File din monografia și din „romanul” satului

Doina Rad Ilie Rad

NANDRA

Un sat care aluneca-n uitare

File din monografia și din „romanul” satului

La 710 ani de la prima atestare documentară

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2021

© Doina Rad, Ilie Rad, 2021.

Coperta: Könczey Elemér

Redactor: dr. Marius Mureșan

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

RAD, DOINA

Nandra: un sat care aluneca-n uitare: file din monografia și din „romanul”
satului / Doina Rad, Ilie Rad. – Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2021

Conține bibliografie. – Index

ISBN 978-606-17-1860-3

I. Rad, Ilie

908

Casa Cărții de Știință

400129 Cluj-Napoca; B-dul Eroilor, nr. 6-8

Tel.: 0264-431920

www.casacartii.ro; e-mail: editura@casacartii.ro

SUMAR

Acad. Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române, <i>Cuvânt către cititor</i>	11
Cum s-a născut o idee	17
A. I. File din istoria satului Nandra	31
Numele satului și așezarea sa geografică	31
Urme arheologice în satul Nandra	35
Un document publicat în premieră națională: prima atestare documentară a moșiei Nandra (Nandorlaka).....	39
Cinci secole de istorie într-un sat	47
Satul Nandra – prezent pe hărțile iosefină, franciscană și iosefino-franciscană.....	54
II. Secole de credință creștină.....	61
A existat, „pe locul Landor”, din hotarul satului Nandra, o mănăstire?.....	61
Evoluția numărului de enoriași și a bunurilor bisericii din Parohia Nandra, pe baza conscripțiilor religioase (1733-1900)	64
Evoluția populației satului Nandra (1850-1992), pe baza recensămintelor civile.....	82
Biserica de lemn din Nandra.....	91

Viața Bisericii din Nandra, între 1955-1965.....	96
Casa parohială din Nandra.....	102
Clopotnița Bisericii.....	110
Cimitirul satului.....	114
Averea bisericii din Nandra.....	122
Odiseea transferării unor obiecte de cult din patrimoniul național, aflate în posesia Bisericii din Nandra (18 cărți de cult, din secolul XIX, 8 icoane pe sticlă, pictate la Nicula etc.), în diverse locuri din județul Mureș. Interviu cu Părintele Laurențiu Pompei	129
Preoții care au slujit în Nandra (1733-2021), cu date biografice ale unora	139
III. Aspecte ale învățământului sătesc	145
Școala sătească din Nandra.....	145
Din însemnările unui inspector școlar: Onisie Țiboc (Vodas)	157
IV. Năndrenii în momente de cumpănă ale istoriei.....	171
Năndrenii și răcoala lui Horea, Cloșca și Crișan	171
Tributul de sânge al năndrenilor, în Revoluția de la 1848-1849	176
Participarea năndrenilor la Primul Război Mondial.....	193
Jertfele năndrenilor în Al Doilea Război Mondial.....	202
Moartea eroului Vasile Iacob, la Cotul Donului. Mărturii ale fiicei sale	210
Veteranul Gheorghe Mâtcă, decorat de cinci ori, pentru faptele sale eroice de pe frontul celui de-Al Doilea Război Mondial.....	216

Sumar

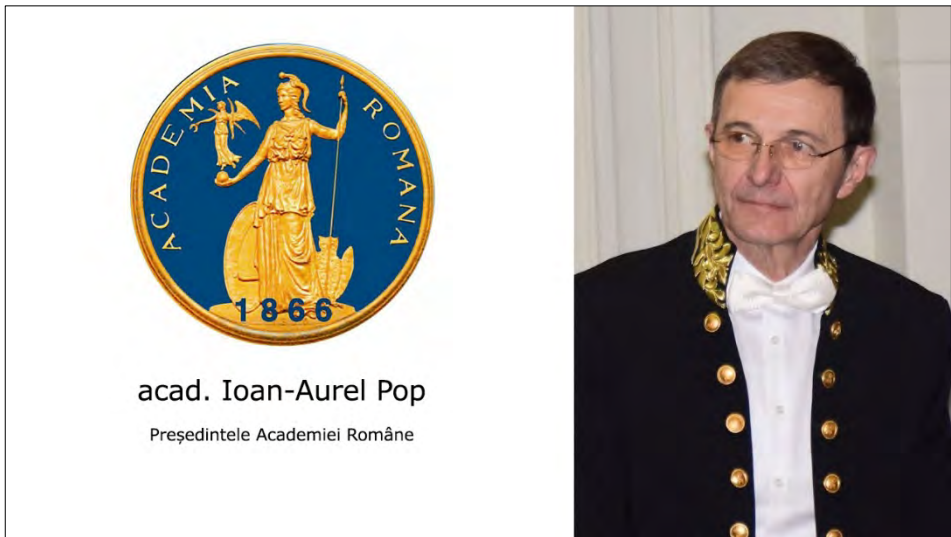
Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion, la aducerea în țară, respectiv la București, a Prințului Carol, viitorul Rege Carol al II-lea.....	219
Schimbări administrative în Nandra.....	241
Chiaburii din Nandra – în vizorul Securității.....	244
Întovărașirea „1 Mai” din Nandra.....	257
GAC/CAP „Înfrățirea” din comuna Bichiș și satul Nandra.....	262
Nandra și Revoluția din 1989.....	266
V. Să salvăm de la uitare!	269
Aspecte ale graiului din satul Nandra	269
Datini, obiceiuri și tradiții la sărbătorile de peste an	300
B. VI. File din „romanul” satului Nandra	331
Doi călători străini, din sec. al XVIII-lea, despre satul Nandra....	331
Ștefan J. Fay, <i>O călătorie la Nandra, după 40 de ani</i>	334
Richard Müller-Schmitt, editor german: <i>Peregrin prin Nandra</i> ..	342
„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”	
Interviu cu o năndreancă, Maria Iacob (căs. Coțiu)	353
Doina Rad, <i>Amintiri din zariște de sat</i>	377
Ilie Rad, „ <i>O bucată de humă însuflețită</i> ” din Nandra.....	386
VII. „De neamul Poruțeștilor” din Nandra.....	411
Destinul unei familii.....	411
Un năndrean „americanizat”, devenit celebru: Nicolae Brudan Poruțiu (Perry).....	417

„Mi-ar plăcea nespuse să vin în România și să vizitez țara strămoșilor mei!” Interviu cu David L. Johnson, nepot al lui Perry.....	427
„Mama, Elena Victoria, și-a numit noua fiică <i>Nandra</i> , după satul natal a lui Budo.” Interviu cu John P. Johnson, alt nepot al lui Perry	441
Elena Victoria Perry-Johnson, <i>Crâmpieie din povestea vieții mele</i>	447
O dramă de familie (Cum a fost împușcat Petru Poruțiu, în propria casă, în septembrie 1944).....	493
Memoria ca justiție (Drama adolescentului „Cuza”, care a stat ascuns în Nandra, într-o groapă din casa părintească, timp de cinci ani – 1949-1953.).....	499
„Pe fratele meu, Alexandru, și pe servitor, soldații ruși i-au scos în fața casei, să-i împuște.” Interviu cu Doamna Elvira Poruțiu ..	527
C. VIII. Diverse	535
Ștefan J. Fay și Ștefan Grigore de Faÿ, <i>Povestea pianului Erard, vechi de 140 de ani (la care George Enescu a cântat mai bine de un deceniu!), păstrat la Căminul Cultural din Bichiș, aproape cinci decenii</i>	535
Patru scriitori născuți sau trăitori în satele comunei Bichiș.....	563
Ștefan J. Fay (1919-2009), Bichiș.....	563
Horváth István (1909-1977), Ozd.....	570
Septimiu Bucur (1915-1964), Gâmbuț.....	576
Ilie Radu-Nandra (n. 1955), Nandra	581

Sumar

Valori distruse, ratate, furate sau pierdute, legate de istoria satului Nandra	588
Ce-i scria o mamă din Nandra, în anul 2000, fiului ei plecat în America.....	598
Scrisori pentru romanul <i>Neamul Trifeștilor</i>	603
Satul Nandra în arhiva CNSAS.....	607
Șase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor.....	612
Acad. Ioan-Aurel Pop, President of the Romanian Academy, <i>Preface</i> ..	629
The great monograph of a small village	635
Prezentarea autorilor	643
Doina Rad	643
Ilie Rad	645
Bibliografie.....	647
Indice de nume.....	653
Indice de localități.	675
Addenda: documente oficiale.....	681
Anexe.....	689

Cuvânt către cititor

Domnul Acad. Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române

Când se lansează o monografie a unui sat, o istorie a unei comune, a unei frânturi de țară, îmi vin în minte mereu lucruri din vechime, greu de definit în cuvinte, gânduri inefabile, care scapă logicii și se învecinează cu credința, cu spiritualitatea și înveșnicirea, cu eternul uman. Mai concret, între altele, îmi răsar în memorie două versuri ale lui George Coșbuc: *Picurii cu strop de strop/ Fac al mărilor potop*. Sunt versuri azi uitate, ca și autorul lor cu destin tragic, trecut prea repede – de o critică grăbită, superficială și „postmodernă” – între autorii români minori. Versurile însă, scrise pentru toți, inclusiv pentru lumea noastră de la țară de odinioară, poartă în ele un dram de înțelepciune cuminte și modestă. Conform mesajului lor, toate monografiile, cronicile, letopisețele de sate

de până acum ar trebui să dea, însumate, istoria întregului, a țării. Ceea ce nu e tocmai așa, și nici n-ar putea să fie. Dar este totuși ceva care tulbură în cele mai bune dintre aceste referiri, este ceva deosebit, *in nuce*, așa cum în metonimie sau în sinecdocă, întregul se întrevede prin parte.

În sate, sunt frânturi de viață trecută și prezentă, numai că viața este una și aceeași, indiferent când a fost trăită. Viața aparține mai mult trecutului, fiindcă prezentul durează preț de o clipă (se transformă imediat în trecut), iar viitorul rămâne necunoscut, incert. Prin urmare – cum spunea înțelept Marguerite Yourcenar – dragostea pentru trecut înseamnă în fapt dragoste de viață. Iar trecutul, evocat în cronicile satelor noastre, cu bun meșteșug, de mari personalități sau de preoți, învățători și profesori de țară, vorbește de la sine și ajunge la sufletul cititorului. Se pornește, de obicei, în aceste reconstituiri, de la rădăcinile îndepărtate și nesigure, se trece prin epoca romană, prin zbuciumatul Ev Mediu, pentru a se detalia epocile mai apropiate de noi, față de care și sursele sunt mai generoase. În cronicile mai tuturor așezărilor noastre vorbește de fapt satul de odinioară, vorbesc oamenii lui, deopotrivă nobili și supuși, laici și clerici, români și alții, vorbesc locașurile de cult, eroii sacrificați pentru cauze mai bune sau mai rele. Prin întâmplările de demult, în satele de azi se răsfrânge prezentul, înnoit sau prăfuit, bun sau dezolant, cu speranțe pentru viitor ori mai sumbru, ca viața.

Satul ne-a croit nouă, românilor, destinul până de curând, în secolul al XX-lea. Societatea noastră s-a format în sate, printre țărani, din care s-au desprins și elitele, formate odinioară din cnezi/ juzi și voievozi/ duci, ajunși apoi, unii dintre ei, boieri și nobili. Când s-au născut voievodatele noastre medievale, s-a trecut „de la sat la stat”, prin reunirea tuturor așezărilor noastre rurale sub sceptrul unui conducător prestigios și respectat, cu putere venită spre el „din mila lui Dumnezeu”. Multe secole la rând, am avut – cum zicea Nicolae Iorga – doar „sat fără stat” și astfel ne-am putut păstra ființa. Satul era un stat nenumit, un sat în miniatură, cu „oameni buni și bătrâni” în frunte, cu primari aleși și chemați juzi ori cnezi, cu „pornirea plugurilor” și cu „strânsul poamei”, cu oameni de pază

și ordine, cu biserica de pe culme. Chiar și orașele și târgurile noastre medievale și moderne erau, până la un punct, un fel de sate mai mari, deschise, cu terenuri cultivate în interiorul lor și în jur, cu animale crescute prin gospodării, cu lume modestă. Orașele înconjurate cu ziduri masive, gospodăriile închise cu porți imense și opace, bisericile fortificate nu intră în tradiția noastră, nu încap în mințile noastre. Burgurile, cu zidurile lor inspiratoare de frică, au fost aduse la noi de „oaspeții” germanici, veniți dintr-o lume rece, agitată și pragmatică. La noi, apărarea de inamic se făcea altminteri, nu prin izolare între ziduri. Se făcea prin înțelegere ori prin adăpostire în locuri ferite, până trecea urgia. De aceea, de altminteri, „codru-i frate cu românul”.

Mai toți intelectualii noștri din epoca modernă au sorginte rurală. Unele țări din jur au dezvoltat de-a lungul vremii naționalisme nobiliare orgolioase și exclusiviste și au format națiuni elitiste, în care poporul de rând a pătruns greu și târziu; la noi, la români, naționalismul a fost teoretizat și susținut mai ales de intelectualii de extracție rurală, pentru care satul era ca icoanele sfinte. Până spre anii 1900, și economia noastră se derula prioritar pe tărâm agricol. Românii erau în cea mai mare parte cultivatori și păstori, practicanți de meșteșuguri sătești, slujitori ai gliei. Marii noștri creatori de valori spirituale – chiar și ci cu școli înalte, făcute prin țări străine – erau în sufletele lor țărani sau de origine rurală, născuți la țară, printre coline vălurite, pe câmpii „arse și vărute, ca la porțile Romei” (Nicolae Bălcescu), în „codri de aramă” (Mihai Eminescu). Cu alte cuvinte, ei trăiau „pe-un picior de plai,/ pe-o gură de rai” (*Miorița*). Chiar și în secolul al XX-lea, anumite curente culturale la noi se chemau poporanism și sămănătorism. Liviu Rebreanu și Lucian Blaga aduceau, sub cupola Academiei Române, „laudă țăranului român” sau făceau „elogiul satului românesc”. Blaga, născut în locul ce purta în nume „sunetele lacrimii”, era convins că „veșnicia s-a născut la sat”.

Până de curând, se părea că lumea satului a apus, strivită de orașele mari, de industrie, de confortul urban, de globalizare etc. Azi, lucrurile nu mai sunt așa de clare, în evoluția lor prea grăbită. Aglomerația, transportul

în comun sugrumat, automobilele blocate în trafic, poluarea, nervii, agitația, depresiile, disconfortul, drogurile, „progresismul” etc. au ajuns sinonime cu orașul, adică au ajuns să exprime puterea unui monstru care ne strivește pe toți. Nu este de mirare că atâția oameni copleșiți, îmbolnăviți, dezamăgiți și chiar scârbiți de orașe – mai ales străini – vin la noi și redescoperă farmecul satelor, dulceața culmilor, succesiunea deal-vale sau oscilația dintre tărâmul teluric și tărâmul cosmic (care i-a inspirat lui Blaga viziunea „spațiului mioritic”). Ei învață sau re-învață cum să miroase florile și iarba, cum să crească animale domestice, cum să cultive legume sau să cosească fân, să facă stoguri, să cânte doine și să joace în ritm popular.

Nevoia lumii contemporane de sat este sinonimă cu nevoia de rădăcini, de locul nașterii noastre ori a strămoșilor, „de prichiciul vetrei cel humuit” (Ion Creangă), „de codri verzi de brad și câmpuri de mătase” (Octavian Goga), de „drumețul sărman, muncitor cu sapa” (George Topârceanu), de via, care miroase „a tămâios și coarnă, duios a piersici coapte și crud a foi de nuc” (Ion Pillat). Dezolarea satelor noastre a fost deplânsă încă demult („Ce s-a ales din casa asta, vecine Neculai al Popii” – Octavian Goga), când satele se goleau de intelectuali, când prunii ce „stăteau să moară” abia își mai mișcau „creanga lor bolnavă”. Azi, unii au înțeles – prea puțini, din păcate – că ruperea de sat și ruina satelor pun în pericol esența umană și umanitatea în ansamblu. În Transilvania – unde, mai recent, chiar personalități regale și princiare se simt ca-n sânul lui Avraam – foamea de satul așezat de odinioară pare și mai mare. Nicolae Iorga a definit provincia intracarpatică cel mai bine, atunci când și-a intitulat una din cărțile lui de geniu „Sate și preoți în Ardeal”. Pentru români, aceasta a fost esența vieții și acesta a fost secretul viețuirii, conviețuirii și supraviețuirii. Țăranii au fost talpa țării, iar preoții au fost conducătorii spirituali, sociali, politici ai acestor țărani români, fiindcă alți conducători – de la o vreme – nu au mai fost lăsați să aibă.

Azi suntem tentați – cu atâtea ispite și facilități în jur – să mergem în lume, pe meridiane îndepărtate, mânați de nevoi sau de curiozități, uitând de rădăcini. Dar locul nașterii noastre – loc însuflețit, viu,

carismatic – se răzbună pe noi, ne cheamă spre rădăcini, dacă nu altminteri, atunci când ni se întoarce câte un părinte la Domnul, când se oficiază cununii ori când se nasc prunci, când oamenii se însuflețesc de duhul sărbătorilor, când colindă și cântă, când le e dor de cozonac aburind scos din cuptor, când plâng, pentru că încă „jale duce Mureșul și duc tustrele Crișuri” (Octavian Goga). Ne-am cam dezis de aceste valori perene, i-am pus prea repede pe unii de-ai noștri – mari – „în debara”, ne-am trezit brusc mai deștepți decât cei care ne-au deșteptat și ne-au arătat căi bune de urmat, iar acum tragem ponoasele.

De aceea, inițiativele unor intelectuali de astăzi, oameni de suflet, căutători de așezare temeinică și de veșnicie, de a reînvia interesul pentru viața locală și pentru sat, este de remarcat, de lăudat și de sprijinit. Ilie Rad, ca și soția sa Doina, nu este nici profesor de sat și nici preot de țară. Este profesor universitar și a găsit cu cale să scrie, împreună cu Doina, o carte despre satul său, Nandra. O face cu mintea, sistematic și organizat, ca orice savant, o face și cu sufletul lui de om ivit din adâncurile unei lumi vechi și parțial pierdute. Dar ce lume fascinantă, cu nume arhaice, cu urme arheologice de mii de ani, cu documente de fondare de peste șapte secole, cu populație românească statornică, cu un creștinism cuviincios și temeinic, cu școală veche, organizată la început pe lângă biserică, cu morți și cu eroi, cu grai frumos românesc, cu tradiții minunate, cu oaspeți străini, cu săteni plecați peste mări și (unii) reîntorși, cu familii vrednice, cu pierderi și câștiguri, cu simțul pământului reavăn și aburind de har dumnezeiesc, dar și cu cele mai mari risipiri în deceniile din urmă! Ilie și Doina Rad au scris – cum a zis un interlocutor evocat în carte – un roman al satului. Eu i-aș zice și imn sau prinos de recunoștință față de toți năndrenii care zac sub glie, dar din care s-a ivit lumea de astăzi, câtă mai este. Ilustrația deosebită, indicele de nume, de localități, bibliografia, rezumatul în engleză nu doar că întregesc cartea, dar îi și conferă statutul de cercetare sistematică, de lucrare „pentru minte, inimă și literatură”, cum ar fi spus Gheorghe Barițiu.

Doina Rad, Ilie Rad

Mie mi se pare că lucrarea este și o pledoarie de mărire a dialogului și înțelegerii dintre oameni. Numitorul comun al dialogului dintre noi, al dialogului nostru cu lumea și cu noi înșine, secretul dăinuirii noastre, balsamul vieții noastre viitoare – ne spune inițiativa de față – se sublimează în acest cuvânt mare, frumos și copleșitor: satul. Satul ca sat este vechi de două milenii, de pe vremea când strămoșii daco-romani își apărau așezările cu șanțuri și cu valuri de pământ (sat sau, cum era în Evul Mediu, „fsat” vine din latinescul *fossatum*, adică groapă, fâgaș, șanț). Satul ne-a fost formă de organizare și de conservare a vieții și marcă de civilizație. De aceea, îndreptarea atenției noastre către sat – făcută cu discreție și bună cuviință de soții profesori Doina și Ilie Rad – înseamnă un efort de regăsire a identității noastre, a vieții noastre autentice, aceea ca ne-a dat ființa și numele.

Ferice de satele care au astfel de fii!

Ioan-Aurel Pop

Cum s-a născut o idee

1. Ideea acestei cărți. Aș vrea să arăt, în cele ce urmează, cum s-a născut cartea de față, pentru a vedea că nicio idee nu se naște din neant și că e nevoie de un context potrivit, care să o genereze.

La 18 februarie 2020, am împlinit 65 de ani. Profitând de acest mic jubileu din viața mea, mi-am zis că e cazul să scriu câteva pagini din volumul memorialistic, *Viața ca un dar*, pe care l-am anunțat de multă vreme, volum care începe, normal, cu evocarea anilor copilăriei. Am publicat câteva episoade pe blogul meu (*Blogul lui Ilie Rad*, de pe site-ul www.ilierad.ro), care au avut unele ecouri neașteptat de pozitive (inclusiv din partea unor persoane necunoscute), ecouri care m-au determinat să merg mai departe.

Scriind despre copilărie, am vrut să fac un mic istoric al satului meu natal. Căutând informații pe Internet, am aflat că, în anul 2021, se vor împlini 710 ani de la prima atestare documentară a satului Nandra. Iată, mi-am zis, un moment jubiliar, care trebuie marcat. Și am început documentarea, fără să prevăd anvergura proiectului.

Cred că am fost foarte norocos, pentru că, încă la începutul cercetării, am descoperit două documente fundamentale pentru istoria satului Nandra: actul de atestare, păstrat la Arhivele Naționale Maghiare din Budapesta, și o fotografie cu Biserica de lemn din Nandra, demolată în 1946, biserică amintită în lucrările de specialitate, dar a cărei fotografie nu este reprodusă de niciuna, fiindcă nu se știa de existența ei. Aceste două documente mi-au dat un elan necesar continuării proiectului, care deja se conturase: va fi o monografie!

2. Reacții la ideea monografiei. Cred că Doamna Irina Petraș, Președinta Filialei Cluj a Uniunii Scriitorilor din România, a fost între

primii care au aflat de preocuparea mea de a scrie o carte despre Nandra. Mulțumindu-i pentru felicitările pe care mi le-a trimis, cu ocazia zilei mele de naștere, și spunându-i că lucrez la monografia satului natal, Irina mi-a spus scurt: „Va fi o carte faină, sunt sigură!” În același mesaj, m-a mai întrebat: „Oare de ce n-ai mai semnat Radu-Nandra?/ Îmi plăcea numele!” I-am explicat că am renunțat la acest pseudonim în 1995, când am devenit cadru didactic la Universitatea „Babeș-Bolyai”, din motive pe care nu le mai reiau aici. Dar am iubit și respectat satul meu natal în continuare.

Câteva semnale încurajatoare am primit și prin email. Doamna **Elvira (Vera) Boldea** (căs. Rizoli) mi-a scris: „Fantastic! Am citit pe nerăsuflăte fiecare frază (din unele articole publicate pe blogul meu, n. I.R.). Sânt foarte fericită că am ocazia să cunosc locuri și lucruri de pe meleagurile natale. Sânt lucruri pe care nici nu-mi imaginam că există. Ai un dar aparte, Ilie, mă bucur că te avem, datorită ție și valorilor tale vom rămâne nemuritori. Spor și numai bine!” (22 aprilie 2021).

Maria Brudan a lu’ Fimia (căs. Anton) mi-a scris, în 25 aprilie a.c.: „Mă bucur tare mult pentru inițiativă, ne alăturăm și noi, frații Brudan./ Oricând, cu ce putem, ajutăm cu drag./ Mulțumim pentru implicarea ta și a celorlalți./ Am o bucurie fără margini că te-ai gândit să realizezi ceva atât de măreț pentru satul nostru. Succes!/ Sărbători frumoase!”

Au existat și câteva reacții negative. O fostă colegă de școală a fost chiar revoltată că, în trei pagini cu ilustrații, care simulau paginile din monografie, i-am publicat poza de la terminarea liceului, fără să am aprobarea ei! Legal are dreptate, cu noua lege (LEGEA nr. 363, din 28 decembrie 2018) privind protecția persoanei! Naivul de mine, credeam că îi voi face o plăcută surpriză, văzându-și poza publicată! Evident, am scos fotografia! O altă consăteană mi-a spus că nu dorește să figureze la pagina cu „Năndreni absolvenți de studii superioare”. Ambele persoane au fost scoase inclusiv din indicele de nume, iar dacă apar în fotografiile colective, numele lor au fost „anonimizate”, ca să folosesc un termen utilizat de CNSAS.

În fine, o femeie din Nandra s-a arăta de-a dreptul revoltată de ce vrea să facă „prăpăditu’ ăla a lu’ Iozefa. Cine se crede el, să vină să ne ceară

bani, ca să se taie pădurea din cimitir?” Furioasă, a terfelit nu numai persoana mea și memoria părinților mei, ci și a bunicilor! Am zâmbit când mi s-a relatat acest lucru și mi-am spus în gând cele mai profunde vorbe pe care le-am citit vreodată, rostite de Mântuitorul Isus Hristos pe cruce: „Iartă-i, Doamne, că nu știu ce fac!”

3. Structura monografiei. Pa parcursul muncii la monografie, am răsfoit cel puțin 30 de monografii ale unor sate, mai ales din Transilvania. Trebuie să spun că niciuna nu m-a mulțumit, în sensul că nu am putut să o iau de model. Dimpotrivă, cele mai multe m-au dezamagit prin lipsa de rigoare, acribie, originalitate, documentare, banalitățile prezentate (ce animale și plante cresc în zonă etc.). Am avut impresia că acestea au fost scrise exclusiv pentru ca autorii lor să încaseze niște bani de la primăriile respective.

Structura actualei monografii nu s-a născut dintr-o dată, așa cum se prezintă, ci pe parcursul elaborării capitolelor. Era clar că, de la publicarea actului de atestare, trebuia relevată implicarea năndrenilor în marile evenimente ale timpului: răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, Revoluția de la 1848, Primul Război Mondial, Marea Unire din 1918, Reforma agrară din 1921, Al Doilea Război Mondial, Reforma agrară din 1945, cooperativizarea agriculturii (cu cele două etape: întovărășirea și GAC-ul), terminând cu Revoluția din 1989 și cu situația actuală. La acest capitol s-au mai adăugat, desigur, altele, referitoare la istoria bisericii din sat, a Casei Parohiale, a școlii sătești, a cimitirului, precum și un capitol cu șase generații de năndreni.

În 18 aprilie 2021, am avut o convorbire telefonică cu scriitorul Dumitru Popescu (cunoscut și ca om politic important, înainte de 1989). De fapt eu l-am sunat, ca să îl felicit cu ocazia zilei de naștere (împlinea 93 de ani!). Întrebându-mă, evident, la ce lucrez, i-am spus că elaborez o monografie a satului meu natal și că sunt entuziasmat de câte fapte insolite am descoperit (un consătean, Trif Șofron, a contribuit decisiv la aducerea în țară, respectiv la București, în 6 iunie 1930, a Principelui Carol, care va deveni, după două zile, Regele Carol al II-lea al României; un năndrean care a emigrat în America, în 1907, Nicolae Brudan Poruțiu-Perry, a

revenit în țara natală, în 1922, ca reprezentant al Uzinelor Ford în România; un alt consătean, Gheorghe Mâtcă, a fost decorat cu 5 medalii, pentru actele de eroism dovedite pe front, în Al Doilea Război Mondial.) Ascultându-mă, Domnul Dumitru Popescu mi-a spus în final: „Dumneata văd că nu scrii doar monografia, ci și romanul satului!”

Uite că nu mă gândisem la așa ceva! Dar „romanul satului” a devenit a doua secțiune importantă a cărții, care îi asigură monografiei unicitatea ei absolută, în rândul cărților cu acest profil. „Romanul” a fost îmbogățit cu noi și noi capitole: despre pasiunea politică; o dramă în familie; scrisorile trimise de tinerii înrolați în armată unei fete din Nandra; ce-i scria o mamă din Nandra, în anul 2000, fiului ei plecat în America etc.

O mare atenție a fost acordată părții ilustrative a monografiei, cu reproducerea unor documente oficiale (acte, documente din arhive, coperte de cărți etc.), respectiv a fotografiilor cu caracter personal. Au fost reținute și tipărite cu prioritate doar fotografiile cu valoare documentară, istorică. Ideea a fost ca fiecare năndrean să apară cel puțin o dată într-o fotografie, principiu care nu a putut fi respectat, din cauza fotografiilor de grup, unde aceeași persoană poate apărea de mai multe ori.

Din cele peste 80 de familii, cărora le-am adresat invitația de a ne trimite fotografii, au răspuns invitației doar 30. Inițial, promisesem că sub fiecare fotografie vom trece numele familiei posesoare a fotografiei, dar am renunțat la această precizare, care s-ar fi repetat în multe cazuri și, în plus, ar fi luat din spațiul alocat fiecărei fotografii. Enumerăm familiile care ne-au pus la dispoziție documente și fotografii: Andone Dorin și Elena, Andreșan Ioan, Bihorean Adrian și Elena, Bota Mariana și Florin, Brudan Andrei și Felicia, Brudan Liviu, Brudan Mircea, Brudan Stelian, Ciuca-Duma Maria, Ciuca-Tatu Iuliana, Coman Emil și Susana, Cosma Ilie și Dorina, Coțiu Maria, Cozma Casian și Elena, Gherman Angela, Lupu Constantin și Elena, Mâtcă Ioan, Moga Laurean și Maria, Oltean Amalia, Pol Dionisie și Felicia, Popa Ioan și Rozalia, Poruțiu Elvira, Poruțiu Ioan și Marița, Rad Ilie și Doina, Suciu Maria, Togănel Constantin și Emilia, Trif Eugen, Trif

Ioan, Trif Olimpia, Trif Partenie, Țiboc Ioan, Țirca Horea, Ursu Lucreția (căs. Răchită).

În al doilea rând, ne-am străduit să identificăm, la toate fotografiile, persoanele prezente. În general, au fost create pagini tematice, unde fotografiile au fost publicate în funcție de format, tematică etc.

4. Transcrierea textelor. O problemă deosebit de importantă pentru un istoric este sau ar trebui să fie grija pentru transcrierea științifică a textelor. Din păcate, nu am prea văzut cărți ale istoricilor, precedate de ample note privind principiile de transcriere (la fel se întâmplă cu lucrările sociologilor, teologilor etc.).

Am avut ocazia să confrunt documente originale referitoare la satul Nandra cu varianta tipărită a acestora. Exemplific cu scrisoarea preotului Anania Pop, din Nandra, referitoare la cei patru bărbați din sat, uciși de insurgenții maghiari, în timpul Revoluției de la 1848. Scrisoarea aceasta a fost publicată, cu numeroase greșeli, lecțiuni incorecte, omisiuni etc., în două volume de documente: Academia Română. Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de Istorie și Filosofie. Facultatea de Teologie Ortodoxă, *Războiul național din Transilvania de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești greco-catolice, 1848-1852*. Volum întocmit de Dumitru Suciu (coordonator), Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Diana Covaci, Vlad Popovici, Loránd Mádly, Cosmin Cosmuța, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 293-294, respectiv Ana Hancu, *Drama Ardealului, 1848-1849. Mărturii. Pierderi umane și materiale în timpul Revoluției și Războiului Civil în Transilvania centrală*. [O carte care va rămâne, prefața de Gelu Neamțu], Editura Nico, Târgu Mureș, 2012, p. 496-497. Am reprodus scrisoarea după documentul original, păstrat la Arhivele Statului din Alba Iulia.

În cazul de față, problema transcrierii este vitală și pentru că unele nume vor figura pe o placă comemorativă. Cum le transcriem? *Iuon* sau *Ioan*? *Vasile* sau *Vasilie*? Forma din actele oficiale nu corespundea totdeauna cu cea din realitate.

Domnul Ioan Țiboc ne-a pus la dispoziție un act de vânzare-cumpărare (*Tranzacțiune*), eliberat de un notar din Luduș, la 28 aprilie 1933, care a redactat actul pe baza unor documente oficiale, în care apar nume transcrise astfel: *Ciboc Onisie lui Vasilie* și *Ciboc Vasilie*. Când aceștia au fost puși să semneze documentul respectiv, ai au scris: *Țiboc Onisie l Vasile*, respectiv *Țiboc Vasile*. Deci ei s-au semnat, cum spun specialiștii, „pe linia indicelui de evoluție fonetică”. În alegerea prenumelor, oamenii de la țară se inspirau cel mai adesea din Biblie și din calendarele religioase, unde aceste prenume apar în formele lor consacrate: *Ioan, Vasile, Ana, Maria* etc.

Așa cum se știe, din 1895, când au fost introduse actele de stare civilă în Transilvania (nașteri, decese, căsătorii etc.) și până în 1918, aceste acte au fost completate cu ortografie maghiară (*Circa, Czibok, Czintos* pentru *Țirca, Țiboc, Ațintiș* etc.), uneori fiind chiar traduse în maghiară (*Ioan -> Ianoș, Petru -> Péter; Basil -> Vazul, Nandra -> Landor* etc.).

Pentru că am folosit numeroase citate din presa vremii, din cărți elaborate în diferite atape ortografice, am respectat cu strictețe particularitățile de limbă specifice epocii sau scriitorului.

„Principiul de bază al transunerii în ortografia modernă a unui text mai vechi – scria I. Fischer – constă în respectarea grafiei atunci când ea notează realitatea lingvistică și în aplicarea ortografiei obișnuite, în cazurile când avem de-a face cu simple particularități grafice”¹.

În consecință, grafii precum *duch, eară, îndoală* au devenit *duh, iară, îndoială*. Au fost păstrate cu strășnicie toate grafiile care consemnează o realitate lingvistică (fonetică): *carii, carele, pre, trămite*, precum și neologismele neadaptate încă spiritului limbii române literare: *guberniu, punt, soțial, tractat*.

Iată principalele reguli care au fost aplicate, în conformitate cu principiul interpretativ:

¹ I. Fisher, *Aplicarea noii ortografii în editarea scriitorilor noștri*, în *Limba română*, anul IV, nr. 3, mai-iun. 1955, p. 71.

Cum s-a născut o idee

– a pentru ea: *datoriea* > *datoria*; *Mariea* > *Maria*; *Vieana* > *Viana*; *vieața* > *viața*;

– ă pentru e, în unele grafii latinizante: *me* > *mă*; *respuns* > *răspuns*; *ved* > *văd*;

– ă în loc de î, conform unei pronunțări dialectale moldovenești: *călcăi*, *întăi*, *măhniciune*, *până*;

– e pentru ă: *bucuriă* > *bucurie*; *fiă* > *fie*; *filologiă* > *filologie*; *gloriă* > *glorie*; *patriă* > *patrie*; *viă* > *vie*;

– h pentru ch: *duch* > *duh*; *monarch* > *monarh*; *paroch* > *paroh*;

– ie pentru e: *eri* > *ieri*; *ertare* > *iertare*; *voește* > *voiește*;

– șt pentru sc: *nisce* > *niște*; *șcire* > *știre*;

– z pentru s intervocalic: *gimnasiu* > *gimnaziu*; *ocasiunea* > *ocaziunea*; *presidiu* > *prezidiu*;

– z pentru s, înaintea de *b*, *d*, *g*, *l*, *m*, *n*, *r*: *desbateri* > *dezbateri*;

– u final postconsonantic se poate păstra doar atunci când are valoare de articol: *preotulu s-a dus*. O formă ca *voiu* a devenit *voi*. Am păstrat pe u final în cuvinte ca: *învățătoriu*, *ajutoriu*.

Din cele prezentate mai sus se poate vedea că o transcriere corectă nu își poate permite actualizarea și modernizarea textelor, pe considerentul că „nu avem dreptul să falsificăm apartenența cronologică și dialectală a scriitorului editat”². Vom evita astfel reproșul care s-ar fi putut aduce de către filologi, în eventualitatea unei modernizări excesive a textului, așa cum s-a întâmplat, de pildă, cu ediția corespondenței lui Al. Papiu Ilarian, realizată de Iosif Pervain și Ioan Chindriș, căreia reputatul lingvist Liviu Onu îi reproșează faptul că „nu ne oferă posibilitatea să cunoaștem direct și să putem deci studia ortografia emitenților scrisorilor. Editorii au actualizat ortografia, fără să ne ofere o analiză detaliată a ei în nota asupra ediției sau într-un studiu introductiv”³.

² I. Fischer, *art. cit.*, p. 76.

³ Liviu Onu, *O gramatică a limbii române tipărită la București, 1869, atribuită greșit lui Aron Pumnul*, în *Analele Bucovinei*, an II, nr. 2, 1995, p. 329.

Un alt principiu al transcrierii fonetice recomandă să fie păstrate „cele particularități care corespund unei pronunțări învechite sau regionale, fie că ele corespund intenției autorului de a caracteriza prin particularitățile de grai un personaj, de a obține anumite efecte artistice etc., fie că ele sunt proprii vorbirii autorului însuși”⁴.

Aplicând consecvent noile măsuri ortografice stabilite de Academia Română, și anume de revenire la scrierea *â* și la grafia *sunt*, pe de o parte, respectând cu consecvență principiul interpretativ, pe de altă parte, am folosit grafia *sânt* pentru *sînt*.

Evidențele greșeli de tipar au fost corectate tacit.

S-a acordat o maximă importanță punctuației, care a fost modernizată, cu mare atenție la nuanțele și la claritatea ideilor exprimate.

Trebuie făcută o precizare legată de sistemul onomastic. Deși onomastica românească este și ea de origine latină (ca limba română însăși), am folosit în lucrare, când era vorba de numele năndrenilor puse alfabetice, ordinea nefirească: nume de familie + prenume, pentru că năndrenii se identifică mai ales prin numele de familie, generalizat: *Brudan Onisie*, *Cosma Vasile*, *Răchită Teodor*, nu *Onisie Brudan*, *Vasile Cosma* sau *Teodor Răchită*, cum a fi fost normal. Sper ca restul cititorilor să nu simtă disconfortul creat prin această utilizare nefirească a sistemului onomastic românesc, acolo unde s-a impus.

5. Mulțumiri și recunoștință. Am publicat zeci de studii și articole de istorie literară, dar istoria ca atare este altceva. De aceea ținem să mulțumim unor istorici care ne-au fost îndrumători foarte importanți la începuturile acestui tip de cercetare: acad. **Ioan-Aurel Pop**, Președintele Academiei Române, care mi-a făcut un rezumat al primei atestări a satului și ne-a onorat cu un *Cuvânt către cititori* la această carte; prof. univ. dr. **Ioan Bolovan**, membru corespondent al Academiei Române, care a citit unele capitole, dându-ne siguranța că am fost obiectivi și documentați în ce am scris.

⁴ F. Asan; Gh. Bulgăr; C. Căplescu, *Proiect de transcriere a textelor cu caractere latine din sec. al XIX-lea*, în *Limba română*, anul VIII, nr.1, p. 21.

Prietenul **Bodnar Róbert**, de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” (cu care m-am împrietenit în timpul unei călătorii comune în China), m-a ajutat să descopăr actul primei atestări documentare a satului Nandra, în Arhivele Naționale Maghiare, asumându-și corespondența (în limba maghiară) cu venerabila instituție. Doamna Prof. univ. dr. emerit **Ana-Cristina Halichias**, de la Universitatea din București, Facultatea de Limbi Străine, Departamentul de Limbi și Literaturi Romanice, Filologie Clasică și Neogrecă, a avut generozitatea să traducă și să adnoteze, în mod profesionist, documentul respectiv, publicat, iată, în premieră națională. Tânărul istoric și teolog, dr. **Mircea-Gheorghe Abrudan**, mi-a trimis toate referințele pe care le știa, cu privire la satul Nandra (conscripții, volume etc.), iar prof. univ. dr. **Ion Cârja** mi-a lămurit multe probleme legate de istoria Bisericii Greco-Catolice. Dr. **Iuliu-Marius Morariu**, teolog și istoric tânăr, cu o carieră științifică impresionantă, mi-a răspuns la întrebările privind unele detalii din istoria Bisericii Ortodoxe Române. Domnul prof. univ. dr. **Ladislau Gyémánt**, cunoscutul istoric al comunității evreiești din Transilvania, mi-a oferit informații privind modul în care au ajuns câțiva evrei și în Nandra. Profesorul de istorie din Luduș, **Antoni-Ioan Berar** (care între timp a devenit inspector școlar general adjunct la Inspectoratul Școlar al Județului Mureș) mi-a oferit de la început lucrările domniei sale și o serie de materiale documentare. Vecinul nostru, ing. **Ladislau Licker**, a tradus, cu pasiune și competență, aproape integral, monografia etnografică a satului Ozd, scrisă de Horváth István. Prietenul și fostul coleg de facultate, ajuns un remarcabil cercetător al culturii populare, prof. dr. **Vasile V. Filip**, ne-a lămurit semnificațiile unor datini și obiceiuri populare, iar doamna **Maria Suci** ne-a consiliat în privința limbajului specific zonei. De mare utilitate ne-au fost informațiile oferite de prof. dr. **Ioan Popa**, cel mai bun cunoscător al rapoartelor întocmite de ASTRA, în urma Primului Război Mondial.

Doamna **Mariana Cristescu**, jurnalistă la ziarul *Cuvântul liber* din Târgu Mureș, a publicat primele articole din serialul „File de istorie locală”, din care au fost tipărite 30 de episoade, ceea ce a creat o bună vizibilitate

pentru satul Nandra, în acest an jubiliar, mai ales că ziarul are și o variantă online. Publicarea articolelor a fost preluată apoi de domnișoara **Oana Bota**, de la același ziar, care le-a tipărit cu o ritmicitate săptămânală.

Doamna **Diana Livesay**, excelentă traducătoare și studentă, s-a implicat în traducerea unor texte din limba engleză, inclusiv a mărturiei (înregistrate pe bandă video) a Elenei Victoria, una din fiicele celebrului năndrean americanizat, Nicolae Brudan Poruțiu-Perry.

Că veni vorba de Perry. Imediat ce am aflat mai multe informații despre destinul unui erou de roman al lui Nicholas Perry, am încercat să iau legătura cu nepoții acestuia, în special cu Nandra și cu Linda. Știam doar vaga adresă a tatălui lor, din orașul Layton, Utah, despre care am aflat că a murit în mai 2020. L-am rugat inițial pe bunul meu prieten, prof. univ. dr. **Tudor Vlad**, director la James M. Cox Jr. Center for International Mass Communication Training and Research, Grady College of Journalism and Mass Communication, University of Georgia, să încerce să dea de Doamna Nandra Johnson. Căutând pe Internet, Tudor a găsit vreo 6 persoane cu acest nume (multe fiind de origine indiană), cărora le-a lăsat un mesaj să îl contacteze, dar nu l-a căutat nimeni. Atunci am rugat-o pe prietena **Sharon Pesesky**, de la State University of New York, Colege at Cortland (care a vizitat satul Nandra, împreună cu familia sa), să trimită o scrisoare la adresa din Layton, dar scrisoarea i s-a înapoiat nedeschisă, semn că „adrisantul” nu mai locuia acolo.

Deși Doina îmi spunea adesea să mă las păgubaș, am mai încercat o variantă: la firma de pompe funebre, care s-a ocupat de înmormântarea lui Stanley Fred Johnson, ginerele lui Perry, care murise în luna mai 2020 (deci, m-am gândit eu, nu așa de demult, încât firma de pompe funebre să nu mai aibă datele aparținătorilor defunctului). L-am rugat pe prof. univ. dr. **Alexandru Balaș**, cadru didactic la State University of New York, Colege at Cortland, să încerce să sune la respectiva firmă. Le-a trimis mailuri, le-a lăsat Lindei și lui David mesaje pe telefon, dar în zadar. L-am rugat pe Alex să mai sune o dată la cei doi. La 23 aprilie, după aproape patru luni de căutări, Alex mi-a trimis următorul mesaj: „Dragă Ilie,/ Uite

cum ai tu noroc:!) David Johnson a sunat azi, după ce i-am lăsat alt mesaj și mi-a lăsat emailul. Am vorbit puțin cu el, dar mi-a spus ca nu poate face interviul în limba română, pentru că nu prea înțelege. Așa că va trebui să faci interviul în engleză. Baftă cu proiectul acesta. A spus că te poate pune în contact și cu fratele și sora lui./ Baftă!”

Așa a început corespondența cu **David Johnson**, un excelent partener de dialog, extrem de interesat de rădăcinile românești ale familiei sale.

Unele informații și clarificări le-am primit de la domnul comandor **Marian Moșneagu**, din Constanța, de la domnul profesor **Ion Spănu**. Doamna dr. **Mihaela Bedecan**, șefa Bibliotecii de Istorie Contemporană din cadrul UBB, mi-a oferit accesul la numeroase resurse documentare, în condițiile pandemiei.

Primarul comunei Bichiș, domnul **Mihály Ferenczi-Attila**, a aprobat consultarea documentelor din arhiva comunei, iar Doamna **Daniela Necula**, expert în acte civile, ne-a ajutat să identificăm informațiile de care aveam nevoie. Părintele **Laurențiu Pompei**, fost paroh și în Nandra, timp de 30 de ani, ne-a ajutat să intrăm în posesia casetei cu vizita PS Andrei, din anii '90, atunci Episcop de Alba Iulia, făcută în satul Nandra.

Numeroase informații și idei ne-au oferit câțiva venerabili năndreni: **Brudan Alexandru** (80 de ani), **Coțiu Maria** (75 de ani), **Cozma Elena** (80 de ani), **Poruțiu Octavian** (88 de ani), **Suciu Maria** (85 de ani), **Trif Olimpia** (75 de ani), **Trif Partenie** (71 de ani), **Țirca Horea** (80 de ani).

Trebuie să amintim și numele unor consăteni, care, aflând de acest proiect, au fost extrem de entuziasmați, transmițându-ne și nouă entuziasmul lor, necesar într-un proiect de o asemenea anvergură: **Brudan Andrei**, **Brudan Octavian**, **Cosma Ilie**, **Poruțiu Ioan**, **Radu Hortensia** (n. Țiboc), **Țiboc Ioan** și alții.

Aducem mulțumiri și instituțiilor cărora le-am cerut diferite informații și documente: Arhivele Naționale ale României, Arhivele Naționale Maghiare, Direcția Județeană Alba a Arhivelor Naționale, Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale, Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Consiliul Național pentru Studiul Arhivelor Securității, Mitropolia Clujului, Maramureșului și Sălajului (Pr. dr.

Bogdan Ivanov), Arhiepiscopia Ortodoxă Alba Iulia (Pr. lect. univ. dr. **Oliviu Petru Botoi**), Episcopia Greco-Catolică de Cluj-Gherla, Muzeul de Istorie din Aiud etc.

Le exprimăm tuturor mulțumirile care li se cuvin.

Trebuie să mai adaug ceva important. Văzând cât este de lucru la monografie, așa cum am conceput-o în final, mi-am dat seama că nu voi putea termina lucrarea până în luna septembrie, ca să poată fi lansată în octombrie. În acest context, am rugat-o pe **Doina** să se implice în proiectul de față. Autoare a trei monografii de scriitori (Eta Boeriu, Cella Serghi și Ștefan J. Fay), precum și a numeroase studii și eseuri publicate în reviste și volume colective, ea a acceptat propunerea, mai ales că este legată afectiv de Nandra nu doar prin mine, ci și prin părinții mei (ea susține mereu că la Nandra se simțea ca „la bunici”, nu ca la socri!). Îi mulțumesc și ei pentru această implicare, care îi justifică numele pe copertă. Ca și la cartea anterioară scrisă împreună (*O călătorie la capătul lumii*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2019), am avut o excelentă colaborare, nu doar în documentare, dar și prin fotografiile și editarea lor, prin schimbul de informații, idei, propuneri, prin redactarea unor capitole etc.

Așa cum se poate bănuși, elaborarea acestei lucrări nu a fost o treabă ușoară. Ea a necesitat munca zi de zi a doi oameni (eu și Doina), timp de nouă luni (ianuarie-septembrie 2021), consultarea a zeci de cărți, statul în arhivele amintite, cheltuieli și taxe, sute de telefoane, sute de emailuri (unele și cu năndreni conectați la internet), sacrificii de altă natură, amânarea unor probleme strict personale etc. Dar cred că a meritat efortul făcut.

Mai precizez că toate costurile legate de această carte (taxe poștale pentru corespondență, taxele plătite arhivelor, culegerea unor texte și traducerea din engleză a altora, copertă, tehnoredactare, tipar etc.) au fost suportate de noi, din dragoste pentru satul nostru natal.

Concluzii. M-am întrebat de multe ori, lucrând la această monografie, cum ar fi fost dacă m-aș fi apucat de redactarea ei acum 20 de ani, când trăiau părinții mei și mulți alți oameni din sat. Desigur, puteam valorifica mai multe informații din tradiția orală, dar structura monografiei nu s-ar fi schimbat fundamental. Dimpotrivă, cred că ar fi predominat anumite dezavantaje.

Mă refer la faptul că atât de multe documente din arhive nu erau încă publicate și este greu de presupus că aș fi ajuns la acestea pe cont propriu. Poate prindeam încă arhiva nearsă a Bisericii (căreia i s-a dat foc în 2010) sau poate atunci s-ar fi găsit Cartea de Onoare a Bisericii din Nandra, scrisă de preotul Eugen Valer Ignat, dar informațiile găsite acolo nu ar fi schimbat structura de ansamblu a monografiei.

În al doilea rând, nici eu, nici Doina nu aveam atunci experiența în scriere și cercetare, pe care o avem acum. Așa că nu e cazul să regretăm faptul că monografia nu a apărut la cei 700 de ani de la prima atestare documentară a satului. E bine venită și acum, la 710 ani!

Acest jubileu va rămâne în istoria satului prin cel puțin câteva realizări:

1. Redactarea monografiei. Este vorba de monografia propriu-zisă, realizată la parametri cu care se pot mândri puține monografii ale unor sate sau comune. Apoi câte monografii au privilegiul de a fi prefațate de unul dintre cei mai mari istorici ai României, Domnul Acad. Ioan-Aurel Pop, care este și Președintele Academiei Române? Câte monografii mai au peste 300 de fotografii, alb-negru și color, aranjate tematic și cronologic, prin care, cum spunea Octavian Goga, „o lume-ntregă reînvie”. Câte monografii conțin și pagini din „romanul” satului? Dintre satele din jur (Ațintiș, Iștihaza, Cecălaca, Botez, Găbud, Heria, Fărău, Bichiș, Gâmbuț, Ozd), Nandra este singurul sat care se poate mândri cu o monografie.

2. Placa memorială. A doua realizare importantă o constituie placa memorială cu cei 22 de eroi ai satului, morți în Revoluția de la 1848 și în cele două războaie mondiale. Cum de nimeni nu s-a gândit la acest fapt, mai ales familiile celor decedați? Frumos ar fi fost să se facă în centrul satului un monument dedicat acestor eroi, dar costurile financiare ar fi depășit cu mult posibilitățile nădrenilor și ale Primăriei comunei Bichiș. Să ne mulțumim deocamdată cu această placă, fiindcă ea constituie un început de prețuire pentru cei care și-au dat viața pe câmpurile de luptă. În Franța, fiecare comună are un monument dedicat eroilor din localitatea respectivă. Poate apare și în România o lege care să oblige autoritățile să ridice astfel de monumente și să caute soluții pentru redactarea monografiei fiecărei localități sau comune. Istoria mare se scrie și pe baza istoriei mărunte din fiecare localitate.

3. Întreținerea cimitirului. Prin acțiunea pe care am inițiat-o (*100 de năndreni donatori*), am reușit să strângem o anumită sumă (ceva mai mult de 1000 de euro!), bani folosiți exclusiv pentru întreținerea cimitirului, respectiv tăierea pădurii invadatoare și cositul ierbii. Este doar un început și aici, pentru că vegetația crește în continuare, iar cineva trebuie să o taie în fiecare an.

4. Salvarea unor obiecte de patrimoniu. Am reușit salvarea a ceea ce s-a mai putut salva din valorile Bisericii satului (cărți de cult, unele vechi de peste 300 de ani), care fac parte din patrimoniul național. Să sperăm că puținele cărți care mai există vor fi donate, de către Parohia Ațintiș, unde se află, Așezământului Peregrinus, din Alba Iulia, care va fi finalizat în anul 2022. În Biserica din Nandra, aceste valori nu au condițiile climatice și de securitate, pentru a fi păstrate, mai ales după ce s-au investit mulți bani, în tratarea lor chimică.

*

Citez cu bucurie următoarele cuvinte ale profesorului Dumitru Constantin Dulcan, preluate de pe coperta unei cărți⁵ a prietenului Vasile V. Filip: *„Privind acum, din perspectiva timpului, la satul în care m-am născut, fericesc șansa de a mă fi născut acolo unde sunt începuturile noastre arhaice, singurul loc în care poți simți, prin proprie experiență, efortul omului de a se ridica din tină, de a aspira spre înălțimi, ajungând la contopirea celor doi poli ai ființării noastre – Cerul și Pământul.”*

Ca orice lucrare omenească, și cea de față poate avea lipsuri, greșeli, omisiuni fără voie etc.

De aceea se potrivesc aici foarte bine câteva cuvinte extrase din *Pravila* lui Vasile Lupu:

„Să nu se uite că au scris mână de lut, supusă greșelii!”

Cluj-Napoca, 12 iunie 2021

Ilie Rad

⁵ Vasile V. Filip, *Cultura imaterială tradițională românească din Bistrița-Năsăud. Poveștile și povestitul în ținutul Bistriței și Năsăudului*, vol. III, Editura Charmides, Bistrița, 2021, coperta IV.

A. I. File din istoria satului Nandra

Numele satului și așezarea sa geografică

Dacă luăm în considerare numele satului scris pe actul primei atestări documentare, din 1311 – *Nandorlaka* –, etimologia numelui este ușor de explicat. *Nandorlaka* înseamnă „locul lui Nandor”, așa cum *Petrlaca* înseamnă în maghiară „locul lui Peter (magh. *Magyarpéterlaka*) sau *Cecălaca* (magh. *Csekelaka*) „locul lui Cseke”).

Printr-un proces de metateză⁶, *Nándor* a devenit pentru maghiari *Lándor*, așa cum apare denumirea satului pe hărțile iosefină și franciscană și cum este numit satul și azi de către maghiari.

Prin același fenomen al metatezei, în limba română *Nandor* a devenit *Nandra*, așa cum, spre exemplu, lat. *integrum* > rom. *întreg*; lat. *paludem* > lat. popular *padulem* > rom. *pădure*; lat. *percipere* > rom. *pricepe* etc.

În județul Hunedoara există satul *Nandru*, provenind de la *Nandor*, tot prin metateză.

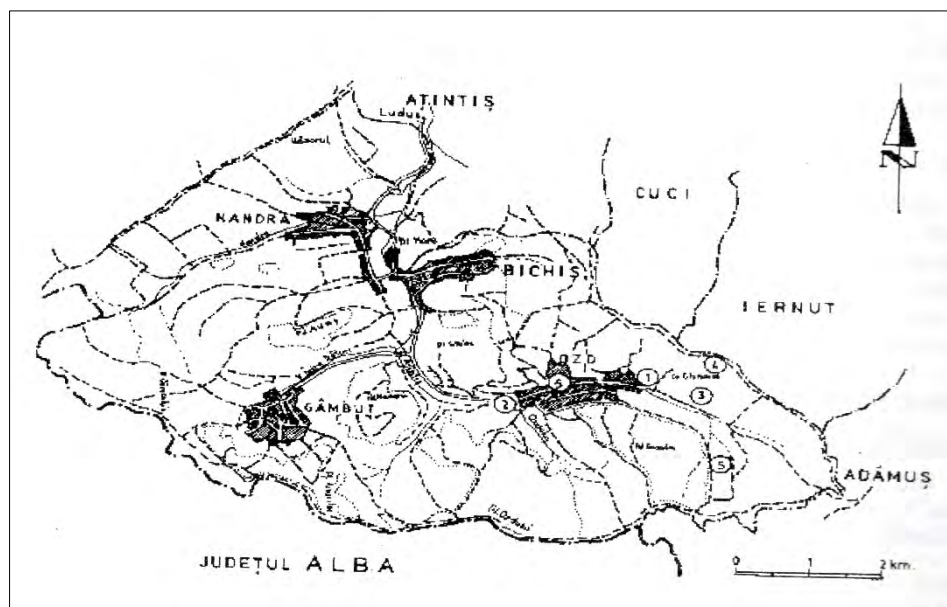
Geografic vorbind, Nandra se află în Depresiunea Colinară a Transilvaniei, de o parte și de alta a Pârâului Nandra (*Vallie Nandri*, cum apare pârâul pe harta iosefină), în apropiere de vărsarea acestuia în Pârâul Ațintiș, la 15 km sud de râul Mureș. Satul este așezat, ca și Clujul, într-un

⁶ *metateză* s.f. (< fr. *métathèse*, cf. gr. *metathesis* „deplasare”): modificare fonetică condiționată, care constă în schimbarea locului sunetelor (în special al consoanelor *l* și *r*) sau al silabelor dintr-un cuvânt. *Metateza* se constată mai ales în fazele de trecere de la latină la română, în momentul împrumutării unui cuvânt dintr-o limbă străină, în momentul pătrunderii unui cuvânt cult din limba literară în dialecte sau în graiuri și la copiii care învață să vorbească.

loc închis de dealuri: la est se află Dealul Bănțoaia, la apus Dealul Fărăului, la sud Dealul Gâmbuțului, iar la nord Dealul Cecălăcii,

Condițiile naturale prielnice, pădurile din apropiere, terenul arabil, combinat cu mari suprafețe de pășuni, resursele de apă au favorizat apariția unor comunități umane din cele mai vechi timpuri. Chiar dacă în satul Nandra s-a descoperit doar un singur vas, datând de pe vremea sciților (circa 500 de ani î.H.), păstrat la Muzeul de Istorie din Aiud, obiectele arheologice descoperite la Ozd, Bichiș sau Iștihaza arată urme ale existenței umane încă în neolitic.

La începutul celui de-al doilea mileniu, alături de populația daco-romană, în zonă se stabilesc maghiarii, în comunități compacte, precum Bichiș sau Ozd. În timp, nobilii maghiari vor deveni stăpâni ai locului, cum ar fi cei din familia Kemény (ultimul nobil maghiar din comună a fost Simion Kemény, a cărui moșie a fost expropriată în 1945, din ea dându-se loturi țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin, la reforma agrară din acel an).

O hartă a comunei Bichiș, cu poziționarea satelor componente și a unor sate vecine.

Sursa: Internet

Numele satului și așezarea sa geografică

O foarte exactă descriere a satului Nandra aflăm în *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750*: „Acest sat este așezat într-un ținut de fertilitate medie și un loc prea puțin potrivit pentru comerț. Locuitorii săi trăiesc din munca mâinilor proprii și se întrețin, în general, din venitul agriculturii. Ei obișnuiesc să-și desfacă produsele în piața din Aiud, aflată la două mile⁷ distanță. Acest teritoriu [arabil] deține două părți din hotar, care pot fi arate peste tot cu șase animale de jug și necesită îngrășămintele la fiecare trei ani o dată. Fânețele sânt tăiate aici în fiecare an. Un cubul⁸ din semănătura de grâu de toamnă produce, într-un an de fertilitate medie, un număr de opt clăi netreierate, iar fiecare claie oferă un număr de două măsuri de grăunțe. Un cubul din semănătura de primăvara dă tot opt clăi și claia [dă] două măsuri/ de grăunțe/. Vii nu există deloc. Pădurile și pășunile sânt puține, în raport cu nevoile proprii. Străinii nu posedă aici pământ.”⁹

Este interesantă pomenirea orașului Aiud, pentru desfacerea produselor de către năndreni, fiindcă ulterior alte mici orașe vor lua locul acestuia: Luduș, Târnăveni și Ocna Mureș.

Din *Registrul agricol*, păstrat în arhiva comunei Bichiș, am aflat un bogat inventar toponimic al locurilor din sat: Lab, Baraboi, Podirei, Spini, Morcovi, În Rât, Surpături, Mălăiști, La Pădurici, În Schini, La Tufele Roșii, După Deal, Delniț, Grădinile Forțate, Landor, În Vii, Stăuini, După Curte, Pleașa, La Șâp, Cânepiști, Izvoare, În Față, Părăul Mieilor, Pe Vale, Într-a Popii, Fântâna de Cheatră etc.

Una din pădurile satului se numește „Prigoana”. Nici documentele, nici tradiția orală nu au păstrat dovezi ale justificării acestei denumiri, dar

⁷ milă, s.f. – unitate de măsură pentru distanțele terestre, folosită în trecut, care a variat în timp și de la o țară la alta; (azi) unitate de măsură pentru distanțe, egală cu 1609,3 m (folosită în Marea Britanie și în SUA).

⁸ cubul, s.n. – unitate de măsură pentru volume, egală cu volumul unui corp de formă cubică, având latura egală cu un metru (sau cu un decimetru etc.)

⁹ Ladislau Gyémánt, Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Florin Mureșan, *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750*. Vol. I. *Descrierea hotarelor conscrise*. Partea I, Editura Enciclopedică, București, 2009, p. 148.

e logic că acolo vor fi fost prigoniiți și schingiuiți unii oameni din sat, poate și din satele vecine. Putem face o comparație în acest sens. Un deal de lângă satul Fărău se numește „Coasta furcilor”, pentru că, în 1848, insurgenții maghiari au ridicat pe acel deal spânzurători pentru românii participanți la Revoluție (4 români au fost atunci împușcați pe un deal de lângă satul Petrilaca). Prin urmare, în mentalul colectiv, s-a păstrat amintirea dureroasă a unor evenimente petrecute în urmă cu circa 200 de ani.

„**Drumul țării**”. Înainte de a se vărsa în Pârâul Ațintiș, Valea Nândrii se intersectează cu „Drumul țării”. Toți consătenii cunosc această expresie și o folosesc, dar puțini știu de unde provine ea. Inițial, „drumul țării” a fost un „drum al carelor”, care urma, în general, cursul unei ape. Acest drum făcea legătura cu localitatea Luduș, devenită oraș și ajungând un important centru economic și de comunicații. „Drumurile de cară”, scrie un autor, „se înfiripau, întotdeauna, pe partea însorită a dealurilor, pe «fețele» lor, pe partea sudică, fiindcă aici, fiind expuse o bună parte din zăpezile soarelui, acestea (cărările) se zbiceau mai repede, erau mai primăvăratice; iarna zăpada se topea mai ușor, așa încât deveneau practicabile mai mult timp./ Odată cu domniile împăraților Maria Tereza (1740-1780) și Iosif al II-lea (1780-1790), fiul său, Imperiul Austriac, din rațiuni de colectare mai bună ca dărilor, a declanșat un amplu proces de sistematizare, inclusiv rurală. [...] „Drumurile de cară” au fost semnificativ îmbunătățite și, totodată, reproiectate, iar acestea vor deveni, cu timpul, așa-numitele «drumuri ale țării», adică așa-numitele «drumuri vechi», de astăzi, amenajate de către «Impărăție».”¹⁰

Nu știm dacă și acest drum a fost proiectat după măsurătorile inginerilor și topografilor austrieci (care au circulat prin zonă, cu ocazia celor două ridicări topografice, iosefină și franciscană), dar este posibil ca denumirea de „drum al țării” de atunci să provină.

„Drumul țării” a fost pietruit abia în timpul regimului comunist, iar după Revoluția din 1989 a fost și asfaltat.

¹⁰ Dr. Ilie Gherheș, *Alfabetul veșniciei – cărările Maramureșului*, în *Bibliotheca septentrionalis*, anul XXIX, nr. 1 (56), iun. 2021, p. 153.

Urme arheologice în satul Nandra

Cercetările arheologilor au arătat că în județul Mureș (din care face parte și Nandra) există o continuitate de viață neîntreruptă, începând cu epocile paleolitică și neolitică, continuând cu epoca bronzului, apoi cu prima epocă a fierului (Hallstatt, după numele unei localități din Austria) și a doua epocă a fierului (La Tène, după numele unui sit arheologic din Elveția). Nu lipsesc mărturiile de civilizație tracică, apoi cele de factură scitică (mai ales din Ozd, dar și din Nandra). Să nu uităm de civilizația geto-dacă, celtică etc., de cea din Dacia romană și din Dacia postromană (cu vestigii la Iernut și Petrilaca de Mureș).

Perioada medievală (sec. X-XIV) arată continuitatea populației românilor, care vor conviețui cu sașii și secuii, colonizați și în această zonă de către Regatul feudal maghiar. Mărturii istorice semnificative s-au găsit în satele din apropiere (Iștihaza, Ozd, Cecălaca, Ațintiș, Fărău). Făcând parte din același areal geografic, Nandra nu se putea sustrage evoluției istorice din zonă.

Cel mai norocos sat din comuna Bichiș, sub aspect vestigiilor descoperite, este Ozdul. Primul care a atras atenția asupra lor a fost scriitorul Horváth István, în monografia sa sociografică, ajunsă la mai multe ediții, între care o amintesc pe cea mai recentă: *Magyarózdí toronyalja. Írói falurajz egy erélyi magyar faluról*, Pallas-Akademia Könyvkiadó, Csíkszereada, 2008. Scriitorul (născut la Ozd) l-a sesizat pe istoricul arheolog Constantin Daicoviciu în legătură cu descoperirile din satul natal, despre care tractoriștii din localitate, care arau, spuneau că „uneori așa pocnesc vasele ceramice, încât se aud mai tare decât motorul tractorului” (*Ibidem*, p. 16). La Ozd s-au găsit: un topor din piatră din epoca neolitică, ulcioare de lut, fusaiole, descoperite de copii în hotarul satului, monede dacice, celtice, fragmente

ceramice dacice, din faza clasică, vârfuri de lance, cuțite, săgeți din bronz, mărgeluțe, spirale din bronz, monede romane etc., multe dintre acestea aflându-se în necropola cu cele 16 morminte.

Așadar, Ozdul a devenit vestit prin necropola formată din 16 morminte de înhumăție din epoca sciților, din care 14 au fost studiate în anii 1965-1968, iar două, descoperite în 1938-1939, au fost distruse. Aceste morminte conțin oase provenind de la „ofranda de carne”. Cele mai multe oase provin de la specia ovină (47,8%), apoi bovină (42,1%), numai în două morminte găsiindu-se oase de animal sălbatic. De asemenea, e interesant că nu s-au găsit oase de porc sau de cabaline. „Din punct de vedere social, triburile scitice, în epoca timpurie, se găseau în faza de patriarhat, în care autoritatea bărbatului era predominantă. Acestuia, ca șef și stăpân absolut al familiei, i se jertfea un animal mai valoros (bovină), ca semn al recunoașterii autorității sale. Femeii scite, situată pe o treaptă inferioară în organizația socială a tribului, i se făcea un ospăț funerar mai redus și i se depunea în mormânt o ofrandă de carne, constând dintr-un animal mai mic.”¹¹

Alte concluzii care se desprind din analiza obiectelor de inventar descoperite la Ozd, care pot fi valabile și pentru Nandra, sunt următoarele:

„1. Creșterea și exploatarea ovinelor era o ocupație pastorală principală a triburilor scitice, ea fiind încredințată femeilor.

2. Bovinele erau crescute și folosite ca animale de producție, dar mai ales pentru tracțiune. Cu aceasta se ocupau mai mult bărbații. (Herodot, descriind viața sciților, arată că aceștia își transportau familiile și avutul în care mari, compartimentate, trase de boi.)

3. Cabalinele fiind animale cu valoare economică însemnată și principal mijloc de deplasare rapidă pentru campaniile războinice ale sciților, nu erau sacrificate și folosite ca ofrandă de carne.

4. Creșterea porcinelor nu era o ocupație compatibilă cu viața nomadă.”¹²

¹¹ P. Georoceanu; M. Georoceanu; C. Lisovschi-Cheleşanu, *Observațiuni faunistice asupra mormintelor scitice din necropola de la Ozd*, în *Acta Musei Napocensis*, XIII, 1976, p. 52.

¹² *Ibidem*, p. 53.

În Bichiș s-a descoperit un nucleu din silex, din epoca eneolitică, iar în Gâmbuș nu s-a găsit încă nimic.

Și urmele arheologice din Nandra sunt puține. Așa cum spunea arheologul Valeriu Lazăr, cercetarea arheologică dintre anii 1950-1996 „s-a concretizat prin numeroase *periegeze de teren* (Acățari, Archita, Band, Bogata, Ghindari, **Nandra**, Panet)”¹³. Din păcate, nu s-au făcut aici investigații (sondaje, săpături) și nici nu au fost valorificate descoperiri întâmplătoare, cum a fost cazul altor localități. Din aceeași carte aflăm că în Nandra s-au găsit urme din prima etapă a fierului (Hallstatt)¹⁴ (despre care nu știm unde se păstrează), după cum în Ațintiș s-au descoperit urme romane și prefeudale, iar în Iștihaza obiecte din epoca bronzului etc.

Cât privește Nandra, aici s-au descoperit „cești cu toarta supraînălțată, cu butoane sau muchii, prescitice, din cultura Noua”, după cum scrie arheologul Valeriu Lazăr, în volumul *Repertoriul arheologic al Județului Mureș*, Casa de Editură „Mureș”, Târgu Mureș, 1995, p. 78. Tot aici se dau și referințele din lucrări și studii de specialitate, care trebuie obligatoriu amintite: I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* (BRGK), Frankfurt/M., 1932, p. 117, n. 481; K. Horedt, *Cercetări arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale arheologice privind istoria veche a RPR*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1953, p. 806-809; T. Soroceanu, în *Acta Musei Napocensis*, IX, 1972, p. 499, nr. 30; Adrian C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, Călărași, IX, 1991, p. 84, nr. 302, fig. 171/4; I. Andrițoiu; V. Vasiliev, *Câteva considerații privind cultura Noua în Transilvania*, în *Apulum*, Alba Iulia, nr. 27-30, 1992, nr. 104, p. 141.

Vorbind despre aceste cești descoperite și în Nandra, K. Horedt scria: „Îndeosebi, ceștile cu toartă supraînălțată și purtând butoane sau

¹³ Valeriu Lazăr, *Antichități ale județului Mureș*, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 1998, p. 15.

¹⁴ *Ibidem*, p. 58.

muchii au o formă caracteristică și larg răspândită în Transilvania, întinzându-se spre nord chiar și peste Carpați. Găsite izolate și întregi, ele aparțin probabil unor inventare funerare, fără însă să putem preciza dacă ele reprezintă un grup independent sau dacă ele se leagă de o anumită civilizație dinainte cunoscută. Roska și Tackenberg [arheologi, n. I.R.] au datat aceste vase în epoca scitică. Mai târziu, Roska a revenit asupra acestei încadrări, datându-le în perioada prescitică, întocmai ca Nestor, care a schițat primul caracteristicile acestui grup. Pentru această datare se pronunță și Sulimirski, care a urmărit răspândirea lor în Nordul Carpaților.”¹⁵

Vasul cu torți supraînălțate, descoperit la Nandra, datând din perioada prescitică, se păstrează la Muzeul de Istorie din Aiud, având nr. de inventar 3157.

Arheologul Adrian C. Florescu, în studiul amintit mai sus, spune că „în raza satului [Nandra], fără alte precizări referitoare la data și împrejurările descoperirii, s-a semnalat întâmplător, prin 1890, o ceașcă cu două torți supraînălțate, prevăzute cu creastă (fig. 171/4), indiciul unei eventuale necropole pe locul respectiv.”¹⁶

¹⁵ K. Horedt, *Cercetări arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale arheologice privind istoria veche a RPR*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1953, p. 806.

¹⁶ Adrian C. Florescu, *art. cit.*, p. 84.

Un document publicat în premieră națională: prima atestare documentară a moșiei Nandra (Nandorlaka)

Primul pas pe care trebuie să îl facă oricine dorește să elaboreze monografia unei așezări din Transilvania este consultarea valorosului *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, întocmit de Coriolan Suciu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967-1968, 2 vol.; vol. 1: A-N, 435 p.; vol. 2: O-Z, 448 p., lucrare disponibilă acum și online.

Din acest dicționar am aflat că prima atestare documentară a „satului” Nandra datează din 1311. Coriolan Suciu indică și următorii ani, de când se păstrează alte documente referitoare la așezarea Nandra: 1443, 1445, 1733, 1760-1762 și 1854. După fiecare an, se precizează documentul respectiv.

În dreptul anului 1311, Coriolan Suciu citează lucrarea *Documente privind istoria României. Seria C., Transilvania*, București, 1953, p. 504. Numai că, la pag. 504 din respectiva lucrare, este reprodus un document din... 1339, deci cu 28 de ani mai târziu.

Eroarea se explică prin faptul că istoricul Coriolan Suciu știa de acest document, care se păstrează la Arhivele Naționale din Budapesta, dar nu a avut acces la el, cum nu au avut acces nici autorii volumelor de *Documente privind istoria Transilvaniei*, dovadă că actul primei atestări a moșiei Nandorlaka a rămas inedit până în prezent.

Documentul la care ne referim are șase pagini, din care două constituie actul propriu-zis, datând din anul 1311, iar patru pagini sunt *transumptul*, adică o copie a actului original, datând din secolul XVIII, respectiv din 1786, deci redactat la 475 de ani după emiterea actului din 1311!

Constatând că înscrisul de pe pergament riscă să se șteargă din cauza timpului, până la a deveni ilizibil („cuprinsul și conținutul acestei

scrisori șterse din pricina vechimii”), capitulul¹⁷ Bisericii din Alba Transilvaniei decide să facă acest transumpt (duplicat): „Am hotărât că trebuie să punem din nou și să așezăm întocmai și în chip chibzuit în arhiva noastră, împreună cu originalul, o copie sau transumpt al drepturilor celor în al căror interes va fi, întărită cu sigiliul nostru capitular autentic, spre o viitoare chezășie trebuincioasă.”

Să recunoaștem că prin gestul acelor oameni s-a salvat de la uitare un document important nu doar pentru Nandra, ci pentru istorie în general.

Ce conține documentul autentic? În esență, este vorba de faptul că un oarecare Emeric, slujitor al comitelui Nicolae, fiul lui Andreas de Syg¹⁸, intervine la autoritatea bisericească a vremii, în numele stăpânului său și al fiului acestuia (pe care îl chema tot Nicolae!), pentru ca un alt Nicolae, fiul lui Mokou, din așezarea Ciuci (în prezent: Stâna de Mureș, la mai mare distanță de Nandra), să nu poată vinde moșia Nandorlaka (Nandra), învecinată cu moșia comitelui Nicolae, din așezarea Heria (Hory, în actul original), fără încuviințarea comitelui Nicolae, acesta având (pentru că moșiile Hory-Heria și Nandorlaka erau vecine, atunci ca și în prezent), cum am spune azi, drept de preempțiune („*deoarece, în temeiul vecinătății și alăturării lor, au mai mult dreptul de a cumpăra pomenita moșie Nandorlaka*”)!

Un cunoscut istoric mi-a atras atenția că „termenul «terra Nandorlaka» înseamnă *pământ* și nu *sat* (*possessio, villa*), ceea ce ar putea arăta că nu exista încă o vatră de sat chiar acolo și că oamenii veneau să lucreze acel pământ de undeva, din vecinătate.”

Publicăm cele șase file originale, redactate în latina medievală, traduse impecabil (cu note și explicații profesionale de rigoare) de Doamna Prof. univ. dr. emerit Ana-Cristina Halichias (Universitatea din București, Facultatea de Limbi Străine, Departamentul de Limbi și

¹⁷ *capitul*, s.n. – corpul canonicilor unei catedrale catolice.

¹⁸ Comitele era trimisul regelui Ungariei în teritoriu, din perioada în care teritoriul se organiza în unități administrative, cu centrele în vechile locuri fortificate.

Literaturi Romanice, Filologie Clasică și Neogreacă), gest pentru care îi exprimăm sincere mulțumiri, și din acest colț de pagină.

Traducerea documentului:

„Noi, capitulul bisericii din Alba Transilvaniei, dăm de știre prin cuprinsul scrisorii de față, făcând cunoscut tuturor celor cărora se cuvine că noi, la milostivele ordine date către noi de Înalțul Guberniu Regesc din Slăvitul Mare Principat al Transilvaniei, la 29 noiembrie 1785, sub numărul 9161, cu privire la transcrierea și înnoirea unui act din arhiva noastră capitulară, șters din pricina vechimii, adresate nouă în conformitate cu binevoitorul rescript regesc din 4 august al aceluiași an și primite cu cinstea și cu reverența cuvenite și inserate integral în primul *Liber Regius*¹⁹, voind să le îndeplinim și de asemenea să ne supunem lor întru toate, așa cum suntem datori, după o cercetare serioasă și atentă a actelor capitulare, în cele din urmă am regăsit în arhiva noastră capitulară o scrisoare de întâmpinare pentru Nicolae, comite de Syg, și pentru magistrul Nicolae, fiul său, împotriva lui Nicolae, fiul lui Mokou, și a oricăror altora cu privire la interzicerea vânzării și cumpărării moșiei Nandorlaka [Nandra]”. Cuprinsul și conținutul verbal al acestei scrisori, care este ștersă din cauza vechimii și aproape de necitit, urmează astfel, în măsura în care cuvintele pot fi identificate:

„Noi, capitulul bisericii transilvănene a Fericitului Arhanghel Mihail, dăm spre amintire că Emeric, slujitorul comitelui Nicolae, fiul lui Andreas de Syg, pentru același comite Nicolae, stăpânul său, fiind rânduit în persoană în fața noastră în locul și în numele zisului comite Nicolae, stăpânul său, și al magistrului Nicolae, fiul aceluiași, ne-a spus, făcând întâmpinare, că Nicolae, fiul lui Mokou de Chuch²⁰ [Stâna de Mureș], a scos spre vânzare și se străduiește să vândă, fără voia și încuviințarea acelora, o

¹⁹ *Liber Regius* – registrul actelor regale (de danie și înobilare).

²⁰ E vorba de satul Chuch (Ciuci, în maghiară Maroscsúcs), în prezent Stâna de Mureș, sat în comuna Noșlac, din jud. Alba, care a purtat numele de Ciuci până în anul 1964, când și-a schimbat denumirea în Stâna de Mureș.

moșie a sa numită Nandorlaka, învecinată și alăturată moșiei lor, numită Hory [Heria], spre paguba și prejudiciul acelorași.

De aceea, același Emeric, făcând întâmpinare în locul și în numele zisului comite Nicolae și al fiului său mai sus-scris, l-a oprit în fața noastră pe însuși Nicolae, fiul lui Mokou, de la vânzarea amintitei moșii Nandorlaka, și pe oricare alții care vor să cumpere moșia mai sus-zisă. Astfel încât nicio mână străină, în afară de însuși comitele Nicolae și fiul său, să nu se poată atinge de aceasta, deoarece, în temeiul vecinătății și alăturării lor, au mai mult dreptul de a cumpăra pomenita moșie Nandorlaka. Dat în ziua de marți, după duminica Floriilor²¹, în anul 1311”.

Scrisoarea era întărită și validată cu sigiliul capitular imprimat, dată sub formă deschisă și emisă pe pergament. Prin urmare, am hotărât că trebuie să punem din nou și să așezăm întocmai și în chip chibzuit în arhiva noastră, împreună cu originalul, o copie sau transumpt al drepturilor celor în al căror interes va fi, întărită cu sigiliul nostru capitular autentic, spre o viitoare chezașie trebuincioasă, făcând ca, la preamilostivele ordine cezaro-regești și guberniale sus-zise, să fie înscrise și consemnate în prezentul act, cuvânt cu cuvânt, fără a le micșora sau spori și fără nicio schimbare, cuprinsul și conținutul acestei scrisori șterse din pricina vechimii. Dat marți, după Duminica Invocavit²², în anul Domnului 1786.

Confruntată cu originalul²³

Mihail Benkő cu propria mână. Lector al capitlului.

Francisc Zotyory cu propria mână. Al doilea arhivar

Citită și păstrată de aceiași capitulari.

Act de întâmpinare și interzicere pentru comitele Nicolae, fiul lui Andreas de Syg, și pentru magistrul Nicolae, fiul său, împotriva lui Nicolae,

²¹ Duminica Floriilor a căzut, în anul 1311, în data de 4 aprilie. Prima marți după Florii a căzut în data de 6 aprilie.

²² Duminica Invocavit este a șasea duminică înainte de Paști. În anul 1786, a căzut în data de 5 martie. Prima marți după Invocavit a căzut în data de 7 martie.

²³ Documentul din sec. XVIII (1786) este un transumpt (duplicat al unei diplome, al unui act) al documentului original.

Un document publicat în premieră națională...

fiul lui Mokou, și a oricăror altora, cu privire la vânzarea și cumpărarea moșiei Nandorlaka.

Comitatul Alba.”

*

Cum spuneam, în dreptul anului 1311, Coriolan Suciu indică o pagină din *Documente privind istoria României. Seria C., Transilvania*, București, 1953, p. 504. Aici însă este tipărit un document, pe care îl reproducem în cele ce urmează, cu notele publicate de C. Suciu):

[Documentul cu numărul]

„183.

6 aprilie 1311 (a treia zi după Florii) în fața capitulului Bisericii Ardelene a Sfântului Arhanghel Mihail: nobilul Nicolae, fiul lui Andreas din Gyog, și fiul Nicolae, numitul inspector Imre, din însărcinarea domnilor stăpâni, pe baza dreptului vecinătății, interzice lui Nicolae, fiul lui Mokou din Ciuci, ca pământul numit Nandurlaka, care e vecin și alăturat cu terenul numit Hory (Heria), al domnilor, să-l vândă altora fără consimțământul lor, întrucât au mai mult drept de cumpărare decât oricine altul. (pe verso, cu aceeași mână, urmează același text în latină).²⁴

[Documentul cu numărul]

„1020.

5 ianuarie 1339. [Visegrád = reședință regală, Epiphaniae = Boboteaza, în *vig. Epiph. dom.* se raportează la Bobotează, data de 5 ianuarie). Regele Carol I către Capitulul de Alba Iulia. Să trimită mărturia, în a cărei prezență împuternicitul Mihai din Fărău sau fiii lui Lucaciu din

²⁴ Eredeti, hártján, hátlapján zárópecsét töredékével, DL 29110. • Regeszta: AOkI III. 36.sz.([https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_40/?pg=93&lay](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_40/?pg=93&layout=s&query=29110) out=s&query=29110)

Cecălaca: Nicolae și Vasile să investească parohul de Alba magistrul Tatomir și frații acestuia, subcancelarul regal magistrul Bacho și Ștefan în domeniul Gâmbuț (comitatul Alba), donat prin intermediul voievodului ardelean Toma (Thomas) și prefectului (comes) din Zonuk, după ce a cutreierat teritoriul aceluia domeniu.” (traducerea: Ladislau Licker)

După cum se vede, și aici este vorba tot de tranzacția unor moșii²⁵.

[Documentul cu numărul]

„429

26 Februarie 1339, <Alba Iulia>. Capitulum din Alba Iulia raportează lui Carol Robert, regale Ungariei, că a luat parte la hotărnicia moșiei Gâmbuț¹⁾ și la punerea magistrului Bakw²⁾ și a fratelui său în stăpânirea ei. Vecinii moșiei: Nicolae, fiul lui Lucaciu de Cecălaca³⁾ cu pădurea Bichiș⁴⁾, Martin, fiul lui Kemény, cu moșia Ozd⁵⁾, nobilii de Șilea⁶⁾ și de Sâmbenedic⁷⁾, Mihail de Fărău⁸⁾, cu satele Fărău, Heria⁹⁾, Nandra¹⁰⁾ și Bichiș.”²⁶

Un tablou complet cu referințele despre Nandra, din 1311 până în 1968, se găsește în *Enciclopedia Maghiară*:

Nandra # Bichiș (*Mureș*); Lándor, Lándorlaka, Nándorlaka, Nándortelke; Weissdorf (g); 1311 t. Nandurlaka (Györffy II. 176); 1339 v. Nandorlaka (DIR/C III. 504); 1357 poss. Nandurlaka (Ub II. 141); 1358 poss. Nandurlaka (DRH C XI. 244); 1395 poss. Nandortelke, 1435 poss. Landor (Ub III. 159, IV. 573); 1443 Landor (Iczkovits 60); 1448, 1492 Landor, 1494 Landorlaka (KmJkv I. 351, II. 91, 123); 1733 Nandra (cK.); 1760-1762 Lándor (cB.); 1800, 1808 Lándor (El. 1800; Lipszky); 1817 Lándor (El. 1817); 1839 Landor, Nandra (Lenk II. 408); 1850 Landor (Népsz. 1850); 1850 Lando, Nandra, Weißdorf (UES); 1854 Lándor, Nandra (LRB 63); 1873,

²⁵ https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_40/?pg=367&layout=s&query=30374

¹⁾ *Gumbucz*, sat în raionul Luduș (reg. Cluj). ²⁾ În text, forma *Bacho*. ³⁾ *Czekelaka*, sat tot acolo. ⁴⁾ *Bükeös*, sat tot acolo. ⁵⁾ Sat tot acolo. ⁶⁾ *Silye*, sat în raionul Târnăveni (reg. Stalin).

⁷⁾ *Szent Benedek*, at tot acolo. ⁸⁾ *Forro*, sat în raionul Aiud (reg. Cluj). ⁹⁾ *Hari*, sat tot acolo.

¹⁰⁾ *Nandorlaka*, sat în raionul Luduș. Apud Regest în *Történelmi Tá*r, 1907, p. 84.

Un document publicat în premieră națională...

1877 Lándor, Nándra, 1882 ? Nandra, 1893 Lándor (Hnt. 1873, 1877, 1882, 1893); 1909 Nandra, Lándor (Dicționar 1909); 1913 Lándor (Hnt. 1913); 1921 Nandra, Lándor (Dicționar 1921); 1925 Nandra (Leg. 95/1925); Fehér vm.; 1744-1784 Alsófehér vm.; 1785-1790 Fehér vm.; 1790-1850 Alsófehér vm.; 1800 C. Albensis Inferior, in Inferiori Circulo, Processu Sz. Benedekiensi; 1817 C. Albensis Inferior, in Circulo Marosiensi, Processu Sz. Benedekiensi; 1839 Alsófehér vm., Szentbenedeki j.; 1850-1854 Gyfv. kat. vidék Balásfalvi ker. Maros-Újvári alker.; 1854-1860 Maros-Vásárhelyi ker. Radnóti j.; 1873, 1877 Alsófehér vm., Szent-Benedeki j.; 1880-1918 Alsófehér vm., Marosújvári j.; 1919-1925 Jud. Alba de jos, pls. Ocna-Murășului; 1925-1940 Jud. Turda, pls. Luduș; 1940-1945 Jud. Cluj-Turda, pls. Luduș; 1945-1940 Jud. Turda, pls. Luduș; 1941-1945 Jud. Cluj-Turda, pls. Luduș; 1945-1950 Jud. Turda, pls. Luduș; 1950-1952 RMȘ r. Luduș; 1952-1960 RCJ r. Luduș; 1960-1968 RMAM r. Luduș]

Câteva dintre documentele indicate mai sus, cu referire la Nandra, le-am putut găsi în bibliotecile clujene sau în mediul online.

Alte surse indicate:

– György Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. („*History of Hungarian Geography During the Árpád Dynasty*”), I–IV, Budapest, 1963-1998.

– Nándorlaka. (Lándor, —, Nandra.) 1311 Nandurlaka (DI 29110), 1443 Landor (DI 30437). Birtokosok: 1311: a csucsi nemesek. Különben l. Acintos.

– 1311 villa Nandorlaka, în *Documente privind istoria României. Seria C., Transilvania*, București, 1953, p. 504.

– 1443 Landor în Iczkovits Emma, *Az erdélyi Fehér megye a középkorban* (Comitatul Alba din Transilvania în Evul Mediu), Budapest, 1939, p. 60

– 1455 Nandor în Banffy, *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bannffy család történetéhez* (Documente privitoare la istoria familiei Banffy de Losoncz din neamul Tomaj), Vol. I (1214-1457, Editura Varju Elemer, 1908, p. 685;

– 1733 Nandra, în *Conscripția Klein*, respectiv în Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, Blaj, 1900 (are în anexe: *Statistica românilor din Transilvania în 1733*); Augustin Bunea, *Episcopii Petru Aron și Dionisiu Novacovici, sau istoria românilor transilvăneni, de la 1751 până la 1764; cu 250 documente române, maghiare, latine, franceze, italiene și germane, publicate în întregime ori în extras*, Tipografia Seminariului Arhidiecezan, Blaj, 1902 (are în anexe: *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicarul episcopesc Petru Aron*). Aceeași statistică a publicat-o în revista *Transilvania* din Sibiu, anul XXX, nr. IX, nov. 1901.

– 1760-1762 – Landor, în *Conscripția Buccow (1760-1762)*; cf. și Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj, 1924-1925*, Cluj, 1926, p. 618-700.

– 1854 – Landor, Nandra, în *Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat al Transilvaniei, cursul anului 1854*. Mănunchiul IV (partea românească cu chirilice). În germană cu titlul: *Landes Regierungs Blatt für das Grossfürstenthum Sieberbürgen. Jahrgang 1854. II. Abtheilung. IV Stück*. În maghiară: *Erdély nagyfejedelemégét illető Országos Kormánylap, 1854-diki évfolyam. II. Osztály. IV. Darab*. Un singur volum, de 112 pagini, tipărit în cele trei limbi. În colecția Mike Sandor, arhiva istorică a Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Anexa I, p. 63.

Cinci secole de istorie într-un sat

Atestată din 1311, Nandra este un sat aparținând astăzi comunei Bichiș, situat pe firul de apă al pârâului numit Valea Năndrii, străjuit de câteva dealuri, cu înălțimi până în 300 m (Bonțoaia, Podirei, Dâlmile lu' Firi, Dealu' Cecălăcii), în vest întinzându-se o luncă mai largă, Landor (nume rămas de la vechea denumire a satului).

Din punct de vedere administrativ²⁷, zona a suferit, de-a lungul secolelor, câteva schimbări, nu esențiale, ci mai mult ca denumire.

Astfel, în Evul Mediu (sec. XII), comunele Ațintiș și Bichiș aparțineau de Comitatul Alba²⁸, care era „comitat regal”, devenit, un secol mai târziu, „comitat nobiliar”. Din 1765, comitatul Alba se divide în comitatul Alba de Jos (căruia îi aparțineau Ațintiș, Bichiș, Cuci) și Alba de Sus. Subdiviziuni ale acestor comitate purtau denumirea de „Cercuri”, Ațintiș și Cuci făcând parte din Cercul Ocna de Mureș, iar Bichișul, împreună cu satele din jur (Botez, Herepea, Petrilaca), din cercul Sânbenedic²⁹. Prima jumătate a secolului XIX aduce, în Marele Principat al Transilvaniei, o nouă schimbare a denumirilor administrativ-teritoriale, și anume în „districte militare” (împărțite în circumscripții și cercuri). Districtul Alba Iulia cuprindea Circumscripția Blaj, împărțită în Cercul Valea Izvoarelor (din care făceau parte Bichiș și Ațintiș), Cercul Ocna Mureș (cu Gheja, Cecălaca, Botez, Nandra, Gâmbuț), Dej și Cetatea de

²⁷ Cf. Benedek Josef (coord.), Titus-Cristian Man, *Analiza geografică a structurilor și proceselor teritoriale din perspectiva planificării spațiale. Județul Mureș*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016.

²⁸ *Ibidem*, p. 167.

²⁹ *Ibidem*, p.184.

Baltă³⁰. Mult mai târziu, Nandra făcea parte din pretura Iernut. În Diploma imperială din 1860 este promisă autonomia tuturor popoarelor din Imperiu, câteva propuneri îndrăznețe fiind făcute de Francisc Kemény, aparținând celebrei familii care a dat și un Principe al Transilvaniei, născut la Bichiș, Ioan Kemény.

Istoria consemnează, la începutul secolului XX, comunele (împreună cu satele aparținătoare) Bichiș, Ațintiș ca făcând parte din Comitatul Alba de Jos, cercul Ocna Mureș. Schimbările survenite în secolul XX pot fi punctate astfel: în perioada interbelică (în 1919) se introduce termenul de județ (= comitat) și plasă (= cerc), în 1925, județul Mureș-Turda devine jud. Mureș, iar județul Târnava Mică, plasa Iernut, care cuprinde inclusiv Bichișul.

Comuniștii înființează, în 1952, Regiunea Mureș Autonomă Maghiară, cu reședința la Tg. Mureș, iar Raionul Luduș, cu toate comunele aferente, trece la jud. Cluj, până în 1960, când revine la Mureș Autonomă Maghiară. De menționat că, în 1964, se schimbă în zonă numeroase denumiri de sate, cu nume ale unor personalități locale (Papiu-Ilarian), inovație de care scapă satele de la sud de râul Mureș.

Ce s-a întâmplat pe moșia Nandorlaka, de la 1311 până la 1784, când a avut loc Răscoala lui Horea, iar referințele despre satul Nandra sunt mai numeroase? Răspunsul este ușor de dat: Nandra a avut soarta tuturor localităților din Transilvania, care au fost cucerite treptat, după anul 1000, de către maghiarii care, din Panonia, unde se stabiliseră la venirea lor din Asia, au atacat tot mai mult Europa Centrală, la est, sud și nord-est de Panonia.

După retragerea aureliană, din anul 274, dacii liberi (creștinați, în limba latină, în urma Edictului de la Milano, din 313, dat de împăratul Constantin cel Mare), în timp ce înfruntau populațiile migratoare, s-au romanizat. După anul 350, au trecut peste Dacia valuri de goți, huni, gepizi, avari, care nu au rămas însă aici, iar cei care au rămas au fost asimilați de populația locală, latinofonă. În secolele V-VI, din stepele estice au năvălit

³⁰ *Ibidem*, p.188.

slavii, care, după 602, au trecut Dunărea și s-au răspândit în Balcani, unde au format popoare noi – bulgari, sârbi, croați –, iar cei care au rămas la nordul Dunării au fost și ei asimilați.

Un alt val de migratori a avut loc în secolele X-XIII, fiind format din unguri, pecenegi, cumani, tătari etc. „Ungurii – scriau academicienii Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan – erau o populație nomadă (călătoare), de origine fino-ugrică (cu alte cuvinte nu erau indo-europeni, cum erau mai toate popoarele Europei), din marea familie de popoare uralo-altaice. Plecați din centrul Asiei, ungurii s-au amestecat, în popasurile lor destul de lungi, cu alte etnii, mai ales turcice. Cetele ungurilor, în căutare de noi pășuni și alungate dinspre est de alți migratori, s-au îndreptat spre vest și nord-vest, prin cetățile Vladimir și Kiev, au prădat totul în calea lor și, pe la 895-896, au trecut Carpații Păduroși spre sud-vest și s-au revărsat în Câmpia Panonică. Aici, după o serie de lupte cu vechii locuitori, și-au așezat corturile, au construit cetăți de pământ și au organizat dese expediții de jaf contra popoarelor și structurilor politice din jur. Au atacat mai întâi spre teritoriile de azi ale Austriei, Italiei, Germaniei și chiar Franței, până ce, în 955, au fost opriți de o armată germană a regelui Otto cel Mare (viitor împărat) și înfrânți la Lechfeld. După aceasta, și-au concentrat atacurile mai mult în Europa Centrală, la est, sud și nord-est de Panonia. Timp de aproape un secol de la venirea în Europa Centrală, ungurii nu au cucerit și organizat efectiv mari teritorii, fiindcă ei nu aveau un stat propriu-zis, erau păgâni, se aflau în faza gentilico-tribală și urmăreau prioritar jaful sau prada, principalul lor mijloc de trai. După un timp, au devenit sedentari, au început să practice agricultura, au suferit influențe din partea populațiilor și popoarelor cu care trăiau împreună și în vecinătate, s-au creștinat, iar în anul 1000 și-au proclamat regatul, adică statul lor de model occidental (feudal), cu puternice elemente de clan (grup de oameni bazat pe rudenie, familie mare), moștenite din trecutul lor păgân. Abia după aceasta au început expansiunea politico-militară în centrul Europei, spre paguba statelor și popoarelor din jur.”³¹

³¹ Pop, Ioan-Aurel; Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013, p. 45-47.

Pentru populația latinofonă majoritară din Transilvania, invaziile maghiare au avut, pe durata multor secole, consecințe grave asupra populației majoritare, românești, în sensul că au creat inegalități economice, politice și sociale greu de imaginat. De aici trebuie plecat, pentru a înțelege răscoala lui Gheorghe Doja (din 1514) și cea a lui Horea, Cloșca și Crișan, din 1784.

De la actul de atestare și până la 1784, Nandra mai este amintită încă în 13 documente, cinci din aceste referințe fiind identificate, traduse și publicate și în cartea de față. Ele se referă, în general, la litigiile legate de pământ (moșteniri, vânzări, cumpărări etc.)

Revenind la situația țăranilor din Transilvania, trebuie spus că regimul de obligații ale țăranilor români față de noii stăpâni de pământuri a fost fixat prin mai multe reglementări, începând cu secolul al XV-lea. O sinteză a suferințelor îndurate de țăranul român din Ardeal în vremea stăpânirii maghiare și austriece ne-a lăsat-o istoricul Nicolae Densusianu, în lucrarea *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria. 1784-1785*, redactată pe baza documentelor oficiale (1884), care scrie, între altele: „Acum poporul român, oricât de vechi ne apare în istoria țărilor de peste Carpați, fu declarat de străin în Transilvania și suferit în această țară, ca sclavii și animalele, numai pentru folosul economic al principilor, al națiunii ungurești, săsești și secuiești.

De aici înainte, românii cuprinși în masa cea mare a țăranilor, trebuiră să sufere toate mizeriile feudalității ungurești, toate asupririle unei nobilimi înzestrată cu mari libertăți, dar fără sentiment de dreptate față de țăran. Moșia țăranului era considerată ca moșia domnului său, fără ca țăranul să aibă dreptul de a se strămuta de la un domn la altul. El, întocmai ca o materie brută, era declarat inamovibil (*glebae adscriptus*) de pe moșia domnului său și silit să împărțească întru toate soarta fondului nobiliar, condamnat la o muncă perpetuă în folosul domnului feudal, câte 4-6 zile de lucru pe săptămână, și cu toate acestea silit să-i mai deie a 9-a sau a 10-a parte din slaba sa recoltă, un anumit număr din produsul oilor, caprelor, porcilor și al stupilor, care de regulă i se luau de jumătate și alte diferite daruri de trei ori pe an și iarăși a 9-a sau a 10-a parte din recoltă, pentru

preoții catolici sau luterani, supus, în fine, la toate impozitele și sarcinile publice, să plătească cheltuielile pentru susținerea armatei active, cheltuielile pentru administrațiunea comitatelor, întreținerea drumurilor și a podurilor, diurnele deputaților, din care cauză țăranii din Ungaria și Transilvania se numeau și mizerul popor contributor (*mizera plebs contribuens*), căci nobilii erau scutiți de orice impozite și orice contribuțiuni. Moșia țăranului se împărțea adeseori între 8-10 copii, și cu toate acestea fiecare din ei trebuia să facă servicii ca pentru o moșie întreagă, supusă la stoarcerile și abuzurile funcționarilor publici, care, până la anul 1730, nu aveau nicio plată în Transilvania, ci trăiau numai din amenzile și taxele ilegale, ce le scotea în sumă nehotărâtă de pe spatele țăranilor, supuși, în fine, la arbitrul și justiția implacabilă a domnului pământean, prinși în jug ca animalele, pedepsiți cu câte 50 până la 100 bastoane, scoși de pe moșii, aruncați în lanțuri, trimiși și uitați în închisorile comitatelor, mutilați și uciși chiar de domnii lor, din care unii aveau și dreptul de viață și moarte asupra țăranilor (*jus patibuli, jus gladii*). În scurt, țăranul nu era decât un sclav fără drepturi politice și civile, condamnat chiar prin lege, ca el nicidată să nu poată scutura jugul iobăgiei, declarat incapabil de a putea câștiga avere, lipsit de libertate personală și lipsit chiar de dreptul de a se putea apăra în contra domnului său, pe care nu putea să îl cheme în judecată.

Și pe lângă mulțimea de opresiuni, la care erau supuși țăranii în general, mai trebuie să amintim aici suferințele țăranilor români din cauza fanatismului religios al Bisericii Catolice și Reformate. Religiunea romană, în continuă persecuțiune din secolul al XIII-lea și până în secolul al XVIII-lea, episcopii români tratați caeretici, destituiți, aruncați în închisori, preoții deveniți iobași, mulțime de biserici luate din posesiunea românilor, mai întâi de catolici și apoi de reformați, icoanele din biserici călcate în picioare, aruncate pe stradă sau arse în foc, sărbătorile românești nerespectate și țăranul român adeseori silit, la patul morții, să cheme pe preotul catolic sau calvin.

Și la toate aceste se mai adăugau, în fine, mizeriile provenite din antagonismul național, antagonism care a existat întotdeauna între

elementul unguresc și român din Transilvania. Poporul român considerat ca un element periculos în țară, națiunea română întregă declarată fără patrie, românul batjocorit, insultat și umilit la toate ocaziunile, înaintea tribunalului tratat mai rău decât iobagul ungar, legile penale aplicate cu un fel de barbarie asupra lui și peste tot o triplă opresiune asupra românului, ca iobagi, ca biserică și ca națiune.

Aceasta era pozițiunea politică și socială a țăranilor români din Transilvania și Ungaria. Numele de român ajunsese aproape sinonim cu numele de iobagiu, și amândouă exprimă una și aceeași noțiune, «un sclav trântit în pulbere și menit să trăiască sub arbitriu».

Diferitele ușurări ce le acordase țăranilor câțiva regi ai Ungariei și principii ai Transilvaniei au rămas, în practică, totdeauna fără rezultat. Nobilimea ungurească se considera singura în drept să reguleze soarta țăranului și ea privea orice ușurare a iobagului din partea puterii monarhice ca un atentat asupra privilegiilor sale, așa că arbitriul domnului pământean a rămas totdeauna singura lege în privința țăranului.

De aici o mulțime de revoluțiuni ale iobagilor în contra nobilimii. Țăranii storși, maltratați, disperați, fără protecțiune, și fără perspectivă de a li se ușura soarta, apucară în mai multe rânduri armele în contra nobilimii, cercând singuri să-și facă dreptate și singuri să scuture jugul sclaviei; așa că istoria Transilvaniei și Ungariei din secolul al XIV-lea și până la secolul al XVIII-lea este plină de revoluțiuni, tumulte și vărsări de sânge, de-ale iobagilor în contra nobilimii³².”

Țăranii din Transilvania au scăpat de jugul iobăgiei în august 1785, când împăratul Iosif al II-lea a dat patentă prin care îl dezleaga pe țăranul român de gila stăpânului. Reforma a devenit efectivă abia după Revoluția de la 1848. Conform patentei lui Iosif al II-lea, fiecare țăran primea dreptul de a se căsători în voie, de a învăța carte și o meserie. Nimeni nu mai era obligat să muncească la curțile nobililor, decât pe baza unei înțelegeri. Prin măsurile

³² Nic. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784-1785*. Scrisă pe baza documentelor oficiale. Ediție îngrijită și prefață de I. Opreșan, Editura Vestala, București, 2017, p. 66-68.

luate, împăratul de la Viena urmărea transformarea țăranilor în supuși credincioși Vienei, pentru ca aceștia să nu mai constituie un pericol și pentru a scădea rolul nobilimii maghiare în Transilvania. De aceea, pentru măsurile luate, Iosif al II-lea a rămas în mentalul românesc sub efigia „bunul împărat”. Chiar dacă la prima vedere reformele propuse de Iosif al II-lea par favorabile românilor, ei rămâneau la discreția nobilimii maghiare, care și-a păstrat o parte din pământuri și multe privilegii și după Unirea din 1918.

Este semnificativ faptul că Reforma agrară din 1945 prevedea exproprierea moșilor mai mari de 50 de ha, iar țăranilor săraci din Nandra li s-au împărțit loturile cuvenite din moșia grofului Simion Kemény.

Cu excepția evenimentelor revoluționare de la 1848, când insurgenți maghiari veniți din altă parte (nu din Bichiș sau Ozd) au ridicat din Nandra patru bărbați, pe care i-au împușcat pe un deal de lângă Petrilaca, nu se cunosc alte disensiuni între românii și maghiarii celor patru sate din comună. Dimpotrivă, faptul că, la un moment dat, în cele două sate ungurești (Bichiș și Ozd) trăiau circa 50 de români, tot atâția maghiari locuind în cele două sate românești (Nandra și Gâmbuț), arată spiritul de conviețuire pașnică, existent în comună. Năndrenii le vindeau maghiarilor din Ozd și Bichiș fân și cereale, iar meșterii maghiari din cele două sate au construit majoritatea caselor din Nandra. E adevărat că relațiile nu au mers până la căsătoriile mixte, dar coexistența pașnică a românilor și maghiarilor din comuna Bichiș nu se poate nega.

Comuna Bichiș are, și în prezent, arondate patru sate, așezate de-o parte și de alta a Pârâului Ațintiș: Bichiș, Ozd (sate maghiare) și Nandra și Gâmbuț (sate românești). Bichișul (în maghiară: Magyarbükkös) este atestat documentar în anul 1296, Ozdul (în maghiară: Magyarózd sau Ózd) este atestat din 1332, Nandra din 1311, iar Gâmbuțul din 1299. Informațiile despre cele patru sate sunt relativ puține, pentru că nu există o monografie propriu-zisă a comunei. Doar scriitorul maghiar Horváth István, născut în satul Ozd, a scris o monografie a satului său natal.

La recensământul din 2002, comuna Bichiș avea 1039 locuitori, din care 644 maghiari, 286 români, 109 romi. În 2011, Nandra număra 115 locuitori.

Satul Nandra – prezent pe hărțile iosefină, franciscană și iosefino-franciscană

Harta iosefină, realizată între 1764-1785, din rațiuni militare (în timpul „Războiului de Șapte Ani”), este prima ridicare topografică a provinciilor care alcătuiau Imperiul Habsburgic³³. Harta conținea, inițial, 3589 de cartografii, completate, ulterior, până la 4096 de planșe, toate desenate și colorate de mână. Ele sunt păstrate în prezent la Kriegsarchiv (Arhiva de Război) din cadrul Arhivelor de Stat ale Austriei. Elaborarea acestor hărți a început sub domnia împărătesei Maria Tereza și a continuat sub cea a lui Iosif al II-lea, de unde și denumirea lor (*Josephinische Landesaufnahme*). Harta Marelui Principat al Transilvaniei a fost realizată între 1769-1773.

Planșele, desenate și colorate manual, sunt însoțite de o schiță generală a Transilvaniei, cu regiunile și cu vecinii acesteia („Ungarn”, „Banat”, „Marmaros” [Maramureș], „Grenze [Granița] von der Moldau”, „Grenze von der Walachai”). Informațiile, în general, nu sunt detaliate, apărând, probabil, doar cele de interes strategic. Toponimele sunt notate atât în germană (Klausenburg, Kukelburg), cât și în maghiară (Czintos, Maros Vasarhelj), uneori în română (Mediaș).

Examinând cu atenție harta nr. 141, unde apare Nandra, ești uimit nu doar de exactitatea hărții (elaborată cu mijloacele tehnice de atunci), ci

³³ Ridicarea topografică iosefină (în germană *Josephinische Landesaufnahme*), denumită și „Prima ridicare topografică”, este primul proiect unitar de ridicare topografică a Imperiului Habsburgic. Cele 3589 planșe inițiale, desenate și colorate de mână, au fost apoi completate până la 4096 de secțiuni. Au fost denumite după Iosif al II-lea, împărat romano-german. În prezent sunt păstrate în Arhiva de Război (*Kriegsarchiv*) a Arhivelor de Stat ale Austriei (Cf. wikipedia.org.)

Satul Nandra – prezent pe hărțile iosefină, franciscană...

și de câteva detalii: mulțimea pădurilor de care era cuprinsă Transilvania, marcarea caselor, care formau satele din Ardeal, cu roșu, ca și când ar fi fost acoperite cu țiglă, cum erau probabil în spațiul germanic (or, la noi, erau acoperite cu paie), ca și mulțimea detaliilor (pârâul care străbate Nandra era numit *Vallie Nandri*).

Atunci când descoperi, ca năndrean, numele satului tău natal pe harta iosefină, prețuirea pentru acest împărat luminat devine și mai mare. Același sentiment îl trăiești, călătorind de la Cluj-Napoca la Nandra, mergând, până la Turda, pe drumul pe care a mers și Iosif al II-lea (într-una din vizitele sale prin Transilvania), îndreptându-se spre Sibiu, unde a tras la un hotel care, de atunci, se numește Împăratul Romanilor!

Îl îndrăgești, așadar, pe luminatul împărat Iosif al II-lea, pe cât de antipatică era mama sa, împărăteasa Maria Tereza, cea care, în 1775, în urma unui război dintre turci și ruși, a cerut sultanului o rectificare de frontieră, respectiv anexarea părții de nord a Moldovei, numită Bucovina, eveniment comentat astfel de Eminescu: „La anul 1774 au intrat oștirile austriecești, cu disprețul oricărui drept al ginților, în pace fiind cu Poarta și cu Moldova, în partea cea mai veche și mai frumoasă a țării noastre; la 1777, această răpire fără de samăn s-a încheiat prin vărsarea sângelui lui Grigorie Ghica V. Vod. Fărădelege nepomenită, uneltire mișească, afacere dintre o muiere *desfrânată* [subl. I.R.] și între pașii din Bizanț, vânzarea Bucovinei va fi o vecinică pată pentru împărăția vecină, de-a pururea o durere pentru noi.”³⁴

Unii au și alte motive, personale, să-l prețuiască pe Iosif al II-lea. Ilie Rad, de pildă, elev în clasele primare, era mereu întrebat, alături de ceilalți colegi, cum se numesc părinții, deși numele acestora erau trecute la sfârșitul catalogului. Toți colegii aveau mame cu numele Maria, Elena, Emilia, Ana, Floarea, Viorica, Terezia, Cornelia etc., iar tații purtau tot nume obișnuite: Ioan, Petru, Vasile, Alexandru, Mircea, Liviu, Viorel, Gheorghe, Aron, Adrian etc. Numai el trebuia să răspundă că pe mamă o

³⁴ Mihai Eminescu, *Opere*, IX, 1980, p. 429.

cheamă *Iozefa*, iar pe tată – *Gaftonic*. Toți colegii zâmbeau la auzul acestor nume ciudate. Mult mai târziu, la Viena, și-a explicat prenumele mamei ca un omagiu discret și poate involuntar adus acestui împărat, prieten al românilor ardeleni! Să nu mai vorbim de faptul că *Josefina* (Joséphine) a fost soția generalului Bonaparte (din 1796), fiind încoronată împărăteasă în 1804. Prenumele acela îl purtase, iată, și o împărăteasă celebră, câștigând astfel o aură de noblețe, de care copilul nu era conștient încă, pe atunci.

O importantă piață vieneză poartă numele Împăratului, „Josefsplatz”. Acolo se află statuia ecvestră, de aramă, devenită verde prin trecerea anilor, a împăratului Iosif al II-lea, fiul împărătesei Maria Tereza, coregent al mamei sale (1765-1780), apoi împărat (1780-1790) al vastului Imperiu Habsburgic. Proiectându-și eroul în spiritul glorioasei tradiții romane, sculptorul ni-l înfățișează pe împărat în sandale romane, având pe cap o cunună de lauri, care îi relevă acestuia „trăsăturile inteligente și fine, gura expresivă, dar tăioasă, angajată parcă într-un monolog fără sfârșit asupra băjbâielilor suveranilor în căutarea tainelor domniei”, după cum observa George Sbârcea, într-o frumoasă carte dedicată Austriei³⁵. Nu poți să nu te gândești la impactul iosefinismului asupra vieții românilor din fostul Imperiu Habsburgic. Adept al absolutismului luminat, Iosif al II-lea a contribuit enorm, prin reformele pe care le-a inițiat, la ameliorarea vieții românilor oropsiți din imperiul multinațional. Să amintim câteva.

În 1781, a emis o ordonanță asupra presei, prin care au fost diminuate rigorile cenzurii. A secularizat averile unor mănăstiri și ordine călugărești, sub motivul că „nici școli n-au ținut, nici bolnavi n-au ocrotit, nici știință n-au cultivat” (David Prodan). Tot în 1781 a emis Edictul de toleranță, care, deși asigura primatul confesiunii catolice, oferea libertate de manifestare și celorlalte religii. Conform acestui edict, apartenența religioasă nu mai constituia un criteriu de promovare, criteriile esențiale rămânând meritele, competența, talentul și viața cinstită a persoanei

³⁵ George Sbârcea, *Ceasurile de zi și de noapte ale Austriei*, Editura Sport-Turism, col. Mapamond, București, 1976, p. 6.

respective – măsura fiind, să recunoaștem, de o frapantă modernitate. A realizat, prin legea școlară *Norma Regia* (1781), o adevărată restructurare a învățământului, punând accent pe învățământul elementar, care a devenit obligatoriu între șapte și treisprezece ani. A inițiat o reformă administrativ-teritorială și a îmbunătățit situația evreilor. A dispus introducerea limbii germane ca limbă oficială a statului (în locul celei latine), oferind astfel, indirect, un prilej de afirmare a limbilor naționale.

Dar poate una dintre cele mai importante reforme ale sale a fost desființarea șerbiei, a iobăgiei – măsură aplicată în Transilvania, e drept, doar după răscoala lui Horea, din 1784.

Dorind să cunoască nemijlocit nevoile supușilor săi, făcea dese călătorii prin provinciile imperiului, îi primea pe țărani în audiență, intra în casele lor, le asculta plângerile și, uneori, spunea câteva cuvinte în limba acestora, pentru a-i flata și a le da curaj.

Toate aceste măsuri, conjugate cu aversiunea împăratului față de nobilimea neproductivă și necontribuabilă, i-au creat lui Iosif al II-lea, printre românii ardeleni, un fel de mit, încă în viață fiind. Astfel, un versificator ortodox, vedea în împărat, încă la urcarea sa pe tron, „al doilea Traian”, iar autorul *Molitvelnicului* de la Blaj, din 1784, scria versuri de mulțumire: „Lui Iosif cel Mare, de neamuri iubit,/ Soare de scutință, nouă răsărit.” Gheorghe Șincai a fost și el cucerit de figura împăratului, „sub care au resuflețit românii”, iar Samuil Micu îl lăuda pentru curajul de a fi desființat șerbia.

Dar poate cel mai mare elogiu în spațiul românesc i l-a adus împăratului venerat istoricul David Prodan, cel mai bun cunoscător al epocii iosefine. În monumentalele sale lucrări, *Răscoala lui Horea* (1979) și *Supplex Libellus Valachorum* (1984), cercetătorul îi dedică lui Iosif al II-lea capitole speciale, scriind la un moment dat, în stilul său inimitabil: „Despre el intelectualitatea românească nu vorbește decât ca despre cel mai mare binefăcător al națiunii române. Numai el i-a cunoscut suferințele și le-a căutat tămăduirea, numai el a așezat-o în rândul cetățenilor patriei, numai el a înțeles cu adevărat drepturile omului și ale cetățeanului. El mai ales i-a

deschis porțile la școli, la funcții, fără deosebire de națiune sau confesiune, mai ales el i-a netezit drumul ascensiunii.”³⁶

Atât de atașat s-a arătat împăratul Iosif al II-lea față de cauza românilor, încât un conte maghiar n-a ezitat să îl numească „nebulul românilor” (*stultus valachorum*). E de reflectat la acest caz: când un om politic străin sprijină și apără (vai, atât de rar!) drepturile (legitime!) ale românilor, „neamicii” acestora nu ezită să-l numească... nebun!

În 1807, aceste hărți, începute pe vremea Mariei Tereza și terminate în timpul lui Iosif al II-lea, au fost înlocuite printr-o altă ridicare topografică, realizată în timpul împăratului Francisc I, care a mai fost rege al Ungariei și al Boemiei (1792-1835), împărat al Austriei (1804-1835) și Mare Principe al Transilvaniei, hartă care se numește, după noul împărat, *Ridicarea topografică franciscană* (*Franziszzeische Landesaufnahme*). Conform Wikipedia, în această calitate a participat la coalițiile antinapoleoniene, fiind unul din întemeietorii Sfintei Alianțe (în cadrul căreia s-a și luat inițiativa unei noi ridicări topografice, actualizate și mai extinse). Împăratul a vizitat orașul Sibiu în septembrie 1817, împreună cu soția sa, împărăteasa Carolina Augusta (cu acel prilej a fost realizat iluminatul stradal al orașului Sibiu; de aceea, împăratul are în orașul Sibiu un bust.). Harta franciscană, realizată între 1806-1869, este a doua ridicare topografică, izvorâtă din nevoile strategice ale războaielor cu Napoleon. Francisc al II-lea al Austriei a ordonat această lucrare, cunoscută sub numele de *Zweite oder Franziszzeische Landesaufnahme*. După cum notează articolul de pe Wikipedia, ea a însumat, inițial, peste 3300 de planșe, completate de-a lungul timpului, până în 1869.

Această ridicare topo nu a fost și ultima în care figurează Nandra. Harta franciscano-iosefină (*Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* sau *Drite Landesaufnahme*) a fost cea de-a treia, elaborată între 1869-1887, având tot un scop militar, o completare și actualizare a hărților precedente.

³⁶ David Prodan, *Supplex libellus Valachorum*. Din istoria formării națiunii române, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 244.

Satul Nandra – prezent pe hărțile iosefină, franciscană...

În acest ansamblu de cartografii, există notate mai multe localități sau cursuri de apă, cu denumirile lor. În zona unde este marcată Nandra³⁷, se observă, destul de ușor, formele de relief, cu precădere dealurile din împrejurimi, hașurate în așa fel, încât să-ți dai seama de orientarea povârnișurilor și cu notarea înălțimii lor. Aflăm, în felul acesta, că Nandra se situează între dealuri cu altitudini de 510 m (*Dealul Botezului*), 457 m (*Bonțoaia*) și 440 m (*Răzorul*, din Cecălaca). Regăsim, apoi, drumurile principale (dar și unele secundare, de-a lungul cărora se înșiră localitățile (casele marcate cu pătrățele negre), bisericile sau mănăstirile (însemnate cu cruci). Denumirile satelor sunt în limba maghiară (Lándor, Mgy[Magyar]-Bükkös, Cselakela, Batizháza, Czintos, Istvanháza, Mar[os]-Szt.-Jakab, Gambusz, Ol[ah]-Péterlaka etc.), însă denumirile geografice sunt în română (D[ealul] Botezului, D[ealul] Gâmbuțului, Răzorul). Excepție fac, însă, cursurile de apă importante, cu denumiri maghiare: Maros, Landor p[atak]. Celelalte pârauri sau dealuri mai mici apar pe hartă, însă fără numele lor.

Împărații Iosif al II-lea și Francisc al II-lea, în timpul cărora au avut loc cele două ridicări topografice ale Imperiului Habsburgic.

³⁷ Cf. www.lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/200e/42-46.jpg.

II. Secole de credință creștină

A existat, „pe locul Landor”, din hotarul satului Nandra, o mănăstire?

Începând munca se colectare a datelor pentru o monografie a satului Nandra, din comuna Bichiș, jud. Mureș, am consultat o excelentă lucrare, semnată de dr. Ioana Cristache-Panait³⁸, care are un studiu introductiv, datorat prof. dr. Vasile Drăguț. În această lucrare se oferă unele informații despre Biserica din Nandra, în care găsește și următoarea afirmație: „Poporul a păstrat știrea despre o mănăstire «pe locul Landor», spre Fărău, pe care niciun alt izvor nu o mai semnaleză”³⁹. Precizez că *Lándor* este nu doar denumirea maghiară a satului Nandra, ci și numele unui hotar aflat în proprietatea acestui sat, situat aproximativ la mijocul distanței dintre Nandra și Fărău.

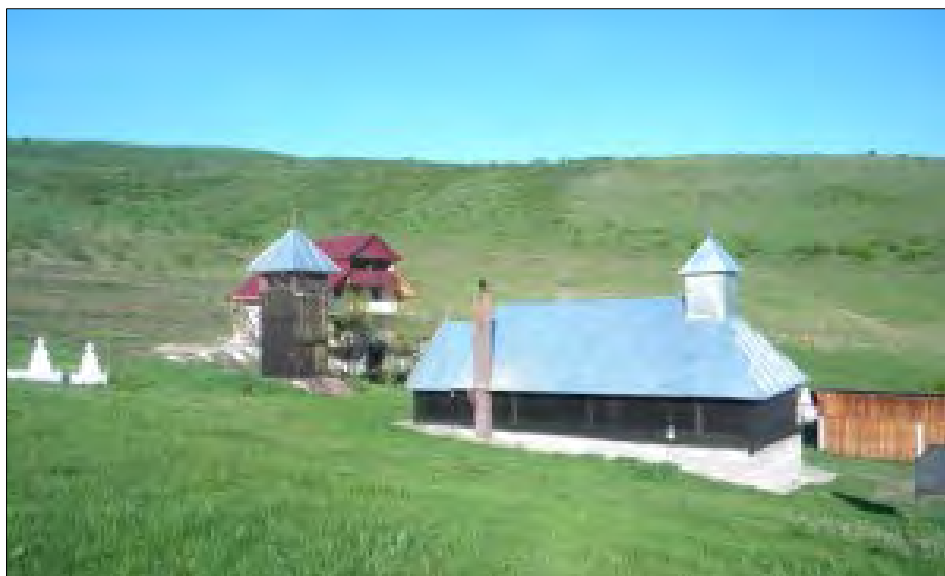
În studiul introductiv amintit, Vasile Drăguț scrie și el, preluând „știrea” de care amintește dr. Ioana Cristache-Panait: „În județul Mureș, situația este și mai gravă, pentru că aici se mai păstrează 70 de lăcașe, față de 154, care au dispărut, de asemenea au dispărut nu mai puțin de 25 de schituri și mănăstiri” [între care se amintește și Nandra, n. I.R.], alături de mănăstirile (schiturile) din Ațintiș, Băița, Daia, Deag, Dumbrava,

³⁸ Dr. Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*. Cu un Cuvânt înainte al Prea Sfințitului Emilian, Episcop al Alba Iuliei și un *Studiu introductiv* de prof. dr. Vasile Drăguț. Indice: Pr. Ștefan Urda, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, 1987.

³⁹ *Ibidem*, p. 176.

Doina Rad, Ilie Rad

Hădăreni, Ibănești, Lăscud, **Nandra**, Nicolești, Orșova, Pădureni, Petrilaca, Râciu, Runcu (Hodac), Rușii Munți, Sâniacob, Sânmartinu de Câmpie, Solovăstru, Urișiu de Jos, Valea Iobăgeni, Valea Cuiejdiului”⁴⁰.

Mănăstirea din Fărău. Imagine preluată de pe site-ul Primăriei Fărău.

Care este adevărul? În mod evident, se face aici o confuzie între presupusa mănăstire din hotarul Landor și cea de lângă satul Fărău, puțin mai departe, pe aceeași direcție, sat Nandra – hotarul Landor, mănăstire pe care unii năndreni chiar o frecventau.

Interesant mi se pare faptul că pe celebra hartă iosefină⁴¹, din 1769-1773, există mențiunea *Wallahisches Monaster. Kloster*, cam în zona dintre Fărău (Forro) și Nandra.

De pe site-ul comunei Fărău – sat în care s-a născut Alexandru Lupeanu-Melin (1887-1937), profesor romancier, nuvelist, eseist, ziarist și

⁴⁰ *Ibidem*, p. 15.

⁴¹ E vorba de harta *Die Josephinische Landesaufnahme. Sectio 140. Albenser und Thordner Comitats, wie auch Aranjäser Stuhls*.

A existat, „pe locul Landor”, din hotarul satului Nandra...

traducător –, aflăm că mănăstirea consemnată în harta iosefină era inițial o biserică de lemn, cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”, datând din anul 1664, fiind construită de către credincioșii din satul Șilea (sat aparținând și acum comunei Fărău). Ulterior, sfântul locaș a primit hramul „Sfânta Treime” și a fost strămutat într-un loc mai apropiat de localitățile Fărău, Heria, Gâmbuț, Șilea și Sâmbenedic, la cca 20 de km de Ocna Mureș și de Târnăveni.

Strămutarea a avut loc în 1996, în timpul starețului Paisie Uleșan, pictura din interior fiind realizată în anii 2002-2003. Biserica a fost sfințită la 28 oct. 2007, de către Arhiepiscopul Alba Iuliei, actualul Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului și Mitropolit al Clujului, Maramureșului și Sălajului, ÎPS Andrei⁴².

De menționat că unele persoane în vârstă din Nandra își amintesc de faptul că unii năndreni frecventau această mănăstire, poate și pentru faptul că era destul de apropiată de Nandra, pe drumul care ducea la „ocne” (Ocna Mureș).

Așa cum îmi spunea tânărul istoric Mircea-Gheorghe Abrudan, harta iosefină (*Die Josephinische Landesaufnahme*) „a fost realizată la circa 10 ani după barbaria făcută de generalul Nicolas Adolf von Buccow, de aceea nici nu apar pe hărțile josefine mănăstirile valahe, cele care apar fiind nu întâmplător cele care au scăpat de tunurile feldmareșalului, anume: Prislop, Sâmbăta de Sus, Geoagiu și Râmeț”. Iar mănăstirea de lângă Fărău, fiind oarecum mai izolată, a scăpat și ea de barbaria lui Buccow, fiind menționată în harta iosefină.

⁴² <https://www.primariafarau.ro/manastirea-farau/#more-246> (data accesării: 22 ian. 2021)

Evoluția numărului de enoriași și a bunurilor bisericii din Parohia Nandra, pe baza conșcripțiilor religioase (1733-1900)

Istoria Bisericii Române din Transilvania este una foarte complexă, cum complexe și contradictorii erau realitățile economice, politice și sociale din principatul transilvan.

Ca urmare a Reformei religioase, catolicii din Transilvania „trecuseră mai toți la noile credințe, iar averile vechi ale bisericii romane fuseseră confiscate de principatul protestant.”⁴³ Curtea vieneză știa că protestanții recrutați dintre foștii catolici nu ar mai fi revenit la catolicism și, oricum, ei reprezentau doar o treime din populație, cei majoritari fiind ortodocșii, încât spre aceștia trebuia îndreptată atenția Curții vieneze. Ortodocșii erau ei înșiși curțați de cultele protestante, mai ales de calvini, numai că aceștia nu aveau nicio șansă de a-i converti pe români la calvinism, întrucât calvinii urmăreau „să desființeze complet tradiția bizantină și să-i facă pe români de-a dreptul calvini.”⁴⁴

În aceste condiții, imperialii au promis ca, în schimbul unirii cu Biserica Romei (deci trecerea la catolicism), să ofere nu doar clerului român avantajele pe care le aveau clericii altor culte, ci întreaga națiune română să fie egală cu maghiarii, sașii sau secuii din principat. Oferta a fost acceptată de protopopii ortodocși români (prin mai multe acorduri semnate în jurul anului 1700), prezidați de Mitropolitul Atanasie Anghel, cu condiția păstrării tradițiilor și ritului bisericii răsăritene (desigur, și cu

⁴³ Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013, p. 147.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 148.

acceptarea unor precepte catolice – recunoașterea autorității papale, în primul rând).

„«Biserica ortodoxă catolică» română, organizată între anii 1697-1701 – scria acad. Ioan-Aurel Pop –, ne-a reșezat pe harta Europei în locul cuvenit și indicat de sorgintea noastră, făcând din români o veritabilă punte de legătură între cei doi «plămâni» creștini ai vechiului continent divizat (după metafora Sfântului Ioan Paul al II-lea).”⁴⁵

Nici după trei decenii de la „sfânta Unire”, avantajele promise nu au fost oferite integral, din cauza împotrivirii nobilimii maghiare, care își vedea periclitare anumite drepturi și privilegii. În aceste condiții, mulți români nu au mai trecut la noua confesiune, iar unii dintre cei trecuți deja au revenit la ortodoxie. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Curtea de la Viena a recunoscut din nou Biserica Ortodoxă din Transilvania (1759-1761), căreia i-au acceptat chiar și o episcopie, cu sediul la Sibiu.

Pe de altă parte, „prin menținerea și întărirea bisericii unite se urmărea sporirea numărului catolicilor, pentru a se putea domina stările ardeleni, constituite în majoritate din luterani și calvini, refractari regimului austriac. Catolicizarea românilor din Transilvania trebuia să ducă în același timp la îndepărtarea lor de marea masă a fraților din Țara Românească și Moldova și atașarea cât mai strânsă la Imperiul Habsburgic.”⁴⁶

„Formarea confesiunii greco-catolice – scria Eugen de Gagy – peste tot nu a fost o trebuință internă, asupra românilor au octroat-o [au impus-o, n. I.R.] din afară, din cauze politice, și dacă vechea biserică gr.-orientală nu s-a nimicit pe urmele acesteia, la aceasta a contribuit în mare parte conservatismul extraordinar al poporului român, care, în lipsa drepturilor politice, și-a putut consacra toată energia credinței ortodoxe, ce i s-a prefăcut în sânge, dar a contribuit la aceasta și agitatea imperiului rusesc,

⁴⁵ Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române, *Prima Unire cu Occidentul*, prefață la vol. Cristian Bădiliță, Laura Stanciu, *Geniul greco-catolic românesc*, Editura Vremea, București, 2019, p. 7.

⁴⁶ Prof. Keith Hitchins și prof. Ioan Beju, *Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766*, în *Mitropia Ardealului*, anul XXII, nr. 709, p. 506.

care începu deja să experimenteze în Peninsula Balcanică și care astfel nu putea permite să intre în cultura și sfera de interes a Apusului poporul acela vecin, cu care mai avea încă scopuri mari.”⁴⁷

Dacă rolul Bisericii Greco-Catolice în occidentalizarea românilor nu poate fi negat, trebuie amintite și unele consecințe negative ale acestui proces (avem în vedere luptele religioase dintre românii uniți și neuniți din Transilvania, din anii 1760-1770, distrugerea, de către generalul Buccow, a zecilor de biserici și mănăstiri ortodoxe din Transilvania etc., sub pretextul că acestea sunt într-un permanent contact cu cele din Țara Românească și Moldova, considerate „focare” ale ortodoxismului).

Nu este în intenția mea discutarea acestei probleme dificile, despre care s-au scris (și se vor mai scrie) sute de cărți și articole, ci vreau doar să refac istoria satului Nandra, inclusiv din perspectivă religioasă.

Trebuie spus că trecerea ortodocșilor la greco-catolici sau revenirea acestora la ortodoxie depindea de foarte mulți factori (numărul credincioșilor, starea lor materială etc.), între care un rol important îl juca personalitatea preotului, capacitatea sa de a-i lămuri pe credincioși de avantajele sau dezavantajele trecerii la unire. Este interesantă, în acest sens, o mărturie existentă în conscripția din 1900, referitoare la satul Botez, situat peste deal de Nandra: „Filia Botez, pe timpul conscripției Episcopului Klein, număra 95 de suflete; avea biserică și casă parohială; proprietatea bisericii consta din loc arător de 6 iugăre și cositor de 4 cară de fân; preoți erau doi: Popa Simu și Popa George, ambii greco-catolici, căci dezbinarea de cătră S[fânta] Biserică Greco-Catolică [adică desprinderea botezenilor de Biserica Greco-Catolică, n. I. R.] s-a întâmplat numai după moartea acestor preoți. [subl. I.R.]”⁴⁸

⁴⁷ Eugen de Gagy, *Documente istorice. Diocesis Transilvaniae Disunitae anno 1805*, în *Transilvania*, anul XLII, nr. 1, ian.-febr. 1911, p. 48.

⁴⁸ *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei Metropolitane Greco-Catolice Române de la Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sânta Unire 200*, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, Blaj, 1900, p. 444.

Pentru a vedea cât de vicleană și nedreaptă a fost Curtea vieneză în privința românilor ortodocși, merită amintite măsurile care au fost luate în urma conscripției lui Buccow:

„1. Menținerea a 1750 preoți uniți în comune curat ortodoxe sau cu majorități zdrobitoare ortodoxe. (Dintre aceștia: 472 preoți uniți în 338 comune fără niciun credincios; 139 preoți uniți în 83 comune, cu câte o singură familie unită; 134, în 82 comune la câte două familii; 272, în 158 comune, la câte 3-5 familii.)

2. Proprietățile parohiilor ortodoxe, pământul și casele parohiale s-au dat preoților uniți rămași fără credincioși sau cu credincioși puțini, pentru a se putea menține, pe tot timpul vieții lor. Când preotul deceda, aceste realități reveneau foștilor donatori-particulari, comună sau erau [erarul era, în organizarea administrativă a provinciilor românești din Imperiul Austro-Ungar, administrație financiară a statului, n. I.R.], în niciun caz parohiei ortodoxe.

3. Urmărind același scop de dotare a bisericii unite, 255 clădiri de biserici vechi ortodoxe, unele din sec. XVII și chiar mai vechi, aparținătoare unor puternice comunități ortodoxe, au fost date de comisie minorității unite, contrar legilor transilvane și chiar a regulamentului întocmit de Buccow. Atunci au fost «răpite» ortodocșilor bisericile mari din Făgăraș, Rășinari, Ocna, Săliște, Alba Iulia, Zlatna, Abrud, Câmpeni, Orăștie, Hunedoara etc. Ortodocșilor le-au rămas la orașe numai bisericile din Brașov și Deva.

4. Altă măsură din planul de «pacificare» al Comisiei aulice a fost distrugerea mănăstirilor. Sub pretextul că aceste modeste așezăminte de viață ortodoxă sânt în contact permanent cu mănăstirile din Țara Românească și Moldova, de unde primesc îndemnuri de rezistență, Comisia aulică hotărăște alungarea călugărilor, distrugerea prin foc a mănăstirilor din lemn și dărâmarea cu tunul a celor de piatră și cărămidă. Această operație nefastă s-a început în iunie 1761 și a continuat în anii următori. Acțiunea s-a soldat cu nimicirea a peste o sută de mănăstiri și schituri, cele mai multe din Țara Făgărașului și partea de sud a Transilvaniei. Restul mănăstirilor din Transilvania au fost distruse sau casate între anii 1782 și 1786.

Prin această acțiune, viața mănăstirească la românii din Transilvania se stinge pentru mai bine de o sută de ani.

Distrugerea mănăstirilor, efectuată în mod brutal de către Comisia aulică și continuată sub Iosif II prin măsuri administrative, fără a se ține seama de vechimea și rolul lor cultural – multe având școli pentru copiii sătenilor, ateliere de pictură, sculptură și copiat acte și mai ales cărți –, a lipsit pe românii din Transilvania de centrele active, prin care se menținea unitatea culturală și religioasă a românilor de pe cele două versante ale Carpaților.”⁴⁹

Mai trebuie amintit faptul că însuși episcopul ortodox Dionisie Novacovici, pentru a-și dovedi obediența față de Viena, a acceptat să reducă numărul hirotoniilor [*hirotonia* este investirea cu darul preoției, ce se face prin punerea mâinilor sau binecuvântarea arhierelui] și să facă o epurare a clerului ortodox. Din 424 de preoți ortodocși, 201 au fost eliminați din rândul clerului și trecuți în starea de țărani iobagi! [Probabil era vorba de preoții ortodocși, care se hirotoniseră la episcopi din Valahia sau Moldova, pentru că în Transilvania nu mai erau episcopi ortodocși, după unire, încât, drept pedeapsă, au fost trecuți în rândul iobagilor!]

O importantă sursă de informații pentru localitățile din Transilvania o constituie frecvențele conscripției realizate la inițiativa episcopilor (greco-unite sau ortodoxe), respectiv a Curții vieneze.

Pentru ca datele prezentate în tabelele următoare să fie cât mai relevante pentru Nandra, am luat, spre comparație, cele cinci sate românești din apropiere (Gâmbuț, Cecălaca, Botez, Ațintiș și Fărău), care apar în tabel, după Nandra, în funcție de numărul locuitorilor.

La fiecare tabel, am făcut câteva comentarii absolut necesare.

După anul 1900, când încep recensămintele civile, datele au fost prelucrate la capitolul privind evoluția numărului de locuitori ai satului Nandra, cu toate datele aferente.

⁴⁹ Prof. Keith Hitchins și prof. Ioan Beju, *art. cit.*, p. 506-507.

Conscripția Episcopului Ioan Inochentie Micu-Klein (1733)

Numele localității	Numele preotului (sau preoților)	Unit	Neunit	Bigam	Casă parohială	Biserică	Averea bisericii		Numărul familiilor
							Fânaț	Teren arabil	
Nandra	Onya (Onea)	unit	-	-	1	1	7	19	21
Forró (Fărău)	Iuon Nikulae	unit	-	-	1	1	-	28	63
Aczintis (Ațintiș)	Vaszilie	unit	-	-	1	1	15	28	45
Gambocz (Gâmbuț)	Georgie Kracsun Sztephan Kira	unit	-	-	1	1	3	25	43
Cszekelaka (Cecălaca)	Sztanciul	unit	-	-	1	1	2	-	20
Botez	Szinul Nikulae	unit	-	-	1	1	4	12	19

(**Sursa:** Dr. Augustin Bunea, canonic metropolitan, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocentiu Klein (1728-1751). Anul Domnului 1900. De la Unire 200*, Tipografia Seminarului Arhidiecezan Greco-Catolic, Blaj, 1900, p. 303).

Comentarii

Este prima conscripție organizată în Transilvania, motiv pentru care aceasta are o importanță deosebită, fiind citată de unele conscripții ulterioare și luată ca reper.

În tabel există o rubrică specială pentru preoții neuniți („non unitus”), dar numărul acestora este destul de mic și de fiecare dată neuniții

apar în localitățile unde erau mai mulți preoți. La numărul de familii (locuitori) nu mai apare nicio precizare, concluzia fiind că toți locuitorii erau uniți.

Numele localităților și al preoților sunt scrise cu ortografie maghiară (încă nu erau maghiarizate, cum se va întâmpla ulterior), dar nu toate (Nandra și Botez, de pildă). În legătură cu acest detaliu, sunt interesante observațiile lui Augustin Bunea: „Localitățile, cari aveau și numire ungurească, sânt scrise numai ungurește, nu și cu numirea lor românească. Localitățile, cari aveau numai numire românească, sânt scrise cu ortografie ungurească, fiindcă conscripțiunea era destinată pentru o comisiune compusă din neromâni și în majoritate din unguri. Cu ortografie ungurească sânt scrise și numele preoților în foarte multe cazuri, ba unele nume sânt traduse pe ungurește. Conumele preoților de comun [de regulă, n. I.R.] nu este însemnat.”⁵⁰ Variantele românești ale numelor de localități le-am trecut noi.

Termenul de *bigam*, existent în tabel, se referea la preotul căruia îi murise prima soție și se căsătorise pentru a doua oară.

Este interesant apoi că, la averea bisericii, suprafața fânașului este calculată în care cu fân, iar a terenului arabil, în găleți de semințe! Explicația lui Augustin Bunea este și aici foarte interesantă: „Extensiunea pământurilor – scrie Augustin Bunea – nu este indicată, dar la fânașe se spune, în cifre, câte care de fân produceau – *foeneta curruum* – și, dacă vom socoti că pe un iugăr se produce de comun două care de fân, ușor putem calcula cât de mare era extensiunea în iugăre a fânașului, din fiecare comună bisericască. Asemenea nici la agri [teren arabil, n. I.R.] nu este indicată extensiunea lor în iugăre, ci se arată numai cantitatea seminței, care se bagă în agri – *arabiles cubulorum* – adică agri de atâtea găleți (găleata de 4 feldere). Socotind apoi că pe un iugăr se compută [se

⁵⁰ Dr. Augustin Bunea, canonic metropolitan, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocentiu Klein (1728-1751). Anul Domnului 1900. De la Unire 200*, Tipografia Seminarului Arhidiecezan Greco-Catolic, Blaj, 1900, p. 303.

calculează, n. I.R.] sămânță de două găleți, adecă de 8 feldere, din numărul indicat al găleților ușor putem afla numărul iugărelor.”⁵¹

În ce privește numărul locuitorilor, acesta se socotea după numărul familiilor (al „fumurilor”). De regulă, o familie avea în medie 5 membri.

Se mai poate observa, din tabelul general al conscripțiunii, că majoritatea parohiilor aveau un singur preot, dar unele aveau doi, trei sau chiar patru preoți, număr care nu era totdeauna proporțional cu numărul locuitorilor, situație care se va reglementa în timpul lui Iosif al II-lea, în sensul că nu putea exista o parohie, indiferent de confesiune, cu sub 50 de familii, deci trebuia ca ortodocșii din Nandra (din cele 18 familii) să fie afiliați la o parohie constituită legal. În funcție de numărul românilor (mai ales al celor uniți), se stabilea câți preoți puteau fi scutiți de taxele publice : dacă localitatea era mare – se scuteau 3 preoți, dacă era mijlocie – 2, iar dacă era mică – un preot. Aceste scutiri se făceau conform Decretului Mariei Tereza, din 9 septembrie 1743, care mai prevedea ca preoților uniți să li se dea, din teritoriul comunal sau nobiliar, o suprafață stabilită (teren agrar și fânaș), din care aceștia să poate trăi.

Numele preoților este indicat doar cu prenumele acestora (cu câteva excepții: Onya/Onea, Kira, Sztanciul, Szinul – care pot fi nume de familie).

Faptul că numărul locuitorilor (al familiilor) nu este defalcat în *uniți* și *neuniți* (cum se va întâmpla în unele conscripții viitoare) îi dă dreptate istoricului Virgil Ciobanu, care scria: „Oare nu e mai natural a crede că statisticile de la 1733 și 1750 erau făcute cu prea mult zel pentru «unire»”?⁵²

⁵¹ *Ibidem*, p. 303.

⁵² Dr. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din 1760-1762*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională, 1924-1925*. Publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, profesori de istoria românilor la Universitate. Membri ai Academiei Române, III, 1924-1925, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1926, p. 618.

Statistica româniilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicariul episcopal Petru Aron, și publicată de Dr. Augustin Bunea, canonic metropolitan⁵³.

Comentarii. În conscripția făcută de vicarul episcopal Petru Aron, în 1750, sunt inventariate 100 de sate (din care 87 unite, iar 13 neunite). Au fost luate în calcul doar satele pur românești, nu și minoritățile de români, care trăiau în sate dominate majoritar de maghiari sau de sași. Nandra apare aici la pagina 275.

În această conscripție, „numirea satelor preste tot este cea ungurească, fiind conscripțiunea destinată pentru organele statului. Chiar și comunele, cari aveau numai numire românească, sunt scrise cu ortografie ungurească.”, scrie canonicul metropolitan, Augustin Bunea.⁵⁴

O altă constatare generală (care nu este valabilă în Nandra și în satele luate spre compartie), „preoți lipseau cu totul în multe comune stăpânite de sașii luterani și de ungurii reformați, cari nu puteau suferi biserica românească din motive atât confesionale, cât și naționale. Dar de altă parte, în comune curat românești, numărul preoților și acum era mai mare, decât cerea trebuința.”⁵⁵

Dacă în conscripția lui Klein numărul sufletelor era socotit în familii, în cea a lui Petru Aron se dă în număr efectiv. Populația satului crescuse, așadar, de la 105 persoane, la 144, dar în mod cert este vorba doar de enoriașii uniți.

Comparativ cu recensământul din 1733, averea bisericii din Nandra a scăzut puțin (de fânaș, de la 7 la 6, iar la teren arabil, de la 19 la 16), situație existentă și în alte localități. Acest lucru se explică prin faptul că puteau exista și alte înțelegeri între comunitatea locală și preot, care putea primi un număr de feldere de grâu, cucuruz, ovăz sau chiar bani, sare gratuită, zile de lucru de la fiecare casă etc.

În conformitate cu un decret al Mariei Tereza, din 9 sept. 1743, numărul preoților scutiți de taxe se limita astfel: dacă comuna era mare, se scuteau 3 preoți, într-o comună mijlocie – 2, iar într-o comună mică – 1

⁵³ *Transilvania*, anul XXX, nr. IX, nov. 1901, p. 239.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 239.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 240.

Evoluția numărului de enoriași și a bunurilor bisericii din Parohia Nandra...

preot. În localitățile în care numărul preoților era mai mare decât prevedea legea, preoții aflați în exces puteau îndeplini rolul de cantori sau feți. Uneori, aceștia țineau și locul învățătorilor și al institutorilor.

De reținut că în 1750, în satul Ozd existau 80 de români, în Bichiș – 24, iar în Iștihaza (Istokhaza) – 55.

Sate mureșene în Conscripția lui Buccow (1760-1762)⁵⁶

Localitatea	Total familii	Total locuitori	Statutul personal				Biserici		Averea Bisericii			
			Uniți		Neuniți		Unite	Neunite	Agri	Fânaș	Vii	Case parohiale
			Preoți	Familii	Preoți	Familii						
Lándor (Nandra)	28	140	1	24	-	4	1	-	10	5	-	1
Forró (Fărău)	10 8	540	3	8	2	10 0	-	1	80	13	-	4
Gambutz (Gâmbuț)	70	350	3	16	2	54	-	1	24	4	60	3
Csintos (Ațintiș)	66	330	3	5	-	61	-	1	12	8	-	2
Csekelaka (Cecălaca)	36	180	1	8	1	28	1	-	15	10	-	2
Batisháza (Botez)	36	180	1	3	2	33	-	1	10	6	-	2

(Sursa: Dr. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din 1760-1762*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională, 1924-1925*. Publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, profesori de istoria românilor la Universitate. Membri ai Academiei Române, III, 1924-1925, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1926, p. 618.

⁵⁶ Virgil Ciobanu, *op. cit.*, p 626.

Am trecut, în tabelul anexat, datele preluate din conscripția lui Buccow, referitoare la satul Nandra. Pentru ca aceste date să fie cât mai relevante și mai corect interpretate, am ales, ca reper, și în acest caz, încă cinci sate românești (sau majoritar românești), vecine cu satul Nandra: Fărău, Gâmbuț, Ațintiș, Cecălaca și Botez, trecute aici în ordinea descrescătoare a numărului de locuitori.

Pe marginea celei de-a treia conscripții realizate în Transilvania, în care este trecut și satul Nandra, se pot face următoarele comentarii.

1. A treia conscripție importantă din Ardeal este cea cunoscută sub numele de conscripția lui Nic. Adolf Baron de Buccow, general de cavalerie și comandantul trupelor imperiale din Transilvania, Baronul L. B. de Möringer, consilier al Tezauriatului și secretar al comisiunii, și Baronul Fr. L. Dietrich, de asemenea consilier al Tezauriatului, cu „scopul vădit și mărturisit ca Curtea din Viena să fie odată corect informată asupra numărului adevărat al românilor și despre progresele Unirii”. Conscripția fost publicată de dr. Virgil Ciobanu, care a dorit să arate, între altele, și „lupta dârză ce s-a dat, sat de sat, pentru credința ortodoxă.”⁵⁷

Pe bună dreptate, Virgil Ciobanu scrie: „Fără a voi să ne atingem de simțul de dreptate și echitate al lui Klein și al lui Aron, autorii conscripțiunilor din 1733 și 1750, credem că suntem îndreptățiți a considera conscripțiunea de la 1760-1762 de mai corectă și mai nepărtinitoare, întâi pentru că le stătea la dispoziție tot aparatul administrativ, civil și militar, al doilea, pentru că era făcută de 3 funcționari superiori germani, un general și 2 consilieri deprinși a asculta și respecta ordinele de la Viena, și al treilea, pentru că aceștia nu aveau niciun interes deosebit nici pentru uniți, nici pentru ortodocși sau cel puțin pentru ortodocși cu siguranță *nu*.”⁵⁸

În mod cert, recensământul lui Buccow este mult mai exact și mai obiectiv decât cele două recensăminte anterioare (din 1733 și 1750), pentru că, de pildă, „la 1750, după conscripția făcută de Aron, erau 533.657 ro-

⁵⁷ Dr. Virgil Ciobanu, *art. cit.*, p. 617.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 617.

mâni uniți și numai 4065 de români ortodocși (13 uniți la 1 unit). Cu 11 ani mai târziu, conscripția făcută de Buccow și de comisia aulică, mai sus pomenită, găsește 126.652 familii de ortodocși (neuniți) și un mic număr de uniți (25164 familii), respectiv 1 unit la 5 ortodocși, ceea ce înseamnă că, la 1760, doar o cincime dintre românii ardeleni trecuseră la uniți! Este o dovadă clară, cum spune Virgil Ciobanu, că „statisticile de la 1733 și 1750 erau făcute cu prea mult zel pentru «unire». ⁵⁹”

Nu putem să nu împărtășim opiniile autorului: „Am voit întâi să mă luminez pe mine și apoi și pe alții asupra frământărilor confesionale ce au urmat după 1700 și asupra enormei energii naționale, ce s-a fărâmat și se mai pierde încă și astăzi, în aceste lupte fără rost și fără folos pentru propășirea neamului ca întreg.”⁶⁰

Publicând această conscripție, spune autorul, „cred că fac un serviciu real. Ea poate să fie folositoare preoților și învățătorilor, cari ar dori să facă monografia satelor, cari se cuprind în ea.”

Iată că noi tocmai facem această monografie a unui sat din Transilvania, Nandra!

Toate localitățile sunt trecute cu numele lor maghiare, dar sunt date în paranteză și denumirile românești, pentru că, în general, conscripțiile erau făcute „pentru o comisiune compusă din neromâni și în majoritate din unguri”, conform realităților politico-sociale de atunci. Nerecunoașterea limbii române s-a făcut prin Legea naționalităților (XLIV), promulgată de Parlamentul de la Budapesta la 7 decembrie 1868, lege care a deschis calea unui intens proces de maghiarizare forțată, prima etapă fiind maghiarizarea numelor.

Analizând tabelul de mai sus, observăm că Nandra avea cel mai mare număr de uniți și cel mai mic de neuniți, comparativ cu cele cinci sate, luate ca reper de analiză. Desigur a contat mult la crearea acestei situații și personalitatea preotului, capacitatea lui de convingere etc.

⁵⁹ Dr. Virgil Ciobanu, *op. cit.*, p. 618.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 622.

Mai observăm că în unele sate existau 2, 3 sau chiar patru case parohiale, fără să știm câte erau unite și câte neunite, iar biserici unite existau doar în Nandra și în Cecălaca.

Biserica avea proprietăți de vii doar în Gâmbuț, sat renumit pentru culturile sale de viță-de-vie.

Suprafețele de fânaț și teren arabil, care erau în proprietatea bisericii, erau socotite, după moda vremii, în care de fân, respectiv în numărul găleților de semnițe, necesare la semănat.

De asemenea, trebuie corect interpretate cifrele care indică numărul preoților. Suntem deja în timpul domniei lui Iosif al II-lea, care a dispus că nu putea exista o parohie, indiferent de confesiune, cu sub 50 de familii. Or, în Fărău, de pildă, la 108 familii, erau 4 preoți, în loc de doi, cât prevedea legea.

Tabelul de față (ca și alte tabele care vor exista în carte) este realizat de tânărul Andrei Dionisie Pol, pe jumătate năndrean (mama sa, Felicia Olimpia Iacob, fiind născută în Nandra).

Conscripția (ortodoxă) din 1766, a lui Dionise Novacovi⁶¹

Conscripția, care a avut loc pe timpul episcopului ortodox Dionisie Novacovi, a fost elaborată simultan cu demersul similar al uniților, din ordinul autorităților de stat, „cu scopul de a controla prin ele procesul de deplasare a ortodocșilor spre uniți, în urma măsurilor luate prin Comisia aulică.”⁶²

În orice caz, încă din conscripția lui Buccow, prezentată deja, rezulta foarte clar eșecul politicii confesionale duse de Curtea vieneză în Transilvania, în sensul că, „după mai bine de șase decenii de la Unire, din

⁶¹ *Conscripția Legii Grecești Neunite în Ardeal la anul 1766*, în studiul semnat de Prof. Keith Hitchins și prof. Ioan N. Beju, *Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766*, în *Mitroplia Ardealului*, anul XXII, nr. 709, p. 505-551).

⁶² Prof. Keith Hitchins și prof. Ioan Beju, *Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766*, în *Mitroplia Ardealului*, anul XXII, nr. 709, p. 504.

153.876 familii de români, 128.653 familii, cu 1365 preoți, s-au declarat ca ortodoxe, și numai 25.223 familii, cu 2250 preoți, ca unite.”⁶³

Din punctul de vedere al organizării Episcopiei Ortodoxe, cele șase sate analizate făceau parte din Protopopiatul Bucerdea, în varmeghia Bălgradului. (*Varmeghia*, în organizarea administrativă mai veche a Transilvaniei, era o uitate teritorial-administrativă, în componența căreia intrau mai multe localități.)

Informațiile rezultate din această conscripție sunt foarte simple (se precizează doar localitatea, exclusiv în limba română, precum și numărul sufletelor, e adevărat, acestea fiind defalcate, în premieră, în bărbați și femei).

O altă observație interesantă este că (exceptând satul Așintiș), numărul bărbaților este mai mare decât al femeilor.

Conscripția (unită) lui Atanasie Rednic, din 1767⁶⁴

Așa după cum rezultă din rubricatura conscripției, recensământul episcopului unit Atansie Rednic a fost unul dintre cele mai complexe, dacă nu chiar cel mai complex până la data respectivă și a rămas așa mult timp după aceea.

Rubricile conscripției vădesc preocuparea autorităților ecleziastice (Episcopul Atanasie Rednic în speță) pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale preoților, ținând cont de faptul că acest obiectiv a fost, pentru preoții români, unul din motivele pentru care au acceptat Unirea de la 1700.

Se prezintă, practic, toate mijloacele prin care ar putea fi ajutați preoții, ca să poată trăi decent și să își poată exercita în condiții normale misiunea lor sacerdotală, pentru care s-au pregătit (restituirea terenurilor arabile și a fânațelor, primirea unor contribuții din partea enoriașilor etc.).

⁶³ *Ibidem*, p. 505.

⁶⁴ Daniel Dumitran, Ana Dumitran, Florean-Adrian Laslo (editori), „... *virtuti decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda...*”. *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767. Cuvânt înainte și Studiu introductiv*: Daniel Dumitran. Indice: Ana Dumitran, Editura Altip, Alba Iulia, 2009.

Interesant și fără precedent este faptul că se inventariază până și „fundușurile dinlontru bisericеști”, reprezentând, după cum mi-a spus istoricul Mircea-Gheorghe Abrudan, „fondul din lada bisericii, deci banii strânși de la credincioși, atât din taxa anuală de cult, cât și din discul duminical. Acești bani erau administrați de epitropia bisericii, căreia azi îi spunem consiliul parohial”. (25 ianuarie 2021)

Alte rubrici ne oferă informații existente și în alte formulare de conscripții (numele localității – trecute aici exclusiv în limba română –, distanța, în mile și ore, față de scaunul episcopesc/ mitropolitan sau de protopopiatul cel mai apropiat, numele de familie al preoților uniți, date despre hirotonire – locul și numele episcopului –, despre blagoslovirea preoților, averea acestora etc.).

În privința cifrelor statistice ale poporenilor, observăm că în Nandra erau acum 240 de suflete, din care 120 erau uniți, iar 140 neuniți, în timp ce Fărăul avea doar 55 de uniți și 400 de neuniți! Raportat la numărul de locuitori, Nandra avea și acum cel mai mare număr de uniți, numărul cel mai mic al uniților fiind în Botez (doar 6), dar cu 120 de săteni neuniți.

Situația aceasta va avea consecințe pe termen lung. Cultele neoprotestante, de exemplu, nu vor putea pătrunde în Nandra, în timp ce, în satele cu mulți neuniți, acestea vor găsi un teren prielnic de manifestare (chiar în Botez, de pildă).

Conscripția din 1900⁶⁵

Această conscripție e făcută, așadar, de Arhidieceza Metropolitană Greco-Catolică de Alba Iulia și Făgăraș. Comparativ cu recensămintele anterioare, aparținând Episcopiei de Blaj, caracterizate printr-un subiectivism evident și explicabil (dorința de a arăta că unirea era un fenomen generalizat în Transilvania, urmând ca un număr cât mai mare

⁶⁵ *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei Metropolitane Greco-Catolice Române de la Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sânta Unire 200*, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, Blaj, 1900.

de preoți greco-catolici să beneficieze de avantajele pe care le promisese Curtea de la Viena, la 1700), cea de la 1900 este mult mai obiectivă, mai complexă și mai exactă (cifrele care indică numărul enoriașilor nu mai sunt rotunjite, ci redată cât mai exact posibil). De asemenea, numărul neuniților este cu mult mai mare față de conscripțiile anterioare. **Nandra** se evidențiază acum prin cel mai mare număr de greco-catolici, raportat la populația satului. Aici, un număr de 28 de greco-catolici revin la un ortodox, pe când în satul Botez situația era inversă: 1 greco-catolic revine la 28 de ortodocși, în Gâmbuț raportul fiind de 1 la 36, în Fărău 1 la 3, iar în Ațintiș și Fărău raportul fiind de 1 la 3 ortodocși.

Se oferă informații care existau și în conscripțiile anterioare (stațiunea căii ferate cea mai apropiată, stația de telegraf, oficiul poștal, date despre biserică și casa parohială, dacă biserica este sub libera conferire a ordinariatului (=„sub lcof”), depărtarea de Scaunul Mitropolitan sau autoritatea ierahică imediat superioară, de când există registru matricol.

Se dau pentru prima oară informații privind existența școlii sătești (de lemn sau de zid), numărul de elevi, pe sexe, ca și numărul repetenților, care ajunge în unele localități aproape la jumătate sau chiar mai mult din numărul elevilor, cauza repetenției fiind, desigur, antrenarea școlărilor la muncile agricole, din cauza cărora nu mai puteau frecventa școala.

Pentru prima oară se dau detalii privind *venitul congrual* (de la *cóngruă* – venitul minim pe care trebuia să îl aibă orice angajat al bisericii), calculat în coroane (*coroana* era o monedă din Imperiul Austro-Ungar, care a circulat între 1893-1918, valorând 100 de fileri sau o jumătate de florin).

Iată care era venitul congrual în cele șase sate: Nandra: 268 de coroane și 50 de fileri; Fărău: 395 coroane și 28 de fileri; Gâmbuț: 407 coroane și 70 de fileri; Ațintiș: 591 de coroane și 54 de fileri; Cecălaca: 231 de coroane și 94 de fileri; biserica din satul Botez, fiind acum doar filie a parohiei din Cecălaca, avea doar fânaș și teren arabil.

E de remarcat *transparența* acestor cifre, a căror divulgare în mod cert va fi creat probleme în rândul angajaților bisericii, dată fiind diferența

venitului congrual de la o localitate la alt și care nu era direct proporțională cu numărul credincioșilor.

Conscripția mai oferea o listă a tuturor preoților greco-catolici, care se cunoșteau, până la 1900, precum și numele *cantorului docente*⁶⁶ și al curatorului primar (*curator primus*), care era epitropul, cel dintâi dintre consilierii unei biserici, care erau în jur de 12.

Se face un inventar al clădirii școlilor (cu mențiunea dacă este din lemn sau piatră), al școlarilor, pe sexe chiar, după cum se dă și numărul repetenților, destul de mare. Probabil în clasele mai mari, copiii abandonau școala, fiind folosiți de părinți în muncile agricole. E interesant că în toate satele, indiferent de numărul locuitorilor, numărul elevilor este cam același (în cele șase sate, între 41 și 44 de elevi), în funcție, probabil, și de capacitatea sălii în care se țineau orele.

Extrem de sugestiv este recensământul credincioșilor în funcție de confesiune (sunt recenzați nu doar greco-catolicii și ortodocșii, ci și romano-catolicii, calvinii, luteranii, unitarienii și evreii).

Este pentru prima oară când în satele românești apar, în a doua jumătate a secolului XIX, israeliții, adică evreii, în fiecare din cele șase sate fiind între 7 și 10 evrei, cu excepția satului Botez, unde nu se înregistrează niciun evreu.

L-am întrebat pe cel mai reputat istoric al evreilor din Transilvania, profesorul Ladislau Gyémánt, de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, dacă prezența evreilor în satele românești doar la sfârșitul secolului al XIX-lea are vreo explicație și am primit următorul răspuns: „Nu există motive legislative, oficiale pentru această lipsă. Astfel de motive au existat doar în secolul XVIII, când Maria Tereza a intenționat concentrarea tuturor evreilor din Transilvania la Alba Iulia și oprirea imigrării altora în principat. Această restricție s-a lovit însă de rezistența stăpânilor de pământ, interesați să-și pună în valoare domeniile, dreptul

⁶⁶ Diacul sau cantorul de la strană, care își asuma și rolul de dascăl – în Moldova cantorul așa se și numea, dascăl, cum apare dascălul Vasile a Ilioaiei, din *Amintirile* lui Creangă.

Evoluția numărului de enoriași și a bunurilor bisericii din Parohia Nandra...

de cârciumărit etc., cu ajutorul arendașilor evrei. Iosif al II-lea deja a abrogat aceste restricții, iar în 1867 legea, care a acordat evreilor din Transilvania și Ungaria drepturi cetățenești depline, a înlăturat orice fel de opreliști privind așezarea lor oriunde în țară, dobândirea de proprietăți și practicarea oricăror ocupații. Faptul că ei nu apar în Nandra [decât la recensământul din 1900, n. I.R.] este exclusiv rezultatul unor condiții locale (lipsa unui interes economic, de pildă) și nu se datorează deci vreunei restricții.” (20 februarie 2021)

Din situația prezentată pentru fiecare sat, rezultă că cele șase sate fac acum parte din districte diferite, ca urmare a noii organizări administrativ-teritoriale din imperiu: Nandra, Gâmbuț, Fărău, Botez și Cecălaca fac parte din Districtul Mureș-Uiorii, iar satul Ațintiș aparține de Districtul Iernutului.

În fine, să mai observăm că numele satelor sunt trecute în primul rând românește, și abia apoi se dau și numele maghiare (la gară și stația de telefoane și la oficiile poștale, prima denumire este în limba maghiară).

Evoluția populației satului Nandra (1850-1992), pe baza recensămintelor civile

Recensământul din 1850

Conform recensământului din anul 1850⁶⁷, satul Nandra avea 53 de case, 58 de locuințe, 276 de locuitori, din care 3 erau plecați din sat, iar 3 – veniți.

În privința statutului social, situația se prezenta astfel: din totalul de 142 de bărbați, 80 erau necăsătoriți, iar 55 căsătoriți, 7 erau văduvi, iar numărul bărbaților încorporabili, între 17-26 de ani, era 33.

Femeile erau în număr de 134, din care 68 erau necăsătorite, 56 – căsătorite, iar 10 – văduve.

Repartizarea populației satului pe naționalități se prezenta astfel: români – 263, maghiari – 12, germani – 1.

În funcție de confesiune, situația era următoarea: greco-catolici – 263; reformați – 13.

Recensământul animalelor relevă că în sat erau doar 5 cai, dar 182 de bovine. Alte animale (oi, porci) nu sunt menționate.

Din punct de vedere administrativ, satul făcea parte din Districtul Militar Alba Iulia, Circumscripția Blaj, Cercul Ocna Mureș.

Comentarii. Față de datele din Conscriptia Episcopului Inochentie Micu-Klein, din 1733, care înregistra în Nandra doar 105 persoane, acum avem 276 de locuitori, deci populația crescuse, în intervalul de 117 ani, de două ori și jumătate.

⁶⁷ *Studia Censualia Transsilvania*. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Catedra și Laboratorul de Sociologie, *Recensământul din 1850. Transilvania*. Traian Rotariu – coordonator; Maria Semeniuc; Elemer Mezei – informatician, Editura Staff, [București], 1996, p. 234-235.

Evoluția populației satului Nandra (1850-1992)...

Așa după cum în satele maghiare din comună (Bichiș și Ozd) înregistrăm anterior prezența unor români, iată că și în Nandra locuiau acum 12 maghiari și, în premieră, 1 german.

Din punct de vedere confesional, toți locuitorii români se declaraseră greco-catolici, nu exista niciun ortodox, iar maghiarii și germanul erau reformați.

Din punct de vedere administrativ, observăm o mare diferență față de situația anterioară, ca urmare a Constituției imperiale austriece, din 4 martie 1849. „Pe baza acestui act juridic fundamental – scrie academicianul istoric Ioan Bolovan –, la sfârșitul revoluției, guvernatorul Transilvaniei, Ludwig von Wohlgemuth, a dispus, în septembrie 1849, intrarea în vigoare a unei noi organizări administrative, diferită de cea anterioară anului 1848 (comitate, scaune, districte). Teritoriul Transilvaniei, inclusiv Partium-ul, era divizat în 6 districte, conduse de un comandant militar, ajutat de un comisar civil pentru problemele civile: Sibiu, Alba Iulia, Cluj, Reteag, Odorhei și Făgăraș. Aceste șase districte erau la rândul lor subîmpărțite în cercuri și subcercuri. Vechiul sistem administrativ, de sorginte medievală, care favorizase în administrația locală comitatensă ori scăunală elementul maghiar, secuiesc sau săsesc, era acum înlăturat, deschizându-se și pentru elita românească perspectiva de a accede la funcții administrative. Era spart monopolul celor privilegiați de secole și se creau breșe pentru români, de a obține unele poziții în administrația locală de stat.”⁶⁸

Mai remarcăm faptul că acesta este singurul recensământ în care se solicita situația bărbților încorporabili, între 17 și 26 de ani, din cauza multiplelor războaie în care era antrenat Imperiul Habsburgic.

Recensământul din 1857

Conform acestui recensământ⁶⁹, Nandra înregistra 53 de case și 58 de locuințe. Satul avea 269 de localnici și 1 străin, iar 3 localnici erau plecați.

⁶⁸ <http://dspace-v.bcucuj.ro/bitstream/123456789/47860/3/Bolovan%2BIoan-Organizarea%2Badministrativa%2Bsi%2Bdinamica-1998.pdf>. Data accesării: 21 mai 2021.

⁶⁹ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1857. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996.

Dintre cei 128 de bărbați, doar 2 erau plecați, iar dintre cele 141 de femei ale satului, doar una era plecată.

Pe confesiuni, situația se prezenta astfel: ortodocși – 0; greco-catolici – 256, iar reformați – 16.

După starea civilă, populația era repartizată astfel: bărbați necăsătoriți – 76; căsătoriți – 53; văduvi 1; femei necăsătorite – 84; căsătorite – 52; văduve – 6.

În 1857, satul Nandra făcea parte din Cercul Târgu Mureș, Plasa Iernut.

Comentarii. Având în vedere diferența relativ mică de ani față de recensământul anterior (7 ani), nu se înregistrează diferențe notabile la niciun indicator.

Ca și la recensământul anterior, la categoria „bărbați” și „femei” erau incluși și copiii, respectiv băieții și fetițele, de aceea apare atât de mare numărul persoanelor necăsătorite.

Scăderea ușoară numărului de locuitori ai satului (de la 276 la 270) se poate explica și prin efectele negative ale epidemiei de holeră, din anul 1855.

Recensământul din 1893

În 1893⁷⁰, în sat existau 246 de locuitori, din care: români – 203; maghiari – 36; germani – 2; alte naționalități – 5. De menționat că nu exista în Nandra niciun țigan. În același an, 1893, se face un recensământ al țiganilor din Transilvania, dar acesta este raportat pe plase, nu și pe sate. În plasa Ocna Mureș, de pildă, erau 25.171 de țigani.

După confesiune, repartiția era astfel: 7 ortodocși, 201 greco-catolici, 33 reformați, 5 izraeliți.

⁷⁰ *Studia Censualia Transilvania*. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Catedra de Sociologie. Centrul de Studiere a Populației, *Recensământul din 1893. Transilvania*. Traian Rotariu – coordonator; Maria Semeniuc; Mezei Elemér, Editura Presa Universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2009, p. 25

Evoluția populației satului Nandra (1850-1992)...

Numărul caselor locuite era de 57, iar suprafața în iugăre a terenului aferent satului era de 1152, cea mai mică din comună, după care urma Gâmbuț (1653 iugăre), Bichiș (2291 iugăre) și Ozd, cu 2538 de iugăre.

Din punct de vedere administrative, satul făcea parte din Comitatul Alba de Jos, Plasa Ocna Mureș (denumirea Ocna Mureșului va fi dată mai târziu).

Recensământul agricol din 1895

Din acest an avem primul recensământ agricol. Suprafața terenului aferent satului era de 1140 de iugăre, din care: teren arabil – 902; grădină – 31; fânaș – 103; vie – 9; în paragină – 1; pășune – 48; pădure – 8; teren neproductiv – 38 de iugăre⁷¹.

În privința animalelor: 3 familii aveau câte 1 cal, una avea 3 cai, 4 familii dețineau câte 2 boi, 8 familii – 4 boi, fiind înregistrate 23 de vaci în sat.

Cât privește livezile, în ele se aflau 724 de pomi fructiferi, repartizați astfel: meri – 110; peri – 15; cireși – 9; vișini – 8; piersici – 11; caiși – 4; pruni – 529; nuci – 27; migdali 6; duzi – 5⁷².

Recensământul din 1900⁷³

La șapte ani de la recensământul anterior, suprafața raportată a terenului aferent satului a rămas aceeași: 1152 de iugăre, în schimb numărul caselor a crescut la 70. Conform noilor rubrici din formularele recensământului, în sat nu era niciun străin, iar plecați – 1. Populația civilă era în număr de 329, iar cea militară – 0.

⁷¹ Informații preluate din volumul *Studia Censualia Transsilvania*. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Catedra și Laboratorul de Sociologie, *Recensământul agricol din 1895. Transilvania*, vol. I. Traian Rotariu – coordonator; Maria Semeniuc; Mezei Elemér, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 216-217.

⁷² *Ibidem*, vol. II, p. 416-417.

⁷³ *Studia Censualia Transsilvania*. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Catedra și Laboratorul de Sociologie, *Recensământul din 1900. Transilvania*. Traian Rotariu – coordonator; Maria Semeniuc; Mezei Elemér, Editura Staff, București, 1999, p. 434-437.

Pe limbi, repartizarea se făcea astfel: română – 250; maghiară – 69; alte limbi – 10.

Pe confesiuni: ortodoxă – 2; greco-catolică – 258; reformată – 63; izraelită – 6 (evreii erau răspândiți, cam în toate satele, în număr relativ mic: 10-15 persoane).

În privința știutorilor de carte: „scrie și citește” – 42; „știe ungurește” – 85.

După vârstă, localnicii erau repartizați astfel: 0-5 – 59; 6-11 – 69; 12-14 – 20; 15-19 – 26; 20-39 – 88; 40-59 – 50; 60- – 17.

Pe sexe: bărbați – 169; femei – 160; necăsătoriți – 189; căsătoriți – 114; văduvi – 26; divorțați – 0.

Peretii casei: din piatră sau cărămidă – 5; pământ și piatră – 0; chirpici sau pământ – 6; lemn, altceva – 59.

Acoperișul casei: țiglă – 1; șindrilă – 12; trestie sau paie – 57 (situația era aici asemănătoare în cele patru sate ale comunei Bichiș și în general în satele Transilvaniei).

Recensământul din 1930⁷⁴

Populația satului era de 393 de locuitori. Gospodării individuale – 77; comune – 0.

Din rubricile formularelor recensământului, mai aflăm:

Infirmități: orbi – 0; surdo-muți – 0; ologi – 0.

Populație flotantă: de sex masculin – 0; de sex feminin – 0; de cetățenie română – 393; străină – 0.

După confesiune: ortodocși – 0; greco-catolici – 351; romano-catolici – 5; reformați – 37.

După limba maternă, situația se prezenta astfel: română – 351; maghiară – 42.

⁷⁴ *Studia Censualia Transilvania*. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Catedra de Sociologie. Centrul de Studiere a Populației, *Recensământul din 1930. Transilvania*. Traian Rotariu – coordonator; Maria Semeniuc; Mezei Elemér, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011, p. 438-441.

Evoluția populației satului Nandra (1850-1992)...

Populația după neam: români – 351; maghiari – 42. Nu existau în sat evrei și țigani.

Din punct de vedere administrative, Nandra se afla în Județul Alba, Plasa Iernut (satul Gâmbuț trecuse în Plasa Ocna Mureșului).

Comentarii. Este primul recensământ din Transilvania, care nu se mai baza pe surse maghiare, ci pe datele din *Recensământul general al populației României. Din 29 decembrie 1930*, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938.

Gospodării comune nu erau în sat, forma asociativă fiind străină satului românesc.

Evreii plecaseră din sat, iar țiganii încă nu veniseră. În același an, în Bichiș, de pildă, erau înregistrați 7 evrei și 24 de țigani, iar în Ozd erau 54 de țigani.

În satele maghiare Bichiș și Ozd trăiau 55 de români, iar în satele românești, Nandra și Gâmbuț, locuiau 50 de maghiari.

Recensământul din 1941⁷⁵

În acest an, existau în Nandra 87 de clădiri și 89 de gospodării, populația satului fiind de 396 de locuitori, din care 201 erau bărbați, iar 195 – femei.

După origine etnică, aveam: 367 de români, 9 maghiari; alte neamuri: 20.

Existau în sat 6 întreprinderi.

Comentarii. Este recensământul cel mai sărac în date. Se vede că prioritățile statului român erau altele, și anume concentrarea pe efortul de război.

⁷⁵ *Studia Censualia Transsilvania*. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Catedra și Laboratorul de Sociologie, *Recensământul din 1941. Transilvania*. Traian Rotariu – coordonator; Maria Semeniuc; Mezei Elemer, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 96.

În sat existau 6 întreprinderi, nu în sensul de firme, ci de mici afaceri, cum ar fi, de pildă, cele rezultate din deținerea unei batoze. În Bichiș erau 7 întreprinderi, în Gâmbuț – 4, iar în Ozd – 3.

De asemenea, se remarcă interesul pentru „originea etnică”, în condițiile în care se accentua legislația antisemită în România.

Fiind vorba de populație, să remarcăm faptul că satul Nandra nu a fost lipsit de evenimente tragice: moartea atâtor năndreni (22 la număr) în revoluții și războaie, sinucideri (Mâtcă Vasile, sinucis la 30 mai 1959, după cum rezultă dintr-o însemnare a preotului Ilie V. Iacobescu, păstrată în arhiva Parohiei din Ațintiș), morți violente (D.I. a murit strivit sub tractor, alți doi năndreni au murit electrocuțați, prin atingerea, pe vreme de ploaie, a sârmei din curte, folosite pentru uscatul hainelor).

Anul	Total	Români	Maghiari	Germani	Total alte naționalități	Evrei	Țigani
1850n	276	263	12	1	–	–	–
1880a	274	230	28	–	5+11	.	.
1880b	274	240	29	–	5	.	.
1890a	246	203	36	2	5	.	.
1900a	329	250	69	–	10	.	.
1910a	339	279	60	–	–	.	.
1920n	272	255	17	–	–	–	.
1930a	393	351	42	–	–	–	–
1930n	393	351	42	–	–	–	–
1941n	396	367	9	–	20	.	.
1956	347
1966a	284	282	2	–	–	–	–
1966n	284	278	2	–	4	–	4
1977n	209	209	–	–	–	–	–
1992n	146	74	2	–	70	–	70

Evoluția populației satului Nandra, după date preluate din cartea *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye Népszámlálási adatok 1850-1992 között*. Összeállította Varga E. Árpád, Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csikszereda, 1998, p. 341.

Evoluția populației satului Nandra (1850-1992)...

Cifrele de lângă ani indică:

a = limba maternă; b = nu pot vorbi fluent în limba maternă; n = naționalitate

Concluzii. După cum se vede din tabel, în sat au trăit maghiari tot timpul, cu excepția anului 1956. După 1950, evrei nu mai existau în sat, plecaseră în altă parte. O altă schimbare interesantă este în cazul românilor: dacă în 1977 existau doar 4 în sat, în 1992 numărul lor a ajuns la 70, o creștere inexistentă în celelalte sate ale comunei.

Încă o realitate: în Bichiș, numărul românilor pe ani era următorul: 1850n – 68; 1880a – 51; 1880b – 53; 1890a – 41; 1900a – 50; 1910a – 47; 1920n – 30; 1930a – 58; 1930n – 46; 1941n – 27; 1956 – 0; 1966a – 14; 1966n – 16; 1977n – 13; 1992n – 6.

În Ozd, situația românilor era astfel: 1850n – 32; 1880a – 16; 1880b – 17; 1890a – 41; 1900a – 50; 1910a – 47; 1920n – 30; 1930a – 58; 1930n – 46; 1941n – 27; 1956 – 0; 1966a – 14; 1966n – 16; 1977n – 13; 1992n – 6.

Situația maghiarilor din Gâmbuț: 1850n – 0; 1880a – 0; 1880b – 0; 1890a – 5; 1900a – 8; 1910a – 13; 1920n – 0; 1930a – 8; 1930n – 8; 1941n – 7; 1956 – 0; 1966a – 0; 1966n – 0; 1977n – 0; 1992n – 0.

Concluzii generale

Datele statistice ale conscripțiilor și recensămintelor oferă anumite concluzii.

Se observă, în general, un trend ascendent al populației satului, din 1733, până în 1966, după care urmează continua scădere a numărului de locuitori ai satului. Tendința descendentă se explică prin procesul de industrializare forțată a României, care a determinat mai multe familii de năndreni să se mute în orașele din apropiere (Luduș, Târnăveni, Ocna Mureș). Mulți bărbați s-au angajat pe șantierele din zonă (Iernut, Luduș, Târnăveni).

La migrația spre orașe a contribuit decisiv și lipsa utilităților din zonă (lipsa drumurilor asfaltate sau cel puțin pietruite, a gazului metan, a canalizării etc.). Deși se descoperiseră zăcăminte de gaz metan în apropierea satului (la Iștihaza, localitate aflată la 5 km de Nandra), satele

Doina Rad, Ilie Rad

comunei Bichiș nu au putut beneficia de acesta (brășamentul comunei Bichiș la gaze naturale s-a făcut abia după Revoluția din decembrie 1989). Înrolarea forțată a țăranilor în GAC (CAP) a dus la sărăcirea treptată a acestora. Majoritatea tinerilor au plecat din sat, preferând să muncească la orașe, unde puteau beneficia de confortul urban.

Politica falimentară a Partidului Comunist, inclusiv în zona rurală, a dus la distrugerea definitivă a civilizației țărănești, pusă pe drumul „imposibilei întoarceri”, cum spunea Marin Preda.

Biserica de lemn din Nandra

Motto: „Faptele neridicate în
Cuvânt se cufundă în uitare.”

PINDAR

Despre bisericile de lemn din Transilvania s-au scris mai multe lucrări fundamentale, plus numeroase studii apărute în publicații de specialitate. Iată titlurile cărților (în unele se dau scurte referințe și despre biserica de lemn din Nandra): Dr. Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*. Cu un Cuvânt înainte al Prea Sfințitului Emilian, Episcop al Alba Iuliei, și un studiu introductiv de prof. dr. Vasile Drăguț. Indice: Pr. Ștefan Urda, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, 1987; Ioana Cristache-Panait, *Arhitectura de lemn din Transilvania. I. Județele Alba, Mureș și Harghita*, Editura Museion, București, 1992; Ioan Eugen Man, *Biserici de lemn din județul Mureș. Monumente de artă populară românească*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2004; Ioan Eugen Man, *Biserici de lemn din Județul Mureș*, Editura Nico, Târgu-Mureș, 2009; Ioan Eugen Man, *Biserici de lemn ale românilor din ținuturile mureșene*, I. [Prefață de Nicolae Băciuț, director, Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniu Național Mureș], Editura Nico, Târgu-Mureș, 2012.

Trebuie să le fim foarte îndatorați celor doi autori (Ioana Cristache-Panait și Ioan Eugen Man), care au salvat de la neuitare atâtea monumente de artă din ispititoarea noastră Transilvanie, descriind bisericile existente și fotografiindu-le, trăgând semnale de alarmă, acolo unde oameni inconștinți au demolat biserici vechi de sute de ani, „mărturii de continuitate și creație

românească”, așa cum bine spune Ioana Cristache-Panait – e cazul, de pildă, al bisericii de lemn din Cecălaca (neinventariată în patrimoniul național), demolată iresponsabil de către comunitatea sătească, în locul ei construindu-se „o biserică de zid, de o arhitectură îndoielnică”.

Nu e de mirare că românii au avut mai ales biserici de lemn, din mai multe motive. Mai întâi, legislația vremii nu le permitea românilor să își construiască biserici de zid, care puteau dăinui secole, dar nici cele de lemn nu erau permise decât la marginea localității, „extra muros” (cum este prima biserică ortodoxă din Cluj, construită în afara cetății). Pe de altă parte, lemnul se găsea din abundență în zonă, iar cei care îl prelucrau deveniseră oameni iscuți în meseria lor.

Dar să revenim la biserica din Nandra. În anul 1733, episcopul Inocentie Micu-Klein a inițiat și organizat o „conscripțiune” (inventar, recensământ) în Dieceza Făgărașului. În acel an, 1733, Nandra număra 21 de familii greco-catolice, adică aproximativ 105 suflete, având biserică și casă parohială, ambele de lemn. Proprietatea bisericii consta în 8,5 iugăre de teren arabil, precum și fânaț cu 17 care de fân. Între 1816-1833, paroh în Nandra a fost Simion Filip (1789-1863), care avea și rangul de protopop și care va ajunge un renumit dascăl la Blaj, fiind inclus în cunoscuta lucrare, *Dascălii Blajului*, a profesorului Nicolae Comșa. Numele preotului Simion Filip este important și pentru că, în timpul păstoririi sale, biserica de lemn din Nandra s-a renovat și lărgit (1819), rămânând în această formă până în 1946, adică timp de 128 de ani! Nu s-a cunoscut nicio fotografie a bisericii din Nandra, iar cei care au vrut să posteze imagini cu biserica de lemn din acest sat au reprodus clopotnița fostei biserici, un detaliu cu însemnarea grinzilor, în vederea reamplasării clopotniței pe locul actual, o imagine cu cele două clopote și patru fotografii cu troița existentă și acum la intrarea în sat⁷⁶.

În cartea monumentală a Ioanei Cristache-Panait, din 1987, la „Satul Nandra”, se scrie: „Biserica «Cuvioasa Paraschiva» era desigur foarte veche, din moment ce, în 1819, a avut nevoie nu numai să fie renovată, dar

⁷⁶ A se vedea site-ul https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_Nandra.

și lărgită. În 1940, s-a dărâmat, din pricina alunecării terenului, din materialul recuperat făcându-se o capelă. Era în formă de navă, fără prispă sau clopotniță”.

Nu știm de unde și-a luat autoarea informațiile privitoare la biserica din Nandra, referitoare la perioada de după 1940, fiindcă nu este citată nicio sursă în acest sens. Probabil au fost folosite informații orale, cu toată inexactitatea și aproximările acestora. Pentru că sunt aici două erori de informație:

1. Biserica nu s-a demolat în 1940, din cauza alunecării terenului, ipoteză greu de susținut, fiindcă biserica nu era construită pe vreun deal din apropiere, ci chiar în centrul satului, pe un teren relativ drept și stabil. În 1946, biserica veche din Nandra mai exista, după cum se poate vedea din fotografia anexată în prezentul volum.

2. În 1946, după tradiția orală existentă, au fost comandate unor țigani cărămizile necesare noii construcții, care s-au făcut pe Valea Năndrii, lângă Fântâna lu' Buna (în centru satului), cărămizile fiind arse cu materialul lemnos rezultat din demolarea bisericii. A apărut între timp posibilitatea cumpărării casei lui Szasz Ioșka, iar cărămizile arse au fost vândute, pentru a face rost de banii necesari acestei tranzacții. În orice caz, nu s-a construit nicio capelă pe locul fostei biserici, care a rămas teren viran, până la edificarea Căminului Cultural pe locul fostei biserici de lemn. Năndrenii au cumpărat noua clădire, în 1946, cu suma de 4.000.000 lei (se păstrează contractul de vânzare-cumpărare).

Din fotografia păstrată, rezultă că Biserica de lemn era într-adevăr sub formă de navă, făcută din bârne de stejar, pe o fundație formată, probabil, din pietre de râu. Biserica nu era pictată în interior, ca multe biserici de lemn, ci era împodibită cu icoane, unele vechi și de mare valoare. Un fiu al satului, Horia Țirca, își amintește că, la demolare, inițial, icoanele au fost scoase din biserică și sprijinite de clopotniță.

De asemenea, biserica nu avea clopotniță încastrată în corpul clădirii, dar în fotografia alăturată se vede clopotnița, situată în fața altarului, strămutată în curtea bisericii actuale, cum spuneam. Sub

streașină, în partea de vest, se pot vedea mici console. Crucea situată deasupra altarului stă să cadă, acoperișul este și el lăsat – dovezi clare ale degradării construcției. Desigur, ideal ar fi fost, în 1946, ca vechea biserică de lemn să fie salvată cumva, restaurată. Să nu uităm însă că ne aflăm imediat după război, când oamenii erau plini de „griji și suspinuri”, cum zice cronicarul, și altele le erau prioritățile.

Nu știm cine este autorul acestei fotografii senzaționale, care salvează de la uitare imaginea Bisericii din Nandra! Probabil a fost o persoană adusă în sat, în mod cert, de preotul greco-catolic, Eugen Valer Ignat (care a fotografiat și Casa Parohială, despre care vom vorbi în capitolul ce îi este consacrat). După cum se vede, biserica și clopotnița sunt acoperite cu draniță (draniță înseamnă fiecare dintre scândurelele subțiri din lemn de brad, mai mari decât șindrila, cu care se acopereau construcțiile).

Pentru problema care ne interesează (datarea fotografiei), sunt foarte importante personajele surprinse în cadru. Știm identitatea tuturor, dar pentru discuția de față importanți sunt cei doi copii – dovada cea mai clară că biserica exista în 1946. Doamna din prim-plan, în fața căreia stă un copil cu spatele, este Maria Ignat (n. Baci), soția preotului Eugen Valer Ignat. În fața ei se află Cecilia Maria (Lia) Ignat, născută la 5 sept. 1944, chiar în Nandra, iar băiețelul din fața bunicii (îmbrăcată în negru) este Alexandru Ignat, fratele Ceciliei, n. la 21 iun. 1943, la Turda. Al treilea copil al familiei Ignat este Olimpia Fabiola Ignat, n. la 24 iul. 1947, tot la Nandra. Având în vedere datele de naștere ale celor trei copii ai familiei Ignat, rezultă clar că fotografia este din 1946, deci biserica nu a fost demolată în 1940! Există, la Protopopiatul Ortodox din Luduș, un scurt istoric al bisericii din Nandra (de o filă), întocmit de Ilie V. Iacobescu, preotul ortodox titular, care i-a succedat celui greco-catolic, Eugen Valeriu Ignat. Documentul nu este datat, dar e ulterior datei de 23 martie 1954, când preotul Iacobescu își începe păstoria în Ațintiș-Nandra (Nandra a devenit o Filie a Parohiei din Ațintiș).

Se spune aici, între altele, că Filia din Nandra „a avut o veche biserică din lemn, care, din pricina stricăciunilor suferite în scurgerea

Biserica de lemn din Nandra

timpului îndelungat, a fost demolată în anul 1940”, afirmație inexactă, cum arătam mai sus.

La ședința Consiliului Parohial din 5 mai 1963, se decide repararea capelei (a Bisericii), pentru că, „din 1950 și până astăzi, nu s-au mai făcut niciun fel de lucrări de întreținere a capelei din Nandra, care acum, după 13 ani, are nevoie de repararea acoperișului din loc în loc, curățirea scocurilor (citerniilor) și înlocuirea lor parțială, acolo unde prezintă stricăciuni mai mari și repararea lor pe loc, acolo unde prezintă stricăciuni mai mici.”⁷⁷ Cei care au luat cuvântul, episcopul Brudan Aurel, alți membri ai Consiliului Parohial – Brudan Vasile lui Rafila, Luca Nicolae și Iacob Viorel – sunt de aceeași părere, anume că repararea capelei este o urgență.

Capela (Biserica) va mai fi reparată abia în 2010, la inițiativa fiicelor satului, Ciuca Maria (căs. Duma) și Ciuca Iuliana (căs. Tatu), cu sprijinul, inclusiv financiar, al altui fiu al satului, Brudan Andrei.

Biserica de lemn din Nandra, demolată în 1946.

⁷⁷ Arhiva Parohiei Ațintiș, *Registru de procese-verbale. 1955-1956-1957-1958-1959-1960-1961-1962-1963-1964-1965*. Filia Ortodoxă Română Nandra (procesul-verbal din 5 mai 1963).

Viața Bisericii din Nandra, între 1955-1965

Perioada la care ne referim a fost una dintre cele mai faste etape din istoria Bisericii năndrene, care a devenit, după 1948, Filie a Parohiei Ațintiș. Preotul Ilie V. Iacobescu s-a dovedit a fi „omul care sfințește locul”, prin seriozitatea și implicarea sa în viața bisericii. În arhiva Filiei Nandra, păstrată la Parohia din Ațintiș, se păstrează un caiet de procese-verbale, cu numeroase informații privind viața bisericească din sat, dar nu numai (aflăm date despre Casa Parohială, despre existența cimitirului vechi, despre numele pe care îl avea G.A.C.-ul Nandra-Bichiș – „Înfrățirea” –, despre renovarea capelei, în 1962. Deși registrul de procese-verbale are scris pe copertă și anul 1955, de fapt primul proces-verbal este din 30 ianuarie 1956, filele aferente anului 1955 părând a fi rupte.

Clopotnița și clădirea Bisericii din Nandra, într-un montaj fotografic, realizat de părintele Ilie V. Iacobescu, care însoțește un scurt istoric al Bisericii din Nandra.

(Arhiva Protopopiatului Românesc Ortodox din Luduș)

Procesele-verbale par scris înainte de ședințele respective, adesea fiind lăsate locuri pentru „bărbații de încredere” sau alte nume. Ele sunt redactate impecabil, probabil de preotul însuși sau de preoteasă, membrii Consiliului Parohial neputându-le redacta la nivelul cerut.

*

Studiind cu atenție aceste procese-verbale, aflăm că periodic se alcătuiau listele de parohieni, care trebuiau afișate pe ușa bisericii timp de 14 zile, liste importante, pentru stabilirea contribuabililor la biserică, astfel că, indirect, avem date și despre populația satului Nandra: în 1956 existau 84 de parohieni, în 1957 și 1959 – 60, în 1961 – 52, în 1963 și 1964 – 69. Numărul de parohieni avea în vedere capii de familii, deci nu se referea la numărul total al locuitorilor satului.

Din primul proces-verbal păstrat, rezultă că a fost convocat Consiliul Parohial pentru „alegerea și delegarea din sânul consiliului a unui epitrop⁷⁸ casier”, datorită greutăților întâmpinate în anii 1954 și 1955, în probleme legate de buget: „Epitropia trebuie să fie activă, să țină mereu legătura cu poporul, să încaseze sumele necesare bunului mers economic al instituției, conform statutului și regulamentelor. În anii 1954 și 1955 epitropia nu și-a făcut nici conștiincios, nici pe deplin datoria și nici poporul n-a răspuns chemărilor.” Epitrop era la acea dată Cozma Casian, iar consilierii l-au ales în unanimitate ca epitrop casier pe Popa Toader. Președintele Consiliului Parohial era preotul Ilie V. Iacobescu, fiind aleși ca membri (7 persoane): Brudan Partenie, Iacob Viorel, Popa Petru, Brudan Roman, Popa Toader, Brudan Onisie, Boldea Partenie.

Un al doilea proces-verbal, din aceeași zi, este consacrat analizei planului de venituri și cheltuieli pe anul 1955 (când s-au încasat 3.823, 53 lei, cheltuindu-se 3.333,50 lei, rezultând un sold în casă de 490,03 lei), respectiv aprobării bugetului pe 1956.

⁷⁸ Epitropul era administratorul averii unei biserici.

E interesantă și originea câștigurilor: „venite din chirii“, „venite după pământuri“, „venite din discuri“, „venite din lumânări“, „venite din contribuția credincioșilor“, din donații etc., în valoare de 8.211 lei. Contribuția benevolă pe familie era de 3 lei lunar, respectiv 36 de lei anual. Verificarea actelor justificative ale bugetului era făcută de către „doi bărbați de încredere“, aceștia fiind aleși „prin aclamații“: Brudan Nicolae și Coman Gheorghe, secretar de ședință fiind Brudan Alexe. De altfel, la fiecare ședință a Consiliului Parohial erau desemnați doi „bărbați de încredere” și un secretar, care luau loc la masa „prezidială”.

O problemă foarte importantă, cu care se confrunta Filia Nandra, era neplata, de către enoriași, a contribuției benevole pentru biserică. La 22 decembrie 1957, de pildă, se arată că „majoritatea credincioșilor din Iștihaza și Bichiș și unii din Nandra n-au achitat contribuțiile nici pe 1955. Membrii Consiliului Parohial n-au plătit abonamentul la *Foaia bunului creștin* și *Telegraful român*, din 1955-56-57.”

Se atrage atenția preotului paroh că, în conformitate cu Decizia Patriarhală, nr. 5832 din 1955, „să nu mai facă niciun fel de serviciu religios celor care nu și-au achitat contribuția pe anul trecut, cât și pe anul în curs. Fiecare credincios, care va veni la p.c. preot paroh, pentru diferite servicii, va trebui să aducă chitanță sau dovadă de la epitropul casier, Popa Toader, din care să reiasă că și-a achitat contribuția. În caz că preotul paroh va face servicii celor ce nu și-au plătit contribuția, sfinția sa va achita personal contribuția respectivului credincios.”⁷⁹

Atât de gravă devenise această problemă, încât unele măsuri coercitive erau fără precedent. Pe lângă aplicarea Deciziei Patriarhale amintite mai sus, se mai lua o măsură: „Se cere onor Oficiului Protopopesc Luduș să pună în vedere tuturor p.c. preoți, din cuprinsul Protopopiatului Luduș, să nu mai facă niciun fel de serviciu religios credincioșilor din alte parohii, fără consimțământul în scris sau verbal al preotului paroh, de care

⁷⁹ Arhiva Parohiei Ațintiș, *Registru de procese-verbale. 1955-1956-1957-1958-1959-1960-1961-1962-1963-1964-1965*. Filia Ortodoxă Română Nandra, p. 7.

depinde credinciosul ce solicită serviciu religios de la preotul altei parohii decât acela unde domiciliază și mai ales fără a prezenta chitanța epitropiei parohiei de domiciliu, că a achitat contribuția față de biserica din care face parte” (6 iunie 1960).

La 19 februarie 1956, Consiliul Parohial a fost convocat pentru stabilirea „salarului lunar din fonduri proprii ale Filiei Nandra pentru preotul deservant al Filiei”. „Luând cuvântul, p.c. preot președinte arată că fiecare sfințit slujitor al Altarului, după cuvântul Domnului, este lucrător al Său și «vredinic este lucrătorul de plata sa» (Matei, 10,10), iar Sfântul Apostol Pavel arată că «așa a rânduit Domnul pentru cei ce propovăduiesc Evanghelia, ca din Evanghelie să se hrănească» (I Corinteni, 9,14). Pentru îndeplinirea acestei porunci evanghelice și apostolice, cât și pentru arătarea dragostei credincioșilor față de păstorul lor și pentru a arăta vădit prețuirea ce-o dau muncii sale preoțești, p.c. preot Ilie V. Iacobescu cere Consiliului Parohial să stabilească un salariu lunar din fondurile proprii Filiei Nandra.”⁸⁰ Salariul stabilit, conform regulamentelor bisericesti în vigoare, era de 160 de lei lunar, jumătate din salariul avut la Parohia Ațintiș, și anume de 335 de lei.

Procesul-verbal din 16 martie 1957 este semnat de: Onițiu Gligor, Damian Lenuța, Brudan Alexandru, Brudan Aurel, Boldea Partenie, Brudan Onisie și Cozma Casian.

La 30 martie 1958 se aleg, cu 52 de voturi, cele două organe deliberative: Consiliul Parohial (Brudan Aurel Neica, Brudan Mircea, Păcurar Ilarie, Luca Nicolae, Brudan Partenie lui Partenie, Brudan Partenie lui Onisie, Brudan Alexandru fătu, Iacob Viorel de sub vii) și Comitetul Parohial (Țiboc Nicolae, Oltean Vasile, Ciuca Emil, Brudan Maria lui Partenie, Brudan Elena, Brudan Emilia lui Ilie).

În aceeași zi a fost redactat încă un proces-verbal, pentru alegerea noului epitrop, funcție pentru care au candidat Brudan Mircea (4 voturi), Luca Nicolae (2 voturi) și Brudan Aurel (2 voturi), fiind ales Brudan Mircea.

⁸⁰ *Ibidem*, 19 februarie 1956, data întocmirii procesului-verbal, paginile registrului nemaifiind numerotate. În continuare, data precizată în text indică data încheierii procesului-verbal.

Anii '50 au fost ani foarte grei pentru populația României în general, nu doar pentru năndreni. Era vremea cotelor obligatorii, necesare pentru plata datoriilor de război, iar oamenii nu aveau pe ce face bani, ca să își poată plăti, între altele, și contribuția benevolă, de 56 de lei pe an, pentru biserică. De aceea, la 14 februarie 1960, Consiliul Parohial a decis, între altele: „Suma de lei 56 (cincizeci și șase) se poate strânge atât în numerar, cât și-n natură (bucate), după cum vrea credinciosul să dea, după bunăvoința sa, în așa fel, ca să se acopere suma de lei 56 (cincizeci și șase) anual pe cap de familie. Pentru bucatele pe care le vor da credincioșii, fiecărui credincios i se va da chitanță de bani, socotindu-se litra de bucate la prețul pieții din ziua când dă bucatele.”

Din procesul-verbal din 11 martie 1962, aflăm componența noului Consiliu Parohial (care avea mandat tot de patru ani), format din: Brudan Aurel Neica, Brudan Mircea, Luca Nicolae, Brudan Vasile lui Rafila, Brudan Partenie fătul, Iacob Viorel de sub vii, Iacob Ioan. Comitetul Parohial avea următoarea componență: Oltean Vasile, Brudan Maria lui Partenie, Brudan Emilia lui Ilie, Luca Petru, Brudan Liviu, Boldea Partenie și Popa Vasile. Atât pentru Consiliul Parohial, cât și pentru Comitetul Parohial au votat, în unanimitate, un număr de 40 de parohieni.

După patru ani, ultimul proces-verbal, din care mai aflăm componența celor două organe de conducere, este din 20 martie 1966. Consiliul Parohial era format acum din: Brudan Aurel Neica, Brudan Pamfilie, Luca Nicolae, Brudan Vasile lui Rafila, Brudan Partenie fătul, Iacob Viorel de sub vii, iar Comitetul Parohial era format din domnii și doamnele (nu era folosit termenul „tovarăș”): Oltean Vasile, Brudan Liviu, Boldea Gheorghe, Boldea Partenie, Popa Vasile, Brudan Maria lui Partenie, Brudan Emilia lui Ilie, Brudan Maricica, Trif Anica, Brudan Palaghia lui Filuc.

La 27 martie 1966, Consiliul Parohial alege noul epitrop (probabil că murise fostul epitrop), cu unanimitate de 6 voturi, respectiv pe Brudan Aurel Neica.

Alte procese-verbale aveau ca obiectiv scoaterea la licitație publică a unor bunuri ale bisericii: „folosința pe 1957 a cimitirului de coasă și

Viața Bisericii din Nandra, între 1955-1965

grădina din jurul bisericii”, câștigători fiind Boldea Partenie, pentru iarba din cimitir (200 de lei), și Brudan Partenie pentru grădină (100 de lei).

Ultimul proces-verbal din registrul amintit este din 17 iulie 1966 și se referă la alegerea membrilor comisiei de inventariere. Preotul Ilie V. Iacobescu face referire la Ordinul nr. 231, din 22.06.1966, al Oficiului Protopopesc Ortodox Român Luduș, prin care se dau dispoziții pentru efectuarea lucrărilor de inventariere. Comisia aleasă este formată din: Preot paroh Ilie V. Iacobescu, în calitate de președinte al comisiei, și Brudan Aurel și Iacob Viorel, ca membri.

Aceasta a fost, de fapt, ultima inventariere a bunurilor Bisericii din Nandra.

Casa parohială din Nandra

Odată cu descoperirea singurei fotografii a bisericii de lemn din Nandra, am găsit și unica fotografie a casei parohiale din același sat.

Prima menționare a existenței acestei case parohiale se află în conștiptia episcopului Ioan Inochentie Micu-Klein, din 1733, de unde mai aflăm că, la acea dată, Nandra avea: o biserică (*Templa*); un preot unit, numit Onea, ortografiat Onya – *Nomina poparum*); nu exista în sat vreun preot neunit (*non unitus*), iar preotul unit nu era *bigam* (adică nu era căsătorit a doua oară, după moartea primei soții); satul avea o casă parohială (*Domus par.*); în sat existau 21 de familii – „fumuri”, cum se va spune mai târziu – *Incolae*, respectiv 105 suflete (numărul de familii se înmulțea cu 5, apreciindu-se că, în medie, o familie avea trei copii). În dreptul averii bisericii, sunt trecute cifrele 7 și 19, la rubricile fânaț (*Foeneta curruum*), respectiv teren arabil (*Arabiles cubulorum*).

Este foarte interesant modul în care se calculau suprafețele de fânaț și teren arabil, necesare pentru traiul preotului și al familiei sale. „Extensiunea pământurilor – scrie Augustin Bunea – nu este indicată, dar la fânațe se spune, în cifre, câte care de fân produceau – *Foeneta curruum* – și dacă vom socoti că pe un iugăr se produc de comun două care de fân, ușor putem calcula cât de mare era extensiunea în iugăre a fânațului, din fiecare comună bisericască. Asemenea nici la agri [teren arabil, n. I.R.] nu este indicată extensiunea lor în iugăre, ci se arată numai cantitatea seminței, care se bagă în agri – *Arabiles cubulorum* – adică agri de atâtea găleți (găleata de 4 feldere). Socotind apoi că pe un iugăr se compută [se calculează, n. I.R.] sămânță de de două găleți, adică de 8 feldere, din numărul indicat al găleților ușor putem afla numărul iugărelor.”⁸¹

⁸¹ Dr. Augustin Bunea, canonic metropolitan, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocentiu Klein (1728-1751). Anul Domnului 1900. De la Unire 200*, Tipografia Seminarului Arhiepiscopalian Greco-Catolic, Blaj, 1900, p. 303.

Casa parohială din Nandra

Informații inedite găsim în Conscripția din 1805, ale cărei date au fost publicate de către Eugen de Gagy, într-un număr din revista *Transilvania*⁸². Această conscripție este făcută de pe poziții ortodoxe, pentru că iată ce scrie autorul care a publicat datele, Eugen de Gagy⁸³: „Formarea confesiunii greco-catolice peste tot nu a fost o trebuință internă, asupra românilor au octroat-o [au impus-o, n. I.R.] din afară, din cauze politice, și dacă vechea biserică gr.-orientală nu s-a nimicit pe urmele acesteia, la aceasta a contribuit în mare parte conservatismul extraordinar al poporului român, care, în lipsa drepturilor politice, și-a putut consacra toată energia credinței ortodoxe, ce i s-a prefăcut în sânge, dar a contribuit la aceasta și agitarea imperiului rusesc, care începu deja să experimenteze în Peninsula Balcanică și care astfel nu putea permite să intre în cultura și sfera de interes a Apusului poporul acela vecin, cu care mai avea încă scopuri mari.”

În conscripția din 1805, numele satului Nandra este deja maghiarizat (*Lándor*), care apare cu indicativul F, adică era Filie (= filială), cu 18 familii ortodoxe, biserica fiind transferată la uniți abia în 1792 (or, în Conscripția lui Klein, din 1733, satul Nandra apărea ca trecut integral la unire în acel an). În orice caz, din 1792 sau poate mult înainte, o parte a comunității sătești trecuse la unire și pusese stăpânire pe biserica din sat (preot era Ioan Popoviciu, hirotonit la Arad, unde se afla cea mai apropiată Episcopie Ortodoxă din imperiu, în anul 1804).

În datele conscripției din 1805, publicate de Eugen de Gagy, mai apare, la p. 48, indicativul F ad 39, adică filie la nr. crt. 39, iar la p. 46, nr. crt. 39 e Forro (Fărău), deci ortodocșii din Nandra formau o filie, arondată satului Fărău. Această afiliere la Biserica ortodoxă din Fărău s-a făcut pentru faptul că legislația în vigoare, de la Iosif al II-lea încoace, prevedea că nu poate exista o parohie, indiferent de confesiune, cu sub 50 de familii,

⁸² Eugen de Gagy, *Documente istorice. Diocesis Transilvaniae Disunitae anno 1805*, în *Transilvania*, anul XLII, nr. 1, ian.-febr. 1911, p. 48.

⁸³ *Ibidem*, p. 48.

deci trebuia ca ortodocșii din Nandra (din cele 18 familii) să fie afiliați la o parohie constituită legal.

Chestionat, la Viena, în legătura cu situația religioasă din Transilvania, episcopul greco-catolic, Grigore Maior, a spus, venind vorba despre preoții acatolici și neuniți. „Cere deci ca aceștia să fie reduși și mai mult, mănăstirile călugărilor ortodocși să fie dărâmate, călugării alungați peste granițe, școalele unite să fie înmulțite, fundațiunile din Blaj mărite, iar parohiile unite să fie mai bine dotate.”⁸⁴ Se propunea ca preoții ortodocși, care se hirotoniră la episcopi din Valahia sau Moldova (pentru că în Transilvania nu mai erau episcopi ortodocși, după unire), să fie trecuți, drept pedeapsă, în rândul iobagilor!

Am arătat aceste cazuri antinomice, pentru a vedea cât de complicată era istoria din Transilvania, inclusiv sub aspect confesional, câtă pasiune exclusivistă exista la o confesiune sau alta!

Așa cum biserica din Nandra era de lemn, tot din lemn era și casa parohială. Nu știm, în actuala fază a documentării, când a fost edificată casa parohială de zid, prezentă în fotografia de față. În orice caz, când a venit să-și preia parohia la care fusese repartizat, tânărul preot greco-catolic, Eugen Valer Ignat (căruia îi datorăm cele două fotografii), casa parohială exista, după cum aflăm dintr-un text dactilografiat, păstrat de Doamna Cecilia Ignat-Șchiopu

În 1948, preotul greco-catolic Eugen Valer Ignat a trebuit să părăsească parohia. „Păstrându-și, ca o comoară sfântă, credința părintelui său și a înaintașilor – scrie un cumnat al său, într-un document păstrat în familia Doamnei Cecilia Ignat-Șchiopu –, nu cedează presiunilor autorităților comuniste din acea vreme – de a trece la ortodoxism –, începe «calvarul» clandestinității și surghiunului, cu familia compusă acum din 5 membri, din care 3 copii mici [de 5, 4 și 1 an, n. I.R.]. Iarna 1948-1949 o

⁸⁴ Dr. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din 1760-1762*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională, 1924-1925*. Publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, profesori de istoria românilor la Universitate. Membri ai Academiei Române, III, 1924-1925, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1926, p. 619.

Casa parohială din Nandra

petrece la Luduș, în condiții deosebit de grele, fără a avea asigurate mijloacele elementare de viață”. În cursul anului 1949 se mută la Turda, apoi se stabilește la Cluj. După Revoluție, a fost făcut protopop onorific, a revenit la altar și a militat pentru înființarea unei biserici greco-catolice, în cartierul clujean Gheorgheni.

După plecarea forțată a preotului Eugen Valer Ignat din Nandra, casa parohială nu a mai fost folosită în scopul pentru care fusese construită, satul Nandra devenind filie a parohiei Așintiș, după care clădirea a devenit sediul „cooperativei”, al „boldei” – un magazin sătesc.

La un moment dat și această casă a fost demolată, împreună cu acareturile specifice: poiată, șură, fânar, fântână, coteț etc., pe locul fostei biserici de lemn construindu-se un Cămin Cultural, demolat și acesta, după 1989.

Demolarea casei parohiale. O problemă importantă în viața Bisericii din Nandra, a preotului Ilie V. Iacobescu și a Consiliului Parohial, în intervalul 1955-1965, a fost situația Casei Parohiale din sat. În procesul-verbal din 20 mai 1962, citim următoarele: „P.c. preot președinte (al Consiliului Parohial, n. ns.), luând cuvântul, arată că situația în care se găsește Casa Parohială este deplorabilă. Pe lângă faptul că imobilul în cauză e foarte vechi, din 1890⁸⁵ și zidul e din pământ, de câțiva ani încoace, precis din 1950, de când Casa Parohială a fost ocupată de Cooperativa de Consum din Bichiș – cu filiala Nandra –, s-a adăugat și lipsa de grijă condamnată a conducătorilor cooperativei din Bichiș, care n-au plătit în toți anii cât au folosit casa niciun leu chirie, n-au făcut nicio reparație la casă, nici de mică însemnătate, ca de pildă văruiți în interior etc. și ceea ce merită toată indignarea noastră pentru cei vinovați, în decurs de atâția ani (12, n. ns.), au deteriorat casa, lăsând-o acum într-o stare extrem de slabă și dărăpănată, cu cerdacul lipsă, cu țigle lipsă, cu pereții distruși în interior și exterior.

⁸⁵ Cifra este corectată în 1880.

- Proces verbal nr. 4.

încheiat astăzi 20 mai 1962 în ședința ordinară a consiliului parohial al filiei ortodoxe române Nandra, raionul Târguș, regiunea Mureș - Autonomă Baghiară.

Ședința a se loc la oficiul parohial pe baza de convocator, sub președinția p. c. preot paroh Ilie V. Iacobescu.

P. c. preot președinte face apelul și constatănd prezența majorității membrilor consiliului parohial declară ședința deschisă și amută ordinea de zi constituind în primul rând punct de ordine: situația casei parohiale din filia Nandra.

Membrii consiliului parohial în unanimitate aprobă ordinea de zi amintită.

P. c. preot președinte luând cuvântul arată că situația în care se găsește casa parohială este deplorabilă. Pe lângă faptul că imobilul în cauză e foarte vechi, din 1890 și zidul e din piatră, de câțiva ani încoace, precis din 1950, secund casa parohială a fost ocupată de cooperativă de conștrucții Bichis - cu filiala Nandra - și a săvârșit cu lipsa de grijă, condamnabilă a conducătorilor cooperativei din Bichis că se n-au plătit în toți anii cât au plătit casa nici un leu chirie, n-au făcut nici o reparație la casă, nici de mică însemnătate ca de pildă vâruit în interior, etc și ecce ce merită totată indignarea noastră pentru cei vinovați, în decurs de atâția ani au deteriorat casa lăsând-o acum într-o stare extrem de slabă și săvârșită, cu cerdacul lipsă, cu țigle lipsă, cu parchi distrus în interior și exterior.

În fața acestei situații p. c. preot paroh Ilie V. Iacobescu

Prima pagină a procesului-verbal din 20 mai 1962, prin care se ia în discuție problema demolării Casei Parohiale din Nandra.
(Registrul de procese-verbale, Arhiva Parohiei Ațintiș)

Casa parohială din Nandra

În fața acestei situații, p.c. preot paroh, Ilie V. Iacobescu, propune ca imobilul în cauză să fie demolat, iar materialele ce vor rezulta din demolare (țigla și lemnăria) să fie folosite pentru repararea capelei din Nandra, care are și ea nevoie de reparații capitale, iar restul de materiale să fie vândute prin licitație publică și sumele realizate să fie folosite numai pentru repararea capelei.”⁸⁶

Luând notă de această propunere, membrii Consiliului Parohial au propus convocarea Adunării Parohiale, pentru 3 iunie 1962, care să accepte soluția Consiliului Parohial.

În realitate, Adunarea Parohială a avut loc în 10 iunie 1962, la ora 12,00, după săvârșirea Sfintei Liturghii. Conform regulamentului, se aleg „prin aclamații” doi „bărbați de încredere” (Boldea Gheorghe și Răchită Gheorghe), iar pe „credinciosul Luca Petru secretar de ședință, pe care-i împuternicește să iscălească, în numele Adunării Parohiale, procesul-verbal și actele Adunării Parohiale de astăzi”. Cei aleși sunt invitați „să ia loc la masa prezidială”.

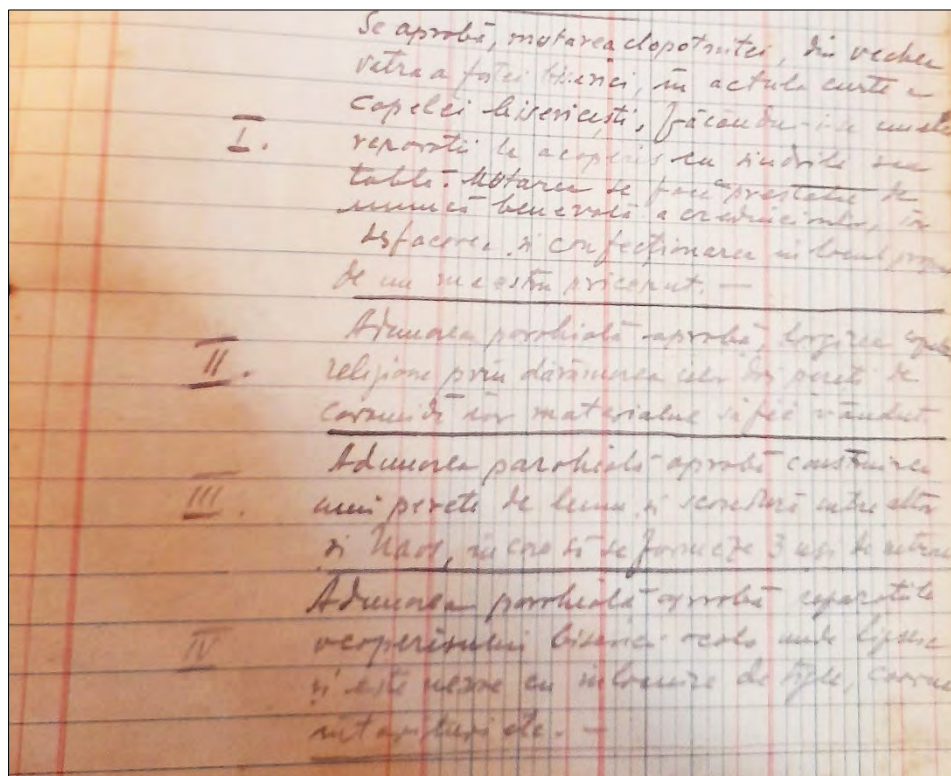
Preotul Ilie V. Iacobescu prezintă situația deplorabilă în care se află Casa Parohială, arătând și cine sunt vinovații. El arată că, în ședința din 20 mai 1962, Consiliul Parohial a hotărât demolarea casei, pentru că „repararea ei ar depăși însăși valoarea reală a edificiului”, urmând ca materialul lemnos și țiglele din demolare să se folosească la repararea capelei. Sătenii prezenți la adunare sunt invitați „să chibzuiască și să se pronunțe cum cred mai bine să se facă: ori să se repare casa parohială, ori să se demoleze și cu materialele rezultate să se repare capela”.

Se înscriu la cuvânt credincioșii Popa Petru și Luca Petru, care propun să se accepte hotărârea Consiliului Parohial din 20 mai a.c. Au luat apoi cuvântul Brudan Ioachim, Iacob Viorel Ghiurcuța și Brudan Filon, „care-au fost de părere ca să se repare casa parohială”. Supunându-se la vot ambele păreri, „prin aclamații, Adunarea Parohială, în unanimitate, a hotărât ca să se repare Casa Parohială”. (Nu înțelegem cum a fost

⁸⁶ *capelă* are aici sensul de *biserică*.

unanimitate la vot, când cel puțin primii doi vorbitori aveau altă părere, respectiv să se demoleze Casa Parohială.)

Adunarea Parohială, din 23 decembrie 1962, are pe ordinea de zi un singur punct: discutarea situației Casei Parohiale și luarea unei hotărâri asupra ei (deși, la adunarea precedentă, Adunarea Parohială votase repararea casei).

Fragment din procesul-verbal al ședinței Consiliului Parohial, în care s-au decis:
Mutarea clopotniței, lărgirea pronaosului Bisericii, prin demolarea celor doi pereți din cărămidă, construirea unui perete de lemn, cu trei uși, între altar și naos.
(Arhiva Parohiei Ațintiș)

Ignorând decizia Adunării Parohiale din 10 iunie 1962, preotul Ilie V. Iacobescu „supune discuției Adunării Parohiale hotărârea Consiliului Parohial din 20 mai a.c. și cere Adunării Parohiale „să chibzuiască și să se

Casa parohială din Nandra

pronunțe în așa fel, ca hotărârea luată să fie în folosul bisericii”. Se înscriu iarăși la cuvânt Popa Petru și Luca Petru, care susțin vechea lor idee – a demolării Casei Parohiale.

În urma discuțiilor purtate, membrii Adunării Parohiale hotărăsc „în unanimitate” demolarea Casei Parohiale, adică exact invers față de cum votaseră la adunarea precedentă!

La reuniunea Consiliului Parohial din 19 mai 1963, preotul Ilie V. Iacobescu „arată că Sfânta Arhiepiscopie și Mitropolie de Alba Iulia și Sibiu, cu Decizia nr. 814/1963, transmisă cu ordinul Oficiului Protopopesc Luduș, nr. 184/31.03.1963, primită și înregistrată la noi cu nr. 17/18.05.1963, a aprobat demolarea Casei Parohiale, cu scopul ca materialele și banii ce vor rezulta să fie folosiți numai la repararea capelei.”

La aceeași întâlnire, s-a stabilit ca demolarea să aibă loc la 25 mai a.c., iar materialul rezultat să fie depozitat în curtea episcopului Brudan Aurel Neica, licitația materialelor urmând să aibă loc a doua zi, duminică, 26 mai, când se stabilesc materialele care rămân pentru repararea capelei și cele care sunt scoase la licitație și condițiile în care are loc licitarea.

S-au înscris la licitație, pentru țiglă, parohienii: Brudan Petru lui Partenie, Brudan Vasile lui Rafila, Brudan Ioan lui Vetu, Ciuca Emil, Coman Gheorghe, Brudan Ilie, Brudan Teodor, Brudan Mircea, Boldea Filon, Iacob Ioan, Țiboc Corneliu. Pentru „lețe” s-au înscris și au câștigat licitația: Brudan Ilarie, Păcurar Ilarie, Brudan Teodor și Iacob Ioan. Cupele au fost licitate și câștigate de Ciuca Vasile și Boldea Filon, câteva lețuri mai mici fiind adjudecate de Brudan Octavian. La fel s-a procedat pentru scânduri de diferite mărimi. O ușă a fost câștigată de Trif Anica, iar ferestrele, scândurile vechi, riglele, grinzile de diferite mărimi, căpriorii de alți membri ai parohiei. La căpriori s-a înscris pentru licitație și GAC „Înfrățirea” Bichiș-Nandra. În final, se arată că, din licitarea materialelor, s-a realizat suma de 455 lei în virament și 6010,20 în numerar, adică suma de 6.465,20 lei.

La reuniunea Consiliului Parohial din 15 septembrie a.c., se discută despre repararea capelei. Devizul Cooperativei Deservirea din Luduș – Secția Proiectare se ridică la 15.724 de lei, dar consiliul a aprobat doar suma de 9000 de lei (material și manoperă), ținând cont de posibilitățile Filiei Nandra.

Cu această sumă s-au făcut reparațiile posibile la acoperiș și scocuri, următoarea reparație având loc abia în anul în 2010.

Clopotnița Bisericii

În mod cert, în cele două surse documentare care s-au pierdut, respectiv distrus (*Cartea de Aur*, redactată de părintele Eugen Ignat, sau arhiva căreia i s-a dat foc, în 2010), vor fi fost informații legate și de istoricul clopotniței.

Este interesant că în conscripțiile bisericești din veacurile XVII și XIX, care includ detalii despre biserică, școală, casă parohială etc., nu se face nicio precizare referitoare la clopotnițe: fie pentru că acestea nu prea existau, fie pentru că existența lor nu era absolut necesară. „Inițial – scria profesorul Vasile Drăguț –, bisericile de sat nu resimțeau necesitatea funcțională a unui turn-clopotniță (alăturat sau suprapus), pentru simplul motiv că nici nu posedau un clopot, obiect mult prea costisitor, pentru a putea fi procurat de micile comunități rurale. O toacă fixată de trunchiul unui copac sau o toacă de mână erau îndeplătore pentru cerințele ritualului.”⁸⁷

Așa după cum rezultă din fotografia bisericii de lemn, prin care se salvează de la uitare biserica însăși, clopotnița era situată alăturat, lângă altarul bisericii.

În orice caz, mai întâi a fost demolată biserica, din moment ce un copil de atunci, Horea Țirca, acum în vârstă de 80 de ani, își amintește cum icoanele au fost scoase din biserică și rezemate temporar de clopotniță.

Mutarea clopotniței se decide într-o ședință a Adunării Parohiale, din 20 mai 1951⁸⁸, unde se precizează: „Mutarea se face cu prestație de

⁸⁷ Dr. Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*. Cu un *Cuvânt înainte* al Prea Sfințitului Emilian, Episcop al Alba Iuliei și un *Studiu introductiv* de prof. dr. Vasile Drăguț. Indice: Pr. Ștefan Urda, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, 1987, p. 29.

⁸⁸ Procesul-verbal se află într-un caiet de procese-verbale, păstrat în arhiva Parohiei Ațintiș.

Clopotnița Bisericii

muncă benevolă a credincioșilor, în desfacerea și confecționarea la locul propus de un maestru priceput.” În aceeași ședință, Adunarea Parohială aprobă lărgirea capelei religioase, prin dărâmarea celor doi pereți de cărămidă, iar materialul să fie vândut”, precum și „construirea unui perete de lemn și scândură, între altar și naos, în care să se formeze trei uși de intrare”. Pentru mutarea propriu-zisă este angajat „maestrul” Mesaroș Ioachim, din Căptălani, costurile lucrării (incluzând aici unele reparații la clopotniță, dar mai ales construirea unui perete din lemn între altar și naos, cu trei uși de intrare) fiind de 26.000 de lei.

Presupunem că și clopotnița era destul de veche, fiind construită poate în secolul XX, când au putut fi achiziționate și clopotele. Afirmatia Ioanei Cristache-Panait, din cartea citată, anume că biserica „era în formă de navă, fără prispă sau clopotniță”, nu este adevărată în partea ei finală, fotografia păstrată certificând existența clopotniței.

Pe grinzile clopotniței se văd numeroase semne tipice, făcute de „maestrul” Mesaroș Ioachim, din Căptălani, cel care a condus lucrările de mutare a clopotniței pe locul actual.

De-a lungul anilor, așa după cum se vede și în prezent, s-au făcut două lucrări la clopotniță: în primul rând, pentru a o consolida, s-a turnat la bază un strat de beton. În al doilea rând, în anii '70, acoperișul de șită (un fel de șindrilă) a fost înlocuit cu un acoperiș din tablă zincată, costurile fiind suportate de același Brudan Ioan, act de donație marcat printr-o bucată de tablă, în care se menționa numele donatorului, care a fost înlăturată și ea, la renovarea din 2010. Tot atunci au fost înlocuite scândurile de la brâul care separă cele două trunchiuri de con circulare drepte.

De regulă, clopotele sunt inscripționate cu anul și locul fabricării, al donatorului etc., dar nu se știe dacă cele două clopote din Nandra au asemenea inscripții.

Un fiu al satului, Brudan Alexandru, ne-a spus că în anii '50 unul din cele două clopote pur și simplu s-a fisurat, fără a se cunoaște cauza, pentru că nu a căzut din locul în care era atârnat. Doi năndreni vrednici, Cornel a lu' Diacu și Aurel Cosma au dus clopotul la Combinatul

Metalurgic din Câmpia Turzii. Uzând de relațiile pe care le aveau acolo, s-a reușit topirea clopotului și turnarea lui din nou, astfel încât clopotul nou avea același sunet ca și cel dinainte.

Trasul clopotelor era o meserie, aflată azi pe cale de dispariție. Meseria de clopotar presupunea un anumit talent în a trage clopotele, în funcție de context: începerea Sfintei Liturghii, anunțarea morții cuiva din sat, alungarea norilor grei, pentru a abate grindina etc. „«Mie îmi plăcea mai mult cum era înainte – spune cineva. Acuma numa' la catolici (greco-catolici) să mai trag clopotele manual, în centru, la ortodocși, îi pe telefon. Nu mai îi același lucru», continuă ea, după care mi-a povestit cum gheața a distrus straturile de ceapă și răsadurile, câtă pagubă a făcut și cum clopotele au fost pornite după ce grindina începuse deja și norii nu mai puteau fi împrăștiați.”⁸⁹

Clopotele bisericesti au intrat de mult în literatura română sau cea universală. Ne amintim de faimosul roman al lui Ernest Hemingway, *Pentru cine bat clopotele*, sau de filmul *De ce trag clopotele, Mitică?*, regizat de Liviu Ciulei, în 1981.

Faimoasă în literatura română a devenit povestirea lui Ion Agârbiceanu, *Moartea clopotarului*. Personajul principal al povestirii este Vavilon, pe numele lui adevărat Ion Tunsu, căruia, spune autorul, „genunchii i se închinău binișor pământului, când pășea, și de slăbiciune, dar poate și din trasul mult al clopotelor, din obișnuință.”

Iată destinul acestui clopotar, relatat de acad. Eugen Simion: „Vavilon moare și, cum ziua înmormântării se întâmplă să fie în sâmbăta Paștilor, când este interzis de biserică să se tragă clopotele, babele superstițioase din acest sat cred că destoinicul clopotar «a murit cu legături nedezlegate», iar văduva clopotarului este de părere că Dumnezeu a voit să-l pedepsească pe Vavilon pentru păcatele din turn, citate mai înainte... [...] Surpriza vine la urmă, când, înainte de a-l astupa cu pământ pe

⁸⁹ Valer Simion Cosma, *Oameni și clopote. Despre o societate conservatoare, căreia nu-i place să conserve*, în *Observator cultural*, nr. 1066, 18 iun. 2021.

Clopotnița Bisericii

clopotarul Vavilon, se întâmplă o minune: «Deodată, printr-o spărtură din gardul cimitirului, năvăli un cârd de miei, cei mai mulți cu clopoței de cioaie la grumaji, și încordându-se și punându-se în șir, începură să joace de-a lungul unei râpe. Ochii tuturor îi priviră și – pe-o clipă, două – se făcu o liniște adâncă. În zburda lor, mieluşeii își sunau clopoțeii, și un picurat dulce se înălță, un răstimp, în văzduhul limpede al primăverii. Apoi cârdul se sperie de ceva și pieri repede prin aceeași spărtură a gardului, alergând la oile care pășteau pe-aproape.»

Soluție epică ingenioasă, repet, potrivită cu natura morală a personajului, în fine, o notă creștină, izbăvitoare în această narațiune inspirată, luminoasă, discret mistică. Sunetele clopoțeilor de cioaie de la grumajii lor suplinesc sunetele clopotelor din turn. Dumnezeu pare a fi iertat păcatele lui Vavilon, așa încât el poate fi îngropat creștinește, cu toată ceremonia. O narațiune, pe scurt, cu un sfârșit neașteptat, apoteotic, de o mare finețe epică.”⁹⁰

Casa parohială, demolată la 25 mai 1963.

⁹⁰ Ion Agâbiceanu, *Opere. I. Schițe și povestiri (1902-1910)*. Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliografie, note și comentarii, referințe critice de Ilie Rad. Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2014, p. XXXVIII-XXXIX.

Cimitirul satului

În lipsa unei arhive a bisericii din sat, nu avem nicio informație legată de cimitir. În multe localități, cimitirul este situat în jurul bisericii. Având în vedere faptul că biserica din Nandra era situată relativ în mijlocul satului, având în jur un teren nu prea mare, este posibil ca primele morminte să fi fost chiar în curtea bisericii. O lucrare de amenajare a drumului de lângă fosta biserică (partea vestică) a scos la lumină numeroase oase umane. Știm sigur apoi că au existat două morminte cu două cruci de piatră, într-un colț al curții. După ce biserica a fost mutată din locul inițial, iar pe locul ei s-a construit fostul Cămin Cultural, crucile de piatră contrastau cu destinația noii construcții, unde aveau loc jocurile populare, serbările școlare etc. Cineva a avut ideea (poate a fost o directivă a Sfatului Popular) ca acele cruci să fie mutate în curtea noii biserici. Azi mai există doar o singură cruce, pe care greu se poate descifra numele Spinean, posibil al fostului preot, George Spinean (n. la Alecuș, la 9 apr. 1866) sau a cuiva din familie, fiindcă crucea a fost dată cu var (inclusiv inscripția de pe ea). Când familia Vălean și-a amenajat curtea, aflată lângă locul fostei biserici, a dat, de asemenea, de oase umane. Creștinește era ca, dacă s-au mutat crucile, să se fi mutat și mormintele, mai ales că era vorba de mormântul unui preot care a slujit la biserica din sat.

În registrul de procese-verbale al Bisericii din Nandra, păstrat în arhiva Parohiei Aștinț, respectiv în procesul-verbal din 6 iunie 1960, se spune: „Drept plată anuală se acordă cantorului folosința *cimitirului vechi al bisericii* (subl. ns.) pentru coasă, pe tot timpul cât va sluji, cu obligația de a-și face conștiincios datoria.” Nu știm la ce anume se referă expresia „cimitirul vechi al bisericii”: la posibilul fost cimitir al fostei Biserici de lemn, situat

Cimitirul satului

lângă drum, între casa actuală a diacului Emil Ciuca și locul fostului Cămin Cultural, sau la o parte, considerată „veche”, din actualul cimitir?

În orice caz, poate înainte de 1900, înmormântările s-au făcut pe dealul nordic al satului, în apropiere de actuala biserică. În *Registrul agricol* al comunei Bichiș, cimitirul este trecut cu 55 ari extravilan și cu „40 ari tufe”. Dar suprafața este mult mai mare, probabil extinzându-se pe câteva hectare.

Cimitirul nu a fost niciodată împrejmuit cu un gard și, ce este mai grav, nu a fost întreținut (în senul controlării vegetației crescute printre morminte). Ba chiar în cimitir au fost lăsați să crească pruni, recolta acestora fiind adjudecată de un apropiat al bisericii (sau poate a fost licitată, nu se știe). Nefiind îngrijit, alături de pruni au crescut și alte soiuri de arbori (salcâm, lemnul câinelui, soc etc.). Practic s-a format acolo o adevărată pădure, care nu a fost tăiată multe decenii.

Tradiția orală spune că la intrarea în cimitir, la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial, au fost îngropați doi sau poate mai mulți ostași sovietici, care au murit în sat, unde au venit de pe linia frontului, pentru a fi tratați, într-un fel de infirmerie improvizată. La un moment dat (nu se știe când), acești ostași au fost deshumați și duși într-un cimitir mai mare, al ostașilor sovietici, probabil la Luduș.

De asemenea, în anii '60, exista, pe la mijlocul cimitirului, un mormânt al unui soldat necunoscut, unde elevii școlii mergeau, de Ziua Eroilor, să depună flori. Și acesta a fost dus în altă parte, fără ca la Primăria din Bichiș să existe vreun document în acest sens. Nici Asociația Națională „Cultul Eroilor”, cu care am luat legătura, nu deține informații despre acest caz.

Este posibil ca soldatul necunoscut să fie cel împușcat de Poruțiu Petru, în septembrie 1944, pe care familia să-l fi deshumat și dus acasă.

În fine, să mai spunem că în partea nouă a cimitirului, la marginea dinspre drum, sunt câteva cruci din piatră apoi. Să nu uităm că, în a doua jumătate a secolului XIX, în Nandra au trait și câteva familii de evrei, care și-au îngropat morții în același cimitir cu creștinii.

Nobilii și grofii care au existat în Nandra nu au fost îngropați în acest cimitir. Pe dealul alăturat, aproximativ la mijlocul distanței dintre

casele lui Țiboc Onisie (Vodas) și Brudan Filuc, a fost construită o criptă, de care copiii satului se temeau să se apropie. Azi cripta este surpată, abia dacă se mai poate identifica, din cauza vegetației crescute și acolo.

Când unui năndrean i-a murit un copil, el a dorit ca fiul să fie îngropat în partea vestică, dinspre uliță, a cimitirului, pentru a-i vedea mormântul din casă sau din curtea sa. În jurul lui și-au îngropat apoi morții rudele acestuia, după aceea și alți oameni din sat, astfel că acum există *partea nouă* și *partea veche* a cimitirului. Dacă în partea nouă se mai taie vegetația și se mai tunde iarba, partea veche a fost lăsată de izbeliște. Mormintele bunicilor noștri sunt greu de identificat acum, mai ales că puține aveau cruci de piatră, iar cele de lemn au putrezit sau au dispărut. Se mai pot identifica doar mormintele cu cruci metalice sau din piatră (mulți Poruțești au asemenea cruci). O gravă greșeală s-a făcut în primăvara anului 2021, când vegetației din partea veche a cimitirului i s-a dat foc, fără ca focul să fie controlat. Odată cu vegetația, au ars și numeroase cruci de lemn (cum se poate vedea dintr-o fotografie publicată în acest volum).

Cu ocazia sărbătorii de Florii, am văzut starea jalnică în care se găsește cimitirul, astfel că am hotărât că trebuie făcut ceva.

Redăm mai jos scrisoarea pe care am trimis-o unui număr de 100 de năndreni.

100 de năndreni donatori

Familiei.....

Moto: „În cimitirul greu de prune
Se mută satul, rând pe rând.”
(Ion Horea, *Cântec târziu*)

Dragi consăteni,

Cu ocazia sărbătorii de Florii, am fost în cimitirul satului nostru natal, Nandra, unde s-a ținut o slujbă de pomenire a celor îngropați în

Cimitirul satului

cimitir. Înainte de slujbă, am fost în partea dinspre biserică a cimitirului, căutând mormântul soldatului necunoscut, unde mergeam, elevi fiind, de Ziua Eroilor, să depunem flori. Nu am putut ajunge până acolo, din cauza pădurii – fiindcă este o adevărată pădure în zona în care sunt îngropați moșii și strămoșii noștri. M-a cuprins o adâncă tristețe văzând starea în care este cimitirul. La această tristețe s-a adăugat indignarea, observând că în acea parte a cimitirului, mai aproape de drum, s-a dat foc vegetației uscate. Dar odată cu vegetația, au ars și numeroase cruci de lemn, un atentat la memoria celor îngropați acolo.

Pe acest fond de indignare, am cerut permisiunea (eu și prietenul nostru, col. Andrei Brudan) Domnului Părinte Lucian Bucea să luăm cuvântul după slujbă, deși cunoșteam vorba că nimeni nu poate fi profet în satul său!

Am propus ca fiecare năndrean să doneze **100 de lei**, bani care să fie folosiți pentru întreținerea cimitirului (defrișarea pădurii din cimitir, cositul ierbii de cel puțin două ori pe an, confecționarea unui mic container, la intrarea în cimitir, unde oamenii să arunce coroanele și florile uscate, candelile uzate etc.). De asemenea, trebuie reparată troița aflată la intrarea în sat, considerată a fi monument istoric, dar e posibil să mai fie nevoie și de alte cheltuieli, precum placa comemorativă, cu cei 22 de eroi ai satului Nandra (4 uciși în Revoluția de la 1848, 6 morți în Primul Război Mondial, iar 12 – în Al Doilea Război Mondial).

Pe loc s-au colectat circa 500 de lei, dați de cei care nu locuiesc în sat.

Năndrenii din alte localități vor putea trimite banii prin mandat poștal simplu, pe adresa: **Maria Duma, sat Nandra, com. Bichiș, jud. Mureș**, sau îi pot depune în contul deschis la Banca Transilvania, IBAN R086BTRLRONCRT0055110502, titular fiind Diana Făurar (fiica Mariei Duma).

Cum eu am o bază de date făcută cu ocazia pregătirii monografiei satului, m-am angajat să trimit această scrisoare, pe cheltuiala mea, unui număr de 100 de năndreni, care vor fi trecuți, în ordine alfabetică, pe un tabel.

Luându-și în serios sarcina, Doamna Maria Duma și-a cumpărat deja un chitanțier, pentru a elibera chitanțe celor care vor da banii cash.

Doina Rad, Ilie Rad

Vă rog să faceți această donație în cursul lunii mai 2021!

În toamnă, cu ocazia primei ediții a **Întâlnirii Fiilor Satului**, Maria ne va furniza o situație cu lista celor 100 de năndreni și suma pe care aceștia au donat-o, precum și situația cheltuielilor efectuate din banii colectați („Aici sunt banii Dvs.!”). În cazul în care suma este depusă la bancă de o altă persoană, vă rog să comunicați Doamnei Maria Duma-Ciucă numele donatorului, altfel numele real al depunătorului nu poate fi identificat (telefonul Doamnei Duma: XXXX⁹¹).

În dreptul numelor care nu au donat nimic, se va trece **o liniuță**. Eu sper însă ca tabelul să fie fără liniuțe!

Pentru a se colecta un fond consistent, Grupul de Inițiativă Strategică, privind marcarea celor 710 ani de la prima atestare documentară a satului Nandra, a decis ca, în cazul existenței mai multor frați din aceeași familie, **fiecare frate sau soră să doneze 100 de lei**, urmând ca această cerință să fie modificată în viitor, în funcție de necesități.

Printr-o coincidență, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a declarat anul 2021 în Patriarhia Română ca fiind și **Anul comemorativ al celor adormiți în Domnul; valoarea liturgică și culturală a cimitirelor**.

După ce cimitirul din Nandra va fi curățat „lună și bec”, cum a spus Părintele Lucian Bucea, voi scrie un articol și îl voi publica în ziarul *Cuvântul liber* din Târgu Mureș, pentru ca și alții să ia exemplul năndrenilor!

Sunt convins că, făcând acest gest superb, vă manifestați dragostea și respectul față de strămoșii Dvs., îngropați în Nandra, față de localitatea în care v-ați născut.

Veți ajunge la concluzia unui mare filosof: **„Dăruind, vei dobândi!”**

La manifestările din toamnă, vom include în program și vizitarea cimitirului!

Cu cele mai frumoase gânduri,
Ilie Rad

Cluj-Napoca, 4 mai 2021

⁹¹ În scrisoare, a fost indicat numărul real de telefon.

Cimitirul satului

Spre marea noastră surprindere, scrisoarea nu a avut la toată lumea ecoul dorit. S-au grăbit să doneze suma propusă mai degrabă cei plecați din sat decât sătenii propriu-ziși. Din 100 de donatori estimați, ne-am trezit cu doar 65 de oameni vrednici și responsabili, care au înțeles exact ideea proiectului nostru.

Iată numele lor:

Andone Elena (n. Luca) (Ocna Mureș)	Brudan Mircea (Uricani)
Băcilă Cornelia (n. Brudan) (Tg. Mureș)	Brudan Octavian (Iclânzul)
Bărbuleț Ana (n. Brudan) (Lancrăm)	Brudan Partenie (Câmpia Turzii)
Bota Mariana (Nandra)	Brudan Remus (Tg. Mureș)
Brudan Alexandru (Cluj-Napoca)	Brudan Sorin (Luduș)
Brudan Andrei (Sibiu)	Brudan Stelian (Luduș)
Brudan Aurel (Sibiu)	Ciuca Emil (Nandra)
Brudan Dorin (Nandra)	Ciuca Liuța (n. Brudan) (Luduș)
Brudan Dorina (Germania)	Cîmpean Șofron (Simeria)
Brudan Elena (n. Țiboc) (Nandra)	Cosma Ilie (Luduș)
Brudan Emil (Luduș)	Cozma Casian (Nandra)
Brudan Emil (Tg. Mureș)	Drăghiciu Olivia (n. Iacob) (Săsciori)
Brudan Eufimia (Tg. Mureș)	Duma Maria (n. Ciuca) (Nandra)
Brudan Ianu (Nandra)	Făurar Diana (Cluj-Napoca)
Brudan Ilie (Tg. Mureș)	Filip Elvira (n. Ciuca) (Cluj-Napoca)
Brudan Liviu (Hădăreni)	Glavovici Ileana (Nandra)
Brudan Liviu (Tg. Mureș)	Iacob Floarea (Nandra)
Brudan Maria (Tg. Mureș)	Lupu Elena (n. Trif) (București)
Brudan I. Maria (Tg. Mureș)	Mâtcă Ioan (Nandra)
Brudan Marioara (Nandra)	Moga Laurean (Ocna Mureș)
	Orga Ana (Ocna Mureș)

Doina Rad, Ilie Rad

Pauca Elena (n. Brudan) (Cluj-Napoca)	Radu Hortensia (n. Țiboc) (Hunedoara)
Pol Felicia (n. Iacob) (Tg. Mureș)	Răchită Ioan (Luduș)
Pop Maria (n. Popa) (Luduș)	Răchită Vasile (Luduș)
Popa Ioan (Tg. Mureș)	Răchită Veronica (n. Popa) (Iernut)
Popa Maria (n. Ursu) (Luduș)	Sârbu Elena (n. Trif) (Lancrăm)
Poruț Aron	Suciu Maria (n. Trif) (Cluj-Napoca)
Poruț Octavian	Tatu Iuliana (n. Ciuca) (Nandra)
Poruțiu Ioan (Luduș)	Togănel Emilia (n. Țiboc) (Voiniceni)
Poruțiu Monica (Buziaș)	Trif Ioan (Târnăveni)
Rad Ilie (Cluj-Napoca)	Trif Maria (Tg. Mureș)
Rad Mihai-Ionuț (Cluj-Napoca)	Trif Olimpia (Tg. Mureș)
Rad Nicușor (Tg. Mureș)	Ursu Lucreția (n. Răchită) (Turda)
Rad Tudor-Daniel (Cluj-Napoca)	

*

Merită să amintim aici și numele unor sponsori sau persoane cu funcții de conducere, care, din proprie inițiativă, au făcut ceva pentru biserică și pentru satul Nandra în general:

Brudan Ioan Vetu a suportat, în anii '70, costurile financiare ale înlocuirii acoperișului de șindrilă al clopotniței cu unul din tablă zincată.

Brudan Filuc și Anica au construit, în anii '70, o cruce lângă Fântâna de Cheatră, care se păstrează și azi, în condiții foarte bune.

Tot în anii '70, Trif Anica, împreună cu Doina și Ilie Rad, au înlocuit vechiul Crist de pe crucea aflată la intrarea în sat, dinspre Landor.

Ilie Cosma, deținând funcții de conducere în compania de gaz metan din Luduș, a renovat școala din Nandra, în anii '90, din banii companiei. Tot Ilie Cosma, în virtutea aceleiași poziții, când Guverul Petre Roman a emis o

Cimitirul satului

hotărâre privind introducerea gazului metan și la sate, a intervenit pentru ca toate satele din comuna Bichiș să fie branșate la gazul metan.

Famiile Brudan Andrei și Felicia și Rad Ilie și Doina au construit în cimitir, în 2009, două scări, pentru a se ajunge mai ușor la morminte.

Brudan Andrei și Felicia, Brudan Elena și Bărbuleț Ion Adrian au contribuit cu bani la renovarea bisericii în 2010, când s-au pus uși și geamuri termopan, gresie la intrare, s-a zugrăvit interiorul etc. La această operațiune s-au implicat și alte două fiice ale satului: Maria Duma (n. Ciuca) și Iuliana Tatu (n. Ciuca).

Brudan Marius și Mihaela au construit, în 2010, o platformă de beton în cimitir, pentru desfășurarea slujbelor, care se oficiază aici, de ziua morților. Ei au renovat și fântâna din curtea Bisericii.

Gherman Angela (n. Brudan), Brudan Nicolae și Brudan Stelică au finanțat, în 2021, schimbarea acoperișului troiței de la intrarea în sat, construind și o cruce nouă de lemn, în locul celei vechi, deteriorate.

Rad Ilie și Doina, în 2021, s-au ocupat de placa memorială cu eroii satului (stabilirea eroilor, proiect, execuție și fixare pe zidul Bisericii), costurile plăcii memoriale fiind suportate de Primăria Bichiș. Cei doi autori ai monografiei – *Nandra. Un sat care aluneca-n uitare* – au suportat toate costurile apariției cărții: culegere, tehnoredactare, editare, copertă, retușarea fotografiilor, tipărire, taxe la diverse arhive și instituții, românești și străine, traducerea unor texte din și în limba engleză, tipar etc., etc.

Averea bisericii din Nandra

În cele două registre de inventar (nedatate), găsite în biserica din Nandra, au fost consemnate (probabil prin 1954 sau 1955), de preotul Ilie Iacobescu, toate informațiile importante, legate de lăcașul de cult. În *Istoricul Filiei Nandra*, atașat la începutul registrului 2 și completat de fotografia noului lăcaș și a clopotniței aduse din vechea locație, sunt concentrate câteva date extrem de interesante. Biserica, numită peste tot „capelă”, cu hramul „Cuvioasei Paraschiva”, era menționată încă din 1733, era din lemn și avea o altă locație decât cea de azi. Textul dactilografiat al acestui rezumat istoric începe în stilul romanțat al vechilor cronicari: „Pe meleagurile străjuite de dealuri împădurite și de vii, și-au dus viața de muncă românii satului Nandra, păstrându-și ființa etnică și comorile de simțire creștinească și românească de-a lungul veacurilor până în zilele noastre”. Părintele Iacobescu notează, în continuare, vecinătățile satului, dar, mai ales, faptul că cele 80 de familii trăitoare în Nandra erau, în acei ani, „compact ortodoxe și românești”. Aflăm, de asemenea, că, de-a lungul veacurilor, nu au existat fluctuații ale populației, fenomen întâlnit doar începând cu deceniul cinci, când năndrenii au plecat să muncească, stabilindu-se apoi, în special la Luduș, Simeria și Ocna Mureș. Cu mândrie, sunt menționate și localitățile în care s-au stabilit fiii ai satului, oameni „cu școală”: Luduș, Tg. Mureș, Câmpia Turzii, Cluj, Timișoara, București. Scurta istorie surprinde, cum era și firesc, schimbările de natură religioasă ale satului. Ținând cont de momentul în care este redactat documentul, acela al deceniilor proletcultiste, tonul este, desigur, adecvat, dar și surprinzător în decența lui: „Filia Nandra a trecut prin frământările din 1700, când a ajuns în sânul «uniației» și în 1948 a revenit la biserica strămoșească.”

Averea bisericii din Nandra

Coperțile celor două registre de inventar, din 1955, realizate în timpul păstoririi preotului Ilie V. Iacobescu, în care sunt inventariate cărțile și icoanele pe sticlă, considerate valori ale patrimoniului național. Preoții care i-au urmat lui Ilie V. Iacobescu au ignorat aceste registre!

Din păcate, nu găsim prea multe date despre vechea bisericuță de lemn. Aflăm doar că a fost demolată, „din pricina stricăciunilor suferite în curgerea timpului îndelungat”, în anul 1940, lăcașul de cult fiind mutat în casa cumpărată de comunitate de la Szasz Ioska (Ioșca).

Inventarul se referă la clădirea existentă și în prezent, cu aceeași destinație, ridicată în 1890 de groful Szasz Ioșca (menționat frecvent cu numele românizat, Sas, clădirea numindu-se colocvial, de săteni, chiar „casa lui Sasu”).

Registrelle părintelui Iacobescu, autentificate de membrii Comisiei de inventariere, Aurel Brudan și Vasile Brudan, atestă, mai întâi, informații legate de bunurile imobile (biserica și clopotnița ori casa parohială). Aflăm, astfel, că biserica (numită „Capelă”) este situată în Nandra nr. 4, având ca vecini gospodăriile lui Oniț Gligor, Popa Vasilie și „Drumul comunal”. Construcția era „format casă de locuit fără turlă”, din cărămidă arsă, acoperită cu țiglă, fiind încălzită cu lemne. Suprafața ei „măsurată la temelie” era de 224 m², avea 8 încăperi și subsol, fiind 20% în stare bună. Fusese cumpărată de comunitate, cu 4.000.000 de lei, de la proprietarul ei, Sas Ioșca, în 1947. În istoricul anexat se notează: „Cumpărarea casei și amenajarea ei s-a făcut din daniile credincioșilor și cu osârdia preoților Eugen Ignat și Ifrim Bordea”. Din aceeași sursă aflăm că noua biserică „nu are pictură murală, ci e numai zugrăvită. / Iconostasul e din lemn nesculptat, cu icoane pictură în ulei pe pânză aplicate pe iconostas, pictura aparține pictorului Bucătariu din Sibiu”. Clădirea a fost restaurată, la cumpărare, apoi, din nou, abia în 2010, în timpul preotului Ioan Capău (binecuvântată de un sobor de preoți în frunte cu protopopul de Luduș, Iuliu Bacali; din 2011, devine filie a parohiei Gâmbuț, păstorită de preotul Virgil Câdea).

Legat de istoria bisericii din Nandra, mai aflăm și numele preoților și perioada în care au slujit aici, până în 1954, când s-a redactat documentul: pr. Simion Deac (1924-1925), pr. Iacob Bucur (1931-1935), pr. Virgil Papiu (1935-1943), pr. Eugen Ignat (1943-1948), administrator Grigorie Trâmbițaș (1948-1949), pr. Ifrim Bordea (1949-1953), pr. Ioan

Averea bisericii din Nandra

Oprinca (1953-1954) și pr. Ilie Iacobescu (1954-1973). Ceilalți preoți care au slujit în Nandra, pe care i-am putut identifica, sunt: pr. Ioan Ogneanu (1973-1975), pr. Ioan Roșca (1975-1989), pr. Laurențiu Pompei (1989-1994), pr. Marian Stan (1994-1995), pr. Ioan Rusu (1995-1997), pr. Melinte Suci (1998-2008), pr. Ioan Capău (2009-2010), pr. Virgil Cîndea (2011-2016), pr. Lucian Bucea (2016-prezent).

LISTA DE INVENTARIERE Nr. II
CUPRINZIND OBIECTELE CARE AU VALOARE ISTORICĂ SAU DOCUMENTARĂ LA DATA DE _____ 19__

Nr. inv.	DENUMIREA OBIECTULUI	No. de inventar	DIMENSIUNILE						Cant. mater. sau alte valori	Observații	Descrierea obiectului	Materia de care este alcătuit	Starea de conservare	Localitatea						Observații							
			Înălț. (cm)	Lățim. (cm)	Lățim. (cm)	Lățim. (cm)	Prof. (cm)	Sup. (cm ²)						III	IV	V	VI	VII	VIII		IX						
1	Detaliu	328	-	0,41	0,17	0,30	-	-	-	Sopârta Iosif Iosif 1770	Carte de cult.	Pe	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III
2.	Apostol	117	-	0,24	0,03	1,00	-	-	-	Sopârta Iosif Iosif 1802	Carte de cult.	Pe	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III
3.	Psaltier	328	-	0,30	0,01	2,00	-	-	-	Sopârta Iosif Iosif 1805	Carte de cult.	Pe	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III
4.	Epistolă	112	-	0,25	0,01	0,10	-	-	-	Sopârta Iosif Iosif 1817	Carte de cult.	Pe	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III
5.	Moștenitor	110.	-	0,20	0,02	0,60	-	-	-	Sopârta Iosif Iosif 1864	Carte de cult.	Pe	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III
6.	Simbol	114	-	0,22	0,01	0,30	-	-	-	Sopârta Iosif Iosif 1864	Carte de cult.	Pe	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III
7	Trid.	110	-	0,25	0,00	0,40	-	-	-	Sopârta Iosif Iosif 1867	Carte de cult.	Pe	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III
8.	Apostol	105	-	0,22	0,01	0,70	-	-	-	Sopârta Iosif Iosif 1878	Carte de cult.	Pe	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III

Președinte: *[Semnătură]* Membri: *[Semnătură]* *[Semnătură]*

Pagina din Registrul de inventar, nr. 2, în care se vede inventarierea detaliată și responsabilă a cărților din Nandra, făcând parte din patrimoniul național!

Curtea bisericii era destul de impresionantă, măsurând 3276 m². În acest spațiu, în apropierea bisericii, se ridicase o clopotniță „din lemn și scândură”, construită, în 1947, tot „din dania credincioșilor”, cu structura din bârne groase și apoi acoperită cu scândură, în suprafață de 20 m². Conform standardelor vremii, se menționează, cu acuratețe, că această clopotniță era în stare bună 20% și că nu avea subsol, de parcă ar fi existat pe undeva vreuna cu așa ceva!

Nu sunt omise nici câteva date despre grădina casei parohiale, situată în Nandra nr. 7, în suprafață de 1600 m² (având în plus o curte de 400 m²), precum și cimitirul (de 1510 m²).

Cu aceeași minuțiozitate sunt notate informații detaliate despre obiectele de cult și documentele sau cărțile existente în patrimoniul bisericii.

Am numărat consemnarea a 13 icoane, 6 pe sticlă (datând de la 1805, până la 1809, descoperite în Nandra în anii 1807-1809) și 5 pe pânză, aflate pe iconostas (toate acestea extrem de valoroase), alte 2 pe placaj, dar și 9 litografii, și un mulaj în ghips, al Maicii Domnului (de „culoare neagră, formă ovală, 0,87 cm”). Vom enumera câteva dintre obiectele de cult aflate în inventarul bisericii din Nandra: mai multe veșminte preoțești (consemnate în detaliu), iconostasul din lemn „nesculptat” (5,17 m / 2,77 m), o strană pentru cantor (lemn vopsit albastru), 3 sfeșnice (din lemn de brad vopsit), un chivot de lemn, un policandru cu șase brațe (tot din lemn de brad), o toacă din stejar și una din fier, 2 clopote (din aliaj de bronz, de 20 kg, respectiv 15 kg). Sunt inventariate până și un potir, o steluță, două lingurițe, cădelnița, un crucifix din metal alb, o cruce din lemn vopsit, un covor de iută, un preș din „câneșă roșie”, 5 bănci de lemn, 3 mese de lemn, un podium și un scaun.

Un act comemorativ, înrămat, atestă data sfințirii noii biserici „în anul 1951, de către pr. Bordea Ifrim – Ațintiș – fost administrator la filia Nandra, însoțit de pr. Aurel Olteanu – Heria – cu delegație din partea protopopului Romul Popa, Luduș”. De remarcat este și imaginea „Punerii în mormânt a Domnului Is. Hs.”, Antimis fixat pe pânză galbenă, semnată de „Episcopul Nicolae Colan al Vadului, Feleacului și Clujului, dat din octombrie 1948, cu prilejul revenirii credincioșilor la biserica strămoșească”. Încă din documentul istoric anexat inventarului, Antimisul este consemnat printre cele mai importante valori ale bisericii din Nandra, alături de „un *Octoih* de la Blaj, din 1770 și un *Molitfelnic*, de la Sibiu, din anul 1864, și trei icoane pe sticlă, din anul 1805”.

Fără îndoială, cele mai mari valori culturale pe care parohia năndreană le-a avut au fost mai multe cărți liturgice: 8 din sec. XIX și 10 din sec. XX. Le amintim, aici, pe cele datând din anii 1770-1878. Inventarul

realizat de părintele Iacobescu adeverește că, în 1954, încă exista, păstrat încă în biserică, un *Octoih* (având „copertă [din] lemn cu piele maro”), din 1770 (nr. de inventar 225), din vremea „Mariei Terezia și Episcopului Bob, Blaj”, achiziționat în 1772. În 1803 era cumpărat (cu nr. de inventar 113) un *Apostol*, publicat prin grija Episcopului Bob, la Blaj, volum tipărit cu un an înainte, 1802, „în limba română, cu litere chirilice”. Un *Pentecostar* apărut în 1805 (achiziționat de biserică un an mai târziu, în 1806, cu nr. de inventar 226) avea coperta din „carton presat în piele maro”. În registrul pentru inventariere se notează că volumul este din „Epoca lui Iosif II”, tipărit la Sibiu! Tot cu litere chirilice este și un *Strastnic* (1817, nr. inventar 112), care avea coperta din lemn, îmbrăcat cu piele maro. Până în 1865 nu se mai achiziționează nicio lucrare, însă în acel an este cumpărat un *Molitfelnic*, tipărit în 1854 (nr. inventar 115), la Sibiu (în timpul Episcopului Andrei Șaguna). Apoi, în 1869, este achiziționat un *Minei*, tipărit în 1866 și un *Triod* (1867), inventariate, amândouă, la nr. 114). În sfârșit, după zece ani, în 1879, biserica din Nandra achiziționează un *Apostolier*, din 1878 (nr. inventar 103), prima lucrare „în limba română cu litere latine”, tipărită la Blaj, în timpul Mitropolitului Ioan Vancea de Băneasa.

În cartea sa, Ioana Cristache-Panait scrie: „De la Biserică au rămas tipărituri importante: *Cazanii*, București, 1732; cu mențiunea că a fost donată bisericii de o familie din Turdaș, în 1771; *Liturghii*, din școala Văcăreștilor, 1741; *Antologhion*, Râmnic, 1766; *Liturghii*, Râmnic, 1768 (cumpărată pentru biserica din Nandra, paroh fiind Filip Simion, în 1819.”⁹²

Niciuna dintre aceste valoroase cărți nu mai există, începând cu deceniul șase, în lăcașul de cult năndrean. Volumele acestea importante pot fi completate cu lucrările de la 1900, până din anii '50 (*Evanghelia* de la 1900, doi *Minei*, de la 1910 și 1913, *Octoihul mic*, 1918, respectiv 1927, *Strastnicul*, 1929, *Molitfelnicul*, 1950, *Cântările Sfintelor Liturghii*, 1951,

⁹² Dr. Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*. Cu un *Cuvânt înainte* al Prea Sfințitului Emilian, Episcop al Alba Iuliei și un *Studiu introductiv* de prof. dr. Vasile Drăguț. Indice: Pr. Ștefan Urda, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, 1987, p. 175-176.

sau *Liturghierul* de la 1956). Toate aceste cărți au fost preluate în inventarul realizat de pr. Ilie V. Iacobescu.

La sfârșitul Registrului de inventar este atașat un proces-verbal, redactat în stilul vremii, pe care îl reproducem aici:

„Noi, Protopop Iulian Macoveiu, președinte, și preot Ilie Iacobescu, secretar, precum și membrii Comisiunii – de la protopopiat – pentru inventarierea bunurilor de valoare documentar-istoric și artistic-religios (sic!): preot Bacali Iuliu și preot Ioan Orăsan, constituiți în Comisia de cercetarea bunurilor specificate, legate de tradițiile istorice și spirituale ale poporului nostru, existente în patrimoniul unităților din cuprinsul protopopiatului, am procedat la verificarea lucrărilor întocmite de parohia ȘEULIA DE CÎMPIE (sic!) și drept urmare am constatat că au fost întocmite în conformitate cu instrucțiunile on[or]. Departament al Cultelor și instructajului făcut de dl. Director Mircea Neicov, din Departamentul Cultelor, Dir. Studii.

În toată acțiunea nu s-au descoperit obiecte de valoare specifice.

Menționăm că întreaga lucrare a fost întocmită în 5 exemplare, care cuprinde întreg patrimoniul de valori, cu importanță documentar-istoric și artistic-religios; precum și bunurile mobile și imobile, ca și cele comune aflate în patrimoniul parohial ȘEULIA DE CÎMPIE.

Precizăm și aceea că la această lucrare a fost atașat și istoricul-monografie al bisericii, însoțit de fotografia monumentului.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces-verbal în 5 exemplare originale [sic!] spre cele legale.

Președintele Comisiunii, ss. *Macoveiu*; Secretaru Comisiunii, ss. *preot Ilie V. Iacobescu*; Membrii Comisiunii, ss. *pr. Ioan Orășanu*, ss. *Iuliu Bacali*”.

În 1948, Biserica Greco-Catolică a fost scoasă în afara legii. Mult mai târziu, în anii comunismului, când un buldozer a mușcat din răzorul drumului (pentru a-l lărgi), dinspre Căminul Cultural, a scos la iveală câteva oase umane, provenind din presupusul cimitir din curtea bisericii. De altfel, o consăteană își amintea de două morminte din curtea bisericii, aparținând preotului paroh Spineanu. Aceste morminte au rămas la locul lor, dar o cruce (a Mariei Spineanu?) a fost mutată în curtea actualei Biserici.

Odiseea transferării unor obiecte de cult din patrimoniul național, aflate în posesia Bisericii din Nandra (18 cărți de cult, din secolul XIX, 8 icoane pe sticlă, pictate la Nicula etc.), în diverse locuri din județul Mureș

Interviu cu Părintele Laurențiu Pompei

P.c. Părinte Laurențiu Pompei, în timpul unei vizite la Sfântul Munte.

– Prea Cucernice Părinte Laurențiu, ați slujit la Biserica din Nandra din 1989 până în 2019, adică 30 de ani și două luni, urmând preotului Ioan Roșca (decedat în 2011). Ne puteți spune cum ați ajuns la Parohia din Așintiș (inclusiv la Nandra, care era Filie a Bisericii din Așintiș), după vacantarea postului de preot de aici?

– Practic nu a fost vorba de o vacantare, ci de un schimb de parohii cu preotul Ioan Roșca. El s-a dus în locul meu, în satul Dâmbu, comuna Sâmpetru de Câmpie, iar eu am venit la Ațintiș, cu data de 1 mai 1989. Am preluat parohia Ațintiș, cu Filia Nandra, fără nicio predare-preluare, pur și simplu m-am instalat singur.

– *Dar de ce s-a făcut acest schimb? Din câte știu, preoții nu sunt schimbați ca ambasadorii, ci sunt lăsați în aceeași parohie până la bătrânețe. Recunosc că știu un caz – al Părintelui Ion Agârbiceanu –, care a solicitat să fie mutat de la Bucium-Șasa, unde fusese repartizat după hirotonire, într-o comună mai bogată, parohia din Munții Apuseni fiind foarte săracă. În cazul Dvs. ce motiv s-a invocat?*

– M-am supus unei decizii semnate de episcopul Emilian Birdaș, care m-a convocat la o discuție și mi-a spus că este nevoie ca eu să preiau Parohia Ațintiș, după care mi-a trimis, în acest sens, o decizie a Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia.

– *Profit de acest prilej, pentru a vă mulțumi, în numele năndrenilor, pentru ideea de a salva caseta video făcută în 1994, cu ocazia vizitației canonice a PS Andrei, atunci Episcopul de Alba. În filmul de 18 minute, cât durează filmările de la Nandra, apar aproape toți oamenii din sat! Cine a avut ideea filmării?*

– Caseta video de care vorbiți a fost făcută în anul 1994, în luna mai, cu ocazia resfințirii Sfintei Biserici Ortodoxe din Ațintiș, ceremonie la care a participat și Prea Sfințitul Episcop Andrei (care fusese ales, în 1990, episcop al Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia), actualul Arhiepiscop al Arhiepiscopiei Vadului, Felacului și Clujului și Mitropolit al Mitropoliei Clujului, Maramureșului și Sălajului. După ceremonia din Ațintiș, PS Andrei a făcut o vizită și la Filia din Nandra. Este posibil să fie prima filmare cu sătenii din Nandra, pentru că aparatele de filmat nu erau răspândite înainte de 1989. După 1990 acestea s-au înmulțit, fiind filmate mai ales nunțile. Am revăzut recent filmarea (mulțumesc că ați transformat caseta video într-un CD) și în cele 18 minute de filmare de la

Nandra, am putut revedea atâția oameni vîi și tineri la data filmării, mulți dintre ei „mutându-se” ulterior în cimitirul satului.

– *Vă mulțumim și pentru faptul că ați salvat o parte din arhiva Bisericii din Nandra, pe care ați adus-o la Așintiș și pe care noi am putut-o consulta. Cât timp ați slujit în Așintiș, Nandra a ramas în continuare Filie a Parohiei Așintiș?*

– Da. Dar în 1994, sătenii din Așintiș, în contextul tulbure al primilor ani de după Revoluție, mi-au cerut să țin slujbe în fiecare duminică la Biserica din sat, deci nu mai puteam merge și la Nandra. În această situație, începând cu anul 1994, la Nandra au slujit alți preoți: Pr. Marian Stan (1994-1995, decedat), Pr. Ioan Rusu (1995-1997, decedat), Pr. Melinte Suciuc (1998-2008). Pr. Ioan Capău (2008-2010, decedat), Pr. Virgil Căndea (2011-2016), Între timp, din 2016, Nandra a devenit Filie a Parohiei Gâmbuț, preot fiind părintele Lucian Nicolae Bucea.

– *La preluarea Parohiilor din Așintiș și Nandra s-a făcut un proces-verbal de predare-primire a inventarului bisericesc? Ce prevede legea și uzanța bisericească?*

– Când am preluat Parohia Așintiș, cu Filia Nandra, nu s-a făcut niciun fel de proces-verbal, de predare-primire.

– *Ne-ați pus la dispoziție (gest pentru care vă mulțumim) un proces-verbal, din 1 iunie 1994, întocmit de serg. maj. Ovidiu Florea, ajutorul șefului Postului de Poliție din comuna Așintiș, în urma unui control la Biserica Ortodoxă din com. Așintiș, privind „obiectele ce fac parte din patrimoniul național”. De ce s-a făcut acest control? Au existat reclamații sau era un control de rutină?*

– Nu am avut niciun fel de reclamații, era pur și simplu un control de rutină.

– *Inventarul obiectelor de patrimoniu ale Bisericii din Nandra este publicat în capitolul **Averea Bisericii**, din această carte (p. 122), și nu îl mai reproducem in extenso. E vorba de mai multe cărți liturgice: 8 din sec. XIX și 10 din sec. XX: un Octoih (având „copertă [din] lemn cu piele maro”), din 1770 (nr. de inventar 225), din vremea „Mariei Terezia și Episcopului Bob,*

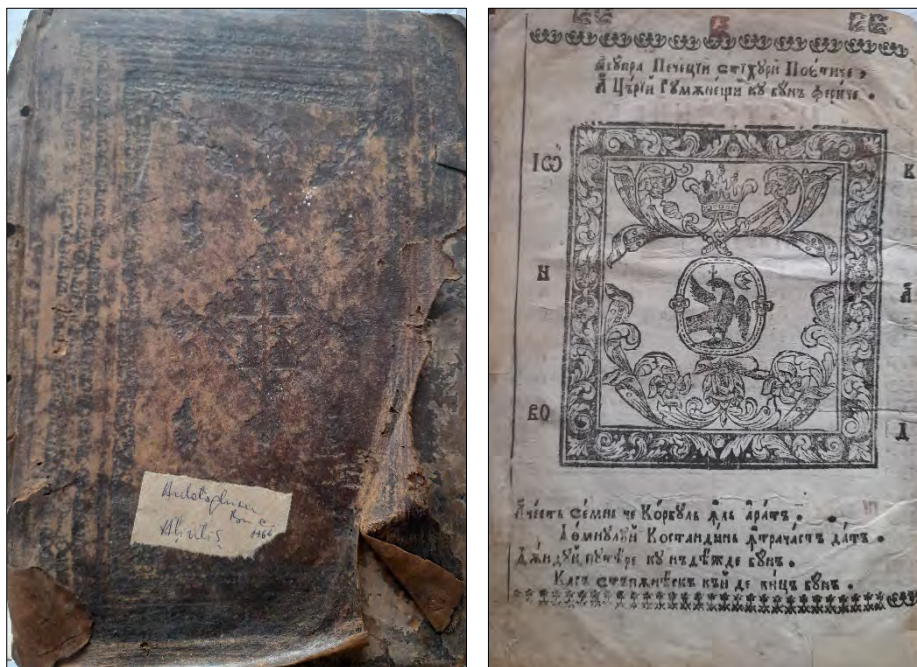
Blaj”, achiziționat în 1772. În 1803 era cumpărat (cu nr. de inventar 113) un Apostol, publicat prin grija Episcopului Bob, la Blaj, volum tipărit cu un an înainte, 1802, „în limba română, cu litere chirilice”. Un Pentecostar apărut în 1805 (achiziționat de biserică un an mai târziu, în 1806, cu nr. de inventar 226) avea coperta din „carton presat în piele maro”. În registrul pentru inventariere se notează că volumul este din „Epoca lui Iosif II”, tipărit la Sibiu! Tot cu litere chirilice este și un Strastnic (1817, nr. inventar 112), care avea coperta din lemn, îmbrăcat cu piele maro. Până în 1865 nu se mai achiziționează nicio lucrare, însă în acel an este cumpărat un Molitfelnic, tipărit în 1854 (nr. inventar 115), la Sibiu (în timpul Episcopului Andrei Șaguna). Apoi, în 1869, este achiziționat un Minei, tipărit în 1866, și un Triod (1867), inventariate, amândouă, la nr. 114). În sfârșit, după zece ani, în 1879, biserica din Nandra achiziționează un Apostolier, din 1878 (nr. inventar 103), prima lucrare „în limba română cu litere latine”, tipărită la Blaj, în timpul Mitropolitului Ioan Vancea de Băneasa.

În cartea sa, Ioana Cristache-Panait scrie: „De la Biserică au rămas tipărituri importante: Cazanii, București, 1732; cu mențiunea că a fost donată bisericii de o familie din Turdaș, în 1771; Liturghii, din școala Văcăreștilor, 1741; Antologhion, Râmnic, 1766; Liturghii, Râmnic, 1768 (cumpărată pentru biserica din Nandra, paroh fiind Filip Simion, în 1819.”⁹³

Niciuna dintre aceste valoroase cărți nu mai există, începând cu deceniul șase, în lăcașul de cult năndrean. Volumele acestea importante pot fi completate cu lucrările de la 1900, până în anii '50 (Evanghelia de la 1900, doi Minei, de la 1910 și 1913, Octoiul mic, 1918, respectiv 1927, Strastnicul, 1929, Molitfelnicul, 1950, Cântările Sfintelor Liturghii, 1951, sau Liturghierul de la 1956). Toate aceste cărți au fost preluate în inventarul amintit.

⁹³ Dr. Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*. Cu un Cuvânt înainte al Prea Sfințitului Emilian, Episcop al Alba Iuliei și un Studiu introductiv de prof. dr. Vasile Drăguț. Indice: Pr. Ștefan Urda, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, 1987, p. 175-176

Odiseea transferării unor obiecte de cult din patrimoniul național...

Coperta unui *Antologhion* și o filă dintr-un *Octoih*, ambele cărți existente în Biblioteca Parohiei din Ațintiș. Foto: Doina Rad

În procesul-verbal pus la dispoziție de către Dvs. sunt trecute 15 cărți de cult și 8 icoane, toate făcând parte din patrimoniul național. Aceste cărți și icoane făceau parte din inventarul Bisericii Ortodoxe din Ațintiș sau erau amestecate cu cele din Nandra?

– Exista un singur caiet cu inventarul obiectele de patrimoniu, pentru ambele unități de cult, din Ațintiș și Nandra.

– Aici vă contrazic, pentru că Biserica din Nandra mai păstrează două registre de inventar, exclusiv cu valorile de patrimoniu din satul Nandra.

– Nu am știut de existența lor.

– La inventarul făcut de Pr. Ilie V. Iacobescu, în 1955, erau trecute, ca făcând parte din inventarul Bisericii din Nandra, 18 cărți de cult. Unde sunt cele 3, fiindcă în procesul-verbal dat de Dvs. sunt consemnate doar 15 cărți?

– Nu am cunoștință de așa ceva. Știu că, între timp, am mai găsit niște obiecte de patrimoniu, în număr de 3. Probabil că de aici apare diferența sesizată de Dvs.

– *Cum v-a venit ideea să transferați aceste valori de patrimoniu din Nandra în altă parte?*

– Ideea nu-mi aparține. Ea a venit de la Episcopul de Alba Iulia, Emilian Birdaș.

Cred că proiectul se născuse înainte de 1989. Episcopia de Alba Iulia a avut ideea creării unui muzeu, al cărui scop era, ca și în cazul altor instituții similare, de „promovare și integrare în circuitul național și internațional a patrimoniului cultural mobil al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Alba Iulia.” Era vorba de faptul că aceste obiecte de patrimoniu, lăsate în parohiile care le dețineau, erau păstrate adesea în condiții inadecvate și, în plus, nu erau văzute de către nimeni.

– *Mi-ați mai pus la dispoziție și două procese-verbale cu predarea unor cărți și obiecte de cult (din inventarul Bisericii din Nandra) Parohiei Ortodoxe din Sărmașu, pentru a fi expuse la Muzeul Artei Religioase, ce urma a se înființa în orașul Sărmașu. S-a înființat acest muzeu?*

– Da, acest muzeu a ființat mai mulți ani la Sărmașu, în Bierica de lemn de acolo, veche și ea de câteva sute de ani. Părintele Ilie Bucur Cașu, preot în Sărmașu, vă poate da mai multe informații despre acest muzeu.

– *Am vorbit cu părintele Cașu, care mi-a spus că muzeul a funcționat mai bine de zece ani și că a avut succes, național și chiar internațional, în sensul că a fost vizitat de mulți turiști. La un moment dat, muzeul a fost spart, furându-se mai multe obiecte de patrimoniu, în special icoane pe sticlă (care finalmente au fost recuperate). Pentru că autoritățile nu au putut asigura paza muzeului, s-a renunțat la această idee, iar toate obiectele de patrimoniu au fost duse la Muzeul Mănăstirii Recea.*

Obiectele au fost transportate la Sărmașu de către dl. Ioan D. Mărginean, de la Poliția orașului Luduș. Era obligatorie implicarea Poliției în acest transport?

Odiseea transferării unor obiecte de cult din patrimoniul național...

– Din câte îmi amintesc, obiectele de patrimoniu au fost transferate de la Nandra de către părintele Ilie Bucur Cașu.

– *Într-o discuție anterioară, mi-ați spus că aceste cărți de patrimoniu au avut parte de un tratament chimic special, pentru a putea fi conservate. Ne puteți dezvălui și această aventură a lor (cum au fost tratate, cine le-a tratat, cine a suportat costurile etc.)?*

– Într-adevăr, cărțile au fost tratate chimic, înainte de a fi duse la Muzeul Artei Religioase din Sărmașu. A fost tot o idee a regretatului Episcop Emilian Birdaș.

– *Ați trimis la tratare chimică, apoi la Muzeul din orașul Sărmașu, cărți de patrimoniu doar de la Nandra sau și de la Așintiș?*

– Niciodată n-am știut care sunt valorile de patrimoniu ale Nandrei. Mai pot fi și la Așintiș o parte din acestea. Oricum, nu s-au pierdut.

– *Transferul acestor bunuri din patrimoniul național s-a făcut și cu acordul Consiliului Parohial din Nandra? Vă amintiți componența acestuia?*

– Eu nu știu ca Filia Nandra să fi avut Consiliu Parohial, ci doar prim corator (prim epitrop) și atât. Pe oamenii de rând nu-i interesau aceste detalii...

– *Putem să ne referim și la terenul pe care îl are Biserica din Nandra? Din Registrul agricol, existent la Primăria Bichiș, rezultă că Biserica din sat are în proprietate 5 ha de teren, precum și 2,46 ha pădure. Cine folosește terenul și pădurea (bunuri care sunt scutite de impozite)?*

– Din câte știu, terenul este dat în arendă, iar cine îl are în arendă, dă subvenția Sfintei Biserici din Nandra.

– *Nu credeți că ar trebui ca persoanele care folosesc acest teren să facă ceva și pentru biserica din sat, și pentru întreținerea cimitirului, mai ales că, pe lângă foloasele directe ale terenului, acele persoane mai iau bani și de la APIA?*

– Cu cimitirul este o problemă mai delicată. De-abia din acest an avem o hotărâre a Sfântului Sinod, prin care se încearcă, într-un fel, să se intre în legalitate.

– *Știți că arhivei Bisericii din Nandra i s-a dat foc, la renovarea ei, din 2010?*

– Nu am cunoștință de așa ceva. Mai există ceva din arhiva Bisericii din Nandra la Parohia din Ațintiș, într-un dulap din balconul Bisericii, bine aranjată de mine, înainte de pensionare.

– *Da, am consultat acele documente, prin bunăvoința Părintelui Sergiu Iacob. Am găsit câteva registre (între care unul cu procese-verbale din anii '50-'60) și mai multe dosare cu operațiuni contabile.*

În 1972, a apărut o lege, care prevedea adunarea registrelor parohiale, indiferent de confesiune, din fiecare comunitate parohială și arhivarea lor la Direcțiile Județene ale Arhivelor Naționale. Parohiile din Nandra și Ațintiș au respectat această lege?

– Cum v-am mai spus, eu n-am primit nimic oficial, prin proces-verbal de predare-primire, dar ce am găsit am conservat cu simț de răspundere. În 1972, în Ațintiș era încă preot părintele Ilie Iacobescu și este posibil ca el să fi respectat acea lege din 1972. Ar trebui să verificați la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș.

– *Pe vechiul cimitir din Nandra a crescut o adevărată pădure. Cine ar trebui să se ocupe de întreținerea lui?*

– Așa este aproape peste tot în satele noastre, îmbătrânite și depopulate. De această problemă ar trebui să se ocupe preotul paroh și prim-epitropul (coratorul).

– *Mai aveți vreo legătură cu oamenii din Nandra?*

– Am aplicat aici legea bunului-simț. După ce n-am mai funcționat ca preot-administrator la Nandra, nu m-am mai amestecat în treburile filiei în niciun fel. Dar am amintiri frumoase din anii când am slujit la Nandra. Îmi amintesc cu drag de Aurel Brudan (Neica), prim-epitrop, de Ionel Brudan, cântăreț bisericesc, de Emil Ciuca Sr., cântăreț bisericesc (diac), de Eugen Trif – făt sau țârcovnic, inclusiv de părinții Domniei Voastre, Iozefa Rad și Gaftonic Rad.

Într-o duminică recentă, la rugămintea părintelui Lucian Bucea, care era în concediu, am ținut o slujbă la Nandra. M-am revăzut cu o parte din enoriași, tot mai puțini. Am fost și prin sat și pe hotarul satului. S-au schimbat multe în ultimii 30 de ani...

– *Vă mulțumim!*

*

Concluzii. Am discutat cu foarte multe persoane implicate în procesul de transfer al obiectelor de patrimoniul național, care erau proprietatea Bisericii din Nandra (cărți de cult și icoane pe sticlă) și am observat unele păreri adesea contradictorii.

În primul rând, despre icoanele pe sticlă nimeni nu știe nimic. Existente în timpul preotului Ilie V. Iacobescu, acestea nu mai erau în timpul preotului Laurențiu Pompei (deci au dispărut în intervalul (1973-1989).

Cărțile de cult au fost inventariate încă din 1980, după cum atestă o fotografie pe care ne-a pus-o la dispoziție Doamna Elena Mișu, admirabila cercetătoare a cărții vechi românești. Atunci, după inventariere, ele au rămas la Nandra.

În 1989, Episcopia de Alba Iulia (episcopul Emilian Birdaș) a avut ideea de a strânge din parohiile sătești obiectele de patrimoniu, care erau păstrate în condiții climatice și de securitate nepotrivite, și de a le expune într-un muzeu al artei religioase. Din motivele arătate în interviu, acest proiect nu a mai fost realizat la parametrii gândiți inițial.

Se vede că ideea Sărmașului nu a fost cea mai bună. Plimbate de la Nandra la Sărmaș și de la Sărmaș la Târgu Mureș (Mănăstirea Recea este exclusă), un număr de 12 cutii (în fiecare cutie fiind o carte) au ajuns la Parohia din Ațintiș. Cel puțin trei dintre aceste cărți, conform numărului de inventar, sunt de la Nandra. Într-o cutie, sunt doar copertile tari, interiorul fiind lipsă. O asemenea soartă o pot avea și celelalte 11 cărți din biblioteca Parohiei Ațintiș.

Ce-i de făcut?

O să îi propun părintelui Sergiu Iacob, preotul paroh din Ațintiș, după încheierea festivităților de la Nandra, din octombrie 2021, ca acele cărți de patrimoniu (inclusiv cele care au fost în proprietatea Bisericii din Nandra) să fie donate Protopopiatului Ortodox Român din Târgu Mureș, unde sunt și alte cărți de asemenea valoare.

Doina Rad, Ilie Rad

Acolo cel puțin sunt asigurate condiții climatice mai bune pentru păstrare, iar securitatea lor este asigurată.

La Târgu Mureș, cărțile vor fi la dispoziția cercetătorilor. Doamna Elena Mihaela chiar vrea să scrie o carte, cu toate însemnările preoților, extrem de importante, de pe aceste cărți. Pe baza acestor însemnări, de pildă, noi am stabilit anii de slujire în Nandra ai preotului Pantelimon Poruțiu, cel care a adus neamul Poruțeștilor în sat.

Doamne ajută!

Post scriptum

La 17 septembrie 2021, am adresat Părintelui Sergiu Iacob, preotul paroh al Parohiei Ațintiș, o amplă scrisoare, cu propunerea donării, către Protopopiatul Român Ortodox din Târgu Mureș, în cursul anului 2021, a cărților din patrimoniul național, aparținând bisericilor din Nandra și Ațintiș, păstrate în prezent în cele 12 cutii existente în biblioteca Parohiei din Ațintiș.

Am arătat valoarea inestimabilă a acestor cărți de patrimoniu, importante și pentru însemnările făcute de preoți sau donatori pe acestea, însemnări care au o mare valoare istorică și literară. Un alt argument al meu era că la Protopopiatul Ortodox din Târgu Mureș ar exista condiții de păstrare mai bune decât la Ațintiș (condiții climatice și de securitate).

La 21 septembrie a.c., Părintele Sergiu Iacob mi-a trimis un răspuns oficial, în care a arătat, între altele, că, „din cele cercetate, nu reiese că ar exista la Protopopiatul Ortodox din Târgu Mureș condiții de climă cu temperaturi controlate sau sisteme de securitate dedicate specifice patrimoniului”, amintind, în același timp, pe bună dreptate, „de efortul financiar al Parohiei Ațintiș (pe vremea pastorației Pr. Laurențiu Pompei), de a fi supuse aceste cărți unor tratamente de conservare foarte costisitoare” (costurile fiind suportate integral de Parohia Ațintiș, inclusiv pentru cărțile din Nandra, n. ns.).

Dar vestea cea mai bună se află în finalul scrisorii Părintelui Sergiu Iacob: „Iar ca răspuns la doleanța prezentată de dvs, vă informez că, în cadrul Așezământului Peregrinus din Alba Iulia, există un astfel de spațiu dedicat pentru cărți/ obiecte de patrimoniu, care va fi finalizat în 2022, iar atunci este posibil ca toate aceste cărți, care au aparținut Parohiei Nandra, să se întâlnească după o întreagă «aventură»”.

Să sperăm că așa va fi, iar la o ediție viitoare a manifestării „Fiii Satului Nandra”, să putem raporta că și acest obiectiv fost îndeplinit.

Preoții care au slujit în Nandra (1733-2021), cu date biografice ale unora

În anul 1733, episcopul Inochentie Micu-Klein a inițiat și organizat o „conscriptiune” (inventar, recensământ) în dieceza Făgărașului. În acel an, 1773, Nandra număra doar 21 de familii greco-catolice, adică aproximativ 105 suflete, având biserică și casă parohială. Proprietatea bisericii consta în 8,5 iugăre de teren arabil, precum și fânaț de 17 care de fân.

Iată și lista preoților care au slujit la Biserica din Nandra:

Primul preot menționat este **Onya** (1733). Urmează **Toader** (1767), **Ștefan** (1769),⁹⁴ 1770 – **Andrei** (1770),⁹⁵ **Pantelimon (Monu) Poruțiu** (1770-1816). Despre primul membru al familiei Poruțeștilor, care a ajuns în Nandra, avem informații credibile chiar de la Nicolae Brudan Perry-Poruțiu, cel care a emigrat în 1907 în America, apoi s-a întors în România, ca reprezentant al Uzinelor Ford în țara noastră. Iată ce scrie acesta: „Pantelimon Poruțiu, născut în Ceanu-Deșert, jud. Turda-Arieș, de unde, pe la anul 1750, mergând din sat în sat, s-a stabilit și angajat ca servitor la învățătorul Feșteu din comuna Deag (de lângă Iernut, n. I.R.), având aplecare spre carte, lasă din când în când grija vitelor și cercetează școala, ceea ce, văzând stapânul său, l-a trimis la școală în Blaj (pe timpul

⁹⁴ Cf. lista preoților activi din dieceza unită transilvană, în anul 1769, care au beneficiat de ajutor bănesc din fondul de 10.000 de florin renani, întocmită de episcopul Atanasie Rednic, în Greta-Monica Miron „... poruncește, școală-te, du-te, propovăduiește...”. *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004, Anexa nr. V.

⁹⁵ *Ibidem*, Anexa nr. V.

Episcopului Aron). Hirotonindu-se, a fost trimis ca preot în comuna Nandra, unde a păstorit 46 de ani.”⁹⁶

Dacă ar fi adevărat că Pantelimon Poruțiu a păstorit în Nandra 46 de ani, ar însemna că el ar fi trebuit să își înceapă păstoria în Nandra în anul 1770, încheindu-și-o în anul 1816, când își începe preoția în sat preotul Simion Filip.

Simion Filip (1816-1833) avea și rangul de protopop. Știm acest lucru din memoriile lui Isaia Moldovan, în care acesta spune, între altele: „În toamna anului 1837, am intrat la «Fizică», cu cvartirul la domnul de *pie memorie* Simion Filip, parohul și protopoul Blajului, care era cunoscut cu tatăl meu, de când era protopop în Nandra.”⁹⁷ Din volumul *Dascălii Blajului*, de Nicolae Comșa, aflăm următoarele date despre Simion Filip: „Studiile secundare le-a făcut la Blaj, unde termină și cele filosofice și teologice, în anul școlar 1811-12. În anul școlar următor, 1812-1813, a funcționat ca profesor la «gramatiști», iar între 1834/35-1838/39, ca profesor de teologie dogmatică, la Seminarul Teologic. De la 1839, până la Revoluția din 1848, propuse, la aceleași institute, teologia pastorală, teologia morală și pedagogia. După revoluție, până la 1861/62, continuă în aceeași funcțiune.”⁹⁸ Pe de altă parte, în 1819 el era preot în Nandra, din moment ce a putut gira renovarea și lărgirea bisericii de lemn din sat. Ambelor date (terminarea preoției la Nandra a lui Pantelimon Poruțiu, în 1816, și începerea acesteia de către Simion Filip, în 1816) trebuie să le acordăm un coeficient de relativitate. Nici Perry nu putea ști cu exactitate că Pantelimon Poruțiu a slujit la Nandra 46 de ani!

⁹⁶ Varga Attila, Amalia Bianca Poruțiu, *Oameni și locuri în inimă. Monografia Familiei Poruțiu (1640-2013)*. Elite, călători și frumuseți de altădată. [Prefață de Florentin Crihălmeanu, Episcop Eparhial de Cluj-Gherla. Postfață de Prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române], Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 240-241.

⁹⁷ Isaia Moldovan, *Din întâmplările vieții. Note și schițe*. Ediție și studiu introductiv: Nicolae Dumbrăvescu, Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 10.

⁹⁸ Prof. Nic. Comșa, *Dascălii Blajului. Seria lor cronologică, cu date biobibliografice*. Retipărire din *Anuarul Liceului „Sf. Vasile”*, Tipografia Seminarului, Blaj, 1940, p. 53.

Doamna Emilia Mișu ne-a oferit informații importante privind preoția lui Pantelimon Poruțiu în Nandra. Astfel, în 1805, acesta notează pe un *Apostol* din Blaj, datat 1802, că a cumpărat această carte, împreună cu fiii săi (Nicolae, Ioan și Alexie), cu 5 zloți, de la Blaj, făcând chiar însemnarea: „Cine le-ar fura (cărțile, n. ns.) din biserică să fie afurisit!” În 1808, pe o *Cazanie* din 1732, tipărită la București, el își scrie tot numele: Popa Pantelimon Poruțiu.

Ioan Dezii (1833-1834), **Simion Tordași** (18 febr. 1834–22 ian. 1844), **Ioan Nandrai** (1844), preot titular în Cecălaca, interimar, apoi titular, între 12 mai 1844-28 apr. 1846, **Alexandru Erdélyi** (1846, din Gâmbuș, interimar), **Ananie Pop** (14 oct. 1846-1 oct. 1858). Acesta este evocat de mai multe ori în amintirile lui Isaia Moldovan, inclusiv pentru spiritul său de toleranță: „Pe popa din Nandra [= Ananie Pop], mergând mai mulți unguri din Bichiș, au stat bun pentru el, că e om de pace, nu e amestecat în revoluție și n-a cauzat ungușilor nicio stricăciune, l-au eliberat, redându-i-se și caii.”⁹⁹ El a redactat scrisoarea de mare valoare, cu menționarea celor patru năndreni uciși de insurgenții maghiari, în 1848, pe un deal de lângă satul Petrilaca, scrisoare reprodusă în prezentul volum.

Cristian Man (1858-1859, interimar), **Gregoriu Andreșanu** (24 ian. 1859-15 aug. 1870), **Gavril Bogățan** (1870-1871, interimar), **Alexiu Hossu** (19 ian. 1871-1892), **Leon Circa** și **George Simu** (1892, interimari), **George Spinean** (9 iulie 1892-1931). S-a născut la Alecuș, la 9 aprilie 1866. Studii gimnaziale la Blaj, finalizate în 1888, apoi tot aici cursul teologic de doi ani, terminat în 1890. Căsătorit. Hirotonit la Blaj, la 11 iulie 1890, și numit, prin Decretul nr. 2524, cooperat (cu sensul de slujitor, adică nu avea statutul de preot paroh, dar slujea împreună cu acesta) în Tecușul Românesc, unde funcționează până la 9 iulie 1892, când, prin Decretul nr. 2591, din 9 iulie 1892, este numit administrator paroh în Nandra¹⁰⁰.

⁹⁹ Isaia Moldovan, *op. cit.*, p. 48.

¹⁰⁰ Cf. *Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei Metropolitane Greco-Catolice Române de la Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sânta Unire 200*, Tipografia Seminarului Arhiepiscopesc, Blaj, 1900, p. 768.

A fost înmormântat în curtea bisericii de lemn din satul Nandra. Năndrenii mai în vârstă își amintesc de două morminte situate într-un colț (dinspre uliță) al curții vechiului loc al bisericii de lemn. După ce biserica a fost mutată în casa cumpărată de la Szasz Ioșka, pe locul vechii biserici de lemn s-a construit căminul cultural, mormintele devenind astfel „indezirabile” pentru noua destinație a locului. Crucea de piatră a fost mutată în curtea actualei biserici, dar mormintele au rămas acolo. La un moment dat, când s-a lărgit drumul din dreptul fostei biserici, au ieșit la iveală oase umane. Când familia Vălean și-a amenajat curtea, aflată lângă locul fostei biserici, a dat de asemenea de oase umane.

Iacob Bucur (1931-1935), **Virgil Papiu** (1935-1943), **Eugen Valer Ignat** (1943-1948), ultimul preot greco-catolic din Nandra, pentru că, la 1 decembrie 1948, Biserica Greco-Catolică a fost scoasă în afara legii.

Într-un interesant document, intitulat *Arbori genealogici* (1988), redactat de Octavian Emanoil Baciuc (cumnatul preotului Eugen Ignat), document bătut la mașină și legat sub formă de carte, un exemplar păstrându-se și la fata preotului, Cecilia Ignat, care mi l-a oferit spre documentare, există următoarea prezentare a preotului Eugen Valer Ignat: „S-a născut la 31 mai 1918, în satul Petreștii de Mijloc – Turda, în familia preotului Carol Ignat și a soției sale, Maria Bariț. [...] Începe liceul la Tg. Mureș și-l termină la Liceul „Sfântul Vasile” din Blaj, unde își ia și bacalaureatul, în anul 1937. Se înscrie apoi la Academia de Teologie Română Unită, Greco-Catolică, din Blaj, pe care a absolvit-o în anul 1941, cu diplomă de licențiat. A funcționat apoi ca pedagog La Liceul „Regele Ferdinand I” din Turda.

În luna iunie 1942 se căsătorește cu Baciuc Maria, fiica lui Simion și Maria Baciuc, refugiați pe atunci din Cluj la Turda.

În toamna anului 1942 este hirotonit ca preot la Blaj, de către mult regretatul și martirul Episcop Dr. Valeriu Traian Frențiu, fiind numit ca tânăr preot în Parohia Nandra, comuna Bichiș, jud. Mureș (14 km de Luduș), unde a funcționat până în toamna anului de tristă amintire, 1948.

Păstrându-și, ca o comoară sfântă, credința părintelui său și a înaintașilor, nu cedează presiunilor autorităților comuniste din acea vreme – de a trece la ortodoxism –, începe «calvarul» clandestinității și surghiunului, cu familia compusă acum din 5 membri, din care 3 copii mici [de 5, 4 și 1 an, n. I.R.]. Iarna 1948-1949 o petrece la Luduș, în condiții deosebit de grele, fără a avea asigurate mijloacele elementare de viață. În cursul anului 1949 se mută la Turda, pe str. Frăgăriște, la mătușa Ileana, începând o viață deosebit de grea.

Mai întâi s-a angajat ca muncitor necalificat la «Silica» Turda, ca încărcător de vagonete pentru cărămizile date la ars în cuptoare, apoi curier și casier la «Sovromtransport» Turda. Se mută apoi la Cluj, în casa unchiului Emanoil, unde locuiește cu părinții socri.”

Grigoriu Trâmbițaș (1948-1949, administrator, probabil, după nume, fiind din Gâmbuț), **Ifrim Bordea** (1949-1953, preot în Ațintiș, în 1949, Nandra devenind filială („filie”) a parohiei Ațintiș), **Ioan Oprinca** (1953-24 martie 1954 – administrator), **Ilie V. Iacobescu** (23 martie 1954-1973 – preot în Ațintiș), **Ioan Ognean** (1973-1975), **Ioan Roșca** (1975-1989), **Laurențiu Pompei** (1989-2019, preot în Ațintiș), **Marian Stan** (1994-1995), **Melinte Suciu** (1998-2008), **Ioan Capău** (2009-2010). Preot titular în Ațintiș. Diac: Emil Ciuca. În timpul pastorației sale la Nandra, clădirea bisericii a beneficiat de anumite îmbunătățiri. „Biserica din Filia Nandra – scrie actualul paroh, preot Lucian Nicolae Bucea, într-un document de prezentare a istoriei bisericii – a fost supusă unor restaurări, încă din anul 2010, în timpul vrednicului de pomenire paroh Ioan Capău și prin jertfelnicia credincioșilor, care ajută și în prezent biserica. Restaurările au constat în schimbarea geamurilor și a ușilor cu geamuri și uși termopan, terasa [de la intrare] fiind placată cu gresie de exterior. Biserica este înfrumusețată cu veșminte noi, prapori, icoane, candelabru, troiță, fețe de masă pe masa altarului, vase și cărți noi pentru slujbă. Pe timpul nopții, biserica filiei Nandra este frumos iluminată de un proiector.

În anul 2011, părintele Ioan Capău a trecut la cele veșnice, iar din 1 iulie 2011, printr-o decizie luată de Arhiepiscopia Ortodoxă Alba Iulia, parohia Nandra devine Filie la Parohia Gâmbuț.”

În anul 2012, biserica Filiei Nandra primește Sfântul Antimis¹⁰¹ de la Î.P.S. Irineu, Arhiepiscopul Alba Iuliei.”

Suprapunerea pastorației în Nandra a părintelui Lurențiu Pompei cu a altor preoți se explică prin faptul că, începând cu anul 1994, pe fondul unor disensiuni între ortodocși și greco-catolici, ațintișenii i-au cerut preotului Laurențiu să facă slujbe în fiecare duminică, nemaiputând astfel veni și la Nandra, care a rămas, totuși, Filie a Parohiei Ațintiș. În aceste condiții, Arhiepiscopia Ortodoxă Română de Alba Iulia a desemnat alți preoți pentru satul Nandra.

Virgil Cândea (2011-2016, preot în Ațintiș), **Lucian Nicolae Bucea** (din 2016 și în prezent. Din 2011, prin decizia luată de Arhiescopia Ortodoxă Alba Iulia, parohia Nandra devine filie a parohiei Gâmbuț).

¹⁰¹ *antimis*, s.n. – bucată pătrată de pânză (sfințită de către episcop), pe care, la liturghie, preotul o întinde peristol, ca așternut pentru potir și sfințele daruri. *Pristolul* (în bisericile creștine) este numele mesei din mijlocul altarului, pe care se țin obiectele necesare ofierii liturghiei; prin generalizare: *altar*.

III. Aspecte ale învățământului sătesc

Școala sătească din Nandra

Începuturile. Prima informație despre școala din Nandra o găsim în *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei Metropolitane Greco-Catolice Române de la Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sânta Unire 200*, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, Blaj, 1900. Aflăm de aici că exista în sat o școală de lemn, datând din 1885. Școala avea înscriși 43 de elevi, din care 24 erau băieți, iar 19 – fete. Dintre aceștia, zece erau declarați repetenți (8 băieți și 2 fete), cauza repetenției fiind, cel mai adesea, nefrecventarea școlii, copiii fiind reținuți de părinți acasă, pentru a ajuta la muncile agricole sau din gospodărie. Populația satului era de 284 de suflete, din punct de vedere religios majoritatea fiind greco-catolici.

Situația școlii din Nandra trebuie privită în contextul general al învățământului din Transilvania. Din documentele oficiale ale vremii, la 1770, de pildă, exista un știutor de carte la 1000 de locuitori. De aceea, învățământul a fost reglementat de Curtea vieneză prin mai multe legi: *Ratio Educationis* (1777), *Norma Regia* (1781), *Nova Ratio Educationis Publicae* (1806).

Ceea ce spunea D. Țichindeal despre situația învățământului în celelalte teritorii locuite majoritar de români era cu atât mai valabil în Transilvania: „Mulți dintre boieri se împotrivesc [deschiderii de școli], căci lor le e bine că ei sânt învățați, și prin prostia săracilor mult câștigă.”¹⁰²

¹⁰² *Apud* Aurel Holircă, *Școala din regiunea Mureșului superior în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Marisia*, IX. Studii și materiale. Arheologie. Istorie. Etnografie, Târgu Mureș, 1979, p. 211.

Simion Bărnuțiu, în celebrul său discurs rostit în Catedrala Blajului, la 2/14 mai 1848, afirma: „Pe popor nu-l apăra nicio lege, fiindcă legea care ar fi datore a-l apăra l-a dezbrăcat de demnitatea personală și de proprietate. Ișpanii și județii domnești îi mână [la munci] ca pe vite, cu bățul de alun, încât se ridică nor de praf în urma lor, ca după carul ce aleargă pe drumul țării.”¹⁰³

Istoricii învățământului românesc au ajuns la concluzia că primii dascăli ai școlii mureșene au fost călugării de la mănăstirile moldovenești, care „trec munții și pătrund până în inima Transilvaniei. În trecerea lor prin sate, se opresc la casa preotului, unde ajută pe acesta la deprinderea scrisului și a cititului, dacă acesta nu știa; copiau cărți liturgice pe seama bisericii (evangelieri, cazanii etc.) și în timpul liber adunau copiii satului, pe care îi inițiau în însușirea rugăciunilor și cântecelor liturgice, iar uneori chiar în ale cititului și scrisului.

Aceștia au fost primii dascăli ai școlii mureșene, care predau într-o școală fără local, fără manual, fără material didactic, fără mobilier, dar care totuși, perseverând, a dat rezultate.”¹⁰⁴

Probabil că, la început, școala a fost cu adevărat „tinda bisericii”, cum se spune, în sensul că preoții și diecii erau și învățătorii școlii. În conscripția sa, Buccow consemnează existența a 2719 școli, cu 2719 dascăli, dar majoritatea dascălilor erau dieci, „care se declarau dascăli pentru a fi scutiți de sarcinile publice și în special de serviciul militar, dar care nu făceau nimic în acest sector de activitate.”¹⁰⁵

Un real reviriment în învățământul transilvan a avut loc atunci când inspector al școlilor românești a fost Gheorghe Șincai, între 1784-1796, care a deschis peste 300 de școli, pe care le-a dotat cu cele necesare, cu manuale și material didactic. După înlăturarea sa abuzivă din post (prin intrigă și calomnie), multe școli înființate de el au fost închise.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 209.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 212-213.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 213.

Școala sătească din Nandra

Să amintim faptul că și Iosif al II-lea a dispus înființarea a 12 școli „pentru națiunea valahă”, episcopul urmând să decidă unde anume vor fi înființate, scop pentru care împăratul a donat 600 de florini.

Perioada interbelică. Primul învățător specializat din Nandra, al cărui nume îl cunoaștem, este Drăgan Victor, născut în Benic, localitate din județul Alba. El a fost mobilizat pe front, ca soldat, de unde s-a întors sănătos. A contrasemnat tabelul cu cei 50 de soldați din Nandra, participanți la război, situație cerută comunelor de ASTRA.

În arhiva școlii din Nandra se păstrează puține documente de la începutul anilor '20, cu excepția unor foi matricole.

O problemă permanentă a școlii au constituit-o lemnele pentru încălzit, care fie că erau de proastă calitate, fie că erau insuficiente. Luni, 30 noiembrie 1925, învățătorul I. Alexandrescu notează: „Din cauză că nu am avut lemne pentru foc, nu s-a putut (*sic!*) ține cursurile, când am și plecat la pădure.” Un an mai târziu, același învățător nota: „Nu s-a ținut cursuri, subscrișul fiind chemat la viza livretului de armată.” În același an, în condică era notată tema „Ocupația locuitorilor Basarabiei”, ceea ce arată că societatea românească era încă preocupată pentru integrarea Basarabiei în viața României, la câțiva ani de la Marea Unire.

Un proces-verbal, cu bucăți rupte din el, redactat la 24 octombrie 1928, când învățător „provizor” era Ioan Medan, ne oferă câteva informații interesante. Școala era găzduită în „casele vechi parohiale reparate”, după care a fost închiriată o casă „cu trei odăi”. „Într-una locuiește un chiriaș cu familia”, care are dezavantajul că „să aude țipătul de copil mic”. Într-o odaie sunt adăpostiți copilașii (elevii, n. ns). Aceasta e sala de învățământ. Sala are o suprafață de 4 x 5, e neîncăpătoare, iar odaia a treia servește de locuință D-lui învățător. Curățenia lasă de dorit. Învățământul se face alternativ, deși numărul obligațiilor de toate zilele e 51.” La rubrica „Starea și sistemul mobilierului școlii” se scrie: „Mobilierul foarte redus – bănci de câte 2 bunișoare, însă numai pentru 28 elevi”.

Situația elevilor înscriși era următoarea: cl. I 25, cl. II 8, cl. III 9, cl. IV 3, cl. V 5, cl. VI 1, cl. VII – total 51.

Școlari prezenți în momentul inspecției, pe clase: cl. I 20, cl. II 7, cl. III 5, cl. IV 2. Se face mențiunea că din clasele V-VII nu era niciun elev prezent, pentru că în ziua respectivă nu erau programate ore pentru aceștia. De remarcat destul de buna frecvență a elevilor de vârstă școlară mică.

La întrebările dacă „Comitetul școlar este constituit?” și dacă „Bugetul școlii este întocmit?”, răspunsul inspectorului este „Da”. La întrebarea „Dacă bugetul cuprinde toate nevoile școlii?”, se scrie: „Nu cuprinde toate nevoile, deoarece nu prevede materialul didactic, care lipsește aproape total.” Alte răspunsuri, conform rubricaturii procesului-verbal tipizat, sunt: „Starea arhivei: E în ordine”; „Condica de prezență și frecventarea? Sunt în ordine”; „Cum se ține matricola școlară? În ordine”; „Registrul de certificate este în regulă? Da”. La situația materialelor didactice se scrie că „e slabă și foarte redusă”.

Mai deducem din respectivul proces-verbal că elevii veneau alternativ la școală: a.m. clasele II și III, p.m. – clasele I și IV. Din chestionarea elevilor, rezultă că aceștia au dat răspunsuri clare și temeinice.

Am mai putut descifra din acest proces-verbal că „Disciplina e f. bună, în școală domnește o atmosferă familiară [sic!]. Domnul înv. își cunoaște chemarea. Începutul e dovada unui învățământ cu adevărat pedagogic. Constat că să lucrează metodic, notându-l cu *bine*”. Exigența pare foarte mare, luând în considerare că, după atâtea laude, învățătorul primește doar calificativul „Bine”!

La rubrica „Dispoziții și îndrumări”, se consemnează: „Întreținându-mă cu membrii Comitetului școlar, le-am pus în vedere datorința de-a provide școala cu material didactic și bănci. E o rușine să nu aibă nici după 10 ani un steag la școală. Fiind și primarul prezent, l-am provocat a se îngriji de locuința pentru înv.-diriginte, în termen de trei zile. Camera locuită de învățator trebuie evacuată, ca astfel să se poată instrui toți elevii deodată.”

Mai există rubrica „Ateliere și lucrul manual. Starea atelierului, uneltele, materiile prime, îndemânarea școlărilor”, la care se consemnează, scurt: „Atelier nu este.”

Școala sătească din Nandra

Cât privește școlarizarea adulților, se menționează: „Școala de adulți are 2 r[ânduri] de elevi înscriși. Cursurile le țin în conformitate cu regulamentul.”

Inspectorul mai face următoarele „dispozițiuni și îndrumări”: „Pe viitor dispun să se instruiască toți elevii în cele două camere închiriate în localul caselor parohiale, luându-se ușa din balamale din peretele despărțitor.

Dacă Primăria nu se va îngriji de locuință corespunzătoare pentru Dl înv.-diriginte, în decurs de [...] zile, președintele să purceadă conform regulamentului.

Înv.-diriginte să colecteze minerale, plante etc., să intervină pentru procurarea hărților și materialului didactic.

Inspectat azi, 24 octomvrie 1928.”

Am reprodus aceste informații trunchiate, pentru a vedea care era starea școlii din Nandra în anul 1928. Situația cea mai gravă era că școala nu avea încă o clădire proprie, fiind nevoită să închirieze diferite locuințe pentru desfășurarea procesului de învățământ și pentru locuința învățătorului. De aceea, construirea unui local adecvat va fi o prioritate a Primăriei comunei Bichiș, care se va finaliza abia în toamna anului 1937, când primar era încă Trif Onisie (care va rămâne primar până în luna decembrie a aceluși an, când Partidul Național Liberal va pierde alegerile, iar primarul Trif Onisie, care candidase pe listele PNL, va fi imediat schimbat, după bunul obicei politic).

În primele decenii de existență, școala s-a ambiționat să școlarizeze șapte clase, dar elevii din clasele superioare nu prea frecventau școala, fiind reținuți de părinți la muncile agricole. Uneori puteau fi și motive ciudate: Nistor Anica, fiica lui Nistor Petru și sora lui Nistor Gheorghe, erou al celui de-Al Doilea Război Mondial, în clasa a II-a „s-a dus servitoare la Luduș”. În 1930-1931, mai găsim observații insolite: un elev de cl. I, la învățătorul Puiac, a fost „retras din școală fiind atins la creier, spre a fi dus la un spital de alienați mintali”.

Populația școlară a fost mereu în jurul cifrei de 40 de elevi, cu numeroase cazuri de „repețire” a unor clase, din cauza nefrecventării școlii.

Din registrul matricol al anului 1937-1938, reproducem numele tuturor elevilor înscriși, fiindcă ni s-a păstrat o fotografie din acel an, astfel încât unii năndreni își pot descoperi acolo părinții sau bunicii (cum se va vedea, ordinea alfabetică este relativă, pentru că nu toți elevii se prezentau la începutul anului școlar, cei veniți ulterior fiind înscriși în ordinea venirii):

Clasa I: Brudan Petru, Brudan Nicolae, Coman Iosif, Coman Toader, Magyari Francisc, Răchită Vasilie, Răchită V. Vasilie, Suciuc Laurean, Brudan Elena, Brudan Maria, Brudan Terezia, Boldea Maria, Țârca Lucreția, Coman Aurelia, Luca Ana, Iacob Olivia, Trif Iosefina, Trif Otilia, Mâtcă Maria, Pop Viorica.

Clasa a II-a: Brudan Gheorghe, Brudan Filon, Brudan Gligor, Brudan Vasilie, Papiu Alexandru (fiul preotului Virgil Papiu, n. ns.), Poruț Alexandru, Poruțiu Valer, Brudan Letiția, Coman Maria, Iacob Aurelia, Loghin Maria, Țâboc Elena.

Clasa a III-a: Brudan Alexandru, Brudan Partenie, Țârca Alexandru, Poruțiu Aron, Brudan Elena, Brudan Livia, Iacob Eugenia, Nistor Aurelia, Brudan Virgil.

Clasa a IV-a: Iacob Viorel, Răchită Ioan, Brudan Otilia, Țârca Maria, Popa Maria, Poruțiu Lenuța, Poruțiu Victoria, Țiboc Anica.

Clasa a V-a: Brudan Cornel, Brudan Adrian, Brudan Onisie Roman, Brudan Ilie Roman, Brudan Teodor, Boldea Gheorghe (n-a frecventat – în continuare: n.f.), Cozma Aurel, Iacob Gligor (n.f.), Moga Vasilie (n.f.), Poruț Remus, Țiboc Cornel, Trif Ioachim (n.f.), Boldea Anica (n.f.), Brudan Onisie Maria (n.f.), Brudan Ilie Maria (n.f.), Cozma Emilia (n.f.), Poruț Maria, Poruț Anica (n.f.), Țâboc Elena (n.f.), Coman Partenie, Coman Octavian. Învățător în anul respectiv era Remus Rusu.

În acel timp, cataloagele consemnau modalitățile de realizare a unei bune frecvențe: pe lângă notarea absențelor (motivate și nemotivate), mai apăreau rubrici cu numărul de absențe „amendate” și „câte amenzi s-au aplicat în timpul anului”, ceea ce arată și responsabilizarea părinților.

Din 1939 găsim o informație legată de curățenie: „Curățenie în școală. S-a oleiat clasa.”, ceea ce arată că „oleiatul” cu motorină a

Școala sătească din Nandra

pardoselelor din clasă avea tradiție în școala românească și că metoda aceasta nu a fost folosită doar în timpul regimului comunist (la fiecare descindere în școlile comunei, inspectorul Țiboc Onisie nota starea pardoselelor „oleiate”).

O altă însemnare, din 23 noiembrie 1939, reține o tentativă a trei sate, de a forma singure o comună: „Fiind adunate trei comune – Botez, Cecălaca și Nandra –, pentru a se face «unirea» într-una singură, fiind prezenți și d-nii învățători cu copiii, s-au executat cântece, până la venirea D-lui Prefect.” Această întâlnire, la care a participat în mod cert și primarul comunei Bichiș, Trif Onisie, nu a avut niciun ecou, cele trei sate rămânând în vechile structuri administrative.

Condica de prezență consemna în acest an ore precum „Hotarul sfânt” sau „Ora străjerilor la radio” (se apropia Al Doilea Război Mondial, sloganul Regelui Carol al II-lea fiind „Nicio brazdă!”, adică nicio brazdă din teritoriul românesc nu va fi cedată; or, în 1940, au fost cedate Basarabia, nord-vestul Ardealului și Cadrilaterul. Distrugerea României Mari a fost principalul motiv pentru care Carol al II-lea a fugit din țară, lăsând conducerea țării în mâinile generalului Ion Antonescu.)

În 1942, la disciplina „Caligrafie”, era trecută tema „Vă ordon: Treceți Prutul!”, celebrul ordin dat Armatei Române de către generalul Ion Antonescu, la 22 iunie 1941.

Iarna anului 1943 a fost una deosebit de friguroasă, fiindcă, la 27 ianuarie 1943, directorul (învățătorul cumula și funcția de director) Rusu Remus consemna: „Din cauza frigului mare și lemnele slabe, elevii au fost lăsați acasă și cursurile suspendate două zile.”

La 17 aprilie 1943, învățătorul Rusu ne oferă o informație importantă: școala din Nandra avea și cantină! „După cuminecarea elevilor – notează învățătorul –, s-a servit la toți elevii masa la Cantina școlii.”

Cu două zile înainte, la 15 aprilie 1943, se consemnase organizarea unei drumeții: „Elevii au fost conduși la excursie în Pădurea «Prigoană»”.

La 13 mai 1943, învățătorul Rusu Remus consemna: „Nemaiputând să mai opresc năvala părinților de a-și cere copiii pentru plivit, am dat drumul elevilor două zile la plivit, 14 și 15 mai.”

Motivele de suspendare a cursurilor puteau fi numeroase. La 3 octombrie 1934, de pildă, învățătorul Nicolae I. Cacoveanu nota: „În ziua de 4 X 1934, nu s-a (sic!) ținut cursuri. Fiind zi de târg, părinții nu-și trimit copiii la școală.”

Două săptămâni mai târziu (17 octombrie 1934), același învățător consemna: „În conformitate cu Ordinul onor Revizorat Școlar Turda, în ziua de 17 oct. 1934 nu s-a ținut cursuri, fiind zi de doliu. S-au ținut o serbare la școală și biserică, vorbindu-se copiilor despre marele rege al Iugoslaviei, Alexandru, și ministrul Louis Barthou al Franței, ambii dispăruți. Nic. I. Cacoveanu, înv.-dir.” Cei doi oameni politici au fost asasinați în aceeași zi, 9 octombrie 1934, la Marsilia. Premierul Louis Barthou era și membru al Academiei Române.

O altă consemnare importantă, din același an: „Azi după masă nu s-au ținut cursuri; a sosit în localitate D-l Prefect de Turda, cu autoritățile școlare, aducându-se bani pentru clădirea școlii. Am ieșit într-o întâmpinare cu copiii. Nic. I. Cacoveanu, înv.-dir.”

Se vede că banii aduși nu au fost suficienți, pentru că finalizarea clădirii școlii s-a făcut abia peste trei ani, în 1937.

Construirea unui local de școală devenise o problemă stringentă a satului, chiria fiind mare și neputând fi plătită. Iată o consemnare din 1934: „Azi, 1 nov. 1934, s-au suspendat cursurile, fiindcă, nefiind achitată chiria școlii de către comună, proprietarul nu ne-a permis să intrăm în școală. Eleonora Bucur, înv.-dir.”

Existența a doi învățători în același an școlar, 1934-1935 (Nicolae I. Cacoveanu și Eleonora Bucur, care era soția preotului Iacob Bucur), nu trebuie să ne surprindă. Primul era probabil suplinitor, iar venirea în sat a noului preot, Iacob Bucur, și a soției sale, învățătoare calificată, a impus preluarea de către cea din urmă și a funcției de director.

Cursurile vor fi suspendate și o săptămână mai târziu: „Azi, 8 nov. 1934, nu se țin cursurile, fiind sărbătoare religioasă, Sf. Arhangheli Mihail și Gavril și onomastica A.S.R. Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia. S-a făcut Te Deum.”

Cursurile vor mai fi suspendate, spre bucuria elevilor și a părinților, și cu alte ocazii: în 30 ianuarie 1935, de Sfinții Ierarhi Vasile, Ioan și Gheorghe, la 28 ianuarie 1936, când avea loc înmormântarea Regelui George al Angliei, sau atunci când învățătorii erau plecați la ședințe și consfătuiri pedagogice, când se făcea curățirea localului sau când învățătorul pleca la „perceptoratul Luduș”, după salarii.

La 28 mai 1943, în registrul de prezență era trecut: „Curățitul și aranjatul mormântului din cimitirul Bisericii”. Nu știm dacă este vorba de mormântul familiei preotului George Spinean, înmormântat în curtea fostei Biserici de lemn, sau de vreun mormânt din cimitirul mare al satului. În același an, la o lecție de „Citire” s-a discutat despre „Războiul Sfânt”, așa cum numea propaganda oficială participarea României la războiul contra Uniunii Sovietice.

În iulie 1943, se organizau ore de pregătire premilitară, iar la ora de „Gospodărie”, e consemnat: „Sfaturi din revista *Cuvântul Mareșalului către săteni*”.

Perioada imediat postbelică. Studiarea documentelor școlare, care s-au păstrat din această perioadă arată o evidentă politizare a învățământului. La multe ore se discuta despre Donca Simu, ARLUS, prietenia româno-sovietică etc. Culmea am descoperit-o la disciplina „Aritmetică”, din 1948, unde, la „Obiectul și subiectul lecțiunii”, se scrie: „Tov. Stalin”. Cum s-o fi împăcat tabla înmulțirii cu omagierea lui Stalin?

Tot în 1948 am găsit următoarea însemnare a învățătorului Dumitrescu Alexandru: „Astăzi, 14 febr. 1948, elevii claselor III-VII au fost conduși de subsemnatul, învățător suplinitor, Dumitrescu Alexandru, la Poruțiu Aron, unde am procedat la curățirea omizilor de pe pomi.” Poruțiu Aron era unul dintre cei mai înstăriți săteni, încă nu fusese declarat „chiabur”, așa că o vizită în grădina lui era utilă pentru elevi.

Un an mai târziu, la 24 octombrie 1949, învățătorul Nicolae Pireanu nota în condica de prezență: „Între orele 14 și 18, elevii școlii au dat ajutor organului silvic la strângerea ghindei”. În condițiile grele de după război, ghinda era folosită ca hrană pentru creșterea animalelor. Puțini mai știau, pe atunci, beneficiile ghindei, cunoscute cu sute de ani în urmă, sub formă de pulbere, în hemoragiile interne, în dizenterie (diaree), în colitele de fermentație, ulcer, anemie și chiar surmenaj.

Întrucât una din prioritățile noului regim în domeniul învățământului era lichidarea analfabetismului, și la școala din Nandra funcționa „Școala de alfabetizare”. Tot în acea perioadă, s-a inițiat un amplu program de continuare a studiilor pentru clasa muncitoare și țărănime.

Religia încă nu era scoasă din programa școlară, așa că preotul Eugen Ignat nota titlurile lecțiilor ținute, la diferite clase: I *Floriile*; II *Cina cea de Taină*; III *Isus înviază morții*; IV *Cele cinci porunci*; V *A treia poruncă bisericască* (teoretic, în școală funcționau și acum cele 7 clase, dar clasele mai mari nu se țineau, din lipsa elevilor).

Perioada contemporană. Din anumite teme și subiecte discutate la clasă se poate deduce regimul politic în care funcționa școala. O temă precum „Programul PCR de înflorire a României socialiste” este perfect compatibilă cu anul școlar 1979-1980, când România se pregătea să intre în ceea ce profesorul Mircea Zăciu a numit „deceniul satanic”.

Dar problema principală cu care s-a confruntat, în anii din urmă, școala a fost lipsa copiilor. Copiii de români nu mai urmau școala în sat (unii fiind duși la școală în Luduș), iar cei de rromi, deși erau înscriși, nu frecventau școala. Din acest motiv, începând cu anul 2015, când comuna a fost dotată cu un microbus școlar, școala din Nandra a fost dezafectată ca instituție școlară, primind ulterior destinația de *cămin cultural*. Singurele evenimente care au loc aici sunt mesele de pomenire a celor decedați, un eveniment inedit fiind prima ediție a întâlnirii Fiilor Satului, în octombrie 2021.

Învățătoarea Ciuca Victoria Lidia s-a transferat, împreună cu puținii elevi din Nandra, la Școala din Bichiș, unde predă simultan nu la două clase, ci la cinci: 0-I-II-III-IV.

Școala sătească din Nandra

În anul 2000, clădirea școlii a fost renovată prin grija unui fiu al satului, ing. Cosma Ilie, iar în 2021, fosta clădire a școlii a fost renovată de Primărie, fiind dotată cu geamuri termopan, toaletă în interior, centrală pe gaz, gresie, faianță, lambriuri, parchet laminat, apă legată la rețeaua de apă potabilă etc.

După aproape 8 decenii de existență (1937-2015), clădirea școlii alunecă și ea în uitare. De-a lungul timpului, în clădire a locuit probabil învățătorul școlii (clădirea a fost concepută special în acest sens). În timpul comunismului, în anexele ei a locuit la un moment dat plutonierul de miliție Burciu, ai cărui copii apar în câteva fotografii. În anii '60, aici a funcționat și o grădiniță, bucătăreasa fiind Elena lu' Filon. Nu știm cine era educatoare.

Acum câțiva ani, arhiva școlii a fost încărcată în cutii și saci și dusă cu remorca la sediul Primăriei din Bichiș, unde am consultat-o noi. Este neprelucrată arhivistic și depozitată provizoriu în biblioteca comunei, alături de arhiva școlii din Gâmbuț.

*

Am încercat să reconstituim lista învățătorilor care au lucrat la Școala din Nandra. O operație foarte dificilă, din mai multe motive. În primul rând, documentele din arhiva școlii datează doar din anii '20 ai secolului trecut. Din arhivă lipsesc deciziile de numire pe post. Multe cataloage și condici de prezență au doar iscălituri indescifrabile, nu și numele scrise în clar.

De regulă, pretesele au fost și învățătoare, precum Elena Bucur sau Maria Ignat, soțiile preoților Iacob Bucur și Eugen Ignat.

Am fi vrut să publicăm fotografiile mai multor învățători, dar nu am avut la îndemână decât trei fotografii: Rusu Remus, Ignat Maria și Răchită Lucreția.

Chiar și provizorie, lista învățătorilor din Nandra se vrea un discret omagiu adus celor care i-au inițiat pe năndreni în tainele scrisului și ale cititului.

Lista începe cu **Vereșmorteian Nichifor**, „cantor docente” al preotului George Spinean, la anul 1900; **Drăgan Victor**, în jurul Primului Război Mondial; **Gh. Șerban** (1924-1926); **I. Alexandrescu** (1925-1928); **Ioan Medan** (1928-1929); **M. Ibănescu** [?] (1929-1930); **V. Stoienescu** (1929-1930); **Eleonora Bucur** (1933-1935); **Nicolae I. Cacovean** (1934-1935); **Alexandru Nica** (1935-1937); **Lucreția Rusu**; (1937-1938, 1942-1943); **Remus Rusu** (1937-1944); **Gh. Ciobanu** (1941-1942); **Ioan Pop** (1943-1945); **Maria N. Iatan** (1944-1945); **Nicolae Iatan** (1944-1945); **Maria Ignat** (1945-1946); **N. Șerban** (1945-1946); **Nicolae Pireanu** (1947-1949); **Aurel Trebici** (1952-1955); **Ana Gherman** (1954-1955); **Iulian Nistor** (1954-1955); **Vasile Nistor** (1954-1957); **N. Gherman** (1954-1955), (1970-1971); **Vasile Oltean** (1955-1956); **N. Boldea** (1958-1959); **Naghy Ana** (1958-1959); **Janos Baciuiy** [?] (1959-1960); **Ion Baci** (1959-1961); **Lucreția Răchită** (1961-1980); **Kiss Rozalia** (1962-1966); **Aurelia Pop** (1962-1964); **Doina Crăciun** (1963-1964); **Eugenia Damian** (1965-1966), (1970-1971); **N. Bogdan** (1966-1967), (1979-1980); **M. Pârlea** (1968-1969); **Ana Lupu** (1969-1972); **Coc Ioan** (1970-1972), (1999-2000); **Vasile Popa** (1973-1974); **Victoria Oltean**, (1975-1979), (1994-1995); **Monica Pop** (1976-1979); **Ana Bogdan** (1978-1981); **Vajda Ella** (1981-1982); **Szasz M.** (1982-1986); **Victoria Suci** (1983-1986); **Victoria Ludușan** (1983-1986); **Șoimița Roșca** (1986-1987); **Otilia Dorina Dalerian** (1987-1988); **Daniela Necula** (1988-1989); **Abraham Ibolya-Izolda** (1989-1990); **M. Gherasim** (1991-1992); **A. Moga** (1991-1992); **Maria Puiac** (1994-1995); **Ciuca Victoria Lidia** (1999-2015), după care se transferă la Școala din Bichiș.

Din însemnările unui inspector școlar: Onisie Țiboc (Vodas)

Descrierea documentului. Prin bunăvoința domnului Ioan Țiboc, fiu al satului Nandra, am intrat în posesia unui registru, conținând procese-verbale ale inspecțiilor făcute la școlile din Bichiș, Ozd, Gâmbuț, Iștihaza și Nandra de către bunicul său, Onisie Țiboc (Vodas), care a avut, succesiv, funcții „în învățământ și cultură”, în anii 1953-1962, membru de partid din 1946, fiind și veteran al Primului Război Mondial.

Registrul este format, de fapt, din trei caiete tip dictando, legate toate trei între copertile unui dosar de culoare roz, pe care scrie: „Școala Elementară Bichiș/ Dosar/ Comitetul de luptă pentru Pace”. Filele nu sunt numerotate, cum se cere la documentele oficiale, astfel că o pagină a fost ruptă (între 29 oct. 1953 și 29 ian. 1954).

Cele trei caiete conțin 100 de procese-verbale (dacă luăm în calcul și începutul procesului-verbal, scris acasă, dar necontinuat pe teren, din 1959), care acoperă o perioadă de 9 ani (din „septembre 21, anu' 1953”, până în „Dețembre 19, anul 1962”). Autorul își declina și funcția avută („președinte în învățământ și cultură”, dar, din 11 februarie 1955, cineva a tăiat cu cerneală neagră peste această funcție și a scris doar „membru”). Din 9 martie 1956 este „membru în Comitetul Executiv al Sfatului Popular” din comuna Bichiș, iar din 15 ianuarie 1958, devine „vicepreședinte („vicio președinte”, cum își scrie funcția) al Comitetului Permanent asupra școlilor din liga („de ligie”) Sfatul Popular Bichiș. Pe o adresă din 26 iulie 1961, emisă de Sfatul Popular al Comunei Bichiș, este invitat să facă un coraport, „care să oglindească activitatea Comisiei permanente învățământ și cultură”, unde apare în calitate de „președintele Comisiei permanente învățământ și cultură”. Pe o felicitare de 1 Mai (nu se precizează anul, dar poate fi din 1958

sau 1959), apare mențiunea „Tov. Țiboc Onisie, secret. OB Nandra, întov[ărășirea]”, ceea ce arată încă o funcție pe care o avea inspectorul.

Fiecare proces-verbal este semnat de învățătorul sau directorul școlii vizitate, contrasemnat și ștampilat de către cineva din conducerea Sfatului Popular al Comunei Bichiș. Uneori se făceau observații și de către inspectorii veniți de la județ. De pildă, procesul-verbal anterior, din 21 septembrie 1953, are următoarea rezoluție: „6.X.953./ Văzut și toate sesizările vor fi analizate la fața locului, pentru a se rezolva. Șeful Secției de Învățământ, Inspector, indescifrabil”.

Conținutul proceselor-verbale. Procesele-verbale sunt redactate, de regulă, pe pagina din dreapta, continuarea fiind făcută pe verso. Ele sunt extrem de standardizate: în dreapta sus se scrie „Ișpecția școli”, mai jos „ora (ora), apoi urmează titlul „Proces Verbal”, cu formula standard introductivă: „dresat azi, luna februar, anul 1955, prezenți Țiboc Onisie, în calitate de președinte în învățământ și cultură al Școlii Comuna Bichiș, Raion Luduș, Regiunea Cluj, în calitate de directoară al școlii primare Comunei Bichiș, cu ocazia ișpecției școlii din punct de vedere al curățăniei”. Numele directorului sau al directoarei prezent/prezente nu este amintit, încât ai impresia că inspectorul însuși este și directorul unității de învățământ inspectate.

În cel de-al treilea caiet, se observă un mic progres. Nu se mai scrie „Ișpecția școlii”, ci „vizita școlii”, scrisul este parcă mai caligrafic, dar cu aceleași greșeli de ortografie și de punctuație. Sunt unele progrese și la nivel lexical: *uloiate* devine „motorinate”, apărând în plus cuvântul „ligă”, ortografiat „ligie”: „asupra școlilor din ligie Sfatu' Popular, Comuna Bichiș”.

Problema „curățăniei” se reduce, în special, la cercetarea pereților și a podelelor. Pereții sunt adesea afumați, din cauza sobelor proaste, a burlanelor sparte etc. Podelele sunt „uloiate” cu motorină. În caietul al treilea, termenul „uloiate” este înlocuit cu „motorinate”, pe care inspectorul ține să îl explice: „adecă făcute cu motorină, încât niciodată nu le-am găsit mai în regulă ca acuma” (1 oct. 1959, Nandra). Dintre neajunsurile cu care se confruntă cele cinci școli, cel mai frecvent lipsesc lemnele, dar și motorina,

petrolul pentru lămpi, sticla pentru geamuri, hârtia, plicurile, creta („care nu se găsește nici la cooperativă”), cerneala roșie (aceasta era preferată de organele puterii!). Este greu să înțelegm cum, pentru câteva bucăți de cretă sau o clanță ruptă, trebuia apelat la Sfatul Popular, deși fiecare școală avea o femeie de serviciu, care mătura sălile de clasă, iarna făcea focul etc. Poate era vorba de un centralism excesiv sau de lipsa de inițiativă a directorului școlii respective, pe care nimeni nu îl împiedica, însă, să pună mâna la rezolvarea unei probleme (un director de școală este găsit „dirigând pălantul”). Cu ocazia inspecției la Școala din Ozd („februar 4, anul 1956”), tovarășa învățătoare i-a declarat că „tovarășu director i dus în pădure după lemne de foc pentru școli ca să facă focu să fie cald să își poată ducie munca la în de plinire după cum nie ciere partidu”.

În anii '60, femeie de serviciu era Milia lu' Iuănel. În mod ciudat (o dovadă a vocabularului redus?), clasele sunt numite „școli”, care ar trebui zugrăvite („Școala la păreți în lipsă de vărui”). La o inspecție, la Ozd, se constată „în mare lipsă de curățenie podelele”.

O problemă specială, care îl mai interesa, era dacă în școală se află găleată cu apă potabilă și cană pentru elevi. Apreciază faptul că, la școala din Ozd, „elevii și elevele școlare au fiecare cană de băut apă, fiind un elev bolnav, care aduce o boală mai mare”.

Dacă în școală lipsea ceva mai greu de scris, inspectorul apelează la directorul școlii, care consemnează el în procesul-verbal cerința respectivă, fiindcă se vede că e alt scris. Așa, de pildă, la o școală trebuie „un dispozitiv prevăzut cu robinet, pentru apă potabilă, care este absolut necesar în școală pentru elevi”. (Ca elev la Nandra, îmi amintesc bine de acest „dispozitiv”, amplasat pe un perete din coridorul școlii. Noi foloseam pahare personale, din plastic, care se pliau, putând fi ușor puse în ghiozdane.)

Trebuie remarcat faptul că inspectorul dovedește o mare *obiectivitate* în tratamentul aplicat școlilor, lăudând realizările sau semnalând unele lipsuri, indiferent dacă erau școli cu predarea în limba maghiară (Bichiș, Ozd, Iștihaza) sau în limba română (Nandra, Gâmbuț). Nu sesizează niciun fel de probleme etnice, rasiste sau șovine, pur și simplu

pentru faptul că acestea nu existau, cele cinci sate trăind într-o conviețuire exemplară (care nu se extindea, însă, până la căsătoriile mixte, e adevărat, dar colaborarea și buna înțelegere erau evidente).

Obiectivitatea de care vorbeam nu îl împiedică să sublinieze, parcă mai apăsător, sub impulsul inimii, unele realizări din școala satului natal.

Astfel, la școala din Nandra, inspectorul este efectiv încântat de activitatea învățătorului Aurel Trebici: „Pe tovarășu’ director, orcând am fost la ișpeția școlii Satu Nandra, l-am găsit totdeauna la datorie, neprecupățind timpul, dându-și tăta silința la învățământul copiilor noștri. Îi învață în dragostea pentru patria noastră scumpă și pentru soțialism, sădind în sufletul lor dragostea adâncă pentru muncitori și țărani muncitori [...] Tovarășul învățătoriu Trebici Aurel a dat mare ajutor în campania agricolă de vară și primăvară, acțiune a Sfatului Popular, cât și la alte acțiuni obștești, dă concursul său. Pentru care oamenii din sat îl iubesc și îl stimează, urmând pildele și îndemnurile sale. Este un aprig luptător pentru pace și soțialism. De doi ani de zile duce intensă muncă de lămurire pentru înființarea unei gospodării colective în satu’ Nandra. Ajută acțiunile coperativei din satul nostru. În cadrul Căminului Cultural duce muncă frumoasă cu tineretul din sat.

Pentru acestea fapte, propun pe tov. Trebici Aurel, director școlar, pentru a fi evidențiat în munca lui și o să arăt și la raion.” (9 apr. 1956).

Realizările semnalate ale învățătorului de aici, Aurel Trebici, sunt continuate de succesoarea acestuia, învățătoarea Lucreția Răchită (care mi-a fost și mie învățătoare). La 30 mai 1961, inspectorul consemnează faptul că „tinăra învățătoare [cuvântul *tinăr* e frecvent întâlnit și în opera lui Ion Agârbiceanu, n. I.R.] își dă toată silința cu învățatu’ băieților, ca la igzamăn să știe orce-i întreabă, să iasă bine, să fie și părinților la băieți mulțumiț din partea învățătorului”. Cu ocazia altei inspecții („luna Dețembre 15, anul 1962”), constată: „activitatea culturală s-a făcut cu elevii. Elevii sunt disciplinați, și în școală, cât și în afară de școală, și ședințele cu părinții copiilor s-au ținut în fiecare lună”.

Din însemnările unui inspector școlar: Onisie Țiboc (Vodas)

E de observat în pasajul de mai sus faptul că inspectorul Onisie Țiboc îi numea pe școlari (fete și băieți, fetele fiind de regulă mai multe decât băieții), îi numea așadar „băieți”. Tot așa procedase și Sadoveanu, în cunoscuta lui povestire, *Domnu Trandafir*: „dădea ușor tonul: laaa ! – iar băieții răspundeau într-un murmur subțire, și așteptau cu ochii ațintiți la mâna lui, care dintr-odată se înălța.”

Uneori, de comun acord cu directorul școlii, inspectorul lua decizii radicale. Astfel, în februarie 1955, din cauza frigului, la școala din Nandra „s-a hotărât ca cursurile școlare să înceapă la data 15 februarie”¹⁰⁶.

Iarna 1954-1955 a fost cea mai puternică din istoria României. În unele zone ale țării, stratul de zăpadă troienită ajungea și la 5 m înălțime (la nivelul firelor de telegraf). Din acest motiv, și cursurile școlii din Nandra au fost suspendate temporar.

Foto: Arhiva Agerpres.

¹⁰⁶ Iarna 1954-1955 a fost cea mai puternică din istoria României. În Muntenia, Oltenia și Moldova, zăpezile atingeau o înălțime medie de 2 metri, cu nămeți de până la 5 metri, ceea ce a implicat intervenția armatei, pentru săparea tunelurilor și pentru a permite ieșirea oamenilor din case sau accesul tramvaielor pe linie.

Doina Rad, Ilie Rad

La 5 martie 1959, la Școala din Gâmbuț, „din cauză de boală pojar, on număr de 24 băieți școlari, s-a oprit învățământul”.

Altă imagine, din București, din iarna anului 1954-1955. Tramvaiul abia înainta prin nămeți. Foto: Arhiva Agerpres.

În perioada respectivă, școala românească nu putea fi decât una foarte *politizată*, încât nici școlile din „liga” Bichiș nu făceau excepție. La „octobre 28, anu’ 1953”, directoarea școlii din Iștihaza l-a informat pe inspector: „Prelucrez zilnic lozincile pentru FDP.”¹⁰⁷ În unele clase vizitate vede lozinci „frumoase”, ca „Noi luptăm pentru Pace!”, la multe inspecții a putut constata predarea limbii ruse, pavoazarea sălii pentru a marca ziua de 7 Noiembrie. Exista un Punct de Agitație, învățătorii se implicau în campaniile agricole, în lămurirea țăranilor pentru a intra în întovărășiri, iar ulterior în GAC-uri, se punea bază pe lichidarea analfabetismului etc., iar multiculturalismul etnic și lingvistic făcea casă bună cu politica partidului.

Unele nereguli din școală puteau fi cauzate de diverse activități, care se făceau în școală. Astfel, la 5 martie 1959, inspectorul găsește școala

¹⁰⁷ Frontul Democrației Populare a fost o structură politică, între 1948-1965, reunind organizații democratice, precum Frontul Plugarilor, M.A.D.O.Sz., organizațiile de sindicat, tineret, femei etc., prin intermediul căreia Partidul Muncitoresc Român a participat la alegeri.

din Gâmbuț murdară, „din cauza petrolului și fiind adunare generală în legătură cu tovărășia” (în anii 1958-59, în satele comunei Bichiș au fost organizate *tovărășiile*, ca forme premergătoare ale GAC-urilor, viitoarele CAP-uri). La Iștihaza, avusese loc „adunare generală cu poporul din sat, ca să dărâme școala și să facă o școală nouă, fiind foarte slabă școala și veche” (cu ocazia unei vizite anterioare, inspectorul consemna faptul că un perete al școlii s-a „hâit”, adică s-a dărâmat).

Deși școala îl interesa, cum am văzut, doar „din punct de vedere al curățănii”, inspectorul asistă și la cel puțin o oră și consemnează riguros materia predată: citire, geografie, istorie, algebră etc. La o „oară” de istorie se predă „modul cum trăiau muncitorii în trecut și țăranii în trecut”. La școlile cu clase gimnaziale se predă și limba rusă. Directoarea din Bichiș, de pildă, „preda lecțiile la băieții școlari din toată știința și cu drag și cu vorbe bune și în limba rusă, și în limba maghiară, și în limba română”. La Ozd prinde o lecție despre „soțietatea soțialistă”.

Ori de câte ori sesizează anumite lipsuri, inspectorul se adresează Sfatului Popular al Comunei Bichiș, pentru a le rezolva, invocând instanța supremă, Partidul: „ca pe viitor să ne putem duce munca la îndeplinire, precum ne cere Partidul” (31 mai 1957) sau „să ne putem duce munca la îndeplinire, pe cum ne cere partidul”. Uneori are chiar un ton amenințător, dacă nu sunt rezolvate cele semnalate: „suntem siliți a arăta mai sus” (17 apr. 1957).

La școala din Ozd constată existența a trei analfabeți din rândul „romilor, care au plecat la Târnăveni, la fabrică” (este curioasă folosirea, în spirit vizionar, a termenului de *rom* pentru *țigan!*).

Cu ocazia inspecției școlii din Nandra, învățătorul (Aurel Trebici) tocmai sosise de la Universitate, „unde a fost și a depus examenul de stat”, reluându-și imediat activitatea la școală. La Gâmbuț, femeia de serviciu este nemulțumită de salariul de 80 de lei pe lună. La Nandra, altă situație: „Omul de serviciu, fiind bătrân, peste 60 de ani, nu a vrut să plece la pădure cu săniile după lemne, din care cauză căruțașilor li s-a dat lemne slabe și lipsă la metraj, așa că s-a adus, în loc de 2 metri, numai 1½ metri” (11 febr. 1955). Dar aici constată și un fapt pozitiv: „Cu privire la sămânțări, copiii școlari au la casa lor lăduță cu probe de germinație. Acest lucru am văzut și la școală.”

Direct pentru care am încheiat
prezentul Proces Verbal și sernat
Tiber Doina

16.000.1958

Tov. Tiber Doina
pentru în sprijinul activității
scolare și culturale ale comunității
de gospodărie și de problemele
materiale ale casei în care
activitatea școlară se desfășoară

Văzut de noi
și corespunde celei arătate
în prezentul Proces Verbal
Bichiș la 27.11. 1958
Președinte
Galf.

Insy. *[Signature]*

O pagină din caietul de procese-verbale, cu semnătura președintelui Sfatului Popular al comunei Bichiș și a unui inspector școlar.

De fiecare dată, atât la lipsuri, cât și la realizări, dintr-un spirit de solidaritate involuntară, inspectorul se include și pe sine în cele sesizate: „*nu avem motorină*”, „*am pus cartofi și am făcut straturi pentru morcovi și pătrunjăi*”.

Un deliciu aparte au constatările „*ișpecției*” școlii din Ozd, care avea și bucătărie pentru servirea mesei. Întotdeauna, bucătăreasa era la datorie („*la bucătărie avem tot ce ne trăbă*”), pregătind mâncarea de prânz pentru elevi: „*zupă de tăietăi și macaroane cu brânză și pâne*” sau, cu ocazia altei inspecții, „*zupă de fasole, pregătită cu oloi în bună regulă și tăietăi și pe ei pus silvoiz și pâne le-a dat la fiecare cât le-a trebuit*”.

Nu lipsesc unele aluzii ușor ironice: la Școala din Gâmbuț, băncile erau din... 1904!, iar la Școala din Ozd i se raportează că „*2 porci au dispărut din cauza lupilor!*”

Deși inspecțiile vizau exclusiv probleme administrative, concluziile acestora sunt extrem de interesante sub aspect lingvistic, politic, ideologic, social etc. De fapt, uneori inspectorul își depășește atribuțiile și face observații și de altă natură, mai ales când acestea se referă la fapte pozitive constatate. De pildă, inspectând școala din Ozd, el consemnează: „*Internatu este aprovizionat cu legume și zărzăvaturi din grădină, anexă școlii. Pentru internat s-a cumpărat 2 porci, care să întrețin la internat. Este în curs formarea unei crescătorii de păsări. Până în prezent sunt 5 pui.*” (Este un început! Și „*călătoria de o mie de mile începe cu un singur pas*”, după cum spunea filosoful chinez, Lao Tzu).

Limbajul, cum am văzut, este unul savuros, al unui om care avea șapte clase, făcute în condițiile de atunci. De aceea, la Școala din Ozd, în „*căncilărie*”, vede „*păretele în prăgușire*” (= *prăbușire*), dar și într-o sală de clasă există un perete „*prăgușit*”. Alte cuvinte (*ișpecție, on, oara, zărzăvaturi, zupă* etc.) fac parte din limbajul dialectal al satului Nandra.

Unele inspecții sunt făcute vara, când constată întârzierea lucrărilor de reparații și igienizare a școlilor sau cele de finalizare a clădirilor noi de școală (la Bichiș și Gâmbuț – de aceasta din urmă am beneficiat și eu).

Doina Rad, Ilie Rad

Un punct important din fiecare proces-verbal îl constituie indicarea cifrei de elevi, într-o manieră originală: „În prezent în școală la învățat băieț 12, fetițe 8, din clasa III-IV” sau „În prezent în clasă la învățat elevi 7, eleve 6”. E interesantă formula „la învățat”, ca și când elevii ar fi putut fi prezenți în școală și pentru altceva decât pentru învățat!

Toate procesele-verbale se încheie cu formula: „Dirept pentru care am încheiat prezentul proces verbal și semnat Țiboc Onisie.”

Un caz concret. Reproducem mai jos, *in extenso*, procesul-verbal din 28 octombrie 1953, în urma vizitei școlii din Nandra.

„ Ișpecția școlii

Oara 10

Proces verbal,

dresat [= redactat, n. I.R.] azi, luna octobre 28, anu' 1953.

Prezenți Țiboc Onisie, în calitate de Președinte în învățământ și cultură al Școlii, Satu' Nandra, Raion Luduș, Regiunea Cluj, [învățătorul Aurel Trebici], în calitate de director al Școlii Primare, Satu' Nandra, cu ocazia ișpecției școlii.

Din punct de vedere al curățeniei, școala am găsit-o curată și podelele școlii uloiate în bună regulă [dușumeaua se dădea cu motorină, nota I.R.].

Pe tovarășu' director l-am găsit în școală – preda lecția anume [des]pre lucrarea alegirilor deputaților în Sfatu' Popular – cei mai buni oameni și mai cinstiți [în cazul de față – consilier comunal, nota I.R.].

În prezent, în școală, la învățat – băieț 15, fetiță 16.

Avem lipsă din anu' trecut de lemne de foc pentru clasă. Școala are lipsă de cretă și petrol și de lemne pentru analfabeți și cursuri populare de limba rusă.

Din însemnările unui inspector școlar: Onisie Țiboc (Vodas)

De asemenea, pentru Puntul [= punctul, locul, n. I.R.] de Agitație, din partea Sfatului nu s-a dat lemnele trebuincioasă. Și în cinstea lui 7 November, s-a pavoazat clasa frumos.

Tovarășu' Director [a] amintit copiilor să spună acasă ca părinții să grăbească cu însămănatu'.

Drept pentru care am încheiat.

Deputat,

Țiboc Onisie

Directorul școlii,

Aurel Trebici”

Trebuie să recunoaștem că, în simplitatea lui, textul de mai sus are o anumită savoare.

Mai întâi una *lingvistică*, prin folosirea unor cuvinte azi ieșite din uz: *dresat* (= *redactat*), *oara* (= *ora*), *octobre* (= *octombrie*), *november* (= *noiembrie*), *punt* (= *punct*), *uloiat* (= *dat cu ulei*, de fapt cu *motorină*), pronunțări dialectale (*alegiri*, pentru *alegeri*, *ișpecție*, pentru *inspecție*, *însămănat* pentru *însămânțat*, pluralul *băieț* pentru *băieți*, *fetiță* pentru *fetițe*).

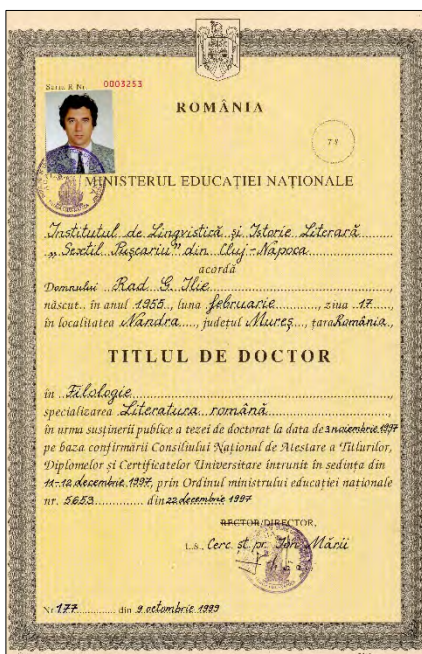
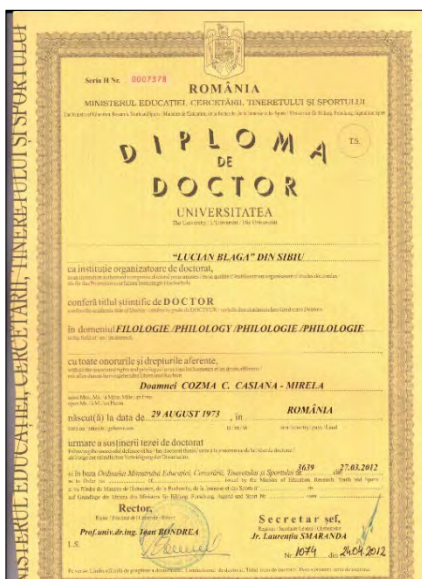
Textul este interesant apoi din punct de vedere *politic*. În mod cert, școala avea rezervată o sală pentru analfabeți (alfabetizarea era o prioritate a regimului comunist) și pentru Punctul de Agitație (= de propagandă), pentru care nu se alocase cantitatea necesară de lemne. Poate tot acolo se țineau și cursuri de limba rusă, deși se pune întrebarea cine le ținea. Poate veneau din Gâmbuț membrii familiei Dorogan, care mi-au predat mie însumi primele cunoștințe despre limba lui Dostoievski și Esenin.

Este interesant apoi cum învățătorul a ținut o lecție, poate chiar în prezența inspectorului, despre importanța „alegirilor deputaților în Sfatul Popular”, unde trebuiau să fie aleși „cei mai buni oameni și mai cinstiți”. Tot politică făcea învățătorul, atunci când transmitea părinților, prin intermediul copiilor acestora, „să grăbească cu însămănatu'”, ca să nu mai vorbim de faptul că, în cinstea zilei de 7 Noiembrie, Ziua Revoluției din... Octombrie, „s-a pavoazat clasa frumos”. Păcat că nu știm în ce anume a constatat această pavoazare, dar putem bănuși că nu lipseau portretele lui Lenin și Stalin (care murise doar cu câteva luni înainte, la 5 martie 1953).

Proces Verbal
Sesia de lucru din octombrie 28 anu 1959
prezentați Țiboc Onisie în calitate de Președinte în
rădăcină și cultura al școlii Lotei Pambrea Rădăcină
Luduz, Raionul Pliuș în calitate de director al
școlii primare Lotei Pambrea cu ocazia inspectării școlii
din punct de vedere al curățeniei școlii am găsit
curățenie și peștele școlii nelămurite în bună regulă
pe terenurile directorului am găsit în școlii școlii
lectia amina pe lucrarea delegaților deputaților
în școlii populare răsăriti moi bunii școlarii și mai cinstiți
în prezenta în școlii la în vârstă băieți 15 fetițe 16
avem lipsă din ora trecut de lemne de foc pentru
clasa. școlii are lipsă de cretă și petruș și de lemne
pentru analfabete și cursuri populare de limba
rusă. De asemenea pentru punctul de legătură din
partea școlii nu se dat lemnele trebuincioase.
și în cinstea lui 7 Noiembrie se poverat
școlii școlii. Director amintit capitol
să se pună seară ca școlii să găsească cu
în școlii. Deși pentru seară am încheiat.
Raportat Țiboc Onisie
Directorul școlii:
Aurel Trebici

Filă din caietul de procese-verbale ale inspectorului Țiboc Onisie.
În dreapta, este semnătura învățătorului, Aurel Trebici.
(Caietul se păstrează în colecția domnului Ioan Țiboc)

Din însemnările unui inspector școlar: Onisie Țiboc (Vodas)

Doi năndreni, doctori în științe filologice: Cozma Casiana-Mirela, cu teza *Aspecte ale imaginarii în opera lui Mircea Eliade*, și Rad Ilie, cu teza *Aron Pumnul (1818-1866)*.

Doina Rad, Ilie Rad

Concluzii. Acestea sunt doar câteva idei care se desprind din paginile registrului de inspecții. Pentru efectivele de elevi și numele cadrelor didactice, care constant semnav procesul verbal, acest document este unul foarte important, alături de cataloagele existente în arhiva școlilor.

Să mai menționez că, după procesul verbal din 9 iunie 1958, președintele Sfatului Popular al comunei Bichiș nota în registru: „Tov Țiboc deputat care face detoria coștincos cel mai activ dintre Deputaț/ Președintele Sf. Popular, Bicis, 14 VI 954, semnatura” [am respectat întocmai ortografia președintelui, nota I.R.].

O diplomă pentru excelență în cercetarea științifică,
din partea Universității „Babeș-Bolyai”

IV. Năndrenii în momente de cumpănă ale istoriei

Năndrenii și răcoala lui Horea, Cloșca și Crișan

Pentru a înțelege cauzele răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, din 1784, este ilustrativ un fragment din memoriul generalului Preiss, comandantul armatei habsburgice din Transilvania, din 31 decembrie 1775, despre starea românilor din Principat: „De fapt, supusul transilvănean sau iobagul este, în ce privește starea sa, cel mai nenorocit țăran ce poate fi găsit pe lume. În afară de viața sa, pe care și-o ține cu sudoare și în cea mai neagră mizerie, nu are nimic ce să-i aparțină personal. El poate fi privit ca un adevărat sclav al domnului său pământesc. În afară de robotele nesfârșite, pe care trebuie să le presteze cu vitele sau cu palmele săptămâni de-a rândul, trebuie să facă și alte servicii, fără cea mai mică retribuție, ba uneori fără nicio hrană. Dacă domnul său lipsește, stă în capitală sau altundeva, trebuie să-i strângă victualii [provizii de alimente, n. I.R.] pe șase, opt sau mai multe zile, să-și ruineze vitele, carul, să-și neglijeze mica sa economie de acasă, să lase totul baltă. La cea mai mică abatere este aruncat de domnul său în așa-numita temniță, care nu e decât o scobitură sub pământ, întunecoasă și respingătoare, de unde nu mai vede lumina zilei până la eliberarea sa, care se întâmplă foarte târziu. Pus în libertate, nu-și duce viața mai bine decât o vită. Cu un cuvânt, necazurile și poverile impuse supușilor de domnii lor pământești sânt fără sfârșit, iar excesele la care sânt supuși [sânt] pur și simplu de necrezut.”¹⁰⁸

¹⁰⁸ Cf. David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 14.

Această descriere nu constituie opinia personală a generalului Preiss, fiindcă ea a fost elaborată în cancelaria acestuia, deci avea calitatea de document oficial.

„Robota iobăgească – scrie și David Prodan –, de la o zi pe săptămână, la cât o legiferaseră, din pedeapsă pentru țăranii răsculați, legiuirile din 1514 [răscoala lui Gheorghe Doja, n. I.R.], sub regimul nobilar al Principatului a ajuns treptat la o gravitate particulară, 3-5 și mai multe zile, la toate zilele săptămânii, cu vitele sau cu palmele, cu plugul, cu carul, cu uneltele proprii. În genere e nelimitată, «de toate zilele», «după poruncă», implicând uneori și alți membri ai familiei iobagului.”¹⁰⁹

La zilele de nemiloasă robotă iobăgească se adăugau vexațiunile de tot felul, umilințele și bătăile reprezentanților autorităților. De pildă, un jude, Grajczár, demis cândva din funcție pentru excesele sale, „cu daruri și-a câștigat din nou slujba de la prefectul domeniului” și umbla însoțit de un ucigaș (care fusese pedepsit cu închisoare, pentru că omorâse două femei și doi copii), ei bine, cei doi au bătut „pe un bătrân de 80 de ani cu numele Manea Luca din Hârsești: l-au legat cu picioarele în grindă și, trăgând hainele de pe el, l-au bătut gol cu biciul. Tot așa și pe o femeie strâmbă, ca de vreo sută de ani, au bătut-o goală. Și i-au pus de frică să joace, deși atunci își aveau plătită darea”¹¹⁰.

În fața unor situații atât de dramatice, mulți țărani se refugiau în Moldova sau Țara Românească, iar alții luau calea codrului, devenind haiduci, deși știau că, dacă vor fi prinși, vor fi spânzurați sau trași în țeapă.

Pretextul răscoalei cunoscute în istorie ca a lui Horea, Cloșca și Crișan a fost un ordin al împăratului Iosif al II-lea, din vara anului 1784, care prevedea posibilitatea iobagilor de a se înscrie în regimentele de graniță ale imperiului și a scăpa astfel de iobăgie, care ajunsese la cote insuportabile. Iobagii înrolați urmau să primească arme, să nu mai facă slujbe iobăgești, iar pământurile și casele pe care le aveau în folosință să

¹⁰⁹*Ibidem*, vol. I, p 597.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 32.

Năndrenii și răcoala lui Horea, Cloșca și Crișan

devină ale lor. Înscrierea se făcea la Bălgrad (Alba Iulia), iar numărul celor care doreau să devină militari, pentru a scăpa de iobăgie, a depășit așteptările autorităților. În cele din urmă, guvernatorul Transilvaniei, Samuel von Bruckenthal, a anulat conscripția, sub presiunea nobililor maghiari, care își vedeau amenințate privilegiile de clasă, ceea ce i-a nemulțumit și mai mult pe țărani.

Execuția unor haiduci, în 1617, în Transilvania (Kunsthistorisches Museum, Viena)

Se pare că zona în care se află satul Nandra era mai liniștită, în comparație cu altele, sau cel puțin față de epicentrul răcoalei, care se găsea în Munții Apuseni. Iată o relatare dintr-un raport al unui comisar oficial: „Despre satele Cuci, Orosia, Bichiș, Iștihaza, **Nandra** [subl. ns.], Cecălaca, Botez, Ozd, Găbud, din comitatul Alba, comisarul cercului raportează, la 29 noiembrie, comitatului că, citindu-li-se porunca Guvernului, s-au arătat ascultători, au promis și s-au obligat chiar că, și dacă ar pătrunde până la ei acei tâlhari ticăloși, nu numai că nu s-ar da cu ei, dar li s-ar împotrivi cu

toată puterea și pe cei care-i vor prinde numaidecât îi vor da pe mâinile dregătorilor comitatului, declarație pe care a și cerut să fie semnată de popii români. Cei din Gâmbuț, Petrilaca și Sâniacob, însă, s-au arătat recalcitranți. După ce li s-a citit patentă Guvernului, din 23 noiembrie, întrebându-i, ca să poată adevări, au cutezat să răspundă că ei porunca împăratului Iosif o împlinesc și de acum încolo, cum au împlinit-o și până acum, dar la aceasta de acum, venind numai de la Guvern, nu răspund nimic și nici nu îngăduie să se scrie vreo adevărire. Din ceea ce a văzut că sânt aproape gata de rău.”¹¹¹

Trebuie spus că foarte mulți preoți (sau chiar ierarhi cu funcții mai înalte) s-au asociat cu țăranii satului în care păstoreau. De pildă, protopopul unit, Artimon Pop Samuil, a plecat împreună cu țăranii la Alba Iulia: „La plecare, protopopul spunea că, la poarta cetății din Bălgrad, pe românii din Lechința îi va pune în rând ca pe cătane, cu bătele pe umăr în loc de pușcă, și așa va intra cu ei în cetate. Țăranii îi făgăduiră și ei, în schimb, să-l țină pe viață popă în sat.”¹¹²

Bancnotă de 500 de lei, emisă, în 1949, de „Banca Republicii Populare Române. Banca de Stat”, cu portretele celor trei eroi: Horea, Cloșca și Crișan.

¹¹¹ David Prodan, *op. cit.*, vol. I, p 597.

¹¹² *Ibidem*, vol. I, p. 234.

Numele *Nandra* este citat de 19 ori în cartea lui David Prodan, dar cele mai multe „intrări” se referă la persoane care purtau acest nume (Ștefan Nandra, Isac Nandra, Moise Nandra, Gheorghe Nandra), o singură dată referindu-se la satul ca atare. Dar deducem ce a fost în Nandra, văzând ce s-a întâmplat în satele din jur.

Astfel, mai mulți săteni din satele Botez, Fărău, Heria și alte localități din apropiere și-au trimis reprezentanți la Alba Iulia, pentru a-i înscrie în regimentele de graniță. Cei din Cecălaca au plecat doar până la Cuci, iar de acolo s-au întors înapoi.

„Cei din Gâmbuț, Petrilaca și Sâniacob înțeleși, la publicarea patentelor, au fost toți de aceeași opinie, să se supună celor care vin de la împăratul, nu și celor de la Guvern, nu vor să răspundă de ele, nici de publicarea lor – scrie Guvernului, la 30 noiembrie, din Aiud, vicecomitele substituit, Alexius Szentpali.”¹¹³

Putem deduce, așadar, că năndrenii nici măcar nu au mai încercat să meargă la Alba Iulia, pentru înscrierea în regimentele de graniță, un rol important având, în acest sens, preotul satului, al cărui nume nu îl știm. Nu credem apoi ca nobilul din Nandra să fi făcut acte de caritate, pentru a-i tempera pe iobagi, din moment ce, cu doar 25 de ani în urmă, respectiv în 1759, „se semnalaseră probleme în Nandra, unde groful Zsigmond Kemény luase cu forța o parte din terenul bisericii, cu o capacitate de 1-2 cubuli.”¹¹⁴

Peste 64 de ani, în timpul Revoluției de la 1848, năndrenii nu vor mai sta cumiți în satul lor, participând activ la revoluție, unii dintre ei plătind cu viața dorința de libertate și dreptate.

¹¹³ Prodan, *op. cit.*, vol. I, p. 520.

¹¹⁴ Miron, Greta-Monica, „... poruncește, scoală-te, du-te, propovăduiește...”. *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004, p. 388.

Tributul de sânge al năndrenilor, în Revoluția de la 1848-1849

Motto:

„Revoluția română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decât voința întâmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veurilor. Uneltorii ei sunt optsprezece veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși.”

(Nicolae Bălcescu)¹¹⁵

Contextul general. Pentru a înțelege tributul de sânge pe care l-a dat satul Nandra, este nevoie de o scurtă prezentare a contextului social-politic din Transilvania.

Așa cum se știe, la 12 ianuarie 1848, a început insurecția de la Palermo, în Sicilia, când poporul răsculat l-a silit pe regele Ferdinand să renunțe la regimul absolutist și să promită o constituție democratică. La 22 februarie izbucnește revoluția franceză („mama tuturor celorlalte, prin urmare și a celor din monarhia habsburgică”, după expresia lui George Bariț), care doboară regimul regelui Ludovic Filip de Orléans. La 11 martie flacăra revoluționară ajunge la Praga, iar peste două zile, în 13 martie, ea apare la Viena. Metternich, temutul cancelar, supranumit și „balaurul cu

¹¹⁵ Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. II. *Scrieri istorice, politice și economice: 1848-1852*. Ediție îngrijită de Gheorghe Zane și Elena G. Zane, Editura Academiei R.S. România, București, 1982, p. 107.

șapte capete”, se refugiază la Londra, de teama maselor răsculate. În fine, la 15 martie izbucnește revoluția și la Pesta. Comitetul revoluționar de aici, avându-i în frunte pe Kossuth Lajos, Jókai Mór și Petöfi Şandor, redactează programul revoluției maghiare, în 12 puncte, care cuprindea, la ultimul punct, unirea Ardealului cu Ungaria. De altfel, la 18 martie 1848, Dieta maghiară, ținută la Pojon, votează Legea VII, care prevedea Unirea Transilvaniei cu Ungaria, sub rezerva ca și Dieta Transilvaniei să fie de acord cu această unire (ceea ce, se-nțelege, va fi o simplă formalitate).

Unirea Transilvaniei cu Ungaria contravenea principiilor de dreptate, egalitate și libertate, de care populația românească, majoritară, era văduvită¹¹⁶. În acest context, elita intelectuală blăjeană, în frunte cu Aron Pumnul (Timotei Cipariu era încă foarte rezervat), a lansat ideea convocării unei mari adunări populare la Blaj, fixate pentru Duminica Tomii (30 aprilie 1848), la care vor participa circa 4000 de persoane, din toate categoriile sociale (țărani, preoți, negustori, intelectuali etc.). În situația tulbură creată, țăranii iobagi (români în marea lor majoritate) au refuzat să mai presteze obligațiile pe care le aveau, în calitate de iobagi pe moșiile nobililor și ale grofilor maghiari. La cererea acestora, autoritățile militare au intervenit, pentru a-i obliga pe țăranii la îndeplinirea vechilor obligații feudale. Între timp, în pofida opoziției autorităților, a fost organizată Marea Adunare Națională de la Blaj, din 3/15 mai 1848, la care au participat circa 40.000 de români și care a adoptat un program revoluționar, care prevedea, între altele, dezacordul privind unirea Transilvaniei cu Ungaria, independența socială și națională, învățământ în limba română, desființarea șerbiei etc.

Nesocotind prevederile *Petițiunii naționale*, adoptate la Blaj, Dieta ardeleană a Transilvaniei a decis, la 29 mai 1848, unirea Transilvaniei cu Ungaria. Această decizie a mărit tensiunile dintre români și maghiari.

¹¹⁶ O analiză detaliată a izbucnirii Revoluției am făcut în volumul *Aron Pumnul (1818-1866)*. Ediția a II-a, revizuită și adăugită. Prefață de V. Fanache, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, p. 90-116.

Românii au hotărât formarea prefecturilor și a legiunilor, ca organe politico-administrative și militare.

La începutul lunii octombrie 1848, comandantul armatei austriece a condamnat anexarea Transilvaniei la Ungaria, cerând revenirea la regimul constituțional austriac, ceea ce a dus la declanșarea unui real război civil între români și maghiari, românii luptând alături de trupele austriece împotriva insurgenților maghiari.

În martie 1849, armata maghiară, condusă de generalul polonez Jozéf Bem, a ocupat cea mai mare parte a Transilvaniei, iar în teritoriile ocupate, nobilimea maghiară a început o cruntă represiune și o sălbatică răzbunare împotriva țăranilor români răsculați, având loc atrocități greu de imaginat (arși de vii, torturați, măcelăriți, spânzurați, străpunși cu baionetele etc.). Între timp, are loc o ofensivă a armatei austriece, sprijinită de trupele ruse, care a învins armata maghiară la Șiria, lângă Arad (13 august 1849).

„Confruntările românilor și sașilor – scriu reputații istorici Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan – cu armata revoluționară maghiară, distrugerile materiale și umane provocate satelor și orașelor de către insurgenții maghiari, tratamentul brutal aplicat românilor și sașilor civili de către forțele de ocupație maghiare, victoria armatelor austriece și rusești împotriva trupelor maghiare, reinstaurarea controlului administrației imperiale etc. au însemnat un bilanț uman și material care impresionează și care dezvăluie doar o mică parte din amploarea tragediei umane din Transilvania la 1848-1849.”¹¹⁷

Istoricul Ioan Bolovan, membru corespondent al Academiei Române, a demonstrat, prin calcule demografice, că în evoluția populației dinainte de revoluție și până la recensământul din 1850-1851, există un minus de circa 40.000 de locuitori, care „nu poate fi explicat decât prin pierderea vieților respective în cursul evenimentelor sângeroase.”¹¹⁸ La victimele umane s-au adăugat circa 200 de biserici arse, sate distruse etc.

¹¹⁷ Ioan-Aurel Pop; Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, Academia Română. Institutul de Studii Transilvane, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013, p. 192.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 192.

Lupta de la Sibiu, din martie 1949. Desen de Ed. Sheifele.

Sursa: patrimoniul.sibiu.ro/istorie/detalii/22

Dacă în timpul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, năndrenii au fost rezervați, acum ei s-au implicat activ în revoluție, mai ales că în partea stângă a Mureșului a acționat Legiunea a III-a, condusă de Axente Sever, iar în Bichiș a fost cantonată Legiunea a XIII-a, condusă de Nicolae Vlăduțiu.

Este posibil ca unii bărbați din sat să fi participat la cele trei adunări de la Blaj (din 30 aprilie, 3/15 mai și 16/ 28 septembrie 1848), să fi avut conflicte cu autoritățile, deși, din relatările lui Isaia Moldovan, groful din Bichiș, Gálfi István, care știa bine românește, părea un om echilibrat, tolerant etc.

Pericole care planau asupra satului Bichiș și a satelor din jur (inclusiv Nandra). În cunoscuta sa lucrare, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani din urmă*, vol. II, George Barițiu reproduce patru scrisori ale maghiarilor, din fierbinte toamnă a anului 1848, interceptate de români, de unde rezultă că și satul Nandra putea fi făcut scrum, dacă i s-ar fi întâmplat ceva grofului din Bichiș, Gálfi István. Dar să transcriem documentele reproduse de Barițiu.

„Secuii plecaseră de la Agyfalva [Lutița] contra românilor și sașilor, deprădând [prădând] și arzând peste tot pe unde treceau. Despre

atrocitățile baronului Gheorghe Apor, fiu al consilierului de curte Lázár Apor, veni știrea că ar fi omorât vreo trei sute de români, cu secuii comandați de el, în regiunea Mureșului, pe la Iernot [Iernut], [județul Mureș]. Iar în jurnalul german de la Sibiu se publicară următoarele patru scrisori, prinse [interceptate, n. I.R.] de către români, care adaugă mult la caracteristica aceluiași popor, ce, cu toată ocaziunea, se laudă că e mărinimos și generos și care libertatea, egalitatea și frățietatea în toată ziua le poartă în gură. Cu cea dintâi scrisoare, numitul Apor se adresase către un proprietar, Gálfi, care apucase a se retrage și scuti într-o comună rurală [Bichiș. Gálfi nu s-a retras aici, pentru a se adăposti, fiindcă în Bichiș avea proprietățile sale. Și apoi, pentru a se proteja de Revoluție, grofii s-au refugiat în orașe – n. I.R.]

a). „Prea onor[ate] Domnule Gálfi!

Astăzi sunt cinci zile de când tot cuget să merg să te scap pe dumneata, dar piedici de acele mi se grămădiră în cale, pe care a le depărta nu stătea și nici că stau în puterea mea, cu toate acestea sper că în scurt timp îmi voi ajunge scopul. Eu cred că împrejurarea aceea, cum că eu am spânzurat 26 de tulburători români, va face o întipărire [impresie] de ajuns asupra numelui și a caracterului meu cel de secu, prin urmare scrisoarea mea va avea rezultatul dorit.

Iernut, în 2 oct[ombrie] 1848.

George Apor, m[anu] p[ropria] major¹¹⁹.

b). Către locuitorii din Bichișul Unguresc [sat în județul Mureș], din Petrilaca [sat în județul Mureș], din Istvánhaza [Iștihaza, sat în județul Mureș], Tientosu [în mod cert Așintiș, de la magh. Csintos, n. I.R.] și alte sate învecinate!

¹¹⁹ Auzisem că Comitetul este gata să mijlocească punerea unui preț de bani pe capul acestui rebel tiran și barbar, noi însă afirmăm că capul lui George Apor nu merită un glonț de plumb, pentru că e nebun de legat, încât moartea nu i-ar fi pedeapsă, ci altceva. Se vorbește că pe G. Apor, de care e vorba, l-ar fi prins românii și nu l-ar fi omorât altfel, decât smulgându-i cu cleștele toate încheieturile. Nu e adevărat. *Gaz[eta] Tr[ansilvaniei]*. (Nota lui George Barițiu)

Prin acestea dau de știre susnumiților locuitori că, făcând cineva prea onoratului domn Gálfi din Bichișul Unguresc cât de mică vătămare, acel sat, în care se [va] fi născut vătămătorul, se va preface întreg în cenușă, întocmai ca S[ânt] Laslău [sat din județul Mureș].

G. Apor, m[anu] p[ropria] maior.

[Despre modul cum a murit acest George Apor (Apor György) avem o mărturie în memoriile lui Isaia Moldovan: „Armata ungurească a mers până la Iernut, mai în jos n-a cutezat să meargă, că în dealul Ațintișului s-a adunat un lagăr și i-a ținut la respect. În locul unde se făcea târgul de vite au bivuat. Bar[onul] György a spânzurat mai mulți de 50 de inși în sălciile de pe marginea Mureșului. În postul Crăciunului, baronul s-a dus cu vreo câțiva de-ai săi să se convingă despre starea lagărului din dealul Ațintișului. Calea lui ducea prin Petrilaca și între viile acestei comune este o tăietură. Trecătoarea era păzită. Negură și bură fiind și înaintând Apor în frunte, când mai să iasă în culme, un pușcaș bun, Onuțu din Veseuș, l-a răsturnat la pământ, unde l-au mâncat câinii. Căci nu l-a îngropat nimeni. Astfel și-a primit răsplata faptelor sale barbare acest tiran aristocrat kossuthist.

Tovarășii lui Apor, temându-și pielea, au luat-o la fugă și, rămași fără conducătorul lor crud, s-au împrăștiat care încotro a putut. Mulți dintre dânșii, întorcându-se către casă, au fost decolați¹²⁰ de români.”¹²¹

c). Către comunitatea din Bichiș.

Am înțeles că acolo s-ar afla prins un nemeș, anume Gálfi; de aceea vă impun o strânsă datorie, ca numitului Gálfi să nu i se facă niciun rău și ca să-i împliniți toate dorințele, aducându-mi, încă astăzi, scrisoare de la dumnealui, căci, altfel, vă prefac tot satul în cenușă. Iară de cumva D[omnul] Gálfi ar dori a veni încoace, să-l lăsați de loc să vină și să orându-iți trebuincioasa pază spre a lui sigură comitivă [învoire].

¹²⁰ au fost lăsați să evadeze.

¹²¹ Isaia Moldovan, *Din întâmplările vieții. Note și schițe*. Ediție și studiu introductiv de Nicolae Dumbrăvescu, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 37.

Doina Rad, Ilie Rad

Iernut, în 31 oct[ombrie] 1848

Punkösti, m[anu] p[ropria], maior
d). Prea onorate domnule maior!

Scrisoarea d[omniei] tale de ieri, îndreptată către comunitatea din Bichișul Unguresc, în cauza mea, mi s-a împărtășit. Mai înainte de toate îți mulțumesc pentru grațioasa îngrijire. Deși până acum nu fusei ținut în prinsoare formală, cu toate acestea nici eu, nici cei ce țin de mine de trei săptămâni nu putem părăsi locul acesta. În sus numita grațioasă orânduire se demandă [cere], cu adevărat, că comunitatea să-mi dea o comitivă [învoire], când ași voi a merge de aici, însă pe jos și cu o astfel de comitivă omul nu poate ajunge departe. Așa dară, dacă nu pot primi alt ajutor, mai bine îmi voi aștepta aici soarta. Până acum, mulțumită lui Dumnezeu, că nici eu, nici ai mei n-au suferit nicio vătămare, încât eu sunt silit, spre lauda acestei comunități, a-ți observa că aici, până acum, nu se întrepinseseră excese și că și frații români din vecinătate [din satele românști Nandra și Gâmbuț, n. I.R.] mă tratară cu cruțare și filantropie.

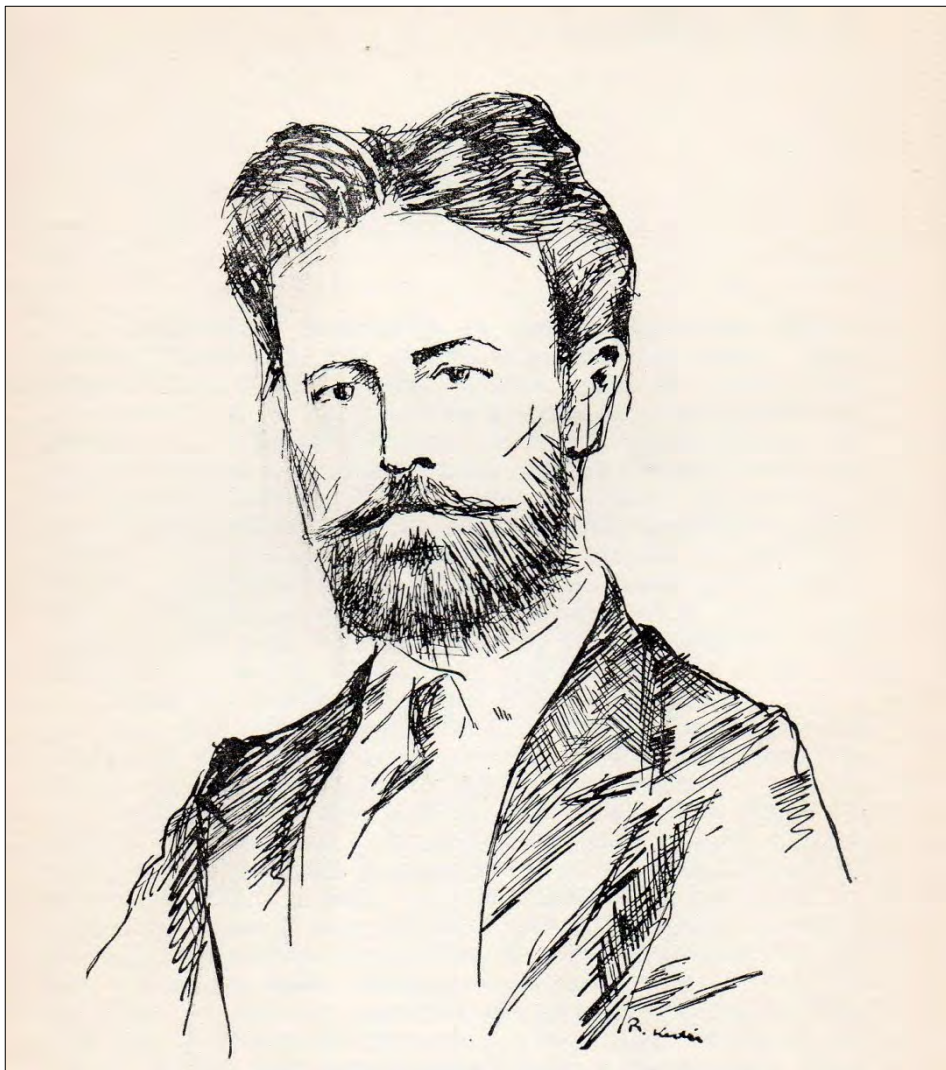
Mulțumindu-ți, din nou, pentru îngrijirea ce ai pus la cale și recomandându-mă grației d[omniei] tale, rămân al d[omniei] tale prea umilit serv.

Ștefan Gálfi, m[anu] p[ropria].

În Bichișul Unguresc, 1 oct[ombrie] 1848.”¹²²

Din fericire, datorită toleranței și înțelegerii grofului Gálfi, în satele menționate nu au avut loc atrocități, cum s-a întâmplat în alte locuri.

¹²² George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani din urmă*. Volumul I. Ediția a II-a, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Brașov, 1994, p. 342-343.

Tribunul Nicolae Vlăduțiu, din Bogata de Mureș, care a avut „loagărul”, la un moment dat, campat în Bichiș, foarte aproape de satul Nandra.

Satul Nandra, lângă „loagărul”¹²³ lui Nicolae Vlăduțiu din Bichiș.
După cea de-a treia Adunare Națională a românilor de la Blaj, din

¹²³ *loagăr*, s.n. – loc de staționare a trupelor în corturi sau în barăci; tabără, campament.

septembrie 1848, pentru a se pune în practică doleanțele românilor (nerecunoașterea unirii Transilvaniei cu Ungaria, ștergerea iobăgiei, recunoașterea românilor ca națiune etc.), au fost constituite 15 legiuni, fiecare legiune fiind condusă de către un prefect, noile structuri urmând a prelua activitățile administrativ-teritoriale din Ardeal. Comitetul Națiunii Române de la Sibiu, al cărui președinte era vestitul Simion Bărnuțiu, l-a numit prefect al Legiunii a XIII-a pe preotul Nicolae Vlăduțiu (ordinul de numire a fost publicat, două decenii mai târziu, în revista *Transilvania* – an XVII, nr. 3-4, 1-15 febr. 1886, p. 1). Această numire a lui Nicolae Vlăduțiu a fost foarte potrivită, pentru că iată ce va spune Avram Iancu despre tribunul său: „Nicolae Vlăduțiu [...] s-a distins prin curajul său deosebit și vitejie la orice împrejurare și a adus [...] mari servicii ostășești [...]. La toate atacurile ce se întreprindeau, el pornea în frunte cu sabia scoasă. Viteaz în luptă, după luptă nu era mai puțin uman.”¹²⁴

Comandamentul Legiunii a XIII-a a fost stabilit inițial la Iernut, iar de acolo s-a mutat, în funcție de evoluția evenimentelor, la Ațintiș, apoi la Bichiș și Cecălaca.

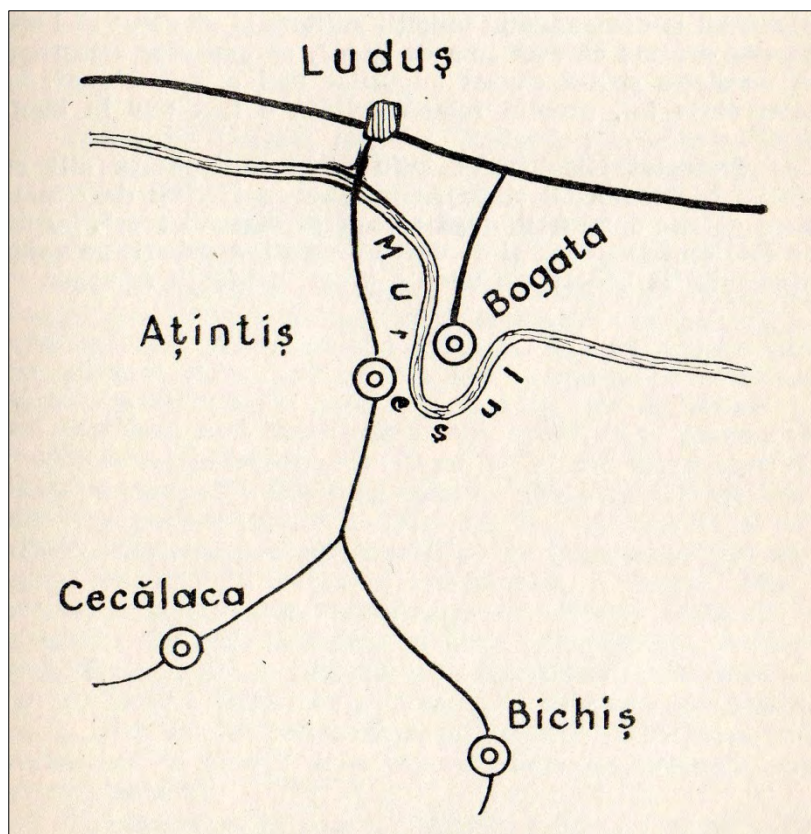
În zilele de 19-20 ianuarie 1849, Prefectul Nicolae Vlăduțiu a plecat de la Ațintiș la Zlatna, pentru a se întâlni cu Avram Iancu, Simion Balint, Petru Dobra și Vasile Moldovan. „De la consfătuire – scrie Petre Baciuc –, prefectul Vlăduțiu se reîntoarce la Ațintiș, unde este vizitat, la începutul lunii februarie, de Vasile Moldovan, care venise în comună însoțit de fratele său, Isaia, ca să boteze copilul preotului Ananie Pop din Nandra. [E interesant cum, în vremuri atât de tulburi, viața își urmează cursul ei!, n. I.R.]. Cu acel prilej, cei doi prefecți au analizat situația legiunilor lor, au făcut un plan de apărare împotriva atacurilor inamice.”¹²⁵

Mai mult ca sigur, în urma discuțiilor cu tânărul preot Anania Pop, din Nandra, Nicolae Vlăduțiu își mută, după câteva zile, sediul la Bichiș, în curtea grofului Gálfi István, aducându-și acolo și soția însărcinată și pe cei

¹²⁴ Petre Baciuc, *Prefectul Câmpiei Ardelene*, Editura Litera, București, 1977, citat de pe coperta IV a cărții.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 30.

doi copii. Vlăduțiu, frații Moldovan și Anania Pop se cunoșteau încă de pe băncile școlilor urmate la Blaj.

Ultimele sedii ale legiunii comandate de prefectul Nicolae Vlăduțiu. Penultimul sediu a fost Bichișul, apoi „lagărul” s-a mutat la Cecălaca, unde s-a și dizolvat. Portretul, harta și casa sunt preluate din vol. Petre Baci, *Prefectul Câmpiei Ardelene*, Editura Litera, București, 1977, p. 9, 29 și 31.

Isaia Moldovan descrie, pe mai bine de zece pagini, unele din evenimentele care s-au petrecut în Bichiș. Face și un portret al grofului Gálfi: „Acest domn, deși cu simțăminte ungurești, nu avuse timp să se refugieze în vreun oraș. Apoi era și om bătrân și avea bogăție mare, jertfind și dând tuturor câți au trecut pe la el. La curtea lui tot coceau și fierbeau cât

era ziua.”¹²⁶ Gálfi „vorbea românește ca un român”, având și un suflet mare. Tânăra Angița, de pildă, „era fiica lui Gálfi din mumă românească, consoarta unui dregător. Murind mă-sa de mică, a fost luată de Gálfi și crescută sub numele de adoptată.”¹²⁷

Loagărul lui Nicolae Vlăduți, ca toate loagărele de altfel, era format în acel timp „mai mult din pripășiți inteligenți și ceva popor din satele învecinate, care își puteau duce cu sine merindele trebuincioase.”¹²⁸

La un moment dat, în partea comunei Bichiș, dinspre Ozd, apăruseră trupe ale armatei maghiare organizate. Pentru a evita un conflict armat, Nicoale Vlăduțiu și-a mutat reședința la Cecălaca, peste deal de satul Nandra, transferul având loc, mai mult ca sigur, nu pe drumul ce duce la Ațintiș, ci luând-o pe scurtătură, trecând pe lângă Nandra și apoi prin Pădurea Cecălăcii. Odată cu „loagărul”, au fost duse în Cecălaca și unele bunuri: „Am mai văzut din Bichiș, de la curtea din jos, mânăndu-se spre Cecălaca, un botei¹²⁹ de oi și un ciopor de vite, câte le avuse Vlăduț pe seama lagărului.”¹³⁰

Dar și la Cecălaca au sosit în curând trupe de honvezi din Turda, care au înconjurat satul și lagărul lui Vlăduțiu. Să-i dăm cuvântul lui Isaia Moldovan: „Toți au scăpat, în afară de colcericul¹³¹ curții, un român renegat și silit a face serviciile pe lângă lagăr. Acesta, până când erau cei din lagăr în securitate, a fost în curtea lui Gálfi de vreo două ori, fiind satele învecinate; el cunoștea bine toată starea curții lui Gálfi. Ca să-și ușureze soarta, întrebat fiind de știe unde sunt niște tribuni, a răspuns: «Știu în Bichiș, la curtea lui Gálfi sunt vreo 5-6, puteți lesne să-i prindeți, eu vă voi conduce.» Așa sosind la curte, s-a vârat sub poartă, unde aveau câinii urdinișul lor, și a deschis-o fără a stârni un câine, și i-a introdus în casa

¹²⁶ Isaia Moldovan, *op. cit.*, p. 41.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 50.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 45.

¹²⁹ *botei*, s.n. – turmă.

¹³⁰ Isaia Moldovan, *op. cit.*, p. 48.

¹³¹ *colceric*, s.m. – bucătar.

dregătorului pe honvezi, care i-au prins pe cei mai sus menționați, pe care i-au dus cu carul cu bivoli.”¹³² Între cei arestați s-a numărat și preotul Anania Pop, din Nandra.

E interesant că Gálfi Istvan s-a dus el însuși la Cecălaca, pentru a-i elibera pe cei arestați, dar fără succes. Doar preotul Anania Pop a scăpat, pentru că au intervenit la organele militare maghiare din Cecălaca câțiva maghiari din Bichiș: „Mai mulți unguri din Bichiș au stat bun pentru el, că e om de pace, nu e amestecat în revoluție și n-a cauzat ungarilor nicio stricăciune, l-au eliberat redându-i-se și caii.”¹³³

Dintr-o teză de doctorat a profesorului Ioan Olteanu, din Luduș, rezultă că, la Cecălaca, au fost prezenți la un moment dat și cunoscuții tribuni Constantin Roman Vivu și Florian Micaș și nu este exclus ca aceștia să îl fi vizitat pe Vlăduțiu și în timpul staționării taberei sale la Bichiș.

Ce s-a întâmplat cu „loagărul” de la Cecălaca? Cât timp a fost aici, „prefectul Nicolae Vlăduțiu pierduse legătura atât cu Vasile Moldovan, cât și cu Axente Sever. Hărțuit de armată și de gărzile nemeșești, după ce a lăsat oamenii acasă, însoțit de Florian Lăscudean și de câțiva lăncieri, a coborât pe Valea Mureșului, la Uioara, de unde a urcat în Munții Apuseni.”¹³⁴ Acest lucru s-a întâmplat, probabil, la sfârșitul lunii februarie 1849.

Tributul de sânge plătit de năndreni. În ciuda relațiilor de înțelegere și toleranță dintre românii trăitori în Nandra și Gâmbuț, respectiv maghiarii din satele Bichiș și Ozd, patru năndreni au fost luați din sat, duși pe un deal de lângă satul Petrilaca și executați de către solgăbirăul Botsyai János de la Herepea.

Nu știm ce au făcut acești patru oameni, care au fost motivele pentru care au primit pedeapsa capitală. Probabil au fost trădați tot de vreun „român renegat”, sub învinuirea că au participat în „loagărul” lui Nicolae Vlăduțiu, cantonat, cum am văzut, în satele apropiate: Ațintiș, apoi în Bichiș și Cecălaca.

¹³² *Ibidem*, p. 46.

¹³³ *Ibidem*, p. 48.

¹³⁴ Petre Baci, *op. cit.*, p. 32.

Casa din Ațintiș, la 5 km de Nandra, unde a fost sediul legiunii conduse de preotul Nicolae Vlăduțiu.

Se păstrează, din fericire, la Arhivele Județene Alba, un raport cerut de autoritățile civile și confesionale (Guvernatorul Ludwig von Wohlgermuth, respectiv consistoriile greco-catolic și ortodox), redactat de parohul greco-catolic al satului Nandra, Anania Pop, raport în care sunt nominalizați cei patru năndreni executați de maghiari, pe un deal din satul Petrilaca, acum în comuna Cuci, cu care se învecinează Bichișul.

Dar iată documentul integral:

„În urma orânduiei¹³⁵ de către În[altul] Gubernatoriu, din 15 oct[ombrie] a.c., nr. 851 ieșită, luându-să la socoteală oamenii împușcați, văduvele lor și rămașii orfani, averea, s-au aflat precum urmează:

1. **Iacob Iuon**
2. **Bota Iuon**
3. **Bucerdea Martin**
4. **Iacob Vasilică**

¹³⁵ *orânduială*, s.f. – (cuvânt vechi) dispoziție a autorității.

Tributul de sânge al năndrenilor, în Revoluția de la 1848-1849

De Iacob Iuon au rămas văduva cu 3 orfane, cei[a] mai mare de 14 ani, una de 10, cei[a] mai mică de 7 ani; avere mișcătoare nu să află mai mult decât de 60 de fl.; numai casa din care în ăst timp o dată au fost lipsită, dar acum, de către toamnă, iar au îngăduit-o în ea domnul locului; moșie nimica nu este.

De Bota Iuon – văduvă cu 2 orfani parte bărbătească amândoi, cel mai mare de 12 ani, celalalt de 3 ani; avere nimic, dară s-au căsătorit.

De Bucerdea Martin – văduvă; prunci nu au rămas; care s-au și măritat; avere nimica.

[De] Iacob Vasilică – fecior june, de care au rămas tată-so bătrân și văduv; cu un fecior încă și o fată și aceea încă necăsătorită; are casă, moșie, și avere mișcătoare încă de 200 de fl.

Pe aceștia pe toți 4, legați deolaltă, solgăbirăul¹³⁶ Botskái János, de la Herepea,¹³⁷ i-au dus la Biia¹³⁸, de-acolo în dealu' Peterlaciei, unde, dimpreună cu alții, dintr-alte sate, mai mulți i-au împușcat.

Despre care adevăresc, în Nandra, 7 dec[embrie] 1849, Pop Anania, paroh g[rec]-c[atolic] local.

(Originalul se află la SJAN Alba, Fond Mitropolia Unită Blaj, Consistoriu, Dos. Nr. 105-110, f. 29¹³⁹)

¹³⁶ *solgăbirău*, s.m. – funcționar cu diverse atribuții în fosta administrație austro-ungară (corespunzând, aproximativ, pretorului sau prim-pretorului de mai târziu).

¹³⁷ Herepea (în maghiară Magyarherepe, în germană Ungarisch Härpen) este un sat în comuna Adămuș, din județul Mureș.

¹³⁸ Biia – sat în comuna Șona, din județul Alba. Mult timp, Nandra a făcut parte din Protopopiatul Biia.

¹³⁹ Scrisoarea aceasta a fost publicată, cu numeroase greșeli, lecțiuni incorecte, omisiuni etc., în două volume de documente: Academia Română. Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de Istorie și Filosofie. Facultatea de Teologie Ortodoxă, *Războiul național din Transilvania de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești greco-catolice, 1848-1852*. Volum întocmit de Dumitru Suciu (coordonator), Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Diana Covaci, Vlad Popovici, Loránd Mády, Cosmin Cosmuța, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 293-294, respectiv Ana Hancu, *Drama Ardealului, 1848-1849. Mărturii. Pierderi umane și materiale în timpul Revoluției și Războiului Civil în Transilvania*

Precizăm că acest raport al preotului Anania Pop are un caracter oficial, pentru că el fusese cerut, cum am spus, de autoritățile civile și ecleziastice ale Transilvaniei.

Nu știm cum a decurs judecata celor patru năndreni, dar ne putem face o idee privind acuzațiile aduse, comparând situația cu cea din Gâmbuț, de unde au fost ridicați și împușcați 29 de bărbați, acuzațiile invocate fiind puerile (motivul principal fiind participarea lor la „loagăr”), după cum rezultă din mărturia parohului din Gâmbuț, scrisă la 28 decembrie 1849:

„Pe lângă aceștia [adică cei 29 de bărbați, n. I.R.], au mai pușcat doi oameni din Cozma¹⁴⁰, care i-au căpătat în sat. Cine și ce le-a rămas nu se știe.

Omorârea acestora așa s-a întâmplat: venind solgăbirăul Bocskái János cu Lengyel Gábor la Gâmbuț, și un hognoșul¹⁴¹ Kemény cu 60 de cătane din *vadas csapat*¹⁴² și Torsay Gergelu, în 31 martie s.v.¹⁴³, unde, cercând cine va fi fost la loagăr la G[erend] Cristur și la aprinderea și prădarea Aiudului. Nedând judele satului pe nimenea, au poruncit dară martori; au adus pe un[ul] Macarie Lazăr, care, mândrindu-se cu neștiința, bătându-l tirănește, au spus de frică și pe cine n-au fost. După ce ar fi scris mai tot satul, au poruncit judeului să aducă înainte 12 bătrâni, oameni de omenie, care vor merge cu dânsul la birtaș, că pre ceva de acelea au și venit, pe care, dându-i în mâna cătanelor, i-au dat și i-au băgat într-o casă sub pază. La miezul nopții, scoțându-i afară, la fieștecare i-au dat 5 cătane armate și poruncă la cine să le ducă să-l prindă din Gâmbuț. Așa venind au fost nu numai pe aceia doi, pe cine i-au căpătat înainte, pe toți i-au prins și i-au dus în Bichiș și câte doi-trei dintre aceștia, dimineața, scoțându-i afară,

centrală. [O carte care va rămâne, prefața de Gelu Neamțu], Editura Nico, Târgu Mureș, 2012, p. 496-497. Reproducem scrisoarea după originalul existent la Arhivele Naționale din Alba Iulia, reprodusă și facsimilat, în volumul de față.

¹⁴⁰ Localitatea Cozma este situată la 20 km nord-nord-vest de municipiul Reghin, pe pârâul Agriș.

¹⁴¹ *hognoș*, s.m. – locotenent.

¹⁴² *vadas csapat* (magh.) – echipă sălbatică

¹⁴³ s.v. – stil vechi.

a întrebat so[lgă]birăul: «Fost-ai la loagăr?» Care au zis fost, l-au ales și l-au băgat în casă; care au tăgăduit, au întrebat pe cei din casă. Și, de au zis că au fost, și pe aceia i-au băgat și așa s-au ales 29 din Gâmbuț¹⁴⁴, pe care, după 8 ceasuri, dându-i în mâna cătanelor, sub formă să-i ducă la ocne¹⁴⁵, i-au dus până la pădure și pe toți i-au pușcat.

Cum acestea toate așa s-au întâmplat după arătarea oamenilor bătrâni și biraie¹⁴⁶, care au fost de față, am scris și i-am dat în cunoștința sufletului, cu obișnuita pecete întărind, precum mi s-au descoperit.

Gâmbuț, 28 dece[mbrie] [1]849

Erdely Alexandru, paroh la Gâmbuț.”¹⁴⁷

(Originalul în A.J.A.N. Alba, Fond M.R.U.B. – Consistoriu, D. 105-110/1849, f. 31) De precizat că ambele rapoarte (din Nandra și Gâmbuț) sunt documente oficiale, fiind cerute de Guvernatorul Transilvaniei, baronul Wohlgemuth, prin adresa nr. 851.

Concluzii. Trebuie spus că, în timpul acestui real război civil, și românii au făcut unele victime în rândul maghiarilor. Iată ce scrie ziaristul și omul de cultură George Bariț: „Istoricii și publiciștii maghiari scriu și până astăzi cu multă pasiune despre faptele crude și sălbătice ale românilor din 1848-49. Da, românii au comis și ei, în acei ani, multe omoruri crunte și nu noi vom fi [aceia] care să le netezim vreodată. Faptele complicate

¹⁴⁴ În volumul lui Alexandru Lupeanu-Melin, *Evocări din viața Blajului*. Ediție, prefață și glosar de Ion Buzași, Editura Arhidiecezană „Buna Vestire”, Blaj, 1999, autorul indică 30 de morți: „Dimineața, în fânațele Gâmbuțului, spre Fărău, chenteșii (voluntari în armata de eliberare a lui Kossuth, în 1848, n. ns.) au împușcat, fără judecată, 30 de bătrâni, adunați în puterea nopții de prin sat...Moșnegi, care nu putuseră purta lancea, să urmeze pe Axente, căpitanul de la Blaj”

¹⁴⁵ *ocnă*, s.f. – închisoare.

¹⁴⁶ *birău*, s.n. – primar rural (din magh. *biró*).

¹⁴⁷ Și scrisoarea aceasta a fost publicată, aidoma celei din Nandra, cu multe greșeli, lecțiuni incorecte, omisiuni de cuvinte etc. în cele două volume: cel coordonat de Dumitru Suci, 2014, p. 334-335, respectiv Ana Hancu, *Drama Ardealului*, 2012, p. 493-494. Varianta de față este reprodușă după vol. coordonat de Dumitru Suci, care ni s-a părut mai aproape de original.

[săvârșite], nobile sau infame, să fie mărturisite din toate părțile, tocmai precum s-au întâmplat acelea. Istoricul, însă, este dator, are și tot dreptul ca să descopere, înainte de toate, pe autorii, pe primii provocatori și vărsători de sânge în acest război, ca și în oricare altul.

Românii, până în octombrie [1848] n-au vărsat sânge unguresc nici cât îi curge cuiva din nas. Ei n-au maltratată până atunci pe niciun maghiar. Ei au suferit barbariile din Abrud [Județul Alba], omorurile de la Sâncrai [Sâncraiu Almașului, Județul Cluj], măcelul de la Mihălț [Județul Alba] și cel de la Luna [Județul Cluj], întemnițările din tot cuprinsul țării, numai pentru că au ținut la drepturile lor omenești, politice și civile. Românii au suferit toate acelea atrocități, dară le-au ținut minte. Atâtea câte rele li s-au întâmplat, până la 1 octombrie, ar fi fost prea de ajuns pentru un popor încă pe atât de blândoc [foarte blând], pentru ca să-l împintene [împingă] spre răzbunare, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte.”¹⁴⁸

De menționat faptul că atrocitățile cărora le-au căzut victime cei patru bărbați din Nandra nu au fost făcute de către maghiari din cele două sate ungurești, Bichiș și Ozd, ceea ce a dus la o bună conviețuire, în vremurile care au urmat, dintre românii și maghiarii comunei Bichiș. Aproape toate casele din Nandra au fost făcute de meșteri din Ozd sau Bichiș, după cum năndrenii le vindeau acestora fân și diverse produse agricole.

¹⁴⁸ Bariț, George, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani din urmă*. Volumul I. Ediția a II-a, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Brașov, 1994, p. 302.

Participarea nădrenilor la Primul Război Mondial

La 28 iunie 1914, la Sarajevo este ucis, prin împușcare, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, arhiducele Franz Ferdinand, și soția sa, principesa Sofia Chotek, mamă a doi copii, de către studentul anarhist Gavrilo Princip. Acest atentat a dus la declanșarea Primului Război Mondial. Austro-Ungaria a declarat imediat război Serbiei, considerată principalul vinovat în săvârșirea atentatului. Împăratul Franz Joseph, care nu agreea viziunea liberală a nepotului său, a spus, cu cinism, că, „printr-un act oribil, de fapt Dumnezeu a restabilit ordinea”¹⁴⁹.

Franz Ferdinand s-a bucurat de multă simpatie printre românii din Transilvania (era adesea asemănat cu împăratul Iosif al II-lea), în accederea lui la tron punându-și mari speranțe, mai mari decât le aveau în bătrânul Franz Joseph, de care s-au simțit trădați în 1867, cu ocazia realizării Dualismului austro-ungar, prin care transferul de putere a mers spre Budapesta, nu spre Viena. Or, arhiducele punea în discuție dualismul austro-ungar, fiind un mare susținător al naționalităților. E semnificativ în acest sens faptul că, pe panglica aferentă coroanei de flori, depusă la scriul lui Franz Ferdinand, de către delegația românilor din Transilvania, era scris: „Ultimei noastre speranțe, cu devoțiune loială.”¹⁵⁰ În toate parohiile ortodoxe și greco-catolice din Transilvania au avut loc slujbe de pomenire a arhiducelui și a familiei sale.

Cum se știe, România și-a declarat neutralitatea în prima fază a războiului. La 4 august 1914, Austro-Ungaria decretează mobilizarea generală. Inițial s-a crezut că va fi un război scurt, că sârbii vor fi învinși

¹⁴⁹ Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război. 1914-1916*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, p. 40.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 63.

ușor, iar soldații vor fi acasă de Crăciun. Pentru a câștiga simpatia României și a o determina să intre în Război alături de Puterile Centrale, românii din imperiu li se fac unele concesii minore: ordinele guvernamentale erau traduse și în românește, soldații aveau dreptul de a purta cocarde tricolore românești, de a arbora drapelul românesc sau de a intona cântecul *Deșteaptă-te, române!* Politicienii maghiari susțineau România în dobândirea Basarabiei, readucând în discuție pericolul panslavismului. Românii din Ardeal erau loiali împăratului de la Viena, cum fuseseră și în războaiele anterioare, astfel că zeci de mii de soldați și ofițeri români au fost decorați pentru eroismul lor, dovedit pe câmpurile de luptă. Deși exista suspiciunea că românii ar putea trăda, asemenea cazuri au fost rare, pentru că puțini români au dezertat și s-au refugiat în România (documentele vorbesc de 405 persoane, dintre care multe se aflau deja în România la începerea ostilităților și nu au revenit în Transilvania, pentru a se înrola în armata austro-ungară).

Oricum, din spirit de precauție, liderii politici și militari din imperiu au decis ca regimentele cu majoritate românească să fie dislocate în Galiția, Italia sau Serbia, îndepărtate de zonele etnice din care proveneau soldații.

La mobilizarea generală, românii nu au creat probleme autorităților, din motivele arătate mai sus. Se crede că cel puțin o jumătate de milion de români au fost înrolați în armata austro-ungară. La început, sentimentul de loialitate față de împărat (cultivat prin școală, biserică și armată) era foarte puternic, încât un ardelean, Petre Nemoianu, spunea: „Între sentimentul național și dragostea pentru tron o voi alege pe a doua.”¹⁵¹

După intrarea României în război, loialitatea este înlocuită cu identitatea națională, mai ales că, în noiembrie 1916, moare împăratul Franz Joseph, cărora toți soldații îi juraseră credință, încât acum aceștia se simțeau degrevați de jurământul depus. În intervalul 1916-1918, peste 100.000 de soldați români au dezertat de pe front și cei mai mulți s-au înrolat în Armata Română.

¹⁵¹ *Români mureșeni pe fronturile Marelui Război. Documente.* Ediție, studiu introductiv și note de dr. Vișil Pană. Prefață de prof. univ. dr. Cornel Sigmirean, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 2018, p. 23.

Participarea năndrenilor la Primul Război Mondial

Cavaleria germană, atacând o poziție de artilerie a Armatei Române.

Sursa: <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/1916-romania-intra-in-razboi-campania-esuata-din-transilvania>

În intervalul 1 august 1914-1 noiembrie 1918, un număr de 484.924 de români ardeleni au fost mobilizați în armata austro-ungară, conform datelor centralizate ale chestionarelor standardizate, trimise de Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), cu sprijinul Directoratului General de Interne din Cluj, prin Circulara din 23 noiembrie 1921. Chestionarul a fost trimis tuturor localităților din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș. Rapoartele cerute au fost redactate de secretarii primăriilor și contrasemnate de primari, preoți, învățători sau plugari „mai de frunte”¹⁵². Cele două file cu situația din Nandra au fost redactate la „26 dec. 1921”, de

¹⁵² Ioan Popa, *Dascăli români transilvăneni în Primul Război Mondial*, în *Anuarul cercului de studii istorice și sociale*, nr. XI, anul școlar 2015-2016, p. 22.

către secretarul primăriei (indescifrabil), fiind contrasemnate de primarul Iacob Alexa și învățătorul Victor Drăgan, care se întorsese de pe front.

Din Nandra au fost mobilizați 50 de soldați¹⁵³ (din totalul de 255 de locuitori, câți avea Nandra la recensământul din 1910), din care 6 nu s-au mai întors acasă.

Iată numele celor 50 de luptători: Astăluș Nicodim, Boldea George, Boldea Nicolae, Brudan Filon, Brudan Gligor, Brudan Ilie, Brudan Ioachim, Brudan Iosif, Brudan Nicolae, Brudan Onisie, Brudan Onisie, Brudan Vasilie, Circa Emil, Circa Ioan, Circa Manasie, Coman Gheorghe, Coman Ioan, Cosma George, Cosma Isăilă, Cosma Ilie, Cosma Vasile, Cosma Vasilie, Drăgan Victor, Iacob Alexa, Iacob George, Iacob George, Iacob George, Iacob George, Iacob Ilisie, Iacob Ioan, Iacob Ioan lui Ilisie, Iacob Nicolae, Iacob Vasilie, Micu (?) George, Moga Tănase, Nistor Petru, Popa Tudor, Poruțiu Alexandru, Poruțiu Ioan, Poruțiu Onisie, Poruțiu Petru, Poruțiu Todor, Răchită Nicolae, Suciu Gheorghe, Trif Ioan, Trif Todor, Trif Vasile, Țiboc Ioan, Țiboc Iosif, Țiboc Onisie, Țiboc Vasilie.

Analizând datele din rubricatura „Tabloului nominal despre locuitorii români, cari au luat parte la războiul din anii 1914-1918”, constatăm următoarele: ca loc al nașterii, 45 erau născuți în Nandra, unul în Gâmbuț (Astăluș Nicodim), unul în Ponor (Moga Tănase), unul în Ațintiș (Nistor Petru), iar unul în Benic (sat în comuna Galda de Jos, din județul Alba), adică învățătorul Drăgan Victor.

Ca „ocupație civilă”, 48 erau agricultori, unul pantofar (Iacob George), iar unul învățător (Drăgan Victor). Apropo de învățător, este interesant că acesta a fost trimis direct pe front, nu a fost mobilizat în spatele frontului, cum se întâmpla cel mai adesea cu învățătorii (evitarea frontului, în frecventele războaie din imperiu, era una dintre mizele alegerii meseriei de dascăl). Probabil că acest învățător va fi fost un fel de „formator de opinie” pentru săteni, încât autoritățile maghiare l-au

¹⁵³ Conform situației întocmite de ASTRA, două file păstrate la Arhivele Naționale, Seviiciul Județean Sibiu, Fond ASTRA, inv. nr. 453, dosar 1/B, f. 238.

Participarea năndrenilor la Primul Război Mondial

pedepsit, trimțându-l direct pe front, de unde a avut norocul să revină sănătos. „În caz de război – scrie doctorul în istorie, Ioan Popa –, favorul mobilizării în spatele frontului, în posturile didactice, se putea obține la solicitarea inspectorilor școlari. În urma unor astfel de intervenții pe lângă Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Budapesta, Consistoriul Arhidiecezan Ortodox a reușit să obțină, în anii 1914-1915, dispensarea pe termen nedeterminat a unui număr de 148 de învățători (din 158 propuși). Valorile coeficienților de referință demonstrează, fără excepție, că profesia de învățător conferă șanse suplimentare de mobilizare în spatele frontului și, ca atare, de evitare a pericolelor inerente câmpurilor de luptă.”¹⁵⁴

Coloană de refugiați români, ajunsă din urmă de trupele germane.

Sursa: <http://www.cuvantul-ortodox.ro/margarita-ioana-vulcanescu-pagini-inedite-de-jurnal-din-timpul-primului-razboi-mondial-la-ce-a-folosit-atata-sange-varsat-in-zadarmi-e-necaz-pe-lasii-pe-miseii-care-s-au-vandut-si-pe-ei-si-au/>

¹⁵⁴ Ioan Popa, *op. cit.*, p. 322.

În privința „gradului avut în miliție”, situația era următoarea: 38 de soldați, 3 frunțași (Iacob George, Iacob George, Trif Todor), 8 caporali (Circa Emil, Circa Ioan, Circa Manasie, Cosma Ilie, Iacob Nicolae, Moga Tănase, Poruțiu Ioan, Poruțiu Petru) și 1 sergent (Trif Todor). Să precizăm că „miliția” însemna, în vechea organizare militară, armată nepermanentă sau de rezervă, care cuprindea și unele corpuri speciale de armată, cuvântul însemnând, prin extensiune, serviciu militar, armată.

După gradul avut în „miliție”, urma rubrica „Decorat cu medalia”, dar niciunul dintre cei 50 de soldați din Nandra nu a primit vreo decorație. Dintre cei 50 de năndreni, care au luat parte la război, 49 au fost chemați „la partea activă, ca soldați pe front” și doar unul singur (Brudan Onisie) a fost convocat „la partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau mobilizat pe loc”. Niciun recrut nu a fost convocat pentru a fi arestat sau internat și niciunul dintre ei nu a fost refugiat. (Rubricatura formularului distribuit de ASTRA se referea la faptul că autoritățile maghiare au arestat mulți români, între 400 și 500 de persoane au fost internate în lagărele de la Taplosülye și Ostffyasszonyfa – actualmente în Ungaria –, iar alți români ardeleni s-au refugiat în România.)

În privința „sortii individuale în timpul războiului”, situația se prezintă astfel, conform aceleiași rubricaturi: niciun „mort pe câmpul de luptă”, niciun „mort în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor”. Niciun soldat nu s-a întors acasă ca invalid sau „rănit, bolnav, însă în prezent e sănătos”, toți cei 45 de soldați reveniți în sat fiind deplin sănătoși. La rubrica „Dispăruți” sunt consemnate 5 persoane (Circa Manasie, Cosma Isăilă, Iacob George, Trif Ioan, Trif Vasilie). După Trif Vasilie, a rămas o văduvă, respectiv după Trif Ioan, o văduvă și patru copii.

Năndrenii au contribuit și financiar la eforturile de război. Satul, care avea atunci o populație de 255 de suflete, a donat 1500 de lei, față de cei din Gâmbuț, de pildă (483 la număr), care au contribuit cu doar 5000 de lei, cei 30 de români din Bichiș au dat 200 de lei, iar românii din Ozd (12 la număr) au strâns 50 de lei.

Participarea năndrenilor la Primul Război Mondial

Așa cum se știe, la 15 august 1916, România a intrat în război de partea Antantei. Încă în aceeași lună, primele unități ale Armatei Române pătrund în Transilvania, pentru eliberarea acesteia din robia austro-ungară. În teritoriile eliberate, administrația maghiară este înlocuită cu administrația românească. Timp de o lună și jumătate, în sudul și estul Transilvaniei au loc lupte cu armatele germană și austro-ungară.

Entuziasmul cu care a fost primită Armata Română de către românii ardeleni nu a durat mult. Datorită atacării României în sud, de către Bulgaria, efective importante ale Armatei Române au fost retrase din Transilvania. Acest lucru a dus la un contract al armatelor germană și austro-ungară, conduse de generalul Erich von Falkenhayn, ofensivă care a impus retragerea tuturor unităților Armatei Române în interiorul granițelor naționale, la sfârșitul lui noiembrie 1916. Administrația românească recent instalată a fost înlocuită cu cea maghiară. Au început acum procesele pentru „trădarea de țară”. De teama represaliilor, mulți români ardeleni au luat calea exilului. „Conform unor estimări – scriu reputații istorici Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan –, numărul refugiaților a totalizat 80.000 de persoane, dintre care 2000 erau ofițeri în rezervă în cadrul armatei austro-ungare, bunurile acestora fiind confiscate de autorități.”¹⁵⁵

Trebuie spus că mulți români înrolați în armata austro-ungară (între care și unii năndreni) au căzut prizonieri la ruși (prizonierii români ardeleni erau concentrați mai ales la Darnița, lângă Kiev). Mulți dintre aceștia au dorit ca, la intrarea României în război, să intre în armata acesteia, ceea ce s-a și întâmplat cu peste 8500 de ofițeri și soldați.

La sfârșitul războiului, era clar că Imperiului Austro-Ungar îi sunase ceasul. Liderii Partidului Național Român (PNR) și cei ai Partidului Social-Democrat din Ungaria (PSDU), într-un consens rar întâlnit la liderii politici români, au hotărât crearea unui singur organism de conducere – Consiliul Național Român Central (CNRC) –, în care să intre câte șase dintre liderii celor două formațiuni politice. În condițiile în care

¹⁵⁵ Pop, Ioan-Aurel; Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, ed. cit., p. 314.

negocierile de la Arad, din 13-14 noiembrie 1918, dintre reprezentanții Guvernului maghiar (a cărui delegație a fost condusă de sociologul Oszkár Jászi) și cei ai CNRC au eșuat, s-a hotărât convocarea unei mari Adunări Naționale, la Alba Iulia, pentru data de 1 Decembrie 1918.

Năndrenii și Marea Unire din 1918. Din păcate, din Nandra, dar nici din satele din jur, nu au existat delegați oficiali la Alba Iulia, dar nu este exclus ca unii năndreni să fi participat, pe cont propriu, la acel mare eveniment, mai ales că județul Mureșul era unul limitrof cu Alba. Din datele existente în volumul *Românii mureșeni pe fronturile Marelui Război*, rezultă că „actualul județ Mureș a fost prezent la marele eveniment prin 316 locuitori din 36 de localități, care i-au susținut pe cei 102 delegați oficiali.”¹⁵⁶ Dintre localitățile mai apropiate, doar din Luduș au participat 6 persoane, fără ca localitățile Ocna Mureș, Târnăvei sau Iernut să aibă reprezentanți oficiali.

Dintr-un studiu al profesorului sibian Ioan Popa, rezultă că ASTRA a cerut localităților și un raport cu patru întrebări, pe lângă listele cu participanții la război: „Cele patru întrebări ale *Raportului* erau: 1. Care e valoarea aproximativă a contribuțiilor benevole făcute de românii din comună în natură în cursul războiului? Anume, albituri date pe seama spitalelor, ciorapi, mănuși, pumnășei, căciuli de zăpadă trimise celor de la front, alimente date armatei în mod gratuit pe la începutul războiului etc.; 2. La care sumă se urcă toate pagubele de război pe care le-a avut comuna?; 3. În toamna anului 1918 fost-a revoluție în comună? Cum s-a urzit, cum s-a dezvoltat, fost-au în comună devastări, stricăciuni, vărsări de sânge, cine a fost omorât sau vulnerat și în urmă cum a fost stinsă revoluția? S-a format gardă națională în comună? Sub a cui conducere?; 4. La adunarea mare de la Alba-Iulia, ținută la 1 Decembrie 1918, câți locuitori din comună au participat, la a cui îndemnare și sub a cui conducere?”¹⁵⁷

¹⁵⁶ *Românii mureșeni...*, op. cit., p. 17.

¹⁵⁷ Ioan Popa, *art. cit.*, p. 21.

Participarea năndrenilor la Primul Război Mondial

Întrebându-l pe domnul profesor Ioan Popa dacă ar putea exista în arhive și *Raportul* trimis de Primaria din Nandra, domnia sa mi-a răspuns: „Din păcate, pentru comitatul Alba de Jos [din care făcea parte satul Nandra, n. I.R.] am identificat un singur *Raport* (al unei comune din plasa Sângătin). În anii 2016-2020, cu ajutorul personalului Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, am identificat Rapoarte pentru cca o treime din comunele din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș. Datele exacte le voi publica în volumul la care lucrez în prezent (volum care încheie seria consacrată anchetei Astrei).” (mesaj prin e-mail, la 5 aprilie 2021).

Formarea „României dodoloațe” (Lucian Blaga) îi va fi bucurat și pe năndreni, care scăpau astfel de robia milenară.

Jertfele năndrenilor în Al Doilea Război Mondial

Începutul războiului. Al Doilea Război Mondial a început la 1 septembrie 1939, când Germania a invadat Polonia, sub pretextul că polonezii au efectuat o serie de operațiuni de sabotaj împotriva unor obiective germane, situate în apropierea graniței.

În condițiile date, când Franța și Anglia nu ne mai puteau oferi niciun fel de garanții, fiind ele însele ocupate sau bombardate de Germania, singura alternativă a României era ralierea la Germania hitleristă și Italia fascistă, pentru recâștigarea teritoriilor pierdute în 1940: Basarabia (reîncorporată de Uniunea Sovietică, împreună cu nordul Bucovinei și ținutul Herța – ultimele două teritorii fiind luate drept compensații pentru folosirea, timp de 20 de ani, a resurselor Basarabiei), respectiv nord-vestul Ardealului (ocupat de Ungaria horthystă). Un alt obiectiv al României și al războiului antisovietic era oprirea bolșevismului ateist, distrugător de biserici, mănăstiri etc.

Mai trebuie precizat că prima parte a războiului (până la depășirea Nistrului) a avut azeziunea poporului și a tuturor partidelor politice.

La 22 iunie 1941, Ion Antonescu a dat următorul Ordin de zi către armată:

„OSTAȘI,

V-am făgăduit din prima zi a noii Domnii și a luptei mele naționale să vă duc la biruință; să șterg pata de dezonoare din cartea Neamului și umbra de umilire de pe fruntea și epoleții voștri.

Azi a sosit ceasul celei mai sfinte lupte, lupta drepturilor strămoșești și a bisericii, lupta pentru vetrele și altarele românești de totdeauna.

OSTAȘI,

Vă ordon: treceți Prutul!

Jertfele năndrenilor în Al Doilea Război Mondial

Zdrobiți vrăjmașii din Răsărit și Miază-Noapte!
Dezrobiți din jugul roșu al bolșevismului pe frații noștri cotropiți!
Reîmpliniți în trupul țării glia străbună a Basarabilor și codrii
voievodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile voastre.

OSTAȘI,

Plecați azi pe drumul biruințelor lui Ștefan cel Mare, ca să
cuprindeți cu jertfa voastră ceea ce au supus strămoșii noștri cu lupta lor.

Înainte!

Fiți mândri că veacurile ne-au lăsat aci strajă dreptății și zid de
cetate creștină.

Fiți vrednici de trecutul românesc!

OSTAȘI,

Veți lupta cot la cot, suflet de suflet, lângă cea mai puternică și
glorioasă armată a lumii. Îndrăzniți să vă măsurați vitejia și să vă dovediți
mândria camarazilor noștri. Ei luptă pe pământul moldovean, pentru
granițele noastre și pentru dreptatea lumii.

Fiți vrednici de cinstea pe care v-au făcut-o istoria, Armata Marelui
Reich și neîntrecutul ei comandant, [...]!

OSTAȘI,

Înainte!

Să luptați pentru gloria Neamului. Să muriți pentru vatra părinților
și a copiilor voștri. Să cinstiți prin vitejia voastră amintirea lui Mihai Vodă
și a lui Ștefan cel Mare, a martirilor și eroilor căzuți în pământul veșniciei
noastre, cu gândul țintă la Dumnezeu.

Să luptați pentru dezrobirea fraților noștri, a Basarabiei și
Bucovinei, pentru cinstirea bisericilor, a vieții și a căminurilor batjocorite
de păgâni cotropitori.

Să luptați pentru a ne răzbuna umilirea și nedreptatea. V-o cere
Neamul, Regele și Generalul Vostru.

OSTAȘI,

Izbânda va fi a noastră. La luptă!

Cu Dumnezeu înainte!

Comandant de căpetenie al Armatei:

22 iunie 1941

GENERAL ANTONESCU”

Regimul antonescian. Ca să-și legitimizeze regimul, Antonescu a organizat, în 1941, două plebiscite¹⁵⁸, cu vot deschis și oral, la urne existând liste separate pentru cei care urmau să spună NU. Rezultatul a fost cel scontat: 99,99% voturi DA, la primul plebiscit, și aproximativ 99% la cel de-al doilea. Așa cum va spune Iuliu Maniu, un asemenea plebiscit „era complet lipsit de libertatea necesară manifestării opiniilor și sentimentelor adevărate ale țării”. Partidele politice au rămas suspendate, dar liderii lor s-au putut manifesta în voie, astfel că Iuliu Maniu și I.C. Brătianu au comunicat cu Antonescu prin... memorii și scrisori! După ce trupele române au ajuns la est de Nistru, cei doi lideri au cerut în repetate rânduri retragerea acestora în țară, dar fără succes.

Guvernarea antonesciană s-a caracterizat prin adâncirea alianței cu Germania nazistă („Noi ne-am așezat pe Axa Roma-Berlin – spunea Antonescu. Mergem sută în sută și cu cea mai mare cinste în această direcție. [...] Neputând conta pe Anglia și neputând merge alături de Rusia, Germania era singura forță pe care ne puteam rezima, atât în ce privește sprijinul politic și economic, cât și în ce privește posibilitățile de a ne crea o reală putere armată, pe care s-o folosim la momentul potrivit, în modul cel mai corespunzător intereselor noastre.”¹⁵⁹

Trebuie menționat faptul că, pe toată durata războiului, economia românească era una foarte bună, grație și politicii promovate de guvernul Antonescu (guvern care avea oameni deosebit de capabili, precum Mircea Cancicov, la economie, minister unde mai lucra și Mircea Vulcănescu). Istoricii spun că prezența trupelor române dincolo de Nistru „a avut, totuși, un rezultat semnificativ: păstrarea autonomiei statului român în relațiile sale

¹⁵⁸ *plebiscite, plebiscite*, s.n., Consultare prealabilă a cetățenilor, care urmează să se pronunțe prin „da” sau „nu” asupra unui proiect de lege sau a unui act de stat de o importanță deosebită.

¹⁵⁹ Dinu C. Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial: de la 15 septembrie 1939 la 23 august 1944*, în Stephen Fischer Galați; Dinu C. Giurescu; Ioan-Aurel Pop, *O istorie a românilor. Studii critice*, Fundația Culturală Ronână – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1988, p. 266.

cu Berlinul. Această autonomie a făcut posibilă întoarcerea armelor și alianțelor în august 1944.”¹⁶⁰ În plus, grație acestei autonomii, România nu a fost ocupată de Germania (cum s-a întâmplat cu Ungaria), iar „soluția finală” nu a fost aplicată în țara noastră. România a fost una din puținele țări în care evreii nu au fost obligați să poarte „steaua lui David” (cum s-a întâmplat cu cei din Ardealul cedat Ungariei, prin Diktatul de la Viena).

La presiunea Germaniei, Antonescu a pus în aplicare un ansamblu de legi rasiale și antisemite. Primele legi antisemite le aplicase Carol al II-lea (interzicerea căsătoriilor dintre români și evrei, deși regele însuși trăia cu o amantă evreică, Elena Lupescu Wolf, cu care se va și căsători, în 1947, sancțiunea pentru încălcarea acestei legi constând în închisoare de la 2 la 5 ani; evreii nu puteau dobândi proprietăți rurale și nu puteau purta nume românești etc.).

La 23 august 1944, mareșalul Ion Antonescu a fost arestat în timpul unei audiențe la Regele Mihai, iar România a întors armele împotriva Germaniei naziste.

După trecerea Nistrului, în presă au apărut anumite accente critice, exprimate însă destul de voalat, datorită cenzurii militare. Desigur, presa comunistă ilegală a fost din start împotriva războiului antisovietic.

După bătălia de la Stalingrad, tonul presei se schimbă sensibil, în sensul că se manifesta tot mai evident opoziția față de regimul antonescian, publicându-se știri despre marile cotituri ale războiului, cum a fost debarcarea trupelor anglo-americane în Normandia (6 iunie 1944). La 10 august 1944, *România liberă*, aflată încă în clandestinitate, a publicat declarația de constituire a Blocului Național Democrat, care, împreună cu aramata și cu Regele Mihai, vor acționa pentru arestarea mareșalului Antonescu, hotărât să continue războiul alături de Germania, în ciuda semnalelor tot mai clare că dezastrul acesteia este aproape. Dictatura antonesciană se va sfârși, dar locul ei va fi luat de o altă dictatură, cea comunistă, care se va dovedi cea mai lungă din istoria României: peste patru decenii!

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 270.

Soldați români luați prizonieri, după bătălia de la Stalingrad (după *Historia special*, an II, nr. 2, mart. 2013, p. 46-47).

Concluzii. În aprecierea rolului jucat de Ion Antonescu, merită reprodusă concluzia unui mare istoric, Dinu C. Giurescu: „A fost Ion Antonescu «al treilea om al Axei»? Mareșalul a fost, de fapt, omul țării sale. A luat conducerea într-un moment când liderii politici români cu autoritate n-au voit să preia guvernul. A condus echipa necesară raporturilor de forțe din anii 1941-1944. Are meritul, în condițiile-limită ale celui de-al Doilea Război Mondial, de a fi păstrat autonomia statului român, cu întocmirile și instituțiile sale fundamentale. Are meritul de a fi salvat de la «soluția finală» viața a circa 350 000 de evrei români. Poartă răspunderea deportării evreilor basarabeni și bucovineni în Transnistria, din care cel puțin 108.710 au pierit acolo. Poartă răspunderea războiului.”¹⁶¹

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 271.

Jertfele năndrenilor. În al Doilea Război Mondial, năndrenii au participat cu mai puțini soldați, în comparație cu Primul Război Mondial, datorită politicii diferite de mobilzare, ca și faptului că populația satului scăzuse, față de începutul secolului.

Din evidențele pe care le deținem până în prezent, rezultă că din Nandra au fost mobilizați 21 de soldați, comprativ cu 50, în 1914, din care s-au întors acasă doar 9, 12 căzând pe câmpul de luptă sau fiind dați dispăruți. Iată numele acestora:

1. **Brudan Aron**
2. **Brudan Ioachim**
3. **Brudan Viorel**
4. **Circa Viorel**
5. **Coman Gheorghe**
6. **Cosma Ilie**
7. **Iacob Vasile**
8. **Moga Laurean**
9. **Nistor Gheorghe**
10. **Popa Gheorghe**
11. **Răchită Nicolae**
12. **Trif Viorel**

Alături de aceștia, au mai participat la război, dar au avut norocul să se întoarcă acasă, devenind veterani: Andreșan Ioan, Brudan Aurel, Brudan Dionisie, Brudan Ilarie, Brudan Ilie, Brudan Iovian, Cozma Casian, Iacob Alexandru (Lexuț), Iacob Ioan, Iacob Ioan (Alexie), Iacob Iuănaș, Luca Nicolae, Mâtcă Gheorghe, Păcurar Ilarie, Popa Vasile, Răchită Gheorghe, Trif Șofron.

Au supraviețuit unora dintre cei amintiți următoarele văduve: Brudan Emilia, Brudan Maria, Brudan Milia, Cosma Ilona, Mâtcă Ana, Popa Silvia.

Unii dintre acești soldați au ajuns, pe frontul din Răsărit, până la Cotul Donului, unde au murit (precum soldatul Iacob Vasile), iar alții au participat și la războiul din Vest, după 23 august 1944, când România a

întors armele împotriva Germaniei hitleriste (soldatul Moga Laurean a murit undeva în Munții Tatra). Dintre veteranii din Nandra, Mâtcă Gheorghe a fost decorat cu „Virtutea Militară și Serviciul Credincios”, iar Trif Șofron a primit, în 1945, „Virtutea militară, cl. I cu spade” și „Bărbăție și credință, cl. III, cu spade”, ambii pentru fapte vitejești în război.

Datorită faptului că satul Nandra nu a făcut parte din nord-vestul României, cedat Ungariei horthyste în 1940, iar în timpul războiului a rămas în afara operațiunilor militare, în Nandra nu au murit soldați, cum s-a întâmplat pe raza unor localități vecine, aflate mai aproape de linia frontului (la Ațintiș au căzut 25 de eroi, la Cecălaca – 20, iar la Luduș – 238 de eroi români, 56 sovietici și 18 martiri evrei și români, la Târnăveni 491 de eroi români și 94 sovietici)¹⁶².

În volumul semnat de Vasile T. Suciu, *Eroi și martiri ai reîntregirii României Mari (1940-1945)*, Editura Tipomur, Târgu-Mureș, 2006, există un *Tabel nominal cu unii din veteranii care au luptat la OARBA DE MUREȘ, pentru eliberarea Transilvaniei de sub teroarea horthystă, în perioada 23 august 1944- 25 octombrie 1944, a[le] căror memorii de război au fost publicate în revista Vatra din Târgu-Mureș, între anii 1975-1989, prin concursul prof. Vasile T. Suciu din Târgu Mureș*, iar pe lista celor 78 de veterani, se găsesc și doi din Nandra: **Iacob Ioan și Păcurar Ilarie**.

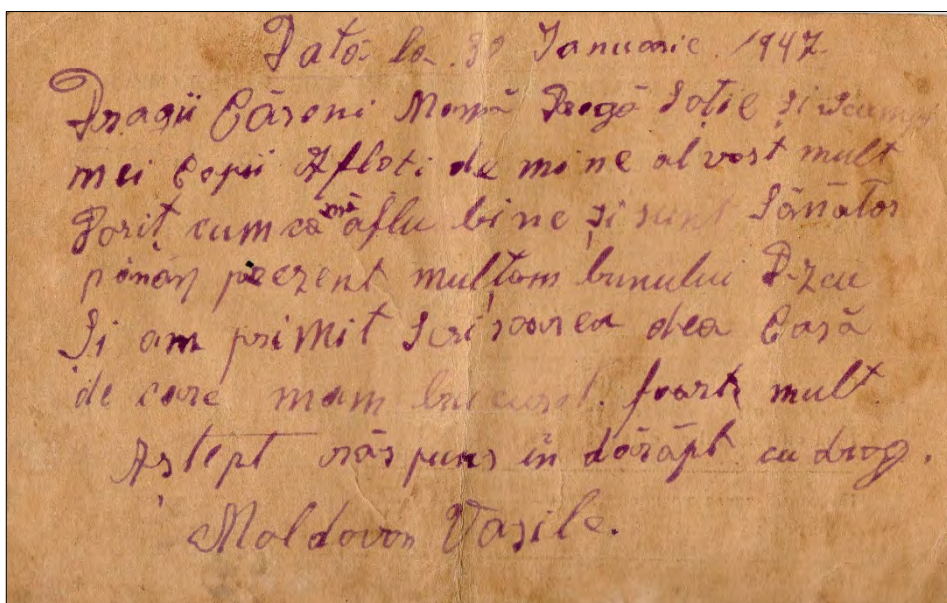
Căutând în revista *Vatra* mărturiile lor, nu am găsit cele două texte interesante.

După întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste, prin zona comunei Bichiș au trecut, în funcție de mersul frontului, trupe nemțești, maghiare, apoi românești și sovietice. Conform mărturiilor năndreanului Octavian Poruț, copil pe atunci, la un moment dat, armata horthystă, care a venit dinspre Luduș, pe direcția Bichiș-Ozd, a fost salutată, în capul satului, de un grup de năndreni, cea mai entuziastă fiind „Șuștărița”, care striga, cu toată puterea: „Előre! Előre!” („Înainte! Înainte!”). Din aceeași

¹⁶²Date preluate din vol. Vasile T. Suciu, *Eroi și martiri ai reîntregirii României Mari (1940-1945)*, Editura Tipomur, Târgu-Mureș, 2006, p. 327-329.

Jertfele năndrenilor în Al Doilea Război Mondial

sursă, Octavian Poruț, am aflat că, în Nandra, a existat un punct sanitar pentru tratarea răniților ruși. În ciuda îngrijirilor, doi dintre acești soldați au murit, fiind îngropați în cimitirul satului, la intrarea în acel loc, pe stânga, aproape de drumul care există și azi. După mai mulți ani, soldații au fost deshumați și duși, probabil, în cimitirul din Luduș, unde se găsesc și azi pietre funerare ale unor eroi sovietici necunoscuți.

Carte poștală rară, trimisă de prizonierul Vasile Moldovan, din satul Stupini (jud. Bistrița-Năsăud), familiei sale, la 30 ianuarie 1947. Asemenea cărți poștale vor fi fost trimise și de prizonierii români din Nandra, aflați în lagăre sovietice. (Arhiva prof. Iosif Pop, Luduș, originar din Stupini)

Iată conținutul cărții poștale:

„Data: la 30 ianuarie 1947

Dragii căseni [ai casei, n. ns.], Mamă, dragă soție și scumpii mei copii, aflați de mine, al vost mult dorit, cum că mă aflu bine și sunt sănătos până-n prezent, mulțam bunului Dumnezeu.

Și am primit scrisoarea de-acasă, de care m-am bucurat foarte mult. Aștept răspuns îndărăpt.

Cu drag, Moldovan Vasile”

Moartea eroului Vasile Iacob, la Cotul Donului. Mărturii ale fiicei sale

Moto: „Nu-l uitați pe cel căzut în război.
Strigați-l din când în când pe nume,
Ca și când ar fi viu printre noi,
...și atunci el va surâde în lume.”

Nichita Stănescu

Există multe cărți despre bătălia de la Cotul Donului, punct strategic al bătăliei generale de la Stalingrad, din Al Doilea Război Mondial. „La Cotul Donului – scrie istoricul Alexandru Moraru, din Chișinău – a fost de fapt cel mai mare dezastru al Armatei Române din istorie, unde au căzut mai mult de 200.000 de ostași români (în unele documente și materiale – 150.000). Se scriu însă foarte puține despre acest subiect. Nu se știe de ce, dar presupunem că și dezastrul pe o scară atât de mare a făcut ca opiniile despre eveniment să fie diferite. Nemții dădeau vina pe români, românii pe nemți, nemții pe nemți, românii pe români, ungurii pe italieni... ca la război. Armata Sovietică, după ce a primit ajutoare considerabile de la aliați, încerca de luni bune să respingă forțele Axei și arunca în luptă toate forțele disponibile. Atât de necesară le era această victorie, încât, datorită inconsistențelor de producție, trimiteau în luptă câte un radio la patru tancuri, celebrul sistem o pușcă la doi oameni și comisarii N.K.V.D., cu mitraliera în spatele trupelor ofensive. Adică, era ori la bal ori la cimitir, pentru armata sovietică. Punctele de trecere peste Don erau două poduri, pe care comandamentul român le-a vrut distruse, însă, din cauza legen-

darei încăpățănări germane, acest lucru nu s-a întâmplat. Armata Română epuizase echipamentul de luptă antitanc și cerea insistent aliatului german o reînarmare corespunzătoare, pentru a se susține frontul fără pierderi majore, dar nici asta nu s-a realizat.¹⁶³”

Un supraviețuitor al aceluiași infern, mărturisea¹⁶⁴: „Am văzut iadul pe pământ. Trăgeam cu pușca doar să alung moartea; moartea era rusul. Tovarășul meu bun, soldatul Potop Alexandru, și-a prăpădit de tot tăria și s-a împușcat singur în cap, ca să moară repede.[...] Doamne! Cum se mai ruga la mine un soldat basarabean, cu pântecele flenduri, să-l împușc! Și n-am putut ...”

La Cotul Donului a căzut și eroul din Nandra, Iacob Vasile. Acesta s-a născut în septembrie 1919, la Nandra, avându-i ca părinți pe Iacob Gheorghe și Ileana, fiind unul din cei doi copii ai familiei. El s-a născut pe locul unde astăzi este casa ridicată de Iacob Viorel și Floarea mutându-se, ulterior, pe ulița „După Curte”. Băiatul face 4 clase primare la școala din sat, după care, ca majoritatea copiilor de acolo, rămâne alături de părinți, muncind în gospodărie și agricultură. În 1939 se căsătorește cu Țiboc Elena, având un copil, pe Elena.

Imagine cu alți prizonieri români la Cotu Donului.

¹⁶³ Alexandru Moraru, *Eroii căzuți la Cotul Donului – Documente de arhivă (1)*, în *Artemis*, 11 nov. 2018. Data accesării: 1 aug. 2021.

¹⁶⁴ Cf. Eugen Isachi, pe www.history.ro/sectiune/general/articol/la-Cotul-Donului-dupa-70-de-ani-cu-emoție; accesat: 3 august 2021.

(Fiica, devenită prin căsătorie Elena Cozma, se stabilește în Nandra, având doi copii, Cozma Mirela și Cozma Mirel, nepoții eroului.) Această casă, în care a crescut, a ajuns la maturitate și și-a întemeiat o familie Iacob Vasile, se găsește și azi vizavi de locuința Marioarei Brudan, soră după mamă cu Elena Cozma (n. Iacob), fiica eroului. În aceeași casă, peste ani, aveau să nască și surorile Maria și Elena Trif (căsătorite Suciuc, respectiv Lupu).

În toamna anului 1941, Vasile Iacob pleacă pe front, iar un an mai târziu, revenind acasă într-o permisie, își vede, pentru ultima oară familia. Se întoarce pe frontul de la Cotul Donului, unde, peste câteva luni, toamna, este ucis.

Am obținut câteva informații privind moartea acestuia de la fiica sa, Elena Cozma, din Nandra:

„Tata a plecat pe front în 1941, la câteva luni după începerea războiului. În 1942 a fost acasă, într-o permisie, eu având atunci doi ani. Îmi amintesc că am făcut o fotografie împreună, care avea să fie ultima a tatălui meu. Cred că o mai am pe undeva. În anul 1944 a venit acasă o adresă (probabil de la autoritățile militare), că tata, Iacob Vasile, a fost dat dispărut (tot dispărut a mai fost dat, din Nandra, și Nistor Gheorghe, ceilalți zece soldați căzuți pe front fiind declarați morți, nu dispăruți). Ca urmare a acestei adrese, bunica a primit o pensie de 700 de lei, la fel și mama, în calitate de văduvă, a primit, cât a trăit, aceeași sumă. De asemenea, mama și bunica, în calitate de văduvă, respectiv mamă a eroului de la Cotul Donului, au primit pe Lab, unde este și acum un pământ roditor, două iugăre de pământ, care le-a fost luat ulterior de Iacob Alexă, sub pretextul că ele aveau pământ suficient în altă parte. Nu-mi amintesc în ce calitate le-a luat pământul acest Iacob Alexă, în haosul care a fost imediat după război. La demersul lui Iacob Alexă s-au asociat și Andreșan Ioan și Boldea Partenie.

Trebuie să spun că, în timpul permisiei, tatăl i-a sugerat fiului să nu se mai întoarcă pe front, știind la ce pericole se expune, sau să se automutileze, ca același Iacob Alexă, din Nandra, care, venit tot așa într-o permisie, s-a împușcat în mână stângă, rămânând anchilozat și fiind

Moartea eroului Vasile Iacob, la Cotul Donului

declarat apoi inapt de comisia militară. Dar tata era un om cu simțul datoriei și a hotărât că trebuie să se întoarcă pe front. După câteva luni, în toamna lui 1942, avea să moară la Cotul Donului.

După 1944, probabil după ce familia noastră primise vestea că tata era dat dispărut, un om din Bogata, Bucur Ioan, i-a transmis mamei că are niște fotografii de familie de la tata și că o invită la Bogata, să i le restituie. Se poate deduce de aici că au făcut parte din același regiment sau altă structură militară. Mama, bunica și mătușa Saveta s-au dus la Bogata, să primească acele fotografii și să afle informații privind moartea tatei. Bucur Ion le-a dat fotografiile de familie, pe care tata le avea la el (acest camarad al tatei se afla în apropierea locului în care a fost împușcat tata și i-a luat aceste fotografii și actele pe care le avea, înainte ca trupul să îi fie aruncat în baltă) și a început să le povestească, mai pe ocolite, cum a fost. Celor trei femei li s-a făcut rău, iar atunci omul n-a mai vrut să le spună nimic, pentru a nu le agrava situația.

Am aflat de la mama că, mai târziu, ea a mai încercat să afle amănunte de la Bucur Ioan, dar fără rezultat, lucru ușor de înțeles. Între timp, în țară se instaurase regimul comunist, iar războiul împotriva Uniunii Sovietice devenise oarecum un subiect interzis, iar foștii combatanți pe Frontul de Est preferau să tacă. Mama a decedat, fără a ști împrejurările în care i-a murit soțul.

Dar viața este plină de surprize. Pe la sfârșitul anului 1989, eu lucram, ca vânzătoare, la prăvălia din Bogata. Îmi amintesc bine că era o zi ploioasă, când a intrat în prăvălie un om care venise să își ia rațiile de zahăr, făină și ulei, de la prăvălia în care lucram. S-a uitat fix la mine, apoi m-a întrebat:

- Auzi, tu copilă, tu de unde ești?
- De la Luduș, i-am răspuns.
- Bine, bine, dar de unde ești de loc?
- Din Nandra!

– Tu copilă, tu ești fata lui Sia, că atât de mult semeni cu el! (Sia era numele de alint al tatei, folosit în familie, dar văd că a fost preluat și de camarazii lui, pentru că tata era un om jovial și prietenos.)

Apoi mi-a povestit ceea ce nu le-a putut spune bunicii, mamei și mătușii mele, imediat după război.

Tata, care era ordonanța unui ofițer, s-a deplasat într-o noapte cu mașina, pentru a vedea, la fața locului, starea frontului. Era în toamna anului 1942, încă nu venise iarna năprasnică rusească. Cei doi au ajuns cu mașina lângă o baltă mare, un fel de mlaștină, care fusese înconjurată de ruși. În momentul în care ofițerul a coborât din mașină, a fost împușcat imediat de inamic. Tata a coborât și el din mașină, a dus instinctiv mâna la șold, pentru a-și lua pistolul, dar în aceeași clipă a fost împușcat și el de soldații sovietici, situați în partea opusă a bălții. Trupurile tatei și al ofițerului au stat în apă trei zile, împreună cu trupurile altor 20 de ostași români. După trei zile, trupele sovietice i-au scos pe cei 22 de soldați români din baltă și i-au îngropat, într-o groapă comună, într-un sat din apropierea Stalingradului. Cel puțin au fost înhumați și nu arși, cum făceau uneori trupele sovietice, cu cadavrele ostașilor inamici.

Fiica mea a căutat pe internet această localitate, dar nu a găsit-o. Probabil că, între timp, și-o fi schimbat numele.

Fiindcă tata a murit pe Frontul de Est, nu am putut face, în timpul regimului comunist, niciun demers pentru a afla noi informații privind moartea sa. Înainte de 1989, nici Asociația Veteranilor de Război nu a putut fi constituită, pentru că ar fi trebuit să intre în aceasta asociație și cei care au luptat pe Frontul de Est.

Abia după 1989, actualul primar al comunei Bichiș, domnul Mihaly Ferenczy Attila, pe baza documentelor pe care i le-am prezentat, m-a pus în posesia unui lot de pământ (două iugăre, care ne-au fost luate de Iacob Alexă), la care aveam dreptul, ca urmași ai unui ostaș căzut la datorie. Dar cele două iugăre nu le-am mai primit pe Lab, unde ne fuseseră repartizate inițial, ci în altă parte, fiindcă pe Lab nu mai exista pământ disponibil.”

*

Moartea eroului Vasile Iacob, la Cotul Donului

Au trecut aproape 80 de ani de la luptele purtate la Cotul Donului. Între timp, s-a constituit Asociația Memoriei „Cotul Donului 1942”. Ambasada României din Federația Rusă, prin demersurile perseverente ale fostului ambasador al României în Federația Rusă, Vasile Soare, au reînhumat, într-un cimitir special, oasele soldaților români morți la Cotul Donului.

Pentru toți acești eroi și, în special, pentru cei din Nandra, reamintim versurile lui Nichita Stănescu din poezia *Nu-l uitați*, inclusă în volumul *Un pământ numit România* (1969):

„Nu-l uitați pe cel căzut în război,
lăsați-i din când în când un loc liber la masă,
ca și cum ar fi viu între noi,
ca și cum s-ar fi întors acasă.
De fapt el s-a întors dintre noi întâiul,
numai că s-a întors puțin mai ostenit
și pe un pat nevăzut și-a așezat căpătâiul
lângă veniții acasă din mit.
El și-a făcut lucrul lui acum
poate că îi e sete, o sete arzând
ora până la noi ca un fum.
Deci lăsați pentru el să cadă vin pe pământ.
Nu-l uitați pe cel căzut în război,
strigați-l din când în când pe nume,
ca și cum ar fi viu printre noi
...și atunci el va surâde în lume”

**Veteranul Gheorghe Mâtcă, decorat de cinci ori,
pentru faptele sale eroice de pe frontul celui
de-Al Doilea Război Mondial**

Între cei 24 de năndreni, care au luptat în cel de-al Doilea Război Mondial, soldatul Gheorghe Mâtcă a fost singurul care a primit cinci decorații, fiind avansat, în 1990, de la gradul de caporal (grad pe care îl primise pe front) la cel de sergent.

Născut în satul Nandra, la 9 octombrie 1922, ca fiu al lui Gheorghe Mâtcă și al Mariei, a urmat patru clase primare în satul natal. La 26 aprilie

Veteranul Gheorghe Mâtcă, decorat de cinci ori, pentru faptele sale eroice...

1944, este mobilizat pe front, ca artilerist (aruncător de bombe, calibru 82, 120, 160), fiind încadrat la Grupul 57 Cercetare, cu gradul de caporal. La 2 martie 1945, în Munții Tatra Mică, din Ceholovacia, este rănit, iar la 16 martie 1945 este internat în spital, unde va rămâne până la terminarea războiului.

Pentru faptele sale de vitejie, la 5 martie 1945, este decorat cu medalia „Bărbăție și credință”, cu Spade, clasa a III-a, citat în Ordinul de Zi, nr. 20, din 1945, iar o lună mai târziu, respectiv la 23 aprilie 1945, primește medalia „Virtutea Militară” de Război, fiind citat pe Ordinul de Zi, nr. 5 din 1945.

Conform precizărilor din Livretul Militar, în 1945 i se acordă și Medalia „Victoria URSS”, numele complet al medaliei fiind „Pentru victoria asupra Germaniei în Marele Război pentru Apărarea Patriei, din 1941-1945”, având pe avers profilul lui Stalin, în costum de mareșal.

În 1954, este decorat cu medalia „Eliberarea de sub jugul fascist”.

În sfârșit, conform Legii nr. 68 din 15 iulie 1994, Președintele României, Ion Iliescu, îi acordă Medalia „Crucea Comemorativă a celui de-al Doilea Război Mondial, 1941-1945”, „pentru serviciile militare aduse statului român în timpul celui de-al Doilea Război Mondial”, indiferent pe ce front și în ce perioadă.

Am fost extrem de indignat aflând că, în timpul regimului comunist, nu s-a putut constitui Asociația Veteranilor de Război, din cauza faptului că ar fi trebuit recompensați și cei care au luptat pe frontul de Est, ceea ce ar fi generat un conflict cu URSS.

În schimb, știu bine ce recompense primeau ilegaliștii, pentru că au avut „curajul” să citească *Scânteia* ilegală și să o dea mai departe! Se știe că, la 5 aprilie 1924, Guvernul prezidat de Ion I.C. Brătianu a scos Partidul Comunist din România (PCdR) în afara legii, pentru că acesta milita pentru autonomia provinciilor românești „până la despărțirea totală de statul român”, considerat drept „stat imperialist”. Dar reprezentanții comuniști au activat în continuare, devenind ilegaliști, bucurându-se ulterior de numeroase privilegii: cazare gratuită la hotelurile partidului,

reduceri la biletele de călătorie, tratamente medicale gratuite etc. Iar statutul de ilegalist se obținea foarte ușor, pe baza a două recomandări tovarășești. Așa s-a născut celebra vorbă: „*Puțini am fost, mulți am rămas!*”

O situație asemănătoare cu ilegalistii o au falșii revoluționari din decembrie 1989. Iată un fragment scris, mai în glumă, mai în serios, de cunoscutul interpret de muzică populară, Ovidiu Purdea-Someș, într-o carte pe care am avut onoarea să i-o prefățez, intitulată *Pedepsiți-mă pe mine!* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2014): „Citesc cu uimire textul revendicărilor formulate de cel de-al III-lea Congres extraordinar al Revoluționarilor, desfășurat la Constanța, în 27-28 septembrie a.c.: 40 ha de pământ, 10 ha de pădure, scutire de impozit pe orice fel de venit, scutire de taxe vamale, credite nerambursabile pentru construcții de locuințe, credite bancare cu dobânda salariaților băncii, medicamente și spitalizare gratuită, două locuri de veci, spații comerciale de minimum 10 mp, gratuitate pentru curent electric, telefon, abonament radio-TV, TV-cablu, consum de gaz, agent termic, 100 l benzină gratuit lunar, cazare hotel 1 lună/an gratuit, transport CFR, Tarom și naval gratuit, o pensie de minimum 500 dolari pe lună pentru toată viața, 10 posturi de deputați și 5 de senatori... Lista e mai lungă, și cu mențiunea că de aceste drepturi să beneficieze și urmașii urmașilor...”

Și, în opoziție cu aceste pretenții, se dă exemplul colonelului (r) Liviu Suci, „veteran de război, cavaler al Ordinului «Mihai Viteazul», care, după mulți ani pe front, cu moartea alături la fiecare pas, aștepta să i se dea pământul înapoi, câteva hectare. Și, n-a mai apucat să le primească...”

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion, la aducerea în țară, respectiv la București, a Prințului Carol, viitorul Rege Carol al II-lea

În loc să utilizeze cursa directă Paris-București, inaugurată cu câteva zile înainte, pentru a-și asigura secretul sosirii în țară, Prințul Carol a închiriat, pentru 6 iunie 1930, din Germania, un avion cu 44.000 de franci francezi! • După ce a ajuns pe teritoriul României, avionul princiar a fost nevoit să aterizeze într-un lan de grâu, la Vadul Crișului, fiindcă i se terminase uleiul de motor. • Reperat de un avion plecat din Cluj, avionul princiar este nevoit să aterizeze din nou, lângă Huedin, probabil într-un lan de porumb, fiindcă i se terminase benzina! • Descoperit și aici de același avion din Cluj, Prințul Carol ajunge, în sfârșit, la aeroportul din Someșeni, unde se îmbracă în uniforma de general de aviație, cu decorațiile aferente. • După multe peripeții la trecerea Carpaților, Prințul Carol aterizează pe Aeroportul Băneasa din București, la ora 22,10. • La 8 iunie 1930, Parlamentul României îl va declara Regele Carol al II-lea al României.

Pentru a înțelege aventura revenirii în țară a Principelui Carol, acum 91 de ani (iunie 1930), este nevoie de o mică introducere istorică.

Monarhul Carol al II-lea (1893-1953), cel mai controversat rege al României, a cărui domnie a fost marcată de distrugerea României Mari (iar pentru idealul unirii tuturor provinciilor românești într-un singur stat au murit milioane de români), era primul

născut al Regelui Ferdinand Întregitorul și al soției sale, Regina Maria, devenind astfel Principele Moștenitor Carol al României.

Aventurier și om politic iresponsabil, care punea interesele sale mai presus de interesele Țării (la cedarea Basarabiei, în 1940, de pildă, problema care îl preocupa era dacă statul român poate despăgubi Casa Regală pentru proprietățile pe care le avea în Basarabia pierdută!), Carol a renunțat de mai multe ori la statutul de moștenitor al tronului, pentru a se putea căsători cu diverse alese ale inimii sale, ultima fiind Elena Lupescu.

În 1925, a renunțat din nou la tron și s-a stabilit în Franța, astfel că, în 1927, la moartea tatălui său, Regele Ferdinand, tronul a revenit, pe linia succesiunii, lui Mihai, fiul său și al principesei Elena. Pentru că Mihai era minor (avea doar 9 ani), s-a constituit un Consiliu al Regenței, compus din trei membri: Prințul Nicolae (1903-1978), al doilea fiu al Regelui Ferdinand, care era prim-regent, Patriarhul Miron Cristea și Gheorghe Buzdugan, președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție.

În timpul proastei funcționări a Consiliului Regenței și pe fondul divergențelor dintre partidele politice (PNT și PNL), s-a conturat tot mai mult curentul revenirii în țară a Prințului Carol (curent susținut în secret de însuși Prințul Nicolae, care se simțea copleșit de însemnătatea funcției pe care o avea), adepții acestui curent văzând în Carol omul providențial, capabil să salveze România de la dezastru.

În legătură cu detaliile venirii în țară a viitorului rege, există trei versiuni principale: una apărută în presa vremii, a doua în *Enciclopedia României*, iar a treia în memorialistica ulterioară, fiecare variantă având erori, omisiuni sau cosmetizări, în funcție de interesele sau lipsa de rigoare a autorilor, cum vom arăta mai jos.

Iată acum versiunile din presă, mult mai aproape de realitate și care arată modul în care năndreanul Trif Șofron s-a aflat într-unul din avioanele care l-au adus pe Carol al II-lea în țară, respectiv la București. Vom reproduce, în ordine cronologică, articolele din cinci publicații: *Dimineața* (8 iunie 1930), *Cuvântul* (8 iunie 1930). *Universul* (9 iunie 1930), *Dimineața* (9 iunie 1930), *Curentul* (9 iunie 1930).

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

Pentru toate detaliile venirii în țară a Principelui Carol (inclusiv cu schimbul de telegrame cifrate cu autoritățile militare din Cluj și București), se poate consulta, așa cum am spus, ziarul *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8429, 12 iun. 1930, p. 3.

Relatarea din ziarul „Dimineața”¹⁶⁵

Cum a aterizat avionul la Băneasa

În legătură cu sosirea Principelui Carol, ni se relatează din sursă autorizată următoarele amănunte:

Încă din cursul zilei de 6 iunie, de la orele 7 seara, comandantul Aviației Civile era solicitat la telefon de diferite persoane din oraș și autorități, întrebând dacă Principele Carol a sosit. Răspunsul a fost tot timpul negativ, deoarece Comandamentul Aeroportului Aviației Civile nu avea nicio cunoștință despre o eventuală sosire a Principelui.

Între orele 8-9 seara, la Aeroportul Băneasa a fost un întreg pelerinaj de ziarști și public, care se interesau de această sosire.

La orele 8 jum. a sosit d. prefect al Poliției Capitalei, generalul Eraclie Nicoleanu, care a luat informațiuni despre sosirile ce urmau să aibă loc pe acest aeroport. D-sa a revenit la ora 9, stând pe aerodrom până la ora 9 jum., când a sosit avionul în cursă regulată de la Paris. La ora 9,40, d-sa a părăsit câmpul de aviație.

După terminarea formalităților de poliție și vamă, privitoare la acest avion, și în momentul când tot personalul urma să părăsească aeroportul, un zgomot de motor se auzi în aer și imediat luminile regulamentare de bord s-au văzut deasupra aeroportului.

Avionul a început să ceară, prin semnalizare, să i se lumineze terenul, pentru a putea ateriza.

¹⁶⁵ *Dimineața*, anul XXVI, ediție specială, 8 iunie 1930, p. 2.

D. maior av. de rezervă, Cantacuzino Pașcanu, subdirector în Direcția Av. Civile și comandantul aeroportului, a luat imediat dispozițiuni ca proiectorul să fie reaprins și să se tragă fuzeele regulamentare, indicând avionului locul unde poate ateriza. În adevăr, peste câteva minute, un avion militar Potez, având la bord două persoane, a aterizat. Era ora 10 seara.

Imediat ce a atins pământul, d. maior Cantacuzino Pașcanu, însoțit de căp. Av. în rez. Popa Ioan, subdirector în av. civilă, șef al Serviciului de Navigație Aeriană, și căpitan aviator în rezervă Vlădicescu Alexandru, prim-inspector de trafic din aceeași aviație, s-au apropiat de avion, constatând că la bord se găsea Principele Carol, iar la postul de pilotaj căp. av. Opriș Nic[olae].

Imediat, d. maior Cantacuzino Pașcanu a dat ordin avionului să tragă în fața hangarului av. civile, luând în același timp măsuri ca publicul și ziariștii ce se găseau în dreptul Soc[ietății] să se îndepărteze.

Avionul, ajungând în dreptul hangarului, Principele a descins, iar persoanele de mai sus i-au urat bun sosit, urmate de locot. în rez. Lazaroniu Gh[eorghe] și pilot av. rez. Mănescu Ilie.

Avionul, fiind garat în hangar, Principele, însoțit de d. maior Cantacuzino Pașcanu, căp. în rezervă Popa Al. Vlădicescu și căp. Opriș, s-au urcat în automobilul d-lui maior Cantacuzino Pașcanu, cerând să fie condus la cazarma Reg[imentului] 9 Vânători.

Automobilul s-a îndreptat imediat spre cazarma susnumitului regiment, unde ofițerii și trupa așteptau sosirea Principelui.

După ce Prințul, în mijlocul unui entuziasm de nedescris și nescârșite urale a trecut trupele în revistă, s-a pus în capul lor și, în sunetele muzicelor, a plecat spre Palatul Cotroceni, unde, în uralele ostașilor, a fost întâmpinat de Principele Nicolae, cu care s-a îmbrățișat îndelung.”

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

Relatarea din ziarul „Cuvântul”¹⁶⁶

Cum a sosit A.S.R. Principele Carol

După știrile – încă neoficiale –, A.S.R. Principele Carol a sosit ieri la Cluj, cu un avion în care se aflau și d-nii Dumitrescu și Gatoski.

A.S.R. Principele Carol a debarcat pe aerodrom, fiind întâmpinat de ofițerii Grupului de Aviație local și alți trei ofițeri superiori din garnizoană. Avionul de cursă și-a continuat drumul spre București.

De la Cluj, cu un avion de bombardament, pilotat de către căpitanul Opriș, unul dintre cei mai buni aviatori ai noștri, A.S.R. Principele Carol a plecat spre Capitală.

Zborul a decurs în excelente condițiuni și A.S.R. era echipat în combinezonul aviației noastre, pe care tot El l-a introdus, ca uniformă de zbor a aviației române.

Aseară, după orele 10, avionul a aterizat la Aerodromul de la Băneasa.

Principele Carol a trecut trupele în revistă.

Emoționanta întâlnire dintre Principele Carol și Principele Nicolae Pe platoul de la Cotroceni, două regimente așteptau în careu pe Alteța Sa Principele Carol.

La ora 10 jum., Principele Carol a trecut trupele în revistă, împreună cu ofițerii comandanți.

Apoi s-a îndreptat, în uralele trupei, spre Palat, unde l-a întâmpinat A.S.R. Principele Nicolae.

Principele Carol s-a îmbrățișat cu Principele Nicolae, într-o emoționantă clipă de tăcere.

La ora 12 jum., liniștea a cuprins Palatul Cotroceni.”

¹⁶⁶ *Cum a sosit A.S.R. Principele Carol, în Cuvântul, anul VI, nr. 1841, 8 iun. 1930, ediție specială.*

Doina Rad, Ilie Rad

Relatarea din ziarul „Dimineața”¹⁶⁷

Eugène Nicolas

Sosirea neașteptată a Prințului Carol a stârnit un un spontan entuziasm în rândurile populației.

Prințul a sosit în Capitală vineri seara, la ora 10,10, cu un aeroplan Potez¹⁶⁸, pilotat de d. căpitan Opriș.

Sosirea Prințului era cunoscută autorităților militare, care au făcut toate pregătirile ca Prințul să aterizeze în Capitală fără niciun incident.

Pașaportul Prințului

Prințul Carol a intrat în țară sub un nume străin: Eugen Nicolas. Aceasta, fiindcă d. căpitan Pop, din Misiunea Aeronautică Română la Paris, a întâmpinat dificultăți la Legațiunea Română, pentru scoaterea unui pașaport pe numele Prințului Carol.

Pentru a obține totuși un pașaport, d. căpitan Popa (*sic!*) a recurs la o stratagemă: a scos un pașaport pentru d. Eugen Nicolas, șoferul atașatului militar român din Paris. Apoi a înlocuit pe pașaport fotografia șoferului cu aceea a Principelui Carol.

Vizele la consulatele și legațiunile străine au fost obținute tot pe numele șoferului.

Până la München, Principele Carol a călătorit cu trenul. În capitala Bavariei îl aștepta un avion «Farman», închiriat pentru suma de 44.000 franzi francezi, de la Casa «Sier Service».

Pe avionul «Farman» și sub numele de Nicolas Eugène, Principele Carol a zburat din München spre București, urmând ruta: Viena, Cehoslovacia, Budapesta, Oradea, Cluj, București.

¹⁶⁷ *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8427, 9 iun. 1930, p. 5.

¹⁶⁸ Este o eroare de informare. În realitate, Prințul Carol a folosit un avion Farman, după cum se poate vedea și din fotografia făcută de Iosif Berman.

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

Zborul spre țară

Zborul a decurs normal, fără vreun accident important. Au fost însă și clipe de emoție, avionul având de luptat în unele părți cu vânturi puternice. Pilotul însă a fost tot timpul stăpân pe volan.

Avionul, aducând pe Prințul Carol, a intrat în țară pe la Oradea. Imediat ce a ajuns deasupra teritoriului românesc, pilotul a aterizat, deoarece terminase uleiul.

O oră după ce avionul aterizase, și-a făcut apariția un aeroplan pilotat de căpitanul Cristescu, care a aterizat cu mare greutate lângă avionul Prințului, din cauza terenului impropriu.

Avionul cu care venea Prințul a fost alimentat cu ulei și și-a luat zborul spre Cluj.

Căpitanul Cristescu venise cu un avion de luptă în întâmpinarea Prințului, deoarece – după cum am spus mai sus – autoritățile militare erau informate despre sosirea Prințului.

Prințul era așteptat

La Aerodromul Someșului, al Grupului II de Aviație, s-au făcut din timp pregătiri pentru primirea acestuia. Colonelul Dehinten și lt.-colonelul Precup au luat măsurile de rigoare. Au consemnat trupa și au pregătit avioanele Grupului de zbor, sub motivul unei inspecții.

Sosirea Prințului era anunțată de o telegramă cifrată din München, adresată lt.-colonelului Precup. Telegrama era redactată astfel: «Sosesc cu întreaga familie. CICA».

De la Oradea, avionul care transporta pe Prințul Carol și avionul de luptă pilotat de căpitanul Cristescu s-au îndreptat spre Cluj.

Doina Rad, Ilie Rad

O aterizare forțată

Dar abia se aflau aeroplanele de un sfert de oră în zbor, când avionul ce transporta pe Prinț trebui să aterizeze din nou, din cauză că se terminase benzina.

De data aceasta, aeroplanul «Farman» a aterizat lângă Vadul Crișului¹⁶⁹.

Căpitanul Cristescu, crezând că e devansat de aeroplanul «Farman», și-a continuat zborul și a sosit la Cluj. Aci, când a aterizat pe aerodrom, a constatat că Prințul nu sosise.

Imediat a pornit din nou spre Oradea, în căutarea «Farmanului».

Căpitanul Cristescu a găsit aeroplanul Prințului, a aterizat lângă el și l-a luat pe Prințul Carol în aparatul său, «Potez».

Avionul «Potez», aducând pe Prințul Carol, a aterizat la Cluj, pe aerodromul Grupului II de Aviație, la ora 7,15. Prințul a fost întâmpinat de coloneii Dahinten și Precup.

Prințul, care era îmbrăcat în haine civile, și-a schimbat aci îmbrăcămintea, punându-și uniforma de general de aviație, cu decorațiile pe piept. Apoi s-a urcat într-un avion «Potez»¹⁷⁰, dinainte pregătit, pilotat de căpitanul Opriș.

La ora 7,25, avionul Prințului, însoțit de o patrulă de două avioane «Potez», și-au luat zborul spre București.

Sosirea în Capitală

În Capitală, avionul aducând pe Prințul Carol a ajuns la ora 10 și a descins la 10,10, pe aerodromul «Cidna» de la Băneasa.

¹⁶⁹ Eroare de informație. Prima aterizare forțată a avut loc lângă Vadul Crișului, iar cea de-a doua – lângă Huedin.

¹⁷⁰ Altă eroare de informație. Căpitanul Opriș a plecat la București cu un avion «Farman», cum se vede și din fotografia făcută pe Aeroportul Băneasa de către Iosif Berman.

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

De la aerodrom, însoțit de maiorul Cantacuzino Pașcanu, Prințul s-a dus cu un automobil la cazărmile Regimentelor 9 și 2 Vânători, unde a făcut câte o scurtă vizită. A fost întâmpinat de comandanții respectivi, d-nii colonel Ionescu Munte și colonel Gabriel Marinescu. După ce s-a întreținut câteva minute cu comandanții, Prințul s-a îndreptat spre Palatul Cotroceni, unde a ajuns la ora 1 noaptea. Aci era așteptat de Prințul Nicolae.

Trupele concentrate în curtea Palatului i-au dat onorurile.”

Relatarea din ziarul „Universul”¹⁷¹

Cum a sosit Principele Carol în Capitală

„Ediția de ieri dimineața a ziarului nostru și-a limitat relațiile asupra sosirii Principei Carol aproape numai la textul comunicatului dat la ora 2 noaptea, de Președinția Consiliului de Miniștri.

O altă gazetă de tiraj a apărut în aceleași condiții¹⁷².

Cetitorii s-au arătat, pe drept cuvânt, nedumeriți de această zgârcenie de știri, vădită în coloanele ziarelor celor mai răspândite.

Suntem datori să ne explicăm.

Nu din vina noastră a rămas marele public cetitor lipsit de materialul informativ, pe care noi avusesem, ca întotdeauna, grija să-l culegem din surse directe, pentru a ne servi cât mai conștiincios cetitorii, într-o împrejurare așa de extraordinară.

Putem comunica chiar că, în momentul aterizării avionului militar, care aducea pe Principele Carol în Capitală, singurii ziariști, cari au întâmpinat pe noul sosit pe terenul Aeroportului Băneasa, au fost redactorii noștri, Const. Șoldan, Const. Orășianu și V. Simcea.

Am fost cei dintâi, deci, cari am avut știrea – verificată pe teren, prin trimișii noștri speciali –, ceea ce, din punct de vedere gazetăresc, ne

¹⁷¹ *Cum a sosit Principele Carol în Capitală*, în *Universul*, anul XLVIII, nr. 128, 9 iunie 1930, p. 1.

¹⁷² Se referă, probabil, la ziarul *Adevărul*.

oferea avantajul incalculabil al întâietății în ce privește apariția în public, prin ediții speciale. Acest element era cu deosebire important în speță, dacă amintim că știrea apărea, pentru majoritatea cetățenilor, neverosimilă, mai ales că toată lumea oficială, în frunte cu preșdintele și membrii Consiliului de Miniștri, a tăinuit și tăgăduit adevărul până după miezul nopții.

Vina abținerii noastre de la orice informație cade în întregime asupra Preșidenției Consiliului [de Miniștri], care, prin ucazuri repetate în tot cursul nopții, ne-a pus în vedere că ne este categoric interzis să scriem un cuvânt măcar despre evenimentul la care noi înșine asistasem.

La ora 2, când unul din redactorii noștri lua de la Preșidenție comunicatul Guvernului, prin care era anunțată sosirea Principelui Carol, ni s-a repetat ordinul Preșidenției – de a nu publica un rând peste litera comunicatului.

Înțelegem fâstăceala, în care se găsea Guvernul, și care s-a manifestat în toate hotărârile și actele lui din cursul nopții de 6 iunie și în tot cursul zilei de 7 iunie. Nu înțelegem, însă, încăpățânarea lui de a împiedeca cel puțin ziarele - aceste organe vii de repede informație a opiniei publice – de a-și face datoria, întreținând la timp pe cetitori cu știri exacte și complete.

Ar fi fost singurul mijloc de a fi smuls opinia publică din rețeaua de zvonuri false, de nedumeriri și fâstăceli, în care o împinseseră haosul și dezorientarea din capul Guvernului.

Sosirea la Cluj

Cluj, 7 iunie

Vineri, colonelul Precup din localitate a fost anunțat telegrafic că Principele Carol va sosi după masă cu avionul. Sosirea era așteptată pe la orele 2 sau 3. Două avioane din Grupul de Aviație Someș-Sat au plecat întru întâmpinarea avionului Principelui. În același timp, s-au făcut pregătiri la

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

Grup, pentru primirea Principelui, de față fiind colonelul Precup, colonelul Dehinten, dr. Virgil Cenariu, subdirectorul Spitalului Turda etc.

Cele două avioane plecate într-o întâmpinare a avionului, care aducea pe Principele Carol, au căutat câțva timp zadarnic avionul Principelui. Unul din ele a fost forțat să aterizeze nu departe de Cluj. Numai avionul căpitanului Cristescu și-a continuat drumul, ajungând la granița de vest, fără însă să dea de urma avionului princiar.

Aproape de Oradea, la Vadul Crișului, a descoperit un avion care aterizase și lângă el un grup de țărani, cari înconjuraseră avionul. Era avionul princiar.

Nevrând să-și trădeze prezența, Prințul a rămas în interiorul avionului. Avionul său nemaiaivând ulei, a luat de la avionul lui Cristescu. Apoi «Farmanul» Principelui a pornit, urmat de «Fockerul» lui Cristescu.

După zece minute de drum, avionul Principelui, învăluit de nori groși, s-a pierdut de avionul lui Cristescu, care a aterizat singur la Grupul de Aviație din Someș-Sat. După o așteptare zadarnică a avionului Principelui, colonelul Dahinten ordonă lui Cristescu să plece din nou în căutarea avionului dispărut.

După multe cercetări, Cristescu a zărit, în apropiere de Huedin, «Farmanul» care aterizase, din lipsă de benzină.

De aici, Principele Carol și-a continuat drumul cu «Fokkerul»¹⁷³ căpitanului Cristescu. La ora 7,10, avionul a sosit la Someș-Sat, unde prințul a scoborât (*sic!*), spre cea mai mare surprindere a ofițerilor de aviație, cari nu aveau nicio cunoștință [în legătură cu venirea lui Carol, n. I.R.].

Principele Carol a fost salutat de d. colonel Dahinten, în numele armatei, și de dr. Cenariu, în numele populației Ardealului.

Principele purta uniforma de general de aviație.

La gustarea ce s-a oferit, Principele a luat două pahare de șampanie și, la ora 7,25 [= 19,25, n. I.R.], a plecat cu un «Focker», pilotat tot de căpitanul Cristescu, spre Capitală.

¹⁷³ Aparatul cu care a călătorit Principele Carol la București era de tip «Farman».

Doina Rad, Ilie Rad

La Băneasa

La 10 seara, avionul a sosit deasupra aeroportului Băneasa. Aeroportul era luminat pentru sosirea avionului de curse regulate între Paris-București.

După sosirea d-lor Gatoski și Dumitrescu, se știa că va sosi avionul cu un singur pasager. S-a crezut un moment că în avionul de curse regulate e Prințul. Dar nu era.

Și nu mult după avionul de pasageri se apropie și avionul de la Cluj. Aerodromul era luminat. Un aparat special arunca rachete, indicând avionului locul unde să aterizeze.

Avionul de la Cluj făcu turul obișnuit și se lăsă ușor la pământ. Pilotul întoarse avionul spre hangar.

Personalul aeroportului ieși în întâmpinare.

Prințul Carol descinse îmbrăcat în haina de aviație, a aviatorilor români.

Redactori ai noștri s-au apropiat de avion, au văzut pe Principe. Imediat s-a adunat mulțime în jur, dar s-a și luat dispoziția de conformarea ordinului:

– La o parte!

La Palatul Cotroceni

După un schimb de saluturi, Prințul a plecat într-un automobil, spre Cotroceni.

În fața Palatului Cotroceni, sunt două Regimente de Vânători, 2 și 9 – cel dintâi comandat de col. Gabriel Marinescu, cel de-al doilea – de lt.-col. Sebastian Munte.

Ambele regimente, la ora târzie, erau rânduite în careu, așteptând cu drapelele.

Prințul a trecut trupele în revistă, adresându-se:

– Bine v-am găsit, băieți!

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

Trupele au ovaționat.

Apoi Prințul s-a dus la Palatul Cotroceni, unde s-a întâlnit cu A.S.R. Principele Regent Nicolae.

Prințul Carol a fost escortat de gărzi, din cele două regimente de vânători, cari au și rămas de gardă lângă garda obișnuită.

După câteva minute, d. Iuliu Maniu, însoțit de d. g-ral Nicolescu, s-au dus la Palatul Cotroceni.

Plecând de la Cotroceni, d. Maniu s-a înapoiat la Președinția Consiliului, unde erau miniștri și parlamentari.

Consfătuirea a ținut până noaptea târziu.

Decorarea căpitanului Opreș¹⁷⁴

A.S.R. Principele Nicolae a decorat proprio motto cu „Steaua României” pe căpitanul Opreș, care a pilotat avionul ce a adus pe A.S.R. Principele Carol.

Sărbătorirea pilotului

„Ce spune d. căpitan Opreș

Ofițerii aviatori au luat hotărârea să sărbătorească pe camaradul lor, căpitanul Opreș, care a pilotat avionul ce a adus în Capitală pe A.S.R. Principele Carol.

De asemeni, s-a hotărât ca avionul să fie scos din uz și ținut în hangarele flotei aviației.

Căpitanul Opreș, întrebat de un colaborator al ziarului nostru asupra condițiilor în care a decurs zborul, a spus:

– Am avut un zbor excelent, din toate punctele de vedere. A.S.R., care este un excelent observator, a fost emoționat când a zărit Carpații...

¹⁷⁴ *Cuvântul*, anul VI, nr. 1842, p. 3.

Era un zbor riscant în timpul nopții trecerea prin munți, totuși, am făcut un viraj în jurul Caraimanului.

Sunt fericit că mi-a revenit mie înalta cinste de a pilota avionul A.S.R. Principelui Carol și că mi-am îndeplinit datoria.”

Relatarea din *Enciclopedia României* (1940)

Revenirea în țară a Principelui Carol este descrisă și în *Enciclopedia României*, lucrare apărută sub însuși patronajul regelui Carol al II-lea, fiind coordonată de profesorul Dimitrie Gusti și beneficiind de contribuțiile unor savanți sau mari scriitori, precum Nicolae Iorga, Constantin Rădulescu-Motru, Virgil Madgearu, Constantin C. Giurescu, Mircea Vulcănescu, Dan Botta, Constantin Moisil, Cezar Petrescu ș.a. Se înțelege că aici găsim o variantă cosmetizată, având în vedere patronajul sub care apărea enciclopedia:

„Pe 27 mai 1930, la castelul Coesmes, aflat la 180 de km de Paris, Carol a convocat trei atașați din Franța, cu care a pus la punct planul revenirii sale în țară. Carol urma să părăsească Franța cu un automobil spre München, unde trebuia să urce la bordul unui avion, care ateriza la București, pe platoul din preajma Palatului Regal de la Cotroceni.

Conform celor stabilite, pe 3 iunie, Carol și doi apropiați au plecat de la Paris la München, unde au ajuns două zile mai târziu. În dimineața zilei de 6 iunie, aceiași trei s-au îmbarcat într-un avion închiriat de unul dintre consfătuitorii de la castelul Coesmes. După mai multe peripeții, generate de o serie de defecțiuni apărute la avion, aceștia au ajuns deasupra spațiului aerian al Capitalei abia spre seară. Pilotul nu a riscat o aterizare în plină noapte pe platoul de la Cotroceni și s-a îndreptat spre aerodromul Băneasa, care avea instalație pentru iluminatul pistei. La ora 22,05, comandantul aerodromului, care tocmai se pregătea să plece, a înregistrat semnalul unui avion care dorea să aterizeze. Când a coborât, Carol avea fața acoperită cu o eșarfă neagră. Când a aflat cine este misterioasa persoană, comandantul l-a însoțit personal pe principe la Cazărmile 2 și 9

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

Vânători, pentru a-l pune în contact cu coloneii Paul Teodorescu și Gabriel Marinescu. Aceștia «l-au luat sub protecția lor» și s-au îndreptat spre Palatul Cotroceni. Aici a fost întâmpinat de principele Nicolae, care l-a îmbrățișat cu bucurie¹⁷⁵.

Relatări din memorialistica ulterioară

În faimoasele sale *Memorii pentru cei de mâine*, Constantin Argetoianu, care nu a fost de față la venirea Prințului Carol, fiind plecat din țară, va scrie ulterior: „Actul Restaurației, așa cum a fost săvârșit, a fost săvârșit cu mult curaj, dar și cu mult noroc. A fost un moment când totul era să fie compromis. Complicii din București așteptaseră la aerodrom vreo trei ceasuri mai mult decât ora convenită. Pe la ora 9 seara – se făcuse noapte –, convinși că Prințul nu va mai sosi (fie că nu plecase conform înțelegerii, fie că fusese oprit din drum), ofițerii veniți întru întâmpinarea lui plecaseră acasă destul de îngrijați de propria lor soartă. Avionul Prințului, condus de la Cluj de aviatorul Opreș, întârziase în fapt enorm, ba era chiar să se prăpădească în luptă cu o teribilă furtună, pe care a putut, până în cele din urmă, să o învingă. Pe la ora 9½, nu mai era la aeroport decât directorul acestuia, Cantacuzino Pașcanu, gata să plece și el. Luminile fuseseră stinse toate, căci așa era regula pe atunci. Deodată, un zbârnâit de motor pe sus atrase atenția lui Cantacuzino. Să fie avionul plecat la Constanța și care trebuia să se înapoieze a doua zi dimineața? În orice caz, era un avion care-și căuta aeroportul. Luminile au fost aprinse din nou și un avion necunoscut a coborât liniștit din cer. Din avion au coborât doi tineri, pilotul și un călător. Călătorul era îmbrobodit, de nu i se vedeau decât ochii; pilotul s-a numit – era căpitanul Opreș – și vâzând că nu era altcineva de față, a rugat pe Cantacuzino să-l ducă pe el și pe tovarășul său în oraș. Abia în automobil Prințul fu recunoscut de

¹⁷⁵ Cf. http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Carol_al_II-lea_de_Hohenzollern-Sigmarin gen#Venirea_.C3. AEn_. C5.A3ar.C4.83._Atitudinea_liderilor_politici. (Data accesării: 27 apr. 2021).

Cantacuzino, un sincer carlist de altminteri, dar care nu făcea parte din complot. Opriș și Prințul erau foarte deprimați prin lipsa ofițerilor pe aerodrom. Pașcanu le spuse că văzuse câțiva ofițeri, între care pe Paul Teodorescu, câtăva vreme înainte, dar că plecaseră toți. Porumbelii călători se crezură trădați; ba chiar Prințul vorbea despre predare și cerea să fie dus la Cotroceni. Opriș și Cantacuzino se opuseră, și-l convingeră să meargă la Cantacuzino acasă, să se ascundă, până se vor lămuri lucrurile. Acolo, la Cantacuzino Pașcanu, fu găsit de coloneii Paul Teodorescu și Gavrilă Marinescu și dus cu alai, între regimentele lor, la Cotroceni. Dacă în locul celor doi colonei l-ar fi găsit generalul Nicoleanu, e foarte probabil că Restaurația nu s-ar fi făcut și că Iuliu Maniu s-ar fi lăudat cu fidelitatea lui față de jurământul depus Majestății Sale Regelui Mihai I.”¹⁷⁶

Concluzii. Având în vedere nivelul de atunci al industriei aviatice, era clar că viitorul Rege trebuia să facă, din motive tehnice (alimentare cu combustibil, ulei etc.) o escală la Cluj, venind de la München.

Așa cum pentru cele două avioane trimise de la Cluj să-l ecorteze pe viitorul rege au fost aleși cei mai buni piloți (unul dintre ei fiind căpitanul Cristescu), se presupune că și pentru partea tehnică au fost selectați cei mai buni mecanici, încât este posibil ca mecanicul Trif Șofron să se fi aflat și într-unul din cele două avioane trimise în căutarea Prințului.

În însemnările zilnice ale lui Carol lipsesc notațiile de după 5 aprilie 1930, care sunt reluate abia la 11 martie 1937 („Reîncep după o prea lungă întrerupere aceste caiete.”, notează autorul), deci nu cunoaștem impresiile scrise „la cald” în urma acelei călătorii. Mult mai târziu, după 8 ani, Carol nota în jurnalul său:

¹⁷⁶ Constantin Argetoianu, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*. Volumul al IX-lea. Partea a VIII-a (1930-1931). Ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 29-30.

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

Placa din bronz, amplasată pe locul unde Principele Carol (viitorul Rege Carol al II-lea al României) a descins din avion, pe aerodromul de la Someșeni-Cluj, în ziua de 6 iunie 1930. Placa este pierdută. (Din vol. Dr. Octavian Buzea, *Clujul 1919-1939. Însemnări și compilații bilanțiere-monografice*, Tipografia „Ardealul” Cluj, 1930, p. 7)

Doina Rad, Ilie Rad

Luni, 6 iunie [1938]

„[...] La ora 10 și 10 bem un pahar de șampanie, fiind ora aterizării mele. Din întâmplare, Ernest¹⁷⁷ fusese pe teren, îi spusese un mecanic de la aeroport că soseam. Câte amintiri în acea seară! Interesant zbor peste munți, în necunoscut, băjbâielile, în toată știința, lui Opriș, între Sinaia și Timiș, înainte de a putea găsi sensul văii, trecerea peste Cazinoul și Palatul de la Sinaia, din nou la izvor, un nou zid de nori, lumina salvatoare a focului de la Moreni, luminile Bucureștilor, hopul peste firele telefonice de pe marginea aerodromului, aterizarea. Astăzi trec, într-o clipă, prin minte; atuncea păreau eternități și-mi era un frig acolo sus, până ce, la înălțimea Ploieștilor, a început căldura binecunoscută a câmpiei.”¹⁷⁸

„Un episod impresionant

ORADEA-MARE, 7. De-abia astăzi se cunosc amănuntele mișcătoare ale scurtului popas forțat, făcut de A.S. Principele Carol, la Vadul Crișului.

Avionul în care se afla Prințul – după cum se știe, dintr-o pană de motor – a aterizat într-un lan de grâu.

Mai mulți țărani, cari lucrau pe ogoare, au înconjurat avionul, iar pasagerul s-a întreținut amical cu el.

Întrebându-i cum o duc cu stăpânirea, țărani i-au arătat greutățile în care se găsește țara, accentuând că ei țin la Maniu.

Unul dintre țărani, care văzuse cândva pe A.S. Principele Carol, a întrebat pe pasager dacă nu cumnva el este Prințul Carol, «că doar bine mai samănă cu drăguțul fecior de crai. Să trăiască!»

¹⁷⁷ Ernest Urdăreanu (1897-1962) – apropiat al regelui Carol al II-lea. A plecat în exil cu acesta și a murit în Portugalia.

¹⁷⁸ Carol al II-lea. *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, vol. I (1904-1939)*. Ediția a II-a revăzută și completată de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, Curtea Veche, București, 2003, p. 247-248.

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

Pasagerul a zâmbit semnificativ și a cerut să i se dea apă de băut.

Un sătean a oferit ulciorul său Prințului, după care toți ceilalți i-au făcut o manifestație entuziastă de dragoste.

A. S. Principele Carol a stat de vorbă o oră [și] jumătate cu sătenii, lăsând în ei mândria că au fost cei dintâi cu care s-a întreținut «Craiul»¹⁷⁹.

Dar cine a fost Trif Șofron?

Trif Șofron s-a născut la 23 februarie 1908, în satul Nandra, din părinții Trif Ioan și Maria (n. Poruțiu). A murit la 15 octombrie 1985, fiind îngropat în cimitirul satului. A avut trei copii: Maria, Valentin și Elena (în prezent, ultimii doi fiind decedați), bucurându-se de patru nepoți: Radu, Valentin, Rodica și Șofron.

Conform livretului său militar, Trif Șofron, fiind născut în Transilvania, care făcea atunci parte din Imperiul Austro-Ungar, a urmat primele patru clase în limba maghiară, pe care o cunoștea foarte bine (scris și citit), și patru ani de ucenicie, ca lăcătuș-mecanic, la Bichiș. A fost înrolat în Armata Română, între 10 martie 1930 și 9 martie 1931, la Flotila de Luptă din București-Pipera, Escadrila III Bombardament de noapte, în calitate de „mecanic avion și motor”.

După satisfacerea stagiului militar, s-a întors în sat și s-a căsătorit. Din banii câștigați la nuntă, și-a încropit un atelier mecanic în curtea casei. În al Doilea Război Mondial (1941-1945), a fost mobilizat la Baza Aeriană de la Câmpia Turzii, de unde obținea mici permisiile, pentru a veni la Nandra, ca să-și ajute familia la lucrările importante (semănat, treierat etc.).

La „apartenența politică”, în livretul militar, eliberat în 1951, se face mențiunea „Fără partid”. Faptul că nu aderase la partidul comunist

¹⁷⁹ *Un episod impresionant*, în *Curentul*, an III, nr. 853, 9 iun. 1930, p. 3.

spune mult despre caracterul omului, care iubea adevărul și care a intuit caracterul dictatorial al regimului comunist, bazat pe minciună și teroare.

A refuzat mult timp să se înscrie în GAC, în care a intrat numai după ce a stat închis, fără apă și mâncare, timp de trei zile, în clădirea Primăriei din Bichiș. Odată cu înscrierea în GAC i s-a confiscat și atelierul mecanic, încropit cu banii câștigați la nuntă.

Totuși, a acceptat să întrețină tractorul și batoza din sat, confiscate de GAC, care se foloseau la treieratul grâului.

Când l-am cunoscut și eu, era un om afabil, prietenos, dolda de povestiri și întâmplări, pe care le data în timp și le localiza cu maximă rigurozitate.

N-a purtat nimănui ranchiună, pentru că știa să privească și să judece, cu melancolia unui înțelept, lumea din jur și dramele existențiale ale acesteia,

Istoria unei fotografii

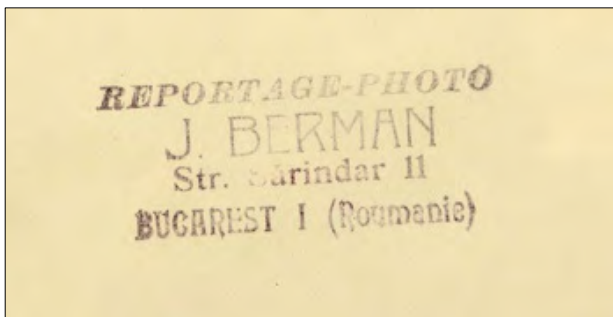
Trif Șofron a păstrat ani de zile în casă, pe un perete, ca pe o icoană, fotografia care a immortalizat participarea sa, în calitate de mecanic de avion, la aducerea în țară, respectiv la București, a Prințului Carol. Pe fața fotografiei, cineva a scris: „**Credinciosului mecanic Trif**”, și o semnătură, ștersă de-a lungul timpului, probabil urmată și de datarea acesteia. Cuvântul „credincios” are aici sensul de *fidel, devotat*, caracterizare făcută, indiscutabil, de căpitanul aviator Nicolae Opriș, ca urmare a unei îndelungate colaborări cu mecanicul Trif.

Ce nu știa probabil Trif Șofron este că fotografia a fost făcută de către Iosif Berman, cel mai cunoscut și mai important fotograf al perioadei interbelice!

Iosif Berman (1890-1941) a fost un fotograf român de origine evreiască. Între 1925 și 1938 a lucrat ca fotoreporter la ziarele *Adevărul* și *Dimineața*, ziare cu orientare de stânga. A fost și fotograf oficial al Casei

Cum a contribuit năndreanul Șofron Trif, în iunie 1930, ca mecanic de avion...

Regale și poate, tocmai în această calitate, i s-a permis să se apropie de avionul cu care călătorise Principele Carol și să îl fotografieze.

Ștampila cu firma lui Iosif Berman

Iosif Berman

Iosif Berman era numit „omul cu o mie de ochi”, pentru capacitatea lui de a descoperi în realitate, cu ajutorul aparatului de fotografiat, aspecte și detalii care scăpau omului de rând.

Pe spatele fotografiei se află firma lui Berman:

„Reportage – Photo/ I. Berman/ Str. Sărindar II/ Bucarest – Roumanie”

A doua problemă care se pune este cine ar putea fi celelalte patru persoane din fotografie – cel din stânga fiind mecanicul Trif Șofron. Principele Carol nu este prezent în fotografie din cel puțin două motive: fiind mult mai înalt ca statură decât cei prezenți, ar fi fost vizibilă prezența sa, iar în al doilea rând, el dorea să nu fie văzut până în ultima clipă, având în vedere contextul dat. De altfel, Constantin Argetoianu, în memoriile sale, și scria: „Dacă în locul celor doi colonei l-ar fi găsit generalul Nicoleanu [prefectul Poliției Capitalei, n. I.R.], e foarte probabil că Restaurația nu s-ar fi făcut și că Iuliu Maniu s-ar fi lăudat cu fidelitatea lui față de jurământul depus Majestății Sale Regelui Mihai I.”

În mod cert, cel din mijloc, în costum alb, este căpitanul Nicolae Opreș. Pentru identificarea celorlalte persoane, reportajul din ziarul *Dimineața* ne poate fi de ajutor: „Imediat ce a atins pământul, d. maior Cantacuzino Pașcanu [comandantul aeroportului, n. I.R.], însoțit de căp. Av. în rez. Popa Ioan, subdirector în av. civilă, șef al Serviciului de Navigație Aeriană, și căpitan aviator în rezervă Vlădicescu Alexandru, prin inspector de trafic din aceeași aviație, s-au apropiat de avion, constatând că la bord se găsea Principele Carol, iar la postul de pilotaj căp. av. Opreș Nic[olae].”

Aceleași persoane l-au condus pe Principe la Regimentul 9 Vânători: „Avionul, fiind garat în hangar, Principele, însoțit de d. maior Cantacuzino Pașcanu, căp. în rezervă Popa, Al. Vlădicescu și căp. Opreș s-au urcat în automobilul d-lui maior Cantacuzino Pașcanu, cerând să fie condus la cazarma Reg[imentului] 9 Vânători.”

E important și momentul în care a fost făcută fotografia. E posibil ca momentul ales să fie chiar la aterizare, când Principele Carol poate era încă în avion, ferit de ochii lumii.

După instantaneul fotografic, avionul a tras în fața hangarului, unde cele patru persoane, urmate de „locot. în rez. Lazaroniu Gh[eorghe] și pilot av. rez. Mănescu Ilie”, i-au urat Principelui bun sosit, după care acesta, împreună cu cele patru persoane din fotografie (fără Trif Șofron) s-au deplasat, ca mașina comandantului aeroportului, Cantacuzino Pașcanu, la Regimentul 9 Vânători.

Schimbări administrative în Nandra

Trecerea, după război, de la o societate capitalistă și democratică la una comunistă și totalitară nu a fost un proces simplu. S-au schimbat structurile sociale și politice, la conducerea cărora au fost puși oameni noi. Nandra, care a funcționat, încă din perioada interbelică, precum și în timpul războiului, ca o comună de sine stătătoare (având în componență și satul Iștihaza), a devenit parte a comunei Bichiș (împreună cu satele Bichiș, Gâmbuș și Ozd). Odată cu unificarea celor patru sate, apare „Regiunea Târgu Mureș”. De notat că sediul Primăriei Nandra a fost, la un moment dat, într-una din camerele adiacente actualei clădiri a Bisericii, unde locuia și notarul comunei, Bucur Ilie, geamurile locuinței acestuia fiind sparte (pentru a-l determina să plece din sat), în 1949, de trei săteni, instigați de I. A. (care a participat și el la actul huliganic): A. I., H. N. și B. P.

După război, vechile primării au fost desființate, locul lor fiind luat de Comitetele Provizorii (județene, orașenești, comunale etc.). Aceste Comitete Provizorii au funcționat până în a doua jumătate a anului 1950, fiindcă în ianuarie 1950 va apărea Legea Sfaturilor Populare, nr. 900, din 13 ianuarie 1950.

Din documentele păstrate la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, rezultă că, în aprilie 1950, Comitetul Privizoriu al comunei Nandra avea 11 salariați, cărora li s-a plătit, pe luna mai, drept salarii, suma de 40.722 lei, în iunie având cu un angajat mai puțin, salariile celor 10 angajați fiind de 36.662 lei¹⁸⁰.

¹⁸⁰ Arhivele Naționale. Serviciul Județean Mureș (în continuare: ANSJM), Primăria Comunei Nandra, 1949-1950, Fond 1012, dosar nr. 2, f. 4-5.

Din corespondența purtată de Primăria Nandra cu organele superioare (unele adrese erau scrise pe versoul unor formulare tipizate, dovadă a crizei de hârtie, formula de încheiere fiind „Tr[ăiască] RPR!”), respectiv dintr-o situație cu cei care aveau drept la lemne de foc, rezultă numele câtorva componenți ai Comitetului Provizoriu Comunal: Răchită Nicolae, președintele Comitetului Provizoriu; Toth Martin, vicepreședinte; Crețu Ioan, secretar; Circa Victoria, referentă. Alte persoane care primeau o cotă de lemne: Brudan Dionisie, agent veterinar; Mâtcă Ioan, agent agricol; Brudan Iosif, îngrijitor tauri; Dudaș Francisc, îngrijitor tauri; Varga Gheorghe; Nistor Vasile, învățător director, Bornemisza Rozalia (învățătoare la Iștihaza); Gherbe Gheorghe, îngrijitor școală, Nandra; Fodor Maria, îngrijitoare școală, Iștihaza; Cosma Vasile, pensionar; Iacob Gligor, vânzător la cooperativa din sat; Kovacs Francisc, vânzător la cooperativa din Iștihaza, cele 16 persoane primind, în medie, 2000-2500 kg de lemne fiecare. Între instituții, mai beneficiau de lemne pentru încălzire: Organizația PMR (două camere) și Frontul Plugarilor (tot două camere). Desigur, de la constituire, unii membri ai Comitetului Provizoriu se vor fi schimbat, pentru că în primii ani, imediat după război, din acesta făceau parte și I. A. (traseistul care a cochetat cu toate partidele politice, de la PNT și legionari, până la Frontul Plugarilor și PMR), A. I. ș.a.

O prioritate a activității Comitetului Provizoriu era respectarea obligativității predării cotelor de porumb, floarea-soarelui și cartofi, dar și de țuică și rachiu (cu 40% tărie), un producător trebuind să predea în jur de 15 litri.

O altă preocupare a Comitetului Provizoriu, în perioada la care ne referim, era pregătirea alegerilor locale pentru deputați în Sfatul Popular, care au avut loc la 1 decembrie 1950, candidatul satului Nandra fiind dr. Iacob Eugen, sindicalist, care locuia în Luduș, pe Strada „Gheorghe Gheorghiu-Dej” (de notat că Dej încă nu murise, dar numele lui era dat unor străzi și bulevarde, la moartea lui, în 1964, orașul Onești preluându-i numele). Secretarul comisiei electorale era Circa Victoria.

Schimbări administrative în Nandra

E interesant că, între recomandările făcute Comitetului Provizoriu de eşaloanele superiare, era și aceea de a nu se folosi personalul didactic pentru încasarea impozitelor (peste câțiva ani, învățătorii și profesorii vor fi obligați să participe la campania de lămurire a țăranilor, pentru intrarea în întovărășiri, respectiv GAC) sau de a se plăti la timp salariile, ajutoarele familiale de stat etc.

Tot Comitetul Provizoriu repartiza cartelele de alimente și îmbrăcăminte, cu o precizare ciudată, care ținea de morala proletară: „Copiii rezultați din căsătorii nelegitime nu au dreptul la cartele.” Cartelele de îmbrăcăminte se repartizau prin instituții și întreprinderi, după reguli foarte stricte, beneficiarii acestora trebuind să aibă o vechime de minimum 6 luni în unitatea care repartiza aceste cartele.

Chiaburii din Nandra – în vizorul Securității

În arhiva CNSAS se păstrează și Dosarul nr. I 0060004 (numerotare nouă), având 23 de file, din care se vede cum erau urmăriți chiaburii din sat de către Securitate, mai precis de către Postul de Miliție din Bichiș, în probleme care fuseseră trecute din sarcina Securității în cea a organelor locale de miliție.

Pentru cine nu este familiarizat cu dosarele de urmărire ale Securității, acest dosar este unul ilustrativ privind modul în care erau folosiți informatorii, ce date se cereau, ce metode erau recomandate în activitatea culegerii informațiilor etc.

În transcrierea textelor, am păstrat adoma ortografia folosită de organul de miliție (avem aici situația când la dosar nu existau notele informative olografe, ci cele redactate de organele de miliție, în numele informatorului – care uneori poate nici nu știa să scrie). Organul de miliție se transpune în persoana informatorului, folosind persoana I. În fiecare notă informativă, se subliniază faptul că agentul a acționat conform instrucțiunilor primite de la plutonierul respectiv, al cărui prestigiu crește astfel în fața superiorilor.

Cele mai multe note sunt scrise de mână, câteva fiind bătute la mașină.

Dincolo de agramatisme tipice plutonierilor comunali din acea epocă, remarcăm stilul de redactare, cu erori de exprimare și de scriere (ex.: poruț Aron), folosirea formulelor standard. Ortografia este cea din perioada interbelică (dela, majuscule la lunile anului – Martie, Mai –, dar cu utilizarea formei *sînt* în loc de *sunt*, normă prevăzută de reforma ortografică din 1953. Observăm că și cuvântul *românesc* și derivatele sunt scrise cu *î* din *i*.

Chiaburii din Nandra – în vizorul Securității

Documentele sunt reproduse în ordine cronologică (în dosar sunt trecute aleatoriu). Rapoartele rețin și unele ironii ale chiaburilor (Țirca Toader, de pildă, este de părere că unificarea celor patru G.A.C.-uri din comună nu este o idee bună, fiindcă unificarea a patru sărăcii dă o sărăcie și mai mare, iar Poruțiu Aron susține că atunci își va ceda și cele două camere în care locuia (care îi fusesse lăsate la Curte), când va veni vremea „gamelei”, adică a colhozului autentic! Organele sunt nevoite să țină seama și de unii factori strict umani: cutare chiabur este răcit și nu iese din casă, deci informatorul nu are cum obține informații de la el; altădată, informatorul este certat, pe probleme „familiare”, cu alt chiabur etc.

Nu am modificat punctuația, eliminând doar evidentele greșeli de dactilografare.

1.

Sfatul Popular al Comunei Bichiș/ Comitetul Executiv/ Nr. 34 din 12 iunie 1958

ADEVERINȚA

Comitetul Executiv al Sfatului Popular al Comunei Bichiș Raionul Luduș Regiunea Cluj.

Prin prezenta adeverește că numitul Trif Șofron din această comună satul Nandra este trecut în categoria chiaburilor din următoarele motive:

Are batoză de treerat.

Drept pentru care dăm prezenta în baza datelor înscrise în actele acestui Sfat Popular.

Președinte
Palfi Ștefan

Secretar
Păcurar Alion

Doina Rad, Ilie Rad

2.

MINISTREUL AFACERILOR INTERNE¹⁸¹/ SECTIA RAIONALA LUDUS/
REFERAT/ Data 27 06 958 STRICT SECRET

TOVARASE COMANDANT

Depun alăturat material neîndoielnic compus din_____ file privind pe numitul TRIF ŞOFRON născut la 23.02.1908 în satul Nandra comuna Bichiş raionul Luduş regiunea Cluj fiul lui Ioan şi Anica de naţionalitate romînă şi cetăţenie romînă apartenenţa politică în prezent neîncadrat studii 7 cl. primare de profesie agricultor în prezent lucrează la gosp. proprie avînd funcţia de _____ cu domiciliul în Nandra raion. Luduş reg. Cluj nr.____.

Din material rezultă că susnumitul din anul_____ pînă în anul_____ a făcut parte din _____ activînd în comuna_____ unde a deţinut funcţia de _____.

Întrucît susnumitul se încadrează în prevederile Directivei, categoria de suspecti_____ propun să fie trecut în evidenţa dosarului de problemă ca Chiabur.

Lucrător operativ, ss

3.

DIRECTIA REGIONALA MUREŞ AUTONOMA MAGHIARA
BIROUL RAIONAL M.A.I. LUDUS STRICT SECRET
Primit: Plut. / Sursa: POPESCU/ Data: 18.XII.1961/ Oraşul Luduş

NOTA INFORMATIVA

Sursa comunică că a fost la Gîmbuţ şi m-am interesat şi de fostul chiabur Trif Şofron care este angajat la colectiv ca fierar. Mi-a spus mai mulţi

¹⁸¹ Formular tipizat.

Chiaburii din Nandra – în vizorul Securității

oameni că are ca salariu 300 lei pe lună, așa că după cum am văzut eu, oamenii totuși sînt mulțumiți cu el că îi dau mai mult decît se cade, au ajuns pînă acolo că președintele de la Gîmbuț i-au dat și un car cu boi și un colectivist cu numele MANOILA de i-au carat gunoiu din curte tot în grădină la Nandra au muncit omul o zi și jumătate la chiabur acasă.

s.s./ POPESCU

N.B. Agentul este nou recrutat, a fost instruit cum să întocmească nota informativă.

Nota a fost furnizată în urma sarcinilor trasate din partea noastră.

Sarcini: Agentul să discute cu fostul chiabur personal și să discute cu alte persoane despre el.

Să caute să stabilească care este atitudinea lu față de munca în G.A.C. și față de anumite hotărîri ce apar.

Măsuri: O copie va fi exploatată la cap. IV a comunei Bichiș.

ss/ PLUT.

4.

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE

Se aprobă

Direcția Reg. M[ureș] A[utonomă] M[aghia]ră] _____

Hotărîre de trecere în evidență

Numitul Trif Șofron, născut în anul 1908 luna febr. ziua 23 localitatea Bichiș tata Ioan mama Anica naționalitate romînă cetățenie romînă studii 7 cl. primare profesia de bază agricultor unde lucrează și funcția agricultor.

Antecedente politice: neîncadrat

Domiciliul Bichiș, rai. Luduș

Doina Rad, Ilie Rad

Motivul trecerii în evidență

Activitatea politică înainte de 23 August 1944_____

Rezultă din_____ (materiale originale arhivă, declarații etc.)

Activitatea politică după 23 August 1944 Susnumitul a fost chiabur.

Rezultă din: Dovada Sf. Popular al com. Bichiș existent la dosar.

Verificat materialul și propus luarea în evidență

ss

Măsurile operative luate asupra individului

(urmează un tabel cu cinci rubrici necompletate)

[La rubrica „Mențiuni” se arată că s-a făcut trecerea în evidență la Grupa de comune, Bichiș, nr. 1025, Bir. Raional MAI Luduș. Se păstrează în arhiva Secției „C” din Direcția Reg. M.A.M., sub nr. 39067 fond Operativ]

5.

Postul de Miliție Bichiș/ Primit: Plt. Burciu Gavril/ Sursa: Bologa Eugen/

Data: 30 Martie 1962/ Locul: la Cooperativa Nandra

NOTĂ INFORMATIVĂ

Sursa relatează:

Vă comunicăm că de la ultima notă dată pînă în prezent nu am avut posibilitatea pentru a discuta cu fostul chiabur Trif Șofron, deoarece este bolnav de gripă și nu a eșit dela domiciliu.

În ce privește cu numiții: Poruț Nicolaie fost chiabur, a plecat la șantierul Iernut, iar Iacob Nicolaie tot fost chiabur, nu am observat ca să fi făcut unele manifestări cu caracter dușmănos sau alte zvonuri.

Însă vă arătăm unii colectiviști cinstiți din acest sat comentează cu problema unificării a G.A.C. Nandra cu Bichiș, și Gîmbuș și Ozd, spuind că

Chiaburii din Nandra – în vizorul Securității

G.A.C. Gîmbuț nu și-a predat îndatoririle către S.M.T. Luduș, pe anul 1961, ca: porumb și acum se va trage dela fiecare gospodărie colectivă care sa unificat.

În ziua de 23 Martie 1962, cu ocazia unei adunări generale ținute cu membri gospodăriei în legătură cu unificarea G.A.C. a fost chemat și fostul chiabur și primar Poruț Aron care locuiește în incinta G.A.C. Nandra, pentru a ceda locuința 2 camere pentru cooperativă la care tov. Damian, directorul I.C.I.L. ea adus la cunoștință această problemă, iară numitul Poruț Aron a spus căci către cei prezenți că nu o cedă cu valoare mică până nu o cedă gratis/cînd vine gamela. Iar tov. Damian ea [i-a] răspuns că dacă așa vorbește să ne lase în pace.

În ziua de 29 Martie 1962, numitul Circa Toader, sa exprimat cu cuvintele în incinta cooperativei Nandra față de Iacob Ilisie, că unificarea asta în cadrul G.A.C. este sărăcie.

Alte probleme deosebite pînă în prezent nu sînt.

Nandra la 30 Martie 1962.

S.S. Bologa Eugen.

N.B. Nota a fost furnizată conform sarcinilor trasate din partea noastră care nea mai sesizat în plus și despre unele manifestări despre Poruț Aron fost chiabur, și Circa Toader fost chiabur.

Persoanele din notă sînt luate în evidența operativă, ca chiaburi, cu excepția numitului Circa Toader care urmează a se lua în evidența operativă ca fost chiabur.

SARCINI TRASATE Agentul să facă toată posibilitatea, pentru a discuta cu fostul chiabur Circa Toader, și săi vadă părerea lui cu privire la unificarea G.A.C.-urilor din raza com. Bichiș, cât și cu problema externă.

La fel să urmărească și pe fostul legionar Mîtcă Vasile și Poruț Aron fost chiabur, dacă aceștia nu ar face unele zvonuri sau agitație, cu caracter dușmănos cu problema unificării G.A.C. și să ne dă materialul la întîlnirea ulterioară.

Plt. de Miliție,/ s.s. G. Burciu

Doina Rad, Ilie Rad

6.

[Urmează un scurt referat tipizat al Postului de Miliție Bichiș, imposibil de descifrat, din care se deduce că Trif Șofron lucrează în GAC și este considerat chiabur]

7.

Post. Mil. Bichiș/ Primit Plt. Iosub Gh./ Sursa Bologa Eugen/ Data 21 I
963/ Locul Coop. Nandra

Notă informativă

Vă informez că de la ultima notă dată la Nandra numitul Trif Șofron fost chiabur se manifestă nemulțumitor față de GAC, venind cu multe pontaje false ca să fie pontat la GAC ca fierar, lucru pe care îl cunoaște Brudan Liviu și Brudan Vasile socotitor¹⁸².

Numitul poruș Neculae fost chiabur cari acuma lucrează la Șantierul Iernut a arătat pe la Coop.¹⁸³ că ia [ia] salariu destul de bun cu feciorul său dar tot nu este mulțumit ca atunci când era cu moșina de trierat cu pământul.

Vă mai informez că numitul popa Vasile fost sărac și cu ajutorul dat din partea regimului, reforma agrară, în momentul de față este dușmănos partidului și regimului, prin care spune că mai bine ia fost lui în particular, dar după 1945, când a fost reforma agrară.

ss Bologa Eugen

Nota a fost furnizată conform sarcinilor trasate din partea noastră cei din notă figurează în evidența noastră la chiaburi.

¹⁸² Probabil contabil.

¹⁸³ cooperativă, magazin sătesc.

Chiaburii din Nandra – în vizorul Securității

Sarcini trasate: Agentul va urmări activitatea lui poruț Aron și a celor din notă și să stabilească ce anume manifestări dușmănoase desfășoară, dacă se grupează la un loc și unde, ce distanță, la fel va stabili activitatea lui Popa Vasile și în ce constă manifestarea lui dușmănoasă.

Plt. ss

[Urmează următoarea observație din partea unui superior:]

4 II 1963

Când am preluat notele de la șefu de post a fost avertizat în ce privește trasarea de sarcini agentului, completarea notelor în fiecare ocazie întâlnită, și prelucrarea notelor conform ordinelor ce le-a primit.

A fost instruit în mod temeinic în problemele de mai sus.

Lt. maj. ss

8.

Post. de Mil. Bichiș/ primit plt. Iosub Gh/ Sursa Bologna Eugen/ Data 7 II
963/ Coop. Nandra

Notă informativă

Vă informez că de la ultima notă dată în satul Nandra nu sa petrecut nici o manifestare dușmănoasă.

Fostul chiabur poruț Aron nu iese printre colectiviști stă mai mult în casă, arăt că ține mari legături cu numitul Mîtcă Vasile fost legionar, ce anume discută nu am putut stabili.

Vă mai informez că numitul Trif Șofron fost chiabur lucrează în GAC. Și nu se manifestă dușmănos de la ultima notă dată, mai arăt că în satul Nandra pînă în prezent nu a fost ceva deosebit nu au fost acțiuni dușmănoase sau zvonuri.

7 II 963

ss Bologna Eugen

Doina Rad, Ilie Rad

Nota a fost furnizată conform sarcinilor trasate din partea noastră, cei din listă figurează în evidențele noastre ca chiaburi și legionari.

Sarcini trasate. Agentul va căuta să stabilească dacă poruț Aron se manifestă sau nu dușmănos, împrejurările în care se manifestă, către cine și ce anume manifestări, dacă în vederea Campaniei de alegeri discută față de agent sau alte persoane, ce atitudine are față de alegeri dacă nu instigă diferite persoane de a nu merge la vot.

Plt. de mil. ss

9.

Post. de Mil. Bichiș/ Primit: Plt. Iosub Gh./ Sursa: Bologa Eugen/ Data: 16 II 963/ Locul: Coop. Nandra

Notă informativă

În satul Nandra de la ultima notă și până în prezent nu sa petrecut ceva.

Arăt că poruț Neculae fost chiabur lucrează în momentul de față la Iernut sa manifestat că el în momentul de față o duce foarte bine, mai bine ca atunci când avea pământ.

În GAC Nandra este o atmosferă plăcută nu s-au făcut zvonuri nesănătoase în rândul colectiviștilor, este doar singurul lucru că nu sa terminat de împărțit produsele agricole pe anul 1962.

La fel arăt că fostul legionar Mâtcă Vasile sa pus pe treabă și lucrează la GAC, nu se manifestă dușmănos față de GAC sau regim.

16 II 963

ss Bologa Eugen

Nota a fost trasată conform sarcinilor trasate din partea noastră. Cei din notă figurează în evidențele noastre ca chiaburi și legionari.

Chiaburii din Nandra – în vizorul Securității

Sarcini trasate. Agentul să rezolve sarcinile trasate cu ocazia întâlnirii anterioare cu cari ocazie i sa trasat sarcină să stabilească dacă poruț Aron se manifestă sau nu dușmănos, ce atitudine are față de alegeri, dacă nu instigă de a nu merge la vot, va urmări activitatea legionarilor și cluburilor în vederea alegerilor, va căuta să stea de vorbă cu fiecare în parte dacă are posibilitate.

Plt. ss

10.

Post. de mil. Bichiș/ Primit plt. Iosub Gh. / Sursa Bologna Eugen/ Data 4 V
1963/ Locul coop. Nandra

Notă informativă

Vă informăm că de la ultima notă data și pînă în prezent în satul Nandra nu s-a petrecut nimic deosebit.

Numitul poruț Aron fost chiabur și primar a fost la operație așa că nu am observat să ducă muncă nesănătoasă în rîndul populației.

Vă mai informez că legăturile lui cu mîtcă Vasile fost legionar sunt dese ce anume discută nu știu din cauză că nu am legătură cu ei.

Arăt că la poruț Aron acesta [indescifrabil] că îi este mai bine ca înainte deoarece în această GAC poate să țină peste 100 păsări la care nu le dă de mîncare.

Arăt că poruț Aron sa exprimat către mine înainte de operație că este mare frecuș în Țară adică a vrut să arate că situația internațională este încordată și sectorul socialist a slăbit prin ziua de 15 Martie.

ss Bologna Eugen

Sarcini trasate agentul să urmărească activitatea lui poruț Aron dacă se manifestează măcar sau nu.

Doina Rad, Ilie Rad

Nota a fost furnizată conform sarcinilor trasate din partea noastră, cei din notă figurează în evidențele noastre ca chiaburi și legionari.

Plt. ss

11.

Primit plt. Iosub Gheorghe/ Sursa Bologa Eugen/ Locul post Miliție/ Data
3 aprilie 1964

Notă informativă

Sursa vă informează că în satul Nandra au fost următorii chiaburi:

1. Poruț Toader
2. Trif Șofron
3. Circa Toader
4. Poruț Aron
5. Brudan Iosif

N.S.P. Cei din notă sînt cunoscuți în evidențele noastre ca chiaburi.

S.T. Agentul a fost instruit să caute să stea de vorbă cu fiecare în parte cu cei din notă și să stabilească dacă aceștia sînt mulțumiți cu munca în g.a.c. și dacă nu caută ca să împiedice diferite lucruri în g.a.c.

N.I. Nota se va exploata la categoria pasivă a evidenței operative .

Plt. de Miliție/ Iosub Gheorghe

12.

Post. de mil. Bichiș/ Primit plt. Iosub Gh./ Sursa Bologa Eugen / Data 26
V 964/ Locul post de miliție

Notă informativă

De la ultima notă dată și pînă în prezent situația în satul Nandra este bună.

Nu sa manifestat nicio situație neplăcută.

Numitul Trif Șofron este mulțumit cu regimul actual și chiar la discuții cu cetățenii spune că trebuie să fie mulțumiți oricare cu produsele ce primesc de la GAC.

Mai arăt că numitul poruț Nicolae fost chiabur care lucrează la Iernut la șantier cînd a venit pe acasă să zică că nu este mulțumit spunând că astăzi cine lucrează poate să trăiască bine.

ss Bologa Eugen

Nota a fost furnizată conform sarcinile trasate din partea noastră, cei din notă figurează în evidențele noastre ca chiaburi.

Sarcini trasate agentul pe lîngă că va cerceta activitatea celor din notă va trebui să urmărească pe poruț Aron și va căuta să stea de vorbă cu el personal, să afle dacă acesta se manifestă dușmănos sau nu, cu cine are legături, în ce constau legăturile lui cu alți cetățeni de teapa lui.

Plt. ss

13.

Primit pl. Iosub Gheorghe/ Sursa Popescu/ Locul Postul de Miliție/ Data
27 ianuarie 1966

Notă informativă

Sursa vă comunică: cunoaște pe numitul Trif Șofron din copilărie, a fost chiabur, a avut tractor și batoză și 16 iugăre de pămînt, astăzi lucrează în c.a.p. mecanic la moșina (*sic!*) c.a.p., nu am observant să se manifeste

Doina Rad, Ilie Rad

dușmănos și nici nu am posibilitatea să stau de vorbă cu acesta deoarece sîntem certați din cauza unor situații familiare.

S.S. Popescu

N.S.P. Cel din notă este cunoscut în evidențele noastre la categoria chiaburi.

Agentului nu sa trasat sarcină în legătură cu cel din notă întrucît nu are posibilitatea să stea de vorbă cu el pentru faptul că sînt certați împreună.

M.L. Nota sa multiplicat din care un exemplar se va înainta la M.A.I. Luduș.

Pl. de Miliție,/ Iosub Gheorghe

Întovărășirea „1 Mai” din Nandra

Deși liderii sovietici afirmau, în 1944, că ocuparea României de către Armata Roșie nu urmărește schimbarea regimului politic din țara noastră, ci are rațiuni strict militare, în realitate nu a fost așa: trupele sovietice invadatoare au adus cu ele un regim care s-a dovedit a fi „ilegitim și criminal”, după cum se spune în Raportul Comisiei Tismăneanu. A fost schimbată radical structura societății românești, de la industrie și agricultură până la învățământ și cultură. „Politica de sovietizare, care a vizat teritoriul aflat în sfera de influență a Moscovei – scria tânărul istoric Marius Mureșan –, a urmărit transformarea societăților până la cel mai mic nivel. Așa a fost cazul organizării administrative, a sistemului constituțional, a învățământului, a culturii, a economiei, cu cele două componente: industrializarea și colectivizarea agriculturii.”¹⁸⁴

Colectivizarea agriculturii, după modelul sovietic, a devenit o prioritate a regimului comunist din România. Iar impunerea acestui model a generat mult mai multe drame și suferințe decât în URSS, dintr-un motiv foarte simplu: în timpul Revoluției bolșevice, pământul luat de la marii proprietari de pământuri a fost naționalizat, deci trecut în proprietatea statului. Atunci când s-a decis colectivizarea agriculturii (formarea colhozurilor), țăranilor ruși le-a fost indiferent dacă pământul statului devenea al colhozului.

În România, situația pământului era cu totul alta: participarea țăranilor la cele două războaie mondiale a fost făcută și cu promisiunea

¹⁸⁴ Marius Mureșan, *Între rural și urban. Fragmente din cotidianul comunist*. Studiu de caz: raionul Gherla, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2021, p. 19.

autorităților că, la terminarea războiului, cei întorși de pe front sau urmașii acestora vor primi loturi de pământ, ceea ce s-a și întâmplat, la reformele agrare din 1921 și 1945. Or, la cinci ani după reforma agrară din 1945, de pildă, pământul primit după atâtea sacrificii le este luat țăranilor, obligați să intre în întovărășiri, apoi în Gospodării Agricole Colective (GAC-uri). La Plenara CC al PMR, din 18 sept. 1951, s-a hotărât înființarea în toată țara a întovărășirilor agricole, care presupuneau lucrarea în comun a pământului, cu tractoarele și mașinile agricole ale statului.

„Întovărășirile agricole au reprezentat [...] o modalitate intermediară în procesul colectivizării agriculturii. Autoritățile comuniste au încercat astfel să-i păcălească pe țărani, prin aceea că în întovărășiri pământul urma să le aparțină în continuare. După 1955 [...], se decide transformarea automată a întovărășirilor în gospodării agricole colective, dispărând astfel orice iluzie privind păstrarea proprietății private în agricultură.”¹⁸⁵

În arhiva comunei Bichiș se păstrează *Registrul agricol pe anii 1959-1963. Partea II, vol. III*, aferent satului Nandra. Sunt trecuți aici peste 90 de țărani din sat, deja întovărășiți, cu suprafețele aflate în proprietate personală și cu precizarea locului unde acestea se află. Ei sunt trecuți în ordinea numărului de casă: Brudan Filip și Onițiu Veronica, Țiboc Nicolae I [= al lui] Onisie, Țiboc Ioan I Victor, Brudan Liviu I [= al lui] Filon, Cantea Ion ș.a.

Între țăranii trecuți în registru, în 1959 existau și cinci familii de chiaburi: Poruțiu Aron, Poruțiu Aurelia, Poruțiu Petru, Poruțiu Toader și Eugenia, Poruțiu Nicolae.

Propaganda pentru înființarea întovărășiei începuse cu câțiva ani înainte, din moment ce, la 9 aprilie 1956, inspectorul școlar Țiboc Onisie scria despre învățătorul din Nandra, Aurel Trebici: „De doi ani de zile duce intensă muncă de lămurire, pentru înființarea unei gospodării colective în satu' Nandra.” Puteau fi mai multe întovărășiri în aceeași localitate,

¹⁸⁵ Antoniu Martin, apud Claudia Untaru, *Cum i-au momit comuniștii pe țăranii arădeni să se înscrie în colective*, în *Adevărul* (Arad), 18 dec. 2017.

Întovărășirea „1 Mai” din Nandra

organizate pe străzi, cartiere etc. De asemenea, mai existau, alături de întovărășirile agricole, cele zootehnice.

În cotidianul *Steaua roșie* din anii 1959-1962 se oferă multe informații despre întovărășirile și GAC-urile din Regiunea Mureș Autonomă Maghiară. Încheierea cooperativizării într-o localitate era anunțată ca un mare eveniment, uneori pe prima pagină a ziarului.

În registrul agricol amintit există intercalate, ca niște foi volante, necapsate de filele respective, numeroase cereri ale țăranilor, prin care aceștia se ofereau să predea Sfatului Popular, de bună voie, o anumită suprafață de teren agricol, sub motivul că, fiind oameni bătrâni, nu mai pot lucra tot pământul pe care îl au. Cererile sunt scrise, probabil, de intelectualii satului (preotul și învățătorul), multe terminându-se cu formula tipică epocii: „Luptăm pentru pace!” Loturile respective erau arondate apoi întovărășirii.

Iată, de pildă, cererea năndreanului Circa Ioan:

„Tov. Președinte,

Subsemnatul, Circa Ioan, din com. Bichiș, sat Nandra, raionul Luduș, Reg. Cluj, vin a vă ruga următoarele.

Rog binevoiiți a-mi primi suprafața de 1,16 ha teren arabil din Dealul Botezului, din cauza motivului următor.

Sunt de 66 de ani și sunt invalid de război din războiul prim mondial¹⁸⁶, soția mea e de 57 [de] ani și, neavând niciun ajutor, nu mai pot munci, ca să fac față sarcinilor trasate de stat și de aceea vă rog ca să binevoiiți a-mi lua cele arătate mai sus în considerare.

Rămân cu speranța că cererea mea va fi rezolvată favorabil.

Luptăm pentru Pace!

Circa Ioan”.

¹⁸⁶ Din situația oferită de comuna Nandra, la solicitările Astrei, în 1921, rezultă că Circa Ioan s-a întors sănătos de pe front și că nu ar fi fost invalid de război.

Cererea este înregistrată cu nr. 15, din 5 ianuarie 1956, rezoluția fiind, desigur, favorabilă.

Documentele și tradiția orală a satului nu relevă abuzuri și atrocități ale autorităților, pentru forțarea oamenilor să intre în întovărășire. Dar cazuri de umilire a unor chiaburi au existat. De pildă, „chiaburul” Poruțiu Aron, după cum își amintește fiul acestuia, Octavian Poruțiu, pentru că nu și-a plătit cota de carne, a fost pus să străbată ulițele satului împreună cu vițelul pe care îl avea și cu o pancartă la piept, pe care scria: „Cine face ca mine, ca mine să pățească!” (iar oamenii știau ce anume făcuse „vinovatul”). Șura și fânarul, pe care Poruțiu Aron le avea lângă Curte, s-au demolat, iar lemnul și țigla s-au folosit pentru construirea unei școli în Gâmbuț (clădire acum dezafectată, din lipsă de copii, și cedată Parohiei Ortodoxe din sat, ca și clădirea școlii din Nandra, care are acum destinația de cămin cultural).

Suprafețele date Sfatului Popular pe termen de un an variau de la sub un ha până la mai multe hectare. Circa Teodor, de pildă, a oferit 6,67 ha.

Un avantaj al predării pământului către Sfatul Popular era că terenul respectiv era exonerat de cotele care trebuiau predate statului (care avea nevoie de cereale, pentru plata datoriilor de război către Uniunea Sovietică), aceste cote amintind de obligațiile apăsătoare ale iobagilor și jelerilor din Evul Mediu.

O altă categorie de hârtii plasate ici-colo în registru, sunt niște formulare tipizate, bătute la mașină, prin care Sfatul Popular oferă țăranilor anumite loturi de pământ, pentru a fi cultivate (în general cu plante tehnice: cânepă fuior, floarea-soarelui, tutun etc.). Probabil că aceste suprafețe excedentare de pământ, aflate în proprietatea Sfatului Popular (Primăriei), au rămas de la moșierii locului, după confiscarea pământului acestora (unul dintre ei fiind Simion Kemény, după cum rezultă din două titluri de proprietate, pe care le-am văzut).

Așa cum se poate bănui, întovărășirea, ca primă formă de organizare socialistă a agriculturii, a fost însoțită de o intensă propagandă politică, începând cu denumirile întovărășirilor („1 Mai” în Nandra, sau,

Întovărășirea „1 Mai” din Nandra

în alte părți: „Brazdă Nouă”, „Drumul lui Lenin”, „Drumul Belșugului”, „7 Noiembrie”, „Ziua Eliberării”, „Unirea”, „Înfrățirea”, „30 Decembrie”, „8 Mai”, „Steagul Roșu”, „23 August”, „Ady Endre” etc.). Și GAC-urile aveau nume specifice: „Înfrățirea”, „Libertatea”, „Dózsa György”, „Grivița Roșie”, „Drumul Păcii”, „Victoria”, „9 Mai”, „Mureșul” etc. Un rol important în acest sens l-au avut apoi presa și literatura. Ziarul județean *Steaua roșie* a publicat numeroase articole și fotografii pe această temă, demers cărui i-au căzut pradă și scriitori de mare valoare, precum Mihail Sadoveanu, cu romanele *Păuna Mică* (1948), *Mitrea Cocor* (1949), Cella Serghi, cu nuvela *S-a dumirit și Moș Ilie*, și mulți alții.

Întovărășirea, apoi Gospodăria Agricolă Colectivă, va plasa și satul Nandra pe orbita „imposibilei întoarceri”, cum scria Marin Preda, care însemna disoluția clasei țărănești, odată cu civilizația și cultura ei, materială și imaterială.

Doi năndreni, Eugen Trif și Filuc Brudan (august 1977), care au făcut și ei parte din Întovărășirea „1 Mai” din Nandra. (Arhiva Ioan Țiboc)

GAC/CAP „Înfrățirea” din comuna Bichiș și satul Nandra

Așa cum am văzut, înființarea întovărășirilor agricole devenise obligatorie, în urma hotărârilor Plenarei CC al PMR, din 18 septembrie 1951. Această transformare s-a făcut treptat, unele întovărășiri coexistând cu GAC-ul, în aceeași localitate. Etapa care a urmat a fost marcată de două evenimente, care au scăzut presiunea URSS asupra țărilor-satelit din Europa: moartea lui Stalin (1953) și Revoluția din Ungaria (1956).

Activitatea de colectivizare a fost reluată în 1957, autoritățile recurgând la mijloace violente, pentru a-și atinge scopul cât mai repede (arestări, condamnări, deportări etc.), astfel că procesul de colectivizare a fost încheiat într-un timp record. Regimul a sărbătorit, cu mare fast, încheierea colectivizării agriculturii, prin organizarea unei plenare a CC al PMR (23-25 aprilie 1962) și a unei sesiuni speciale a Marii Adunări Naționale (27-30 aprilie 1962).

Prin Decretul nr. 84 din 2 martie 1949 se expropriaseră toate proprietățile mai mari de 50 de ha. Proprietarii acestora fuseseră ridicăți pe timp de noapte, de către organele de Securitate (instituție înființată în 1949) și duși în diferite localități, unde li s-a stabilit domiciliu obligatoriu. „Moșierului” Ștefan J. Fay din Bichiș, de pildă, i s-a stabilit domiciliu obligatoriu la Alba Iulia, deși nu avea în proprietate mult pământ, dar a fost „ridicat” pentru ce avusese, cândva, bunicul său. Casele foștilor proprietari au fost transformate în sedii ale GAS, GAC, Poliție etc. Conacul lui Ștefan J. Fay din Bichiș a devenit, de pildă, sediul GAC al comunei (și, mai târziu, dormitor pentru tractoriști, în timpul campaniilor agrare), iar cel din Nandra, al lui Aron Poruțiu, sediul GAC Nandra.

GAC/CAP „Înfrățirea” din comuna Bichiș și satul Nandra

Pentru că nu s-a păstrat arhiva GAC din Bichiș și Nandra, nu știm multe detalii despre intrarea năndrenilor în GAC. Oricum, cei 90 de capi de familie, din Nandra, membri ai Întovărășirii „1 Mai”, au devenit automat membrii ai noii GAC. Primul președinte al GAC Nandra a fost Brudan Vasile.

Tradiția orală a satului nu a păstrat amintiri despre abuzuri, violențe etc. Boldea lu' Filon nu a intrat niciodată în GAC, dar nu i s-a întâmplat nimic, în afara faptului că i s-a schimbat pământul, în sensul că parcelele sale, arondate GAC-ului, au fost compensate cu suprafețe similare, date în altă parte, cu pământ mai nefertil. Neavând copii, nu a putut fi șantajat nici cu amenințarea că aceștia vor fi dați afară din școli și facultăți sau că li se va interzice frecventarea lor, pe motive de dosar (cum s-a întâmplat cu viitoarea poetă, Ana Blandiana, al cărei tată fusese preot ortodox). În Nandra, lui Poruțiu Aron i s-a lăsat la Curte o cameră în care să locuiască. Pentru că această Curte era înconjurată de o grădină de câteva hectare, aici a fost stabilit și locul pentru acareturile GAC.

La colectivizare s-au confiscat și animalele și atelajele, inclusiv vacile cu lapte, care asigurau parțial hrana pentru membrii familiei, în special pentru copii. Au existat multe drame, din această cauză. Trif Maria, văduva fostului primar al satului, a privit neputincioasă, împreună cu fiica ei, cum le erau luate ultimele mijloace de trai. (Asta după ce, în 1937, după moartea soțului ei, a trebuit să achite multe datorii rămase în urma împrumuturilor pe care Onisie Trif le acordase consătenilor care, profitând de situație, au declarat că ei și-au plătit datoriile!)

Totuși, în primii ani ai GAC-urilor, oamenii puteau merge seara după un litru de lapte proaspăt, care nu trebuia plătit pe loc, contravaloarea laptelui achitându-se la primirea de către țărani a pușinilor bani cuveniți după munca prestată.

De-a lungul celor aproape trei decenii de existență a GAC-ului, aici s-au construit două grajduri pentru animale (vite și cai), un șopru care adăpostea carele și căruțele, două coșere imense, pentru porumb, un coteț

pentru vier, o căuăcie, un joagăr etc. Săcastrele de fân erau așezate tot aici, ca și cele de paie, după ce aria s-a mutat definitiv în noua locație.

Batozele celor șapte năndreni (Poruț Toader, Poruț Petru, Poruț Nicolae, Poruț Aurenia, Poruțiu Aron, Poruțiu Ioan, Trif Șofron), ale celor care nu au apucat să le vândă înainte, au intrat în patrimoniul GAC-ului, împreună cu alte mașini și unelte agricole. Mulți ani, treieratul în Nandra s-a făcut cu batoza și tractorul lui Trif Șofron, care era și mecanicul acestora.

În primii ani ai colectivizării, pământul era lucrat în comun, în Nandra formându-se două echipe, pe ulițe, conduse de Brudan Mircea și Brudan Aurel. La un moment dat s-a renunțat la această modalitate, fiecare tarla fiind împărțită în funcție de brațele de muncă. Această metodă a fost mai eficientă, pentru că fiecare familie se străduia să își lucreze parcela repartizată, ca să nu rămână de rușinea satului. Împărțirea unei suprafețe mari în loturile care reveneau fiecărei familii o făceau brigadierii, care foloseau pentru delimitare țărushi cu numele capului familiei respective. La început, ordinea parcelelor repartizate era în ordinea caselor pe uliță, apoi s-a recurs la tragerea la sorți, pentru a evita nemulțumirile oamenilor (cei care aveau o parcelă la marginea drumului erau dezavantajați, pentru că acolo recolta era mai slabă). Brigadieri în sat au fost, succesiv, Brudan Mircea, Rad Gaftonic, Țiboc Cornel, Brudan Aurel.

Munca prestată era socotită în zile-muncă, după care țăranii primeau sume mici de bani, ulterior fiind plătiți și în produse agricole.

Tot așa se împărțeau și tarlalele de fânaș. Țăranii își coseau singuri fânul sau otava, îl uscau și îl întorceau, în caz de ploaie, făceau trei boghiuri relativ egale, din care două erau duse la GAC/ CAP, iar unul revenea celui care cosise și uscaseră fânul. Conducătorii (cei care aveau în primire un car și o pereche de cai) transportau mai întâi fânul de pe parcelele lor, iar restul sătenilor îl duceau când puteau, rugându-se de câte un conductor sau altul să îi împrumute carul.

Se poate scrie mult despre viața țăranilor din CAP. Pământul era lucrat cu mașini agricole, CAP-ul avea un inginer agricol, care urmărea starea culturilor, calitatea semințelor, a lucrărilor agricole etc. Odată cu

GAC/CAP „Înfrățirea” din comuna Bichiș și satul Nandra

GAC-urile s-au înființat și SMT-urile (Stațiunile de Mașini Agricole), unde lucrau oamenii angajați în acest scop (din Nandra îi amintim pe tractoriștii Poruțiu Remus, Brudan Octavian și Bihorean Adrian). Probabil că multe lucruri depindeau nu doar de legislația în vigoare, ci și de înțelegerea conducătorilor locali. De pildă, la un moment dat fiecare familie trebuia să contracteze un porc, care să fie livrat când avea greutatea minimă stabilită. Pentru ajutorarea celor care semnau asemenea contracte, CAP-ul le oferea o anumită suprafață de teren, pe care să cultive porumb. Dintre culturile obligatorii, le amintim pe cele de tutun, sfeclă de zahăr și floarea-soarelui.

După Revoluția din decembrie 1989, toate acareturile din curtea fostului CAP, ca și saivanul pentru oi, din vatra satului, au fost demolate, materialele rezultate din demolări fiind împărțite la săteni (unei familii revenindu-i o grindă, câteva scânduri, câteva 2-3 plăci de azbest și 5 cărămizi etc.).

Fotografie rară, singura care păstrează o secvență din fostele construcții ale GAC/CAP Nandra. Femeile care bat fasolea sunt în fața șoprului acoperit cu trestie, unde erau adăpostite carele colective. În spate, se pot vedea cele două coșere pentru porumb.

(Arhiva Angela Gherman)

Nandra și Revoluția din 1989

Ca și în cazul altor evenimente istorice importante, care nu s-au manifestat în sat prin forme violente (desființarea Bisericii Greco-Catolice, cooperativizarea agriculturii etc.), și trecerea de la comunism la capitalism s-a făcut în Nandra în mod pașnic. Recolta de cereale a anului 1989 a fost împărțită și celor ale căror pământuri fuseseră cultivate în anul revoluției. Chiar dacă titlurile de proprietate pentru pământul deținut s-au acordat mult mai târziu, țăranii din Nandra și-au primit în anul următor pământul înapoi. Au primit și o parte din animalele (vitele) cu care au intrat în colectiv. CAP-ul a fost desființat, iar hăizașurile fostei structuri comuniste (grajduri, saivane, un șopru) au fost demolate de săteni și împărțite pe bucăți (grinzi, scânduri, țigle etc.), de care se va alege praful în gospodăriile lor particulare. Dacă demolarea celor din curtea propriu-zisă a CAP-ului este de înțeles, pentru că terenul era proprietatea lui Poruț Aron, e greu de acceptat demolarea saivanului de Sub Jii, care putea fi păstrat ca loc de adăpostire a turmei de oi, pe care năndrenii au continuat să le crească.

Stațiunea de Mașini Agricole (SMT) s-a desființat și ea. Nandra a primit un tractor și un ARO, care au fost scoase la licitație. Tractorul a fost adjudecat de familia Brudan Petru, iar ARO de către cineva din Așintiș. Cei din comună, care au reușit să achiziționeze tractoare și alte mașini agricole, au lucrat apoi, contra cost, micile parcele ale oamenilor.

Dar multe terenuri au rămas pustii și nelucrate, populația satului fiind îmbătrânită, iar copiii năndrenilor, stabiliți la oraș, nu puteau și nu doreau să lucreze pământul, care nu le aducea niciun câștig. Când a apărut posibilitatea vânzării terenurilor agricole, mulți năndreni au făcut-o, renunțând la pământul dobândit cu atâta trudă și jertfă de înaintași. Un ha de teren se vindea la un moment dat cu un milion de lei, un preț bun la vremea respectivă.

Situația satului Nandra reflectă problema satului românesc, în general. În timpul regimului comunist, nu s-a făcut nicio investiție în sat. Până în anii '90, pe timp de ploaie, ulițele satului se desfundau, încât satul Nandra nu se putea traversa cu mașina, care trebuia lăsată în capul satului. Nu s-a aprobat introducerea gazului metan, deși conducta de gaz era la 5 km de sat (lângă Iștihaza). Mulți oameni își cărau cu spatele uscăturile din Prigoana sau din celelalte păduri, necesare focului pentru pregătirea mâncării. E adevărat că s-a introdus în sat „lampa lui Ilici”, pentru că intra în politica partidului, ca o mare realizare, electrificarea întregii țări. În anii '80 s-au făcut și ceva îmbunătățiri funciare. Locul numit „Schini” a fost nivelat cu buldozerul și redat agriculturii. De asemenea, versanții Dâlmilor lu' Firii, cei dinspre pădure, au fost arați și cultivați cu porumb. Partidul voia creșterea suprafeței agricole a țării. După câțiva ani, s-a renunțat și terenul a fost redat pășunii, cum fusese de veacuri.

După entuziasmul forțat al primilor ani ai colectivizării, satul a ajuns o ruină. Cultura viței-de-vie altoite, pe rod în anii '60, pe dealul de lângă casa lui Brudan Filuc, a fost abandonată. Poate era greu de întreținut, era mai pretențioasă. Oamenii au început să își pună vie „Nova”, un soi mai puțin pretențios și de calitate inferioară, în propriile grădini, cele din hotar fiind treptat abandonate și ele.

Cea mai gravă problemă a localității este că tinerii au plecat din sat. Statul trebuia să creeze în sat toate condițiile omului de la oraș: gaz, apă, canalizare, drumuri practicabile pe orice anotimp. Țăranii trebuiau ajutați în valorificarea produselor. Tinerii ar fi rămas în natura pură a satului și nu s-ar fi dus să trăiască în „columbarele” orașelor (așa numea profesorul Mircea Zaciuc blocurile comuniste). Am trăit 45 de ani în comunism și 20 în postcomunism și putem face comparația între trecut și prezent. Haosul și instabilitatea din România contemporană este un efect pe termen lung al anilor de comunism. Unde ar fi fost această țară, dacă nu venea peste ea un război nimicitor, care a secătuit resursele țării, după care a urmat un regim la fel de pustiitor pe termen lung? Se știe, totuși, că sunt mulți nostalgici ai fostului regim, care oferea tuturor o casă și un loc de muncă. Nu știm să fi murit cineva de foame, deși galantarele magazinelor erau mai

mult goale, cu rafturile ornate, ici-colo, cu „tacâmuri” (gheare și găhuri de pui sfrijiți) și parizer, cu acele cozi interminabile, unde te așezai de cu noapte, să prinzi un litru de lapte, ceva carne sau unt, ulei și zahăr, chiar și pâine, la porție toate. Merită citat aici istoricul Vlad Georgescu, fost angajat al postului de radio Europa Liberă, deci care nu poate fi bănuț de simpatii comuniste: „În ceea ce mă privește – scria el, în 1984 –, mi se pare limpede că, la capătul a 40 de ani de comunism în România, trăsăturile negative le covârșesc în chip evident pe cele care ar putea fi eventual considerate drept pozitive; cu toate acestea, nicio epocă nu a avut doar părți rele, chiar și vremea migrațiilor sau cea fanariotă au adus cu ele și lucruri pozitive. Funcțiile organismului social pot fi încetinute, pervertite, dar niciodată cu desăvârșire blocate, indiferent de regimul politic.”¹⁸⁷

La ora actuală există în sat trei fermieri importanți, care au investit în mașini și unelete agricole și lucrează mari suprafețe de teren: Bota Florin, Ciuca Emil și Poruțiu Ovidiu. E important că pământul nu rămâne pustiu și nelucrat.

Primarii care s-au succedat la conducerea comunei Bichiș au făcut multe lucruri utile și pentru Nandra: introducerea gazului metan, apoi a apei potabile (din păcate, puțini și-au introdus apa în case, preferând să folosească fântânile tradiționale). Actualul primar al comunei, aflat la al treilea mandat, domnul Mihály Ferenczy-Attila, a reușit performanța, la care năndrenii nici măcar nu s-ar fi putut gândi, de a asfalta cea mai mare parte a ulițelor satului. Tot prin eforturile Primăriei, a fost modernizat localul fostei școli, care va avea destinația de cămin cultural.

E greu de anticipat care va fi destinul satului în viitor. Viața este plină de surprize. Mulți năndreni s-au stabilit definitiv în Spania, în SUA, unul în Olanda, alții poate și în alte țări. Câteva familii din Luduș sau din altă parte au venit sau revenit în sat și duc aici o viață liniștită.

Sperăm ca satul să revină la viața și importanța de odinioară și să nu alunece definitiv în uitare.

¹⁸⁷ Apud *Ce a fost. Cum a fost*. Paul Cornea de vorbă cu Daniel Cristea-Enache, Polirom, Cartea Românească, Iași, 2013, p. 95.

V. Să salvăm de la uitare!

Aspecte ale graiului din satul Nandra¹⁸⁸

Încercând să salvăm de la alunecarea în uitare și unele cuvinte din graiul folosit în satul Nandra, publicăm un inventar cu cele mai cunoscute regionalisme folosite în sat. În acest demers, pe lângă studiul profesorului Nicolae Felecan, amintit mai jos, de un real folos ne-au fost și următoarele dicționare de regionalisme: Mihaela Marin; Carmen Nedelcu, *Dicționar de regionalisme*, Editura All Educațional, București, 2002; Nicolae Sebeșan, *Vorba dulce din bătrâni. Vorbe de pe la noi. Mic dicționar de regionalisme ardeleneste. Comuna și plasa Beliu – zona de jos a Crișului Alb*, Editura Team – CCD Brașov, Brașov, 2005; Roxana Marin, *Mic dicționar de regionalisme ilustrat (pentru uz școlar)*, Editura Team CCD, Brașov, 2006; Ruxandra Chiș; Alina Laza, *Dicționar de regionalisme din zona Șteiului*, Editura Didactica Militans, Casa Corpului Didactic Oradea, Oradea, 2009; Dorin Ștef, *Dicționar de regionalisme și arhaisme din Maramureș (DRAM)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș, Baia Mare, 2015 (acest dicționar fiind singura lucrare de profil, redactată în mod profesionist,

¹⁸⁸ Ideea acestui studiu ne-a fost sugerată de un articol similar, al regretatului lingvist și filolog din Baia Mare, prof. univ. dr. Nicolae Felecan, de a cărui prietenie ne-am bucurat în ultimele decenii. E vorba de studiul *Aspecte ale graiului din satul Caila*, jud. Bistrița-Năsăud, publicat în volumul Nicolae Felecan, *Lingvistică și filologie română*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2020, p. 67-88. Explicațiile etimologice ale cuvintelor care au această precizare sunt luate tot din studiul respectiv.

inclusiv prin consultarea unor specialiști, precum Nicolae Felecan, Vasile Frățilă, Dumitru Loșonți și alții).

După *Atlasele Lingvistice Regionale. Transilvania*, satul Nandra este inclus, așadar, în aria lingvistică Transilvania. Aceasta înseamnă că, din punct de vedere lexical, graiul local conține, în general, cam aceleași cuvinte specifice, cu diferențe care țin de preocupările locuitorilor sau de unele particularități fonetice și de influențele limitrofe. Multe cuvinte identice găsim și în operele scriitorilor ardeleni, Ioan Slavici, Liviu Rebreanu, Pavel Dan sau Ion Agârbiceanu.

Întâlnim astfel, și în vorbirea năndrenilor, cuvinte moștenite din **latină**: rom. *arină* (< lat. *arena*), rom. *bute* (< lat. *buttis*), rom. *nap* (< lat. *napus*), rom. *păcurar* (< lat. *pecorarius*), rom. *rânced* (< lat. *rancidus*), rom. *turmă* (< lat. *turma*), din **maghiară**: rom. *beteag* (< magh. *beteg*), rom. *bistoș* (< magh. *biztos*), rom. *chindeu* (< magh. *kendö*), rom. *cipcă* (< magh. *csipke*), rom. *ciurdă* (< magh. *csorda*), rom. *handralău* (< magh. *vandorlo*), rom. *hei* (< magh. *hely*), rom. *ișcutuie* (< magh. *skatulya*), rom. *ticlăzău* (< magh. *téglázó*) ș. a. Cuvintele maghiare sunt explicabile prin conviețuirea de secole cu locuitorii celor două sate maghiare, Bichiș și Ozd. Desigur, există și cuvinte maghiare împrumutate din limba română: magh. *kertica* (< rom. *cârțiță*), magh. *fustely* (< rom. *fuștel*), magh. *makris* (< rom. *măcriș*), magh. *pocsumb* (< rom. *pociumb*), magh. *esztena* (< rom. *stână*) etc.

Mai puține, comparativ cu împrumuturile din limba maghiară, sunt cuvintele **germane**: rom. *bină* (< germ. *Bühne*), rom. *cufăr* (< germ. *Koffer*), rom. *fain* (< germ. *fein*), rom. *glajă* (< germ. *Glas*), rom. *ștrimfi* (< germ. *Strümpfe*), rom. *țuric* (< germ. *zurück*) etc. Și cuvintele germane au intrat în limba năndrenilor prin contactele directe avute de aceștia cu sașii transilvăneni. În *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750*, se spunea că locuitorii din Nandra „trăiesc din munca mâinilor proprii și se întrețin, în general, din venitul agriculturii. Ei obișnuiesc să-și desfacă produsele în piața din Aiud [subl. I.R.], aflată la două mile distanță”. Alte cuvinte germane au putut fi preluate pe filiera limbii maghiare.

Avem apoi cuvinte de origine **slavă**: rom. *blid* (< sl. *bliudŭ*), rom. *boală* (< sl. *bolŭ*), rom. *citov* (< sl. *čítav*), rom. *gălușcă* (< ucr. *haluška*), rom. *pagubă* (< sl. *paguba*), rom. *poiată* (< sl. *pojata*).

Mai puține, dar existente totuși, sunt elementele **turcești**: rom. *beci* (< tc. *beç*), rom. *chiabur* (< tc. *kiabir*), rom. *chirpici* (< tc. *kerpiç*), rom. *covată* (< tc. *covata*), rom. *năframă* (< tc. *mahrama*).

De-a lungul istoriei, în Țările Române au ajuns și evreii. Se știe că, „în perioada medievală, evreii au fost prizoniți de cruciații aflați în drum spre Ierusalim [care îi făceau vinovați de moartea lui Isus Hristos, n. I.R.], motiv pentru care s-au refugiat în regiunile din estul Europei, inclusiv în Galiția. De aici, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ajung în Maramureș, unde se stabilesc, răsfirați, în mai multe sate.”¹⁸⁹ În orice caz, în conscripția din 1900, se remarcă, pentru prima oară, prezența unor evrei, puțini (între 7 și 10 persoane) în Nandra și în satele din jur. De la ei ne-au rămas cuvinte **evreiești**, precum: rom. *cușer* (< ebr. *kâscher*), rom. *manzăr* (= bastard) (< ebr. *mamzer*), rom. *sădrie* (= tribunal) (< ebr. *sanhedrin*) etc.

În fine, să consemnăm și existența unor cuvinte **țigănești**: rom. *acana* (= mai la o parte, în lături) (< țig. *hacana*), rom. *a dili* (= a lovi, a bate) (< țig. *dilo*) etc.

Există câteva cuvinte pe care nu le-am găsit în dicționarele de regionalisme: *cocârți* (= bureți de rouă), *căiță* (= căciulă pentru copii mici), *mogzănie* (= foaită, neam – cu sens peiorativ), *nefufen* (= molău), piștarcău (= fată băiețoasă) etc.

Diferențe foarte mari se înregistrează la pronunțarea unor cuvinte. Analiza acestor diferențe este o problemă foarte complexă și complicată¹⁹⁰,

¹⁸⁹ Dorin Ștef, *op. cit.*, p. 524.

¹⁹⁰ Realitate care se poate constata prin consultarea unor lucrări de specialitate: Dr. Gustav Wiegand, Professor an der Universität Leipzig, *Körösches- und Marosches Dialekte*, von ~, Johann Ambrosius Barth (Arthur Meiner), Leipzig, 1897; Consiliul Culturii și Educației Socialiste. Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984; Academia Română. Institutul de

care nu și-ar avea rostul în această lucrare, care se adresează publicului larg, nu doar specialiștilor.

Trebuie spus că, din păcate, satul Nandra nu a făcut obiectul niciunei cercetări dialectale, pentru că nu găsim localitatea în cele cinci *Atlase lingvistice române pe regiuni. Transilvania*, ignorare explicabilă prin faptul că satul a fost întotdeauna o localitate mică, relativ departe de principalele centre de comunicații din jur (Luduș, Târnăveni, Ocna Mureș).

Voi releva doar câteva trăsături fonetice și gramaticale specifice satului.

– cuvintele *cine, ce, cincii, cioareci, porci* se pronunță *șine, șe, șioareș, șinș, porș* (se citesc aproximativ *șine, șe, șinși, șioareși, porși*). E interesant de relatat aici cazul lătureanului V.O, venit din Fărău în Nandra, unde s-a și căsătorit. Năndrenii, ocoși și ciufelnici cum erau, l-au ironizat ani la rând, poate toată viața, pentru că folosea formele literare, aflate în uz în satul Fărău (*cine, ce* etc.). Nandra și Fărău erau sate oarecum vecine (cel puțin prin hotare), dar aceste diferențe de pronunție nu trebuie să ne mire. Cine consultă atlasele lingvistice poate observa că în multe localități vecine existau aceste diferențe. Astfel, „în Gâmbuț, Alecuș, Turdaș se pronunță *șinș, porș, văsălie*, pe când în Fărău *cinș, porș, văsălie*”¹⁹¹, idee confirmată, iată, de *Atlasul lingvistic român*. Un fenomen identic găsim în alte două sate vecine, dar cu pronunții diferite: „Locuitorii din Stâna de Mureș vorbesc cu *ce, ci* (zic *ce făc*, la Chețani *șe făș*”¹⁹².

– cuvintele *vin, vie, vișină, vinars, vițel* se pronunță *jin, jie, jâșână, jinars, jițâl*;

– cuvintele *joc, joi, Joiana, jos, jumară* se pronunță aproximativ *jioc, jioi, jios, jiumară*. Am aici o amintire legată chiar de familia mea. Când Tata

Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” Cluj-Napoca. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania. Date despre localități și informatori*, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, Editura Academiei Române, București, 1992; Matilda Caragiu Marioțeanu; Ștefan Giosu; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu; Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1997.

¹⁹¹ *Date despre localități și informatori*, ed. cit, p. 122.

¹⁹² *Ibidem*, p. 100.

a venit lătorean din Botez, sat aflat peste deal de Nandra, i-a spus Mamei: „Joi vin să te duc!”, iar Mama a fost șocată de pronunția literară *joi*.

– cuvintele *piept*, *pieptar*, *piatră*, *piaptăn* se pronunța *kiept*, *kieptari*, *kiatră*, *kiaptăn*;

– consoana *m* apare în variantă palatalizată (= muiată) în: *neru*, *niinic*, *nerâială*, *nealcoș*, *nimurug*;

– conjunctivul prezent al verbelor *a da*, *a lua*, *a sta*, *a vrea*, *a bea* este la pers. a 3-a sg. și pl. *să deie*, *să ieie*, *să steie*, *să vrie*, *să beie*;

– se constată prezența elementelor finale asilabice în cuvinte precum: *brigaderi*, *cuptori*, *hoferi*, *șoferi*, *tolceri*;

– substantivele nume proprii sau cele care exprimă grade de rudenie au la genitiv articolul proclitic *lu*, atât la masculin, cât și la feminin: *Lia lu Iozefa*; *Floarea lu Viorel*; *Ghica lu Filuc*, *averea lu noru-mea*; *locu lu Saveta*;

Acestea fiind zise, să vedem un inventor al regionalismelor din Nandra (multe dintre acestea, legate de anumite ocupații, obiecte de uz casnic etc., au dispărut, odată cu obiectele pe care le denumeau).

*

A

abRICTĂLUI, vb. – a pune la punct, a muștrului; a face ordine (< *abriktoni*).

acĂȚ, s.m. – salcâm (< germ. *Akazien*).

adĂLMAȘ, s.n. – băutură de cinste în urma unei vânzări sau cumpărări.

ai, s.m. – usturoi.

arendă, s.f. – cedare temporară a dreptului de exploatare a unor bunuri, în schimbul unei plăți.

arină, s.f. – argilă folosită la lipitul casei, pe jos.

arvon, s.n. – acot, avans, plată anticipată.

asânta, vb. – a recruta (< germ. *assentieren*).

asântare, s.f. – recrutare (< germ. *Assentierung*).

azvară, adv. – astă-vară, vara trecută.

B

bai, s.n. – supărare, părere de rău (< magh. *baj*).

baraboi, s.m. – plantă erbacee cu tulpina înaltă, cu flori albe, cu rădăcină comestibilă în formă de bulb; alunele.

barșon, s.n. – catifea de orice culoare (< magh. *bársony*).

batâr, adv. – măcar, cel puțin (< magh. *bátor*).

băgător, s.m. – cel care bagă snopii în batoză.

băl, adj. – alb; (despre oi) de culoare albă.

bătucă, s. f. – pipotă, rânză.

bătucí, vb. – a bătători.

bățos, adj. – arogant, înfumurat.

beli, vb. – a tăia, a jupui.

berlui, vb. – a căptuși o haină (< magh. *berelni*).

berluială, s.f. – căptușeală la o haină (< magh. *berlés*).

beșteli, vb. – a certa (< germ. *bestellen*).

beteag, adj. – bolnav (< magh. *beteg*).

bili, s.m. – oală de noapte.

bină, s.f. – scenă (< germ. *Bühne*).

bistoș, adv. – cu siguranță, cu certitudine, desigur (< magh. *biztos*).

bitang, s.m. – copil din flori, bastard.

blândă, s.f. – erupție de natură alergică, sub forma unor bășici roșii sau albe, însoțite de mâncărime.

blendura, vb. – a atârna.

blid, s.n. – farfurie.

blidar, s.n. – dulap în care se țin blidele.

boactăr, s.m. – paznic de noapte; om care strigă peste sat, pentru a transmite anumite vești, ordine etc. (< magh. *bakter*).

boandă, s.f. – îmbrăcăminte din piele de oaie, cu lâna în afară; bundă.

boboanțe, s. m., pl. – bomboane (< germ. *Bombons*).

bobotaie, s.f. – flacăra mare.

bocăni, vb. – a ciocăni, a izbi cu un obiect tare în ceva.

boghi, s.n. – grămadă de fân, mai mică decât o căpiță.

boldă, s.f. – prăvălie.

bolund, adj. – smintit, nebun (< magh. *bolond*).

bondar, s.m. – insectă înrudită cu albina; bărzăun; orice insectă mare care bâzâie; (reg.) trântor.

borhot, s.n. – fructe fermentate, care se fierb, pentru a se extrage alcoolul.

boscoană, s.f. – farmec, vrăjitorie.

boscorodi, vb. – a vorbi (singur); a certa.

bostan, s.m. – dovleac.

box, s. – cremă de ghetete (< magh. *bocsz*).

brambura, adv. – în expresia „a umbla brambura” = a umbla fără rost, fără un scop clar.

brăcinar, s.n. – curea, folosită la legatul pantalonilor în jurul brâului.

brâglă, s.f. – parte mobilă la războiul de țesut, care susține spata.

brișcă, s.f. – briceag; trăsurică ușoară, neacoperită, cu două roți, trasă de obicei de un singur cal; cabrioletă, șaretă.

bubă, s.f. – rană, umflătură.

bucta, vb. – a păți, a rata.

bughilarăș, s.n. – portmoneu (< magh. *buggilaris*).

buhă, s.f. – bufniță.

buiac, adj. – care trăiește bine, răsfățat; zburdalnic, nebunatic; nechibzuit.

buigui, vb. – a vorbi fără înțeles; a aiuri.

buleandă, s.f. – haină veche, ponosită.

bucșă, s.f. – inelul care se pune în capătul osiei, înaintea cuiului, pentru a ține roata carului (< germ. *Büchse*).

budigăi, s.m. pl. – chiloți de damă (< magh. *bugyigó*).

bumb, s.m. – nasture.

bumbișcă, s.f. – broșă.

buntuz(u)i, vb. – a deranja lucrurile, a împrăștia (<**bontozni*).

bute, s.f. – butoi; puțină pentru murat varza (< lat. *buttis*).

C

calapăr, s.m. – plantă cultivată în grădinile țărănești, cu miros plăcut.

canapei, s.n. – mobilă (cu spătar și cu brațe, uneori capitonată), pe care se stă și se poate dormi.

canceu, s.n. – cană, ulcică.

cantă, s.f. – vas din sticlă, de formă lunguiață, cu gâtul mai strâmt.

casa dinainte – odaia cea gătită, pregătită pentru musafiri.

catrafuse, s.f., pl. – obiecte casnice, mărunte; boarfe.

căiță, s.f. – scufiță; căciula pentru copii.

căldare, s.f. – cazan (de fiert țuică sau pentru fiert silvoizul).

cănac, s.m. – ciucure.

căpățan, s.n. – curelăria care se pune în capul calului, când e înhămat (< *capitium*).

cătană, s.f. – soldat, militar.

cătăneț, adj. – semeț, cu capul sus.

cătăni, vb. – a certa, a pune la punct.

cătărigă, s.f. – (pl. *cătărigi*) două prăjini prevăzute cu câte un suport pe care se pun picioarele și care sunt folosite pentru a umbla la o înălțime oarecare deasupra solului (mai ales în locurile noroioase); picioroange.

cătrăni, vb. – a se supăra, a se necăji.

cătrănit, adj. – de culoare închisă; tuciuriu, negru; amarât, supărat, necăjit; otrăvit, înveninat.

căoaci, s.m. – fierar (< magh. *kováks*).

căuăcie, s. f. – fierărie.

căcădară, s.f. – măceș (fructul).

căcărează, s.f. – balegă de capră, oaie etc.

cârlan, s.m. – berbec de doi ani.

cârtaboș, s.m. – caltaboș (< magh. *kolbász*).

cătigari, s.n. – adăpost pentru găini.

cea, intrej. – strigăt cu care se mână animalele de tracțiune la dreapta (vs. *hois* = la stânga).

ce(a)glău, s.n. – lemn care prinde loitrele în partea dinainte și dinapoi a carului.

cenușar, s.n. – fața de masă, de obicei din cânepă, pe care se răstoarnă mămăliga.

cep, s.n. – dop de lemn, de formă tronconică, cu care se astupă gaura butoiului; gaură de umplere sau de scurgere a lichidului dintr-un butoi care se închide cu un cep.

ceteraș, s.m. – lăutar

ceteră, s.f. – vioară (< *cithera*).

ceternie, s.f. – jgheab la acoperișul casei, pe care se scurge apa când plouă (< *csatorna*).

- cheag*, s.n. – ferment extras din sucul gastric al rumegătoarelor tinere, care are proprietatea de a încheaga laptele (< lat. *coagulum*).
- chefe*, s.f. – perie
- chefeli*, vb. – (despre animale) a peria (< magh. *kefélni*).
- cherestulu (de-a)*, loc. adv. – de-a curmezișul (< magh. *keresztül*).
- cheț*, interj. – strigăt cu care se alungă pisica (< germ. *Katze*).
- chilav*, adj. – schilod, olog.
- chilăvi*, vb. – a se schilodi.
- chimineu*, s.n. – chimen.
- chindeu*, s.n. – prosop (< magh. *kendö*).
- chiorăit*, s.n. – sunet produs de sistemul digestiv.
- chip*, s.n. – fotografie.
- chișafău*, s.n. – bucată de lemn, de care se prind lanțurile calului care trage o căruță.
- cigă*, s.f. – scripete așezat în spatele carului, prin care se trece funia sau lanțul, pentru a lega încărcătura de fân sau paie.
- cinaș*, adj. – drăguț, frumos.
- cioareci*, s.m., pl. – ițari
- cioci*, s.m. – ciorapi țărănești femeiești, făcuți din postav alb (călțuni).
- ciolomadă*, s.f. – porumb semănat des, folosit ca nutreț
- ciondăni*, vb. – a se sfădi (< germ. *schänden*).
- ciopor*, s.n. – grup de animale de același fel (și de aceeași vârstă); grup, ceată, mulțime de oameni.
- cioroflea(ș)că*, s.f. – noroi subțire, mâzgă.
- cipcă*, s.f. – dantelă (< magh. *csipke*).
- cir*, s.n. – zeamă îngroșată, scoasă din mămăliga care fierbe, înainte de a fi mestecată (< ucr. *čyr*).
- citov*, adj. – întreg, nevătămat, sănătos (la minte).
- ciucalău*, s.m. – știulete de porumb.
- ciuhă*, s.f. – sperietoare de păsări (< germ. *Scheuche*).
- ciuguli-ciuguli*, interj. – strigăt cu care se cheamă porcii.
- ciupeli*, vb. – a jumuli, a smulge (penele păsărilor de casă, pentru a fi gătite)
- ciurdă*, s.f. – cireadă de vaci, de boi (< magh. *csorda*).

ciurdar, s.m. – persoană care păzește o turmă de vaci; văcar.

clacă, s.f. – muncă prestată benevol în folosul cuiva, urmată de o petrecere.

clanetă, s.f. – clarinet.

cleoambă, s.f. – creangă, ramură.

clocă, s.f. – cloșcă, găină care clocește sau care a scos deja pui.

cloțan, s.m. – guzgan, șobolan.

cocârți, s.m., pl. – bureți de rouă

cocean, s.m. – știulete de porumb, desfăcut de boabe.

cocie, s.f. – trăsură pentru transportul persoanelor.

cociș, s.m. – vizitiu (< magh. *kocsis*).

cocoța, vb. – a se cățara.

codoriște, s.f. – coadă de bici.

coghilă, s.f. – dispozitiv pentru transportul plugului pe drum; cobilă.

cohăli, vb. – a fierbe, a găti (< germ. *kochen*).

colb, s.n. – praf.

colibă, s.f. – adăpost provizoriu pentru oameni.

comarnic, s.n. – construcție cu acoperiș, ridicată în apropierea stâniei păcurarului, unde se mulg oile.

comănac, s.n. – pălărie rotundă, confecționată din paie.

combaină, s.f. – mașină agricolă de secerat și treierat; combină.

conci, s.n. – coc.

conie, s.f. – bucătărie de vară (< magh. *conyha*)

continit, s.n. – pășune

copcioli, vb. – a potrivi

copârșău, s.n. – sicriu (< magh. *koporso*).

corbaci, s.n. – bici făcut din curele.

corci, vb. – a se amsteca.

cortorar, s.m. – țișan nomad.

cosor, s.m. – cuțit cu vârful încovoiat, utilizat de regulă în viticultură și pomicultură.

cost, s.n. – (numai în expresia *a sta în cost*, adică *a sta în gazdă*) (< germ. *Kost*).

coșer, s.n. – construcție din împletitură de nuiete, pentru păstrarea porumbului și a altor produse agricole; pățul.

coșniță, s.f. – coș din nuiete, lipit cu lut, în care se țineau familiile de albine.

cotă, vb. – a căuta.

coteț, s.n. – cocină pentru porci.

covată, s.f. – recipient din lemn, folosit pentru frământatul aluatului.

credenț, s.n. – bufet, dulap.

criptă, s.f. – cavou subteran, folosit ca loc de înmormântare pentru familiile nobile. În satul Nandra exista o asemenea criptă.

cruce, s.f. – 17 snopi de grâu, cu unul pus deasupra, imediat după seceriș, pentru a se usca paiele și pentru a se feri spicele de ploaie, până la transportul snopilor la arie.

cucuruz, s.m. – porumb (planta și rodul ei).

cufăr, s.n. – geamantan, valiză (< germ. *Koffer*).

cupă, s.f. – unitate de măsurat lichide (dar și făină, tărâțe etc.), egală cu 1 kg.

curechi, s.m. – varză.

curpen, s.m. – arbust elastic (liană), din care se făceau coșerci.

custură, s.f. – unealtă în formă de cuțit (sau un cuțit vechi), folosită pentru curățatul încălțăminte de noroi.

cuțitoaie, s.f. – unealtă dintr-o lamă ascuțită, cu două

mânere, folosită pentru îndreptat sau răzuit lemnul.

cute, s.f. – gresie cu care se ascut obiectele tăioase, mai ales coasa (*cos, cotis*).

D

daghilă, s.f. – namilă, animal mare, greoi.

damf, s.n. – miros greu, urât (< germ. *Dampf*).

dară, adv. – da, sigur, bineînțeles.

dare, s. f. – impozit.

dăpăna, vb. – a depăna firul tors de pe fus.

dărab, dărabă, s.n. sau s.f. – bucată (< magh. *darab*).

dărăghi, vb. – a fragmenta, a fărâmița.

dâcă, s.f. – mânie, pică.

dâcos, adj. – gelos, invidios, pizmaș, pizmuitor, ranchiunos.

dâlmă, s.f. – deal.

dârg, s.n. – instrument de lemn, asemănător în partea de jos cu o sapă dreaptă, având o coadă lungă, folosit la scoaterea jarului și a cenușii din cuptorul de făcut pâine.

deauna, adv. – direct, în același timp.

dechilin, adv. – separat.

deda, vb. – a se deprinde, a se obișnui, a se familiariza cu ceva, a se acomoda; a se consacra, a se dedica unui anumit lucru.

dehăma, vb. – a da jos hamul de pe cal.

dejghina, vb. – a rupe în două, a despica.

deocheat, adj. – fermecat, îmbolnăvit de deochi.

derdeluș, s.n. – loc în pantă, folosit de copii pentru a se da cu sania.

desagă, s.f. – traistă confecționată din pânză țesută.

descânta, vb. – a rosti descântece însoțite de anumite gesturi, pentru a îndepărta un farmec, a vindeca de o boală etc.

deschilini, vb. – a (se) deosebi, a (se) separa.

destrăbălat, adj. – desfrânat, dezordonat.

deșăla, vb. – a îndoi, a vătăma, a frânge spinarea unui animal sau a unui om, cu poveri ori eforturi prea mari sau cu lovituri puternice; a speti.

dești, s.n. – deget.

dete, s.f., pl. – în expresia *a merge la dete* = *a merge în povești* (de la *Dietă*, Parlament).

deț, s.m. – măsură de capacitate de un decilitru (< *deci* (liter)).

dezbăra, vb. – a renunța la o deprindere rea, a se lăsa, a se dezobișnui de un nărav; a se dezvăța; a reuși să scapi de cineva sau de ceva care supără, incomodează; a se descotorosi.

dipleie, s.n. – hățuri (la ham) (< magh. *gyepló*).

direge, vb. – a drege.

dohot, s.m. – păcură; combustibil pentru lampă.

drăgăli, vb. – a alinta (< magh. *drágálni*).

drăguț, s.m. – iubit.

drebe, s.f., pl. – ceea ce rămâne după ce se storc strugurii (< germ. *Treber*).

dreve, s.f. p. – mașină de scărmanat lâna (< germ. *Treber*).

drod, s.n. – sârmă.

drojdiuță, s. f. – drojdie (de bere) pentru dospitul aluatului.

dudă, s.f. – țeavă.

duduí, vb. – a tuna.

duhănaș, s.m. – fumător (< magh. *dogányos*).

duhăni, vb. – a fuma.

duhot, s. n. – vaselină pentru uns
osiile căruțelor.

duios, doios, adj. – doritor, dornic
de ceva; care dorește cu
lăcomie ceva ce nu a mâncat
de multă vreme, lacom de
ceva.

Dumană, s.f. – nume dat vacilor
născute într-o zi de duminică.

dumnezăi, vb. – a înjura
invocând divinitatea.

durdui, vb. – a tuna.

duriga, vb. – a (se) rostogoli.

dușcă, s.f. – cantitate de băutură
(alcoolică, de regulă), care se
poate bea dintr-o singură
înghițitură.

F

fain, adj. – frumos; ales, distins
(< germ. *fein*).

făgădău, s.n. – han; ospătărie,
cârciumă.

fătărău, s.m. – fătălău, timid, cu
apucături de față.

fâsaică, s.f. – fasole.

fățâi, vb. – a se agita.

fedăr, s.n. – arc (la diferite
mecanisme) (< germ. *Feder*).

fedeleș, s.n. – ploscă (de lemn),
butoiaș pentru dus apă de
băut la câmp.

feldără, s.f. – baniță, măsură de
capacitate pentru cereale,
egală cu 16 kg.

fele, s.f. – măsură de capacitate
pentru lichide, egală cu o
jumătate de litru.

feleharț, s.n. – cruce (la căruță).

férea, adv. – la o parte (< magh.
fére).

felcer, s.m. – asistent medical.

felderă, s.f. – măsură pentru
cereale (aproximativ 15 kg).

fercheș, adj. – elegant, dichisit,
gătit.

ferhong, s.n. – perdea la ferestre
(< germ. *Vorhang*).

ferie (șerie), s.f. – măsură de
capacitate pentru lichide,
egală cu 10 litri.

feștanie, s.f. – sfeștanie (slujbă
religioasă, oficiată de preot,
constând în rugăciuni și
stropirea cu apă sfințită a
gospodăriilor și oamenilor.

feșteală, s.f. – vopseală.

fești, vb. – a vopsi.

feștilă, s.f. – fitil (de lumânare, de lampă, de opaiț).

fideu, s.n. – capac de lemn sau tablă pentru oale.

filigorie, s.f. – pavilion, chioșc, cerdac; foișor construit în fața intrării la casă, cu acoperiș separat, în două ape, prin extensia tindei.

fircăli, vb. – a mâzgăli (o foaie de hârtie, mai ales cu creionul) (< magh. *firkál*ni).

firetic, adj. – furios, îndârjit, înfuriat, întărâtat, înverșunat, mâniat, mânios, pornit.

fișpan, s.m. – prefect, comandant.

flamă, adj. – mulțime, lume multă sau ceva ce se află în cantitate mare.

fleancă, s.f. – gură.

fleandură, s.f. – bucată, dărab, zdreanță (< germ. *Flander*).

fleșer, s.m. – măcelar.

foaită, s.f. – soi (rău), rasă (rea) (< magh. *fajta*).

foale, s.n. – abdomen, burtă, pânțece, stomac.

foastăn, s.n. – scândură, blană groasă.

fodor, s.m. – (mai ales la plural) încreștură pe mânecile

cămășilor femeiești (< magh. *fodor*).

foi, s.n. – (burduf) cu care se suflă în foc la fierărie.

fofârlica, s. f. – (în expr.) *A umbla cu fofârlica* = a face șmecherii, înșelăciuni; a încerca să înșele pe cineva.

fotoghin, s.n. – petrol, gaz lampant.

frăgar, s.m. – dud.

fum, s.n. – gospodărie (într-o localitate rurală); casă.

fundoi, s.n. – parte a acoperișului unei case țărănești.

furcuță, s.f. – furculiță.

furduli, vb. – (despre un vehicul) a se duce sau a aluneca într-o parte (< *fordulni*).

furtișag, s.n. – furt, hoție.

fușări, vb. – a face un lucru în grabă, superficial.

fuștel, s.n. – fiecare dintre vergelele sau scândurile orizontale, care formează treptele unei scări.

G

galiscă, s.f. – colivie pentru păsări.

galiță, s.f. – (întrebuințat mai ales la plural) orătănie, păsări de curte.

- gardină*, s.f. – șanțul circular făcut la capetele interne ale doagelor unui butoi.
- găbănaș*, s.n. – magazie în care se păstează cerealele și, adesea, și alte lucruri; hambar; grăjdoi (< magh. *gabanás*).
- gălușcă*, s.f. – preparat culinar în formă relativ sferică, din griș și ou, fiert în supă de pui; sarma.
- găta*, vb. – a se pregăti, a se aranja, a se împodobi; a termina, a isprăvi.
- gătej*, s.n. – creangă uscată
- găzdoaie*, adj. – bogată.
- găzdușag*, s.n. – avere.
- gâși*, vb. – a ghici.
- gâdiganie*, s.f. – goangă, insectă, gânțanie.
- gârlici*, s.n. – intrare îngustă în pivniță.
- gheb*, *ghebe*, s.n. – specie de ciuperci comestibile.
- gheșeft*, s.n. – afacere, negustorie, câștig.
- ghezăș*, s.n. – tren (< magh. *gözös*).
- ghiciuli*, vb. – a evalua (< magh. *becsülni*).
- ghiora*, vb. – a zgâria.
- ghiriș*, s.m. – slugă, iobag.
- glajă*, s.f. – sticlă (recipient) (< germ. *Glas*)
- glod*, s.n. – noroi, mâl.
- goliște*, s.f. – poiană (în pădure).
- goniță*, adj. – animal “în călduri” (se referă de obicei la vacă).
- gordună*, s.f. – contrabas (< magh. *gordon*).
- goz*, s.n. – rest, gunoi, mizerie.
- groasă*, adj. – (despre femei) gravidă.
- grof*, s.m. – nobil maghiar, proprietar de terenuri.
- grumaz*, s.m. – gât.
- grumpână*, s.f. – cartof.
- guguli*, vb. – a dezmierda, a mângâia.
- gunoi*, s.n. – bălegar.
- gușă*, s.f. – locul unde firul de lână sau de cânepă tors e mai gros, din cauza aglomerării scamei.
- gută*, s.f. – apoplexie, damba.

H

- ha* (?), interj. – exprimă interogația: Poftim? Ce-ai spus?
- hacana*, adv. – mai la o parte (< țig. *hacana*).

halău, s.n. – bucată de lemn scobită, din care beau vitele apă (< *háló*).

hameș, adj. – viclean, șiret.

hața(-ne), interj. – strigăt (uneori repetat) cu care se alungă porcii (*heccelni* = a asmuți).

haznă, s.f. – folos (< magh. *haszon*).

hăbăuc, adj. – zăpăcit, buimac, năuc.

hăis, interj. – strigăt pentru animalele înhămate sau înjugate (la stânga).

hăizaș, s.n. – construcție utilitară în gospodărie.

hămăială, s.f. – lătrat al mai multor câini deodată; hămăit, hămăitură.

hămesit, adj. – lacom, nesătul.

hămeșag, s.n. – șmecherie.

hăndrălău, s.m. – vagabond.

hăț, s.n. – frâu.

hău, s.n. – prăpastie adâncă; abis, genune.

hăi, vb. – a (se) dărâma.

hără, s.f. – ceartă, zâzanie, neînțelegere.

hârb, s.n. – cratiță.

hârău, s.m. – uliu,

hârciog, s.m. – cârțiță.

hăș, interj. – sunet prin care se îndepărtează o găină.

hășâi, vb. – a alunga, a îndepărta.

hățâi, vb. – a se legăna; a se zgâlțâi.

hei, s.n. – ogradă (< magh. *hely*).

hebereu, adj., adv. – aiurit, rătăcit (< *heverö*).

heghi, interj. – la dreapta (pentru vitele înjugate); cea!

heticos, adj. – bolnav de tuberculoză.

hibă, s.f. – defect, cusur.

hoaspă, s.f. – înveliș al grăuntelui de cereale, al bobului de fasole, de mazăre etc.

hoașcă, s.f. – femeie bătrână.

hoher, s.m. – călău, tâlhar; șmecher.

holbură, s.f. – volbură.

holtei, s.m. – burlac.

horaiț, s.n. – (în expresia *a umbla pe horaiț*) a umbla fără un scop anume.

hudă, s.f. – cale, potecuță.

hulubă, s.f. – fiecare dintre cele două prăjini prinse de crucea căruței, a trăsorii etc., între care se înhamă calul; rude.

hurduca, vb. – a scutura, a zgâlțâi, a zdruncina.

hurlup, s.m. – prună degenerată de o ciupercă parazită, care are aer în locul sâmburelui, e acrișoară și de un gust plăcut, fiind căutată mai ales de copii.

hurui, vb. – a face zgomot.

huște, s.f., pl. – coji de boabe (de grâu), din care se face borșul, folosit la pregătirea unor mâncăruri.

I

iaba, adv. – degeaba.

iasară, adv. – în această seară.

ic, s.n. – pană de lemn sau de metal, folosită la secționarea lemnului sau în alte ocazii.

icni (*a se*), vb. – a se înfige.

iè, adv. – da (*ba iè* – ba da).

ileu, s.n. – nicovală mică, folosită când se bate coasa.

inimă, s.f. – stomac (în expresia *pe inima goală*).

ioi, interj. – cuvânt care exprimă nemulțumire, surpriză, teamă, durere.

iosag, s.n. – avere (< magh. *jószág*).

ipen, adj. – întreg (din punct de vedere fizic), sănătos.

isprăvi, vb. – a rezolva, a finaliza ceva.

ișcutuie, s.f. – cutie (de chibrituri) (< magh. *skatulya*).

iugăr, s.n. – veche unitate de măsură pentru suprafețe agrare, folosită în Transilvania, egală cu 0,5775 de hectare (< germ. *Juger*).

izmană (*izmene*), s.f. – indispensabile.

Î

ihî, interj. – da, de acord.

îmbănuțit, adj. – nesigur, ezitant (în expr. *a fi îmbănuțit* = a avea o îndoială)

îmblăți, vb. – a treiera; a ciomăgi, a bate.

îmboldi, vb. – a atrage atenția cuiva.

îmboți, vb. – a șifona; a înghesui.

îmbrobodi, vb. – a lega năframa sub bărbie; a înșela, a amăgi, a păcăli.

îmbuca, vb. – a gusta din mâncare.

îmbumba, vb. – a se încheia la nasturi.

îmbuna, vb. – a calma, a liniști.

împelițat, adj. – afurisit, blestemat; *drac împelițat* – se

spune despre un copil neastâmpărat, poznaș, obraznic.
împrilostit, adj. – necugetat, nesocotit.
încătrău, adv. – încotro; (n-ai *încătrau*) – n-ai de ales.
încelui, vb. – a înșela.
închilit, adj. – nedezvoltat, pricăjit.
îndărăpt, adv. – îndărăt, înapoi.
îndărăvnic, adj. – îndărătnic, încăpățânat.
înfiripa, vb. – a începe.
îndruga, vb. – a pronunța nedeslușit cuvintele, a îngăima; a exprima prost ceva; a fi fără șir la vorbă; a vorbi fără rost; a face ceva în pripă; a înjgheba.
înghia, vb. – a îndemna, a pofti, a invita.
îngloda, vb. – a se afunda în noroi.
întăbula, vb. – a înscrie ceva în cartea funciară (< germ. *intabulieren*).
întruna, adv. – mereu, continuu.
înturna, vb. – a (se) întoarce.

J

jambălă, s.f. – franzelă albă.
jăb (var. *jăp*), s.n. – buzunar.

jăruit, s.n. – prăjină cu care se scormonește focul în cuptorul de făcut pâine.
jândar, s.m. – jandarm.
jântiță, s.f. – produs lactat, preparat prin încălzirea lentă a zerului provenit de la scurgerea cașului.
jântuială, s.f. – zer gras stors din caș; zer rămas de la urdă.
jâtar, s.m. – paznic de câmp.
jilău, s.n. – rindea.
jireadă, s.f. – (gireadă) șiră, stog (de grâu, de paie etc.).
jireghe, s.f. – scul de dimensiuni mai mari, din firul tors de cânepă, lână etc.
jidă, s.m. – evreu.
jilav, adj. – pătruns de umezeală.
jilău, s.n. – rindea.
jiucuți, vb. – a (se) supune la un mare efort, a (se) istovi.
joardă, s.f. – nuia lungă, flexibilă.
jugăni, vb. – a castra.
jumară, s.f. – resturi comestibile, rezultând din topirea grăsimii de porc.
jumătate, s.f. – clăie mică formată din snopi așezați în formă de cruce.
junghi, s.n. – durere ascuțită din zona intercostală.

junghia, vb. – a înjunghia
(porcul, de pildă).

junincă, s.f. – vițea de doi ani.

jup, s. m. – coceni de porumb,
tulei, tăiați după culesul
știuleților și legați.

L

laboș, s.n. – cratiță.

laghiță, s.f. – laviță.

laibăr, s.n. – haină țărănerască
din pănură (postav), scurtă
până la talie, de obicei fără
mâneci; pieptar; vestă
(< germ. *Leibel*).

laolaltă, adv. – împreună, la un
loc.

larmă, s.f. – gălăgie.

lămpaș, s.n. – felinar.

lădoi, s.n. – ladă pentru cereale.

lătúrá, s.f. – resturi de mâncare,
amestecate cu apă, care se
dau la animale.

lătúrean, s.m. – fecior din alt sat,
care vine la pețit.

lăzuí, vb. – a curăța pădurea de
lemne mai subțiri, uscate etc.

leac, s.n. – medicament, doctorie.

leat, s.n. – contingent; *a fi leat cu
cineva* = a fi de aceeași vârstă,
generație.

lebeniță, s.f. – pepene verde.

lela (în expr. *a umbla lela*) – a
hoinări, a vagabonda, a bate
drumurile.

lele, s.f. – termen de respect cu
care se adresează la țară un
copil sau o persoană mai
tânără unei femei în vârstă.

lepedeu, s.n. – cearșaf.

lér, s.n. – cuptor la soba de gătit
(< magh. *ler*).

leucă, s.f. – bucată de lemn gros,
curbat, partea de jos
sprijinită pe osia carului, iar
cea de sus susținând loitra.

lezne, adj., adv. – ieftin.

libuș, s.n. – fluier din ramură de
alun sau de salcie.

lichiu, s.n. – pâine mică, făcută în
cuptor, umplută cu varză,
prune, mere etc.

licru, s.n. – bluză dintr-un
material mai gros.

lipsă, s.f. – nevoie.

liungură, s.f. – lingură

loitră, s.f. – scară; părțile laterale
ale carului.

lotru, adj. – vioi, ager.

luhără, s.f. – trifoi (< magh.
lohere).

luțărână, s.f. – lucernă; plantă folosită ca nutreț pentru animale.

M

mai, s. n. – ficat; bătător.

maioș, s.n. – caltaboș făcut din măruntaie de porc (mai ales ficat) și orez (< *májas*).

majă, s.f. – veche unitate de măsură pentru greutate, variind, după epoci și regiuni, între 50 de kg și 100 de kg; cântar pentru greutate mari.

mamon, s.m. – diavol, drac.

manoș, s.n. – arătător (la ceasornic).

marhă, s.f. – animale (de regulă vită).

mascur, s.f. – mascul (< lat. *masculus*).

mașteră, adj. – (mamă) vitregă.

mămăruță, s.f. – buburuză.

mătănie, s.f. – temenea, ploconeală.

mătăuz, s.n. – pământul de busuioc (cu care se aghezmuiește).

mână, vb. – a conduce.

mândulă, s.f. – amigdală; caisă (< magh. *mandala*).

mânjală, s.f. – scrobeală (pentru urzeală).

mârli, vb. – (despre berbeci și oi) a se împreuna.

mâță, s.f. – pisică.

mejdie, s.f. – fâșie de pământ, acoperită cu iarbă (sau nu) între două proprietăți vecine (< magh. *mézszye*).

melegari, s.n. – loc special amenajat (pământ amestecat cu gunoi de grajd), în care primăvara se pun răsadurile.

melin, s.m. – liliac (planta).

meliță, vb. – a trâncăni, a flecări.

meliță, s.f. – obiect cu ajutorul căruia se mărunțește cânepa adusă de la topit.

merindare, s.f. – șervet în care se învelesc merindele.

mesălău, s. n. – bidinea.

miere, s.c. – zahăr.

miezuină, s.f. – mejdie, răzor, granița dintre două proprietăți.

mintenaș, adv. – imediat (< magh. *menten*).

mișculație, s.f. – șmecherie (< magh. *miskuláncia*).

moare, s.f. – zeamă de varză acră.

moaltăr, s. sg. – mortar, tencuială
(< germ. *Malter*).

moașă, s.f. – cea care asistă
femeile din sat la naștere.

modru (în expr. *nu-i modru*) –
nu-i chip.

morocoasă, s.f. – fierul care se
punea pe osiile de lemn,
pentru ca acestea să nu se
roadă (< magh. *marokvas*).

mocicoș, adj. – murdar (< magh.
mockos).

mocicoșag, s.n. – murdărie (< magh.
mockoság).

mogzânie, s.f. – foaită, neam (în
sens negativ).

moșânoi, s.n. – mușuroi de
cârțiță.

muiere, s.f. – soție, nevastă.

mulțam, s.n. – mulțumesc.

musai, adv. – neapărat, în mod
necesar (< magh. *musáj*).

muștrului, vb. – a certa, a mostra.

mutalău, s.m. – mototol, bleg,
nerod.

N

nană, s.f. – lele.

nădragi, s. m. – pantaloni
(< magh. *nadrág*).

năframă, s.f. – basma.

năfrămuță, s.f. – batistă.

năvădi, vb. – (la războiul de
țesut) a trece firele urzelii
prin ițe și spată.

nealcoș, adj. – elegant, aranjat,
dichisit; mândru, orgolios.

neblejnic, adj. – neputincios,
nătâng, prostănac.

nefufen, adj. – neajutorat,
neputincios

negură, s.f. – ceață.

nierâie, adj. – albastră.

ni, interj. – uite, privește (< magh.
ni).

no, interj. – ei, hei, deci ș.a.

nimurug, s.m. – om mic și slab,
nedezvoltat, prăpădit (< magh.
nyomerek).

nula, adj. în sintagma „făină
nula” – făină alba de grâu, de
cea mai bună calitate (< magh.
nullás).

nun, s. m. – naș de cununie.

O

oacheș, adj. – (despre oi) de
culoare albă cu pete ruginii
sau cafenii pe bot.

obadă, s.f. – fiecare dintre
bucățile de lemn încovoiate,
care, îmbinate, alcătuiesc

partea circulară a unei roți de lemn (la car, la căruță, la moară etc.); partea circulară a unei roți de lemn (peste care se montează șina, riful).

obli, vb. – a îndrepta.

oblu, adj. – drept.

ocări, vb. – a certa; a sfădi.

ocol, s.n. – staul; unitate administrativă (Ocol silvic).

ocoș, adj. – deștept, viclean, isteț, șiret.

ogașie, s.f. – urmă adâncă, lăsată de roata carului.

ogheală, s.f. – obială; bucată de pânză, de obicei pătrată, pe care țaranii o întrebuințează în loc de cioapi.

ogorî, vb. – a săpa, a prăși (primăvara, de regulă via).

ogrinji, s.m., pl. – resturi de paie, de fân etc., nemâncate de vite; cotoare, tulpini ale plantelor de nutreț.

ojăli, vb. – a se ofili.

ojină, s.f. – chindie; gustare de după-masă.

oleacă, adv. – puțin.

oloi, s.n. – ulei.

opăci, vb. – a opri.

ospăț, s.n. – nuntă.

otavă, s.f. – iarba cosită a doua sau a treia oară într-un an.

otic, s.m. – băț sau lopățică de curățat brăzdarul plugului.

P

pală, s.f. – cantitate de fân, cât se ține o dată în furcă.

pancovă, s.f. – gogoasă.

păcurar, s.m. – păstor, cioban (< lat. *pecorarius*).

pălant, s.n. – gard de scânduri (< magh. *palánk*).

pănură, s.f. – stofă de lână, produsă în casă, din care se fac haine groase (< *paenula*).

păpăraie, s.f. – omletă, papară.

păr, s.n. – mătase (la știuletele de porumb).

părcam, s.n. – ramă a unei uși sau ferestre (< magh. *párkány*).

păretar, s.n. – pânză țesută sau brodată, care se pune pe perete, în scop decorativ.

părgălaș, s.n. – părgălaș, ceapă prăjită în untură sau ulei, care se adaugă la unele mâncăruri, pentru a le face mai gustoase (< magh. *pergelés*).

păruí, vb. – a pune pari (araci) la vie, primavara.

păsat, s.n. – boabe de mălai măcinate mare.

păsăli, vb. – (despre obiecte) a se potrivi unul cu altul (< *pászolni*).

păsătos, adj. – (despre fructe) făinos, mălăieț.

pătrupop, s.m. – protopop.

pârgăli, vb. – a pune pârgălaș într-o mâncare (< magh. *pergelni*).

pârleaz, s.n. – trecătoare la un gard de nuiele.

pecie, s.f. – bucată de carne macră.

penar, s.n. – cutioară paralelipipedică, în care școlarii își țineau creioanele, penițele, gumele etc.

pe-o formă, loc. adv. – identic, la fel.

perină, s.f. – pernă.

petea, s.f., pl. *petele* – panglică colorată.

pieptar, s.n. – haină scurtă, până la brâu, făcută adesea din piele.

pipă, s.f. – lulea.

pișalău, s.n. – lichidul care se scurge din gunoiul strâns de la vite (< magh. *pisáló*).

piștarcău, s.m. – fată băiețoasă.

pită, s.f. – pâine.

pițulă, s.f. – monedă.

plaivas, s.n. – creion (< magh. *plaivász*).

pleavă, s.f. – paiete mărunte rezultate de la îmblătitul cu batoza.

pleu, s.n. – tablă.

pociump, s.m. – par mic, părușeț.

podirei, s.n. – podiș, platou.

poiata, s.f. – grajd.

poliță, s.f. – raft.

pomoci, s.n. – pământuf.

ponivos, adj. – prost, nătâng, leneș, urâcios.

ponoslu, s.n. – reclamație, plângere; rezolvarea unui diferendum (< magh. *panaszolni*).

popă, s.m. – snop care se pune cu spicele în jos în vârful clăii; preot.

popistaș, s.m. – preot de confesiune catolică.

poprică, s.f. – boia (< magh. *paprika*).

porodiță, s.f. – roșie (< magh. *paradicsom*).

porumb, s.m. – porumbel.

porunci, vb. – a comanda, a ordona; a comunica, a anunța o veste.

postată, s.f. – porțiune de pământ cultivat, lucrată de unul sau

mai mulți lucrători (într-un anumit timp).

potroacă, s.f. – (la pl.) ciorbă din măruntaie de pasăre; (adverbial și adjectival) foarte acru.

poștă, s.f. – unitate de măsură a distanțelor, folosită în trecut, egală cu aproximativ 20 de km.

potică, s.f. – farmacie; drogherie.

poticar, s.m. – farmacist.

povistarnic, adj. – vorbăreț, povestitor.

pozdare, *pozdări*, s.f., pl. – resturile care rezultă din melițarea cânepei uscate.

poznit, adj. – comic, hazliu.

prescurăriță, s.f. – femeie care face prescură.

pricolici, s.m. – vârcolac.

prisnel, s.n. – capătul (conic) inferior al fusului de tors, care face ca fusul să se învâртеască mai ușor; iute, ager.

prostăciune, s.f. – idiot

pudări, vb. – a se pudra.

puiuc, s.n. – sertar.

pupoș, adj. – cocoșat, ghebos.

pustișag, s.n. – loc pustiu.

puțuli, vb. – a se găti, a se aranaja, a se dichisi (< magh. *pucolni*).

R

rac, s.m. – cancer.

raf, s.n. – partea metalică de pe roata carului.

răcitură, s.f. – piftie.

rămășag, s.n. – pariu.

rântaș, s.n. – sos făcut din făină (cu ceapă tocata mărunț, prăjită în grăsime), care se adaugă la mâncărurile tipic ardeleneste; îngroșală.

rărunchi, s.m. – rinichi.

răsteu, s.n. – (fiecare dintre cele două bețe în formă de cui, făcute din fier sau din lemn, cu care se închid laturile jugului, pentru a reține grumazul animalului)

rășchitor, s.n. – unealtă pe care se deapănă tortul de pe fus sau de pe ghem, pentru a-l face scul sau jurubiță.

rășpăli, vb. – a răzui (< magh. *ráspolni*).

rătez, s.n. – zăvor .

răzăli, vb. – a da pe răzătoare (< magh. *reszelni*).

răzălău, s.n. – răzătoare (< magh. reszelö).

răzălăi, s.m. – aluat ras pe răzătoare, care se poate fierbe în supă, în lapte etc.

răzbuna, vb. – (despre vreme) a se însenina.

răzușă, s.f. – bucată de tablă sau de lemn, cu care se curăță noroiul de pe sapă.

râcâi, vb. – a scurma.

râni, vb. – a înlătura gunoiul din grajd.

rânză, s.f. – stomac.

rât, s. n. – loc cu fânaș; luncă.

râză, s.f. – cârpă, zdreanță.

rezeș, s.n. – țuică foarte tare.

rișcașă, s.f. – orez.

roaghe, s.f. – ploaie cu soare, dăunătoare pentru legume.

romoniță, s.f. – mușețel.

ronghi, s.n. – zdreanță (< magh. rongy).

ronghioș, adj. – zdrențăros (< magh. rongyos).

rotilă, s.f. – fiecare dintre cele două roți ale cotigii plugului.

rozosin, adj. – roz (< magh. rózsaszin).

rumenea, *rumenele*, s.f. – vopsea, fard.

S

sarcină, s.f. – legătură (de lemne, de fân, de paie), care poate fi dusă în spinare sau cu brațele.

săcastru, s.n. – șiră mare de paie, fân etc.

sălaș, s.n. – găzduire.

sălăriță, s.f. – solniță.

sămăchișă, s.f. – lapte prins, care rămâne după ce se strânge smântâna.

său, s.n. – grăsime animală, seu.

sâlitoare, s.f. – băț cu mai multe crăci, în care se pun paie și cârpe îmbibate cu petrol; cu ele sălesc copiii la prinderea postului de Paști (= lăsatul secului).

scăfârlie, s.f. – țeastă, craniu.

scărmăna, vb. – a răsfira lâna.

sclivisi, vb. – a netezi, a șlefui (un perete, trotuarul etc.).

scoabă, s.f. – unealtă de fier, cu capetele ascuțite în vinclu, folosite la consolidarea șoșilor și a grinzilor caselor de lemn.

scorbaci, s.n. – bici făcut din piele.

scotoci, vb. – a căuta cu de-amănuntul.

- scovardă*, s.f. – clătită.
- scrofăli*, vb. – a adresa cuvinte de ocară, a certa, a muștrului.
- sfadă*, s.f. – ceartă, scandal.
- sfară*, s.f. – fum înecăcios.
- sfârni*, vb. – a lua (a răzui) boabele de pe știuletele de porumb.
- sfârnițoare*, s.f. – obiect cu ajutorul căruia se sfârnește știuletele de porumb.
- sfetăr*, s.n. – pulovăr gros de lână.
- sfleder*, s.n. – burghiu.
- silvoiz*, s.n. – magiun (< magh. *szilvais*).
- slobod*, adj. – liber, în voie.
- slugă*, s.m. – argat.
- slujnică*, s.f. – servitoare.
- soarte*, s.f. – soartă, destin; placentă.
- socăciță*, s.f. – bucătăreasă (< magh. *szakács*).
- spată*, s.f. – piesă la războiul de țesut, prin care trec firele de urzeală.
- spegmă*, s.f. – fir mai gros de cânepă.
- stâmpăra*, vb. – (*astâmpăra*) a (se) liniști, a (se) potoli, a (se) domoli, a (se) calma; a (se) cuminti.
- stânjen*, s.m. – veche unitate de măsură pentru lungimi, cu o deschidere de doi metri.
- stog*, s.n. – claie de paie, de fân, de snopi de grâu.
- straiță*, s.f. – traistă.
- străjac*, s.n. – saltea umplută cu paie (< magh. *stroszák*).
- strujincă*, s.f. – felie, porție.
- sucală*, s.f. – unealtă cu ajutorul căreia se deapănă pe țevi firul pentru războiul de țesut manual.
- sucitor*, s.n. – instrument din lemn, cu care se întinde aluatul.
- sucnă*, s.f. – fustă, rochie.
- suduí*, vb. – a înjura, a dojeni.
- sugușa*, vb. – a sugruma.
- sul*, s.n. – trunchi de copac, folosit pentru a fixa fânul dintr-un car.
- sulă*, s.f. – unealtă formată dintr-un cui ascuțit cu mâner de lemn, folosită la găuritul materialelor din piele.
- sureți*, s.n. – culesul viitor (< magh. *szüret*).
- suveică*, s.f. – piesă de lemn la războiul de țesut, de formă lunguiață, care servește la introducerea firului de

bătătură în rostul urzelii;
suvelniță.
suvrinta, vb. – a tunde oile în
jurul ugerului, pentru a putea
suge mielul și a fi mai ușor
mulsul.
suvrintătură, s.f. – lâna rezultată
în urma suvrintatului.

Ș

șagă, s.f. – faptă sau vorbă plină
de haz, menită să producă
veselie; glumă.
șaretă, s.f. – trăsură de lux, uneori
acoperită, cu patru roți.
șatră, s.f. – baracă (la bâlci).
șălate, s.f., pl. – salată (< magh.
saláta).
șârincă, s.f. – fâșie îngustă de
pământ.
șindilă, s.f. – (*șindrilă*) scândurică
despicată, folosită la acoperitul
caselor țărănești
șireglă, s.f. – partea de dinapoi a
căruței sau carului; codârlă;
loită.
șogor, s.m. – cumnat; rudă prin
alianță.
șohan, adv. – niciodată.
șoldan, s.m. – pui de iepure sau
porc până la un an.

șomoiaș, s.n. – șomoioș, mănunchi
de fân, de paie sau câlți, cu
care se spală, se freacă sau se
șterge un obiect, cu care se
aprinde focul.
șontorog, adj. – (persoană) care
umblă greu, din cauza unor
defecte la picioare (< *șontorog*).
șopru, s.n. – construcție simplă,
din curțile sătenilor, pentru
protejarea uneltelor agricole,
a furajelor etc.
șoric, s.m. – piele pârlită de porc.
șoș, s.m. – stâlp înfipt în pământ,
pe care se fixează gardul de
scânduri; stâlp de susținere la
casă (< magh. *sas*).
șperlă, s.f. – cenușă încă fierbinte,
care acoperă jarul; spuză.
șporoli, vb. – a cruța, a economisi
(< magh. *spórolni*).
șterpeli, vb. – a sustrage ceva (cu
abilitate); a fura.
ștergură, s.f. – ștergar, prosop.
ștraf, s.n. – căruță cu roți de
mașină (< magh. *stráf*).
ștram, adj. – voinic, militaros
(< germ. *stramm*).
ștrec, s.n. – terasament de cale
ferată (< germ. *Strecke*).
ștrimfi, s.m., pl. – ciorapi (< germ.
Strümpfe).

șură, s.f. – construcție situată alături de fânar și poiată, unde se pot ține uneltele agricole etc.

șurlui, vb. – a curăța un obiect (cu o cârpă, nisip ori cenușă) (< *súrloni*).

șurță, s.f. – șorț purtat de regulă de femei

șuștar, s.n. – vas de lemn sau de metal cu toartă, cu gura mai largă decât baza, folosit mai ales pentru muls laptele.

șuștăr, s.m. – cizmar, pantofar.

T

tagă, s.f. – tăgăduială, tăgadă, negare; contestare.

taroste, s.m. – persoană care conduce ceremonialul unei nunți.

tăbac, s.n. – tutun.

tălpăli, vb. – a pune pingele (< magh. *talpalni*).

tăpăligă, s.f. – noroi amestecat cu iarbă, care se agață de încălțăminte, după ploaie.

tătarcă, s.f. – plantă din care se confecționează măturile.

tătăișă, s.f. – cumnată.

tău, s.n. – lac.

tândăli, vb. – a-și pierde vremea umblând de colo până colo fără rost; a lucra încet, fără spor, alene

tânjală, s.f. – proțap (suplimentar) folosit pentru a uni jugul de uneltele agricole sau pentru a înjuga două perechi de boi.

târnaț, s.n. – pridvor.

techerghieu, s.m. – derbedeu, fără o situație clară (< magh. *tekergö*).

teleleu, adv. – în expresia *a umbla teleleu* = a umbla fără rost.

teoc, s.n. – vas de tinichea în care cosașul își ține cutea când cosește.

tiglăzău, s.n. – fier de călcat (< magh. *téglázó*)

tină, s.f. – noroi.

tindă, s.f. – încăpere mică, situată la intrarea caselor țărănești.

tirigan, adj. – energic, iute.

tistălaș, s.n. – țuică ieșită după prima fierbere (< magh. *tisztulás*).

tișă, s.f. – mătușă; cumnată.

toca, vb. – a bate toaca (*a toca* de liturghie).

tocilă, s.f. – piatră (sau mașină compusă dintr-un disc abraziv și un mâner sau o

pedală) cu care se ascut instrumentele de tăiat.
tolcer, s.n. – pâlnie (< magh. *tölcser*).
tomni, vb. – a tocmi; a drege, a repara un obiect.
toporiște, s.f. – coadă de topor sau de coasă.
toroști, vb. – a se zdrobi.
tortolanț, s.n. – piesă din harnașamnetul calului.
trap, s.n. – fuga moderată a calului (< magh. *trapp*).
troacă, s.f. – vas de lemn, în formă de jgheab, în care se pune apă sau mâncare pentru porci (< germ. *Trok*).
troagăr, s.m. – hamal, servitor.
troșcoțal, s.m. – plantă
tulai, interj. – vai!
tuleu, s.m. – cocean, știulete.
tureac, s.n. – carâmb (la cizmă).

T

țais, adv. – foarte bine (< germ. *Zeiss*).
țanțoș, adj. – mândru, arogant.
țarcă, s.f. – coțofană.
țarină, s.f. – loc oprit de la pășunat;
țăsăla, vb. – a țesăla vitele.

țâdulă, s.f. – hârtie, document, dovadă.
țâpa, vb. – a arunca ceva ca nefolositor; a vărsa apa dintr-un vas.
țâță, s.f. – sân.
țâțână, s.f. – balama.
țelină, s.f. – pământ nelucrat, în care se intră pentru prima oară cu plugul.
țifraș, adj. – înzorzonat, gătit (< magh. *czifrás*).
țifrașag, s.n. – ornament (< magh. *cifrasag*).
țucăr, s., sg. – zahăr (< germ. *Zucker*).
țug, s.n. – curent de aer (< germ. *Zug*).
țuric, interj. – strigăt cu care se îndeamnă caii înhămați să dea înapoi (< *züruck*).

U

umilit, adj. – smerit, milostiv.
uieș, s.n. – uioș, haină scurtă și groasă, din pănură, purtată iarna (< magh. *ujjas*).
uium, s.n. – vamă; parte din produs, reținută ca plată pentru serviciile aduse (treierat, măcinat).

umblătoare, s.f. – closet.
ungheț, s.n. – ungher, colt.
urdiniș, s.n. – deschizătură îngustă într-un stup, pe unde ies și intră albinele.
urechelniță, s.f. – insectă de culoare castanie.
urzeală, s.f. – totalitatea firelor urzite, întinse pe stăvilile războiului de țesut.
ușciur, s.n. – laturile verticale ale cadrului ușii ori ferestrei.

V

văcălaș, s.n. – tencuială (< magh. *vakolás*).
văiera, vb. – a se tângui, a se plânge.
văcăli, vb. – a tencui (< magh. *vakolni*).
văioagă, s.f. – cărămidă nearsă.
vătrai, s.n. – unealtă metalică în formă de cârlig lung sau de lopățică, cu coadă, cu care se scoate sau se scormonește jarul din sobe, din cuptoare etc.; vătrar.
venetic, s.m. – venitură; persoană considerată străină față de locul unde s-a stabilit.
verandă, s.f. – antreu, hol.

vigană, s.f. – rochie.
vinars, s., sg. – țuică îndulcită (< *Branntwein*).
vințeler, s.m. – paznic de vie.
voșpor, s.n. – vopsea de culoare neagră, sub formă de praf, care se dilua în apă și cu care se vopsea plita sobelor (< magh. *vaspor*).
vrăvuí, vb. – a înnebuni, a fi agitat (în expresia *te/ îl vrăvuie*).

Z

zamă, s.f. – supă.
zar, s.n. – zăvor.
zăcătoare, s.f. – loc de odihnă al vitelor, în timpul amiezii.
zăhăí, vb. – a deranja.
zălog, s.n. – sechestru, garanție.
zăr, s.n. – lichidul care rămâne din lapte, după ce s-a ales brânza sau cașul.
zdroabă, s.f. – oboseală mare, muncă obositoare, trudă.
zgardă, s.f. – curea de care se atârnă o bucată de lemn, pusă în jurul gâtului la câinii ciobănești, pentru a nu putea să fugă după iepuri.
zgârci, s.n. – cartilaj.
zghilț, s.m. – laț de prins animale și păsări.

Aspecte ale graiului din satul Nandra

zguli, vb. – a se strânge ghem, a se ghemui.

ziler, s.m. – (zilier) muncitor angajat și plătit cu ziua; zilaș.

zmâci (*smâci*), vb. – a trage cu putere, a se forța.

zoală, s. f. – trudă, osteneală.

zolí (*a se*), vb. – a se osteni, a se trudi.

zotor, s.n. – mamela scroafei.

zurăi, vb. – a suna, a face zgomot.

Datini, obiceiuri și tradiții la sărbătorile de peste an

În satul Nandra nu au existat obiceiuri și tradiții specifice, cum au fost și sânt, să spunem, în Banat, Crișana, Oltenia sau Maramureș. Cu mici deosebiri, obiceiurile din sat sunt cele cunoscute în toată Transilvania.

Din păcate, și câte au mai fost s-au pierdut, nefiind notate sau înregistrate de nimeni (adusul cununii, când se termina seceratul, de pildă, sau sâlitul). De aceea, în câteva cazuri am încercat să reconstituim unele obiceiuri, recurgând la scriitorii ardeleni, care le-au consemnat în operele lor (Liviu Rebreanu, Ion Agârbiceanu, Pavel Dan, Ion Vlasiu ș.a.).

Crăciunul

Sărbătoarea Nașterii Domnului era așteptată cu mare nerăbdare. Fiecare familie creștea cel puțin un porc, sacrificat înainte de Crăciun, fiecare când putea sau găsea om priceput pentru tranșarea animalului. De regulă, în ziua aceea copiii nu mergeau la școală, justificându-se a doua zi cu motivul că „am tăiat porcul”.

Purceii erau procurați din târgul de la Luduș, de la cineva din sat sau erau păstrați de la vreo scroafă pe care o aveau oamenii, ai cărei purcei, de regulă, se vindeau la Ocne (Ocna Mureș). Dacă trecea iarna fără să fi avut purcei, sătenii cumpărau primăvara purcei mai mari, șoldani, care depășeau suta de kg până la Crăciun. Cu cât slănina porcului era mai groasă, cu atât situația familiei respective era mai bună, iar lățimea slăninii se evalua primăvara și vara, la câmp, când aceasta era un aliment de bază. La tăierea porcului, momentul cel mai plin de emoții era cel în care se despica spinarea și se măsură, cu degetele, grosimea slăninii, evaluare a muncii de aproape un an a gospodarului. În orice caz, fiecare părticică din porc, ce putea fi

Datini, obiceiuri și tradiții la sărbătorile de peste an

consumată, era pregătită spre păstrare, fie în saramură și afumată în pod (mult mai târziu apărând afumăturile din cărămidă), fie în borcane, în care carnea și cârnațul, prăjite amândouă, erau acoperite cu untură.

Copii la colindat, în ajunul Crăciunului.

Sursa: <https://destepti.ro/colinde-traditionale-romanesti>

Tăiatul porcului era un eveniment important în familie. De regulă, în ziua aceea, cum spuneam, nu mă duceam la școală, mai ales că aveam o treabă „antamată” an de an: să îi torn apă mătușii Anicuța, care spăla intestinalele pentru cârnaț și cârtaboș, ca și vezica, pe care eu o umflam cu o trestie (sau cu o țevă de soc, de la sucală – unealtă cu ajutorul căreia se deapănă pe țevi firul pentru războiul de țesut manual), pentru chișcă¹⁹³.

¹⁹³ *chișcă*, s. f. – (reg.) caltaboș făcut din stomacul sau din intestinalele porcului, umplute cu carne tocată sau cu păsat.

Junghiatul porcului era un moment greu. Operațiunea debuta cu venirea unui vecin, care să ajute la ținerea porcului. Sticla de țuică era obligatoriu să existe, mai ales dacă afară era frig. Apoi gospodarul intra în coteț cu două sfori, pe care le lega de piciorul drept din față și de cel stâng din spate, porcul fiind astfel scos afară și adus până la locul de tăiere, în fața casei sau chiar în drum.

Fostul meu coleg și prieten de liceu și internat, Iovu Roiban, a publicat o carte cu amintiri din satul lui, Oroiu, în care afirmă și el: „La tăierea porcului nu trebuie să stea nimeni prin apropiere, dintre cei care sunt miloși din fire, căci se crede că porcul moare cu mare greutate, iar carnea unui asemenea porc nu va mai fi bună.”¹⁹⁴ El mai amintește și de alte superstiții, care nu existau la Nandra. Mă rog, câte bordeie, atâtea obicei!

În anul 2007, după intrarea României în Uniunea Europeană, ni s-a impus și nouă *asomarea* porcului înainte de înjunghiere (practic electrocutarea lui). În Nandra nu s-a aplicat această metodă (am văzut doar prin filme cum se desfășoară; electrocutarea nu înseamnă moartea instantanee, dar probabil că durerea este mai mică și mai scurtă), în primul rând pentru că nu avea nimeni în sat aparat de asomare, și nici nu renunțau oamenii atât de ușor la tradiție, deși, de câteva decenii se înlocuise pârlirea cu paie, trecându-se la mașinăria cu foc de lemne, conectată la curent.

Masa de prânz („pomana porcului”) era obligatorie, cu mămăligă și murături tocmai atunci scoase din borcanul pus în toamnă, respectiv cu o cantă de vin, adus din pivniță. Uneori urma și cina porcului, la care se chema o familie înrudită sau prieteni apropiați. Nu se știa pe-atunci de analiza cărnii la un laborator, pesta porcină încă nu apăruse sau nu știam noi că există așa ceva. Pomana porcului și cina erau precedate de rugăciunea *Tatăl Nostru*, spusă cu voce tare, după care urma urarea: „Să-l mâncați sănătoși!”

¹⁹⁴ Iovu Roiban Oroianu, *Povestiri din cufărul cu amintiri*, Editura Eco Transilvan, Cluj-Napoca, 2020, p. 183.

Carnea rezultată din porc era ținută o perioadă în saramură, apoi era urcată pentru afumat în podul casei, operațiune care mi s-a părut totdeauna riscantă, pentru că pe horn mai apăreau și scânteii, care puteau aprinde casa. Oare când casele erau acoperite cu paie, tot așa se proceda? Târziu de tot, au fost construite afumători din cărămidă, unde carnea se putea manipula ușor și se putea păstra până primăvara târziu.

În vremurile de demult, prin anii '30-'40, sărăcia, vremurile tulburi ale deceniilor de dinainte și de după război nu le permiteau oamenilor cheltuieli considerate inutile, precum bradul de Crăciun, așa că familiile care aveau copii încropeau acest simbol din „cleambe” (crengi) de prun, bătute în cuie de marginea canapeiului și împodobite cu ce puteau (hârtii creponate, ațe colorate, vată, mere, biscuiți, rar covrigei). Mai târziu, s-au adăugat bomboane învelite în staniol, pe care copiii le mâncau, pe ascuns, înainte de stricatul așa-numitului brad. Staniolul era colecționat, bine netezit, copiii făcând schimb între ei.

Părintele Ignat avea, în fiecare an, brad „adevărat”, de aceea copiii, porniți la colindat, stăteau fascinați la fereastra casei parohiale, admirând, asemeni „Fetiței cu chibriturile” a lui Andersen, minunea colorată și strălucitoare. Și Nelu lu' Andreșan avea brad autentic, fiindcă tatăl său lucra deja la oraș, la Luduș.

În toate timpurile, în Ajunul Crăciunului, 2-3 copii se organizau să meargă la colindat. Prin anii '60, în Nandra erau vreo 50 de case, așezate pe două ulițe, așa că dura ceva până terminau de colindat cei mici, lăsând loc adulților, care umblau și ei, din casă-n casă, până dimineața. În zilele de Crăciun, de pe mese nu lipseau cozonacii (simplici sau cu nucă), prăjiturile cu bulion în compoziție, cârnații prăjiți, „răcile” (răciturile) și, desigur, nelipsitele sarmale, mamăliga sau „chita” coaptă în cuptorul de pâine. Sarmalele erau ca peste tot, compoziția era din carne, orez și ceapă. Dar când carnea era puțină sau lipsea în totalitate, se puneau în mijloc bucățele de slănină, sub formă de cubulețe, tăiate cu bărdița sau cu un cuțit. Învelitul sarmalelor era simplu, fără apăsarea, spre interior, a capetelor. Și totuși sarmalele nu se împărșiau la fierbere. Deliciul lor îl constituia falca

sau urechea de porc, afumături care se împărțeau cu grijă mesenilor, cu prioritate copiilor. Uneori, se pregăteau și sarmale cu păsat, și, chiar dacă acestea erau de post, plăceau tuturor.

Un obicei ciudat, dar respectat de toată lumea, era faptul că, pe masă, vinul trebuia, musai, pus în „cantă” (cană de un litru) de sticlă, fiind rușine să-l pui în sticle obișnuite, deși cantitatea era aceeași. Explicația ar putea fi că vinul trebuia să-și arate mai bine claritatea și culoarea și „să respire”, cum ar recomanda somelierii.

Anul Nou

La țară, Anul Nou nu avea nici pe departe semnificația sărbătorilor de Crăciun sau de Paști (nu se știa de Revelionul de la orașe). În noaptea Anului Nou, copiii mergeau la urat, cu un clopot luat de la vreo oaie și cu un bici, de preferință unul care să „pocnească”. Se spunea, la geamul sau la ușa gazdei, un fragment (începutul) din cunoscutul *Plugușor*:

„Aho, aho, copii și frați,
Stați puțin și nu mânați,
Lângă boi v-alăturați
Și cuvântu-mi ascultați!
Ia mai mânați, măi flăcăi,
Și sunați din zurgălăi!”

De obicei, ca recompense pentru urat erau câteva plăcinte rotunde, tăiate cu un pahar, și bani (cam un leu de persoană).

Tot de Anul Nou era obiceiul furatului porților de la intrare. Eu furam poarta verișoarei mele, Olimpia Trif, fără să știu semnificația obiceiului. L-am rugat pe prietenul Vasile V. Filip, cunoscutul etnolog și specialist în problemele folclorului românesc (al colindei mai ales), să îmi decodifice acest obicei. Mi-a indicat un fragment dintr-o carte publicată: „Este o practică răspândită cândva în zonele din Câmpie și Beclean-Ciceu,

practic dispărută acum, dar de care informatorii mai în vârstă își mai amintesc. Se pare că, în orizontul tradiției, porțile erau schimbate între ele la gospodarii despre care comunitatea satului credea că sunt în perspectivă de a deveni cuscri, flăcăii satului punându-se astfel în contact, atunci când aceștia își căutau poarta, în dimineața primei zile din an. Dar practica a degenerat ulterior, porțile fiind ascunse sau aruncate la întâmplare, pentru amuzamentul unilateral al flăcăilor.”¹⁹⁵

În noaptea de Anul Nou, la fetele nemăritate, avea loc „vrăjitul”. Iată un citat din romanul *Strigoitul*, al lui Ion Agârbiceanu:

„Numai «ursitul» sau «vrăjitul», la care se adunau fetele de măritat, în sara asta, rămăsese încă în putere. Se adunau și acum, ca și cu veacuri, ori poate cu milenii înaintea, fetele-mari în cutare sau cutare casă cu fată de măritat – mai multe, de pe toate ulițele, căci de obicei se adunau vecinele –, și o babă sau o femeie mai în vârstă proceda la slujba ritualului străvechi. Astupau fereștile casei, puneau pe masă cuțit, pieptene, sare, pâne, apă neînceptută, cute, grâu, cărbune și alte lucruri de gospodărie, apoi oale și cratițe cu gura în jos. Se cerca viitorul asupra alor două lucruri: dacă fata se va mărita în anul ce începe, și cum va fi mirele ei: frumos sau urât, bogat sau sărac, bun sau rău, harnic sau leneș. Fetele ieșeau, pe rând, în tindă, câte una, și în vremea cât lipsea, femeia ursitoare ascundea sub oale și cratițe lucrurile de pe masă, apoi fata era chemată și avea să pună mâna pe care oală sau cratiță voia. Ursitoarea scotea obiectul ascuns și începea să-i talmăcească viitorul: cum va fi mirele ei? «Ai pus mâna pe cuțit – mirele tău va fi tăios ca cuțitul, dar folositor ca și el, căci fără cuțit nu poți face nimic.» «Ai scos pieptenele – ursitul tău e colțuros la fire și te-o mai pieptăna câteodată. Da’ veți trăi bine, că pieptenul descâlcește părul și-l netezește.» «Cutea ți-ai ales – de unul sărac și gol ca cutea vei avea parte.» «Cărbune ți-a ieșit – negricios ți-o fi mirele și bun, numai să-l nu-l aprinzi

¹⁹⁵ Vasile V. Filip, Menuț Maximilian, *Cultura tradițională imaterială românească din Județul Bistrița-Năsăud*, vol. II. *Sărbătorile ciclului social și calendaristic sau Munci și zile în ținutul Bistriței și Năsăudului*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2015, p. 174.

spre mânie, c-atunci din cărbune se face jar.» «Grâu ai nimerit – de bărbat bogat vei avea parte.»

La ursitul acesta veneau numai fetele-mari, care nu știau încă de viitorul soț. Cele care și-l aveau asigurat, de obicei nu veneau, ori dacă veneau și ele, din curiozitate și pentru petrecere, nu ridicau nimic, ci, cel mult, făceau altă vrajă, să vadă dacă se vor căsători în curând. Cele mai multe vraja aceasta o făceau la ele acasă. Dădeau la o parte jarul din gura cuptorului, suflau bine vatra și puneau două fire de păr de porc, sau două frunze de saschiu pe vatra fierbinte, numind un fir cu numele fetei și pe celălalt cu al feciorului. Dacă firele de păr sau frunzele, pârându-se și încovrigându-se, se apropiau una de alta și se împreunau, era semn că nunta va fi în grabă; dacă se îndepărtau, nunta se amâna și putea fi teamă să nu mai fie niciodată.¹⁹⁶

Sălitul

La sfârșitul perioadei Cășlegilor, cete de feciori „organizau marile ceremonialuri nupțiale” și, odată cu începutul Păresimilor (al Postului Mare), ei derulau acțiuni „de rememorare a faptelor oamenilor [...], a relațiilor interumane”, cu scopul de a restabili, de a corecta valorile morale, spirituale ale comunității sătești. La Învierea Domnului, oamenii trebuiau „să participe cu sufletul curat.”¹⁹⁷

Una din aceste activități era „Strigarea peste sat”, numită, în Nandra, „sălit”. În Ardeal, obiceiul se cunoaște sub diverse denumiri, precum „Fărșangul” și „Sălitul” (în Alba), „Hodăițatul” (în Maramureș), „Vilitul” sau „Vălăritul” (în Bihor), „Priveghiul” sau „Hodaițele” (în Munții Apuseni, în Mărginimea Sibiului și Hațeg) sau „Alimori” (în Banat). Etnografa Maria Bocșe scrie că, „înainte de a da seama de faptele

¹⁹⁶ Ion Agârbiceanu, *Strigoii*. Ediție îngrijită, notă asupra ediției și postfață de Ilie Rad, Editura Vreimea, București, 2021, p. 279-280.

¹⁹⁷ Maria Bocșe, *Obiceiuri tradiționale românești din Transilvania. Sărbători, credințe, rituri, mituri*, vol. I-II, Editura Hiperborea, Turda, 2006, p. 187.

lor înaintea lui Dumnezeu, la spovedania pascală, toți trebuiau să dea socoteală de cele făcute și petrecute, în fața satului întreg.¹⁹⁸ Momentul aducea emoții mari oamenilor, căci, ascunși în întunericul lăsat peste sat, tinerii, adunați pe dealurile din împrejurime, strigau adevăruri de nespus, ascunse cu grijă, peste an. Prezența cetelor de feciori era marcată și de focurile aprinse, de făcliile rotite „ca mersul soarelui pe boltă”, simbolizând viața și lumina adevărului. Strigarea se făcea după un anumit ritual, cu expresii care anunțau începerea obiceiului: „Au, mă! / Ce ți, mă? / S-anunță tăt satu / Că-i aci sorocu / Să pedepsim, să ocărâm [...]”¹⁹⁹

Replicile, schimbul de întrebări și răspunsuri erau incomode pentru cei vizați. Defecte precum lenea, prostia, trufia excesivă, răutatea și lipsa ajutorului dat între rude, mai ales, ori zgârcenia erau cele mai frecvent satirizate. Mai ales lenea, „care mănâncă omenia și te ceartă cu Cel Sfânt”, cum se spunea, era înfierată²⁰⁰. Nu erau uitate nici numele fetelor care, de pildă, nu primeau colindători sau refuzau la joc pe cineva, nici drăgosteala nepermisă de morala creștină.

Pentru că nu s-au păstrat vorbele pe care le strigau flăcăii din Nandra, să le reconstituim cu ajutorul lui Ion Agârbiceanu:

„Dar ritualul acesta din cap de primăvară nu putea ține multă vreme: șomoioagele de paie se mistuiau ușor, flăcările scădeau și, după scurtă vreme, tineretul nu mai învărtea pe deasupra capului decât snopi de jar, care se topeau cu ușurință și șperla se răspândea peste tot.

În curând, nu mai ardea decât focul din mijloc, în care copiii aruncau mereu vreascuri.

Roată în jurul focului, feciorii cei mari începură strigăturile, care se auzeau și din ulițele apropiate ale satului:

[...]

Cine nu și-a tors călții

Să-i cadă dinții! [...]

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 187.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 189.

²⁰⁰ *Ibidem*, vol. cit., p. 28.

Cine nu și-a tors pâcișelele
Să-i cadă măselele! [...]
Cine nu și-a tors fuioarele
Să i se strâmbe picioarele!”
Striga când unul, când altul, ca la joc: [...]
„Astăzi îi lăsat de sec,
Mă duc, mamă, să mă-nec
Unde-o fi balta mai lată,
C-am rămas nemăritată.”²⁰¹
De multe ori, de la generalități se trecea la cazuri concrete:
„Cine-a tot huhurezat
Astă-vară pe-nsărat,
Acumu-i la legănat! [...]
Cine-a tot huhurezat
Astă-vară pe-nsărat
Și-acum e la legănat?
Măriuța lui Ignat!”
Sau:
„Postu’ Mare, Postu’ Mare,
Mulți ibovnici lelea are
Și pe lună și pe soare.
Cine-i lelea poamă bună?
Nastasia Mătrăgună. [...]
Ziua călugăriță,
Noaptea tartoriță.
Gâci cine-i, Crucică?”²⁰²

Practic era luat în răspăr tot ce însemna deviere de la normalitate, de la regulile nescrise ale mediului sătesc. Această „judecată” colectivă își

²⁰¹ Ion Agârbiceanu, *Strigoitul*. Ediție îngrijită, notă asupra ediției și postfață de Ilie Rad, Editura Vreimea, București, 2021, p. 362.

²⁰² *Ibidem*, p. 364.

avea originea în cele mai vechi timpuri și avea ca scop principal refacerea relațiilor dintre oameni și dintre familiile învrăjbite din te miri ce motive.

În final, și în Nandra (ca în satele din Sălaj sau Bihor), se rostogoleau, din vârful Podireiului, roți de foc, inițial construite din paie, în timpurile mai actuale, ele fiind anvelope de mașină sau de tractor aprinse, care acopereau toată zona de fum înecăcios, ce ținea multă vreme.

Măsura oilor

Cu ceva timp înainte de Paști, începea, și la Nandra, ca în toate satele dimprejur, negocierea pentru angajarea unui cioban, care să îngrijească turma de oi a satului. Mulți ani, „funcția” aceasta i-a fost încredințată lui Iancsi-bácsi, un personaj celebru, din Bichiș (celebru prin multe lucruri: când scotea oile, iar oamenii îl cinsteau cu câte o cinzează, spre capătul uliței, când omul nu mai putea bea, își turna țuica oferită într-o sticlă pregătită anume în acest sens; când a apărut la noi, pentru prima oară, schimbarea fusului orar, el le-a spus oamenilor că „nu schimbă ceasul”. Se obișnuise cu năndrenii, încât se mulțumea cu ce i se oferea (de obicei bucate și câțiva bani pentru fiecare cap de oaie), la care se adăuga mâncarea asigurată, zilnic, de cei care mergeau după lapte, lui și celor doi câini pe care îi avea, dresați pentru „întorsul” oilor. În primele luni de muls, când laptele era relativ mult, el își angaja un mulgător, căruia trebuia să i se ducă mâncare, la fel ca păcurarului.

Contractul lui Iancsi-bácsi, semnat printr-o simplă strângere de mână, dura de primăvara până la căderea primei zăpezi (mai bine zis până la Crăciun, dacă oile aveau ce paște).

Odată angajat ciobanul, se organiza „Măsura oilor” (numită „mășuriș” sau „sâmbră”, în alte părți), un adevărat eveniment al comunității. Înainte de acest moment, ciobanul trecea cu un car pe la fiecare sătean, care îi dădea o „poartă” din lețe, pentru a fi confecționată strunga. Proprietarii se adunau în locul fixat pentru strungă și își mulgeau fiecare câte oi avea în proprietate (unii 3-5 oi, alții 40-50). Înainte de a

începe mulsul, fiecare mulgător trebuia să arate unui vecin că a aruncat apa din oala de muls, iar când termina, laptele era măsurat cu o cană de un litru și golit într-un ciubăr. În funcție de numărul „lapților”, deci de cantitatea de lapte dată de oile fiecărui gospodar, se făcea repartizarea, până în toamnă, a rândului fiecărei familii la mulsoarea întregii turme. Mulțumirea oamenilor era condiționată nu doar de frecvența cu care beneficiau de laptele muls, dar, mai ales, de felul în care ciobanul mâna turma pe locurile cele mai bune pentru pășunat.

Oile se mulgeau de trei ori pe zi, laptele era dus de oameni acasă, la începutul sezonului în ciubere, mai spre sfârșit, când se împuțina, în găleți. Acolo, gospodinele amestecau laptele cu cheag obținut, mai demult din stomac de vacă, mai târziu din pastille de calciu, făceau apoi caș și urdă, adunau, în sticle, „jântuială”. În alte sate, cașul era făcut de ciobanul însuși, tocmit „pe chile”, care îl repartiza apoi proprietarilor de oi.

Problema cea mai mare a gospodinelor nu era doar prelucrarea laptelui adus acasă, ci asigurarea mâncării datorate ciobanului, mai consistentă la prânz și seara, când se tăia și câte un pui sau găină, păsări „înconjurate” (cruțate) de oamenii care se mulțumeau și cu câte o tocană de cartofi sau o bucată de slănină, eventual cu „păpăraie”. Adevărul este că, de multe ori, și ciobanul trebuia să accepte câte o mâncare mai puțin consistentă.

Momentul acestui eveniment nu era unul pragmatic, ci doar tradițional, legat de data de 1 mai, astfel încât apăreau uneori inconveniente diverse. Regula nescrisă era să nu se sacrifice mieii, fătați de prin februarie-martie, înainte de măsură, pentru că oile nu puteau fi mulse corespunzător, existând riscul scăderii cantității de lapte, dat de fiecare oaie. Când Paștile cădeau foarte devreme, cu mult înaintea măsurării laptelui, oamenii nu aveau pe masa festivă tradițională carne de miel, decât în cazul în care o oaie făta câte doi, unul putând fi astfel sacrificat. Dacă Paștile cădeau după 1 Mai, problema se rezolva de la sine, mieii fiind despărțiți de oi cu o zi înainte de măsură, putându-se hrăni cu iarbă de pe câmp.

Paștile

Cea mai mare sărbătoare a creștinătății sunt Sfintele Paști, precedate, în aproape toate satele românești, de altele dedicate Primăverii, reînnoirii naturii, vieții (Dragobetele / Sântoaderul de primăvară, Mărțișorul, Păresimile / Postul cel Mare și altele). Apoteoza lui Hristos, Învierea Lui, este simbolizată prin obiceiurile de Florii și de Paști.

Uneori Floriile se sărbătoreau, la Nandra, sâmbăta, alteori duminica. Sâmbăta era, cel mai des, preferată, din motive pragmatice – disponibilitatea preotului, posibilitatea prezenței rudelor plecate din sat etc. Puțini știau că Învierea era precedată, conform tradiției populare românești, de alte două zile : „Sâmbăta Floriilor” (sau „Moșii de Florii, ori „Sâmbăta lui Lazăr”) și „Duminica Floriilor” (sau „Staurele florilor”). Celebrarea acestor sărbători creștine s-a făcut în Nandra, în ultimele (multe) decenii, doar într-una din aceste zile. Atunci, comunitatea se aduna în cimitirul satului. Aceasta deoarece în multe sate românești „Luminația”, cu pomnirea morților, la catolici (cum persistă și azi în marile orașe transilvănene, la 1 noiembrie), este celebrată de Florii. Oamenii aduc și azi prescură sau cozonac, preotul se roagă pentru sufletul morților și binecuvântează crenguțele de salcie și ofrandele, care se împart celor prezenți. De asemenea, se ofereau preotului (contra unor sume simbolice) liste cu cei plecați la Domnul, pe care preotul le pomenea de trei ori. La plecare, cimitirul rămâne asemeni unei pădurici primăvăratice, cu mulțimea de mâțișori înfipti în pământul de pe morminte. Spre deosebire de alte localități, la Nandra nu există obiceiul de a se anina la icoane crenguțe de Florii.

Undeva, într-un colț al cimitirului nou, acoperit de mulți ani de lăstărișuri tot mai dese, formând o adevărată pădure, a rămas doar vaga amintire a crucilor strămoșilor îngropați, peste care timpul și uitarea au șters poveștile de viață ale unor rude, oameni simpli sau eroi ai neamului. Noi înșine (și ca noi mulți alții din generația noastră), am încercat, fără niciun rezultat concret, să identificăm locul unde își dormeau somnul de veci bunicii și, poate, străbunicii noștri. Mărturiile părinților erau extrem

de vagi, mâna lor întinsă arătând spre hățișul de la răsărit. Am încercat să înțelegem paragina în care au fost lăsate osemintele atâtor năndreni. Explicația pe care ne-am dat-o a fost că viața grea, cu multe lovituri și sacrificii din anii comunismului, au pus pe primul plan supraviețuirea, lăsând pe ultimul loc venerarea creștinească a moșilor și strămoșilor.

În prima jumătate a secolului XX, cred că doar cei din familia Porușeștilor au avut la căpătâi cruci de piatră, care costau destul de mult (o asemenea cruce mai există și azi, în partea veche a cimitirului). Onisie Trif, care a fost, timp de șapte ani (1930-1937), primar al Comunei Bichiș (din partea Partidului Național Liberal), nu a avut o cruce de piatră, încât mormântul lui nu mai poate fi identificat. Dar asta e o altă problemă.

Conform tradiției, zilele Săptămânii Patimilor erau respectate cu strictete în trecut, cu diluarea sau chiar eliminarea obiceiurilor, mai aproape de zilele noastre. În ciuda acestui fenomen, generat de restricțiile religioase impuse de comuniști, dar și de îmbătrânirea tot mai accentuată a comunității, în Nandra s-au păstrat, totuși, până prin deceniul opt sau nouă ale secolului XX, principalele obiceiuri: ouăle se înroșeau, conform tradiției, în Joia Mare, în vinerea din Săptămâna Patimilor se ținea post negru până la amiază etc. Puțină lume știe că termenul „Paști” însemna, în timpurile precreștine, „trecere”, trecerea la echinoxul de primăvară, dar și izbăvirea poporului evreu din robia egipteană. Odată cu jertfa lui Isus pentru omenire, Paștile au căpătat o puternică semnificație creștină.

Deoarece satul nu a avut preot, decât venit, pentru ceremonialul bisericesc, din alte localități (Ațintiș, Gâmbuț, Cecălaca), Învierea se celebra nu la Miezul Noptii, ci spre dimineață, în jurul orei 4, când preotul ajungea de la serviciul religios din localitățile de bază ale parohiei lor. Oamenii se trezeau cu noaptea-n cap, se primeneau și porneau spre biserică, de multe ori înotând în glodul de pe uliță. Ceremonialul era întocmai respectat, cu înconjurul bisericii, cu deschiderea „porților”, cu scurta slujbă de Înviere.

În curtea bisericii, copiii se străduiau să câștige cât mai multe ouă înroșite. Dădeau la țintă cu monede în ouăle puse pe jos, iar cel care le nimerea

le putea lua acasă, aceasta fiind considerată o mare victorie personală. Cele trei zile de Paști erau respectate cu sfințenie, erau zile de odihnă, nu se muncea la câmp, ci doar strictul necesar în gospodăriile fiecăruia, mesele erau îmbelșugate, așa încât „udătorii”, care veneau să stropească fetele și femeile cu parfum (obicei nu foarte vechi), puteau fi ospătați cum se cuvine. Chiar și în anii de după război, când foametea era cumplită, Crăciunul și Paștile erau sărbătorite, cu mesele pline cu tot ce se putea.

Bucuria cea mai mare o trăiau copiii, care, prin tradiție primeau încălțări și haine noi, pe care, apoi, le mai îmbrăcau doar la mari sărbători de peste ani. Deși ghetetele sau pantofii primiți îi strângeau pe copilași, fiind purtați atunci pentru prima oară, deși, până se întorceau acasă de la Înviere, mai aveau și răni la picioare, totuși fiecare micuț era fericit și mândru de primenirea și înnoirea de Paști.

Peste vară, tradițiile străvechi erau mai puțin respectate, căci oamenii nu prea aveau timp, muncile agricole fiind mai importante. Amintirile încă vii ale năndrenilor sunt legate de ieșirea în țarină, de obicei pe Lab, unde erau holde bogate.

De Sânziene, cum spuneau bătrânii, în ziua „când nu mai cântă cucul”²⁰³, se confecționau, din aceste flori galbene ca soarele, cununi, pentru fiecare membru al familiei, coronițe care se aruncau pe case. Oamenii stăteau cu sufletul la gură ca nu cumva vreuna să cadă, că era semn rău pentru persoana respectivă.

Toamna, satul se umplea de mirosul strugurilor strânși din viile îngrijite în fiecare gospodărie, apoi de mirosul mustului și, în cele din urmă, al vinului ce abia apuca să se învechească până la Crăciun.

Horele din sat

Hora, obicei străvechi la români, se ținea duminica, lângă casa lui Brudan V. Aurel, locul putându-se vedea în fotografia atașată în acest

²⁰³ Maria Bocșe, *op. cit.*, p. 411.

volum, apoi în Căminul cultural, pompos denumit astfel, deoarece era doar o clădire modestă, cu „bină”, unde stăteau ceterașii „tomniți” încă de primavara, din Botez: Iuăn, din Botez, cu cetera, Pătroi, cu „gordonu” (contrabasul), și Romonuț, cu o altă ceteră, mai mare, un fel de violă. În fiecare duminică, doi feciori din sat porneau spre Botez, cu căruța, să aducă ceterașii. Pe rând, după joc, fetelor le venea responsabilitatea de a-i invita la masă. Cei mai în vârstă își mai amintesc ce mari dansatori erau Brudan Octavian sau Brudan Ianu.

Duminica, lumea, îmbrăcată cu ce avea mai bun (de demult în costume populare), se aduna în acest loc, la horă, tinerii să joace și să flirteze, adulții doar să joace, atât cât îi țineau puterile, iar bătrânele, așezate pe margine, în veșminte negre, să observe tot și să bârfească, mai ales fetele („Tu, dragă, ni și la asta a lu’ Maria, ce bluză are pe ie!” sau „Văzt-ai, tu, că pe aia n-o jucat-o nime!?”).

Horele din sat erau exact ca acelea descrise de Liviu Rebreanu, în romanul *Ion*: „La câțiva pași de pâlcul jucătorilor stau fetele care au rămas nepoftite, privind cu jind, șoptindu-și uneori cine știe ce și izbucnind în râsete silite. La urechi și în cosițe au și ele buchețele de vâzdoage [= crăițe, n.ns.] pestrițe și în mână câte un mănunchi mai mărișor, pe care să-l dăruiască flăcăului cutare, să-l pună în pălărie. Printre fete se mai rătăcește și câte o nevestă tânără, cu năframă de mătase în cap, gata să intre în horă, dacă s-ar întâmpla să-i vie chef bărbatului ei să joace. Mai la o parte, mamele și babele, grămadă, forfotesc despre necazuri și-și admiră odraslele. Copii neastâmpărați aleargă printre femei și chiar prin horă, fură florile fetelor și fac haz când victimele îi ocărăsc sau se înfurie. Câțiva mai îndrăciți se lasă pe vine aproape de jucători, uitându-se cu mare băgare de seamă la poalele fetelor, iar când poalele zboară mai tare, dezvelind picioarele goale mai sus de genunchi, se întrebă repede:

- Ai văzut?
- Văzut. Da tu?
- Și eu.

Datini, obiceiuri și tradiții la sărbătorile de peste an

Fotografie rară. Jocul de-a purtatul, în Nandra. (Colecția Elvira Poruțiu)

Și apoi continuă să pândească poalele, până ce vreo babă indignată îi ia la goană, ceea ce nu-i oprește ca peste câțva timp să reînceapă...²⁰⁴

Peste ani, când s-a renunțat la menirea ei inițială, clădirea Căminului Cultural a devenit „boldă”, în care găseai de toate, de la făină, ulei și conserve de legume, până la bomboane și ceva băuturi spirtoase. Nemaifiind folosită, clădirea (situată exact pe locul fostei biserici de lemn) s-a degradat, iar în cele din urmă a fost demolată.

Obiceiuri de nuntă: Strigăturile de la nuntă și Dusul găinii

În ultimele decenii (începând cu anii '60-'70 ai secolului XX) au fost la modă strigături adecvate evenimentului nunții. Versurile surprindeau aspecte particulare ale mirilor sau ale părinților lor, pe lângă clasicele tânguiri legate de despărțirea miresei de familie și prieteni, de înstrăinarea în alt sat etc. Succesul acestor strigături ținea de talentul versificatorului. Cunoscută pentru acest dar era Iozefa Rad, invitată la „ospete” și pentru creațiile sale. Din lipsă de alte exemple, vom reproduce aici strigătura de la nunta lui Doina și Ilie Rad. Tradiția era ca momentul să fie deschis de o altă femeie din sat, care făcea urări de bine mirilor:

„Vă strochesc cu busuioc
S-aibă tinerii noroc,
Vă strochesc cu nintă creață,
S-aibă tinerii viață,
Vă strochesc cu măgheran,
Să nu-mbătrâniți șohan!
Ia tu grâu cu tri dește,
Că la Colectiv mai este
Și ni-l dă cu kilogramu

Și ne este pă tăt anu...!” (Lena lu Jenu)
Sau:
„Soacră mare ieși în prag!
Primește-ți nora cu drag!
Mulțumește-i lui Dumnezeu,
Că ȝ-o-mplicit gându' tău,
Că atâta ai trăit,
Două nurori ai învățit!
Și atâta să trăiești,

²⁰⁴ Liviu Rebreanu, *Ion*, Litera Internațional, București-Chișinău, 2001, p. 17-18.

Datini, obiceiuri și tradiții la sărbătorile de peste an

Și nepoate să-nvârtești!
Soacră mare, te-aș ruga
Să îți ominești nora!
Să ți-o bagi, dragă, în casă
Și să ți-o pui după masă,
Să-i dai vin din cană nouă,
Să trăiți bine-amândouă!”
(Olimpia Trif)

Soacra își primea nora cu o altă strigătură, din care nu lipseau sfaturile părintești. Ideile importante erau marcate prin chiuituri:

„Stau în loc și mă gândesc
Nora cum să ni-o primesc,
Cu ce daruri s-o cinstesc.
Oi cinsti-o cu de toate
Și-un bărbat cu facultate.
I-oi da cinste ca-n Bănat
Bărbat frumos și-nvățat,
Zdravăn ca brazii din munți,
În țară ca el nu-s mulți.
Foaie verde, flori de tei,
Mândră-s cu ficiorii mei,
C-am tăl fală după ei!
Am fală și n-am rușâne,
Ficiori ca min' n-are nime!
Îs mândră și is făloasă,
Că am și-o noră frumoasă!
Și frumoasă și-nvățată,
La părinți sângura fată,

Și frumoasă și cuminte
Și dintre oameni de cinste!
Dumnezău-i deie tăl bine,
Să nu-și uite nici de mine!
Doresc mulți ani să trăiască,
Pă min' să mă ominească!
U-iu-iu!
Frunză verde di pe tău,
Ș-of-vai, Lia, dragu nieu,
Dragu nieu, ficioru' nieu,
Mulțānesc la Dumnezău,
Că ni-o-mplinit gându' nieu
Și la Maica Precista,
Că ni-o-mplinit dorința,
De te-am văzt om învățat
Și-acuma și însurat!
Ni-ai adus noră pe plac,
Și frumoasă și-nvățată,
Din orașu' Cluj aleasă.
Nu pot să zăc numa' bine,
Că-i învățată ca tine,
N-aș pute ca să zăc rău,
Că-i fată de rangu' tău
Și îi și pe placu' nieu!
Foaie verde, foaie fragă,
Când am văzt-o ni-o căzt dragă!
Mulțāniescu-ți, Lia, țāie
Că nu ni-ai făcut rușâne,
Că ori și unde am pornit,
Cu tine m-am tăl fālit,
Că tăl bine-am auzāt,

Ori pe cine-am întrebat
De tin' tot bine-am aflat.
Dragu' mamii, te-aș ruga,
Ascută-mă ș-acuma,
Să-ți mai spui două cuvinte
Da' tu să le iei în minte!
Nu-s așa cuvinte grele,
De te poți țâne de ele!
Îi fi tu om învățat,
Ie și de la mamă sfat!
Io-ți dau sfaturi părintești!
Te-aș ruga să le primești,
De-stea pin cărți nu găsești
Cât ai vre tu să șetești,
Că-s învățături de mamă,
Ie-le, dragu' mamii-n samă!
Ominește-ți soția,
Să nu te rătădă lumea!
Vreodată de ți-o greși,
Dragu' mamii, n-o sfădi,
Cu vorba n-o amări!
Chiar de-ți greșește vreodată,
Sărut-o, dragă, ș-o iartă!
Casa să ți-o conduci bine,
Ca să mă fălesc cu tine!
Di la servici când sosăști
Vorbe bune să-i vorbești,
Să-i vorbești tot vorbe moi,
Să trăiți bine-amândoi!
Să fii egzemplu la sat,
Cum ai fost și la-nvățat!
U-iu-iu!

A doilea-nvățăminte
Ie-o și pe asta-n minte:
Ominește-ți soția,
Nici de părinți nu-ți uita!
De-i mere cât de departe,
Să ne mai scrii câte-o carte,
Să ne-ntrebi de sănătate!
Când noi om îmbătrâni,
Să mai vii dragă pe-aci,
Casa-n care te-ai născut
Te-aș ruga s-o cauți mult ,
C-aicea-ai copilărit,
Să te sâmtăști fericit!
Să vii o dată pe lună,
Să ne spui o vorbă bună!
Nu ne-duce nimica!
Mângăie-ne cu vorba!
Să vii să-ți mai povistesc
Și să mă mai jăluiesc!
Dragu' mamii, io n-am fete
Să mă jăluiesc cu sete!
Dragu' mamii, fete n-am
Să spui durerea ce-o am!
Cât în lume oi trăi
Tăt țâie m-oi jălui,
Țâi' și la nevasta ta,
Că de-acum ea-i fata mea!
Tu să-mi iei vorbele-n samă,
Să mă respecti că țâ-s mamă!
V-odată de rău de-oi da
Să m-ajuti, că-s mama ta!
De-oi fi v-odată bolnavă,

Datini, obiceiuri și tradiții la sărbătorile de peste an

Tu să mă cauți în grabă!
Să mă cauți tăt mereu,
Că tu ești ficioru' nieu,
Pe tine te-am crescut eu!
Că și io te-am căutat
Pi la școli cât ai umblat!
Și io mult am vint la tine
Și-n armată, știi tu bine!
Nu-ni aduce nimica,
Mângăie-mă cu vorba!
Și pe min' și pe-al tău tată,
C-o muncit viața toată,
Tăt o mers și tăt o vint
Și pin ploaie și pin vânt,
Ca să fii tu fericit,
O muncit noaptea și zî
Ca tu fericit să fii!
V-odată de rău de-o da,
Ajută-l și nu-l refuza!
V-odată de-o da de rău,
Să-l ajuți, că-i tatăl tău!
Cât de mare domn s-ajungi,
Părinții să nu-i refuzi!
De-i fi cât de mare domn,
Poartă-te bin' și fii om!

Și mai ai și-un frățior
Care mult îți duce dor.
Tu să-l înveți, dragă, bine,
S-ajungă-nvățat ca tine!
Ș-acuma, la despărțire,
Noi îți dorim fericire!
Ș-acum, drag copilu' nieu,
Să-ți ajute Dumnezeu!
Dumnezeu să-ți deie țâie
Mult noroc și fericire!
Ui-iu-iu!" (Iozefa Rad, 1978)

Apăreau variante la textul de bază, în funcție de situația concretă:

„I-oi da cinste ca-n Bănat,
Un bărbat arvocat [...]"
„Frumoasă-i cu haină albă,
Când am văzt-o mi-o căzt dragă,
Că-i copilă tinăruță
Și-i departe de măicuță.
De ti-i purta bine,
Înflorește lângă tine.
De ti-i purta rău cu ea,
Frumoasă-i, da' s-o usca"

De cele mai multe ori, acceptarea simbolică a tinerei mirese în familie era marcată, de asemenea, prin câteva versuri, ticluite de soacra mare, spuse în timp ce o învârtea pe nora ei:

„Am beut jinars de prune
Ș-am o noră ca o lume!
Am beut și oi mai be

Și nu-i noră ca a me!”

În cazul în care mireasa era a doua noră în familie, se mai auzeau versuri adecvate:

„Și jinarsu o fost tare

Nurori ca min' nime n-are,

Că-s frumoase ca bujorii

Și îmi ominesc ficiorii!” (Iozefa Rad, 1998)

Când situația o permitea, în versurile dedicate mirilor, se strecurau și mici glume. Odată, după cum își amintea năndreanul Octavian Poruț, într-un sat vecin, gluma, cam prea acidă, i-a supărat tare pe localnici, versurile sunând astfel: „Vai sărac de tine sat / Și cine te-o botezat, / Că-i plin numa' de cotețe / Și de muieri cu mustețe!”

Un alt obicei de la nunțile țărănești, mult așteptat de meseni, era adusul găinii, însoțit de orații specifice. Deoarece găina era destinată nașului (pe vremea când exista o singură pereche de nași) sau nașului mare (în timpurile mai apropiate), versurile se refereau la calitățile acestuia, pentru a-i stimula generozitatea financiară. Dar, spre deliciul nuntașilor, versurile aveau și accente ironice, umoristice, de fiecare dată însoțite de aluzii sexuale la adresa nunului. Deoarece orația respectivă ilustra elemente specifice fiecărei nunți, textele variau în funcție de acestea. Existau, totuși, pasaje comune. Astfel, întotdeauna găina era „împănată” (împodobită) cu flori și avea, în cioc, o țigară fumegândă (să ilustreze că e acea găină specială, care „cârâie și duhănește”). Am cules câteva fragmente dintr-o astfel de creație populară, bazată pe versuri răspândite, în tradiția orală, dar și cu adaptări specifice situației concrete. Culegerea (făcută prin consilierea unei bune cunoscătoare a folclorului transilvănean, Sabina Hodrea) și adaptarea aparțin Doinei Rad (strigătura fiind spusă la nunta lui Nicușor și Mirela Rad, nași fiind Adela și Octavian Brudan):

„Zî-i, ceteraș, zî-i cu drag,

Să mă pot sui pã prag!

Zî-i, ceteraș, zî-i cu dor,

Di pã prag să mă cobor,

Să mă duc pintre nuntași,

Cu găina la nănaș!

Datini, obiceiuri și tradiții la sărbătorile de peste an

Poate-oi da-o la nănașa,
Că-i muiere frumușea!
Tătă noaptea n-o durnit,
Numa tăt s-o puțulit,
Că nănașu-i pușcaș mare,
Pușcă din drum în cărare!
Tătă noaptea n-o durnit,
Numa tăt s-o tiglăzăt
Pă poale și pă rochie,
Că mere nănașă-ntâie,
Pă rochie și pă poale,
Că mere nănașă mare.
U-iu-iu!
Ba, uo-i da la nănașelu,
Că la el îi portofelu'
Și mi-a da-o sută de mii
Și mi-oi cumpăra rochii!
U-iu-iu!
Nunu mare, nunu mare,
Scoală-te oblu-n picioare
Să te vād cât ești de mare!
Că și io mă sui pă masă
Să mă vezi că îs frumoasă!
Hai, nănașule, la noi,
C-am un pat cu perini moi
Și oricum ne-om înturna,
Nouă tăt bine ne-a sta,
Și oricum ne-om răsuci,
Nouă tăt bine ne-a fi!
Nănaș mare, nănaș mare,
Răsuce-ți mustețale
Și țucă muierele!

Și le răsucește bine
Și mă țucă și pe mine,
Că-i găină de la Cluj
Și o-am împănat cu ruji.
Și găina-i ca-n poveste:
Cârâie și duhănește.
Ea știe să duhănească
Numa țăgară domnească!
U-iu-iu!
Nănașule, ce gândești?
Găina să mi-o plătești!
Că tare m-am perpelit
Până găina ț-am fript:
O-am închis într-un coteț
C-on cocoș tare isteț
Ș-atâta o drăgostit
Până găina-o slăbit
Și s-o ouat șapte ouă!
Cu-a nănașului îs nouă!
U-iu-iu!
Bună zua, nunule,
Nunule, păunule!
Acuma să te gândești
Găina să mi-o plătești!
Frunză verde, pe cărare,
Nănașule, nănaș mare,
Nu știu cum ti-i prăbăli,
Că nu îi putē plăti!
Creasta îi plătești cu mia,
Aripa cu Dacia!
Pă valută țî-oi da
Că ai din ie ce mânca:

Doina Rad, Ilie Rad

Că găina-i cât curca
S-aibă din ie ce mânca!
Găina nu-i de Gostat
Și cu ruji o-am împănat.
Și găina-i cu pihuță,
Ca nănașu' lângă puță!
U-iu-iu!

Nănașu' îi om frumos,
Da-i tare pretențios!
Din găină ce-a mânca?
Picioarele și curu
Că astea i-s sufletu!"
U-iu-iu!

Urma negocierea obligatorie a plății (un ritual întotdeauna respectat), de cele mai multe ori nănașul (chiar polițist fiind) fiind constrâns cu amenințări:

„Nănașule, să-mi plătești,
Dacă nu vrei s-o pățești!
Nu te-uita că-s mititică,
Da' îs muiere voinică,
De polițiști nu mi-i frică!” (Doina Rad, 1998)

Rugul de la porți

Un interesant obicei de primăvară are loc de Sângeorz, legat de ziua Sfântului Gheorghe (23 aprilie). Se puneau crengi de rug (trandafir sălbatic) la porți, uși, ferestre etc. În literatura de specialitate se vorbește despre obiceiul de „a așeza la stâlpul porților și al caselor, la uși și la ferestre, la ușa grajdului și în grădină, ramuri de trandafiri sălbatici. Astfel, se credea că oamenii, vitele și semănăturile erau protejate de forțele malefice. Ramurile de rug erau aduse de la mare depărtare de casă, acolo unde nu se aude cântec de cocoș.”²⁰⁵

²⁰⁵ Vasile V. Filip; Menuț Maximilian, *Cultura tradițională imaterială românească din Județul Bistrița-Năsăud*, vol. II. *Sărbătorile ciclului social și calendaristic sau Munci și zile în ținutul Bistriței și Năsăudului*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2015, p. 289.

Strigatul peste sat

Strigarea peste sat a cunoscut în Nandra, prin anii '70, și un alt aspect, mai practic, fără nicio conotație magică sau creștin-morală. Dacă în alte sate se băteau tobele în mijlocul satului, iar oamenii înțelegeau că trebuie să meargă acolo, pentru comunicări importante din partea autorităților, în Nandra s-a practicat *strigatul peste sat*.

Boactării aveau misiunea de a transmite veștile importante pentru comunitate, strigând de pe Podirei (din două locuri diferite, mai spre centrul satului și mai la marginea lui), fără megafoane sau microfoane și boxe de amplificare. La un moment dat, anunțul era precedat de sunetul unui fluier. În acele momente, satul încremenea, orice muncă se oprea temporar și toată lumea asculta, într-o liniște nefirească.

Anunțul boactărilor (cum era Brudan Iuănel) era precedat de o formulă specifică: „Să dăăă de știiire!” Și se continua: „Mâââne dimineaaaăăăă, tăăăă luuumea să cuuurețe șaaanțurile și să măăătore druuumu’, de 23 Agust! A doilea: Din fiecaare famiilie să vină mâne, la oarele doi și jumătaate, un om la sediul CAP-ului, pentru o întâlnire cu tovaarășu’ primaaar!”

*

Suntem convinși că vor fi fost, și la Nandra, multe valori imateriale, care s-au pierdut de-a lungul timpului, așa cum s-a întâmplat, din păcate, în multe sate românești. Volumul de față încearcă, pe cât posibil, să salveze de la uitare frânturi de memorie a tradiției noastre.

Jocurile copilăriei

Motto: „Copilăria petrecută la sat mi se pare singura mare copilărie. Cine nu privește în urma sa peste o asemenea copilărie, mi se pare aproape un condamnat al vieții.”

(Lucian Blaga, *Elogiu satului românesc*)

Generațiile anterioare n-au avut calculator, tabletă, laptop, telefon mobil, playstation și rețele de socializare, ceea ce nu înseamnă că acestea au fost mai puțin fericite. Dimpotrivă, au fost foarte fericite, întrucât își trăiau plener copilăria, „singura vârstă veselă și nevinovată”, cum zicea și Ion Creangă.

Când nu erau la hotar cu părinții, copiii stăteau acasă și se jucau cu alți copii, dacă se nimerea să aibă tovarăși de joacă prin apropiere.

Iarna se bulgăreau cu zăpadă, făceau cetăți sau oameni de zăpadă, se dădeam cu săniuța sau cu schiurile (cei mai norocoși, cărora părinții le făceau așa ceva). De colecționat nu puteau colecționa decât cutii de chibrituri, bucăți de staniol, din bomboanele „pomului” de Crăciun, iar vara – ouă de păsări.

Vara venea cu o sumedenie de jocuri și posibilități de a se bucura de copilărie. Fetele se jucau de-a mama și de-a tata, își făceau păpuși din cârpe și foi de pănuși, săreau coarda, elasticul etc. Băieții își făceau arcuri cu săgeți din trestie, praștii, libuțuri (un fel de fluiere, făcute, primavara, din coji de alun).

Iată câteva jocuri ale băieților.

Jocul cu mingea. Cel mai răspândit joc era cel cu mingea. Era un adevărat eveniment când un copil din sat primea de la părinți o minge (numită în Nandra *cocică*, de la *cotcă*). Când se forma un grup mai mare de copii, aceștia se împărțeau în două echipe. Cum copiii erau puțini, satul fiind mic, în echipe intrau „jucători” foarte eterogeni ca vârstă. „Meciurile” aveau loc în „Continit”, dar mai ales „Într-a popii”, un loc situat la marginea satului, numit așa pentru că fusese, cândva, locul preotului, pe care acuma nu-l mai lucra nimeni, devenind pășune. Porțile erau făcute din pietre, bulgări sau bețe, fără partea orizontală, ceea ce crea veșnic problema dacă a fost gol sau nu. Au fost perioade când copiii își aducea din pădure lemne și își făceau o poartă „ca lumea”, care nu rezista mai mult de o zi, fiindcă veneau vacile seara, în sat, se scărpinau de porțile firave și le puneau imediat la pământ. (Ilie Cosma deține o fotografie, publicată în carte, la p. 330, făcută, nu se știe prin ce miracol, cu „echipa” de fotbal din Nandra, în spatele căreia se poate vedea calitatea porții construite de copii) Dacă Nandra ar fi fost un sat mare, cu mulți tineri, ar fi putut cere de la Primărie amenajarea unui teren de fotbal, cum erau în alte sate (Hădăreni sau Chețani, de pildă). Fiind însă o mână de copii, nu puteau avea această pretenție. În timpul meciului, cei mai mari de pe teren foloseau anumite cuvinte, auzite la transmisiile de fotbal sau la școlile pe care le frecventau, pe care cei mici nu le înțelegeam: *out*, *ofsaïd*, *penalty* etc. Ce mult creșteau aceștia în ochii piticilor!

Unul dintre consăteni, Lăluț Brudan, a perseverat și a jucat într-o echipă a unui sat, în Divizia a III-a. Dar nu a mers mai departe.

De-a mija. Primul și poate cel mai răspândit joc era „de-a mija”, adică „de-a v-ați ascunselea”. Exista întotdeauna pentru acest joc un teren propice, întrucât curțile oamenilor erau pline de hăizașuri, clăi de fân etc., după care copiii se puteam ascunde bine. Dacă erau trei copii, de pildă, unul stătea cu ochii închiși într-un anumit loc (un pom, peretele casei, gard etc.), număra până la o cifră propusă de comun acord (de regulă suficient de mare, pentru a câștiga timp cei care se ascundeau), iar când ajungea la

finalul numărului, spunea: „Cine nu-i gata, îl iau cu lopata!”, deschidea ochii și mergea să îi caute pe ceilalți. Cei ascunși puteau fugi până la locul stabilit, scui-pau și ziceau: Ptiu, Nelu sau Ilie sau cum îl chema pe camaradul lor, evitând astfel să fie ei „paznici”.

Jocul de-a mija. Se vede cum un copil stă la pândă, lângă trunchiul unui copac, iar doi fug să se ascundă.

Foto: <https://geografilia.blogspot.com/2016/09/peste-100-de-jocuri-ale-copilariei.html>

Dacă vreunul dintre cei ascunși nu reușea să se ascundă corespunzător și era deconspirat de cel care stătea la pândă, lua locul acestuia. Miza jocului era, așadar, să nu fi descoperit sau să ajungi înaintea „paznicului” la locul stabilit și să îl „scuipi”.

Jocul presupunea fantezia în a găsi cele mai neașteptate ascunzișuri, agilitate, rapiditate etc.

De-a popicul. Era un joc foarte simplu. Se făcea un cerc, iar cel care intra în cerc avea două bețe: unul, cam de 60-70 de cm, și o bucată mai mică, de circa 20 de cm. Cu bățul mare îl lovea pe cel mic și încerca astfel să îl arunce cât mai departe de cerc. Adversarul se străduia, din locul unde

cădea bucata mică, să o introducă pe aceasta în cerc, unde cel din cerc nu avea voie să pareze decât cu bățul mare. Dacă bucata mică de lemn era nimerită de cel din cerc, în aer, și proiectată cât mai departe, se măsura distanța de la circumferința cercului până la locul unde a ajuns popicul.

Figura se repeta până preopinentul reușea să introducă bucata mică în cerc. Câștiga cel care avea în palmares distanța cea mai mare (cumulată din toate loviturile). Nu exista riscul lovirii celui din cerc, pentru că adversarul arunca bucata mică la nivelul picioarelor, mai greu de parat cu bățul cel mare.

De-a piul. Era un joc asemănător cu popicul sau ce înțelegeam noi prin „popic” și se juca în doi. Se confecționau două ustensile: un lemn de grosimea unui deget, de 10-15 cm lungime, care era cioplit pe patru laturi, scriindu-se cu creionul, pe cele patru laturi: I, II, III și IV. Un capăt era tăiat în diagonală, nu drept. Al doilea băț era cam de 60 de cm. Se săpa un mic triunghi în pământ (triunghi care se afla și el în mijlocul unui cerc), se culca lemnul cioplit în triunghiul din pământ, cu vârful tăiat în diagonală pus în vârful triunghiului și cu cifra IV deasupra. Cu un alt băț, cam de 70 de cm, se lovea vârful „piului”, care sărea în sus, iar jucătorul din cerc trebuia să îl lovească din zbor și să îl arunce astfel cât mai departe de cerc. Cifra care se afla deasupra piului aruncat indica numărul de lovituri la care avea dreptul cel din cerc. Apoi, cu bățul din mână, măsura distanța de la cerc până la locul unde căzuse piul, după care revenea în cerc și repeta lovirea piului, în funcție de cifra indicată la prima aruncare, măsurând la fiecare aruncare distanța.

La ultima lovitură, coechipierul său se străduia să îi arunce „piul” în cerc, de la locul unde căzuse acesta, iar cel din cerc trebuia să lovească piul și să îl azvârle cât mai departe. Apoi se relua jocul, până când adversarul reușea să îi strecoare piul în perimetrul cercului. Câștiga cel care obținea numărul cel mai mare de „unități”, să le zicem. Jucătorii își dovedeau astfel nu doar norocul, ci și dexteritatea. Jocul comporta anumite riscuri, dar n-au fost cazuri să fi fost cineva rănit vreodată.

Jocul de-a piul. Jucătorul urmează să lovească un capăt al piului, iar după ce sare în aer, copilul va încerca să îl lovească și să îl arunce cât mai departe.

Foto: <https://geografilia.blogspot.com/2016/09/peste-100-de-jocuri-ale-copilariei.html>

Scoaterea dracilor. Era un joc care necesita o apă mai mare, care la Nandra nu prea exista, recordul fiind deținut (ca mărime și adâncime) de Bolboana lu' Aurenia, de care părinții își fereau și avertizau copiii, să nu cadă în ea, să se înece, chit că se afla în hotar. Jocul consta în aruncarea unei pietricele în plan orizontal, razant cu apa, iar dacă aceasta ieșea la suprafața apei, apoi iar se afunda în apă, însemna că a scos un drac. Mai mult de doi-trei „draci” (= „broscuțe”) nu putea scoate nimeni!

De-a ranța. Era un joc cu banii-monedă, pe care copiii îl jucau duminica sau la Paști, când aveau și ei câțiva bănuți. Se căuta un loc neted, fără iarbă, de regulă lângă un zid. Jucau doi-trei copii, iar alții chibițau pe lângă ei. Inițial, se punea o monedă jos, apoi jucătorii lăsau să cadă, de la brâu, altă monedă. În cazul în care moneda aruncată se suprapunea peste cea inițială, jucătorul câștiga ambele monede. Cu cât se aruncau mai multe monede, fără a se suprapune cu cele de jos, creștea miza jocului. Iar cel care avea norocul să aibă cel puțin două monede suprapuse, lua toți banii, apoi jocul se relua.

Cu cercul. Jocul acesta a devenit mai cunoscut odată cu apariția bicicletelor. „Raful” roții de bicicletă (*raf* este un regionalism, însemnând cercul, șina de fier care se aplică pe o roată de lemn, cuvântul prevenind din maghiarul dialectal *raf*), din care i se scoteau spițele, era ideal pentru joc, fiind mult mai ușor decât raful unei roți de car sau chiar de rotilă. Dintr-o sârmă mai groasă (de regulă din cea folosită la țară pentru întinsul rufelor, care a făcut două victime în sat: pe timp de ploaie, cineva a mers să strângă rufele de pe sârmă și a rămas electrocutat. A doua persoană din casă a vrut să îl salveze și a fost și ea electrocutată. A treia a fost salvată de faptul că, fiind noroi, avea cizme de cauciuc în picioare. Tragicul accident s-a petrecut după introducerea „lămpii lui Ilici” în Nandra.) Ei bine, dintr-o bucată de astfel de sârmă, se făcea la un capăt un fel de U, de lățimea puțin mai mare decât lățimea rafului de bicicletă, iar din partea opusă se prindea sârma și i se imprima rafului mișcare. Iar copilul fugea după cerc, efectul fiind mai mare atunci când, pe timp de secetă, drumul era plin de praf, încât se crea impresia că pe uliță trece o...mașină! Dacă erau doi copii cu cercul, aceștia putea face un concurs de viteză.

Datul cu banul în ou. Era un joc care se juca mai ales cu ocazia sărbătorilor de Paști, când copiii se strângeau în jurul Căminului Cultural, dotați cu ouă roșii și cu bani sub formă de monede. Cei care aveau ouă, țineau câte un ou celor care voiau să îl câștige. Puneau oul pe iarbă, iar pretendentul, de la o distanță de 1-1,5 m, încerca să nimerească oul cu banul. Dacă nu îl nimerea, moneda respectivă era a proprietarului oului. Încercarea se repeta de mai multe ori, până când moneda aruncată nimerea oul. Când îl nimerea, doar după mai multe încercări, de ciudă, noul posesor îl mânca pe loc. Nu conta că el fusese străpuns de o monedă, care circulase prin atâtea mâini! Nu se știa de existența microbilor, față de care copiii erau parcă imuni.

Uneori, oul se putea ține și în mână, cu riscul ca moneda aruncată să lovească mâna posesorului de ou.

Jucatul în noroi. Ploaia și noroaiele însemnau și bucurie pentru copii. Când ploua, țăranii se gândeau la recoltele de pe câmp, orașenii – la

distracțiile de pe litoral. Copiii de la țară umblau desculți prin noroi, iar apa strânsă în ogășiile făcute de roțile carelor era imaginată sub forma unor râuri, al căror curs, cu o simplă mișcare a piciorului, putea fi deviat.

Când noroiul se zbicea, puteau începe alte competiții. De pildă, în vârful unui băț, se punea o bucată de noroi, cam de mărimea unei nuci, apoi se urmărea cine „dă mai sus”, adică cine aruncă acea bucată de noroi la o înălțime mai mare, căreia bățul în care era pusă îi conferea altă viteză, mult mai rapidă, decât dacă ar fi fost aruncată cu mâna.

Din același material, se făceau un fel de semisfere, care apoi se trânteau cu putere de pământ, aerul comprimat scoțând un sunet adecvat. Cel care producea, prin această metodă, sunetul cel mai puternic era considerat victorios.

Desigur, mai existau și alte jocuri (*Podul de piatră, Leapșa, Lapte gros, De-a baba oarba, Țară, țară, vrem ostași!, Apă, foc!, Bâza*), cunoscute peste tot, care nu mai trebuie explicate.

„Fotbaliștii” din satul Nandra, pe terenul „Într-a Popii”, în fața porții improvizate.

B. VI. File din „romanul” satului Nandra

Doi călători străini, din veacul al XVIII-lea, despre satul Nandra

O foarte exactă descriere a Nandrei aflăm în *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750*: „Acest sat este așezat într-un ținut de fertilitate medie și un loc prea puțin potrivit pentru comerț. Locuitorii săi trăiesc din munca mâinilor proprii și se întrețin, în general, din venitul agriculturii. Ei obișnuiesc să-și desfacă produsele în piața din Aiud, aflată la două mile²⁰⁶ distanță. Acest teritoriu [arabil] deține două părți din hotar, care pot fi arate peste tot cu șase animale de jug și necesită îngrășăminte la fiecare trei ani o dată. Fânețele sânt tăiate aici în fiecare an. Un cubul²⁰⁷ din semănătura de grâu de toamnă produce, într-un an de fertilitate medie, un număr de opt clăi netreierate, iar fiecare claie oferă un număr de două măsuri de grăunțe. Un cubul din semănătura de primăvară dă tot opt clăi și claia [dă] două măsuri/ de grăunțe/. Vii nu există deloc. Pădurile și pășunile sânt puține, în raport cu nevoile proprii. Străinii nu posedă aici pământ.”²⁰⁸

²⁰⁶ *milă*, s.f. – Unitate de măsură pentru distanțele terestre, folosită în trecut, care a variat în timp și de la o țară la alta; (azi) unitate de măsură pentru distanțe, egală cu 1609,3 m (folosită în Marea Britanie și în SUA).

²⁰⁷ *cubul*, s.n. – unitate de măsură pentru volume, egală cu volumul unui corp de formă cubică, având latura egală cu un metru (sau cu un decimetru etc.)

²⁰⁸ Ladislau Gyémánt, Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Florin Mureșan, *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750*. Vol. I. *Descrierea hotarelor conscrise*. Partea I, Editura Enciclopedică, București, 2009, p. 148.

Cum spuneam, descrierea făcută mai sus este una destul de exactă și de obiectivă. E interesant că năndrenii nu își vindeau produsele la Ocna Mureș, Luduș sau Târnăveni, orașele mai importante din apropiere, ci tocmai la Aiud. Probabil produsele lor aveau trecere (și, desigur, un preț mai bun) la comunitatea săsească din Aiud.

Nandra nu are păduri de stat, cum au Bichișul, Gâmbuțul sau Ozdul, ci doar păduri obștești (pădurea Prigoana, pădurea de la Fântâna de Piatră), unde arborii nu ajungeau la maturitate, fiind tăiați pentru lemne de foc.

Dar dacă atunci nu se cultiva vița-de-vie, ulterior năndrenii vor avea așa ceva. Sunt convins ca maghiarii din Ozd sunt cei care i-au influențat, pentru că aceștia erau mari cultivatori de vița-de-vie, și nu de orice soi, ci viță altoită.

În cartea lui Orbán Balázs²⁰⁹ (apărută în 1871, reeditată în 1991), în – Capitolul IV – „Cuci, Bogata și valea Ozdului”, găsim o altă descriere interesantă: „În sus de Iștihaza, în valea principală, din stânga precum și din dreapta, se deschid văi secundare. În prima se află satul Lándor (în valahă Nandra), locuit în mare parte de valahi, care în secolul XIV era amintit ca **Nándurlaka**, în sec. XV, **Lándorlaka**, în alte documente apare sub numele de **Nándor**”.

Volumul adaugă, la aceeași pagină, și alte informații: „11 ian. 1358 (feria 5 p. a. 8-vas Epiphán). Din Visegrad, regele Lajos [Ludovic-rege al Ungariei, fiul lui Carol Robert D’Anjou – n. trad.] ordonă repunerea în posesie a episcopului ardelean Domokos în Lakus (rom. Noșlac), Ațintiș, Nándurlaka și alte sate, ceea ce în prezența noastră, Jakab, supusul reginei, a și îndeplinit²¹⁰”, continuându-se cu pasajul următor: „În 1489, Paska Balazs, provisor [= administrator, intendent al unei moșii – n. ns.], și Jakch

²⁰⁹ Orbán Balázs, *A székelyföld leirása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. A képeket a szerző fényképei s rajzai után fára rajzolták Greggus Janos és Bicsérdy Janos. Metszettek: Rusz Károly, Pollak S, és Ranics Adolf. Ötödik Kötet. A fordítási jog, és a képek mindennemű utánnomásának fentartásával, Pest, vol. V, 1871, Tettey Nandor és Társa Bizománya, vol. 5, p. 57.

²¹⁰ Originalul în arhiva din Alba Iulia, fasc 1, nr. 43.

Doi călători străini, din veacul al XVIII-lea, despre satul Nandra

Lászlo, la ordinul lui Báthori István, sunt recunoscuți ca proprietari ai satelor Nandra, Ațintiș și alte numeroase sate²¹¹, precum și: „În 1495 Nandra, Ațintiș, Luduș, Bogata, Mikes și Săliște sunt cumpărate de văduva judecătorului regal Altenburg Tamas (fiica lui Vizaknai Miklos, fosta soție a lui Bogathi Imre) cu suma de 1610 forinți, de la Bogathi Lászlo, vânzare certificată în Sibiu de Ulaszlo [Regele Władysław III al Poloniei –n. ns.]”²¹².

Este amintită și localitatea Bichiș, cu informații despre nobilii care au stăpânit-o: „Față de valea Nandrei, pe dreapta, găsim satul exclusiv maghiar, Bichiș. Prima menționare cu numele Bykus datează din 1343, an în care, la 28 februarie, în urma unui ordin venit de la voievodul din Deva, Thatamerus din Alba Iulia și nepotul său, Matyas, sunt puși în posesie; în sec. 16 satul este în stăpânirea familiei Bancza, iar după extincția familiei, spre sfârșitul secolului, trece la familia Kemény.”²¹³ (traducere de Ladislau Licker).

Celebrul Castel din Ozd, desen din același volum al lui Orbán Balázs (1871). În acest castel a funcționat, în anii '50, internatul școlii din Ozd, vizitat adesea de inspectorul școlar din Nandra, Onisie Țiboc.

²¹¹ Vezi arhiva Kemény App. dipl. Tran. VII. 163 .

²¹² Vezi arhiva gov. Transilv., Conv. IV. 8.

²¹³ *Ibidem*, Arhiva Kemény App. dipl. Tran. VII. 163 .

Ștefan J. Fay, *O călătorie la Nandra, după 40 de ani*

„Este ceva superb în familia voastră și această frumusețe emană din înseși structurile voastre.”

1 septembrie 1989, București

Autoportret,
Ștefan J. Fay

Iubiți prieteni,
draga mea Doina, iubite domnule Rad,
Sosind la București (pe la orele 8 seara acasă!), v-am telefonat ca să vă mulțumesc pentru extraordinara ospitalitate ce mi-ați oferit – dar nu v-am găsit acasă: mi-am zis că sânteți, probabil, la părinții doamnei Doina și veți reveni pentru baia copiilor, așa că la ora 9 v-am telefonat din nou, însă nu s-a făcut legătura. A doua zi mi-ați telefonat dumneavoastră.

– Am dus Dnei Turcu, la Casa Pionierilor²¹⁴, pachetul, mi-a dat banii.

– Am dat ieri filmele la developat. Dacă aparatele de la aeroport nu voalează filmele, voi avea în curând fotografiile de probă și, în funcție de ele, voi face comenzile.

– Pun aici copia scrisorii către Doamna Iozefa Rad – pentru cazul că cenzorii locali vor face să nu-i parvină scrisoarea²¹⁵ pe care i-o trimitem

²¹⁴ Doamna Turcu, angajată a Palatului Pionierilor din București. Cred că i-am trimis mai multe exemplare dintr-o culegere cu probleme de matematică, apărută la Cluj-Napoca.

²¹⁵ Autorul se temea de interceptarea scrisorilor, obicei frecvent în timpul regimului comunist. Scrisoarea a ajuns, totuși, la părinții mei, care s-au bucurat foarte mult de cele scrise.

tot azi. În acest caz, vă rog să-i dați, la prima vizită ce-i faceți, cel puțin această copie.

Ați avut dreptate: povestesc Voichii, cu inima plină, tot ce am văzut în zilele petrecute la Nandra, Bichiș și la Cluj. Și, în primul rând, despre familia dumneavoastră. Sânt îndrăgostit de Doamna Doina și de copiii dumneavoastră. Este ceva superb în familia voastră și această frumusețe emană din înseși structurile voastre, răsfrângându-se în mod extraordinar de fericit asupra copiilor. Aceași seninătate și picior de egalitate am încercat – și am reușit – să întronăm și noi, Voica și cu mine, în relațiile cu copiii noștri, încă de pe când aveau ei 3-4 ani. Am cunoscut mulți tineri căsătoriți și cu copii, dar nicăieri nu am găsit această atmosferă de încredere și seninătate între părinți și copii – cum am văzut-o în casa dumneavoastră. Poate că tot acestui fapt se datorește și frumusețea fizică a lui Mihai și Tudor²¹⁶, frumusețe care, pur și simplu, m-a amețit și de care îi vorbesc Voichii cu entuziasm. I-am povestit Voichii de Tudor alergând cu joarda după cățeluș, spunându-i: „Dă șoarecele pisicii!” și cățelușul care fugea în zig-zag, în gură cu șoarecele furat de la pisică! Sau scena când, venind din cealaltă odaie, Tudor s-a lipit de șoldul doamnei Doina și-i spunea moftos: „A spus că mă spuuune! A spus că mă spuuune! A spus că mă spuuune!” Și, la ce îl întreba maică-sa, nu zicea decât: „A spus că mă spuuune!” – de unde se vede că, mai grav decât orice poznă, devenise faptul că se putea ca cineva să pârască! Vă felicit! I-am povestit apoi de „discuțiile” cu Mihai, vreme de două ceasuri, plimbându-ne în jurul casei din Nandra, pândind întoarcerea tatălui cu feciorii de la coasă. Și apoi amintirile doamnei Iozefa și ale doamnei Doina despre nunta dumneavoastră și coincidența lui 27 august și duminica și cei 11 ani de la nuntă și legatul porții cu flori și vama plătită!

²¹⁶ Mihai-Ionuț Rad (n. 1982) și Tudor-Daniel Rad (n. 1986), băieții Doinei și ai lui Ilie Rad.

Nandra, august, 1989. În fața casei lui Ilie Rad. În spate se vede locul „Într-a popii” (pentru că era folosit de preotul satului), iar în fundal, este Dealul Podirei. Persoanele din fotografie: Trif Anica, Vlas Ana, Trif Olimpia, Rad Iozefa, Rad Nicușor, Rad Doina, Ioan Serafimovici, Primarul comunei Bichiș, Ștefan J. Fay. Foto: Ilie Rad

Dar câte nu-i povestesc!

Îi mulțumesc doamnei Doina pentru insistența de a mă fi dus la Calvaria și apoi dumitale, iubite domnule Rad, pentru discuțiile în jurul acestui loc. Am fost impresionat de anul 1040, când s-a ridicat prima biserică pe Mănăștur și apoi de vederea limpede a dimensiunii și formei incintei acestei vechi așezări – unde urmează să se petreacă un episod dramatic din copilăria lui Baldasare. Acum, cu Calvaria în cap, sânt incitat să reiau – în ciuda multor greutăți ce am – dosarul lui Baldasare Keminus, a cărui viață începe în povestea ce-o aveți: *Căpitanul de Iernut*. Mi-ar face plăcere ca și doamna Doina să citească cele două povestiri: *Căpitanul* și *Balul* – poate cândva, înainte să se încheie acest volum de 4 povestiri, să mai stăm de vorbă împreună, toți trei și-n spirit critic-constructiv, asupra episoadelor și înmănuncherii lor. Dacă starea Voichii și propria mea stare îmi vor îngădui, nădăjduiesc ca în iarna asta să aștern pe hârtie, în primă formă, povestea lui Baldasare. Dar – cum îmi știți năravul – întâi trebuie să răscolesc foarte multe materiale documentare – pe care le am la

Ștefan J. Fay, *O călătorie la Nandra, după 40 de ani*

îndemână –, pentru ca să extrag elementele de folosință – și asta înseamnă câteva luni de muncă, de care departe-s de a avea siguranța condițiilor minime.

Este, însă, sigur că întâlnirea cu dumneavoastră și tot ce mi-ați oferit să văd acolo reprezintă pentru mine o încărcare de baterie, care se transformă în obligație de muncă.

Pentru toate aceste bucurii, pentru toate sentimentele calde și duioase pe care le-am trăit, vă mulțumesc la amândoi din toată inima. Vă îmbrățișez cu dragoste nespusă, cu sentimentul că ne cunoaștem de zeci de ani, și cu sinceră admirație. Voica mi se alătură cu cele mai calde sentimente de dragoste, mulțumindu-vă și dânsa pentru bucuriile pe care își dă seama că mi le-ați oferit.

Cu întreaga iubire, al dumneavoastră,

Ștefan Fay

P.S. Spuneți-mi: din seria Biblioteca de estetică – v-am dat sau nu: Cezar Radu, *Artă și convenție*²¹⁷?

Iată scrisoarea trimisă de scriitorul Ștefan J. Fay Mamei mele:

30 august 1989, București

Scumpă Doamnă Mamă Iozefa,

Nu prididesc să-i povestesc Voichii toate bucuriile pe care le-am trăit în zilele petrecute la Nandra, găzduit de marea Dumneavoastră ospitalitate. I-am vorbit de Dumneavoastră și de familie, de casă, de ogradă și de livadă și de tot ce vă înconjoară curtea. Pentru mine a fost ca o apă bună, băută în cel mai adevărat colț de țară românească, după toate poluările prin care trec de zeci de ani în viața de oraș. Mirosul pământului, roua dimineții, trecerea vitelor la pășune, un salut cu omul care urcă la deal sau coboară în sat, nopțile, de-o liniște cum nu mai pot întâlni de mulți

²¹⁷ Ștefan J. Fay ne va trimite, cu autograful autorului, cartea profesorului Cezar Radu, *Artă și convenție*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

ani, mi-au redat puterea și încrederea în cele mai adevărate rosturi ale vieții. Vă admir puterea de muncă, inteligența și inima pe care le puneți în tot ce faceți. Mi-ar fi plăcut să am o mamă cum sunteți Dumneavoastră. Nu am avut acest noroc. Cunoscându-vă acum pe Dumneavoastră, îl înțeleg și mai bine pe fiul Dumneavoastră, Ilie. Fiul Dumneavoastră îmi este foarte drag și-l prețuiesc pentru multele lui calități, toate conduse de-o mare noblețe. De la o vârstă mai departe, oamenii nu prea mai reușesc să facă noi prieteni și merg în viață tot cu prietenii din tinerețe, buni, răi, cum s-au nimerit să fie. Cu grijile și singurătatea în care trăim, Voica și cu mine, nici eu nu mai sânt om să fac prietenii noi. Cu fiul Dumneavoastră s-a întâmplat, însă, o minune. Dânsul, în primul rând, ne-a cucerit definitiv, de la prima noastră întâlnire, și simt că vom fi legați de-o puternică încredere și dragoste frățească, care va trece peste diferența de vârstă dintre noi. Iar acum, când am cunoscut întreaga lui familie, îmi dau seama de puterea și frumusețea care vă leagă și am înțeles de unde-i vine distincția.

Am fost profund mișcat că m-ați primit ca pe un vechi prieten al casei, de parcă m-ați fi știut dintotdeauna. Nu am cuvinte pentru a vă mulțumi de inima deschisă cu care m-ați primit și aș vrea să mă credeți când vă spun că vă am în gând și în inimă printre foarte puținii cei mai apropiați și îndrăgiți.

Am citit Voichii *Orația* ce ați făcut-o pentru nunta lui Ilie cu Doina. A ascultat-o cu ochii în lacrimi de emoție, căci regăsea în ea cel mai curat sentiment al mamei, dar și talentul firesc al poetului român, ritmurile urărilor poeziei populare, atât de adevărate, atât de cinstite – din care simți cum s-au ridicat Coșbuc ori Goga.

Eu, dragă Doamnă și Mamă Iozefa, vă mulțumesc încă o dată, din tot sufletul, pentru calda Dumneavoastră găzduire – una din acelea care mi-au umplut sufletul de-o mare bogăție. Vă rog să-i spuneți soțului Dumneavoastră că-l îmbrățișez cu respect și dragoste; vă rog să-i transmiteți mătușei Anicuța, sora Dumneavoastră, sănătate și multă mulțumire pentru toate cele ce mi-a povestit. Iar Dumneavoastră vă sărut

Ștefan J. Fay, *O călătorie la Nandra, după 40 de ani*

mâna cu respect, adâncă admirație și cu o amintire de neuitat. Dumnezeu să păzească întreaga Dumneavoastră familie și casă.

Ștefan Fay

Dragă Doamnă și Domnule Rad,

Fiindcă sânt la pat, bolnavă, îi dictez soțului meu aceste rânduri. Îmi povestește cu atâta bucurie tot ce a văzut la Dumneavoastră, încât vă mulțumesc mult pentru primirea călduroasă pe care i-ați făcut-o. Nu a avut o asemenea ieșire din București de zeci de ani.

Vă mulțumesc și pentru bunătățile pe care mi le-ați trimis – găina, dar mai ales mălaiul și cașul, care mi-au dus gândul cu ani în urmă, la vremea când trăiam și noi mai departe de asfaltul străzilor și fumul uzinelor, și mai aproape de pământ și de roadele lui.

Mi-a vorbit soțul meu mult și de casa Dumneavoastră, de nepoții Dumneavoastră atât de frumoși. Mi-a cetit și *Orația*, pe cât a putut cu accentul din Transilvania. Azi a dat clișeele la dezvoltat și în curând vom avea probele de fotografii și atunci voi putea vedea pe fiecare dintre Dumneavoastră, precum și locurile unde am stat atât de puțin, dar mi-au fost nespuse de dragi. Vă vom trimite fotografiile prin fiul Dumneavoastră, atunci când vor fi gata.

Până atunci, mulțumindu-vă încă o dată, vă urez Dumneavoastră, soțului Dumneavoastră și celor apropiați și dragi sănătate bună, voieșie, belșug și fericire, norocul să vă ocrotească pe toți, pe copii și pe nepoți.

Cu toată dragostea,

Voica Fay.

*

Călătoria lui Ștefan J. Fay la Nandra a fost astfel reflectată în volumul memorialistic *Caietele unui fiu risipitor* (1994)²¹⁸:

²¹⁸ Text reluat în vol. Ilie Rad, *De amicitia. [200 de] scrisori trimise de Ștefan J. Fay lui Ilie Rad (1988-2009)*. Volum omagial, la împlinirea, de către Ștefan J. Fay, a vârstei de 90 de ani. Prefață de Irina Petraș, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2009, p. 69-75.

„19 ianuarie [1989]. Primesc, de la Cluj, o scrisoare impresionantă, semnată de un tânăr profesor Ilie Radu, originar din satul Nandra, peste fâneață de Bichiș, sat cuprins în *Moartea Baroanei*. Se regăsește în autenticitatea romanului, a priveliștilor, obiceiurilor, oamenilor. Și-mi povestește un mic episod: «... Poteca ce leagă Nandra de Bichiș, și care mi-a rămas în memoria mea afectivă printr-o imagine de iad: copil fiind, m-am dus la Bichiș desculț, vara, după ploi abundente, când râtul (fâneața) era acoperită de mâl, de nămol. Râmele foarte grase mi se încolăceau peste degetele picioarelor, sperându-mă...». Iată un mic element, pe care l-aș fi prins în carte!”²¹⁹

„25 august [1989]. Ilie Radu mă invită la Cluj, Nandra și Bichiș. M-am înțeles cu Sanda Buciumeanu să stea trei zile cu Voica. Plec. Oboseala îndelung acumulată și brusca detentă mă aruncă parcă în imponderabilitate. Din aeroport, telefon Voichii: totul în ordine, duioasă, se bucură de drumul meu.

Plecarea la 11,40. Din hublou pământul e și mic, și mare. Foarte frumos. Se servesc 50 de ml. de votcă bună. N-am mai băut poate de șase luni. Munții albi abrupti. Cerul verde. Cred că am putea construi o filozofie «deasupra» pământului. Poate religia încearcă așa ceva, cu pământul văzut de pe creste. România e construită în trepte. Această imagine – puțin diferită de a lui Blaga – ar putea fi fertilă în literatură. Îl pricep pe Saint-Exupéry. Am senzația că, și de m-aș prăbuși acum, nu ar fi în pagubă, ci în ordine. Ora 12,25, coborâm. Transilvania este fantastică. Se unduie și plânge, tresare și dă chiote. Văd umbra avionului. Ne alergăm cu umbra pe lanuri, stâne, fânețe. Reperul umbrei spre aterizare: îți arată cum mergi tu. Mi-ar fi plăcut să trăiesc în aceste locuri. Dar nu fu să fie!

Ilie Radu, Doina, copiii. Este o încântare să cunosc această familie!

Cu toții în mașina lor la Nandra, la mama lui Radu – Iozefa! Ne iese în cale pe jos, printre locuri și case, cu câte o floare.

²¹⁹ Ștefan J, Fay, *Caietele unui fiu risipitor*, fragmente de jurnal, Editura Humanitas, București, 1994, p. 277-278.

Satul Bichiș, august, 1989. „Sărut zeci de femei de 70 de ani – de vârsta mea, acum 40 de ani –, vecini și oameni de toată ziua!” scrie autorul Ștefan J. Fay, la întâlnirea cu femei din satul Bichiș. Foto: Ilie Rad

A doua zi cu ei la Bichiș – peste fâneață. Sântem în romanul *M.B. Casa* în plină reparație, goală. Fotografii. În curte – care nu mai are decât un singur copac din vechiul parc – grămadă de femei și bărbați din sat. Sărut zeci de femei de 70 de ani – de vârsta mea, acum 40 de ani –, vecini și oameni de toată ziua! Treceam pe la primărie, pe la Biserica, unde se află piatra cu blazonul kemenesc, apoi la Biblioteca satului și am uluitoarea surpriză de a găsi aici Pianul ERARD al lui Milan Obrenovici, al Anei Catargi, al lui Tatu și apoi al nostru. Șade pe jos, în depozitul bibliotecii, cu picioarele demontate, dar coala, fără pedale, cu capacul mare crăpat în două, cu tot fildeșul claviaturii smuls, cu medalia de pe capacul claviaturii dispărută, dar cu semnătura ERARD din fir de bronz aurit intactă! M-am așezat în genunchi și am făcut câteva game. Gemea, dar am simțit că poate fi reparat. Aș da toți banii pe care-i am ca să-l putem repara și apoi să facem formele de donație – din partea Voichii și a mea – către un muzeu. Un plan pe care apoi l-am întors pe toate fețele cu Ilie Radu, căruia, de la București, îi voi trimite hârtiile necesare. Dacă însă va putea fi scos din «inventarul» primăriei!²²⁰

²²⁰ Ștefan J. Fay, *Caietele unui fiu risipitor*, ed. cit., p. 284-285.

Richard Müller-Schmitt, editor german:

Peregrin prin Nandra

„Se mai simte câte ceva din strălucirea și căldura soarelui, chiar dacă se apropie de asfințit. După o oră și un sfert de mers pe șosea, cotim și ne continuăm călătoria pe un drum de țară, care, atunci când plouă, poate fi străbătut doar cu autobuzul. Ajungem în satul natal al lui Ilie.

Doina m-a avertizat, într-o discuție între patru ochi, să nu-mi fac cine știe ce așteptări în ceea ce privește Nandra. Este un sat pe cale de dispariție. La fel ca și Doina, și eu am crescut la oraș, de aceea pentru mine viața la țară, fie ea în România sau în Germania, îmi sunt străine. În afara respectului pentru munca țăranilor, fără de care am flămânzi cu toții, probabil, nu am nici prejudecăți, dar nici cine știe ce așteptări legate de viața la țară. Tot ceea ce știu, este că voi petrece o zi alături de părinții prietenului meu, Ilie, iar aceasta este pentru mine un motiv real de bucurie.

Nandra este un sat izolat, departe de lume, cu case răsfirate în spatele unor garduri de lemn, cu o gospodărie ici, una colo. Un bărbat, într-o grădină pe lângă care trecem, se oprește puțin din lucru, se sprijină pe hârleț, duce mâna la ochi să-și facă umbră și ne salută. E vărul lui Ilie. Se aude lătratul sălbatic al unor câini. La capătul satului se zăresc cai, la dreapta un adăpost de oi, căpițe de fân în spatele unor garduri de lemn. Mergem până la capătul satului, unde, la marginea gardului, ne parcăm mașina.

Mihai și Tudor țâșnesc din autovehicol și se aruncă în brațele bunicilor, care le vin în întâmpinare. Curtea este de câțiva metri lungime și are formă dreptunghiulară, nu este pavată și în mijloc se găsește un copac

gros. Într-un colț este grajdul, cu acoperiș de țigle. Aici sunt adăpostite unele animale: cei doi cai, cele două vaci și oile. În continuarea grajdului sunt cotețele pentru porci și găini, apoi un spațiu verde cu zarzavaturi, o fântână cu cumpănă, apoi o bucătărie mică, pe peretele căreia sunt agățate cratițe. Poarta este vopsită în albastru pastel, iar în cealaltă parte este câmpul. Câinele de curte, Rex, are și el cușca lui, iar găștele au un adăpost din piatră. Casa, de culoare roz-bej, este acoperită cu țigle și are trepte la intrare. În spatele casei este o grădină mare cu pomi fructiferi, straturi de legume și în spatele grădinii se găsesc câteva rânduri de viță-de-vie.

Din acea direcție veneau și părinții lui Ilie, atunci când ne-au zărit. Lucrau în grădină și nu se gândeau că vom veni decât mâine înainte de masă. Iozefa Rad este o femeie la sfârșitul anilor cincizeci, cu profil puternic și ochi energici. Poartă batic peste părul cărunt, are mâinile muncite și o voce puternică și puțin stridentă. Tatăl, având un nume mai rar întâlnit, Gaftonic, are cam aceeași vârstă cu soția sa, este înalt și subțire, cu o față lunguiață și serioasă, cu mișcări încete și oboseite. Se bucură la vederea nepoților, a fiului și a noiei și îl abordează prietenos, cu un amestec de reținere și curiozitate pe străinul, care a trăit patruzeci de ani într-o țară bogată și fără probleme serioase. Se bucură atunci când mă aud salutându-i în românește și pentru că în urmă cu o săptămână am recapitulat o listă cu nume de animale, arunc o privire în jur și încep să rostesc: „câine”, „gâscă”, „cal”. Acesta este un pas înainte în apropierea noastră. Le dau apoi pungile cu semințe de castraveți, ridichi și ceapă, pe care le-am cumpărat la sfatul lui Harald, și pe care cei doi le primesc cu bucurie.

Cei doi par a avea însă mult de lucru și vom continua discuția abia seara. Mama lui Ilie se îndreaptă spre bucătărie cu o găină jupuită în mână, găină pe care a tăiat-o dimineața și din care urmează să ne pregătescă cina. Tatăl se duce înapoi la muncă în grădină. Ilie se întoarce din casă, unde s-a schimbat: poartă acum o jachetă maro, blugi și în picioare este încălțat cu cizme de cauciuc. Își suflecă mânecile, îi ia tatălui plugul din mână, mână calul și pornește la treabă. Îl văd pe prietenul meu Ilie, director de școală, editor al unei publicații, cum mânuiește plugul, ajutându-și tatăl să lucreze

grădina în care el s-a jucat ca și copil. Cei doi vor ara toată grădina, muncă ce durează două ore și jumătate, până la înserat.

Doina mă conduce în casă. Aceasta are două camere, existența celei de-a treia se intuiește în spatele unei uși. Casa are tavanul jos, icoane agățate pe peretele dinspre est, tablouri în ulei, carpete, fotografii de la nunți, o oglindă cam tulbure, ce nu stă tocmai drept. Într-una dintre camere zărim o mică bibliotecă cu cărți de beletristică, de călătorie. Iozefei îi place mult să citească. Aceasta va fi camera mea. Doina, Ilie și copiii vor dormi în camera de alături.

Mă întorc în grădină, unde îl privesc pe Ilie muncind. Doina îmi face cunoștință cu un vecin. Un bărbat mic de statură, cu înfățișare de șmecher, ușor pilit, aproape fără dinți, sprijinindu-se într-un toiag. El este nervos și critică guvernul pentru „democrația” pe care le-a adus-o țăranilor, care acum primesc mult mai puțini bani pentru munca lor. Bătrânul era să moară în urmă cu un an, atunci când un cal i-a călcat abdomenul, dar a scăpat.

Ilie îmi arată rândurile de pomi fructiferi plantate de el și cele plantate de fratele său, Nicușor. Mă lasă să dau câteva brazde cu coasa.

Apoi eu și Doina ne așezăm pe banca din fața porții, unde fumăm câte o țigară, contemplând lăsarea amurgului. În fața noastră se întinde o cultură de porumb, în zare dealuri. Am mai avut în urmă cu treisprezece ani ocazia să mă bucur de un astfel de apus de soare la țară. Eu și verișoara mea, Marietta, am mers cu bicicleta de la Sibiu până în satul Chirpar, unde locuia o altă verișoară de-a mea, învățătoare. Împreună cu soțul ei (un român) și cu medicul satului am prăjit carne de porc la grătar. În acea seară am zărit foarte departe, la orizont, un car țărănesc și oameni minusculi ce strângeau recolta sub căderea amurgului. Era parcă o scenă din poezia lui Apollon Maikow, *Recolta de fân* („căpița crește, crește asemeni unei case”), poezie pe care tatăl meu mi-a dat-o s-o citesc la vârsta de paisprezece ani, atunci când am început să-mi arăt interesul pentru limba rusă. Poate că oamenii au reușit să strângă chiar toată recolta, în timp ce carul dispărea încet și silențios în vale.

Acum priveam spre orizont cum lăsarea întunericii făcea să dispară toate contururile. Din grădină se aud râsetele copiilor care aleargă, se urcă în copaci și prind cărbuși, pe care vor să mi-i dea pentru copiii mei, Christoph și Peter. Acolo, îmi arată Doina, în dreptul lanului de porumb, într-un cort mare au sărbătorit nunta prietenii mei. Cu toate că s-a străduit să învețe unele obiceiuri ale vieții la țară, Doina a rămas un om al orașului prin excelență. Ilie are însă nevoie să vină aici, să simtă legătura cu pământul, cu brazda. Aici sunt rădăcinile sale. Aici simte nevoia să se întoarcă mereu. Îi spun Doinei că am intuit acest lucru, atunci când l-am văzut pe Ilie mânuind plugul.

S-a făcut întuneric. Ilie vine spre noi, Doina și el se mângâie ușor. Liniște de seară. Se aude doar țârâitul greierilor. E liniște, se aude doar sfârâitul grătarului.

Copiii ne cheamă în grajd, iapa maronie, pe nume Stela, are o mânzuță, Dănuța, care de abia se ține pe picioare. Mihai și Tudor le țesală pe amândouă. Grajdul este îngust. Pe lângă cei doi cai, mai au loc doar cele două vaci. Zăresc doi păienjeni mari în colț, pe peretele alb. În jurul nostru două rândunici zboară încolo și înapoi, se agață apoi tremurând de cuibul de sub grindă. Tatăl vine cu un scăunel și începe să mulgă. Eu o privesc pe Doina, ca de la orășean la orășean, cu bucurie în ochi. Tatăl pare să înțeleagă greșit privirea mea, ca și când aş zeflemisi metoda sa retrogradă, afirmând apoi cu tristețe către Doina: „În Germania, nu mai există cu siguranță așa ceva!” Îl contrazic, pentru că în Germania, în ciuda mecanizării, se mai mulge uneori și manual, lucru pe care chiar și eu l-am putut vedea. Stau lângă el și îl privesc atent cum mulge vacile și ascult poveștile sale despre acestea. Munca țăranilor este grea, se câștigă prea puțin în raport cu efortul depus. Pe când ieșim din grajd, cu câteva clipe înaintea lui, acesta îi mai spune Doinei să nu ne apropiem, prin întuneric, prea mult, de cotețul câinelui, pentru că acesta poate să ne muște.

Mergem la masă, nu înainte însă de a ne spăla mâinile cu săpun, într-un lighean, cu apă din fântână, care mai apoi este aruncată. Pentru a intra în bucătărie, trebuie să mă aplec, pentru a nu mă lovi la cap. În

bucătărie se află o sobă mică, o masă, o canapea extensibilă, o bancă, două scaune taburete, iar pe comodă, lângă geam, un aparat de radio din anii cincizeci, care merge toată seara. Se aude muzică în surdină și, din când în când, știri. Tatăl lui Ilie stă pe un taburet și amestecă mămăliga. Ne apropiem cu toții de masă: Ilie și mama sa iau loc pe canapea, Doina și cei doi copii stau pe bancă, eu pe taburet, la fel ca și tatăl lui Ilie. Mămăliga aburindă este adusă pe masa, unde Ilie o taie cu un șnur întins bine. Găina este împărțită și pe masă este pusă pâine tăiată felii. Se închină cu țuică. „La mulți ani!” „În sănătatea dumneavoastră!” Cine vrea primește furculiță și cuțit. Simt ceva pe sub masă. Dau fața de masă la o parte și zăresc o cloșcă, ce stă peste ouăle puse într-un vas emailat.

Mâncarea îmi place, motiv pentru care mămânc chiar mai multe bucăți de mămăligă. Le arăt Iozefei și lui Gaftonic poze cu familia mea și cu neamurile de la Sibiu, poze pe care aceștia le privesc cu interes. Sunt întreat de ce mă interesează România. Aflu că tatăl lui Ilie a lucrat ani la rând la căile ferate, ca frânar. Îi vorbesc despre despre pățania tatălui meu de la Homorod, unde el a trebui să fie luat cu calul din trenul Budapesta-București și dus la Rupea. Îl întreb despre mocănița pe care o zăream când mergeam cu vara mea cu bicicleta în satul Chirpar, unde vizitam o altă verișoară.

Continuăm discuția încurajați de vinul de casă rece. Bătrânul țaran se retrage pe canapea, unde și adoarme, cândva rezemându-se de perete, copiii merg și ei dincolo, în casă, la culcare (nu înainte de a mânca împreună cu Ilie, mai mult din nostalgie, cartofi copti afară, pe un băț, deasupra unui focușor). Noi, ceilalți trei, de vârstă mijlocie, ne continuăm discuția. Este un prilej de relaxare, un prilej pentru prietenii mei de a scăpa de grijile vieții curente. Disutam despre Hitler și armata sa, depre Antonescu și Garda de Fier, despre milioanele de evrei deportați. E trecut de miezul nopții, când mergem în tăcere spre casă.

Soarele dimineții mă trezește, după un somn bun, fără dureri de cap după vinul băut ieri. Dinspre curte răzbat sunete de muncă, la o oarecare distanță pare că latră un câine, ciudat și monoton... Astăzi este 1 Mai, zi care altădată se sărbătorea cu demonstrații și mult fast, astăzi este o

zi depolitizată, dar o zi liberă. Pentru țărani însă nu. Ei trebuie să se ocupe de animale și de munca câmpului. E o zi superbă, cu soare, dar și cu o briză plăcută. Luăm micul dejul afară, pe o masă din fața casei. Suntem serviți cu ochiuri, carne de pui, brânză, castraveți, pâine, ceapă verde. Ce animal se aude, făcând un zgomot asemeni unui ceas electric deșteptător? Nu este un câine. Este o pupăză. Ilie profită de ocazie, pentru a-mi vorbi despre istorioara lui Ion Creagă din volumul său *Amintiri din copilărie*. Copilul Nică a prins o pupăză care îl cam enerva, cu gândul de o vinde. Nu-mi dau seama pe moment de traducerea în limba germană a numelui acestei păsări. De abia în Cluj, după ce consult dicționarul, îmi dau seama că este vorba despre o pasăre de dimensiuni mici, care la noi este pe cale de dispariție.

După micul dejun, caut toaleta de țară, aflată în spatele unor căpițe. Ajung la toaleta care se află la capătul unei cărări strâmte. Ușa de lemn se lasă greu închisă. Într-o placă de lemn este făcută o gaură. Mă plimb puțin și fac niște fotografii. Tatăl lui Ilie adapă caii și vacile. Ilie îmi arată fântâna. De un par lung, făcut din tulpina unui arbore tânăr, atârnă o găleată. De partea opusă este o greutate, care este fixată. Fântâna e cam cât cinci oameni puși laolaltă de adâncă. Există chiar și o vorbă care spune „când copilul a căzut în fântână, este prea târziu”. Fântâna nu este acoperită. Mihai și Tudor nu au voie să se joace în preajma ei.

Mama lui Ilie ne cheamă, pentru că vrea să ne arate ceva. Îngenunchează în fața cotețului și scoate de acolo o găscă uriașă, căreia îi dă drumul liber. Animalul, furios și speriat, cotcodăcește cu putere. Înăuntru se zbenguiesc mai mulți puișori de găscă. Mi se dă unul în mână, dar dau drumul repede puișorului cu capul auriu, în timp ce văd cum frățiorul său face ceva verde și umed pe mânăca lui Mihai. Tatăl o leagă pe Stela cu hamurile la o căruță deschisă. Doina aduce un coș de picnic. Vom merge la pădure. Mama lui Ilie rămâne acasă, pentru ca trebuie să pregătească masa de prânz. Ilie și copiii se urcă în căruță; eu, Doina și tatăl lui Ilie stăm în față. Mânza Dănuța vine și ea cu noi. Trecem pe poartă, pe lângă lanul de porumb, pe lângă un câmp cu flori. Stela este nervoasă,

privește mereu înapoi, pentru a vedea dacă mânzuța, care nu se ține chiar atât de bine pe picioare, vine cu noi. Deoarece are ochelari de cal, iepui îi este greu să facă aceste mișcări. Tatăl ține mânza pe partea sa, dar asta nu-i de ajuns, iapa nechează, se încăpățânează, își scutură coama. Cu un nechezat speriat și ascuțit, iapa se înalță într-o cambrare nervoasă. În fața noastră, încordată, spinarea-i uriașă: căruța se clatină încolo și-ncoace. **TREBUIE SĂ COBORĂM!**

Iapa se liniștește puțin. Tatăl se întoarce cu iapa și căruța acasă. Noi mergem mai departe pe deal. Copiii fug unul după celălalt și se bucură de aerul de mai. Doina culege flori. Eu și Ilie mergem ca doi frați (așa cum observase și mama sa) și vorbim despre Dumnezeu și lume, vedem o ciocârlie și un iepure, care fuge repede pe lângă copaci.

La marginea pădurii ne oprim și ne bucurăm de picnicul nostru. Ilie împletește cu dibăcie o coroană din pădăii, pe care i-o așează tandru Doinei pe cap.

Mai târziu adunăm lemne pentru foc. Ilie îmi arată o fântâniță făcută odinioară de însuși bunicul său²²¹, un izvor pe care mai demult l-a descoperit împreună cu bunicul său. De câte ori vorbim despre familie sau despre muncă, îi vin lui Ilie idei legate de bogata literatură a poporului său. Face asociații cu opera lui Ion Creangă, care a descris cu lux de amănunte viața de la țară, dar și cu cea a lui I. L. Caragiale, supranumit și „Moș Virgulă”, pentru că a trimis o depeșă de la Berlin, la redacția unui ziar bucureștean, numai pentru că, într-un articol pe care-l semna, a fost pusă o virgulă într-un loc greșit.

Ne întoarcem în sat. Pe drum întâlnim o familie de țigani, care au niște pălării ciudate și cu care ne salutăm politicos.

Masa de prânz ne așteaptă sub copacul umbros din curte. Supa este foarte bună, dar Doina, care nu poate mânca prea bine afară, „lângă pisici și găini”, nu o servește. Bem din nou din vinul acela delicios. Îl salutăm pe

²²¹ E vorba de Fântâna de Cheatră.

Richard Müller-Schmitt, editor german: *Peregrin prin Nandra*

un vecin, care tocmai trece cu căruța pe lângă casă, și îl invităm să servească alături de noi un păhărel.

Părinții vor să ne dea vin, să-l ducem cu noi. Ilie mă ia cu el în pivniță, unde stau butoaiile mari cu vin și țuică. Nu știu cum vom băga vinul din butoi în sticlă. Ilie îmi explică cum face posibil acest lucru. Luăm un furtun și tragem aer prin el. Atunci când simțim că se apropie jetul de vin, băgăm furtunul în sticla în care apoi va curge vinul (trebuie să recunosc că am văzut această metodă în Sibiu, aplicată pentru scoaterea benzinei din rezervor). Afară, la lumina soarelui, Ilie culege niște urzici, pe care le introduce într-o sticlă goală, umple sticla apoi cu apă, scutură bine, după care o golește. Reia această operațiune de patru ori, pentru a se asigura că sticlele sunt curate. Apoi le umple cu licoarea din butoi.

În apropiere este o stână. În țarcul de oi este ciobanul, persoana care are grijă de oi, care le mulge împreună cu niște ajutoare. Îi privim la muncă pe aceștia, iar Doina schimbă câteva cuvinte cu ei.

Aud zgomotul unui tractor care se apropie. Tatăl lui Ilie se pregătește să meargă la câmp. Își ia la revedere de la noi, o revedere care sper din tot sufletul să se realizeze.

Ne pregătim și noi de plecare. Mama lui Ilie ne dă o pungă mare cu nuci. Ne luăm cu mult drag rămas bun și de la ea, apoi, pe străzile prăfuite și printre gropi, ne începem, călătoria spre Cluj. [...]

[Partea a doua, p. 181-185]

Nandra

Marti, penultima noastră zi în Cluj. Înainte de masă, Ilie duce varianta în limba română a interviului, făcut cu mine în seara trecută, la redacția *Adevărului de Cluj*. La întoarcere, aranjează o convorbire telefonică între mine și redactorea Michaela Bocu, care știe limba germană, fiind absolventă a liceului german, și care își exprimă regretul pentru faptul că nu am reușit să ne cunoaștem personal.

Mergem spre Nandra mai târziu, de data aceasta fără Mihai și Tudor. Doina este la volan, alături de ea fiind Peter, cu care conversează în limba engleză. Eu și Ilie stăm pe bancheta din spate. Eu cunosc acest drum încă din 1992 și 1993, iar Peter a mai fost la Nandra în 1993.

Trecem prin satul Hădăreni, sat în care s-a petrecut tristul eveniment, în care românii au incendiat casele țiganilor, datorită unei gâlceve iscate între cele două părți. Un astfel de caz este tratat și de filmul francez „Gadžo dilo”, ce descrie viața într-un sat de țigani.

Trecem din nou prin Luduș, orașul în care Ilie a frecventat liceul [...]

Ilie îmi numește câteva dintre prenumele pe care unii țigani le dădeau copiilor, pe vremea tinereții lui: Ministru, Lenin, Stalin, Gospodina, Izaura, Gospodar, Codru sau Trandafir.

Vorbim despre armată, despre dreptul de a face serviciu civil în locul serviciului militar. Un astfel de drept de a face serviciul civil în locul celui militar nu există încă în România, ceea ce este de fapt un drept normal în țările civilizate; se vorbește, mai nou, despre introducerea unei astfel de legi. Martorii lui Iehova au refuzat întotdeauna serviciul militar, ceea ce a dus la arestarea unora dintre ei, pe vremea comunismului. Astăzi ei fie îndeplinesc serviciul social, fie își cumpără cumva libertatea de a nu face stagiul militar. În *Evenimentul zilei*, Ilie a citit, chiar astăzi, despre cazul unui băiat, care trebuia să meargă în armată și care, la trei săptămâni înainte de plecare, s-a spânzurat.

Vremea este schimbătoare, din când în când ne uităm îngrijați pe cer, pentru că știu că pe ploaie drumurile spre sat sunt inaccesibile. Am trecut de strada principală și ne-am îndreptat spre străzile lăturalnice din Nandra, în vreme ce norii întunecați se îngămădesc tot mai amenințători.

Ajungem la ultima casă din sat, suntem lătrați de câini. Iozefa ne iese în întâmpinare, salutându-ne, bucuroasă să-l revadă pe Peter, pe care îl cunoaște din 1993.

Ne spune că domnul Fay, regizorul de film, a fost aici până în urmă cu o oră, dar nu a putut rămâne să aștepte mai mult, pentru că trebuia să ridice pianul Erard. Ce păcat! El a lăsat părinților lui Ilie o îmbietoare sticlă

de coniac Napoleon, sticlă ce strălucește pe masa din odaia cea „bună”, unde suntem invitați să luăm loc. Gaftonic, tatăl lui Ilie, nu are voie să consume deloc alcool, datorită dietei prescrise de medic, Doina și Ilie nu au voie să bea nici ei, pentru că în România condusul automobilului este strict interzis după ce ai consumat alcool (cota de 0,0 la 1000 a concentrației de alcool în sânge nu are voie să fie depășită!). Doar eu pot servi un păhărel de țuică. Gaftonic se bucură că eu beau un pahar de țuică și de briceagul elvețian prevăzut cu lame ingenioase, cu forfecuță, un mic tirbușon și lăntșor, pentru fixare la curea.

În timp ce Doina și Peter povestesc cu părinții despre nunta lui Nicușor și a Mirelei, despre situația financiară a tânărului cuplu, eu arunc o privire asupra pozelor care sunt agățate pe perete. Ce frumoasă era Doina ca mireasă! Și cât de proaspăt arăta Ilie ca mire, cu mustața pe care mai târziu a trebuit să și-o radă la ordinele partidului, pentru a nu arăta precum un maghiar...

Într-o poză de grup de la nunta Doinei și a lui Ilie sunt și părinții Doinei la o vârstă mai tânără. Iată și o poză cu Ilie soldat și una cu Nicușor în uniformă de polițist. Apoi văd poze religioase (la origine foi de calendar). Apoi o poză cu Vlad Țepeș, domnitorul muntean, cu fața sa lunguiață și crudă.

Trecem prin curte și intrăm în joasa bucătărie de vară. (În jurnalul din 1992 am descris gospodăria cu lux de amănunte). De mâncare primim supă, miel, cartofi și vin. Peter nu prea are poftă de mâncare, iar mai târziu trebuie să meargă la toaleta din spatele curții. Pe drumul de întoarcere aproape că i se face rău, văzând cum câinii se îngrămădesc să mănânce un picior de miel însângerat, aruncat de Gaftonic.

Câinii sunt noi și au fost botezați în engleză de către Tudor și Mihai: unul Quake, celălalt Turcu, mama lor fiind Nadia. Sunt câini ciobănești.

Ilie îmi arată mai târziu porcii, aflați într-un coteț întunecat, unde de abia pătrunde lumina. Se aud zgomote trădând grohăit și mișcare. Trei, patru porci „trăiesc” înghesuiți unii în ceilalți. „Și când vor vedea lumina zilei?” „Niciodată!” mi se răspunde, nu este loc pentru ei afară, acolo este grădina cu zarzavaturi.

Peter își aduce aminte cum era când a venit pentru prima oară aici, în urmă cu cinci ani, cu Christoph. Acea zi a fost una dintre cele mai lungi și mai obositoare zile din viața lor. A început la ora cinci dimineața în autogara din Sibiu, cinci ore de mers cu un autobuz huruitor, mișcându-se anevoios până la Cluj, cu mulțimea de impresii, contactul cu o limbă necunoscută, cu figuri necunoscute, jubileul de la școala lui Ilie, cu îmbulzeală și ciocnit de pahare, apoi șase persoane îngrămădite ca sardelele într-o singură mașină (Mihai nu era acolo), drumul cu Dacia până la Nandra, vreme de două ore și jumătate, un joc de fotbal lung și istovitor între cei trei băieți, în amurg, pe marea pajiște a satului, apoi masa de seară, privitul mulșului, iar mai apoi sub miliardele de stele scânteietoare și o Cale Lactee neadevărat de limpede, afară, la foc, mâncatul împreună al slăninii fripte pe băț. Seara, pe când Christoph și Peter – după această zi supraîncărcată – stăteau culcați unul lângă celălalt sub plapumile groase, Doina s-a dus să-i sărute pe frunte de noapte bună. „Cred că au nevoie de așa ceva. Sunt atât de departe de mama lor!”

Pe Christoph, care avea pe atunci unsprezece ani, l-a trezit Ilie dis-de-diminează (lăsându-ne pe mine pe și Peter să dormim în continuare), și Christoph l-a ajutat pe acesta la diverse munci prin curte. A fost o experiență despre care chiar și acum tânărul de șaptesprezece ani povestește impresionat. Impresionantă a fost și plimbarea cu căruța cu cai.

Acum vedem cât este de grea munca la țară și cât de neprețuită este ea. Odată cu primii stropi de ploaie se termină și idila de la țară. Ilie a dus mașina la câteva sute de metri mai jos pe stradă, din precauție. Ne luăm rămas bun de la Gaftonic, iar Iozefa ne conduce, prin noroi, până la mașină. Doina mai are timp să culeagă niște soc pentru a face ceai. Iozefa ne face cu mâna, în timp ce mașina noastră se deplasează pe străzile noroioase din Nandra.”²²²

²²² Din vol. Richard Müller-Schmitt, *Mozaic românesc*. Traducere din limba germană de Cristina Delia Balaban și Damaschin Pop-Buia. Ediție îngrijită și prefață de Ilie Rad, Editura Excelsior, Cluj-Napoca, 2006, p. 72-82; 181-185.

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

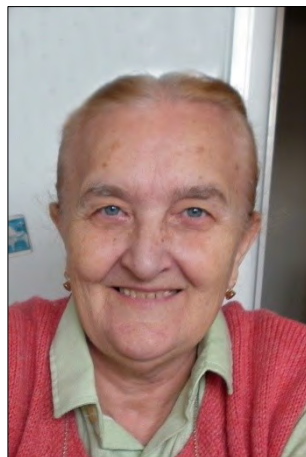
Interviu cu o năndreancă, Maria Iacob (căs. Coțiu)

La Doamna Maria Coțiu am ajuns trimis de domnul Horia Țirca, pe care nu l-am întâlnit niciodată, dar ne-am împrietenit după câteva discuții telefonice. De câte ori noi doi aveam o nelămurire, un personaj de identificat dintr-o fotografie etc., Horia era convins că Doamna Maria Coțiu știa răspunsul. Și așa era.

După o discuție telefonică avută cu dânsa (ocazie cu care mi-a spus că, de fapt, noi am schimbat cândva mai multe mailuri), i-am făcut într-o zi o vizită acasă.

Surpriza mea a fost dublă: mai întâi că Doamna Maria Coțiu este o adevărată enciclopedie ambulată în privința istoriei satului Nandra („Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”, mi-a spus dânsa zâmbind). În al doilea rând, este o pasionată a artei fotografice, multe din fotografiile făcute de dânsa („eternități de-o clipă”, cum le numea Ion Pillat) fiind publicate în această carte.

Îi mulțumesc pentru amabilitatea cu care ne-a acordat acest interviu, care lămurește multe probleme legate de istoria nescrisă a satului Nandra. (Ilie Rad)

*

– *Stimată Doamnă Maria Coțiu, aș dori, pentru început, să-mi spuneți ce se știa în sat despre faimosul năndrean, Nicolae Brudan Poruțiu-*

Perry, care a plecat în 1907 în America, revenind în România, în 1922, ca reprezentant al Uzinelor Ford nu doar pentru România, ci chiar pentru Europa de Est, dacă e să dăm crezare mărturiilor uneia din fiicele sale, Elena Victoria!

– În anii ‘50, când eu am stat mai mult în Nandra, să vorbești despre o persoană plecată în vestul capitalist era o crimă, așa că Perry nu mai era un personaj principal al satului. Aș putea spune că fusese chiar dat uitării. În familie, în schimb, mai auzeam câte o poveste despre trecutul lui. Eu mergeam foarte des la mătușa Maria, soția lui moș Iosif și sora lui Perry, iar acolo era o fotografie a lui cu soția și doi copii.

– *De fapt, nu puteau fi decât două fete, pentru că cei doi băieți, Cristian și Gheorghe, au murit la vârsta de 2, respectiv 4 ani!*

– Așa este, dar mie mi-a rămas în memorie faptul că erau oricum doi copii. Mă uitam cu mare admirație la ei. Mama mi-a povestit cum, după primirea fotografiei (înainte de 1938, atunci mama avea doar doi copii), a vrut să le facă și copiilor ei costume la fel și pentru asta a stat în casă 10 zile (nu trebuia să afle nimeni ce pregătea ea), ca să termine costumele până în ziua de Paști, când se mergea la biserică în haine noi. Vă închipuiți ce efect au avut costumele copiilor!

Mai știam că Perry era tâmplar, că a plecat în America, unde s-a căsătorit cu o femeie mai în vârstă și că, la moartea acesteia, a moștenit toată averea.

– *Pe ce vă bazați în această afirmație?*

– Așa cum v-am spus de mai multe ori, eu nu dețin documente pentru unele afirmații. Dar, adesea, sursa informațiilor mele este „de primă mână”, demnă de încredere, cum le place jurnaliștilor să spună. Ca să înțelegeți sursa informației privind acest detaliu din viața lui Perry, trebuie să fac puțină genealogie.

Perry avea frate pe Onisie, iar Maria lui moș Iosif era sora lui.

Onisie a avut trei copii: Pamfil, Nicolae și Maria (soția lui Trif Șofron, mecanicul avionului în care s-a aflat Principele Carol, despre care mi-ați povestit).

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

Pamfil s-a căsătorit cu Iacob Aurelia, fiica Mariei, fiica lui Ciorlan (deci și ea era tot Poruțească la origini! De fapt, erau veri de gradul 3-4. Iacob Aurelia a avut imediat, după căsătorie, doi copii (Lenuța și Valoghe). Ceilalți doi au venit mai târziu (Laurean și Pamfil). Eu am venit pe lume după ce era deja văduvă.

Primii doi copii au fost primii nepoți a lui Onisie și cei mai iubiți. Lenuța era nepoata favorită a soției lui, iar Valoghe era nepotul cel mai iubit, fiind primul nepot și fiind și băiat.

Acestui nepot, Onisie i-a povestit și despre etimologia numelui Poruțiu – de la *poruț* –, cea ce ar însemna *drum de praf*, și alte amănunte, pe care eu nu le mai știu.

– *V-am promis că voi consulta celebrul Dicționar al numelor de familie românești*²²³, *al savantului Iorgu Iordan (cu care am fost în excelente relații – am și publicat o carte de interviuri și scrisori de la Iorgu Iordan), ca să verific această etimologie!*

La numele Poruțiu se scrie că provine din Pora, cu sufixul diminutival -uț. Pora vine, atenție, din maghiarul por, care înseamnă țăran, cu sufixul -a. Autorul mai dă și cuvântul bulgăresc Por(o). M-am uitat și la numele Dvs. Iacob provine de la numele biblic Iacob, Iacobeștii fiind un neam important în sat. Coțiu are la origine termenul bulgar Kotsi sau Kotsa, Kotse, Kotso, cu modificările fonetice respective. Brudan provine de la Abrudan, care vine de la Abrud, cu sufixul -an. Și numele Brudan este foarte frecvent în satul nostru. Trif(u) este un derivat regresiv de la Trifan. Bunicul meu dinspre mamă se numea Trif.

Rad, dacă vă interesează, provine de la slavul Rad, care înseamnă fericit. Și uite așa am aflat originea numelui celor mai importante familii din Nandra!

– Foarte interesante aceste detalii! Dar să revin. Printre altele, fratele meu a aflat din familia lui Onisie (deci bunicul lui) că Perry a fost

²²³ Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

căsătorit, după ce a ajuns în Statele Unite, cu o femeie bogată, mai în vârstă și că, la moartea ei, a moștenit tot. Fiul lui Valoghe (deci nepotul meu) chiar avea acest țel, adică să se căsătorească la fel ca Perry, cu cineva mai în vârstă, să-i rămână lui averea. A și avut câteva tentative, dar nu i-au reușit, probabil și pentru că nu avea șarmul lui Perry!

Vedeți, și aici este vorba despre o chestiune de familie, foarte personală. Iar oamenii, în general, nu-și fac cunoscute, tuturor, problemele de familie, mai ales cele delicate, cum este și cazul despre care discutăm.

– *L-am întrebat pe David Johnson, unul dintre cei trei nepoți ai lui Perry, ce știe despre acest amănunt biografic din viața lui Budo (așa îi ziceau nepoții), iar el mi-a răspuns:*

„În ceea ce privește amănuntul despre Budo și căsătoria lui cu o doamnă mai în vârstă, după ce a emigrat în SUA, iar la moartea ei ar fi moștenit toată averea, este prima oară când aud de această posibilitate. Dacă s-a întâmplat așa ceva, noi nu am auzit nimic despre asta. Dacă o astfel de avere ar fi existat, probabil că Budo ar fi păstrat-o în SUA, iar ulterior ar fi transferat-o în România, pentru Uzina Ford și alte activități comerciale și orice avere rezultând din această posibilă sursă ar fi trebuit să fi rămas apoi acolo, în România. Presupun acest lucru, pentru că, în anii mai tineri ai lui Buni și Budo, care locuiau în sudul Californiei, ei trăiau foarte modest. Dacă o astfel de bogăție s-ar fi aflat în posesia lor, nu ne-a fost cunoscută niciodată și, după știința mea, mama sau mătușa Maria nu au moștenit niciodată vreo avere semnificativă de la părinții lor.”

– Este posibil să fie adevărată și această variantă.

Revenind la Perry. Întors în țară, s-a îmbolnăvit (nu știu amănunte) și s-a internat la spital²²⁴. Așa a cunoscut-o pe viitoarea soție, Ema Filipescu, doctoriță, care l-a îngrijit. Sigur, surpriza în sat a fost mare: Cum a fost posibil că un simplu tâmplar s-a putut căsători cu o doctoriță, care, pe

²²⁴ Din mărturiile Elenei Victoria, publicate în volumul de față (p. 447-492), rezultă că, de fapt, nu Perry s-a internat în spital, ci mama lui!

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

deasupra, era și cadru didactic la Universitatea de Medicină din Cluj? Se spunea însă că Perry era un bărbat frumos și mai avea și averea din America.

Am auzit că a făcut anumite gesturi pentru sat, dar nu știu exact despre ce era vorba.

– *Vă spun eu! S-a oferit să finanțeze toate materialele pentru construirea unei noi biserici, pentru că cea de lemn nu mai rezista. Năndrenii trebuiau doar să transporte, cu carele și căruțele, materialul de construcție, de la Luduș, Târnăveni etc. Numai că năndrenii au refuzat oferta, spunând că nu-și omoară animalele cu asemenea poveri!*

– Mai știu o poveste despre Perry. Se întorcea în Cluj de la Nandra și, la Vâlcele, a lovit cu mașina un vițel, care era pe drum. N-a oprit, a trecut mai departe. După puțin timp i-a murit copilul, Gheorghe, care avea 4 ani, și Perry a considerat că această nenorocire s-a întâmplat din cauza blestemului stăpânului vițelului omorât de el. Ulterior s-a dus la Vâlcele și l-a căutat pe acest om, dar nu l-a găsit. Voia să-și ceară scuze și să-l despăgubească.

– *Gheorghe era, de fapt, al doilea copil al familiei Ema și Nicolae Poruțiu-Perry, care murea de mic. Chiar în timp ce noi lucram la acest interviu, am primit un răspuns oficial de la Primăria Cluj-Napoca, Serviciul de Stare Civilă, unde eu am depus o cerere, pentru a afla datele nașterii și morții celor doi copii, Cristian și Gheorghe. Gheorghe se născuse în 7 iulie 1923 și a decedat la 19 mai 1927, deci a trăit doar patru ani. Tradiția orală spune că un cumnat al său din Găbud, Alexandru Pitea, care era angajat la firma lui Perry, l-a luat pe copil și l-a dus acasă, la Găbud, ca într-un fel de vacanță. Acolo copilul s-ar fi înecat cu o piersică. Dar în mai nu există, la noi, piersici coapte. Numai dacă nu era vorba de o piersică din compot. În ceea ce-l privește pe Cristian, acesta a murit în aprilie 1923, cum atestă inscripția de pe clopotul, donat de familia Perry, Catedralei Greco-Catolice „Schimbarea la Față” din Cluj-Napoca, clopot care funcționează și în prezent.*

În orice caz, ne putem imagina ce traumă au putut trăi cei doi părinți, care au mai avut după aceea două fete, pe Maria Eva și Elena Victoria. Maria Eva trăiește și în prezent, în SUA, și are peste 90 de ani!

Despre rudele lui Perry ce ne puteți spune?

– Pentru mine, cea mai deosebită femeie din sat era mătușa Maria, soția lui moș Iosif și sora lui Perry. O femeie cu o inteligență nativă greu de găsit. Tot timpul era calmă, cu o voce caldă, având totdeauna ceva cu ce să servească pe cel ce-i călca pragul. Era și fermă, dar de o fermitate pe care o intuiai din toată ființa ei. Nu trebuia să atragă atenția că ceva nu este bine. Știai din atitudinea ei că ai greșit. Era respectată și iubită de toți cei care o cunoșteau și nu pentru că era sora lui Perry. Fratele ei, când venea la Nandra, era primit de ea și atunci s-a gândit mătușa să meargă și ea la Cluj, în vizită la fratele ei. Mare i-a fost surpriza, când a ajuns acolo. Fratele ei avea oaspeți și a rugat-o să stea în bucătărie, până pleacă musafirii. Deci n-a prezentat-o pe sora lui celor prezenți. Pentru mătușa, asta a fost o lovitură neașteptată și multă vreme a suferit din cauza asta. Poate că l-a iertat, dar de uitat n-a uitat niciodată. Tot timpul spunea că ea nu era o femeie cu care să-ți fie rușine. De fapt ea, pe scara socială a satului, era pe treapta de sus și nu s-a așteptat ca fratelui ei să-i fie rușine cu ea.

Despre familia lui Perry am mai aflat câte ceva, în anii '90, când l-am cunoscut pe Ovidiu Poruțiu, care era și avocatul care se ocupa de dosarul pentru restituirea proprietăților lui Perry. Nu știu care a fost rezultatul demersului.

Despre cele două fete ale lui Perry am auzit vorbindu-se în familie, dar nu le-am văzut niciodată.

– *Un alt năndrean care s-a afirmat, de data aceasta pe plan politic, a fost Nicolae Răchită, care a ajuns șeful Propagandei la Comitetul Regional Cluj al PCR!*

– Mama avea ca vecini familia Răchită, care era foarte săracă (erau vreo 7 copii, dar nu sunt sigură). Ca vecini, se aflau în relații foarte bune. În fiecare an, mama le dădea grâu și porumb, ca să poată supraviețui. Iarna mergeam la ei în clacă (pentru că aveau casa mai mică și se încălzea mai ușor), iar copiii, care erau cam de aceeași vârstă cu mine, erau prieteni.

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

Se ajutau reciproc la anumite munci. Și a venit noul regim. Mama a pierdut tot ce a avut (pământ, batoză etc.) și n-a mai putut să ajute familia Răchită. Chiar spunea mama: „Acum nu mai am nici eu nimic, nu mai are nici lelea Ană!” Deveniseră egale în sărăcie.

Unul din copiii lui Răchită Nicolae, pe care îl chema tot Nicolae, care era ucenic la Trif Șofron, a plecat din sat, chiar după apariția noului regim, și s-a înrolat ca activist al noului partid. A urcat foarte repede pe treptele succesului – de la activist în raionul Luduș, la șef cu Propaganda în Comitetul Regional Cluj al PCR. Eu l-am întâlnit în anii '70, pe o stradă din Cluj. În sat eu nu l-am văzut niciodată, doar îl zăream de la distanță, când venea cu familia în concediu, la părinți. Sigur, pentru că el nu mă cunoștea, eu am fost cea care l-am oprit și, după schimbul de amabilități, l-am abordat direct și l-am întrebat dacă poate să mă ajute să obțin instalarea unui telefon. Atunci acest lucru era aproape imposibil, fără relații. Spre surprinderea mea, n-a comentat nici măcar cu un cuvânt cererea mea (obraznică, zic eu!), ci pur și simplu m-a întrebat cu ce motivam necesitatea telefonului. Eu i-am spus că soțul meu este medic la Spitalul din Mociu, face naveta etc. După două săptămâni, aveam telefonul. Săptămâni în șir m-am gândit cum să-i mulțumesc pentru gestul lui, dar, oricât m-am gândit, n-am găsit soluția și am renunțat la idee. După câțiva ani, pentru că lucram la un laborator, am primit niște probe de analiză, pe numele Răchită Nicolae. Imediat l-am căutat și a fost șansa mea să-l răsplătesc pentru gestul lui. Ce m-a impresionat în mod special a fost ce mi-a spus într-una din zile: „Maria, ce-mi doresc eu cel mai mult e să ajung să mai beau apă din Fântâna de Piatră din Nandra!”

Năndrenii știu unde este Fântâna de Piatră, în afara satului, lângă o pădurice. Din această fântână luam apă, când eram la muncă, pe hotar, mai ales cei care aveam pământ pe vale. Era totdeauna rece și curată.

– Apropo, știți cumva cine a făcut Fântâna de Cheatră, în 1927?

– Nu știu cine a construit Fântâna de Piatră. Așa, ca prin ceață, îmi amintesc că Viorel Circa mi-a vorbit despre asta, dar cum el povestea multe, n-am reținut acest detaliu.

Revin la Răchită Nicolae. Acest om, căruia regimul i-a oferit absolut tot ce dorea, ducea dorul Fântânii de Piatra din Nandra!

Pentru că era o persoană așa de importantă pe scara socială a timpului, medicii au fost cam plini de zel, l-au operat rapid, deși n-ar fi fost cazul, iar bolnavul a murit. Am fost și la înmormântarea lui. Am vrut să-i revăd pe cei din familia lui. Față de cum îi știam eu din sat, nu arătau ca niște oameni care au trăit într-un regim favorabil lor.

Oare câți dintre cei care au plecat din sat, pentru o viață mai bună, își doresc să mai bea apă din Fântâna de Piatră sau din fântâna casei părintești?

– *Vă propun să ne întoarcem la sfârșitul războiului, respectiv în 1944, când Poruțiu Petru, tată a 9 copii, a fost împușcat!*

– Pentru a înțelege mai bine ce s-a întâmplat în 1944, cu Poruțiu Petru (împușcatul), este bine să vedem ce s-a întâmplat la Curte, unde locuia Poruțiu Petru, zis Ciorlan. Desigur, eu n-am nimic documentat în ce vă spun, sunt doar povești pe care le-am auzit în familie.

Curtea și tot ce îi aparținea (pământuri, hăizașe, livezi, vie etc.) era a unui ungur. La această fermă era administrator acel Poruțiu Petru, zis Ciorlan. Se spune ca așa de bine a administrat-o, că a dus-o la faliment și tot câștigul în urma fermei l-a acumulat pentru el. Ungurul a vândut ferma administratorului, adică lui Ciorlan. Practic, acesta a cumparat totul cu banii fostului proprietar. Ca să valorifice banii acumulați, se spune că s-a dus la București și a transformat banii în monede de aur. Pentru că avea 9 copii, a împărțit o parte din avere copiilor, dar nu a dat aceeași sumă fiecărui copil, ci în funcție de anumite criterii. Copilul cel mare, Poruțiu Petru (împușcatul), care avea 9 copii, a primit suma cea mai mare. Lucreția lui Circa, măritată cu unul din copiii lui Ciorlan, care avea și ea mai mulți copii, a primit și ea o sumă mai mare. Fata cea mai mare dintre fete, bunica mea, a primit mai puțin, fiindcă avea doar trei copii. Cel mai puțin sau deloc au primit Poruțiu Anica și Poruțiu Toader, care nu aveau copii și de care tatăl era nemulțumit și pentru căsătoriile lor.

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

Povestea spune că a trecut prin sat cu trăsura plină de bani, pe care îi lăsa fiecărui copil. Această împărțire părtinitoare a averii a dus, cum era normal, la supărări între frați. De exemplu, Lucreția lui Circa și cu sora ei, Anica lui Ionuț, nu și-au vorbit 7 ani, deși erau aproape vecine și înainte se înțelegeau foarte bine. S-au împăcat doar când Anica s-a pocăit și nu dădea bine să ai supărări pe cineva. Poruțiu Petru (împușcatul) era la cuțite cu Poruț Toader, tot din cauza averii, plus că Poruț Toader era căsătorit cu o unguroaică. Mama ne povestea că la ea acasă era o oală plină cu bani, pe care bunica ei nu a lăsat să fie folosiți, spunând ca sunt bani care aduc necaz. La o zi de la moartea bunicii mamei, oala cu bani a dispărut și n-a mai fost găsită niciodată. Unii spuneau că a fost aruncată în fântână, dar noi știm cum apar poveștile în jurul oalelor cu bani!

Această neînțelegere între frați a ținut foarte mult, mai ales că erau oameni mai pătimași decât normal. Repet, în povestea mea nu este nimic documentat, totul se bazează pe ce am auzit în familie, mama fiind una dintre nepoatele lui Ciorlan, fiica fetei cele mai mari dintre surori. Deci sursa era destul de aproape de Ciorlan.

În baza celor spuse anterior, ne dăm seama că tensiunea dintre unii frați era destul de mare. Ca să înțelegem ce s-a întâmplat, am să spun câteva lucruri despre cei implicați în eveniment.

Poruțiu Toader, fratele lui Poruțiu Petru (fiul cel mare al lui Ciorlan), era supărat că Petru îl tot critica pentru soția unguroaică.

Iacob Ioan, cumnatul lui, era căsătorit cu sora lui Petru și era supărat că el n-a primit nimic din averea lui Ciorlan și mai era și invidios că Petru avea 9 copii, iar el niciunul.

Mai apare în poveste și Ghiurcuța. Acesta avea o fată, se spune foarte frumoasă, care a fost curtată de fiul lui Petru și ar fi vrut să se căsătorească cu acesta. Dar lucrurile nu s-au întâmplat așa. De fapt, despre toată familia lui Ciorlan se spunea ca erau mai domnoși decât, de exemplu, familia lui Perry, cu care erau în permanentă concurență.

În toamna anului 1944, Poruț Toader, pentru că era căsătorit cu o unguroaică și avea și mecanicul la tractor (Csobot Bela) tot ungar, a cerut

de la Bichiș niște soldați, care să-i păzească zi și noapte curtea, să nu fie atacați de români. Și a primit doi soldați.

Cei trei – Toader, Ionuț și Ghiurcuța – s-au hotărât să-l sperie pe Petru, ca un fel de răzbunare, pentru ce le-a făcut. Așa că Poruț Toader a luat soldații și s-au dus, seara, la Petru acasă și le-a spus soldaților că acesta este împotriva lui și a familiei sale. Se spune că chiar așa ar fi spus: „Acesta este!” Petru, când a văzut soldatul din ușă, și-a luat pușca lui, care era în cui, pe perete, și a îndreptat-o spre soldat. Sigur au fost schimburi de replici și într-o parte, și în cealaltă, și, la un moment dat, soldatul îndreaptă și el arma spre Petru, dar acesta a reușit să tragă el primul. Intră în casă al doilea soldat, care îndreaptă arma spre Petru. Soția lui Petru, Iustina, prinde țeava puștii, iar glonțul îi trece prin palmă, fiica cea mare, Maria, prinde și ea de țeava puștii și se arde la mână. Iustina îi strigă soțului: „Fugi, Petre!”, iar acesta încearcă să fugă pe geam, moment în care este împușcat în cap. Ionuț Iacob a apărut în timp ce Petru era căzut jos și spune: „Ai murit, taure!”, care exprima toată invidia lui față de Poruțiu Petru (care avea 9 copii, iar el nu avea nici unul, ca să nu mai vorbim de averea, pe care el nu a primit-o de la Ciorlan).

Mult mai târziu am aflat de la sora mea că ea a fost la înmormântarea lui Petru (era frate cu bunica ei) și ea vorbea că au fost înmormântați în același timp, Petru și soldatul. N-am întrebat amănunte, iar acum îmi pare rău. Probabil familia știe mai multe detalii.

– *Interesant este că, în Registrul stării civile din Bichiș, nu este înregistrată decât moartea lui Poruțiu Petru, nu și a soldatului. Nu știm numele lui și nici de unde era.*

Dar avem o informație oficială, într-o adresă a Postului de Miliție Bichiș, în care se spune că Petru Poruțiu era „decedat din 1945 (sic!), întrucât a fost pușcat de un militar român în timpul războiului, pentru faptul că a pușcat și el un ostaș român, având armă militară.”²²⁵

²²⁵ Arhiva CNSAS, Dosar R0131249, p. 49, adresa Postului de Miliție Bichiș, din 22 martie 1962, trimisă la M.A.I. Luduș.

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

– Să nu uităm că eram în plin război!

Ce vă mai pot spune este că, atunci când Iacob Ioan (Ionuț) avea 91 de ani, a venit la mine, la Cluj, pentru că era bolnav, și mi-a spus că s-a dus la Iustina, s-o roage să-l ierte, dar ea a refuzat, spunând: „Să te ierte Dumnezeu, eu nu te iert!” De fapt, n-au mai comunicat niciodată de la acel tragic eveniment, până la această întâlnire.

Iustina a rămas cu 9 copii și a avut o viață grea, mai ales că a venit și comunismul peste ea, dar a fost o femeie foarte puternică și a reușit să-și crească copiii frumos. A reușit fiecare să-și facă un rost, în condițiile grele ale perioadei respective. Ea i-a spus mamei mele: „Tu Aurenie, eu niciodată, de când am copii, nu mi-am pus mâncare într-o farfurie pentru mine, totdeauna am mâncat ce rămânea de la copii!” Vă închipuiți că de la 9 copii rămânea câte ceva de mâncat.

– *Rămânând la povestea familiei Poruțiu, eu eram copil când vedeam câte o căruță sau șaretă, cu doi oameni, care veneau în Nandra, la biserică. Mama îmi spunea că locuiesc undeva în Landor, pe Dealul Botezului. Cine erau și cum au ajuns acolo?*

– Mătușa mea (fiica lui Ciorlan) făcea foarte multe vizite rudeniilor, deși pentru asta trebuia să străbată drumuri destul de lungi. De exemplu, am mers odată împreună, în Landor, unde ea avea un nepot, Poruț Gheorghe, care deținea o fermă foarte frumoasă. Îmi aduc aminte că era o casă și o curte înconjurată de pomi. Nu mai erau alte case în apropierea lor. Aveau doi băieți, dar erau plecați la școală, la oraș. Această fermă a fost de fapt locul de unde Ciorlan a administrat tot ce aparținea proprietarului de la Curte. După ce a cumpărat toate proprietățile, inclusiv Curtea propriu-zisă, Ciorlan s-a mutat în sat. Poruț Gheorghe a locuit în Landor până prin anii '50, iar apoi s-a mutat la Ocna Mureș. I-am întâlnit familia și la Ocna Mureș, pentru că, între timp, m-am mutat și eu acolo.

– *Cum se ajungea în sat, de la gara din Luduș, să spunem?*

– Când mama era întrebată de unde este, ea răspundea: „De unde și-a înțârcat dracul copiii!” Cu asta voia să demonstreze cât de departe de restul lumii era așezat satul Nandra și cât de izolat era. Ca să ajungi în sat,

avea-i nevoie de car cu vaci sau trăsură cu cai. Sigur că nu toată lumea avea mijloacele respective și atunci cel mai la îndemână era mersul pe jos. De la gara din Luduș o porneam spre sat (15 km), dar nu era obligatoriu să urmezi drumul, devenit mai apoi „drumul țării”, căci oamenii, ca niște ingineri de drumuri, făceau cărări, care scurtau cât mai mult posibil distanța. Se făceau cam 3-4 ore până în sat și cea mai mare bucurie era când zăream acoperișul bisericii, fiindcă atunci știam că nu mai avem mult până acasă. Ce mi se pare curios este că nu se plângea nimeni de această situație. Era ceva normal și lumea o lua ca atare. Și deplasarea dintre sate se făcea tot pe jos sau dintre sat și principalele centre comerciale – Luduș, Ocna Mureș, Târnăveni (Diciosânmărtin), unde năndrenii își mai vindeau produsele. Îmi amintesc că aveam 9 ani, când am fost nevoită să mă întorc la mătușa mea din Ocna Mureș. Împreună cu fratele meu mai mare, am pornit dimineața și am ajuns cam în timpul amiezii (distanța dintre Nandra și Ocna Mureș este de circa 20 de km). Țin minte că mătușa comenta despre mine: „A mers 20 de km și încă se poate juca!”, eu țopăind prin curte. Fratele meu s-a întors în aceeași zi în sat. Sigur, nu eram supraponderali și nici nu trebuia să mergem la sală!

– *Cum era viața satului Nandra în anii copilăriei Dvs. (anii '40)?*

– Eu am stat puțin în sat, pentru că așa a fost situația, dar, de câte ori ajungeam acasă, trăiam intens totul, mai ales că eu am fost crescută de o familie de pocăiți și ceea ce vedeam în sat era un spectacol minunat. Satul Nandra era un sat viu, cu bune și cu rele, iar eu eram un spectator avid după tot ce oferea acesta. Cea mai mare plăcere era să merg la joc. Eu n-am jucat niciodată, pentru că nu mă pricepeam, dar mă uitam cu mult drag la tot ce se petrecea acolo. Era tot satul prezent, de la copii la bătrâni. La început, jocul se ținea în fața curții lui Poruț Ion, în centrul satului, între casele lui Brudan Aurel Neica și Brudan Roman. Când s-a construit căminul cultural, pe locul fostei biserici de lemn din Nandra, s-a mutat totul în curtea căminului și în cămin. Acolo se aflau toate bârfele satului, dar nu cu răutate, ci ca evenimente ale vieții – relațiile fetelor cu băieții, ce evenimente s-au mai petrecut peste săptămână etc.

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

Nu au avut loc nunți în sat, cât timp am fost eu prezentă, dar am participat la o înmormântare și, deși aveam doar 13 ani, m-a marcat acest eveniment. Murise o femeie tânără, în urma căreia rămăsese un copil de trei-patru ani. Sigur, jalea era mare și bocitoarele o accentuau cu versurile lor. Textul lor era destul de lung, dar mie mi-au rămas în memorie doar versurile referitoare la copiii rămași fără mamă: „De-o fi o mamă cât de rea,/ tot se strâng pe lângă ea./ De-o fi un tată cât de bun,/ tot i-s copiii pe drum!” De-a lungul vieții, am urmărit dacă este adevărat ce spuneau bocitoarele și trebuie să recunosc că aveau dreptate.

Este imposibil să cuprinzi în câteva rânduri viața din Nandra. Ar trebui să povestesc despre sat înainte de comunism și după. Ce mă întristează este că acum satul este un sat gol. În naivitatea mea, am crezut că, după '90, multă lume se va întoarce în sat, de dragul satului care a fost. Mi-am dat seama că, de fapt, era imposibil. Chiar dacă ar fi fost unii, care ar fi dorit să se întoarcă, nu puteau s-o facă, pentru că aveau deja alte rosturi pe unde erau, iar pentru tineri satul Nandra nu reprezenta nimic, în comparație cu ceea ce aveau acolo unde viața i-a purtat.

– Știi că în Nandra existau și darac de lână și presă de ulei!

– Eu am crescut cu familia care le avea. Când se terminau muncile câmpului, veneau țărani din satele din jur și era plină curtea de oameni care așteptau cu semințe de floarea soarelui sau dovleac și de cei care veneau cu lâna la dărăcit. Până în 1949, afacerea cu daracul și presa de ulei a fost administrată de Jacob Ioan, apoi un timp de Brudan Adrian. În 1949, noi ne-am mutat la Ocna Mureș și prin anul 1955 unchiul, pentru a evita riscul să piardă cele două mașini (daracul și presa), s-a hotărât să le vândă. Pentru asta s-a dus la un târg, la Cisnădie, pentru că acolo era zonă ne colectivizată și erau multe oi. Într-adevăr, a găsit o femeie din Laz-Săsciori, de lângă Sebeș, unde a vândut daracul. Cu presa de ulei nu îmi amintesc ce s-a întâmplat. Știu toate amănuntele acestea, deoarece viața mea a fost legată de acest eveniment. Așa cum s-a întâmplat minunea cu găsirea tatălui meu, la 72 de ani, și tot așa, din cauza acestui darac, mi-am

cunoscut sora, la 13 ani. Până atunci, aceasta n-a recunoscut față de nimeni că are o soră, nici față de viitorul soț. Viața pentru unii e foarte ciudată!

Dar astea sunt povești care nu interesează istoria satului.

– *Ce vă amintiți despre muncile de primăvară și toamnă de la Nandra?*

– Pentru că eram la școală în Ocna Mureș, ajungeam în sat numai vara, așa că nu luam parte la muncile agricole de primăvară și toamnă. Cel mai mult îmi plăcea la secerat. Sigur că eu nu făceam muncile grele (cositul holdei, adunatul spicelor de pe brazdă). Eu mă ocupam de legători, care se făceau din fire de grâu. Nu știu dacă azi așa ști să le mai fac, dar atunci eram destul de pricepută. Legătorile trebuiau să fie bine făcute, ca să reziste la legatul snopilor, astfel ca aceștia să poată fi rezistenți la toate manevrele ce urmau (aranjarea clăilor, transportul cu carul la arie sau acasă la oameni, construirea stogului, aruncatul snopilor de pe stog pe batoză etc.). Cel mai frumos spectacol pentru mine, copil fiind, era treieratul. Era organizată o arie în afara satului, cu reguli foarte stricte, pentru evitarea incendiilor și a altor accidente.

Fiecare familie își organiza treieratul grâului pe care-l avea. De obicei nu erau suficienți membrii familiei pentru acest eveniment esențial în viața fiecărei gospodării, așa că se asociau cu altă familie, cu rude sau prieteni și se ajutau reciproc. Înainte de a pleca acasă, fiecare lăsa o parte din grâu pentru cel cu batoza și o parte ca uium, care se preda statului (era perioada cotelor obligatorii, nu știu în ce procente se calculau). Îmi amintesc că era și un cort, în care se păstra uiumul și acolo, pe acești saci, noi, copiii, ne jucam. Tot acolo am ascultat pentru prima dată radioul cu galene. Era al lui Valentin, băiatul lui Trif Șofron. Nu știu dacă mai erau alte radiouri în sat, dar mai degrabă cred că nu.

– *Dacă năndrenii și-au cumpărat batoze, tractoare, unelte agricole, darac de lână, presă de ulei etc., de ce nu și-au făcut oare și o moară?*

– Pentru că erau puțini în sat, ca număr (ca să fie și rentabilă moara) și pentru că Poruștii, care erau cei cu tehnica în sat, au ales să se ocupe de treierat, care era mai rentabil și atunci nu aveau preocupări

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

pentru moară. Unchiul Ionuț (Iacob Ioan), înainte de a avea daracul și presa de ulei, a avut o moară, dar nu știu unde, pentru că mi se pare că era pe apă. A vândut-o, iar cu banii de la acea moară și-a cumpărat daracul și presa de ulei.

Și mai era ceva. Moara de la Bichiș era cunoscută în toată zona și făcea o făină foarte bună. L-am cunoscut pe morar, era un ungur priceput, foarte bun profesionist. A fost și la noi acasă și se vedea că era un om foarte preocupat de meseria lui.

– *Ce vă amintiți despre muncile la culturile obligatorii (câneapă, tutun etc.)?*

– Într-adevăr, în anii '50, fiecare familie era obligată să cultive o anumită suprafață de pământ cu tutun. Țăranii nu erau prea încântați de situație, dar nu aveau încotro. Era multă muncă și fără niciun profit. Culesul tutunului începea când frunzele de jos ale tulpinii de tutun erau destul de mari, iar operațiunea se continua periodic, odată cu creșterea frunzelor de la celelalte nivele. Neplăcut era faptul că aceste frunze trebuiau înșirate pe sârmă (față cu față și dos cu dos!) și uscate, muncă migăloasă, dar pe care noi o faceam în clacă, chemând vecinii sau prietenii și totul devenea mult mai plăcut.

Da, și cânepa trebuia obligatoriu cultivată, fiind necesară pentru țesutul pânzei, din care confecționau cele necesare în gospodărie. După ce cânepa era culeasă și legată în snopi, era lăsată să se usuce, apoi era dusă la topit. Pentru că la noi nu erau lacuri sau ape curgătoare, necesare acestui proces, cânepa era dusă la râul Mureș, la Ațintiș sau Bogata. O familie nu avea cantități mari de cânepă și de aceea se asociau 2-3 vecini la un car și se deplasau la Ațintiș sau Bogata. Cânepa era băgată în apă, se fixa cu niște pari foarte solizi, să nu fie dusă de apă. Era o adevarată sărbătoare pentru fiecare, copil sau adult, deoarece nu aveau foarte des parte de o scaldă în Mureș. Cânepa se lăsa în apă două săptămâni, după care ne întorceam și o scoteam afară. Era o muncă destul de grea, pentru că trebuia spălată foarte bine, până firul de cânepă devenea alb. De asta depindea și calitatea fuiorului de cânepă. La întoarcerea în sat, se pune la uscat în toată curtea.

Apoi începea munca femeilor: ruperea cânepii cu melița, separarea diferitelor calități de fire (cânepă, fuior, buci etc.). Iarna, femeile transformau aceste fire în pânză, cu ajutorul războaielor de țesut.

Desigur, erau munci grele pentru țărani, dar noi, copiii, ne bucuram de ceea ce se întâmpla în jurul nostru. Mă întreb de multe ori: Oare ar fi renunțat ei la acest stil de viață, dacă nu-i obligau condițiile politice și sociale?

– *Aș vrea să discutăm o problemă legată de igiena țăranului în general și a celui din Nandra în special. În urmă cu mai mulți ani, a apărut la Editura Humanitas o carte editată de istoricul și etnologul clujean Constantin Bărbulescu, intitulată România medicilor. Medici, țărani și igiena rurală în România, de la 1860 la 1910, Humanitas, București, 2015. Este o antologie de mărturii ale unor medici privind igiena țăranului român, din Moldova și Valahia mai ales. Vă dau un singur citat din carte: „Baie generală niciodată nu fac, nici femeile, nici bărbații, și aceștia nici pe cap nu se spală decât excepțional. [...] Se înțelege lesne în ce stare e pielea țăranului. Un strat gros de murdărie stă totdeauna pe dânsa, și acei care au avut ocazie să stea între dânșii cunosc mirosul caracteristic, pe care îl exhală din cauza pielii și a hainelor murdare.”*

Ca țăran la origine, am fost foarte indignat de mesajul cărții, deși însuși antologatorul spune că opiniile din carte nu trebuie generalizate. Am discutat aceste aspecte cu renumitul critic literar, Alex Ștefănescu, și el oripilat de ce se scrie în carte. Domnia sa spunea chiar că țăranul, care are „umblătoarea” în fundul grădinii, poate fi mai curat decât orășeanul, care stă cu ea în casă!

– N-am citit cartea, dar m-ați făcut curioasă și o voi citi! Opiniile și amintirile mele referitoare la această problemă sunt exact la antipodul afirmațiilor din citatul dat. Despre cum spălau femeile din Nandra hainele vreau să vă povestesc, fiindcă acest detaliu vorbește de la sine despre igienă în general, mai ales pentru că senzația pe care o aveam despre săteni era că țineau foarte mult la curățenie. Erau frumoși, cu cămășile albe ale bărbaților și cu vestele negre, cu iile albe ale femeilor. La început, bărbații

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

aveau și cioareci albi, care ulterior au fost înlocuiți cu pantaloni. Mai târziu, tineretul a început să poarte costum duminica și de sărbători. Dar principiul de bază era să fie curați. Ei nu se așezau la masă, fără să se spele pe față, pentru că așa le dicta credința. Nu umblau nebărbierii. Sâmbăta totdeauna era aglomerație la singurul frizer din sat, pentru tuns și bărbierit. Acesta locuia undeva lângă casa lui Poruț Toader. Sigur, majoritatea se bărbiereau acasă, cu tradiționalul brici. Când mergeau la joc, duminica, se îmbrăcau cu cele mai frumoase haine caracteristice satului (nu neapărat cu un costum național). Evident, fiecare voia să fie cât mai bine îmbrăcat.

Pentru a avea hainele cât mai albe (asta fiind și mândria gospodinei), era un proces foarte laborios și pentru noi, copiii, plictisitor, dar nu se făcea rabat de la calitate. În primul rând, se spălau hainele cu săpun făcut în casă, din rămășițele de grăsimi, adunate în anul respectiv (mai ales la tăiatul porcului) și sodă caustică, adusă, de obicei, de la Uzinele Soda din Ocna Mureș. După asta, hainele se aranjau într-un ciubăr, care avea un orificiu în partea de jos, astupat cu un dop. Peste haine se așeza un cearceaf, pe care se puneau cenușa. Într-un cazan fierbeam apa (asta era datoria copiilor, să păzească focul, să nu se stingă), pe care o vărsam peste această cenușă. Se lăsa așa, până se răcorea apa, apoi se scotea dopul și apa recuperată era fiartă din nou. Se repeta operațiunea de 2-3 ori. Se lăsa să se răcească și se trecea la ultima parte a activității – clătirea hainelor. Aceasta se făcea în 3-4 ciubere (copiii mai măricei scoteam apa din fântână), gospodina clătea hainele și le bătea cu maiul, până ce ultima apă rămânea limpede. Sigur că nu era o muncă ușoară, dar femeile nu renunțau la ea. Așa se proceda și cu pânda țesută peste iarnă, despre care se spunea că, dacă este pusă la uscat afară și îngheață, va fi mai albă.

Nu toate gospodinele erau la fel de sârguincioase (vedeți, nici noi nu putem generaliza!), dar acea concurență tacită între ele își spunea cuvântul.

Aș vrea să vă mai spun ceva, apropo de curățenia năndrenilor. Eu vorbeam despre anii '50. Ceea ce am văzut acum câțiva ani m-a îngrozit. Am întâlnit în sat, în 2016, o femeie cu șurță. Ei bine, puteai să razi cu cuțitul mizeria de pe șurța ei. Asta arată o degradare pe care nu pot să mi-o

explic. Acum au gaz, au curent electric, nu mai trebuie să facă foc, să fiarbă apa, cum făceam noi, și totuși arăta așa, în 2016. Nu se întâmpla să vezi oameni beți pe stradă. Nici duminica sau la alte sărbători, când erau la joc, nu se consuma alcool. De ce este această degradare a țăranilor rămași în Nandra, nu pot să-mi explic.

– *Știu că ați plecat din sat copilă fiind, dar vă întreb din ce ați auzit: Cum se făcea pețitul fetelor? Erau în Nandra forme speciale ale pețitului, înainte de căsătoria sigură? Ca editor al lui Ion Agârbiceanu, am găsit în romanul Strigoii un pasaj interesant: „Ieșirea în tindă» era tot un ritual străvechi, admis ca un lucru firesc, deși, afară de cei doi și de rândurile de tineri care trecuseră prin acel ritual, nimeni nu știa ce s-a petrecut în tindă. Cum însă, din când în când, se întâmpla ca din această «ieșire în tindă» fata să rămână însărcinată, ritualul acesta era considerat ca gingaș și neadmis, când lipsea intenția serioasă de căsătorie. E adevărat că, dacă fata rămânea grea, de cele mai multe ori urma căsătoria, dacă nu de voie bună, apoi din constrângerea părinților și a rudeniilor fetei, care cunoșteau, în asemenea caz, pe vinovat, sau aveau tot dreptul să-1 țină de vinovat, «ieșirea în tindă» făcându-se în văzul șezătoarei întregi.»²²⁶*

– Într-adevăr, eu nu am avut astfel de evenimente, precum pețitul, pentru că nu mai trăiam în sat, când aveam vârsta potrivită pentru așa ceva, dar știam tot ce mișcă în sat pe această temă. În primul rând din bârfe, de la ce se petrecea la joc și din alte surse de informare ale satului. Se organiza în unele duminici jocul, la care erau invitați băieți din alte sate – Botez, Heria, Gâmbuș, Cecălaca etc., așa numiții lăturenii (sper că am zis bine). Aceștia, după terminarea jocului, seara, erau duși la anumite fete din sat, care erau de măritat sau pe care și le alegeau lăturenii înșiși în timpul jocului. La fel se proceda și cu feciorii din Nandra, care mergeau lăturenii în alte sate. Erau chemați la joc la ei în sat și apoi aceștia, la rândul lor,

²²⁶ Ion Agârbiceanu, *Opere*, VI. Romane. *Sectarii* (1938), *Domnișoara Ana* (1942), *În pragul vieții* (1942), *Strigoii* (1969). Ediție îngrijită, notă asupra ediției, note și comentarii, referințe critice și glosar de Ilie Rad, Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2016, p. 946-947.

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

mergeau la fete, din satul respectiv. Ceea ce m-a impresionat în mod special la relația fetelor cu băieții era că, dacă nu era admisă relația lor de către părinți, îndrăgostiții fugeau împreună din sat, lipseau câteva zile, iar apoi părinții erau obligați să le organizeze nunta. Se mai întâmpla și să fugă, iar la întoarcere să nu aibă loc nunta. Cea mai drăguță întâmplare a fost cu o pereche, care a fugit de acasă, a lipsit o săptămână, a reveni în sat, dar n-a avut loc căsătoria, iar satul s-a revoltat nu pentru că tinerii au fugit, ci pentru că s-au ascuns în... biserică și au spurcat biserica (știi persoanele, dar nu le dau numele).

– *Bănuiesc că nu au dormit chiar în altar sau în pronaos, fiindcă biserica actuală are nenumărate camere-anexă!*

– Nu se știe unde au dormit. Tatăl băiatului era țârcovnic la biserică, așa că feciorului nu i-a fost greu să pătrundă în locașul sfânt. Cei din familie i-au căutat în biserică, dar nu i-au găsit, fiindcă nu s-au gândit să-i caute înăuntru și mare le-a fost mirarea, când tinerii îndrăgostiți au ieșit din biserică și le-au spus unde au stat. Celelalte camere-anexă erau încuiate, să nu se fure ce era acolo. Hazul mare a fost că, în final, nici nu s-au căsătorit, părinții lui P. făcând un mare scandal...

În orice caz, majoritatea relațiilor se stabileau fie de familie, fie de cei doi. Erau foarte frecvente cazurile în care, în special mamele de băieți, erau împotriva vreunei fete și atunci supărarea era mare – nu se putea trece peste acest obstacol. Mama mea a fost un exemplu minunat. Orice fată apărea în jurul băieților ei și nu trecea examenul ei, nu avea ce căuta în jurul lor. Până la urmă nu ea a ales, fiindcă fiecare frate de-al meu și-a aranjat viața așa cum a vrut.

Ca muzicanți la joc erau angajați ceterași din alte sate, iar cel care se ocupa de angajarea lor conducea jocul de-a purtatul, dădea tonul la tot ce se petrecea în duminica aceea, legat de joc. La amiază, muzicanții mâncau la el acasă. Frații mei, fiind la vârsta potrivită, au organizat de multe ori jocul. Îmi plăceau mult strigăturile și chiuiturile lor (pe care nu le mai știu), dar care, de multe ori, ca și la obiceiul sălitului, erau cu dedicație.

– *Cum era moralitatea în sat?*

– Moralitatea în sat era aceeași ca peste tot. Aceste plecări de acasă ale tinerilor aveau singurul scop să-și determine părinții să-i lase să se căsătorească. Nu se poate afirma că satul Nandra era plin de destrăbălați. Totul se petrecea în limitele normale ale unui sat. Sigur, eu nu le-am ținut lumânarea și nici n-am stat în sat prea mult, ca să știu amănunte.

L., de pildă, a fost o victimă a lui P. P., pentru că el era un Don Juan, seducator prin definiție, iar ea era văduvă și P. P. a profitat de acest statut. Mai grav este că nu și-a recunoscut copilul, care a rezultat din această aventură. Stabilirea paternității se făcea cu ajutorul martorilor, nu existau analize, ca acuma. Fata l-a chemat ca martor pe un maghiar, care a recunoscut, în fața judecătorului, că i-a văzut pe cei doi lângă o căpiță, iar bărbatul era cu pantalonii în vine. După ce amoresul i-a dat drept cadou un bou, ca să își schimbe declarația, ungurul a spus că, de fapt, feciorul își satisfăcea, scuzați, nevoile fiziologice! După ce a crescut, toată lumea a observat cât de mult semăna acest copil cu tatăl său prezumtiv și cu neamul acestuia.

Dar cazul acesta nu a fost singular. Nici A. lui C. nu și-a recunoscut copilul, făcut cu M. lui G. (sora lui C.), deși se spunea că semăna foarte bine cu el, iar fata nu mai avusese relații cu un alt bărbat. Iar cazuri asemănătoare au mai fost în sat.

– *Cum erau relațiile interetnice?*

– Dvs. mi-ați spus că în cele două sate românești din comună (Nandra și Gâmbuț) locuiau și maghiari, iar în satele maghiare (Bichiș și Ozd) existau mai multe familii de români. În perioada pe care o cunosc eu, nu știu să fi locuit maghiari în Nandra. Cu ungurii, relațiile erau absolut civilizate. Nu-mi amintesc să fi fost ceva conflicte. Dimpotrivă, locuitorii celor patru sate făceau schimburi de produse și servicii, maghiarii fiind meșteri renumiți, care au construit multe case în Nandra. Mama totdeauna ne dădea exemplul ungueroaicelor, care erau foarte curate și bune gospodine, prețuind traiul bun (la câmp mergeau cu oala de supă sau ciorbă, pentru masa de prânz, obicei sănătos, pe care năndrenii nu l-au preluat).

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

La un moment dat, pe râț, între Bichiș și Nandra, s-a așezat o șatră de tuciuiri nomazi. Atunci, românii și ungurii s-au unit și i-au alungat pe șătrari, pentru că făceau prăpad în cele două sate. În afară de Poruț Toader, nu mai știu familii mixte în sat.

În perioada respectivă, era în Nandra o singură familie de rromi, care locuiau sus, pe lângă Aurel din deal. Erau o familie cumsecade, care nu crea probleme. Cu fetița lor, Maria, am fost colegă în clasa a treia primară.

– *Știi că aveți un frate, pe care îl cheamă Valoghe. De unde provine acest nume rar?*

– Bunicul meu, Iacob Nicolae, a fost soldat în Primul Război Mondial și a ajuns pe frontul din Rusia. Nu cunosc nimic din faptele lui din timpul războiului! Dar am aflat din familie că, la un moment dat, a fost luat prizonier de ruși și a fost repartizat la muncă, la o fermă, care aparținea unei femei, despre care bunicul spunea că era foarte frumoasă (cum sunt rusoaicele în general). Se povestește că i-a plăcut mult să lucreze la acea fermă și totul era bine, până a venit Revoluția din 1917, iar stăpâna fermei a trebuit să fugă din fața revoluționarilor și atunci bunicul, nefiind cetățean rus, s-a hotărât să se întoarcă acasă. A reușit să treacă prin Turcia și așa a ajuns acasă. După puțin timp i-a murit soția și a rămas cu trei copii. Situația nu era cea mai bună și, în necazul lui, chiar a afirmat că, dacă știa că-i moare soția, nu s-ar mai fi întors acasă. A rămas cu gândul la Rusia, dar nu la Rusia sovietică, ci la cea țaristă, pe care o cunoscuse el înainte de revoluție. În 1929 s-a născut primul lui nepot și, în amintirea anilor din Rusia, a vrut să-i pună numele Volodia, numai că funcționarul de la primărie nu auzise în viața lui așa nume și a scris pe certificat ce a înțeles el – Valoghe – și așa a rămas numele copilului!

A pățimit mult datorită numelui, nimeni nu-și dădea seama de unde vine acest nume ciudat. La un moment dat a fost și spre avantajul lui. Când a venit timpul să meargă la armată, pe listele armatei au apărut tot felul de nume, inclusiv Palaghia, și s-a crezut că este femeie și a scăpat. El încerca să scape de armată, pentru că era fiu de chiabur și știa că trebuie să

facă armată grea, pe șantier, și nu armată normală, ca toți ceilalți tineri. Până la urmă l-au găsit cu adevăratul nume și a mers la armată, dar pe șantier, așa cum se așteptase.

– *Poate știți că în Nandra s-a mai născut un copil, cu numele Vladimir, dat tot așa, în amintirea unei familii din Ucraina, unde năndreanul nostru, Trif Nicolae, lucrase, ca prizonier, în timpul războiului. Se vede că dovezile de umanitate apar unde și când nu te aștepți!*

– Pentru că am vorbit despre Lena lui Țiboc, mi-am adus aminte cum un băiat cam de 18 ani a făcut un ulcior la ochi (o infecție cu stafilococ la pleoapa superioară a ochiului). Asta știu acum, dar atunci știam că se numește ulcior. Durerea băiatului era foarte mare, ochiul aproape era închis și pe atunci nu existau medicamente la Nandra. Singurul remediu în acest caz era să fie picurat în ochi lapte de mamă. La acea vreme, în sat, singura mamă care alăpta, era Lena lui Țiboc, care, pe lângă copilul nou născut, avea și o fată bună de măritat. Când băiatul i-a spus mamei sale că vrea să meargă să primească tratament de la Lena, aceasta a fost categoric împotriva, pe motiv că Lena o să-i facă ceva boscoane (vrăji) și băiatul va fi prins în mrejele fiicei acesteia și se va căsători cu ea. Așa ceva n-ar fi acceptat niciodată. La insistențe ale celor din jur, până la urmă mama băiatului a acceptat și băiatul s-a tratat cu lapte de mamă și ochiul s-a vindecat. De căsătorit nu s-a căsătorit cu fiica lui Lena. Dacă s-au făcut vrăji, n-au avut efect, sau, de fapt, nu s-au făcut vrăji. Un model de cum se tratau bolile în acea vreme.

– *Parcă era ceva și cu desvârtitul buricului...*

– Despre desvârtitul buricului îmi amintesc că fratele meu, Pamfil, zis Lică, tot timpul avea probleme cu burta sau cu stomacul, nu știu sigur, dar de fiecare dată se ducea la lelea Ană a lui Răchită, care, prin metoda învârtitului buricului, îi rezolva durerea. Țin minte că Lică se întindea în târnaț, pe spate, iar lelea Ană introducea degetul arătător în spațiul buricului, se învârtea în jurul copilului și, în același timp, bolborosea ceva, dar foarte încet, încât nu înțelegeam nimic. Cert este că Lică totdeauna,

„Aș putea scrie zece volume de povești despre satul Nandra!”

după acest tratament, se simțea bine. O fi fost psihică problema, o fi fost ceva real, nu știu, dar soluția era de efect.

Despre moașa satului nu știu nimic, pentru că în familia noastră, în acea perioadă, n-au avut loc nașteri, iar de restul n-am avut informații.

– *Eu cred că fiecare sat avea un fel de medic ad-hoc, un bărbat sau mai des o femeie, care își asumau această sarcină. Am să vă dau un exemplu dintr-o carte a lui Alexandru Lupeanu-Melin (1887-1937), publicist, profesor, director al Despărțământului Astra Blaj, născut la Fărău, dincolo de Landor. În Evocări din viața Blajului²²⁷ (în care se fac și unele referințe la Bichiș, Gâmbuș, Ozd, Botez, Cecălaca etc.) există un capitol intitulat Spitalul Țoloboaii, în care se descrie cum nana Țoloboaiie îi vindeca pe „diecii” (= elevii) din școlile Blajului de râie și grumăzare (inflamare a ganglionilor din regiunea gâtului; buboi, gâlcă). Iată un fragment privind modul în care îi trata pe bolnavii de râie: „După ce ne-am dezbrăcat și ne-am înșiruit gledă în fața cuptorului, s-a dat la noi cu o alifie urât mirositoare și ne-a năclăit din creștet până în tălpi, ca pe niște pui de bivoli. Nici vârfurile nasurilor nu ne-au scăpat nepomăduite, încât ne venea să ne încârligăm de rușine și de putoare. Apoi alivanti, în cuptor! [e vorba de cuptorul de copt pâine, ars înainte, unde erau băgați bolnavii, n. ns.]/ [...] Când m-am înmuiat bine de dogoare, încât mi se îmbumbau pleoapele, m-a scos afară, la răcoare. Și până s-au prăjit la fel și Ananie și Misail, pe mine m-a luat la șurluit, într-o troacă mare, cu săpun și cu leșie, încât m-au năpădit lacrimile părău. Când am trecut și peste acest pont, îmi era pielea alba ca marmura și mătăsoasă ca floarea de trandafir.”*

Ajunși la finalul dialogului nostru, aș vrea să vă mulțumim pentru toate poveștile spuse.

– A fost doar o parte din ceea ce am vrut să vă spun. Eu am tot plecat și am revenit în Nandra, ca o pasăre călătoare, căutându-și cuibul, pe care nu l-a găsit. Aș fi foarte mulțumită, dacă aceste amintiri ale mele

²²⁷ Alexandru Lupeanu-Melin, *Evocări din viața Blajului*. Ediție, prefață și glosar de Ion Buzași, Editura Arhidiecezană „Buna Vestire”, Blaj, 1999, p. 158.

Doina Rad, Ilie Rad

vor fi o picătură din viața satului și dacă, celor ce vor citi acest interviu, le vor trezi nostalgia după satul în care s-au născut și care i-a găzduit o vreme.

Eu am fost un spectator iubitor al satului și al oamenilor lui, chiar dacă ei nu știau de existența mea.

Vă doresc, din tot sufletul, să aveți bucuria de a trezi în sufletul năndrenilor ceea ce v-ați propus.

– Vă mulțumim foarte mult!

Cluj-Napoca, august-septembrie 2021

Doina Rad, *Amintiri din zariște de sat*

Una din marile mele frustrări din copilărie se repeta de câte ori venea Vacanța Mare și prietenii, colegii sau vecinii mei de pe stradă plecau, entuziaști, la bunici, la țară. Se întorceau, spre toamnă, cu tolba de povești și aventuri plină-plină. Bunicii mei erau toți clujeni, veniți în orașul de pe Someș de foarte tineri, așa că vacanțele mele nu schimbau decorul citadin, decât dacă mergeam în vreo tabără. Îmi imaginam o zi din vacanța prietenilor, în stilul eroului lui Creangă, cu scăldat, cu urcatul în toți pomii, cu mii de fluturi și tot felul de animale prietenoase zburdând în jur. Nu e de mirare că una din frumoasele momente ale memoriei mele afective a fost scurta vizită la Suatu, la invitația prietenei Livia. Nu aveam cum să uit vreodată noaptea cu puzderia de stele, pe care la oraș mai mult le bănuiam. Sau diminețile, când soarele îmi gădila pleoapele, printre trandafirii galbeni, cățărători, de la fereastră, grăbindu-mă să mă trezesc.

Cu aceste trăiri am făcut, în 1977, prima mea vizită în Nandra, spre care mergeam ca spre niște file de poveste. Realitatea a fost cu totul alta, dar aventura și noutatea au meritat totul. Era pe la sfârșit de februarie când ne-am hotărât, eu și Ilie, să mergem la Nandra, să-i cunosc familia. Ne cunoșteam doar de vreo cinci luni, dar aveam amândoi sentimentul că ne știm de-o viață... Așa că, după o călătorie cu trenul (pe atunci nu aveam mașină), nici lungă, nici prea scurtă (fiindcă am făcut, cum s-ar spune azi, „escală” la Războieni), am ajuns la Luduș. Acolo ne-am întâlnit cu Olimpia, verișoara lui Ilie, cu siguranță curioasă și ea să mă cunoască, fiind prima fată pe care Ilie o ducea la ai lui. Olimpia mi s-a părut, de la început, simpatică, deschisă, bună și generoasă (cum aveam s-o descopăr și pe mama ei, Mătușa Anicuță, pe care aveam s-o îndrăgesc nespuse).

Cursele locale nu circulau, căci drumul de țară, pietruit, ca vai de el, care lega Ludușul de Nandra, era desfundat de la topirea zăpezilor, iar autobusele nu puteau urca dealul Ațintișului. Am luat un taxi, singura posibilitate de transport. Pe drum, nu puteam scăpa de sentimentul că merg la... bunici și eram super încântată de asta. Taxiul ne-a lăsat în capătul satului, căci noroiul era și mai mare pe ulițele Nandrei. Am „salutat” tabla ruginită, cu numele satului, care abia se deslușea. Atentă să nu alunec pe dalele ude ale trotuarului, am pornit pe lungul drum care străbătea satul, casa părintească a iubitului meu fiind tocmai în celălalt capăt. Ici-colo, se mai mișcau perdele pe la ferestrele năndrenilor, capete de femei ițindu-se curioase și trăgându-se repede, când mă uitam spre ele. Mă distra la culme postura mea de „mare eveniment” al satului! La o poartă, a ieșit să mă salute, vezi Doamne, o bunicuță curioasă, pusă pe aflat cine, ce, cum! Mi s-a spus că era lelea Măgdălină, mama lui tetea Mircea, care mă va întâmpina și în viitor la poartă, pâna avea să plece „dincolo”...

Când am ajuns în capu’ satului, am fost întâmpinați de mama lui Ilie, o femeie frumoasă, cu niște flori de mușcată în mână. Gestul m-a impresionat atunci și în toți anii care au urmat, căci mama Iozefa și-a păstrat acest obicei toată viața (detaliu relatat și de scriitorul Ștefan J. Fay, în acest volum), atunci când își întâmpina musafirii. Nu era prima oară când o vedeam. La Cluj, a venit cu bunătați la feciorul student și atunci am profitat s-o cunosc și eu, fie și în treacăt. Era însoțită de Nicușor, mezinul familiei, de care Ilie îmi povestise mult. I-am dat o ciocolată, însă nu am reușit să-i cumpăr, în felul acesta, „prietenia”, copilul firav și rușinos ascunzându-se, imediat ce a înșfăcat cadoul cel dulce, în spatele mamei, de unde mai trăgea cu ochiul, din când în când, la străina din fața lor.

Așadar, la prima mea vizită (prima dintr-un lung șir de vizite ce aveau să vină în deceniile următoare!), am fost poftită în „casa dinainte”, în care, pe timp de iarnă, locuia toată familia, adică „toată flama”, cum am auzit mai târziu expresia (folosită cu o tentă umoristică). Am împărțit darurile aduse și am constatat ca Nicușor a dispărut brusc. L-am văzut, după ceva timp, ascuns sub fața de masă lungă, ce acoperea o masă mai mică din

apropierea sobei de teracotă, prevăzută cu plită. Focul jucăuș din această sobă era pregătit de preparat mâncarea. Noi am fost poftiți să ședem la masa din mijlocul camerei, cu spatele la fereastră și cu fața spre ceilalți din familie: viitorii mei socri, Nicușor, Mătușa Anicuță, Pia și Olimpia. Examinarea super atentă a mamei Iozefa a avut și consecințe imediate: cârnațul și carnea pe care ea le frigea pentru masa de prânz s-au ars atât de tare (fiindcă uitase de mâncare, tot uitându-se la mine!), astfel încât, în momentul în care ni s-au servit, nu am mai fost în stare să le mâncăm, gustând puțin, politicoși, spunând apoi că nu ne era prea foame. Nu știu exact ce a gândit atunci viitoarea mea soacră, dar cred că era bucuroasă și în același timp temătoare că eram de la oraș. Mai mult chiar, ei aveau nevoie de ajutor în gospodărie, iar eu, la cât de slabă eram pe atunci, nu dădeam mari speranțe. Nu mă încadram în standardele de frumusețe ale țăranului român, lucru confirmat, peste câțiva ani, după ce am născut primul copil, când rămăsesem cu vreo cinci kilograme în plus, greutate care mă stresa cumplit. Atunci, mai multă lume din sat mi-a spus, cu o spontaneitate naivă și sinceră: „Ptiu, să nu te deochi, ce grasă și faină te-ai făcut!”...

N-am stat prea mult, stresăți în bună măsură de drumul de întoarcere la Cluj, noi, și la Tg. Mureș, Olimpia. „Ticu” Gaftonic, aranjase cu Jenu, o rudă apropiată, care avea cai și căruță, să ne ducă până în Luduș. Mersul, pentru prima oară, cu o căruță m-a încântat, dar nu știam ce mă așteaptă... Cei 15 km până la oraș au fost o aventură extremă: pe drumul desfundat, plin de gropi, am fost zgâlțâită, zdrăncănită, săltată în toate părțile, că două săptămâni după aceea am avut o febră musculară, de mă dureau toți mușchii, toate oasele, toate încheieturile! Ca să nu mai zic de „pavoazarea” hainelor noastre de oraș cu noroiul aruncat de roțile căruței! Pe atunci, încă nu apăruseră „ștrafurile”, acele căruțe cu roți din anvelope, ca la mașini. Acum, după 44 de ani de la acea aventură, mă gândesc că Dumnezeu m-a avertizat de realitatea în care voiam să intru prin relația cu Ilie, relație care devenise foarte serioasă. Sau, poate, a fost un test de rezistență! Și am rezistat!

Până la nuntă, și încă mulți ani după, m-am tot adaptat... Prima încercare a fost cea lingvistică. Imaginați-vă ce șoc am avut când eu, fată de oraș și filoloagă, am fost rugată să fac ceva în stilul „Du-te, draga mamii, și țâpă estea-n hei și adă tiglăzău’!” M-am dus repede la Ilie să mă salveze și să-mi traducă... din... română în română! Trecând anii, am învățat nu numai regionalisme și pronunția specifică, ci și multe îndeletniciri străine pentru mine, precum căpălitul, întorsul fânului și punerea lui boghi, până la „înșăratul tăbacului”. Agricultură de grădină a fost și ea o provocare, cu plivitul straturilor, cu „ruperea susurilor” (copilitul) la roșii, cu feritul vițelor de castraveți (care deveneau amari, dacă le călcai lujerii), cu adunatul cartofilor, cu ruperea viei („la al trilea nod”) etc., etc. Vară de vară, foarte mulți ani, ne-am făcut vacanțele și concediile la Nandra. Umblam desculță, aveam mâinile și tălpile crăpate, după manichiura și pedichiura specifice locului, dar toate aveau farmecul lor!

La început, cum eram dornică să învăț și să arăt că-s harnică, am fost dusă și la săpatul cucuruzului, în hotar, însă, după vreo jumătate de oră, o aud pe soacră-mea spunându-mi, cu diplomatie, să mă „hodinesc” câte „o țără”. Atunci, n-am înțeles grija pentru sănătatea mea (pe atunci eram slabă și păream firavă). Motivul era că, fără să vreau, eu tăiam, cu sapa, cucuruzii și iertam buruienile! Dar am învățat-o și pe asta! Am învățat, de pildă, să dau cu coasa, fără să devin expertă. Am cărat, pe umeri, alături de Ilie, copaci tineri, din

La culesul viei: Ana Vlas, Ioan Vlas și Ilie Rad

pădurea Cecălăcii, și am „împletit” un saivan. Am învățat, ore în șir, la cazanul pentru făcut țuică (băutură pe care n-am suportat-o niciodată), să nu se prindă și să se afume, Doamne ferește, borhotul. Am dat în strungă și am cărat, sub lumina lunii sau prin ploaie, laptele proaspăt muls, de la oi.

La primul Paște petrecut în sat, am fost încoronată, de Ilie, „Prințesă de Nandra”, cu o coroniță din flori de câmp, obicei păstrat, cu sfințenie, pâna azi, adunând până acum 44 de „încoronări”, la fel de emoționante, chiar dacă titlul nobiliar s-a schimbat din prințesă, în ducesă, apoi baroană și, mai nou, în regină, după cum înaintam în vârstă. Apropo de Paști: la Cluj, Învierea începea la 12 noaptea, la Nandra, am fost trezită la 3 noaptea, să mă îmbrac repede, astfel încât la 4 să fim la biserică! Atunci când Paștile picau devreme în primăvară, mergeam prin noroi până la biserică, apoi înconjuram lăcașul tot pe glod, că iarba încă nu răsărise. Nu puteam intra la slujbă în halul acela, așa că ne duceam pantofi de schimb! O adevărată distracție!

Într-un mozaic al vieții mele de la Nandra se adună frânturi de amintiri frumoase ori aventuroase. Astfel, m-am îndrăgostit de lumina și mirosurile (chiar și de balegă) ale dimineților proaspete și ale serilor, când se întorceau vacile în sat. Am băut cu nesăț apă de la „Fântâna de cheatră”, am strâns „șălătuțe” din pădurea Prigoană, am bătut kilometri întregi prin Ceamăr, la marginea Pădurii Cecălăcii, după „cocârți”, pe drum legându-l pe cățelușul familiei cu holda mărișoară, ascunzându-ne, chicotind, până micuța vietate reușea să se descâlcească din grâu și să ne caute, în salturi, ca un căngurel. Am fost și după lemne de foc (odată răsturnându-se carul, cu mine în vârful gămezii, de unde am sărit cu abilități de cascador). Mă încânta drumul, cu alaiul de fluturi ce ne însoțea, până în Landor, până în „Morcoji”. Era un drum de căruțe prăfuit (care urma în bună măsură, cursul firav al „Văii Nandra”, pârâul ce dăduse numele satului), însă flancat de cicoare, de sânziene, de sunătoare, de „chimineu”, de „coada mielului” sau chiar de „ceapa-ciorii”. Adoram, uneori în ciuda arșiței sau a oboselii, excursia la Pădurea Cecălăcii, să culegem lăcrămioare sălbatice sau să mângâiem copacul pe care, în copilărie, în drumul lui zilnic spre școala din

satul vecin, Ilie își încrustase inițialele. Le regăseam, an de an, tot mai puțin deslușite, fiindcă trunchiul pomului, devenit copac, a îmbrățișat aproape pe de-a-ntregul semnele din copilărie. Am mers pe-acolo și cu băieții noștri, după ce au crescut. Iarna, ne dădeam cu sania de pe „Dâlmile lui Firi”, cele două dealuri semănând cu două țâțe uriașe. Ilie se visa coborând, pe-acolo, în viteză, cu mașina (și-a împlinit dorința, mulți ani mai târziu, când ne-am luat Dacia). Mai la îndemână era, pentru săniuș, Podireiul, alunecând în chiote, adulți și copii, până jos, unde locul se chema (spre amuzamentul meu și, mai târziu, al băieților noștri) „Într-a popii”. Și, parafrazându-l pe Creangă, câte altele nu ne-au încântat, căci eram tineri și totul ne părea o joacă.

Erau și lucruri, obiceiuri, care mi se păreau absurde, încremenite în timp, rigide. Pe unele, cum era mersul la câmp (la coasă, la fân) înfofolit (măcar cu pantaloni lungi și cu cămașă), interdicția de a face plajă în grădină („că ne văd omini!”), le-am înțeles și, parțial, le-am acceptat, e adevărat, cu greu și cu revoltă interioară. Încet, încet, am mai luptat, cu mici fronde, cum ar fi purtatul pantalonilor scurți sau al bluzelor fără mânecă... Peste 20 de ani, m-am străduit să-mi lămuresc socrii să închidă „galițele” în jumătatea din spate a curții! Și, cu tenacitate, am reușit, astfel, încât, după ce am pus, în partea din față, flori și iarbă, bătrânilor noștri nu le venea să creadă cât de frumos era. După aceea, încă două familii ne-au urmat exemplul, Toia și Tavi Brudan și mama lui Denel Brudan.

M-am mai confruntat cu o problemă de... comunicare. În toată existența mea de noră, în Nandra, nu am reușit să mă obișnuiesc cu un fenomen: soacra mea, care era mai vorbăreață, schimba (dar nu numai ea!) atât de brusc și fără nicio logică subiectul discuției, încât rămâneam buimacă, derutată și cu o vagă senzație de încetineală mentală, pe care nu mi-o bănuisem până atunci! Cu timpul, am luat lucrurile așa cum erau, fără să mai caut vreo logică, adaptându-mă momentului, lăsând fluxul verbal să curgă încotro fusese deviat.

Când Nandra a devenit a doua mea casă, la 21 de ani, m-am trezit înconjurată de patru copii, de vârste apropiate: cumnățelul meu avea 10

ani, Pia (alintată astfel după unul din prenumele ei, Olimpia) era cam de 8, și doi nepoți, din partea lui Tavi și Toia, de 7 ani (Marius) și 12 ani (Tăvișor, zis și „Tășor”). Instinctiv, am luat-o sub protecția mea pe micuța și fragila Pia, terorizată îndeajuns de verii ei, mai ales cu un joc prostesc (de care se ținea, spre nemulțumirea mea, și Ilie, ditamai adultul!): după ce mâncau un măr sau o pară, ținteau, cu coceanul, o persoană (care, cel mai adesea, era... fetița). O nouă tradiție adusă de mine a fost aceea de a-i aduna în jurul meu, pe scările casei, unde le spuneam povești sau curiozități din lumea plantelor sau animalelor. Am avut succes, spre mirarea mea, mulți ani, până când cei patru au crescut, înlocuiți de propiile mele copii. Dintotdeauna am îndrăgit copiii, pe care îi consideram curați la suflet, meritând să aibă o copilărie frumoasă și liberă. Pentru că obișnuiam să le aduc micuților (mai colorați) de pe uliță bomboane sau portocale, ajunseseam un fel de... Moș Crăciun pe-acolo și, spre disperarea soacrei mele (care credea că-mi pierdeam din statutul social de „doamnă de la oraș”), eram strigată de copiii respectivi și de familiile lor pe numele mic, tutuindu-mă, ca pe un egal de-al lor! Pentru mine era ceva firesc.

Una din amintirile dragi sufletului meu este legată tot de un copil din Nandra, Emil Ciuca. Pe vremea când încă nu aveam mașină și circulam cu trenul, am fost rugați de mama băiețelului să-l ducem și pe el la Cluj, la una din surorile lui. Zis și făcut! După drumul până la Luduș, în cursa aglomerată și în amestecul de mirosuri aferent, am ajuns la gară. Băiețelul cu ochi mari, foarte timid, avea întipărit un zâmbet pe față, atât de luminos, încât l-am întrebat ce e cu el. Ne-a răspuns că e foarte emoționat și fericit, fiindcă în acea zi el împlinea 10 ani și mergea pentru prima oară cu trenul! Norocul de a fi fost părtași la marea bucurie a micului copil ne-a apropiat sufletește foarte mult, sentiment care durează până astăzi.

Pe vremea când am ajuns eu în Nandra, satul era încă destul de populat, deși mulți plecaseră deja spre oraș. Din păcate pentru mine, însă, tradițiile folclorice erau atât de diminuate, încât aproape nu le mai puteai sesiza. Întâmplarea a făcut ca nunta noastră să aibă loc în sat, așa că am trăit câteva obiceiuri ale locului. Au fost aduse, pe parcursul unei întregi săptămâni, mese și bănci de lemn, farfurii, tacâmuri și pahare cu zecile și,

desigur, nelipsitul cort „milităresc”, pe care l-am împodobit cu eterna hârtie creponată. Am muncit toți atât de mult, că, în preziua nunții, eram frânți. Tinerii de azi se vor întreba de ce nu am apelat la vreun organizator de evenimente! Răspusul e simplu: pentru că pe atunci nu exista așa ceva! Așa că mirii, socrii și alte neamuri au spălat vase, au aranjat mesele, acoperite cu hârtie albă de împachetat, au fixat câteva lepedeie pe pereții cortului, au atârnat ghirlande de hârtie creponată multicoloră etc., etc. Cu o zi înainte de eveniment, sâmbăta seara, totul era aranjat, așa că ne-am uitat și noi, la televizorul alb-negru, la primul episod din serialul de succes „Dallas”, cu Familia Ewing. Peste noapte, s-a pornit o furtună cu ploaie torențială, cu vânt puternic. Dimineață, totul era vraisțe, ghirlandele de hârtie „blendurau” triste, îmbibate de apă, veséla stocată într-o parte era plină de noroi și apă, ulița era o nesfârșită cale de bălți și tină...

Totul părea distrus, evenimentul ruinat complet. Resemnați, ne-am apucat de refăcut ce se putea. Eu spălam farfuriile și paharele, ca o adevărată Cenușereasă. Invitații, veniți de departe, începeau să sosească, se făceau prezentări, numai de mireasă nu se interesa nimeni... În fine, într-un târziu, a ieșit soarele. Pare de necrezut, dar, conform zicalei „Primăvara plouă-n două [ore] și se uscă-n nouă, iar vara plouă-n nouă și se uscă-n două”, în două ore, totul era zvântat, drumul se uscaser ca-n palmă, așa că, după-masă, am putut merge, pe jos, cu alaiul de nuntași după noi, spre biserica din sat. La un moment dat, drumul ne-a fost „legat” de copii și adulți, două persoane așezate de-o parte și de alta a drumului ținând o sfoară împodobită cu panglici și flori. Ca să putem înainta, se cerea nașilor să plătească, în bani și băutură, „deschiderea” drumului. La întoarcerea de la cununia religioasă, în pragul casei, am fost primiți cu strigături și chiuituri felurite, cu urări de bine în căsnicie și sănătate. Un moment emoționant l-a constituit lunga orăție a mamei Iozefa, care cuprindea, practic, două momente esențiale: primirea în familie a nurorii și sfaturile adresate, în special, fiului proaspăt însurat. Toată lumea plângea de zor și eu nu înțelegeam de ce se bocește la un eveniment fericit! Când credeam ca am scăpat, soacră-mea a mai zis o strigătură scurtă, în timp ce mă învârtea pe sub mână. De la acel eveniment crucial din viața noastră îmi

mai aduc aminte de două obiceiuri, pe care le-am suportat cu stoicism. Unul dintre momentele cele mai dificile a fost „dansu' miresei”, în care oricine putea juca mireasa, contra unei sume mici de bani. Mie mi-a plăcut totdeauna să dansez, dar nu pe denivelările drumului peste care se întinsese cortul și nu în aromele ascuțite ale transpirației și alcoolului unora dintre nuntași. Am răbdat, să nu-mi supăr noua familie!

A doua secvență, pe care mi-o amintesc acum și pe care am tratat-o cu umor, a fost legată de un alt obicei: furatul pantofului miresei. În spatele meu, pe sub prelata cortului, se mișcau neconținut mâini de copii, care încercau să obțină râvnitul trofeu, ce urma, desigur, să fie plătit! Nu asta a fost problema, ci faptul ca eu eram încălțată cu niște sândăluțe, prinse bine de picior printr-o baretă și o cataramă. La un moment dat, ca să nu mi se rupă fie sandaia, fie piciorul, am desfăcut baretă, cum s-ar spune, parafrazând, „de bunăvoie și... silită de toți”!

În sfârșit, a doua zi, când credeam că am scăpat de provocări, mă trezesc cu Nicușor că-mi spune, foarte ferm: „Să nu crezi că, dacă te-ai măritat cu Lia, te las să dormi cu el!” Copilul era extrem de atașat de frate-so, se jucau împreună (chiar în ajunul nunții, în agitația tuturor, cei doi înălțau zmeie!), dormeau împreună... Am negociat „la sânge” compromisul: la Nandra să dormim cu bietul Ilie o noapte eu, o noapte el, asta până s-a săturat cumnățelul meu și mi l-a lăsat doar mie pe frate-so!

Nandra, 1978. Secvență din momentul unei orații de nuntă: Elena Trif, Gaftonic Rad, Iozefa Rad, Marta Rad ș.a.

Ilie Rad, „O bucată de humă însuflețită” din Nandra

Motto: „Viața nu este ce ai trăit, ci ce îți amintești
că ai trăit și cum ți-o amintești, pentru a o povesti.”

Gabriel García Márquez

M-am născut în „zariștea” unui sat, Nandra, la 15 km de Luduș, jud. Mureș, la 18 februarie 1955. Mama susținea că am venit pe lume în 17 februarie, puțin probabil, deoarece nașterea s-a petrecut în spital, unde datele se înregistrau exact, în actul de naștere fiind notată data de 18 februarie. Cert este că, dacă în anii de liceu îmi țineam ziua de naștere în 17, după căsătorie mi-am ținut-o în 18 februarie, ca în buletin. (Doar în liceu am aflat că se sărbătorește ziua de naștere, pentru că la țară nu știam de așa ceva, iar la țară obiceiul era ca, de ziua nașterii, cel sărbătorit să fie tras de urechi, ca să crească mare! Supliciu greu de suportat, ca și tunsul cu mașina de tuns manuală, mereu neascuțită, care mă trăgea cumplit, poate îmi și smulgea fire de păr din cap, deși Tata mă tundea și era altfel foarte atent să nu mă chinuie.)

Satul în care m-am născut mi se părea acoperit de un clopot uriaș de sticlă transparentă, care se sprijinea pe dealurile din cele patru puncte cardinale: Bănțoaia la est, dealurile Landorului la vest, Podireiul și Dâlmile lu' Firi la sud și Dealul Cecălăcii la nord. Speram că, dacă mă urc pe unul dintre aceste dealuri, aș putea atinge cerul, dar când ajungeam acolo, observam că cerul se mută mai departe. Când am citit romanul *Am plecat din sat*, de Ion Vlasiu, am observat că și autorul romanului a trăit, în copilărie, aceeași senzație, ceea ce înseamnă că există o „copilărie a

copilului universal”, despre care G. Călinescu spune că ar fi surprins-o Ion Creangă în *Amintirile* sale.

Satul meu natal – Nandra – nu poartă în nume „sunetele lacrimii”, ca Lancrămul lui Lucian Blaga, ci „sunetul mândriei”, năndrenii fiind oameni foarte mândri, orgolioși, dar și invidioși sau ciufelnici, cum voi arăta mai încolo.

Am aflat ulterior, de la verișoara Olimpia, că, atunci când Mamei i-a venit sorocul să nască, pentru că tocmai ninsese cam de-o palmă, Tata a împrumutat o sanie și a dus-o pe Mama la Luduș, la spital, probabil că în sat nemaifiind moașă, vechile rânduiești s-au modificat, odată cu schimbarea regimului. La câteva zile după ce m-am născut, Tata a venit la Luduș, după noi, cu un car tras de vite. Vremea se stricase între timp, drumul era desfundat, astfel încât, la ieșirea din Ațintiș (sat aflat în drumul spre Nandra), vitele nu au mai putut trage carul, ale cărui roți s-au umplut cu zăpada și glodul drumului. Se înnoptase de-a binelea, astfel că Tata s-a oprit la ultima casă de pe partea stângă din Ațintiș, la familia Șardău, una dintre fetele acestuia, Victoria, fiind măritată în Nandra, cu Duțu.

Familia Șardău, din câte mi-a povestit Mama, a fost extrem de ospitalieră, găzduindu-ne pe toți trei și oferindu-ne și cina, pentru că, evident, ai mei nu aveau nimic de mâncare pentru drum, crezând că vor ajunge în seara aceea acasă. M-am gândit de multe ori câți oameni ar mai face azi un asemenea gest, care a însemnat un mare deranj pentru gazdele noastre de o noapte. Regret atât de mult că, după ce am crescut mare și am aflat această poveste, nu m-am oprit la familia Șardău, să le spun un cuvânt de mulțumire, în amintirea acelei nopți care, poate, mi-a salvat într-un fel viața (puteam îngheța pe drum).

E interesant cum această casă, de care se leagă nașterea mea, putea deveni și un reper al morții mele! Și iată de ce!

Eram de mult cadru didactic la Cluj (prin 1986 sau 1987), iar înainte de Paști, veneam cu Doina, pentru o zi-două la, Nandra. Aveam deja o mașină Dacia, pe care o poseda majoritatea românilor, iar Tata mă ruga, în

fiecare an, să îi duc mieii, pe care îi avea de vânzare, la târgul din Luduș. Ne trezeam pe la 4-5 dimineața și porneam, încă somnoroși, la drum.

Trebuie să mai spun ceva legat de un obicei din Nandra. „Măsura oilor” (un fel de tovărășie a țăranilor, care își dau oile în grija ciobanului; un sinonim pentru „sâmbra oilor”) avea loc consecvent la 1 Mai. Dacă Paștile erau înaintea acestei date, mieii nu putea fi vânduți, pentru că, mulse de mâna omului, oile ar fi dat lapte mai puțin la momentul în care se făcea „măsura oilor”, respectiv se măsura cantitatea de lapte pe care o avea un gospodar. Am participat la mai multe astfel de momente și rețin că fiecare mulgător venea cu o oală în care avea puțină apă, pentru spălătul mâinilor, apă care trebuia aruncată în văzul unui vecin, care devenea automat martor că nu s-a trișat, și anume să fie mulse oile peste apa din oala respectivă, lucru foarte important, întrucât, în funcție de cantitatea de lapte obținut, te duceai peste vară la stână, după lapte, pe care omul îl prelucra acasă cum dorea.

La târg, tata nu era omul care să refuze negocierea, pe principiul, foarte sănătos, că „vorba de acasă nu se potrivește cu cea din târg”, astfel că am vândut mieii destul de repede, cu excepția unuia mai mic, pe care am hotărât să îl aducem acasă. Cum nu aveam de făcut alte cumpărături, ne-am pornit spre Nandra.

Când am ajuns în dreptul casei lui Șardău, din Așintiș, unde înnoptasem la nașterea mea, în urmă cu trei decenii, eu am pierdut controlul volanului și ne-am răsturnat cu mașina în holda de la marginea drumului, care era destul de înaltă. Din fericire, eu și Tata purtam în acel moment centura, iar mașina nu s-a izbit de niciun plop care era pe margine (după câțiva ani, plopii au fost tăiați, cică pentru fabricile de chibrituri; alții spuneau că toți arborii de pe marginea drumurilor au fost tăiați din motive de siguranță, pentru că cele mai multe accidente de circulație rezultau din impactul mașinilor cu acești arbori).

Ajungând în holdă, în virtutea inerției, mașina s-a rostogolit de mai multe ori, dar a ajuns în final pe cele patru roți. Îmi amintesc bine replica Tatei: „No uite, mă copile, și nu am băut nimic!” Am ieșit din mașină și

ne-am uitat mai întâi la Dacia noastră albă. Ambele portiere din dreapta erau îndoite, la fel și plafoniera, deasupra căreia se afla portbagajul clasic, de fier. Mielul, care până atunci zbierase continuu, acum a amuțit, speriat. Ne-am uitat și în jur. Nu am văzut pe nimeni. Doar un tractorist, aflat cu un utilaj pentru ierbicidat, mai departe de noi, a oprit tractorul și s-a uitat atent, gândindu-se probabil dacă trebuie să ne sară în ajutor. Dar nu era nevoie. Imediat ne-am urcat în mașină și, mergând câțiva metri prin holdă, am reușit să revenim la drum. Ce-o fi zis tractoristul, văzând o mașină care circulă prin holdă, este ușor de imaginat!

Problema care ne frământa acum era să nu afle oamenii de accidentul nostru, nici cei din Ațintiș, dar (mai ales) cei din Nandra, tocmai pentru că le știam caracterul și capacitatea de a face din țânțar armăsar. Am ajuns cu bine la Nandra, iar din mijlocul satului am luat-o pe un drum secundar până acasă, ca să ne vadă cât mai puțini năndreni. Ajunși acasă, am pus rapid prelata peste mașină, pentru a-i masca îndoiturile. Doina și Mama erau extrem de impacientate, bănuind că s-a întâmplat ceva cu noi, fiindcă întârziaserăm prea mult. În orice caz, în aceeași zi am revenit la Cluj, iar în parcare din fața blocului, am acoperit iarăși mașina cu prelata, rămânând așa mai bine de o săptămână. Între timp, am sunat la Nandra și am aflat că nimeni nu a discutat în sat despre pățania noastră, ceea ce era un semn bun.

Dar aventura nu s-a terminat aici. Atunci, pentru ca un atelier de reparații să îți îndrepte o portieră, avea nevoie de o adeverință de la Miliția din localitatea în care avusese loc accidentul. Or, accidentul se petrecuse pe raza satului Ațintiș, mă rog, puteam declara și zona comunei Bichiș, din care făcea parte și Nandra. Dar a te duce acolo să ceri o asemenea adeverință însemna a intra în gura lupului, pentru că era clar că milițienii din Bichiș vor răspândi vestea accidentului făcut „de băiatul lu’ Iozefa”.

Ce-i de făcut? Mi-am luat inima în dinți și m-am dus la postul de Miliție dintr-o comună limitrofă Clujului. Le-am spus că mi-am lovit mașina pe raza comunei respective și am nevoie de adeverința de rigoare. Un tânăr milițian m-a întrebat dacă este vorba de accidentul de acum

câteva zile (care nu fusese probabil foarte grav), iar eu, fără să știu despre ce e vorba, am răspuns afirmativ. Apoi, cu documentul obținut pe loc (nici măcar nu s-au mai uitat la mașină), m-am dus la un Service și mi-am reparat mașina (după multe rugăminți și cadouri făcute).

Analizând retrospectiv această întâmplare, am ajuns la concluzia că eu *am ațipit* la volan. Sculat mai de dimineață, obosit probabil și de la condusul din ziua precedentă, după ce am ieșit din satul Ațintiș, în care am stat concentrat, la ieșire m-am „relaxat”, iar consecințele au fost cele descrise. Dar „totul e bine când se termină cu bine”, cum sună titlul unei comedii de William Shakespeare.

Nandra – o istorie într-un sat²²⁸

În cele patru sate ale comunei Bichiș, s-au născut diverse personalități politice, culturale și literare. Astfel, Castelul din Bichiș aparținea de domeniul nobiliar al familiei Kemény, informații despre istoria acestei familii putând fi găsite în lucrările scriitorului Ștefan J. Fay, care a și locuit la Bichiș, câțiva ani (1946-1949), până la arestarea sa. În Ozd s-au născut scriitorii Horváth István (1909-1977) și Andras Nagy (1899-1974). Gâmbuțul i-a dat pe eseistul Septimiu Bucur (1915-1964), nepotul profesorului universitar și criticului literar Ion Chinezu, tipărindu-i-se abia postum o culegere de eseuri, pe sculptorii Sever Suci (1924-1997) și Ioan Astăluș (n. 1953), acesta din urmă fiind singurul sculptor în bob de orez din România.

Din Nandra, eu sunt „cel mai mare scriitor”, ca să îl parafrazez pe Constantin Noica. Am povestit într-o evocare că am avut, la redacția revistei *Echinox*, o întâlnire cu filosoful Constantin Noica. La finalul întâlnirii, Marian Papahagi s-a angajat să îi trimită ceva filosofului și i-a cerut adresa. „Scrieți doar Constantin Noica, Păltiniș, fiindcă sunt cel mai

²²⁸ Am preluat titlul după volumul lui Valer Hossu, *Răstoci – o istorie într-un sat*. Valer Hossu mi-a și oferit câteva informații despre Nandra, găsite în timpul documentării pentru monografia satului său natal, Răstoci.

mare filosof din Păltiniș!”), a spus Noica (acesta locuind, de câțiva ani buni, într-o căbănuță din Păltiniș).

Povestea neamurilor

Am vrut cândva, prin anii de liceu, să scriu un roman, intitulat *Neamul Trifeștilor*. Am și scris vreo douăzeci de pagini, am făcut schița unor personaje etc. Nu cred că-l voi scrie vreodată, fiindcă n-am talentul necesar.

În satul Nandra existau multe familii cu numele *Trif*. Una dintre acestea era a bunicului meu din partea Mamei, Onisie Trif, care a fost primar liberal al comunei Bichiș, în perioada interbelică (1930-1937). După spusele mamei, el a construit școala din Nandra, în care am învățat și eu, a făcut o fântână în hotar, numită „Fântâna de cheatră”, care are gravat pe ea anul 1927. Tot satul, când mergea în hotar, își lua apă de acolo, pentru că era o apă de izvor, care ieșea la marginea unei păduri.

Bunicul Onisie Trif trebuie să fi fost un om învățat, dacă a ajuns primar al comunei. Printr-un miracol, se păstrează o singură fotografie a acestuia, când avea vreo 40 de ani. E îmbrăcat în straie populare (nu „nemțești”), cu un laibăr peste cămașă, cu o mustață tăiată scurt, cum se purta pe-atunci. Privirea îi pare hotărâtă, dar luminoasă. A murit relativ tânăr, de rac, cum se numea atuncea cancerul. Se spune că, în faza terminală, avea niște dureri atât de mari, încât trăgea să își rupă hainele de pe el, iar vecinii credeau că a înnebunit.

A fost îngropat în cimitirul satului, dar nu știu unde. Mamei îi era frică de morți și de cimitir, încât nu m-a dus niciodată să-mi arate mormântul părinților ei. Mă întreb ce făcea de Florii, când, prin tradiție, lumea ieșea în cimitir, aranja mormintele și punea crenguțe de mâțșori pe ele.

Pe bunica o chema Maria și era din neamul Brudăneștilor. A murit când eu aveam patru ani, în 1959. Cei doi soți au avut împreună patru copii: Ana (Anicuța), născută în 1915, Floarea (născută în 1919), Ilie (născut în 1921) și Iozefa (născută în 1930).

Mătușa Anicuță a avut o viață grea, dusă cu stoicism, crescându-și copiii (pe Tavi și Olimpia) singură. Avea o bunătate rară, iubea oamenii și, mai ales, pe nepoții ei, care-i erau dragi ca lumina ochilor, inclusiv, mai târziu, pe copiii noștri. A crescut-o și a educat-o frumos pe Felicia (Pia), fiica Olimpiei. Credincioasă fiind, a ținut să așeze, peste drum de casa ei, la margine de drum, un crucifix, înconjurat mereu de flori.

Mătușa Floarea s-a stabilit, după căsătoria cu Ilarie Fișcă, originar din satul Roșiori (născut în Sâiacob), la Luduș. O știu doar bolnavă pe pat. O vizitam din când în când, când Mama mă ducea și pe mine la Luduș. Olimpia mi-a spus că și-a immortalizat lunga ei suferință în versuri, caietul a ajuns la un moment dat prin Nandra, dar apoi s-a pierdut.

Ilie a fost pe front și a murit acasă, de TBC, boală dobândită în război. În amintirea lui, eu port numele său. O ciudată coincidență am descoperit în arhivele Primăriei din Bichiș: unchiul meu se născuse în aceeași zi și lună (18 februarie) cu mine, la o distanță de 34 de ani! Din păcate, știm prea puține lucruri despre el, despre participarea lui la Al Doilea Război Mondial. Din fericire, se păstrează câteva fotografii cu el.

Biserica mea din copilărie

Istoria bisericii din Nandra a fost îndelungată, cu frământări și momente de înflorire, cu strămutări în alt loc din sat, recuperată în întregime fiind numai clopotnița, învechită și ea. Pe vremea copilăriei mele, șinu²²⁹ Uănu a făcut o donație de 800 de lei (sumă foarte mare pe atunci), pentru a se acoperi clopotnița cu tablă zincată. O bucată de tablă, pusă pe clopotniță, marca această donație, scrisul fiind în prezent șters. A fost un eveniment important în viața satului și un act de laudă.

În spate se afla, când eram eu mic, Casa Parohială, care a mai durat o vreme, fiind transformată în „coperativă” (sic!), adică în prăvălie. Știu asta pentru că acolo mă trimitea Mama după mici cumpărături, în contul

²²⁹ *șin* – fin (pronunție locală).

ouălor de găină pe care le duceam. Vânzător era nenea Luțu, tatăl fostului meu coleg de școală, Ilie Cosma. El avea un fel de cerc metalic, prin care verifica mărimea ouălor: dacă oul trecea prin cerc, valora 70 de bani, dacă nu trecea – 90 de bani. Uneori mai spărgea câte un ou într-o farfurie, să vadă dacă nu ducem ouă clocite.

Între „Coperativă” și Căminul Cultural era locul nostru de joacă, al copiilor.

Ai mei nu mergeau duminică de duminică la biserică sau nu rețin eu acest lucru. În mod sigur, Tata, ca Ștefan a Petrei al lui Creangă, spunea că „biserica-i în inima omului”. În același spirit, nu prea ținea posturile, spunând că nu-i păcat ce bagi în gură, ci ceea ce scoți pe ea.

Desigur că mergeam de Paști și de Crăciun, poate și la alte sărbători religioase importante. Primii intrau în biserică bărbații, apoi femeile. (Știu că mișcările feministe protestează împotriva acestei tradiții, dar așa era datina. Celebra scriitoare Isabel Allende, cu care am făcut un interviu după călătoria noastră în Chile, spunea că de aceea nu crede în nicio religie, pentru că toate religiile au fost create de bărbați!). Ca în toate bisericile ortodoxe, femeile se așezau în partea dreaptă, cum se intra în biserică, pe o ușă laterală, respectiv în stânga, dacă stăteai cu fața la altar, iar bărbații în partea dreaptă. Desigur, în fundul bisericii stăteau tinerii, de regulă în picioare, fiindcă în spate nu erau bănci. De acolo, vedeam mișcările preotului, ale țârcovnicului, dar mai ales gogâlca lui Boldea, din ceafă, de mărimea unui ou de găină. Țârcovnic era Partenie, socrul nanei Viorica lu' Pătru, care mi se părea „urâcios”, după modul în care se comporta cu mine, când Mama mă trimitea acasă la nana Viorica, după un pic de poprică, aluat (= drojdie) sau alte mărunțișuri.

Desigur că nu înțelegeam nimic din slujbă și o întrebam mereu pe Mama când spune popa „povestea”, pentru că știam că aceasta era pe la sfârșitul Sfintei Liturghii, final pe care mi-l doream cât mai aproape, iar când popa spunea „Cei chemați ieșiți!”, știam că nu mai e mult până la terminarea slujbei.

Preotul Iacobescu își începea „povestea” cu formula „Iubiții mei fii sufletești”, pe care nu o înțelegeam și mă întrebam cum poate avea popa atâția copii, atâția fii, practic toți oamenii din biserică! Iar când preotul spunea „Cu plecăciune, drepti, să ascultăm Sfânta Evanghelie!”, trebuia să ne punem în genunchi. Cei mari îngenuncheau doar cu un picior, pe care și-l puneau pe batista din buzunar, întinsă pe dușumeaua bisericii, ca să nu își murdărească pantalonii de praf, care erau mai importanți decât igiena personală!

Țin minte că mă uimea forma veche a perfectului compus a verbului *a se amări*, din Predica de Paști a Sfântului Ioan Gură de Aur: „Amărātu-s-a, că s-a stricat. Amărātu-s-a, că s-a batjocorit. Amărātu-s-a, că s-a omorât. Amărātu-s-a, că s-a surpat. Amărātu-s-a, că s-a legat”. Aveam, pe vremea aceea, câteva expresii neînțelese, cea mai incitantă fiind „cataeste”, așa cum îmi suna mie în urechi sintagma „că a Ta este”, din rugăciunea *Tatăl Nostru*. (Aceeși enigmă a avut-o Doina, în copilărie!)

Dar mai mult decât forma inversă a verbului sau de celelalte „mistere” lingvistice ale predicii, am fost șocat într-o duminică de altceva. În timp ce popa trecea prin culoarul dintre femei și bărbați, cu cădelnița în mână (multe femei, mai ales cele în vârstă, străduindu-se să îi atingă odăjdiile), i-am văzut, de sub anterior, pantofii! Dacă noi, copiii, eram meru amenințați că popa ne poate tăia limba pentru diverse greșeli făcute (mie, de pildă, pentru că mai spuneam „rușâni”), credeam că popa este o ființă suprapământeană; or, iată că el avea pantofi, ca toți oamenii!

Un fel de test pentru toți, dar mai ales pentru femei, era drumul de la icoana din fața altarului, pe care o sărutam la intrarea în biserică, până la locul nostru din sală. Femeile mai ales erau atente la îmbrăcămintea fiecăruia, la ținută, la gestică, încât nu cred că mai ascultau în acele momente ce zice popa. Eu eram prelucrat de Mama, încă de acasă, să nu mă duc cu capul plecat, ci să merg mai „cătăneț”, lucru greu de respectat, mai ales la Paști, când pantofii noi mă strângeau, iar hainele, dacă erau și ele noi, nu se pliau încă pe trupul meu.

Am uitat să spun că preotul Iacobescu venea la Nandra, de Paști, după ce termina slujba de înviere la Așintiș, adică în jurul orei 6 dimineața.

Mulți ani, până am venit la Cluj și am mai asistat la câte-o slujbă de Paști, mi-am dat seama că slujba de Înviere are loc la miezul-noptii. Și mai mare nedumerire mi-o provoca noua formulă de salut dintre oameni: „Hristos a-nviat!” și „Adevărat a-nviat!”, pe care nu o învățaserăm la școala din regimul comunist.

(Dar apropo de această formulă sacră, am descoperit, cercetând istoria presei, o poezie publicată în revista *Flacăra* (an II, nr. 17 (68), 30 aprilie 1949, p. 5), intitulată *1 Mai* și avându-l ca autor pe poetul Vornic Basarabeanu. Citite de jos în sus, inițialele unui grupaj de versuri reproduc formula pascală *Hristos a înviat!* (în 1949, sărbătoarea de Paști a coincis cu ziua de 1 Mai muncitoresc!).

E adevărat că în *Flacăra* poemul publicat este mult mai lung, versurile în cauză fiind din prima parte a poemului (care mai are și o abatere de la regula acrostihului, două măsuri de precauție, luate de autor pentru a se apăra de o eventuală delațiune). După afirmația lui Marian Popa, poetul Vornic Basarabeanu „divulgă acrostihul lui Dan Deșliu, simplu delator sau doar comunist intransigent”, autorul versurilor ajungând astfel la închisoare²³⁰.

Ce veau să spun, în concluzie, este că, în plin regim comunist, biserica și-a urmat rânduielile ei și nimeni nu a avut de suferit din cauza aceasta, cel puțin dintre cei din satul meu natal. Deși regimul comunist se proclama ateist, el nu a distrus Biserica, așa cum s-a întâmplat în țara din care a fost importat, URSS, unde s-au dărâmat efectiv biserici și mănăstiri sau au fost batjocorite altele, prin transformarea lor în grajduri. Explicația poate fi dată de faptul că liderii comuniști din România au înțeles ce influență uriașă are Biserica în societate și au preferat să facă din instituția acesteia *un aliat* (care propovăduia, dincolo de dogma religioasă, supunerea față de autorități, respectarea legilor etc.), nu *un adversar*.

²³⁰ Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*. Vol. I. 23 august 1944 – 22 decembrie 1989. Versiune revizuită și augmentată, Editura Semne, București, 2009, p. 133.

Amintiri din „frageda-mi pruncie”

Amintiri din „fragedă pruncie”? Astea sunt, practic, primele noastre amintiri! Cele dintâi amintiri se leagă de Bunica Maria, din partea Mamei, care locuia cu noi. Aceste amintiri sunt primele reținute, pentru că atunci trăiam mai mult în compania Bunicii, decât a părinților, care plecau la hotar dimineața și se întorceau seara. Probabil că eram un copil mai neastâmpărat, care spunea frecvent „rușâni” față de cei care treceau pe drum (nu-mi dau seama de unde învățasem asemenea cuvinte rușinoase, pentru că, locuind la marginea dinspre hotar a satului, trăiam destul de izolat față de alți copii, cu excepția duminicilor, când mergeam obligatoriu „în sat”. Probabil că acolo voi fi aflat cuvintele care exprimau „rușâni”. După mulți ani, Olimpia mi-a dat un detaliu interesant: Emil a lu’ Șmecheru, care era adolescent și, de câte ori trecea pe la poarta noastră, iar eu eram în drum, zicea: „Zâ, mă, p... ulă, p... ulă, p... ulă!”. Fără să știu ce înseamnă aceste cuvinte, le transmiteam la rândul meu celor care treceau pe drum, le repetam așadar de multe ori, în pofida amenințării Bunicii, că „popa taie limba la copiii care spun rușâni”). În orice caz, știu că Bunica, oarecum disperată, spunea mereu: „Doamne, ori dă-i minte, ori ie-l!”, lucru care, repetat, a ajuns să îl enerveze pe Tata, care i-a atras atenția Bunicii, prin intermediul Mamei, „să nu-i mai blastăme copilul”.

A doua amintire este legată de moartea Bunicii, eveniment petrecut când eu aveam patru ani. Culmea este că nu-mi amintesc nimic din momentul morții și al ritualului de înmormântare, deși locuiam cu Bunica în aceeași cameră. Îmi aduc aminte doar de momentul în care Partenuca, o rudă de-a noastră, a pus capacul sicriului (făcut probabil tot de el, fiindcă era și meșter tâmplar) și l-a prins în cuie, iar eu nu înțelegeam de ce unchiu’ Partenuca „bate cuie în burta bunicii”.

Mai rețin că îmi plăceau foarte mult prunele (toată viața am fost mare amator de fructe), iar Mama îmi interzicea să le mănânc în exces, „ca să nu mă doară foalele”. Mai mult, nu aveam voie să le consum „pe inima goală” (*inimă* având aici sensul de stomac, cum scrie și Iorgu Iordan în

Memoriile sale). Evident că nu țineam cont de acest pericol, încât seara, când Tata se întorcea de la lucru, iar eu eram reclamat că iarăși am mâncat multe prune, îl făceam pe Tata, din judecător, avocat: „No (s)puuune, Ticule, am mâncaat?” Iar drept răspuns, Tata mă lua în brațe, ceea ce însemna solidarizarea lui cu mine.

În fine, cred că tot din „fragedă pruncie” datează și pasiunea mea pentru colecționarea ouălor de păsări. Dacă în cazul țârcilor această pasiune era oarecum justificată, Tata însuși stricând cuiburile prădătoarelor, care furau ouăle din cuibare sau chiar puișorii de găină (ele aveau, conform tradiției, și un rol pozitiv, ca să spun așa: în cazul în care cârâiau în fața casei, era un semn că vom avea musafiri!). Stricând cuiburile făcute în prunii sau nucii din grădină sau adunând ouăle nevinovatelelor vrăbii, care își făceau cuib la streășina casei, ale porumbeilor, dar mai ales ale bietelor ciocârlii, potârnică și alte păsări de câmp, ale căror ouă Mama mi le aducea primăvara, când mergea la plivitul grâului (operațiune de stârpire a „polonyidei” = polomidei, cu ajutorul unui băț în care era înfiptă o bucată de tablă, din care se decupa litera V, pentru a ușura tăierea buruienii din rădăcină) mi se pare acum că dovedeam o oarecare cruzime. Repet, nu-mi înțeleg acum această pornire nemiloasă față de nevinovatele păsări. Citind, mult mai târziu, romanul *Luntrea lui Caron*, am văzut că și copilul Lucian Blaga avea pasiunea colecționării ouălor de păsări, fapt care m-a consolat puțin!

Viața la țară

Spre deosebire de Siliștea-Gumești, satul lui Marin Preda, unde timpul „nu mai avea răbdare cu oamenii”, în Nandra viața și-a urmat cursul normal. Într-o perioadă în care România era bântuită de mari probleme economice, politice și sociale (prezența Armatei Roșii, datoriile de război, cotele obligatorii, naționalizarea mijloacelor de producție, cooperativizarea agriculturii, cu dramele ei, existența închisorilor politice

și a lagărelor de exterminare, abuzurile Securității etc.), satul Nandra părea în afara istoriei, retras și izolat.

Îmi amintesc foarte vag discuțiile dintre Mama și Tata pe tema intrării în GAC (Gospodăria Agricolă Colectivă), respectiv a refuzului unui singur năndrean – Filonu lu' Boldea – de a intra în GAC. Nu știu să fi fost amenințat sau torturat, în ciuda faptului că de comună răspundea un cunoscut activist de partid, Farkas, atâta doar că i-au schimbat terenul avut, i l-au comasat, poate i-au dat un teren de calitate inferioară, dar altceva nu a pățit.

În 1962, când s-a încheiat cooperativizarea, eu aveam 7 ani și îmi amintesc cum treceau oamenii spre hotar, dimineața, femei și bărbați deopotrivă. Se formaseră două echipe, două brigăzi, una condusă de Aurel Brudan, alta de Mircea Brudan, țărani mai tineri și mai răsăriți. Lucrul în comun nu a durat foarte mult, probabil că nu a fost eficient, astfel că, în scurt timp, totul s-a împățit pe brațe de muncă: prășitul, recoltatul, cositul etc. O mare parcelă de porumb, de pildă, care trebuia săpată, era împărțită pe familii, la început în ordinea de pe uliță, ceea ce a creat unele nemulțumiri (noi, de pildă, locuind la marginea satului, primeam mereu prima parcelă, cu inconvenientele de rigoare, astfel că ulterior s-a optat pentru tragerea la sorți). Parcelele erau marcate cu țaruși, ciopliți la capăt, pe care se scria, cu creion chimic, numele posesorului. La fel s-a întâmplat cu suprafețele cultivate cu sfeclă de zahăr, cartofi, tutun etc.

Pentru biata Mamă, parcelarea terenurilor cultivate a fost o povară, pentru că în anii aceia Tata și-a căutat de lucru în altă parte, iar la un moment dat s-a dus la o școală CFR, partea lui urmând să o lucreze tot Mama. Eu eram deja elev de liceu, puteam fi folosit la muncile câmpului, dar numai când nu eram la școală. Iar munca la câmp mă plictisea de moarte. Mama săpa, de pildă, două rânduri, iar eu unul, fiind mereu în urma ei, pretextând că eu fac muncă de calitate. Mama mă sfătuia să mai acopăr buruiana de la rădăcina plantelor cu pământ, ca să aibă „reveneală”²³¹, dar sfatul era inutil, eu nu ieșeam din ritmul meu.

²³¹ *reveneala* – (reg.) umezeală, jilăveală din pământ sau din atmosferă.

La cosit. Nici strânsul fânului nu mă prea încânta, mai ales dacă se întâmpla să fie zi de duminică. Brazdele rezultând din cosit trebuiau întoarse înainte, pentru o uscarea uniformă (dacă ploaia peste brazdele deja uscate, acestea trebuiau iarăși întoarse). După ce strângeam brazdele sub formă de coarde (ocazie pentru o uscarea suplimentară), treceam la operațiunea următoare, boghitul acestora, în boghiuri²³².

Fiecare țăran cooperatator trebuia să facă trei boghiuri, două pentru CAP și unul pentru el însuși. Cele trei boghiuri nu se făceau, evident, egale, în cel ales pentru sine se punea fânul cel mai bun, de multe ori oamenii urcându-se pe el și călcându-l, pentru a intra cât mai mult fân în același volum. Îți trebuia o anumită îndemânare ca să faci o căpiță ca lumea, să nu se răstoarne la cea mai mica adiere de vânt, iar căpițele trebuiau apoi bătute cu furca la bază, ca să nu rămână fân în afara circumferinței acestora, care s-ar fi deteriorat în urma ploilor.

La sfârșitul boghitului, terenul trebuia și greblat, pentru că altfel „e lucru țigănesc”, zicea Tata, iar nutrețul rezultat prin greblare era pus pe vârful căpițelor.

La un moment dat, a venit în comună un nou inginer agricol, Pantea îl chema, care, dându-și seama că țăranii fac mișmașuri cu boghiurile, a recurs la o soluție inedită, care l-a făcut celebru în sat: din cele trei căpițe, care trebuiau duse la CAP, două erau însemnate cu var, astfel că omul nu mai putea alege căpița după bunul său plac, fiind obligați să facă trei căpițe egale, pentru că nu se știa care va reveni omului. Toamna, la strânsul otăvii, țăranii mai puneau în căpițe și buruieni, ca să crească volumul căpiței, spunând celor care îi vedeau „Las’, că la Pantea mere și așa!”

Dacă aș fi fost romancier, l-aș fi făcut pe Pantea personaj de roman. Oricum, a devenit „nemuritor” pentru mine, fiindcă îl pomeneam destul de des și la Cluj. (De câțiva ani ne-am făcut o casă lângă Cluj, unde avem o grădină destul de mare, care trebuie permanent îngrijită și întreținută. Deși am convenit cu Doina să nu devenim „robii grădinii”, ci să facem strictul

²³² boghi, s.n. – căpiță

necesar sau să plătim pe cineva să ne ajute, Doina nu prea este de acord, pe motivul că „nimeni nu-ți face o treabă așa de bine, cum o faci tu, pentru tine”. Eu îi dau replica din copilărie: „Lasă, dragă, că merge și ca la Pantea!”)

Secerișul. Un eveniment important din viața satului era secerișul. Am prins puțini ani de seceriș clasic, pentru că au apărut destul de repede „combainele”. Tata își punea coardă la coasă, iar brazda de spice se cosea invers decât la iarbă, pentru ca spicele tăiate să se sprijine pe cele rămase în picioare, care erau adunate de Mama sau, mă rog, de altcineva. Un braț de spice forma un snop, care se lega fie cu spice smulse, bătute de pământ, să nu rămână pământ pe rădăcini, fie cu tulpini de cicoare, care creștea din abundență pe marginea drumului. Eu cam asta făceam, dacă se nimerea să particip la seceriș. Apoi snopii erau clădiți în jumătăți, sub formă de cruce, cu spicele înăuntru, pentru a fi ferite de ploaie. Ei nu se duceau la arie în aceeași zi, se lăsau câteva zile pe câmp, pentru a se usca buruienile rămase în ei, care ar fi împiedicat îmblătitul de calitate.

Problema se complica puțin în cazul în care veneau ploile verii. Snopii trebuiau luați din jumătăți și lăsați la soare, apoi acestea se reclădeau și numai după aceea erau încărcăți în care și duși la arie. Ne putem imagina cât grâu se pierdea cu aceste operațiuni.

La încheierea secerișului, când oamenii se întorceau din hotar, se venea cu o cunună de spice, dar nu dețin multe detalii aici.

Snopii erau aduși cu carele la arie. Aria a fost la un moment dat în continit, lângă noi, dincolo de Podu' lu' Loți, iar în ultimii ani s-a stabilit în curtea CAP-ului. Îmblătitul se făcea cu o batoză și cu un tractor care aparținuseră familiei Trif Șofron. Mecanicul acestora era Șofron, ironizat de năndreni, pentru că la fiecare eveniment povestit, preciza anul. Ce păcat că n-am știut profita de existența acestui om, care știa o mulțime de lucruri din istoria satului meu!

Deasupra batozei era un „băgător”, care slobozea snopii în gura batozei, snopi ale căror legături erau tăiate, cu secera, de către o femeie din sat. Paiele care rezultau din batoză erau duse cu ajutorul unui elevator la o claie de paie din apropiere, dar pleava care se separa de paie era greblată de o altă femeie și depozitată în alt loc, ea folosindu-se ca așternut la animale.

Femeia care trăgea pleava din spatele batozei era ca un morar plin de făină, din cauza prafului. Nu știu să fi fost îmbolnăviri din această cauză și nici accidente de batoză. În față, unul sau doi bărbați umpleau sacii cu boabele de grâu, care urmau să fie treierate și vânturate, înainte de a se duce la moară. Nu știu cât grâu primeau țăranii cooperatori. La mascarada de proces care i s-a intentat, Ceaușescu a spus că, în ultima vreme, „pentru prima dată cooperatorii au primit câte 200 de kg de grâu pe persoană – nu pe familie! – și mai aveau dreptul încă să mai primească”. Cred că o fi primit și mai înainte, dar ce primeau nu era suficient. Odată, Tata m-a rugat să mă duc cu mașina la târg, să cumpărăm un sac sau doi de grâu. Ne-am dus în târg, dar nimeni nu avea acolo grâu de vândut, pentru că nu era voie așa ceva. Ne-am dus acasă la o femeie și așa am putut să cumpărăm câteva feldere de grâu.

Covată (vas de lemn, făcut din trunchiul unui copac), în care se frământa pâinea.

Cu porumbul era mai simplu, pentru că aveam cultivat și în grădină, ne mai luam de la CAP câte o dâgmaie²³³ sau două, de câte ori mergeam la cules.

²³³ *dâgmaie*, s.f. – (în Transilvania) săculeț de 2-3 kg, în special pentru cereale.

Apropo de luatul din averea CAP-ului. Practic omul „fura” din propria sa trudă și cred că asta s-a întâmplat peste tot în România, poate chiar cu voie de la stăpânire. Îmi plăcea să le povestesc studenților un caz real. Un țăran este trimis în judecată, fiindcă a fost prins furând un sac de porumb. Omul și-a angajat un avocat, care l-a ajutat să câștige procesul și să fie declarat nevinovat. În ziarul din județul respectiv, apăruse o știre că în satul sau comuna cutare se terminase recoltatul porumbului la o anumită dată, iar țăranul a fost prins furând *după* această dată menționată în articol, lucru imposibil și illogic. Cum presa controlată de partid nu putea fi acuzată de minciună și manipulare, țăranul a scăpat nevinovat.

În perioada de care îmi amintesc, statul obliga fiecare familie de țărani să contracteze un porc, care trebuia să aibă minimum 100 de kg. În contul acestei obligații, CAP-ul oferea un lot de pământ, cultivat cu porumb. În anii '80, odată cu ambiția lui Ceaușescu de a se plăti toate datoriile externe ale României, când criza alimentară s-a agravat, mulți cetățeni din orașele mai mici își improvizară mici cotețe pe la marginea cartierului, unde țineau câte un porc. Mulți hrăneau acești porci și cu pâine, iar când pâinea s-a raționalizat, ca să nu moară porcii de foame, au folosit biscuiți! La țară, porcul era mai ușor de crescut, pentru că se puteau hrăni și cu urzici, trifoi, știr, lobode, bostani, în combinație cu făină sau tărâțe. Se zicea că cel mai bine se îngrașă porcul cu porumb boabe.

În orice caz, de când mă știu, noi am tăiat porc în fiecare an, după Revoluție părinții mei crescând anual câte doi porci (unul pentru noi, altul pentru ei și Nicușor). Purceii erau procurați din târgul de la Luduș, de la cineva din sat sau erau păstrați de la vreo scroafă pe care o aveam, ai cărei purcei îi vindeam la Ocne (Ocna Mureș). Dacă trecea iarna fără să fi avut purcei, Tata cumpăra primăvara purcei mai mari, șoldani, care depășeau suta de kg până la Crăciun. Cu cât slănina porcului era mai groasă, cu atât situația familiei respective era mai bună, iar lățimea slăninii se evalua primăvara și vara, la câmp, când aceasta era un aliment de bază.

Tăiatul porcului era un eveniment important în familie. De regulă, în ziua aceea nu mă duceam la școală, mai ales că aveam o treabă

„antamată” an de an: să îi torn apă mătușii Anicuța, care spăla intestinele pentru cârnaț și cârtaboș, ca și vezica, pe care eu o umflam cu o trestie (sau cu o țevă de la războiul de țesut), pentru chișcă²³⁴. Chișca o mânca doar Tata. Aveam să aflu că la oraș se făcea și „sângerete”!

Junghiatul porcului era un moment greu pentru mine. Operațiunea debuta cu venirea unui vecin, care să ne ajute să ținem porcul. Sticla de țuică era obligatoriu să existe, mai ales dacă afară era frig. Apoi Tata intra în coteț cu două sfori, pe care le lega de piciorul drept din față și de cel stâng din spate, fiind astfel scos din coteț și adus până la locul de tăiere, în fața casei sau chiar în drum. Dacă spuneam că îmi este milă (și îmi era milă de bietul porc!), eram îndemnat de măcelar (rol asumat de obicei de tetea Tavi, apoi de altcineva din sat) să plec de acolo, pentru că porcul nu poate muri, ceea ce și făceam.

În *Viața ca o pradă*, Marin Preda spune că și după ce și-a părăsit satul natal, a continuat să taie porc de Crăciun și avea totdeauna pretenția ca, înainte de înjunghiere, porcul să guițe puternic, pentru a afla toți vecinii că el taie porcul și pentru a-i invita astfel la pomana porcului.

Pentru mine spectaculoasă era bobotaia, porcul pârându-se cu paie, abia mai târziu inventându-se pârlițoarea cu lemne și curent electric. Imediat ce porcul era pârliț, puteam să cer o bucată de ureche sau chiar de codiță, marile delicatese ale porcului.

Masa de prânz („pomana porcului”) era obligatorie, cu mămăligă și murături tocmai atunci scoase din borcanul pus în toamnă, respectiv cu o cantă de vin, adus din pivniță. Uneori urma și cina porcului, la care se chema o familie înrudită sau prieteni apropiați. Nu știam atunci de analiza cărnii la un laborator, pesta porcină încă nu apăruse sau nu știam noi că există așa ceva.

Pomana porcului și cina erau precedate de rugăciunea *Tatăl Nostru*, spusă cu voce tare de Tata, după care urma urarea: „Să-l mâncați sănătoși!” Deși ar fi trebuit să spunem rugăciunea după Tata, eu o spuneam

²³⁴ *chișcă*, s. f. – (reg.) caltabos făcut din stomacul sau din intestinele porcului, umplute cu carne tocată sau păsat.

în gând, mai repede, îmi făceam semnul crucii automat, cu gândul la bunătățile din laboșul de pe cuptor.

Carnea rezultată din porc era ținută o perioadă în saramură, apoi era urcată pentru afumat în podul casei, operațiune care mi s-a părut totdeauna riscantă, pentru că pe horn mai apăreau și scânteii, care puteau aprinde casa. Oare când casele erau acoperite cu paie, tot așa se proceda? Târziu de tot, Tata a construit o afumătoare din cărămidă, unde carnea se putea manipula ușor și se putea păstra până primăvara târziu.

Cum de nu i-a venit țaranului mai devreme această idee – construirea unei afumători în curtea casei? Văd că și în Moldova era la fel, căci Creangă spune în *Amintirile* sale: „Lemne la trunchi sunt; slănină și făină în pod este de-avalma.” Nu l-am întrebat pe Tata de ce nu a făcut mai repede această afumătoare, care nu preusupunea cine știe ce costuri, dar știu răspunsul: „Mă copile, așa era atunci!” Un răspuns standard, pe care mi-l dădea la orice nedumerire de-a mea, privind lipsa de logică a unor lucruri, inclusiv la mirarea mea că tinerii familiei dormeau în poiată, înghesuiți, în acele mirosuri, care greu ieșeau apoi din piele și haine.

Alături de săpatul cucuruzului, culesul acestuia și tăiatul tuleilor și legarea acestora în jupi, ai mei mai aveau parcele semănate cu sfeclă de zahăr („nachi”), cartofi, țabac și cânepă.

Sfecla de zahăr trebuia mai întâi rărită, apoi săpată de două ori, iar în final scoasă. Scosul era o operațiune grea, pentru că trebuia scoasă fiecare bucată cu o furcă specială, tăiate frunzele cu secerea, făcute grămezi și acoperite cu frunze, apoi încărcată în camioanele armatei și dusă la Luduș, unde era o fabrică de zahăr, construită de francezi, care mai funcționează și astăzi. Uneori ne apuca zăpada cu sfecla nescosă, ceea ce îngreuna munca, pentru că trebuia să ții într-o mână sfecla plină de zăpadă înghețată, iar cu alta să îi tai frunzele. De regulă, plata pentru aceste operațiuni se făcea în natură, iar uneori o familie putea primi chiar și un sac de zahăr, care ne ajungea pe un an întreg sau chiar mai mult. De multe ori, probabil când recolta era bună și sfecla nu mai încăpea în curtea fabricii de zahăr, ea se depozita în grămezi lungi, la Podul Cecălăcii.

Femei pregătind răsadurile de tutun. Se recunosc: Milia lu' Liușu și Viorica lu' Mircea.
(Colecția Angela Gherman)

Tăbacul se cultiva uneori obligatoriu, în sesul că fiecare familie trebuia să planteze o anumită suprafață cu tutun. Uneori ai mei îl puneau în grădina noastră, pentru a fi mai ușor la prelucrat. De câteva ori pe an, se rupeau frunzele imense, care trebuiau apoi înșirate pe sârmă, pe care o primeam de la CAP. Înșiratul nu se făcea oricum, ci față cu față și dos cu dos. După o zi-două, în care sforile stăteau atârinate de ceva, pălant sau sub streșina coșerului, agățate de un cui, acestea trebuiau întinse, pentru a se usca, iar tăbacul uniformizat pe sârmă. Noi întindeam sforile pe unde puteam, prin poduri cel mai adesea. Cum casa noastră nouă nu avea podul podit cu scândură (ori că nu se găsea scândură de vânzare, ori că era foarte scumpă), făceam adevărate exerciții de acrobație, ca să legăm sforile de căpriori. În timpul iernii, când se terminau lucrările pe câmp, începea „păpușatul” tăbacului. Tăbacul era scos de pe sârmă, sortat după culoare și mărime, și întinsă pe masă fiecare frunză. 10-15 frunze formau o „păpușă”.

Se confecționau apoi, din lemn de alun, un fel de cadre dreptunghiulare, între care se așezau păpușile între două cadre, formându-se astfel baloți, care erau duși la Luduș. Plata se făcea în funcție de cantitatea și calitatea materialului. Nu știu de ce, în timpul păpușatului, Tata fredona melodia „De la București la vale/ Toți țiganii-au difuzoare/ Difuzoru-i pe perete/ Și țiganii mor de sete!” Poate era un cântec de propagandă, nu știu, la noi în sat nu au existat difuzoare, abia la internatul din Luduș am văzut așa ceva.

Prelucrarea cânepii. Mă consider un om norocos, și pentru faptul că fac parte din ultima generație din România, care a mai prins cultivarea și prelucrarea cânepii, pentru a face pânza necesară nevoilor familiei. Poate războaie de țesut să mai existe prin zonele tradiționale, dar cânepă nu cred că se mai cultivă pe undeva în scopul de odinioară. La Luduș, lângă fabrica de zahăr, era o mare topitorie de cânepă, care producea un miros înțepător, pe care îl simțeam ori de câte ori luam de la autogară autobusul, pentru a merge la Nandra. Se subînțelege că acolo nu mai este acum nimic din topitoria de odinioară, cu stoguri uriașe, cum nu văzusem nici la Nandra, formate din mănușile de cânepă, care urma să fie prelucrată.

N-am lucrat efectiv la cânepă, eram prea mic, dar îmi amintesc că mi-am însoțit părinții la terenul unde aveam locul de cânepă (numit „cânepiște”). Ajunsă la maturitate, cânepa era smulsă sau tăiată și legată mănuși (mănunchiuri), apoi lăsată câteva zile, sub formă de capre (mănunchiurile sprijinite unele de altele, asemeni unui acoperiș), să se usuce.

După aceea, cânepa se ducea la „topit”. Uneori, Tata făcea un tău în vale, iar când apa avea un anumit nivel, fixa cânepa în apă, cu ajutorul unor pocumbi înfiți în malul lacului format ad-hoc. Cei care aveau posibilitatea, o duceau la Luduș, la Mureș. Părinții nu m-au dus niciodată acolo, probabil de teamă să nu mă înec. Mureșul prezenta avantajul că era o apă curgătoare, mare, unde cânepa se putea topi în voie, apoi se spăla în apa curată a râului. După o anumită perioadă (10-15 zile, în funcție de temperatura apei), cânepa era considerată topită, ceea ce însemna desprinderea fibrei de pe partea lemnoasă a tulpinii. Cânepa (care avea deja culoarea albă) se usca obligatoriu la soare (mama o rezema, în drum, să

aibă permanent soare, de pălantul curții), după care aceasta se melița, cu ajutorul meliței (adică se zdrobea și curăța fibra de partea lemnoasă). Să nu uit să spun că Mihai Beniuc are o poezie faimoasă, *Melița*, o metaforă a războiului, în cazul poeziei, inspirată, iată, de acel obiect.

După operația de melițare, se folosea un pieptene special, obținându-se astfel fuiorul și călții (care se mai folosesc și azi la înfiletările folosite în instalațiile de apă, călții având avantajul că ermetizează filetul tuburilor prin care circulă apa, având proprietatea de a se umfla). Fuiorul putea ajunge și la

Melița cu care erau zdrobite tulpinile de cânepă, după ce aceasta fusese „topită”. Sursa: Internet

1-1,5 metri lungime. Acesta se peria din nou și se făcea caier, din care femeile torceau și obțineau firul dorit, mai subțire sau mai gros, în funcție de scop. După tors, firele de fuior erau transformate în jureghe (mănunchiuri de fire), cu ajutorul unui rășchitor (unealtă pe care se deapănă firele de pe fus sau ghem). Jureghile astfel obținute se înălbeau în apă și leșie, se băteau cu maiul și se puneau apoi pe vârtelnițe, pentru a se face din nou gheme, care se foloseau la războiul de țesut. Am prins în casă războiul de țesut, iarna, evident, când nu existau lucrări agricole pe câmp. Mama țesea acum doar chindeie, fețe de masă, merindări, dar mai ales preșuri, făcute din hainele rupte și uzate. Mai avem în casă un prosop țesut de Mama, dar și mai multe preșuri, puse în cabana de la Cluj, cu clasică țesătură în brăduleț. Eu o ajutam pe Mama la țesut, încercându-i, la sucală, țevile pe care le punea în suveica războiului. Doamne, ce lung era drumul de la firul de cânepă la produsul finit! Iar operațiunea aceasta s-a făcut mii de ani, până au apărut războaiele moderne de țesut, care au scos din uz

meșteșugul amintit. Tânăra generație mai poate vedea doar pe la muzeele etnografice un război de țesut manual.

Creșterea oilor. Cred că fiecare om din Nandra avea cel puțin zece oi. Nu știu dacă, la cooperativizare, au trebuit predate și oile sau doar vacile, caii și atelajele. Cert este că, de când mă știu, oile făceau parte din viața noastră. Numărul lor creștea an de an, astfel încât la un moment dat am ajuns la numărul de 40 de oi, cel mai mare număr din sat. Câștigurile după oi erau multiple, deși se obțineau cu mari eforturi. În primul rând, era laptele transformat în caș, apoi lâna și pieile (care aveau cândva mare căutare; acum și lâna, și pielile se aruncă, pentru că nu le mai vrea nimeni), ca să nu mai vorbesc de mieii care se vindeau la prețuri bune.

Pentru mine, bucuria cea mai mare o constituiau mieii. Când se năștea primul miel, era un adevărat eveniment. Îl aduceam în casă și mă jucam cu el. Îi făceam imediat un cănac din lână toarsă, colorată, după care îl duceam la mămica lui, amândoi bucurându-se de reîntâlnire. Când mieii erau mai mulți, ieșeau din strungă și se jucau ca niște copii nevinovați și năzdrăvani. Nu știu cum s-a întâmplat, că în familie nu se consuma carnea de miel, ceea ce ne scutea de momentul sacrificării bietului animal. Abia mai târziu, după ce m-am mutat la Cluj, am înțeles că pe masa de Paști musai să fie și friptură de miel.

Când eram la Cluj, Mama ne dădea telefon și ne spunea câți mieii avem, pentru că nașterea unui miel sau vițel constituia într-adevăr un eveniment pentru familie. Îmi amintesc că un memorialist al Primului Război Mondial spune cum a întrebat pe un țăran ce semnificație are pentru el ziua de 15 august

Desagi făcuți din pânză țesută, în care oamenii își puneau produsele, pe care le vindeau la târg.

1916, când România a intrat în război. După o clipă de gândire, a cerut voie să vadă ce își notase pe răbojul casei, în ziua respectivă. A revenit și a răspuns stupefiant: „Ziua de 15 august are pentru mine o mare semnificație, pentru că atunci mi-a fâtat vaca!”

Oile se dădeau în turmă în funcție de data stabilită în „contractul” cu ciobanul. Putea fi de Paști sau mai devreme. De când mă știu, cioban pe ulița noastră era Iancsi-bacsi, un ungur din Bichiș. Poate într-un an sau doi să fi fost și baciul Matei din Gâmbuț, dar Iancsi-bacsi era ciobanul nostru tradițional. La început, cam timp de o săptămână, seara, la revenirea turmei în sat, alegerea oilor era o problemă, până ce acestea se obișnuiau cu locul lor de înoptat și se alegeau singure. Era totdeauna nevoie de două persoane pentru această operațiune: cineva să stea în fața turmei, iar altcineva să aleagă oile. De fiecare dată eram uluit cum poate reține un cioban figura tuturor oilor din turma sa, fiindcă pentru mine toate erau la fel (tot așa se întâmplă cu europenii, care nu pot individualiza, de pildă, figurile asiatice. Poate și reciproca este valabilă. Când am fost în China, mulți chinezi voiau să se fotografieze cu grupul nostru, de parcă eram niște extraterestri!).

Înainte de data stabilită pentru „a se băga oile în măsură” (împreunarea oilor), avea loc suvrintatul oilor cu lapte (ciobanul trecea pe la fiecare gospodar și tunde lâna oilor din spate, pentru a fi mai ușor mulse). Deși suvrintăturile rezultate erau formate din lână amestecată cu noroi, acestea nu erau aruncate, ci puse la muiat și spălate, apoi folosite în gospodărie, împreună cu lâna de la tunsul oilor, care avea loc vara. E încă o dovadă că țăranul nu arunca nimic din ceea ce putea fi utilizat.

Înainte de măsura oilor, cineva cu o căruță din sat, trecea pe la fiecare gospodar și lua câte o poartă de la ocol, pentru a-și face strunga pe câmp. Locul pentru strungă era După Deal, la o distanță destul de mare de sat, de câțiva km. Era așezată acolo pentru ca oile să nu pască pășunea rezervată vitelor, dar pentru cei mai mulți dintre săteni, care nu aveau cai și căruță, poziția aceasta reprezenta un mare dezavantaj, pentru că trebuiau să aducă laptele cu ciubărul, pe jos, ceea ce reprezenta un efort imens. Mă nimeream de multe ori acasă, când „ne erau oile”, așa că mă duceam cu Tata după lapte, ducând înainte mâncarea ciobanului, cheagul pe care trebuie să îl punem în

Doina Rad, Ilie Rad

lapte și mâncarea pentru câini (un pumn de făină, de fapt). Mai la început, fiecare cioban avea o slugă, care dădea în strungă, mergea cu oile și făcea alte lucruri necesare la stână. În ultimii ani, fie pentru că slugile erau prea scumpe, fie pentru că nu erau de găsit, ciobanul se tomnea singur la oi, așa că cel care trebuia să meargă după lapte avea și obligația de a da în strungă, adică de a le obliga să treacă prin ușița în spatele căreia se aflau cei doi mulgători (ciobanul și încă o persoană din sat, care se angaja mulgător). Și Tata a fost mulgător de câteva ori și știu că de la o anumită femeie din sat nu mânca (gospodarii trebuiau să aducă mâncare pentru două persoane), sub pretextul că nu era suficient de curată.

Daniel Brudan, nepotul lui Brudan Aurel Neica, dă oile la muls.

(Din volumul memorialistic, în pregătire, *Viața ca un dar*)

VII. „De neamul Poruțeștilor” din Nandra

Destinul unei familii

Parafrazăm prin acest titlu cunoscuta lucrare a cronicarului Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*.

Una dintre cele mai vestite familii din Nandra (cu răspândire în toată Transilvania) a fost aceea a Poruțeștilor. După Primul Război Mondial, câțiva membri ai acestei familii au plecat în America, în valul de emigranți ardeleni, dar nu toți au rămas în Lumea Nouă, unii întorcându-se de acolo cu bani mulți, pe care i-au investit în mașini și unelte agricole (batoze, tractoare, semănători etc.). Nu s-au bucurat mult de ele, doar câteva decenii, fiindcă a venit tăvălugul regimului comunist, cu naționalizarea și cooperativizarea agriculturii, iar mașinile agricole le-au fost confiscate, proprietarii fiind trecuți la „chiaburi”. Copil fiind, am prins batoza și tractorul care o pune în funcțiune (cu o lungă curea de transmisie), care fuseseră ale lui Trif Șofron. După apariția combinelor („Gloria”), batoza a fost dezafectată, fără să știu ce s-a întâmplat cu ea și cu tractorul aferent, ambele mănuite cu dexteritate de unchiul Șofron Trif, rudă prin alianță cu Mama.

Informații interesante despre familia Poruțeștilor se găsesc într-o excelentă lucrare: Varga Attila, Amalia Bianca Poruțiu, *Oameni și locuri în inimă. Monografia Familiei Poruțiu (1640-2013). Elite, călători și frumuseți de altădată*. [Prefață de Prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române], Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014.

În această carte, se publică, pe circa 400 de pagini, *Monografia Familiei Poruțiu, întocmită de Emil Poruțiu, fost consilier la Curtea de*

Casație din Timișoara, și completată de către Emil Poruțiu a[l] lui Ștefan, profesor la Academia Militară din București.

Emil Poruțiu, cel care a început monografia, a fost avocat, magistrat apoi procuror (1880-1890), în Regatul Ungariei, consilier la Curtea de Apel Timișoara, iar după Marea Unire din 1918, consilier la Curtea de Casație Timișoara. Monografia a fost continuată de un alt Emil Poruțiu, zis a[l] lui Ștefan, fost colonel în Armata Regală Română, profesor la Academia Militară din București, Prefect de Năsăud, Prefect de Argeș și Primar al orașului Pitești. Se vede, așadar, că amândoi autorii monografiei aveau o educație superioară aleasă, ceea ce asigură multă credibilitate investigațiilor pe care le-au făcut și faptelor consemnate în monografie.

Primul Emil Poruțiu, avocatul, și-a început cercetările pe la 1880, apelând deoptrivă la documente și la tradiția orală. De la tatăl său, Ștefan Poruțiu, a aflat următoarele: „A fost în Cean (Ceanu de Câmpie, n. I.R.) un iobagiu cu numele Ioan Părău, originar din Cricău (sat care dă și numele comunei din jud. Alba, n. I.R.), acesta pe vremea unirii Bisericei Gr[eco]-Cat[olice] cu Biserica Romei a câștigat Cartea de Libertini pentru cei doi feciori, anume: Grigorie (scris Gheorghe) și Ioan, ambii preoți uniți în Ceanul-Deșert [Ceanul de Câmpie, n. I.R.].

Din preotul Ioan s-a format familia noastră din Ceanul de Câmpie. Din II Ioan s-a născut III Toma. Din Toma IV Todor. Din Todor V Ștefan, bunicul nostru. Din Ștefan iară VI Ștefan, tata nostru. Din Ștefan VII Samoilă, fratele nostru, care, în linie directă, fiu după tată, au urmat ca preoți în Ceanul-Deșert. Deci 7 generații.

Din Gligorie recte Gheorghe s-a format familia Poruțeștilor din Almașu-Mare. Din II Grigorie s-a născut III Todor, iară preot. Din Todor s-a născut IV Samoilă, poreclit Bălaurul, țăran libertin [adică țăran care se putea mișca de pe o moșie pe alta, n. I.R.]; a trăit și murit în Ceanul-Deșert. Din Samoilă s-a născut V Pavel, fost protopop în Almașul Mare. Despre Todor III spunea tatăl meu că a fost preot unit, apoi neunit, dar iară s-a întors la unire, în urmă a rămas fără parohie, a murit ca libertin în Ceanul-Deșert. Aceea că unde a fost Todor ca preot nici tatăl meu nu o știa.

Destinul unei familii

Cu aceste am schițat datele de căpetenie, referitoare la cele două familii fundamentale din Ceanu-Deșert (Ceanul de Câmpie) și Almașul-Mare. Adaug însă o întregire, că, cu prilejul când am luat informațiunile tatălui meu, a fost prezentă și o rudenie mai în vârstă decât tatăl meu, văduva Nastasia Tulbure, numită în genere lelea Nastasia Mura, care îmi zicea că, din urmașii lui Gligorie, poate chiar din copiii lui Todor, a rămas în Cean un copil orfan, cu numele Monu / Pantilimon, care deja ca și copil a părăsit locul natal și fără de a mai ști de el, s-a zărăstruit în lume/ s-a dus în lume (vorbele proprii).

După un timp de 22 de ani, când nici lelea Nastasia Mura, nici tatăl meu nu mai erau în viață, eventualitatea a adus cu sine de am aflat urma Monului cel pierdut. La anul 1902, când trupele militare austro-ungare și-au ținut manevrele de vară pe teritoriul între Cluj și Turda, un ofițer din statul-major, încvartirat la fratele Samoilă în Ceanu-Deșert, avea lângă sine un fecior de serviciu, cu numele Gheorghe Poruțiu. Numele a atras atenția fratelui și, întrebându-l despre relațiunile familiare [corect: *familiale*, n. I.R.], Gheorghe i-a răspuns că e originar din Nandra, fecior de țăran, dar de la părinții lui știe că străbunul lor, Monu, a fost preot în Nandra, s-a tras din viță proțească din Ceanul de Câmpie.

După ce luasem știrea de la fratele Samoilă, aducându-mi aminte de vorbele lelei Nastasia Mura, numaidecât m-am adresat către Dl Gheorghe Spinean, preot din Nandra. Cu data de 24 septembrie 1902, am primit răspunsul frapant că, în Nandra, se află mai multe familii de țărani cu numele Poruțiu și că toate aceste familii sunt urmașii fostului preot Monu/Pantilimon/Poruțiu, în linie directă.

În urma acestei descoperiri, aveam toată convingerea că Monu/Pantelimon/Poruțiu, fost preot în Nandra, era același Monu, copilul «zărăstruit în lume», amintit de lelea Nastasia Mura. Din ceea ce rezultă că, pe Poruțeștii din Nandra, să îi înregistrăm în cadrul familiei noastre – urmași ai lui Gligore II, ramura de la Almaș.²³⁵

²³⁵ Varga Attila, Amalia Bianca Poruțiu, *Oameni și locuri în inimă. Monografia Familiei Poruțiu (1640-2013). Elite, călători și frumuseți de altădată*. [Prefață de Prof. univ. dr.

Din această carte aflăm, așadar, sintetizând, că a existat un iobag, cu numele Ioan Părău, originar din Cricău (sat care dă și numele comunei omonime din jud. Alba, n. I.R.), care, în anul 1713, a câștigat, „pentru serviciile sale credincioase și purtarea lui blândă”, Cartea de Libertini, dată de văduva Gelei Kata, pentru cei doi feciori ai săi: Grigorie (scris Gheorghe) și Ioan, ambii fiind deja preoți uniți în Ceanul de Câmpie. De acolo, familia Poruștilor s-a răspândit în trei centre importante: Ceanul de Câmpie, Almașul Mare și Nandra – ultimul centru interesându-ne în mod special.

Din cartea citată mai aflăm și că unul dintre urmașii (mai exact spus nepoții) preotului Grigorie (fiu al iobagului Ioan Părău, așadar), pe care îl chema Monu/ Pantelimon Porușiu, a ajuns copil orfan în Ceanu de Câmpie. Plecând în lume, pentru a-și căuta un rost, „pe la anul 1750, mergând din sat în sat, s-a stabilit și angajat ca servitor la învățătorul Feșteu, din comuna Deag (localitate ce aparține acum orașului Iernut, n. I.R.). Având aplecare spre carte, lasă din când în când grija vitelor și cercetează școala, ceea ce, văzând stăpânul său, l-a trimis la școală în Blaj (pe timpul Episcopului Aron). Hirotonindu-se, a fost trimis apoi ca preot în comuna Nandra, unde a păstorit 46 de ani.”²³⁶

Am putut stabili, cu o oarecare aproximație, anii între care preotul Pantelimon Porușiu a păstorit în Nandra, pentru o perioadă-record (46 de ani!), grație ajutorului oferit de eminenta cercetătoare a literaturii române vechi, Doamna Elena Mișu, care ne-a comunicat o însemnare din 1805, făcută de un preot Pantelimon, pe un *Apostol*, apărut la Blaj, în 1802. Acesta cumpărase cartea de la Blaj, cu 5 zloți, împreună cu fiii săi, Nicolae, Ioan și Alexie, scriind că „cine le-ar fura [cărțile, n. ns.] din biserică să fie afurisit”. În 1808, pe o *Cazanie* apărută la București, în 1732, el semna direct: Pantelimon Porușiu.

Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române], Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 30-31.

²³⁶ *Ibidem*, p. 240-241.

Destinul unei familii

Știm sigur, din *Conscripția* lui Inochentie Micu-Klein, din 1733, că, în acel an, preotul din Nandra se numea Onya (Onea), în 1767 preot era Toader, în 1769 – Ștefan²³⁷, iar în 1770 – Andrei²³⁸.

Dacă ar fi adevărat că Pantelimon Poruțiu a slujit în sat 46 de ani, ar însemna că el ar fi trebuit să își înceapă păstorirea în Nandra în anul 1770, încheindu-și-o în anul 1816.

Anul 1816 pentru începerea preoției în Nandra a lui Simion Filip poate fi corectă, pentru că el și-a terminat studiile la Blaj în 1811-1812. Pe de altă parte, în 1819 el era preot în Nandra, din moment ce a putut gira renovarea și lărgirea bisericii de lemn din sat. Nicolae Comșa îl dă ca profesor la „gramatiști”, la Blaj, în anul școlar 1812-1813. Ambelor date (terminarea preoției la Nandra a lui Pantelomon Poruțiu, în 1816, și începerea acesteia de către Simion Filip, în același an), trebuie să le acordăm un coeficient de relativitate. Nici Perry nu putea ști cu exactitate că Pantelimon Poruțiu a slujit la Nandra 46 de ani.

Dar cel mai faimos din neamul Poruțeștilor a fost Nicolae Brudan Poruțiu al lui Gheorghe, născut în Nandra, în anul 1888. A urmat școala confesională în Nandra, apoi a trecut la „școala de stat model urban din comuna Bichiș”, după care s-a înscris, în 1902, la școlile Blajului, dar nu și-a putut încheia studiile, din lipsa banilor.

În aceste condiții, în 1907, a plecat în America. A devenit cetățean american, luându-și numele Nicholas B. Perry-Poruțiu (care în Nandra a devenit *Per!*), a luptat în armata americană, în Primul Război Mondial (1917-1919). În 1921, a revenit în România, ca reprezentant al Uzinelor Ford, având sediul la Cluj. Aici s-a căsătorit cu dr. Ema Filipescu, având doi copii: Gheorghe și Elena Victoria, care formează generația a IX-a a Poruțeștilor.

²³⁷ Cf. lista preoților activi din dieceza unită transilvană, în anul 1769, care au beneficiat de ajutor bănesc din fondul de 10.000 de florin renani, întocmită de episcopul Atanasie Rednic, *apud* Greta-Monica Miron, „... poruncește, scoală-te, du-te, propovăduiește...”. *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004, Anexa nr. V.

²³⁸ *Ibidem*, Anexa nr. V.

Elena Victoria Poruțiu (1928-1998) a plecat și ea în America, unde s-a căsătorit cu Stanley Fred Johnson, având împreună patru copii: Linda Marie Johnson (n. 1956), John P. Johnson (n. 1958), David L. Johnson (n. 1963) și, atenție, **Nandra S. Johnson** (1969-2017, mamă a cinci copii), care deja formează generația a X-a a Poruțeștilor.

Elena Victoria Poruțiu-Perry a murit în 1998, la vârsta de 69 de ani, iar soțul ei, Stanley Fred Johnson, a decedat anul trecut, la 9 mai 2020, la vârsta de 96 de ani. Din ferparul publicat²³⁹, aflăm o veste tristă: și fata sa adoptivă, Nandra, numită astfel în cinstea satului natal al bunicului ei, Nicholas B. Perry, a murit (în 2017)! Aceasta a fost în Nandra, în anii '80, într-o scurtă vizită de o zi. Speram să fac un interviu cu ea și să recuperez, pentru monografie, o parte din fotografiile făcute atunci. O speranță, iată, năruită!

Există și un film (de fapt un montaj de fotografii), în care apar toți copiii și nepoții lui Stanley Fred Johnson, dar, din păcate, fără posibilitatea de a identifica persoanele.

²³⁹ Disponibil și pe Internet, la adresa <https://www.thememories.com/obituary/stanley-johnson/24792#>

Un năndrean „americanizat”, devenit celebru: Nicolae Brudan Poruțiu (Perry)

Din rândul Poruțeștilor s-au ridicat oameni foarte serioși, studioși și întreprinzători, care au devenit mândria neamului lor: preoți, militari, profesori, magistrați, medici, oameni de afaceri etc.

La începutul secolului XX, în contextul masivelor emigrări în America (inclusiv din Transilvania), câțiva năndreni și-au încercat și ei norocul în Lumea Nouă. Singurul dintre cei plecați, care a făcut o carieră strălucită în America, a fost Nicolae Brudan Poruțiu, care și-a luat în SUA numele *Perry*.

În excelenta lucrare semnată de Varga Attila și Amalia Bianca Poruțiu, aflăm următoarele date despre acest năndrean celebru, informațiile fiind preluate dintr-un material redactat de însuși N.B. Perry (am păstrat în transcriere stilul epocii): „Nicolae Brudan Poruțiu lui Gheorghe, numit după numele adoptat în America N.B. Perry, s-a născut în satul Nandra, în anul 1888 [și a decedat la 19 mai 1968, la vârsta de 80 de ani]. Iacă ce ne scrie el însuși despre viața sa că, după ce a urmat școala confesională din Nandra, a trecut la școala de stat model urban din comuna Bichiș. În 1902 a plecat la Blaj, avea deosebită plăcere de a studia mai departe, dar, nefiind în așa stare materială, ca să poată continua studiile, a intrat de ucenic meseriaș. Ca atare, la 7 ianuarie 1907, părăsind țara, a plecat în America, [din Hamburg, cu vaporul Keiser Wilhelm II].

Aflându-se departe de ai săi, în altă parte de lume și fără niciun sprijin, niciun ajutor, a muncit din adins și-n timpul liber cerceta școala

comercială din Philadelphia, Chicago, și, totodată, studia și limba engleză, pe care, însușind-o în scurt timp, a pornit pentru a cunoaște toate părțile mai însemnate din lumea minunilor; a cercetat toate orașele mai mari și locurile mai însemnate din America.

A ajuns în orașul Detroit, a intrat în branșa automobilistică și, continuând aceasta și prin alte orașe, s-a așezat la Chicago, unde a stat până în anul 1912, când apoi a plecat la deschiderea lucrărilor cu ocaziunea Expoziției Internaționale Panama-Sant Francisco. De aici a plecat la Los Angeles (California), iar de acolo la San Bernardino (California), unde apoi s-a stabilit și a deschis o întreprindere de automobile și caroserii.

Cu începerea războiului mondial, fiind cetățean american, a trebuit să intre în armata americană. Astfel, neavând pe nimeni apropiat, la cine să încredințeze conducerea întreprinderii și nemaștiind dacă se va reîntoarce din război, a fost silit să-și vândă ce a avut, pe prețuri mici, și să-și plaseze banii în bancă, pierzând prin aceasta o avere aproape de 200.000 [de] dolari.

În Armata Americană a servit ca aviator de la anul 1917 până la anul 1919, când a părăsit armata, s-a reîntors la San Bernardino pentru recreare, unde a stat până în anul 1921. Dar dorul de a-și mai vedea părinții, la anul 1921, l-a îndemnat și a plecat din America spre patria sa, ca să-și împlinească dorul, apoi să se reîntoarcă iară pentru totdeauna în America. Părinților însă le-a reușit a-i lua promisiunea că se va reîntoarce iarăși acasă și-n urmărire a plecat la America numai pe vremea ce și-a aranjat afacerile sale; apoi, în octombrie 1921, s-a reîntors și a preluat reprezentanța generală pentru România a Uzinelor Ford, cu sediul în Cluj. Aici a făcut fericita căsătorie cu D-șoara dr. Ema Filipescu. Au doi copii: Gheorghe și Elena Victoria”²⁴⁰.

În intervalul celor două decenii petrecute la Cluj, Perry-Poruțiu a devenit un om puternic și influent, făcând parte din elita societății clujene. A locuit într-o vilă situată pe str. Regală (în prezent Republicii), pe care încă nu am identificat-o. Din mărturiile fiicei sale, Elena Victoria, vila ar fi avut 33 de camere.

²⁴⁰ Varga Attila și Amalia Bianca Poruțiu, *op. cit.*, p. 242-243.

Un năndrean „americanizat”, devenit celebru...

Intrarea în Palatul Bursei (Acum Cercul Militar) din Cluj, unde erau expuse mașinile Ford. (Sursa: <https://clujwebstory.ro/palatele-clujului-v-palatul-bursei>)

Criticul Petru Poantă, în rubrica sa din revista *Tribuna*, „Clujul interbelic”, scria: „Tot atunci se înfiripase la Cluj și întreprinderea lui Poruțiu, venit din America cu numele de Perry. Avea reprezentanța lui Ford, ale cărui mașini și piese de schimb le comercializa. Avea și ateliere de reparații. Prăvălia lui, tot în centru, era dominată de firma impozantă «Perry-Poruțiu». Reprezentanța ia naștere în 1931²⁴¹ și, după șase ani, are 40 de angajați. Sediul e la parterul clădirii în care se află azi Casa Armatei. Într-o fotografie de epocă, se observă denumirea exactă a firmei: Perry Automobile. Într-o prezentare publicitară, din monografia lui O. Buzea²⁴², figurează ca Automobilia S.A. Textul e sobru și precis: «În calitate de reprezentanță principală a Uzinelor Ford, execută singură în orașul Cluj și

²⁴¹ Corect: 1921.

²⁴² Dr. Octavian Buzea, *Clujul 1919-1939. Glas izbânzilor românești. Cu prilejul Congresului Aстреi. Însemnări și compilații bilanțier-monografice de ~*, Tipografia Ardealul, Cluj, 1939, p. 250.

împrejurimi distribuirea produselor acestei fabrici, ca automobile, autocamioane, autotractoare și piesele lor.

Deține, potrivit organizației mondiale Ford, o expoziție permanentă de mașini și piese, bine asortată, în Piața Ștefan cel Mare no. 3, iar un autoserviciu instalat cu cele mai perfecte scule de precizie Ford și cu personal de specialitate Ford bine pregătit, în strada Avram Iancu, no. 38»²⁴³.

S-a implicat mult în activități specifice. De pildă, în ziarul *Clujul* (an I, nr. 3, 22 aprilie 1923, la p. 3), se anunță organizarea celui de-al doilea concurs automobilistic, organizat de Automobil Clubul Regal Român, pe traseul București-Iași-Cernăuți-Târgu-Mureș-Cluj-Timișoara-Govora-București, în total circa 2400 de km, înscrierile putându-se face și la „Firma «Ford» Perry-Poruțiu”, cum se scrie în text.

Mai știm că Nicolae Brudan Poruțiu Perry a stat la Cluj până la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial.

Automobilele Ford în așteptarea clienților, Palatul Bursei din Cluj.
(Sursa: <https://clujwebstory.ro/palatele-clujului-v-palatul-bursei>)

Într-un număr din *Monitorul Oficial* (Partea I. Legi, decrete, jurnale ale Consiliului de Miniștri, deciziuni ministeriale, comunicate, anunțuri judiciare (de interes general), anul CIX, nr. 107, 8 mai 1941), la

²⁴³ Petru Poantă, *Orașul se deschide*, în *Tribuna*, anul X, nr. 220, 1-15 nov. 2011, p. 15.

partea intitulată „Comunicate și circulări ministeriale. Ministerul Economiei Naționale. Direcțiunea Încurajării Exportului”, se scrie: „Conform art. 47 din Legea pentru organizarea asociațiilor de exportatori, publicată în *Monitorul Oficial*, Nr. 7, din 9 ianuarie 1939, se publică mai jos lista firmelor cu drept de a face export în cursul anului 1941.

Această listă anulează și înlocuiește pe toate celelalte publicate în cursul anului 1940.

Nicio autorizațiune de a face export dată vreunei firme în cursul anului 1940 nu este valabilă, dacă numele ei nu se află trecut în prezenta listă.”

Sunt trecute pe această listă 1772 de autorizații (firme și persoane), Perry fiind la poziția 1326, cu mențiunea: „N.B. Perry Poruțiu, strada Vasile Lascăr, nr. 52.” Probabil că e vorba de calitatea sa de reprezentant al Uzinelor Ford în România, care putea face, așadar, și export. Iar adresa din București a firmei se explică prin faptul că acolo a fost ea înregistrată.

Într-un studiu semnat de Emma Porfireanu, *Between Expectations and Hesitations: Romanian-American Relations, 1938-1940*, University of Nebraska at Omaha (1997)²⁴⁴, în care sunt analizate și relațiile economice româno-americane, în intervalul amintit, se spune: „Dealerul autorizat pentru Ford din România, Nicolae Perry-Porutiu, un cetățean austriac naturalizat din Cluj²⁴⁵, s-a oferit să importe avioane, piese și accesorii pentru avioane, pentru care plățile ar putea fi efectuate în New York, pe baza documentelor de credit. El și-a exprimat interesul pentru anumite tipuri de echipamente, inclusiv bombardiere militare grele, avioane de vânătoare de mare viteză, avioane în scopuri medicale, precum și avioane ușoare, medii și grele de pasageri în scopuri civile.”

Se vede că România se pregătea intens de război, iar Perry-Poruțiu a fost de acord să-și ofere serviciile și relațiile pe care le avea în

²⁴⁴ Emma Porfireanu, *Between Expectations and Hesitations: Romanian-American Relations, 1938-1940*, University of Nebraska at Omaha, 1997, p. 67.

²⁴⁵ Nicolae Perry-Poruțiu era român get-beget, dar pentru că se născuse în Transilvania, în 1888, care era atunci parte a Monarhiei Ausro-Ungare, el este considerat cetățean austriac naturalizat!

America, pentru realizarea acestui scop. Din păcate, obiectivele preconizate nu s-au mai atins. La o lună după acel decret, respectiv la 22 iunie 1941, Germania a declanșat războiul antisovietic, la care a participat și România, alături de Germania, pentru redobândirea teritoriilor pierdute în 1940 (Basarabia și nord-vestul Ardealului). De altfel, în noul context politic creat, la 12 decembrie 1941, sub presiunile Germaniei hitleriste și ale Italiei fasciste, România a declarat război Statelor Unite ale Americii, după ce, în urma atacului japonez de la Pearl Harbor, din 7 decembrie 1941, Hitler declarase război Statelor Unite, la 11 decembrie 1941.

Pentru că a refuzat să pună firma Ford, pe care o conducea, la dispoziția industriei de război germane, aceasta a fost confiscată de autoritățile vremii, reprezentantul firmei neputând să ia „nici măcar o șurubelniță”, cum va spune fiica sa, Elena Victoria.

Acesta s-a întors în Statele Unite, părăsind România, intrată după război în sfera de influență a Uniunii Sovietice, care a impus regimul comunist în țară.

După război, când relațiile româno-americane au fost restabilite, acesta a încercat să colaboreze cu noile autorități românești. Astfel, în 1946, ziarul *Unirea poporului* publica, pe prima pagină, următorul anunț: „Schimb de mărfuri între România și Statele Unite. Un român ardelean, plecat de mulți ani în America, d-l Perry-Poruțiu, proprietar al unei mari firme americane, de import-export, a făcut României o ofertă de schimb de mărfuri. Domnia Sa oferă în schimbul unor produse românești – cherestea, sodă caustică, ghips etc. – să trimită în România mașini, cauciuc, piei, ceai, orez, cafea etc.”²⁴⁶

Acest lucru arată că, după întoarcerea în SUA, năndreanul Perry și-a reprofilat activitatea, încercând să colaboreze cu România.

Nicolae Brudan Poruțiu-Perry nu a mai revenit niciodată în țara sa natală, a cărei nostalgie a purtat-o în suflet pentru toată viața. Spre sfârșitul

²⁴⁶ *Schimb de mărfuri între România și Statele Unite*, în *Unirea poporului*, an XXVIII, nr. 38, 22 sept. 1946, p. 1.

Un năndrean „americanizat”, devenit celebru...

vietii, când fiica sa, Elena Victoria, a adoptat o fetiță, părinții i-au pus numele Nandra, în amintirea satului natal.

A murit la 19 mai 1968, în San Bernardino, iar soția sa, Ema Poruțiu-Perry, a murit la 1 iunie 1981, în orașelul Layton. După câțiva ani, familia a mutat rămășițele pământești ale lui Nicolae Perry în cimitirul din Layton, alături de soția sa.

S-a spus a Perry ar fi construit în Cluj două clădiri importante, existente și azi: Casa Armatei și Sora Shopping Center, care erau atunci singurele clădiri din Cluj, construite în stil american, adică fără șarpantă (așa sunt și în prezent). Se pare că nu acesta este adevărul. Actuala clădire a Casei Armatei ar fi fost construită de Camera de Comerț din Cluj, iar Perry ar fi închiriat clădirea (sau o parte a ei) pentru reprezentanța firmei Ford. „Proiectul clădirii – citim într-un material – a fost realizat de arhitectul Ioan Anton Popescu și a avut drept motto «Un pătrat mic în unul mare». Arhitectul a fost numit și diriginte de șantier. După licitația din 18 aprilie 1931, lucrările de construcție au fost date firmelor asociate clujene Bohatiel-Devecseri și Haves-Papp; șantierul s-a deschis la 27 aprilie 1931. Clădirea a fost dată în folosință la 1 noiembrie 1931. A fost un program de lucru intens, uneori lucrau 570 de muncitori pe zi. Costul total al materialelor s-a ridicat la 10.000.000 lei” (<https://www.stiridecluj.ro/amintiri-din-cluj/perry-automobile-si-cinematograful-royal-au-functio-nat-in-anii-30-in-casa-armatei-si-cinema-victoria-foto>).

Din căsătoria lui Nicolae Perry cu dr. Ema Filipescu (originară din Huși) au rezultat patru copii: Cristian, Gheorghe, Elena Victoria și Maria Eva (Marie Eaves, în SUA), care formează generația a IX-a a Poruțeștilor.

Cristian a murit la vârsta de 3 ani, fiind înmormântat în Cimitrul Central din Cluj (și nu în Nandra), ceea ce arată poziția părinților săi în înalta societate clujeană a vremii. În amintirea lui, familia Poruțiu-Perry a donat Catedralei Schimbarea la Față din Cluj un clopot imens, care

funcționează și azi. Pe clopot se scrie: „**Donat de familia Perry Poruțiu, în amintirea pușorului lor Cristian, decedat 19 aprilie 1923**”²⁴⁷.

Din monografia Familiei Poruțiu, redăm datele despre Elena Victoria: „Elena Victoria Poruțiu a lui Nicolae Poruțiu (Perry) s-a născut pe data de 18 august 1928, în Cluj. A plecat în America și s-a căsătorit cu Stanley Fred Johnson (un inginer electrician, ce lucra pentru guvernul american), pe data de 25 iunie 1954, în Templul SZU (Sfinților Zilelor din Urmă, pe scurt Mormonii) din Salt Lake City, statul Utah. Elena s-a mutat mereu, din oraș în oraș, a locuit în Washington D.C.; Alexandria, statul Virginia; San Bernardino, statul California; Rialto, statul California; China Lake, statul California; Layton, statul Utah.

Elena a fost membră a Bisericii Sfinții Zilelor din Urmă (Mormonii) și a lucrat (la început cu mama sa) ca traducător, traducând lucrările standard, imnurile SZU și discuțiile misionare în limba română. În ultimii ani, lucrase ca traducător român pentru Conferințele Generale ale bisericii din care făcea parte. A obținut doctoratul în Drept de la Universitatea George Washington, de care s-a folosit în multe feluri: a devenit avocat pe drepturi de autor, consultant legal și a predat ore de drept la un Colegiu de școală generală din California.

De asemenea, a fost agent de asigurări, agent imobiliar, un consultant în afaceri și un antreprenor. A fost un consilier școlar și un educator bun, atât la nivel de școală generală, cât și la nivel de liceu.

Probabil, cea mai neobișnuită slujbă a fost aceea de a lucra ca traducător pentru C.I.A.

În urma sa a rămas soțul său, Stanley Fred Johnson, care se află în pensie în Layton, statul Utah. Din căsătoria cu Stanley Fred Johnson s-au născut următorii copii: John P. Johnson, David L. Johnson, Linda Marie Johnson, Nandra S. Johnson. Aceștia trec în generația X.

A fost o bunică minunată, cu 12 nepoți.

²⁴⁷ Informație oferită de domnișoara Amalia Bianca Poruțiu.

Elena Victoria Poruțiu-Perry a decedat la data de 27 martie 1998, în Layton, statul Utah, în etate de 69 de ani, după o îndelungată luptă cu cancerul.²⁴⁸

Așadar, din căsătoria lui Stanley Fred Johnson cu Elena Victoria Johnson, au rezultat trei copii: Linda Marie Johnson (n. 1956), John P. Johnson (n. 1958), David L. Johnson (n. 1962). Elena Victoria și cu Fred au adoptat o fetiță, născută în 1979, căreia părinții adoptivi i-au pus numele *Nandra*, în amintirea bunicului lor (Budo, decedat cu un an în urmă, în 1978), născut în satul cu același nume.

Elena Victoria Poruțiu-Perry a murit în 1998, la vârsta de 70 de ani, iar soțul ei, Stanley Fred Johnson, a decedat anul trecut, la 9 mai 2020, la vârsta de 96 de ani (se poate consulta ferparul acestuia, disponibil și pe Internet, la adresa <https://www.thememories.com/obituary/stanley-johnson/24792#>).

Nandra a fost în satul Nandra, în anii '80, împreună cu mama ei, Elena Victoria Johnson, într-o scurtă vizită. Speram să fac un interviu cu ea și să recuperez, pentru monografie, o parte din fotografiile făcute atunci. O speranță, iată, năruită!

Există și un film (de fapt un montaj de fotografii), în care apar toți copiii și nepoții lui Stanley Fred Johnson și ai Elenei Victoria Johnson (<https://www.independentfuneralservices.com/obituary/St Stanley-Johnson>).

*

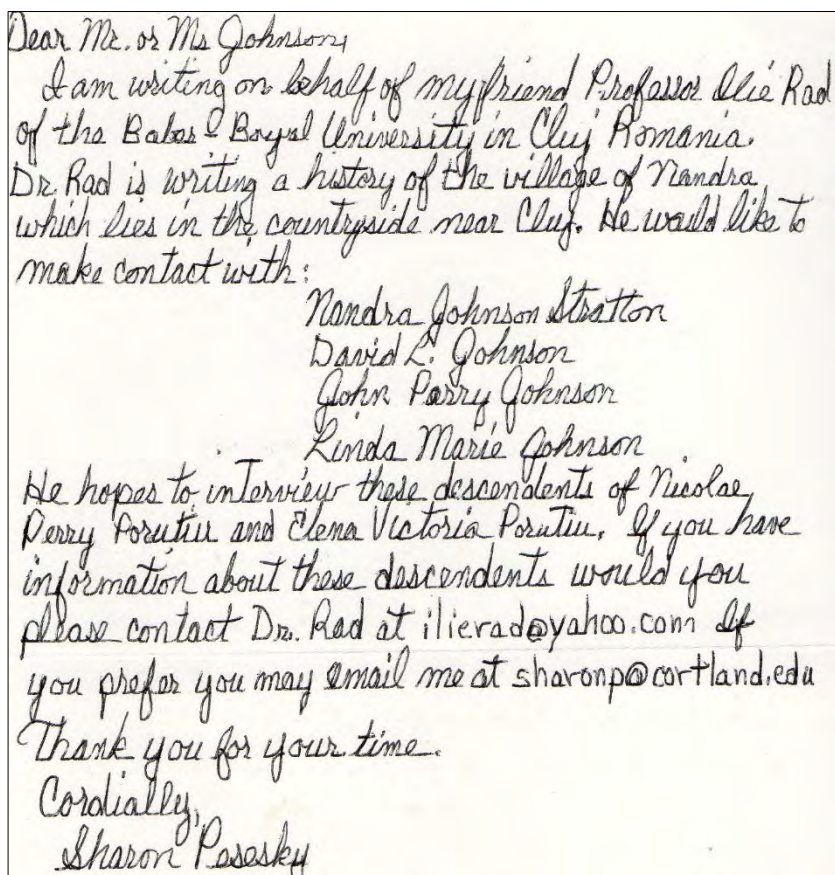
După cinci luni de căutări, am reușit să iau legătura cu ceilalți doi copii: John și David. Doi buni prieteni ai mei din America, Sharon B. Pesesky, de la Universitatea din Cortland (care a vizitat Nandra în anul 2003, împreună cu soțul Bill și fiul lor, Mitchell), și prof. univ. dr. Tudor Vlad au încercat să dea de urmele celor trei americani, cu rădăcini în Nandra bunicului lor. Nu au reușit. Cel care a avut succes a fost prof. univ.

²⁴⁸ Varga Attila, Amalia Bianca Poruțiu, *op. cit.*, p. 243-244.

Doina Rad, Ilie Rad

dr. Alexandru Balaș, de la State University of New York College at Cortland. Tuturor le mulțumesc pentru eforturile făcute. Mulțumiri speciale se cuvin profesorului Alexandru Balaș, care a încercat toate variantele posibile, în final reușind să ia legătura cu David Johnson, iar prin el am luat eu legătura cu John.

Interviurile cu cei doi nepoți ai lui Perry vor lămuri multe necunoscute din viața bunicului lor (Linda nu a răspuns întrebărilor noastre).

A handwritten note on lined paper, enclosed in a rectangular border. The text is written in cursive and reads: "Dear Mr. or Ms. Johnsons
I am writing on behalf of my friend Professor Ilie Rad of the Babeș-Bolyai University in Cluj Romania. Dr. Rad is writing a history of the village of Nandra which lies in the countryside near Cluj. He would like to make contact with:
Nandra Johnson Stratton
David L. Johnson
John Perry Johnson
Linda Marie Johnson
He hopes to interview these descendants of Nicolae Perry Porutiu and Elena Victoria Porutiu. If you have information about these descendants would you please contact Dr. Rad at ilierad@yahoo.com If you prefer you may email me at sharonp@cortland.edu
Thank you for your time.
Cordially,
Sharon Pesesky"

Scrisoarea trimisă de Sharon B. Pesesky familiei Johnson, din Kaysville, în speranța că va primi un răspuns. Nefiind nimeni la adresa respectivă, scrisoarea a revenit la expeditor, apoi a ajuns la Ilie Rad.

„Mi-ar plăcea nespus să vin în România și să vizitez țara strămoșilor mei!”

Interviu cu David L. Johnson, nepot al lui Perry

– Dragă David, așa cum ți-am spus, într-un mail anterior, de circa 5 luni încerc să iau legătura cu tine, cu sora ta, Linda, sau cu fratele tău, John. Până la urmă am reușit să te contactez pe tine, grație eforturilor profesorului Alexandru Balaș, de la SUNY Cortland. El ți-a lăsat un mesaj pe telefon, în 22 aprilie. De ce ai ezitat să îi răspunzi și, implicit, să iei legătura cu mine?

– Răspunsul este simplu... Am uitat! Soția mi-a spus despre mesajul pe care domnul Balaș l-a lăsat pe mesageria telefonului nostru fix și am avut intenția să-i răspund, dar pentru că nu mi-am notat, pur și simplu am uitat. Mă bucur nespus de faptul ca m-a sunat din nou! Îmi cer scuze pentru că a durat atât de mult... Nu am evitat sa iau legătura cu tine, doar mi-a ieșit din minte.

– Din mailurile deja schimbate, am aflat că te interesează mai multe informații legate de bunicii tăi (Nicholas Brudan Poruțiu-Perry, născut la Nandra, în 1888, și Ema Filipescu-Poruțiu, născută la Huși, în 1899, respectiv de mama ta, Elena Victoria Puruțiu – născută chiar la Cluj!). Acest lucru mă bucură foarte mult, fiindcă înseamnă că vom avea multe subiecte comune de discutat.

Este ceva tipic pentru americanii emigranți să se intereseze de rădăcinile lor, care sunt europene cel mai adesea? Se schimbă acest interes pentru origini de la o generație la alta?

– Deși este adevărat că majoritatea copiilor americani, născuți din părinți imigranți, nu se gândesc inițial la țara lor de origine, atunci când sunt tineri, pe măsură ce cresc și se maturizează, curiozitatea îi împinge să-și cunoască strămoșii, țara din care provin și motivele pentru care familia lor a ajuns aici. Cred că asta se întâmplă predominant în cazul celor care și-au cunoscut bunicii imigranți. Din păcate, curiozitatea aceasta de a-și cunoaște țara de origine se diminuează de la o generație la alta, pentru că oamenii se simt „acasă” în țara în care s-au născut. Noi suntem foarte interesați să aflăm mai multe, poate din cauza religiei noastre.

– *Ai apucat să îi cunoști bine pe bunicii tăi?*

– Da! Când eram copil, în special în timpul anilor de grădiniță, obișnuiam să merg la bunicii mei în fiecare zi. Pentru noi erau „Buni” (de la „bunica”) și „Budo”. Nu știu de ce-l strigam așa pe bunicul Perry. E posibil să fi fost o poreclă pe care am inventat-o noi sau un termen care a provenit din limba română. Eu m-am născut în Fontana, California, în anul 1962. Pe vremea aia locuiam în Rialto, California, nu departe de Buni și Budo. Între 1965-1967, tata mă lăsa la ei cât timp el mergea la muncă în Corona, California. Am petrecut multe zile în compania lor, înconjurat de grijă și căldură. Îmi amintesc de câteva ocazii, când Budo mă ducea la un magazin numit Sages, de unde îmi cumpara pistoale cu capse. Din păcate, Budo s-a stins în 19 mai 1968.

Mama mea, Elena, și mama ei (Ema, Buni) lucrau la traducerea în românește a cărții *Doctrines and Covenants* (= *Doctrină și Legăminte*), carte recunoscută la nivel global ca fiind scriptura sacră a membrilor Bisericii lui Iisus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă.

Părinții mei își doreau să viziteze Templul din Los Angeles și cu ocazia asta s-au gândit să ia cu ei paginile originale ale traducerii și să o continue în timpul vizitei. Aceste pagini au fost așezate într-o valiză, iar valiza pe un suport pe mașină. Tata a sugerat să legăm valiza de suportul de metal, dar Budo i-a spus că nu e nevoie, pentru că va sta nemișcată. În drum spre Los Angeles, lângă Bellflower, California, călătoream pe banda interioară a autostrăzii 91, cu patru benzi. Un TIR venea din direcția opusă

(îndreptându-se spre est), de asemenea pe banda interioară. Valul de aer produs de vehiculul respectiv a aruncat valiza de pe mașină și a proiectat-o pe autostradă. Șoferul unei mașini sport din urma mașinii noastre a încercat să evite valiza, dar fără succes. Roțile acesteia au trecut peste valiză, distrugând-o, iar curenții de aer au împrăștiat paginile manuscrisului pe autostradă și în tufișurile de pe margine. În mod miraculos, părinții mei au reușit să oprească mașinile de pe toate cele patru benzi, cu ajutorul unor participanți la trafic, iar câțiva dintre ei i-au ajutat să adune paginile manuscrisului. La un moment dat, mama a pășit pe banda de urgență, încercând să mai adune niște pagini. Din păcate, nu s-a uitat în stânga și nu a văzut mașina care se apropia cu 104 km/h. Conducătorul acelei mașini tocmai jefuise o bancă și încerca să scape de patrula de poliție, care îl urmărea. Mama s-a aflat direct în traiectoria mașinii, a fost lovită și proiectată la 30 de metri. Buni, care era doctor, a încercat să găsească semne vitale, dar a fost nevoită să o declare moartă. Așa cum este menționat în Noul Testament (vezi Iacob 5: 14-15), tata, preot în rangul Melchisedek și Senior al Bisericii lui Iisus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă, a uns-o pe mama cu mir și i-a spus că va trăi. În acest timp, o patrulă de poliție a chemat ambulanța, care a ajuns în scurt timp. Mama a fost transportată la un spital din Bellflower, California, care se afla la aproximativ 5 minute de locul accidentului. A fost resuscitată, adusă înapoi la viață și spitalizată cu multiple fracturi și traume interne. A fost stabilă, dar în comă, timp de 2-3 săptămâni, fără nicio schimbare.

Budo s-a simțit vinovat pentru toate cele întâmplate și s-a rugat la Dumnezeu să-l ia pe el (crezând că a fost vina lui, pentru că i-a spus tatei să nu lege valiza), pentru că fiica lui era tânără și avea copii de crescut. La câteva zile după această rugăciune, s-a îmbolnăvit. Boala s-a agravat progresiv și în cele din urmă a murit de pneumonie, la 19 mai 1968, în San Bernador, California. Sacrificiul bunicului meu îmi amintește de versetul din Noul Testament, care spune: „Mai mare dragoste decât aceasta nimeni nu are, ca sufletul lui să și-l pună pentru prietenii săi” (vezi Ioan 15:13).

Doina Rad, Ilie Rad

În același timp în care Budo s-a îmbolnăvit, starea mamei mele a început să se îmbunătățească, până când s-a recuperat complet. Dar, din păcate, a fost de așteptat ca starea ei de sănătate să aibă de suferit în urma accidentului și într-adevăr a avut probleme pentru tot restul vieții, inclusiv circulație slabă la nivelul picioarelor. În august 1970, tata s-a mutat cu locul de muncă din Corona, California, în China Lake (în mijlocul deșertului Mojave). Buni, care era văduvă, s-a mutat cu noi în China Lake. Mai târziu, în 1976, când ne-am mutat în Layton, Utah, ea a venit cu noi. A suferit o căzătură în 1979 și s-a ales cu o fractură de pelvis. Nu și-a revenit și a murit la 1 iunie 1980, în Layton, Utah. Câțiva ani mai târziu, părinții mei i-au mutat locul de veci bunicului aici, lângă bunica.

David & Jaquie. Florida, aprilie 2018.

– *Îți mulțumesc pentru sincera confesiune. Evident că în România nu cred că știa cineva de această întâmplare dramatică.*

Vreau să te întreb: De la cine ai aflat primele informații despre România și satul Nandra? La ce se refereau aceste informații?

– Primele mele amintiri sunt legate de mâncarea și de muzica românească (în special muzică țigănească și muzică de nai). Mama ne-a spus multe povești despre copilăria ei în România (până la vârsta de 12

ani). Unele povești erau despre părinții ei, despre cum s-au cunoscut, despre locurile în care s-au născut. IUBESC sarmalele până în ziua de azi (în special rețeta familiei..., sărmăluțe în foi de viță, frunze de varză, sau preferatele mele, în frunze de spanac). De asemenea îmi plac mămăliga și cozonacul. Mama ne-a lăsat toate rețetele ei românești și le folosim și acum, la ocazii speciale, pentru că mâncarea bună durează mult să fie gătită, dar merită! Primul lucru pe care l-am aflat despre Nandra a fost că este un sat mic, unde s-a născut bunicul meu.

– *Una din surorile voastre (care din păcate a murit; îți transmit cu mare întârziere sincere condoleanțe) avea numele Nandra, în amintirea satului natal al bunicului vostru. Cunoști contextul în care ea a primit acest nume?*

– Nandra, sora mea mai mică, a fost adoptată de familia noastră, când avea câteva luni. Părinții mei au discutat despre nume posibile și au decis să-i pună numele *Nandra*, în onoarea satului natal al bunicului meu. E un nume unic pentru o fată din America!

– *Îmi poți spune mai multe informații despre sora voastră, Nandra?*

– Nandra s-a născut în 23 februarie 1969. Așa cum am menționat înainte, ea a fost adoptată de părinții mei, la scurt timp după ce s-a născut. A fost un copil precoce. Când locuiam în China Lake, în mijlocul deșertului Mojave, casa noastră era în baza navală, foarte aproape (undeva la 100-200 m) de deșertul propriu-zis, un loc plin cu șopârle, șerpi, coioți, scorpioni etc. Pe vremea aceea aveam un ciobănesc german. Într-o dimineață, când Nandra avea 3 ani, a deschis portița din spatele grădinii și, împreună cu patrupedul nostru, a pornit într-o aventură în deșert. După lungi căutări disperate, Nandra și câinele au fost găsiți în deșert, la aproximativ un kilometru de casă. A crescut, a trecut prin două căsătorii, a născut 5 copii, iar la sfârșitul vieții avea 13 nepoți. A murit din cauza unor complicații la infecția cu stafilococ, în 19 septembrie 2017.

– *Știu că, în anii '80 (eu nu locuiam atunci în sat, lucram deja la Cluj), mama ta și cu Nandra au făcut o scurtă vizită în satul natal al bunicului, Nandra. Locuitorii din sat nu își amintesc multe lucruri despre*

vizita respectivă, fiindcă regimul comunist le interzicea să aibă contacte cu străinii. Ce v-au povestit mama și sora la revenirea acasă?

– Tot ce-mi amintesc e că mama și Nandra s-au distrat de minune în România, dar nu-mi amintesc detalii specifice despre satul Nandra sau despre alte locuri pe care le-au vizitat. S-ar putea ca John sau Linda să-și amintească mai multe detalii. I-am adăugat la acest email, ca să-ți poată răspunde și ei.

– Au reușit să facă atunci fotografii? Le mai păstrați? Îmi poți da câteva pentru monografia satului?

– Nu-mi amintesc să fi văzut fotografii din acea vizită. Dacă acestea există, s-ar putea ca Linda să le aibă sau să știe unde sunt.

– Dintr-o carte despre arborele genealogic al Familiei Poruțiu (una dintre cele mai vestite familii nu doar din Nandra, ci din întreaga Transilvanie!), am aflat că bunicul vostru ar fi scris niște pagini memorialistice, pe care le-a trimis lui Emil Poruțiu, care s-a ocupat de arborele genealogic al familiei Poruțiu. Știi ceva despre această moștenire literară?

– N-am știut că Budo și-a scris memoriile. Știu despre experiențele lui de viață doar de la mama. Dacă Emil Poruțiu are această lucrare, mi-ar plăcea nespun de mult să intru în posesia unei copii.

– Ce ne poți spune despre mătușa ta, Maria Eva?

– Din păcate, nu țin legătura cu niciunul dintre verii mei sau cu alte rude din România. Mi-ar plăcea să îi contactez și să corespundez cu ei, dacă este posibil.

O cunosc pe mătușa Maria. Am vorbit cu ea de multe ori de-a lungul vieții mele, dar nu atât de mult în ultimii ani, deoarece sănătatea ei a scăzut semnificativ. Anul acesta va împlini 97 de ani, pe 7 octombrie. Linda a fost recent în contact cu verii noștri (cei doi copii ai mătușii Maria). Cred că i-au spus că mama lor este sănătoasă din punct de vedere fizic, dar din punct de vedere psihic se diminuează semnificativ.

Mătușa Maria și mama mea au venit în SUA în același timp, dar au avut păreri foarte diferite, cu privire la România, după ce au ajuns aici.

Mama a vrut să știm cât mai multe despre România. Dar mătușa Maria, dintr-un anumit motiv, a vrut să închidă ușa amintirilor sale despre România. Ca atare, ea nu a discutat niciodată multe dintre amintirile ei cu noi și nici, după câte știu, cu propriii ei copii. Iată ce știu despre mătușa Maria, pe scurt.

– *Ați avut, tu și frații tăi, după evenimentele din 1989, vreo tentativă de a lua legătura cu rudele îndepărtate din România? Știu că Linda mai trimitea unor consăteni scrisori cu unele noutăți, înainte de 1989!*

– Din păcate, nu-mi cunosc rudele din România deloc, deci nici nu aș ști cui să-i scriu. Linda ar putea să-ți spună cu cine a corespondat.

– *Mi-ai spus într-un email că în anul 1998, cu puțin timp înainte de a muri mama voastră, ați avut inspirația de a face o înregistrare video cu ea. Ați fi de acord să traducem aceste mărturii extraordinare în română și să le publicăm, ca un capitol separat, în monografia pe care o pregătesc?*

– Da, este posibil, dar nu sunt sigur cum am putea să-ți-l trimitem. Avem istoria familiei narată de ea în format DVD. Am putea să transcriem fiecare poveste manual sau să folosim o aplicație, care poate să facă transcrierea automat. Acolo ar fi nevoie ca un editor, să revizuiască fiecare poveste. Estimez că toată treaba asta ar dura între 6 și 9 luni, depinde câți oameni ne-ar ajuta s-o facem. Deci ar trebui să adaugi capitolul (sau capitolele) în monografie mult mai târziu, dacă e în regulă²⁴⁹.

– *A încercat mama voastră să vă învețe și limba română?*

– Da, mama, Buni și Budo vorbeau românește, pentru a conserva limba natală în familie și în speranța că o vom învăța și noi. Țin minte că Linda, cel mai mare copil, vorbea românește fluent și înțelegea conversațiile lor. John, mijlociul, vorbea românește cât de cât și înțelegea majoritatea discuțiilor, dar eu vorbeam foarte puțin și înțelegeam destul, cât să știu care era subiectul discuției. Nandra știa doar câteva fraze, pentru că, după moartea bunicii, în 1981, nimeni n-a mai vorbit la noi românește.

²⁴⁹ Până la urmă, aceste mărturii ale Elenei Victoria ne-au fost trimise. Ele au fost transcrise, traduse și publicate în monografia de față.

– *Ce cuvinte românești ți-au rămas în memorie?*

– *Dumnezeu, Biserică* (cum este scris pe una dintre poze), *bunică* (de aici porecla ei de „buni”), *Crăciun, mămăligă* (terci de mălai... condimentat cu sare, praf de usturoi și mult unt!), *cozonac* (copt cu mult gălbenuș, esență de rom, stafide aurii, zahăr brun și nuci măcinate), *sarmale/ sârmăluță* (frunze de varză, viță sau de spanac, umplute cu amestec de carne de porc și vită, condimentate cu ceapă, usturoi și mărar, poate și cu alte condimente, dar trebuie să mă uit la rețetă). Le găteam una lângă alta cu puțin suc de lămâie și le serveam cu mămăligă și smântână. Delicios! Alte cuvinte sau expresii: *dragul meu, foarte frumos, Ce faci?, Ce mai faci?, școală, patru, cinci, șase, șapte, opt, nouă, zece, doisprezece, Hristos a înviat!, Adevărat a înviat!* (în tradiția noastră spunem „ciok bok”, expresie ce reprezintă sunetul făcut la ciocnirea ouălor de Paști. Noi ciocneam ouăle la amândouă capetele și cel care avea oul intact era declarat câștigător. Era o tradiție distractivă.).

– *Ne poți face o scurtă prezentare a Bisericii lui Iisus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă, în care a intrat familia voastră?*

– Cred că e nevoie de o scurtă prezentare a Bisericii din care facem parte, pentru a defini un context pentru celelalte răspunsuri. Noi credem că Dumnezeu li s-a adresat direct Profetilor și Apostolilor (și încă o face), oameni aleși de El, să propovăduiască Sfântul Cuvânt pentru toți copiii Săi de pe pământ. Așa își face legea cunoscută. Acest fapt a fost menționat încă din antichitate și confirmat în Biblie (vezi Amos 3:7). În epoca modernă, Dumnezeu și Iisus au ales un alt Profet, să restaureze originala Biserică a lui Hristos pe pământ.

În 1820, Dumnezeu (tatăl) și Iisus Hristos (fiul) i s-au arătat unui băiat de 14 ani din statul New York, pe nume Joseph Smith. Acest eveniment reamintește într-o oarecare măsură de momentul în care Dumnezeu i-a vorbit lui Samuel, așa cum e menționat în Vechiul Testament. După această primă viziune a lui Joseph Smith, alți Profeti antici i s-au arătat, pentru a-l ajuta în procesul de restaurare a Bisericii. Unul dintre acești Profeti (Moroni, născut în America Antică) i s-a arătat lui Joseph sub forma unui Înger din

Rai și i-a spus că, înainte să moară, a ascuns niște scripturi scrise pe plăci de aur, pe un deal, nu departe de casa lui Joseph. După o perioadă de pregătire, Joseph a găsit plăcuțele de aur și a fost învățat să traducă o parte din text. Traducerea a fost publicată cu titlul „Cartea lui Mormon”. Această carte descrie mărturiile Profetilor antici, cărora Hristos le-a vorbit direct. Învățăturile lor au fost scrise pe mai multe plăci, care mai apoi au fost adunate de Mormon, tatăl lui Moroni. „Cartea lui Mormon” descrie și vizita pe care Hristos a făcut-o în America, după Înviere și Înălțare. În timpul vizitei, El le-a spus oamenilor din aceste locuri că ei sunt „ceilalți miei” din Ierusalim, fapt menționat în Noul Testament. În afară de Joseph, alți trei bărbați au fost vizitați de Îngerul Moroni. Ei au primit dreptul să atingă scripturile și să audă confirmarea autenticității lor, prin vocea lui Hristos. Mai mult, Joseph a fost instruit să arate plăcile de aur altor opt bărbați. Mărturiile tuturor (ale celor 11 bărbați) pot fi găsite pe primele pagini din fiecare exemplar al Cărții lui Mormon.

Una dintre cele mai importante părți din procesul de restaurare a fost ajutorul dat de alți Profeti. De exemplu, Ion Botezătorul a înviat și a mers la Joseph Smith și Oliver Cowdery (un asistent care l-a ajutat pe Joseph în timpul traducerii), să îi ridice în rangul de Preoți Aaronici, un rang ce le dădea dreptul (și care ne dă și nouă dreptul) să boteze. Mai târziu, Petru, Iacob și Ioan li s-au arătat la ordinul lui Iisus și i-au ridicat în rangul de Preoți Melchisedek, ce le dădea dreptul (drept pe care îl avem și noi) să ofere Darul Sfântului Duh. În 1830, Biserica lui Iisus Hristos a Sfinților din Urmă a fost oficial inaugurată.

– *Cum a intrat mama voastră în contact cu această religie?*

– În timpul studiilor de la Facultatea de Drept, mama a început să se informeze despre această Biserică. Primele informații le-a primit de la două cunoștințe din facultate, care i-au vorbit despre Biserica lui Mormon. I-a atras atenția și a mers la biblioteca Universității „George Washington”, unde, după ore de căutare, nu a reușit să găsească nimic despre „Biserica Mormonă”. Bibliotecara i-a spus: „Draga mea, eu sunt membră a Bisericii lui Iisus Hristos a Sfinților din Urmă, uneori supranumită Biserica

Mormonă. Ia loc și o să-ți răspund la orice întrebare.” Mai târziu, mama a primit mai multe informații de la Misionarii Bisericii și a considerat că toate învățăturile sunt adevărate și credința lor oferea mai multă înțelegere asupra cunoștințelor dobândite în Biserica Ortodoxă. Factorii principali, ce au determinat-o pe mama să se alăture Bisericii lui Iisus Hristos a Sfinților din Urmă, au fost rugăciunile și întrebările adresate lui Dumnezeu cu privire la Cartea lui Mormon. Așa cum Profetul Moroni spune să facem, la sfârșitul cărții (vezi Moroni 10: 3-5), așa a făcut și a fost botezată la scurt timp după aceea.

– *Apoi a fost atrasă la această biserică și bunica voastră, Buni!*

– Ca nou membru al Bisericii, mama a rugat-o pe mama ei (bunica mea) să se uite prin cartea lui Mormon. Mama știa că, dacă bunica promitea ceva, se ținea de cuvânt și bunica i-a promis că o va face. I-a trimis un exemplar al cărții, dar o lună mai târziu încă nu avea un răspuns. Mama era tare curioasă de părerea bunicii despre această Scriptură (care acum are un subtitlu nou, „Încă un Testament al lui Iisus Hristos”), așa că a sunat-o și a întreat-o. Bunica i-a răspuns:

– Elena, trebuie neapărat să ne grăbim să traducem această carte, pentru familia și prietenii noștri din România, ca să aibă și ei ocazia să primească mesajul acesta minunat!

Înainte ca bunica mea (Ema) să fie botezată și să devină membră a bisericii, a reușit să traducă aproape toată Cartea lui Mormon în românește, iar mama a verificat traducerea și a făcut corecții minore. Ele două au fost pietrele de temelie ale traducerii Cărții lui Mormon în românește. Au trimis-o liderilor Bisericii Restaurate, care au fost foarte bucuroși și, după ce au fost singurii posesori ai traducerii originale, au decis să publice o parte din ea, în 1982. În 1989, Russel M. Nelson (membru al Cvorumului Celor 12 Apostoli, acum Președintele și Profetul Bisericii) a călătorit în România și a decis ca misionarii să meargă și să îi învețe pe cei interesați de Biserica noastră. I-a dat mamei o copie a Rugăciunii Dedicative, pe care ea a tradus-o în românește. La sfârșitul anului 1989, după ce regimul comunist a fost înlăturat, misionarii noștri au primit

aprobare să călătorească în România. Am două exemplare ale Cărții lui Mormon în limba română. Dacă doriți, vă pot trimite un exemplar.

Am două fotografii ale copiilor celor două cărți. Pe coperta exemplarului cărții „Selecții din Cartea lui Mormon”, mama mi-a scris o dedicație în limba română și în limba engleză. Aceste două publicații rezultate din munca laborioasă a mamei și a bunicii sunt foarte dragi sufletului meu!

În arhiva familiei mai păstrăm o scrisoare trimisă de Ezra Taft Benson (membru al Cvorumului celor 12 Apostoli). Această scrisoare din 26 august 1975 ne-a fost dedicată tuturor membrilor familiei și arată aprecierea Bisericii pentru munca depusă în încercarea transmiterii Doctrinelor și Învățăturilor. Da, au reușit să recupereze multe dintre paginile împrăștiate pe autostradă și le-au refăcut pe cele pierdute, ca să poată să le trimită cât mai repede.

– *În anii de după Revoluția din 1989, și pe străzile Clujului vedeam perechi de tineri, cu cămăși albe, cravată și ecuson, care erau misionari ai Bisericii voastre.*

– La începutul anului 1990, Liderii Bisericii lui Iisus Hristos a Sfinților din Urmă au rugat-o pe mama sa traducă niște documente importante în vederea intrării României în teritoriul alocat muncii misionare. Acestea cuprindeau și ghiduri pentru instruirea primilor misionari, care au fost aleși să călătorească în România. A lucrat la traduceri în Centrul de Instruire a Misionarilor din Utah. La mijlocul anului 1990 a fost rugată să formeze o echipă de traducători, pentru a traduce desfășurarea Conferinței Generale Semestriale a Bisericii. Conferința Generală are loc în prima duminică din aprilie și octombrie și în sâmbetele dinaintea acestor zile. Mama și echipa ei a fost prima care a tradus discursurile Conferinței Generale în limba română, iar această traducere a fost direct transmisă în România, în timpul celor cinci sesiuni.

– *Când s-a îmbolnăvit mama Elena Victoria, fiica lui Perry?*

– Mama a primit diagnosticul de cancer la colon în 1996, a fost operată și părțile afectate i-au fost înlăturate. Dar, din cauza problemelor

de sănătate din timpul vieții, a decis să nu accepte tratamentul cu citostatice, pentru că i-ar fi deteriorat sănătatea mult mai rapid. Din păcate, cancerul a revenit și a făcut metastaze la ficat. A murit din cauza cancerului la ficat, în 27 martie 1998.

Revenind, pe scurt, mama și bunica au avut o contribuție semnificativă în demersul Bisericii de a aduce lumina, adevărul, cunoașterea și pacea locuitorilor minunați ai României. Toți cei care vor dori, și de acum înainte să afle mai multe, vor putea obține informațiile și binecuvântările datorită eforturilor lor de-o viață.

Încă un lucru despre accidentul tragic în care mama a rămas în comă, în timpul călătoriei noastre spre Templul din Los Angeles (dar după care și-a revenit datorită credinței, rugăciunilor și puterii Preoției Melchisedek):

Aș vrea să menționez cât e de important Templul pentru membrii Bisericii. Pentru că autoritatea lui Dumnezeu a fost readusă pe pământ cu ajutorul lui Joseph Smith, puterea Preoției lui Elijah a fost pecetluită pe pământ la fel cum e în Rai și i-a fost data lui Joseph Smith. Atunci când această putere de pecetluire a fost restaurată, toate rânduielile sfinte, precum botezul și cununia au avut (și au) loc doar în Templele din lumea întreagă. Botezurile și confirmările pentru cei în viață se pot face în capele, dar cele pentru cei decedați pot fi făcute doar în Temple. Căsătoria între bărbat și femeie nu e valabilă doar pentru viața aceasta, ci pentru eternitate, deci rânduielile în privința asta pot fi făcute în Templu, pentru cei în viață, dar și pentru cei trecuți la cele sfinte.

Din acest motiv noi încercăm să găsim numele strămoșilor noștri și să le oferim oportunitatea să accepte aceste rânduieli, iar noi putem să cerem botezul și căsătoria în numele lor în Templele Bisericii. Dumnezeu oferă tuturor posibilitatea de a primi botezul Bisericii Sale, indiferent dacă sunt în viață sau nu. Toată lumea are dreptul la alegere..., nimeni nu este forțat.

– *Voi credeți în Biblia tradițională?*

– Noi credem că Biblia este Cuvântul lui Dumnezeu, atâta timp cât este tradusă corect. În unele cazuri, adevăruri importante au fost pierdute

odată cu trecerea secolelor. Obiectivul Cărții lui Mormon este să aducă un plus de lumină și înțelegere asupra informațiilor din Biblie și să ne arate nouă, copiilor lui Dumnezeu, că prin Fiul Său El încă poate să își facă dorința cunoscută, nu doar prin istoria lumii, în special acum, când Fiul Său e pe cale să se întoarcă. Acum, când suntem înconjurați de întuneric, confuzie și frământări, e bine să avem o Scriptură suplimentară, să ne ajute pe calea întoarcerii către El. Personal, am cunoscut pacea prin cunoștințele dobândite și am văzut atâtea miracole, datorită Evangheliei Restaurate a lui Iisus Hristos. Noi credem că Dumnezeu a dezvăluit multe prin Fiul Său și prin Profet și că va mai dezvălui multe alte adevăruri prețioase despre Împărăția Sa pe pământ, pe măsura ce ne apropiem tot mai mult de a doua venire a Fiului Său.

– *Ce asemănări și similitudini sunt între Biblie și Cartea lui Mormon?*

– Sunt multe similitudini, dar și câteva diferențe între Cartea lui Mormon, Doctrina și Legăminte, și o a treia carte intitulată Perla Marelui Preț, pe care Joseph Smith a tradus-o din textele antice. Diferențele apar, în primul rând, pentru că astfel de principii au fost pierdute odată cu trecerea timpului, sau pur și simplu pentru că Biblia nu a pus accent pe ele (de exemplu, botezul pentru cei morți, detaliat în prima carte din Corinteni) și, prin urmare, a trebuit să fie rescrisă, așa cum a fost prezis în Noul Testament, când s-a vorbit despre „restaurarea tuturor lucrurilor”. Există o versiune completă și mult mai cuprinzătoare a Evangheliei lui Iisus Hristos, pe care o avem acum, când Bastonul lui Iuda (Biblia) și Bastonul lui Joseph (Cartea lui Mormon și volumele suplimentare) sunt considerate ca fiind o singură lucrare. Toate aceste patru volume, pentru noi, sunt „volume standard” ale Scripturii, care arată mult mai clar iubirea mântuitoare a lui Dumnezeu pentru fiecare dintre noi și ne arată direct calea pe care trebuie să o urmăm, dacă dorim să ne întoarcem către El, să cunoaștem adevărul și să acumulăm un plus de cunoștințe.

– *Anul acesta se împlinesc 710 ani de la prima atestare documentară a satului Nandra, an în care se va publica și prima monografie a satului. Îți fac de pe acum invitația de a participa la acele manifestări jubiliare, în*

Doina Rad, Ilie Rad

septembrie sau octombrie, în cazul în care condițiile sanitare vor permite. Te-ai alătura astfel celor 5 profesori americani, de la State University of New York, College at Cortland, care au vizitat Nandra în ultimul deceniu. Ce zici de această propunere?

– Mi-ar plăcea nespun să vin în România și să vizitez țara strămoșilor mei, dar există două motive majore, pentru care știu cum aș putea s-o fac. 1. Costurile (biletul de avion costă peste \$2000/ persoană) și, așa cum ai menționat, 2. COVID-19... E imposibil să prezicem dacă vom avea voie să facem o călătorie în acest scop.

Sunt multe probleme de logistică, ce trebuie puse la punct, dar ar fi minunat, dacă ar fi să fie. O să păstrăm legătura, să vedem dacă reușim să ajungem la un numitor comun.

– *Îți mulțumim pentru efortul de a răspunde la întrebările acestui interviu!*

– Mulțumim și noi pentru ocazia pe care ne-ați oferit-o, să ne spunem povestea tuturor locuitorilor minunați ai satului Nandra și ai României! Prin noi, ei vor vedea că Dumnezeu lucrează mai mult și mai eficient în viețile altora și că și ei pot avea parte de mult mai mult, dacă acceptă să primească unele binecuvântări în plus!

Iulie 2021

„Mama, Elena Victoria, și-a numit noua fiică *Nandra*, după satul natal a lui Budo”

Interviu cu John P. Johnson, nepot al lui Perry

– *Dragă John, înainte de toate, te rog să ne spui câteva lucruri despre tine. Ar fi trebuit să-ți fac eu o scurtă prezentare, dar nu am informațiile necesare (carieră, studii, familie, copii etc.).*

– Dragă Ilie, țin să îți mulțumesc pentru onoarea de a ne include familia în celebrarea satului Nandra. Mă simt privilegiat, pentru că am fost ales și eu să-mi împărtășesc amintirile despre bunicul meu, Nicholas B. Poruțiu-Perry (Budo sau Nick, așa cum era cunoscut aici). Îmi voi da toată silința să răspund la întrebări.

Nu știu ce informații aveți deja despre mine, deci voi începe cu mențiunea că m-am născut în Washington DC și am trăit prin multe state de-a lungul vieții. Am absolvit Universitatea Brigham Young (BYU), unde am studiat Psihologie Generală, dar înainte de a absolvi, am locuit un timp în Austria, unde am fost trimis ca misionar al Bisericii lui Iisus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă. În perioada aceea am cunoscut o familie din România.

M-am întors acasă în noiembrie 1978, dar, înainte de a-mi relua studiile la facultate, m-am înrolat în Armata Americană, ca Medic de Teren (datorită trecutului medical a lui Buni). După terminarea perioadei de instrucție, m-am întors la facultate, unde mi-am terminat studiile în

psihologie, perioadă în care am și ales să o iau de soție pe draga mea Jenifer. Avem patru copii împreună: Melissa Ann, Jessica Marie, John Perry Jr. și Katherine Louise.

În perioada studiilor la BYU, am lucrat ca asistent la Spitalul Regional de Psihiatrie, în cadrul secției de Medicină Comportamentală pentru Adulți și, pentru o scurtă perioadă, chiar în cadrul secției pediatrice. De asemenea, eu și Jenifer am făcut parte dintr-un program pentru cei cu boli mentale cronice, până când ne-am mutat în Missouri, unde am lucrat ca psiholog terapeut familial.

Ne-am mutat în Missouri, ca să urmez programul de master, dar m-am reprofilat și am studiat Siguranță Industrială. De atunci lucrez în acest domeniu. Cariera m-a trimis prin Arizona, iar acum mă aflu în Clearfield, Utah, unde sunt Director al Siguranței Muncii, pentru o agenție de angajări.

– Perry (Budo) a murit în 1968, iar în 1969 s-a născut Nandra, fetița pe care au adoptat-o părinții tăi și care a primit acest nume simbolic. Cum se explică această adopție, pentru că, în acel an, tu și frații tăi erați relativ mici (de 13, 11 și 7 ani). Or, nu este ușor să crești trei copii, iar să crești patru este și mai dificil!

– În perioada în care a murit bunicul meu, mama Elena era profesoară la liceu și studia pentru diploma de Master, dar nu-mi aduc aminte exact ce disciplină. Deși lucra și mergea la cursuri, a simțit că trebuie să mai crească un copil, așa că au adoptat-o pe Nandra, care era deja parte din familia noastră, de la vârsta de câteva zile.

– În ce context Nandra a primit acest nume? Era oare o clauză testamentară a lui Budo? Ori părinții tăi au dorit să îi aducă un omagiu lui Budo, care decedase cu un an în urmă?

– Nu fusese nicio clauză. Elena a dorit să comemoreze astfel influența pe care tatăl ei a avut-o asupra noastră, așa că și-a numit noua fiică *Nandra*, după satul natal a lui Budo. Mama era foarte mândră de moștenirea ei culturală și mereu ne povestea întâmplări din copilăria ei din România și ne împărtășea cât de mult își dorea să facă o vizită.

Interesant a fost faptul că Nandra, după ce s-a căsătorit și a avut copii, și-a numit fiul *Nicholas*, în memoria lui Budo, deși nu l-a cunoscut pe acesta. Probabil a fost inspirată să aleagă acest nume în timpul vizitei cu mama în România, în anii '80.

– *Perry a emigrat în SUA în 1907, iar după cinci ani (1912), el și-a deschis deja o afacere proprie (vânzări de automobile și componente de mașini). De unde a avut bani pentru această afacere? Încă nu era cetățean american, pentru a putea lua împrumuturi de la bănci!*

– Să fiu sincer, nu știu prea multe despre prima parte a aventurii lui Budo în America. Nu știu tot ce-a făcut, dar era foarte harnic și mereu găsea oportunități de dezvoltare. După cum probabil știți, a lucrat ca tâmplar liber-profesionist. Avea un partener de afaceri, pe nume Michael Heitsch, și probabil el a contribuit financiar cel mai mult la afacere. În 1916, aveau o companie numită Quality Mill Company în San Bernardo, California. Țin minte că i-am făcut o vizită domnului Heitsch și ei doi vorbeau în ungurește.

– *Budo știa ungurește, pentru că, după clasele primare din Nandra, trecuse la Gimnaziul de Stat din Bichiș, unde limba de predare era maghiara!*

– Nu știam acest detaliu. În orice caz, una dintre poveștile binecunoscute în familia noastră este momentul în care un prieten de-a lui Budo l-a rugat să îi personalizeze mașina și s-o facă să arate ca o trăsură de epocă. Budo a făcut o treabă atât de bună, că a devenit faimos prin modul în care a lucrat mașina în lemn și prin accesoriile pe care i le-a adăugat. Acel client i-a adus faima și i-a dezvoltat afacerea într-un timp foarte scurt.

– *Te întreb și pe tine, cum l-am întrebat și pe David: Care au fost primele informații despre România, pe care le-ai primit?*

– Am amintiri despre România de când eram mic. Locuiam la câteva case distanță de bunici și luam cina la ei aproape în fiecare duminică. Mâncam mămăligă, salată de boeuf, sarmale și salată de vinete. Vorbeau în românește de fiecare dată, și împărtășeau amintiri. Anii aceia au fost esențiali pentru mine, când, la masă, buni și Budo povesteau atât de deschis despre România, despre familia lor și despre prietenii. Exista un

zvoni cum că tata s-a însurat cu mama ca să mănânce mâncare românească toată viața! Înainte să facă nunta, tata a învățat-o pe mama să conducă și Buni le gătea după fiecare lecție.

Mama le-a învățat pe Linda, pe Nandra și pe soția mea, că înainte de căsătorie trebuie să învețe să facă mămăligă fără cocoloașe. Soția mea, Jenifer, s-a panicat puțin, dar a reușit. Ani mai târziu a învățat-o și pe fiica noastră același lucru.

De Revelion, Buni și mai târziu mama puneau tot felul de bunătăți pe masă, ca să aducă belșug în Noul An, iar de Paști, Buni făcea cozonac. Deci, după cum se vede, familia noastră a păstrat multe tradiții românești, pe care azi copiii noștri le duc mai departe. Toți ajută cu mămăliga, John Perry face cozonacul și Melissa și Jessica fac sărmăluțele.

Una dintre poveștile pe care mi le amintesc este despre momentele pe care le-au trăit Buni, Budo și mătușa Maria, în timpul ocupației naziste în România. Budo aflase că una dintre cunoștințele sale îi informase pe germani că Budo ar fi evreu, iar Budo se temea că va fi arestat. Ca să-și protejeze familia, și-a luat doi câini de pază și mânca doar cu două pistoale lângă farfurie.

Una dintre învățăturile lui era: „Nu contează dacă ești țăran cu boi sau un prinț într-o caleașcă; în fața lui Dumnezeu suntem toți la fel.” Mai spunea: „Niciodată, niciodată, dar absolut niciodată să nu-ți uiți scopul.”

– *Ce cuvinte românești mai știi?*

– „Bună dimineața” și „neața”, „vreau să mă duc în pat”, „Nu mai face asta”. Eram un băiețel foarte „activ”.

– *Bunicii tăi și mama ta s-au născut în România. Mai aveau accent în limba engleză, ca toate persoanele care învață mai târziu o limbă?*

– Da, aveau un accent destul de puternic. Chiar și Elena vorbea cu accent, deși plecase din România la vârsta de 12 ani.

– *Ai aderat și tu la aceeași religie, ca și bunicii și părinții tăi?*

– Da, fac parte din Biserica lui Isus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă, de când m-am născut; la fel și soția și copiii noștri. Religia noastră e o parte extrem de importantă a vieții noastre.

– *Există români în Tempe, Arizona, unde locuiești?*

– Nu mai locuim în Arizona (ne-am mutat în Utah, în 1999), dar, în timpul în care am locuit acolo, nu am întâlnit alți români și nu știu dacă existau comunități de români în zonă. În Utah mai aflam de români ocazional, iar când trăia Elena eram vizitați uneori de familii de români.

– *Așa cum știi, în 1989 a avut loc o revoluție în România, transmisă în direct de TVR, prin care dictatorul Nicolae Ceaușescu a fost înlăturat de la putere, ca și regimul comunist. Ai urmărit atunci mersul evenimentelor din România?*

– Știam cu toții ce se întâmplă în România și am urmărit cu sufletul la gură tot ce se difuza la televizor. Violența a fost greu de digerat, dar ne-am bucurat să vedem că România și-a obținut independența, în sfârșit.

– *I-am trimis lui David mai multe fotografii din Nandra și Cluj, pe care știi că le-ai văzut și tu. Ce impresie ți-au făcut?*

– Am văzut poza cu biserica din Nandra și cu afacerea lui Budo din Cluj. Eu și Jenifer am fost foarte încântați să vedem locurile pe care le frecventa Budo în tinerețe. Dacă era să urmeze tradiția familiei, ar fi devenit preot, dar a ales să plece în America.

– *După Al Doilea Război Mondial, bunicul tău, Budo, a fost nevoit să revină din România (unde fusese dealer al Uzinelor Ford), înființându-și în America o firmă de import-export. Ce s-a întâmplat cu această afacere, după moartea lui?*

– Cred că a ieșit la pensie după afacerea cu importuri și exporturi. Țin minte că mama vorbea despre treaba asta, când eram mai tânăr, dar Budo nu a mai administrat compania (din câte știu), după ce ne-am mutat în California. Mi-ar fi plăcut să preiau frâiele afacerii, dar era deja închisă în momentul în care ne-am mutat pe Coasta de Vest.

– *Ești mândru de strălucita carieră pe care a avut-o fiul unui țăran din Nandra?*

– Mereu am fost foarte mândru de bunicul meu. A fost muncitor și mi-a insuflat etica în muncă. Fiind copil, obișnuiam să stau la ei peste noapte și imaginea cu masa lui de lucru îmi este întipărită în minte.

În 1966, am fost într-un orașel din Oregon, în vacanța de vară. Înainte să plecăm, Budo a construit un cufăr mare de lemn, ca să luam cu

noi vesela și ustensilele pentru picnic. L-am pus într-o remorcă în spatele mașinii și ne-a fost de mare folos pe drum, în timpul opririlor. Am avut cufărul mulți ani. Mi-l amintesc pe Budo lucrând la el în garaj și folosind o grămadă de unelte. Designul era foarte ingenios, cu picioare care se înșurubau, ce ne permitea să-l punem oriunde doream. De asemenea, l-a ajutat pe tata să extindă casa din San Bernardino și să construiască dulăpioare pentru garajul din Rialto.

Budo era un om foarte iubitor și îi plăcea să-și petreacă timpul cu nepoții lui. Eu iubeam mai ales felul în care decora pomul de Crăciun. Avea un simț al umorului extraordinar; vedea umor și în lucrurile simple, ceea ce ne lua mereu prin surprindere și ne făcea să râdem.

Deși a avut mult succes în afaceri, avuția lui cea mai de preț a fost familia. Și-a abandonat averea pentru a-și proteja familia și pentru libertate. Am încercat mereu să-i urmez exemplul și să nu pun prea mult preț pe lucrurile materiale, pentru că familia e cea mai importantă.

– *De ce mătușa ta, Maria Eva, care are acum 97 de ani, nu mai vrea să audă de România?*

– Chiar nu știi de ce. Linda ar putea să va spună mai multe.

– *Ce zici, ai putea face o vizită în România?*

– Tuturor ne-ar plăcea să facem o vizita în România (eu îmi doresc asta de mulți ani), dar n-am putut până acum, din cauza programului încărcat și nu ne-am permis financiar. Ne gândim să venim anul acesta, dar va fi dificil.

O ultimă idee: mezina noastră, Katherine, este în special interesată de România și încearcă să învețe limba. A studiat muzica de operă la facultate, influențată de Buni, care avea o voce frumoasă de soprană. Numele de scenă al lui Katherine este Katherine Filipescu și îi plac mult cântecele românești. Spune că o ajută să se simtă mai aproape de strămoșii ei.

– *Îți mulțumesc foarte mult pentru interviu!*

– Și eu îți mulțumesc!

Elena Victoria Perry-Johnson,
Crâmpie din povestea vieții mele

Un alt câștig al faptului că am reușit, după eforturi îndelungate, să intrăm în contact cu doi dintre nepoții lui Nicolae Poruțiu-Perry, David și John, este că David ne-a pus la dispoziție câteva ore de înregistrări video ale Elenei Victoria Perry-Johnson, fiica cea mică a lui Nicolae Poruțiu-Perry. Inițial, David ne-a spus că mai întâi trebuie să facă ei o transcriere a mărturiilor mamei lor, operație care ar dura câteva luni, în cazul fericit în care s-ar găsi persoana potrivită să facă acest demers. I-am propus să ne trimită, via email, înregistrarea respectivă, urmând ca noi să încercăm să facem simultan și transcrierea mărturiilor de pe banda video, și traducerea în limba română a acestora.

Am avut noroc că am găsit persoana competentă pentru așa ceva: Doamna Diana Livesay, experimentată traducătoare, cu un stagiul de mulți ani petrecuți în SUA, dar revenită în România, alături de soțul ei, american. S-a nimerit ca Diana să ne fie și studentă, și pasionată de istorie și literatură, încât nu se putea găsi un om mai potrivit pentru demersul nostru. Îi mulțumim, și din acest colț de pagină, pentru răbdare, pasiune și competență – calități pe care și le-a folosit cu prisosință în efortul migălos de transcriere și traducere simultană a mărturiilor de față.

Mărturiile Elenei Victoria au fost înregistrate cu câteva luni înainte ca aceasta să plece „în altă galaxie”, cum ar fi zis Mircea Eliade.

Rostite liber, aceste mărturii nu au rigoarea textului scris, în schimb se bucură de farmecul și spontaneitatea expunerii libere, cu întâmplări insolite, povestite cu mult umor. Aflăm astfel numeroase informații cu

aspect istoric, social sau moral: viața petrecută în România, la Cluj și la București (de unde a plecat în SUA, la vârsta de 12 ani); modul cum tatăl său a fost obligat să își închidă afacerea (era reprezentant al Uzinelor Ford în România), la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, „fără să poată lua cu el măcar o șurubelniță”; adaptarea la noua viață în America; întâlnirea cu o nouă religie – a mormonilor; recrutarea sa de către CIA, în calitate de traducător; întâlnirea cu soțul, Stanley Fred Johnson; întâmplări legate de nașterea copiilor etc.

Elena Victoria avea multe de povestit, dar boala a împiedicat-o să ducă acest proiect până la capăt. E regretabil că nu a apucat să rememoreze vizita sa la Nandra, în anii '80, alături de fiica ei adoptivă, Nandra! Nici fotografiile făcute cu acea ocazie nu se știe unde sunt.

Să ne bucurăm însă că avem măcar aceste mărturii salvate, care ar putea constitui, alături de povestea vieții tatălui său, Nicolae Poruțiu-Perry, pretextul unui autentic roman!

*

„Tata n-a avut voie să ia nici măcar o șurubelniță”

– John, dragul meu, du-i te rog pe cei mici în cealaltă cameră și roagă-i să stea în liniște. Fetele vor dori să audă povestea. Trebuie să stea cât mai aproape de mine.

– Linda, spune-le tuturor că încep să înregistrez. Vă voi spune povestea vieții mele.

Aceasta este povestea Elenei Victoria Perry-Johnson.

M-am născut în Cluj, Transilvania, România, pe 18 august 1928. Fiicele lui John m-au rugat să le dau mai multe detalii despre o întâmplare petrecută în spital, la scurt timp după ce l-am născut. După cum știți, John este primul nostru fiu. S-a născut pe 7 octombrie 1957, la Maternitatea din Washington DC. Procedura de rutină presupunea ca nou născutul să-i fie adus mamei a doua sau a treia zi, pentru a fi alăptat. Asistentele împingeau

Nicolae, Elena Victoria, Maria și Ema Poruțiu-Perry, în România

cărucioare cu bebeluși pe holurile spitalului și îi duceau la ușile saloanelor, unde se aflau mamele lor. La scurt timp după naștere, a doua sau a treia zi, știam că era timpul să-mi hrănesc fiul și nu mai aveam răbdare să-l văd pe John. Nu l-am găsit, așa că am țipat după asistente, având un sentiment de neliniște în suflet. Le-am întrebat:

– Unde îmi este copilul?

Asistenta care a venit la ușa salonului mi-a răspuns:

– Care copil?

– John Johnson, i-am spus eu.

– L-am căutat, dar singurul bebeluș pe care l-am găsit cu un nume similar este John Larson.

Bineînțeles că teama s-a intensificat. După ce am așteptat aproximativ jumătate de oră, timp în care asistentele îmi căutau copilul, m-am ridicat din pat, mi-am luat halatul și am pornit singură pe coridoare. Când am deschis ușa salonului, am văzut căruciorul în care transportau nou născuții, în care se afla cel mai adorabil băiețel pe care l-am văzut în

viața mea. Mi s-a părut că semăna cu John, dar asistentele mi-au spus că era al familiei Larson. M-am uitat la el și am exclamat:

– Cât ești de frumos! Ce n-aș da să fii al meu!

Am decis să îl examinez mai îndeaproape și am găsit eticheta cu numele bebelușului, pe care scria „John Johnson”. Am fost atât de fericită, că am alergat dintr-o parte în alta a coridorului. În sfârșit, îmi găsisem copilul!

M-am întors în salon și am luat în brațe copilul acela minunat, l-am îmbrățișat, l-am sărutat. Eram atât de fericită că era al meu. L-am alăptat și l-am trimis înapoi în camera în care erau ținuți bebelușii, de data aceasta cu instrucțiuni pentru personalul medical să-i schimbe numele în registru. Asta e aventura prin care am trecut la nașterea tatălui vostru. Aveți întrebări?

Acum, cu permisiunea voastră, aș dori să încep să-mi expun testamentul sub forma unei povești. În primul rând, îmi doresc pentru soțul meu, pentru minunații mei copii și pentru toți nepoții mei (inclusiv pentru viitorii mei nepoți și strănepoți, pe care nu voi apuca să-i cunosc), să înțeleagă faptul că Dumnezeu e adevărat, că Iisus, fiul lui Dumnezeu, este mântuitorul nostru, al tuturor, iar cel mai important este că El este liderul bisericii noastre. Dacă vreodată vă veți afla într-o perioadă grea, înconjurați de oameni răi, amintiți-vă că aveți biserica și preoții, cele mai mari puteri din lume. De asemenea, știu că Sfântul Duh este un mediator, un ajutor care e menit să vă aducă pace în suflete, deci, dacă vreodată veți avea o revelație, să vă întrebați dacă vă aduce pace și dacă e în concordanță cu adevărurile Bisericii Mântuitorului, dacă revelația vine de sus. Dacă nu vă aduce pace, doar deșertăciune sau frământări, veți ști că nu ascultați vocea care trebuie. În al doilea rând, din toată inima mea vreau să credeți că Dumnezeu vă iubește. E o iubire pură, infinită, care nu poate fi descrisă mai mult de atât.

Am avut privilegiul să simt asta cu o ocazie specială, la dedicația din Templu, când am reușit să obținem un loc și am ascultat o dedicație superbă. Când am ajuns în momentul în care lumea flutura batistele în timp ce îi mulțumea lui Dumnezeu, în loc să auzim muzica din fața

camerei, o auzeam de sus și din spate, înconjurându-ne. Eram toți înconjurați de o melodie divină. Puțin mai târziu am simțit ca și când am fost învelită cu cea mai confortabilă pătură și luată pe sus. Nu pot să vă explic puritatea momentului. Nu există cuvinte în limba engleză sau în limba română să pot explica. Timp de câteva minute am avut ocazia să simt frumusețea și perfecțiunea iubirii lui Dumnezeu și de aceea e de datoria mea să vă spun că iubirea pe care Tatăl Ceresc o are pentru noi trebuie să-o oferim mai departe. Pot să vă povestesc ore întregi despre asta, vouă și oricui vrea să asculte, dar acum vreau să vă povestesc despre familia mea.

Părinții mei au fost oameni minunați și sunt motivul pentru care voi toți din jurul meu aveți părinții pe care îi aveți. Mama mea se numea Ema Filipescu, Perry după căsătorie, dar Filipescu era numele ei de fată. S-a născut la Huși, un orașel din Moldova, din estul României. Moldovenii sunt oameni foarte buni, docili și iubitori.

– Poți să ne explici numele tău românesc? a întreat Linda.

– Numele meu este Elena Victoria. Perry este numele pe care tatăl meu l-a ales, când a venit în Statele Unite, pentru că Poruțiu era prea greu de pronunțat pentru americani. Când s-a întors în România a pus o cratimă între cele doua nume (Perry-Poruțiu). Mulțumesc, Linda, pentru întrebare!

Mama mea s-a născut într-o familie cu 13 copii și a avut o grămadă de responsabilități. Tatăl ei lucra la biserică, soțul ei era avocat și cu trecerea anilor a ajuns să-și crească frații. Aveau o situație financiară

Elena Victoria și Maria Eva, studente

precară, așa că bunica mea a vândut pământul bucată cu bucată, ajungând la sapă de lemn. Cea mai mare dorință a mamei a fost să devină profesoară de istorie și să cânte muzică de operă. Avea o voce superbă. Nu știu câți dintre voi v-o amintiți cântând; poate copiii mei și-o amintesc, dar acasă la noi, în România, obișnuia să cânte la pian și cu vocea și toți oamenii care treceau pe stradă se opreau să o asculte. Din păcate, cei ve doreau să devină cântăreți de operă, în 1915, nu erau văzuți cu ochi buni, așa că familia ei s-a împotrivit apariției sale pe scenă. Unchiul ei a sfătuit-o să se înscrie la Facultatea de Medicină. Nu avea inclinație către așa ceva, dar lua note foarte bune, așa că s-a chinuit să obțină o bursă. Până la urmă a primit bursa „Regele Ferdinand”, dar și așa a trebuit să se prezinte în fața fiecărui profesor, ca să-și susțină pregătirea. A depășit fiecare obstacol și a fost admisă la Facultatea de Medicină, în 1915. Atunci lucrurile stăteau puțin diferit. După terminarea liceului trebuia să mergi direct la Medicină și stăteai la facultate timp de șapte ani. A fost singura fată din grupa ei, iar procesul a fost lung și greu, dar a fost printre primele doctorițe din România. În 1919 a obținut diploma după anii inițiali, dar a și terminat facultatea. Mi-a povestit că, atunci când s-a întors acasă după ultimul examen, s-a întins în pat, a ridicat brațele către tavan și i-a mulțumit lui Dumnezeu pentru tot sprijinul.

A trebuit să plece în Transilvania, la Universitatea din Cluj, unde se afla cel mai mare spital, nu doar din România, ci din toată Europa de est. Vreau să menționez că mama mea era foarte scundă (aproximativ 158 cm), era slăbuță și foarte frumoasă. I-ați văzut poza în proiecția de astă seară. A devenit una dintre cele mai cunoscute doctorițe din oraș. Părul ei era negru ca abanosul, avea ochii căprui. Era o fire calmă și dulce. Nu ridica vocea foarte des. Eu și tatăl meu suntem transilvăneni și aveam temperamente foarte diferite, ne supăram foarte repede, ne trecea până la sfârșitul zilei și iertam ușor.

Două familii. În față: Ema Perry, John Johnson, Elena Victoria.
În spate: David Johnson, Perry, Stanley Fred Johnson, Linda Johnson.

Vreau să vă spun cum l-a cunoscut pe tatăl meu, iar apoi vă voi povesti despre el. O să vă placă. Tata era proaspăt întors din America²⁵⁰, în 1922. Venise pentru că mama lui era pe moarte și a vrut s-o vadă pentru ultima dată. În timp ce se afla în România, singura lui soră, Maria, a dat naștere primului ei copil. Din cauză că a născut acasă la țară și a fost asistată doar de o moașă, opt săptămâni mai târziu încă sângera. Tata era îngrijorat și a decis să o ducă la spitalul mare din Cluj. Așa a și făcut, dar înainte de asta a cerut recomandări de la toată lumea, pentru cel mai bun doctor. Toți din Cluj l-au sfătuit să meargă la Dr. Filipescu. S-a îngrijit de mătușa mea și a operat-o (i-a făcut o histerectomie), pentru că avea o infecție severă. I-a spus că poate să o ia acasă în 10 zile, dar de obicei pacienții erau ținuți timp

²⁵⁰ Aplicația pentru viza de România a lui Nicholas Perry, din 1922, este publicată în cartea de față.

de 30 de zile. În fiecare zi din cele 10 zile, tata a vizitat-o pe Maria și i-a adus câte un buchet enorm de flori și o cutie de ciocolată. Dar sora lui, simțind posibilitatea unei relații, i-a dat florile și cutiile de ciocolată mamei mele, spunându-i că tatei îi e rușine să i le dea personal. La sfârșitul celor 10 zile, destinul lor a fost pecetluit. Au ieșit la câteva întâlniri și 15 zile mai târziu erau deja logodiți. Tata a trebuit să se întoarcă în SUA, pentru că avea multe afaceri, dar vă voi povesti asta mai târziu.

Permiteți-mi o completare la povestea asta. Obiceiul în România era să plătești fiecare persoană care s-a ocupat de tine sau de ruda ta în spital, inclusiv bucătarii, farmaciștii și alți oameni din fiecare departament. A fost la mama să plătească și i-a spus:

– Nu, nu, nu! Nu pot să vă iau un ban!

– Dar ați operat-o pe sora mea, trebuie să-i acceptați.

– Nu! Nu pot!

– Dar de ce?

– N-ai de gând să mă mai vezi? a întrebat mama. După toate florile și cutiile de ciocolată pe care mi le-ai trimis?

Tata a rămas șocat. Trebuia să spun că el avea un respect atât de mare pentru mama, că vorbea cu ea la persoana a III-a. I-a spus:

– Bineînțeles, dacă doamna doctor îmi va permite s-o mai văd, o voi face.

Dintre toate învățăturile mamei mele, trei dintre ele îmi sunt în minte mereu.

1. Prima parte a corpului tău, care atinge podeaua dimineața, ar trebui să fie genunchii tăi.

2. Și-a dorit ca noi să fim respectuoși și niciodată să nu fim aroganți. Părinții mei deveniseră deja foarte bogați, milionari, locuiau într-o casă cu 20 de camere și aveau șapte servitori, dar niciodată n-au vrut ca noi să devenim ca ceilalți copii bogați, cu nasul pe sus. Metoda ei a fost de a ne trimite cu niște angajați după școală, în weekenduri și în timpul vacanței. De exemplu, aveam o bucătăreasă care lucra la noi în casă de la 4 dimineața până după-masă. Devenise parte din familie. În timpul liber, eu trebuia să

o acompaniez, să fac tot ce-mi spunea, pentru ca ea era șefa mea și, dacă trebuia să spăl o tigaie sau să mătur, trebuia s-o fac după indicațiile ei. Deși a fost dură, m-a învățat foarte multe lucruri. Pe lângă bucătăreasă, a trebuit să învăț și de la menajeră cum să fac paturile, să spăl podelele, să curăț covoarele, pentru că pe vremea aia nu aveam aspiratoare. În sfârșit, al treilea mentor al meu a fost grădinarul. Ne-a învățat unde să punem pământul de flori și multe alte lucruri legate de grădinărit.

3. Al treilea lucru foarte important, pe care l-am învățat de la mama, a fost încă de pe când aveam vreo patru ani. Mi-a spus:

– Elena, atunci când promiți ceva, dacă nu ești moartă, trebuie neapărat să te ții de cuvânt! Dacă ești atât de bolnavă, încât nu te poți mișca, trebuie să ceri ajutorul cuiva, pentru a-ți îndeplini promisiunile.

Am crescut cu asta în minte și de aceea azi, când un doctor sau o asistentă îmi spune că mă va suna în 15 minute și aștept o zi întreagă, consider că e lipsă de profesionalism.

Dar acestea sunt cele trei lucruri, pe care vreau să vi le amintiți și voi.

Mama era un medic minunat, un servitor al pacienților, care nu accepta nimic de la oamenii săraci. Singura dată când accepta ceva era când mergea la piață o dată pe săptămână și o femeie alerga după ea, țipând:

– Doamna doctor, luați puiul ăsta! Vă rog, luați o duzină de ouă!

Mai accepta astfel de cadouri.

Acum vreau să va povestesc mai multe despre tatăl meu minunat. Se trage dintr-o familie bună, numită Poruțiu. Am primit atâta ajutor din partea tuturor; vă spuneam în ianuarie cum am reușit să completăm arborele genealogic deja cu sute de nume și e aproape gata. Cred că de asta m-a ținut Dumnezeu pe pământ și acum parcă mi s-a ridicat o piatră de pe inimă.

Membrii familiei lui era minunați. Am aflat că al zecelea străbunic al meu era un servitor (nu un sclav, pentru că persoana lui nu era posedată de altul), care avea libertate să facă ce dorea, dar era legat de pământul pe care îl muncea. Acest strămoș al meu i-a spus nevastei lui să adune sfatul satului, notarul, avocatul, primarul, preotul. Dorea să le explice că, pentru tot ce făcuse, merita să fie un om liber, dar nu știa cum să-și trăiască libertatea la 67 de ani, după ce trăise pe moșia respectivă toată viața. Dar a

dorit să le transfere libertatea celor doi fii ai săi, pentru că erau tineri. Sfatul a fost de acord, iar cei doi fii s-au înrolat în școala teologică a Bisericii Greco-Catolice. Acei doi băieți au avut cel puțin 900 de urmași și în fiecare familie era cel puțin un preot (de obicei patru-cinci alegeau preoția) și cel puțin o fată, care devenea soție de preot; deci în familia noastră se găsesc în jur de 400 de persoane, care și-au dedicat viața lui Dumnezeu. Aceștia sunt strămoșii noștri și știu că mă așteaptă la Porțile Raiului, cu nerăbdare.

Tatăl meu era un om scund, comparativ cu americanii (1,70-1,73), dar în familia Poruțiu el era cel mai înalt. Avea părul blond, ochii albaștri și pielea foarte albă. La vârsta de 12 ani umbla pe ulița satului natal, Nandra, călcând cu opincile în noroiul de pe marginea drumului. A observat o bucata de hârtie în noroi, a scos-o și, deși era foarte murdară, a vrut s-o citească. A dus-o acasă, a curăț-o și a descoperit o pagina frumoasă, pe care scria: „Vino în America, țara visurilor tale!” La acea vârstă fragedă s-a hotărât să vina aici, dar nu știa cum. Avea 6 frați, erau săraci, nu avea nicio posibilitate să-și găsească drumul spre America. Mai mult decât atât, Guvernul României îi impunea să se înroleze în armată la 18 ani²⁵¹. Dar totuși a încercat și a plecat de acasă pe la 13 ani și a călătorit la Blaj, un oraș mai mare, unde erau multe școli teologice și școli de meserii. S-a înscris ca ucenic la un tâmplar și a învățat cum să sculpeze mese și scaune. Până la vârsta de 16 ani devenise foarte iscusit în meseria pe care și-o alesese. Într-o zi a fost vizitat de un avocat, ce căuta obiecte unicate pentru nunta lui, care se apropia. I-a spus:

– Nick, ai fi de acord să lucrezi pentru mine un an de zile și să-mi faci toată mobila pentru camera de zi? Cum ai vrea să fii plătit?

– Cu un pașaport și bani să plec în America! a spus tata.

Avocatul i-a promis că, dacă se ține de muncă, îi va împlini dorința. Un an mai târziu a venit să ridice comanda și a fost foarte impresionat. I-a dat pașaportul și destui bani, cât să înceapă o viață nouă²⁵².

²⁵¹ În 1906, când Nicolae Brudan-Poruțiu ar fi împlinit 18 ani, Transilvania era parte a Imperiului Austro-Ungar, deci Guvernul României nu putea impune așa ceva unei țări străine.

²⁵² Într-adevăr, la 7 ianuarie 1907, Nicolae Brudan-Poruțiu a părăsit Transilvania, plecând în America, din Hamburg, cu vaporul „Keiser Wilhelm II”.

Elena Victoria Perry-Johnson, *Crâmpoie din povestea vieții mele*

Tata a venit aici în 1907, fără să știe limba engleză, fără să cunoască pe nimeni și cu foarte puțini bani rămași, după ce și-a plătit biletele. În 10 ani, ajunsese să fie proprietarul a șapte case și al unei companii în California. Când am copilărit în România, mi-l amintesc pe tata, spunând că „așa ceva poți obține doar în America”.

A luptat în război ca pilot american, după ce și-a obținut cetățenia, a avut o carieră strălucită și la un moment dat și-a luat o lună liberă, să se relaxeze după război. Apoi vă amintiți că v-am povestit cum a fost chemat la căpătâiul mamei sale...

După ce a cunoscut-o pe mama, au decis să se căsătorească. El s-a întors în America, și-a vândut toate casele și afacerea, Quality Mill Company. A avut un partener extraordinar și onest, nu au existat datorii între ei și au rămas prieteni până la moarte. În momentul în care a plecat din America, a plecat cu o grămadă de

Maria și Elena, cu bunica lor maternă

bani și ca reprezentant Ford Motor Company, pentru Europa de Est. El a fost cel care a dus în România prima camionetă Ford, primele echipamente stradale și agricole. În anul 1928 era multimilionar. Când Marea Criză

Financiară a lovit lumea, regele acela tâmpit al României²⁵³ a dat o lege prin care fiecare datorie este anulată. Legea este perfectă pentru cei care aveau datorii, dar tata oferea împrumuturi de mare valoare și peste noapte a ajuns la sapă de lemn. Avea 31 de ani²⁵⁴. Îmi amintesc foarte bine cum plângea în timpul nopții, uneori chiar în timpul zilei. Deși era un om puternic, atunci când a pierdut totul i-a fost foarte greu. Mi-o mai amintesc pe mama încurajându-l și oferindu-i suport moral. Îi spunea: „Nu-ți face griji. O să trecem și peste asta!” Din acest motiv, mama s-a întors la muncă și între 1930 și 1934 au muncit să-și reclădească afacerea și și-a plătit toate datoriile. A cumpărat o fabrică în România și a început să producă automobile cu piese aduse din străinătate.

Până în 1939 a redevenit multimilionar. Apoi au venit germanii, în septembrie 1939. L-au vizitat la fabrică și i-au spus că are 24 de ore să decidă să le dea fabrica sau să o transforme în suport de război pentru germani ori îi va fi confiscată. Tata era cetățean american, așa că le-a refuzat oferta. A doua zi de dimineață i-au luat absolut tot din fabrică și au închis-o. Tata n-a avut voie să ia nici măcar o șurubelniță. Din nou a fost ruinat peste noapte, devenind depresiv, iar mama a trebuit să-i ofere tot suportul.

Ne-am mutat la București, ca să fim departe de nemți, și acolo a deschis o afacere cu exportul de sodă caustică și alte substanțe. Până în 1941 și-a recuperat banii, dar știa că războiul era aproape, așa că a început să își planifice plecarea, dar mama era medic român, încât îi era interzisă ieșirea din țară. Noi, copiii, aveam voie să plecăm. În sfârșit, în ianuarie 1941 a dat tot la schimb (afacere și casă), pentru permisiunea de a ieși din țară, însoțit de mama și de copii.

²⁵³ E vorba de Regele Carol al II-lea, revenit pe tronul României în iunie 1930.

²⁵⁴ Fiind născut în 1888, Nicolae Brudan-Poruțiu Perry nu putea avea, în anii '30, doar 31 de ani. Poate 41.

„În loc să ne spună să fugim și să ne ascundem, tata ne-a spus să ne rugăm”

Îmi amintesc ziua în care am plecat. Era sâmbătă și toți eram atât de fericiți că vom fi liberi, dar în același timp eram triști, pentru că ne lăsam restul familiei în urmă. Din momentul în care a încuiat ușa pentru ultima dată, niciunul dintre părinții mei nu și-a exprimat regretul pentru alegerea făcută.

Am multe amintiri cu vorbele tatălui meu, dar trei dintre ele îmi sunt imprimate în minte mereu.

1. Nu contează dacă ești țăran sau rege, toți suntem la fel în ochii lui Dumnezeu.

2. Mi-a spus mie și surorii mele să fim mereu modeste.

3. Transilvănenii sunt cunoscuți pentru hărnicia lor și să nu ne dăm niciodată bătuți.

Acum vreau să vă povestesc puțin despre fratele²⁵⁵ și surorile mele. Am avut un frate mai mare decât mine. Se numea Gheorghe Poruțiu și s-a născut în 1923. Părinții mei mi-au spus că era un înger de copil, dar din păcate a făcut o peritonită, când mama nu era acasă, și a murit în chinuri groaznice, în 1927. Mama și-a pierdut tatăl în același an. I-a fost foarte greu. Erau creștini minunați, dar nu aveau scriptura adevărată, pe care o avem noi²⁵⁶. Amândoi părinții mei au suferit mult în acel an, dar mama mai mult decât tata, pentru că nu se putea obișnui cu ideea și nu înțelegea de ce i se întâmpla fix ei așa ceva.

Într-o zi, în vara anului 1927, tata i-a spus mamei: „Lasă-mă să te duc în America în vacanță, să ne destindem puțin!” Așa că au plecat în

²⁵⁵ De fapt, familia Poruțiu a avut doi băieți, care au murit de mici: Cristian (1922-1923) și Gheorghe (1923-1927).

²⁵⁶ E vorba de *Cartea lui Mormon. Un alt testament al lui Isus Hristos*, publicată de Biserica lui Isus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă, carte pe care chiar Elena Victoria, împreună cu mama ei, a tradus-o impecabil în limba română (coperta este publicată la p. 805 din acest volum).

vacanță, în august 1927. La scurt timp mama a avut un vis, în care băiețelul ei, care a murit la patru ani și jumătate, a vizitat-o și i-a zis: „Mamă, nu te îngrijora! Sunt bine unde sunt și în curând va veni cineva în locul meu.” Ea n-a înțeles exact, dar fix un an mai târziu, în august 1928, s-a născut Elena, adică eu. Nu eram băiat, dar mi-au spus că arătam la fel ca fratele meu. Toată viața m-am simțit mai aproape de el decât de sora mea sau orice prietenă. Am impresia că e lângă mine întotdeauna. Acela a fost unul dintre primele vise, care a devenit realitate.

Vreau să vă spun câte ceva despre primii mei cinci ani de viață. Sunt atâtea lucruri pe care vreau să vi le împărtășesc, despre anii dinainte de mutarea noastră în America, despre tot ce am învățat și despre cât de mult mi-au ajutat în viață.

Una dintre cele mai clare amintiri pe care le am este despre un cutremur de 7,5 grade pe scara Richter, în București²⁵⁷. M-am trezit în mijlocul nopții. Dormeam în pat cu sora mea. Am auzit un sunet îngrozitor, similar cu un tren care trecea foarte aproape și totul începuse să se miște. Am sărit din pat și am alergat către camera părinților noștri. Ne-am întâlnit cu ei în solar, care, din cauză că era construit din sticlă, era cel mai periculos loc în care puteam să fim. În loc să ne spună să fugim și să ne ascundem, tata ne-a spus să ne rugăm. Nu era Mormon, dar ne-a adunat în cerc și a început să spună o rugăciune, ca Dumnezeu să ne protejeze. Cutremurul a durat aproximativ un minut și jumătate, timp în care ne-am rugat. La sfârșit am început să inspectăm casa și curtea. În dreapta locuinței noastre era o clădire foarte înaltă, cu opt etaje, dar care s-a prăbușit în timpul cutremurului. Auzeam urlete și gemete venind din direcția aceea. În stânga noastră era casa vecinilor, care era parțial prăbușită. Am intrat la noi în casă și am verificat fiecare cameră și singura stricăciune pe care am găsit-o a fost în camera de depozitare, unde toate vasele și paharele de sticlă ale mamei se întorseseră la 180 de grade. Aceea a fost dovada supremă cât de puternică și imediată este puterea rugăciunii.

²⁵⁷ E vorba de cutremurul din 1940, care a devastat și capitala.

Ca o paranteză, vă spun că azi noapte n-am vrut să-l deranjez pe Stan, pentru că m-am trezit de două-trei ori pe noapte. M-am gândit că pot să mă duc la baie singură și am reușit cu greu. Când m-am întors și am încercat să mă urc înapoi în pat, mi-a fost imposibil, pentru că nu-mi pot ridica piciorul drept mai mult de câțiva centimetri. Așa că am spus o rugăciune și l-am rugat pe Dumnezeu să mă ajute să mă urc singură în pat, ca să nu-l deranjez pe tati. Am primit cele mai clare instrucțiuni, unde să pun piciorul drept, unde să-l pun pe stângul, cum să-mi poziționez corpul. Mi-a luat 15 minute, dar am reușit. Asta e puterea rugăciunii și vă sfătuiesc să va amintiți asta mereu.

Îmi amintesc unele lucruri din primii ani ai copilăriei mele, în special accidente pe care le-am avut. Mama mi-a spus că am avut fiecare boală din dicționarul medical. De exemplu, am făcut septicemie la doi ani, o infecție a sângelui și pe vremea aceea nu se prea găseau antibiotice. Rata mortalității era de 97% și eu am avut noroc să fiu printre cei 3%.

Prima întâmplare nefericita a fost când dădaca m-a scăpat în cap pe niște scări de piatră. Mi-am revenit. Am avut tot felul de boli și din ceva motiv am trecut peste toate. Într-o zi au venit niște oameni să mă măsoare pentru un sicriu, dar nu-mi sunase ceasul. Nu doar eu am fost bolnavă tot timpul, ci și tata. De exemplu, el a făcut o obstrucție intestinală în 1936, din nou, într-o vreme în care nu se găseau antibiotice. A fost la un pas de moarte săptămâni întregi, dar a supraviețuit. De asemenea a avut ulcere pe picioare și a avut dureri cumplite. A avut ulcere în zona pelviană toată viața, dar a reușit să se trateze în America. Cu toate acestea, am fost un copil foarte fericit și am iubit viața. În timpul ală ne mutasem în fabrică, unde era o casă cu o grădină separată pentru noi și tare mult îmi plăcea să mă bag în toate și să fac pozne.

La vârsta de cinci ani am mers la grădiniță și îmi amintesc foarte clar experiența pe care am avut-o și urmările acesteia. Mi-a plăcut la grădiniță, dar într-o zi, regele României a venit la Cluj pe nepusă masă și de fiecare dată când venea regele, toată lumea lăsa de izbeliște ce făcea și

mergea să-l vadă²⁵⁸. Educatoarele au plecat de la grădiniță. Mama avea un program foarte bine organizat. La ora nouă mă lăsa la grădiniță și mă lua la prânz. Ea nu știa că regele era în vizită în oraș. Toate cadrele didactice au plecat unul câte unul, la fel și femeile de serviciu, portarul, și când am văzut că pleacă ultima persoană și rămân singură în clădire, am devenit isterică, pentru că trebuia s-o aștept pe mama încă două ore. Când în sfârșit a aflat ce se întâmpla, a venit în fugă și a fost foarte supărată că cei ce ar fi trebuit să aibă grijă de mine mă lăsaseră singură în clădire. Îmi amintesc faptul că m-am aruncat la picioarele ei și m-am agățat de ea cu toată forța. Eu crezusem că uitase de mine. Din momentul acela nu am mai suportat instituțiile de învățământ. Nici măcar nu locuiam aproape de grădiniță, ci la 8 km în afara orașului și singurul mod de transport pentru noi era mașina personală. Din momentul acela mama m-a ținut acasă.

În anul următor a fost timpul să încep clasa I. Mama s-a interesat foarte mult unde să mă ducă la școală. A ales „Școala de Aplicație nr. 7”. Era o școală atașată unei alte instituții de învățământ, unde cadrele didactice își învață meseria. A ales școala respectivă ca să-mi ofere șansa de a învăța de la mai multe persoane. Așa că am început clasa I, dar încă aveam probleme cu adaptarea. Nu doream să intru în clasă decât dacă șoferul nostru stătea în spatele clasei și mă supraveghea. Dar îmi și plăcea faptul că erau atâția oameni care o ajutau pe mama să aibă grijă de mine. Obişnuiam să mă uit în spatele meu la fiecare 10 minute, să fiu sigură că șoferul era acolo, și când îl vedeam mă linișteam imediat. Dacă nu era acolo, mă apucam de plâns.

Bietul tata a trebuit să-și ia ore libere de la lucru foarte des, timp de câteva luni, ca să stea cu mine la ore cel puțin două ore pe zi, până m-am acomodat. Dacă nu vedeam șoferul sau pe tata, deveneam isterică, având în vedere trauma prin care fusesem. Din fericire am terminat anul și am avut note foarte bune. Mi-a plăcut școala în general. Îmi amintesc de faptul că aveam o uniformă școlară albastră, cu dungii albe, cu guler alb și o fundă

²⁵⁸ În anii '30, Regele Carol al II-lea a făcut mai multe vizite la Cluj.

mare, albastră, cu pompoane. Culorile erau atât de vii și de frumoase, că uniforma devenise îmbrăcămintea mea preferată.

Într-o zi am ajuns la infirmiera școlii, pentru că alergasem, căzusem și aveam genunchiul julit. În clasă eram mai mulți băieți decât fete și eram fermecată de ei. Aveam mai mulți prieteni decât prietene. Înainte să împlinesc șapte ani, a trebuit să îi dau mamei lista cu invitații pentru petrecere. Toate numele erau de băieți. Nu era nici măcar un nume de fată pe listă. Mama a fost de părere că nu se cuvine așa ceva și a schimbat lista, să fie un număr egal de fete și de băieți. În orice caz, primul an a mers bine, atâta timp cât era șoferul cu mine.

Apoi am început clasa a II-a, care a fost un coșmar pentru mine, din cauza învățătoarei, care era foarte rea și crudă. O chema doamna Batir și mereu avea în mână un liniar lung, nu o bucată de cretă, așa cum au alți învățători. Când cineva dădea un răspuns greșit la matematică sau la o altă materie, îl plesnea cu liniarul. Era atât de oribilă, încât tata și șoferul s-au văzut nevoiți să stea cu mine la ore din nou. Dacă nu erau acolo, eram paralizată de frică, așa că au trebuit să mă retragă de la școală imediat.

Atunci părinții mei au pornit în căutarea unei învățătoare blânde și înțeleghătoare, ce ar putea să-mi înțeleagă problema și ar putea să mă ajute să trec peste ea. Mama a găsit o învățătoare minunată, pe nume doamna Supa. Bineînțeles, m-a atras numele ei imediat și a reușit să îmi schimbe gândirea la 180 de grade. Era mereu zâmbitoare când intra în încăpere. M-am întâlnit cu ea în 1996²⁵⁹ și mi-a povestit că îi zâmbeam mereu și aveam talent la numere. Deci, am progresat cu ea și a fost una dintre cele mai frumoase perioade ale copilăriei mele.

Perioada când am terminat clasa a IV-a a coincis cu invazia germanilor și nimeni nu mai era în siguranță pe stradă, așa că mama a trebuit să decidă ce să facă în privința mea. Singurele locuri sigure erau mănăstirile de maici, care erau și acelea o formă de tortură. Am fost trimisă

²⁵⁹ Probabil este vorba de anul 1986, când Elena Victoria a fost în vizită în România, inclusiv la Nandra.

la o mănăstire franceză, ce se numea Notre Dame. Vreau să vă spun despre aceasta instituție minunată. Era enormă și adăpostea undeva la 800 de elevi de clasa I până în clasa a XII-a. Nu aveam voie să vorbim, pentru că era o mănăstire tăcută. Aveam voie să vorbim între noi doar două ore pe zi: 7-8 dimineața și 3-4 după-masa. În restul timpului trebuia să umblăm cu brațele încrucișate și nu aveam voie să vorbim cu nimeni, nici măcar în timpul mesei. Când aveam nevoie de ceva, trebuia să ridicăm un deget, două, trei, în funcție de ce doream. O maică avea în grijă opt fete și menirea ei era să ne observe și să noteze câte reguli am încălcat. Nici măcar maicile nu aveau voie să vorbească, deci nu puteam ști dacă suntem vizate. Și Elena era foarte vorbăreț, nu se putea să nu încalce regula de aur. Pe coridoare trebuia să umblăm în șir, ca soldații sau ca pușcăriașii, mai bine zis. Dacă mă întâlneam cu sora mea, imediat țipam: „Ce faci, Maria?” Dar Maria era eleva perfectă și Elena era poznașa mănăstirii, așa ca ajungeam să fiu pedepsită.

O dată pe săptămână aveam o întâlnire de grup cu maica stareță, care ședea în scaunul ei maiestuos, înconjurată de celelalte maici și privită de 800 de eleve speriate, pentru că acela era momentul în care aflam câte reguli a încălcat fiecare, iar eu știam mereu că sunt pe listă.

Veșmintele lor, cât și ale noastre, erau diferite, pentru că școala era mult mai scumpă decât altele. Erau din lână, bleumarin, guler alb și toate purtam cruci mari la gât. Șnururile crucilor erau în culorile clasei din care făceam parte, ca să ne poată diferenția ușor. Al meu era portocaliu. Urăsc portocaliul. Mai avea niște curele late ca cele ale călugărilor, de aceeași culoare.

O dată pe săptămână eram chemate să ni se citească păcatele. Maica stareță vorbea în fața a 800 de eleve și spunea că eleva 1 a vorbit aici, eleva 2 a vorbit în baie, eleva 3 nu s-a prezentat la rugăciune la ora respectivă și așa mai departe. În fiecare săptămână eram pe listă și îmi pierdeam crucea. Dacă o primeam înapoi vineri dimineața, vineri seara o pierdeam din nou. Condițiile acelea au fost un adevărat chin pentru mine. Când am început cursurile acolo nu vorbeam deloc limba franceză și toate cursurile erau în

franceză. E ca și când ai termina clasa a II-a, ai începe direct clasa a XI-a și profesorii ți-ar vorbi în limba japoneză.

Ocazional aveam abateri mai grave, dar nu știam ce făceam așa greșit. Știu doar că îmi confiscau și cureaua. Era rușinea secolului, pentru că, dacă nu o aveai, uniforma stătea pe tine ca un sac. Încetul cu încetul m-am scârbit de viața pe care o duceam. Mai mult decât atât, am făcut nefrită, o inflamație a rinichilor, din cauză că trebuia să cărăm cărămizi și găleți cu apă. M-au tratat și camera în care m-am dus să mă recuperez era mică, albă, cu pat alb, cu pereți albi, cu noptiere albe, cu scaune albe. Nu aveam nimic altceva, muzică, în niciun caz televizor. Am agonizat în cămăruța aia și într-o seară am decis să-i scriu mamei. Nu toate scrisorile erau trimise. Cele care nu le plăceau erau rupte și aruncate. Dar cumva am reușit să-i comunic mamei faptul că trăiesc în condiții oribile și, dacă nu mă ia acasă, voi sări de la geam. Când a auzit tata, a venit la mănăstire la ora două noaptea și a insistat să mă vadă. N-au vrut să-l lase, din cauză că era bărbat. A așteptat la poarta mănăstirii până la ora opt, a intrat și m-a luat imediat. A fost o victorie pentru mine.

A treia școală la care am fost înrolată a fost una normală, unde aveam o uniformă în carouri, cu un guler alb și o fundă neagră. Am primit o educație bună acolo, deși aveam foarte mult de învățat. În clasa a V-a aveam 13 sau 15 materii. Ne-au învățat o disciplină riguroasă, cum n-ați crede. Din cauza asta, atunci când ne-am mutat în America și m-au testat, mi-au spus că pot să intru direct în clasa a XII-a. Mama a zis: „O fetiță de 13 ani în clasa a XII-a? În niciun caz.”

Așa ca m-au înscris în clasa a XI-a, am terminat liceul la 15 ani și am intrat direct la UCLA (University of California, Los Angeles), un loc în care m-am distrat foarte mult după toate peripețiile mele. Poate m-ați auzit spunând că cel mai important lucru nu a fost Dreptul, ci faptul că am aflat despre biserica noastră, în timp ce eram studentă la Drept. În perioada aceea, părinții mei nu erau stabili financiar în America. A trebuit să mă întrețin singură.

Aveam un loc de muncă destul de obositor, dar am putut să fac față, din cauză că mergeam la facultate dimineața și la lucru seara. În anul II m-au mutat în alt departament și nu mi-a plăcut deloc, pentru că nu mi-a plăcut niciodată matematica și trebuia să mă ocup de vânzarea cărților. Uneori lucram până la 8 sau 9 seara, dar câștigam destui bani. Salariul meu era de 162 de dolari pe lună, dar valoarea banilor era foarte diferită de zilele în care trăim acum. Din banii aceia puteam să-mi plătesc rata la facultate, cazarea, manualele și trimiteam câte 10 dolari și acasă.

Mergeam acasă în fiecare vară și îmi găseam câte un loc de muncă sezonier. Primul a fost preferatul meu. Am fost dactilograf și trebuia să dactilografiez rețete culinare. A fost grozav. Ocazional aveam timp să le testez și asta îmi plăcea la nebunie. Uneori mă lăsau să fac niște copii și să le iau acasă. În primele două veri am avut același loc de muncă, iar în următoarea vară am lucrat la o firmă de avocatură. Am terminat facultatea la 21 de ani și în timpul facultății am aflat de biserică, deci probabil era prea târziu să-mi continui cariera.

Înainte să închei pe seara asta, fiica mea, Linda, mi-a atras atenția că nu v-am spus destule despre boacănele pe care le-am făcut în România. Mereu am fost neastâmpărată și mama mereu încerca să găsească metode prin care să mă pedepsească. Avea o metoda simplă. Atunci când făceam ceva ce nu trebuia, mă trimitea în grădină să-mi aleg o nuia și asta era cea mai dificilă alegere. Am avut ghinionul că, după ce mi-am ales nuiaua, a trebuit să-i dau coaja jos și sucul acela de sub coajă a usturat îngrozitor când mi-am primit pedeapsa și usturimea a durat undeva la jumătate de zi.

Va întrebați poate ce greșisem să merit nuiaua. Ei bine, într-o zi am avut un musafir (o doamnă) și nu mi-a plăcut deloc de ea. Era foarte arogantă și mereu se lăuda că era îmbrăcată ca o regină, când venea la noi. În ziua aceea avea mânuși albe până la cot. Le-a dat jos și le-a așezat lângă ea. Le-am furat și-am decis să le bag în șemineu. Amintiți-vă ca erau scumpe și perfect albe. Când și-a dat seama că-i lipsesc mânușile, mama m-a întrebat dacă le-am luat. I-am zis că nu și apoi m-am prefăcut că le-am

găsit întâmplător. Mama m-a întrebat unde fuseseră și i-am spus că le-am găsit în șemineu, în cenușă. M-a obligat să-i cer iertare și să-i pup mâinile.

Am încă o amintire legată de acele vremuri.

Am avut o diferență de opinie cu una dintre menajere. Mă puneam să fac prea multe lucruri și la un moment dat mă săturasem. La vremea respectivă, toate româncele purtau batic. La un moment dat, când n-a fost atentă, i-am furat baticul, l-am aruncat în toaletă și-am tras apa. M-a tot întrebat unde îi era baticul. I-am spus ca habar nu aveam. În tot acest timp, toaleta se îmfundase și curgea apă în toată baia. N-a durat mult să pună totul cap la cap. Când a aflat, mama m-a obligat să-mi cer iertare. Am primit pedeapsă dublă, dar eu mereu primeam mai mult decât făceam.

Într-o zi, când sora mea avea patru ani, și-a chemat niște prieteni la joacă, dar cu mine nu voiau să se joace. Eram singură în casă și nu mă băga nimeni în seamă. Ei erau afară și se jucau cu nisip. Construiseră o corabie mare, foarte detaliată, la care lucraseră vreo trei ore. În acea zi decisesem că eram sătulă de a fi ignorată tot timpul, așa că m-am dus în curtea din spatele casei, unde se jucau ei, și am sărit în opera lor de artă. Pot să spun că n-au fost deloc impresionați și m-au fugărit vreo cinci minute prin lanul de porumb al vecinilor, dar n-au putut să mă prindă. Când m-am întors acasă, nu doar că a trebuit să îi cer iertare fiecăruia în parte, dar am fost obligată să le scriu și câte o scrisoare.

Am mai trecut print-o pățanie, care nu a fost chiar din vina mea. Mama a dat o petrecere în grădină și la evenimente de genul ăsta mereu stăteam lângă ea, la o masă de aproximativ 40 de persoane. Îmi era tare sete; ei erau ocupați cu împărțitul lichiorului și al vinului de la o persoană la alta și pe mine nu mă băga nimeni în seamă, nici măcar ospătarii. I-am spus mamei că îmi e sete și ea zicea din reflex „da, da”, dar nu mă auzea, așa că am pus mâna pe un pahar de vin alb. În România îi spune „șpriț”; jumătate vin alb și jumătate apă, dar mie mi s-a părut că era apă. Am băut jumătate. În câteva minute am sărit de la masă și am început să râd și să mă comport ca o maimuță, să alerg în jurul mesei. Mama nu știa ce se întâmplă cu mine, până a observat paharul de vin pe jumătate gol.

La un moment dat am dispărut și mama a trimis toți invitații, inclusiv șoferul și angajații, să mă caute. M-au căutat pe câmp și prin lanul de porumb, dar nu m-au găsit nicăieri. Unde eram? Mă furișasem într-o cameră de relaxare, unde era un scaun în stil franțuzesc, mare și lat. N-am vrut să mă întind pe jos, așa că m-am cocoțat acolo și am dormit ca o regină până a doua zi. M-am trezit cu o migrenă cumplită. În ziua aceea n-am luat bătaie. Mama a vorbit frumos cu mine și mi-a spus că, atunci când vreau apă, trebuie să insist până îmi dă. Au fost multe împrejurări în care am mâncat bătaie, pentru că eram un copil foarte afurisit și mă țineam mereu de șotii, dar bătaia nu s-a lipit niciodată de mine.

„Tata era un mason de nivel 32, un rang foarte înalt, ce poate fi comparat cu un preot la biserică”

A DOUA ZI

V-am spus ieri că azi voi vorbi mai mult despre anii de după facultate. Vă voi da mai multe detalii despre momentul în care am decis să devin membră a bisericii și despre căsătorie.

Fetele m-au rugat ca, înainte de asta, să deviez puțin de la subiect și să vorbesc despre momentul în care am plecat din România.

În 1939, germanii au invadat Polonia. Două zile mai târziu au venit în România, dar ca prieteni, nu ca inamici, pentru că România se aliase cu Germania. Erau ca niște mielușei, dar câteva luni mai târziu s-au întors în forță, cu ura pentru evrei. Pe vremea aia aveam o prietenă foarte bună, pe nume Reli Mihailovici. Îmi era atât de dragă! Țin minte că, la petrecerea de 10 ani, am invitat-o pe ea și încă vreo 10 fete. Am făcut masă mare, aveam mai multe torturi. Toate mamele au refuzat invitațiile, pentru că Reli era invitată, așa că mama a venit la mine și mi-a spus ca trebuie să aleg între ea și restul fetelor. N-am avut nevoie de mai mult de jumătate de secundă să răspund că o aleg pe ea, pentru că ea îmi era cea mai dragă, așa că nu am avut decât un singur musafir la masă, dar ne-am distrat copios.

La cinci luni după ce ne-au invadat germanii, evreii au avut foarte mult de suferit. Erau târâți pe străzi, lumea le vandaliza casele, magazinele erau închise, ba unii chiar erau bătuți ziua în amiaza mare, dacă nu răspundeau la salutul nazist.

Într-o noapte au mers la casa lui Reli, unde erau ea, fratele și părinții ei. I-au luat pe toți, dar ea ori s-a ascuns, ori n-au fost interesați de ea și n-a fost luată. Restul familiei a fost împărțită în trei lagăre de concentrare și nimeni n-a mai auzit de ei. Germanii au continuat să facă astfel de fapte.

În toamna aceluiași ani au mers la fabrica tatălui meu din Cluj, unde se făceau piese pentru camioane, mașini și mașinării și i-au spus:

– Domnule Perry, știm că sunteți cetățean american! Vă dăm opțiunea să alegeți dacă doriți să vă uniți forțele cu poporul german și să produceți toate piesele pentru noi. Dacă nu vă hotărâți în 24 de ore, veți pierde fabrica și toate utilajele.

Tata știa că America va intra în război și, odată cu asta, orice înțelegere ar fi făcut cu germanii ar fi fost în defavoarea lui. Orice decizie era ca un cancer. Așa că le-a spus „Nu, mulțumesc!” și a pierdut fabrica. Țin minte că îl auzeam când vorbea cu mama și repeta că nu a fost lăsat să ia nici măcar o șurubelniță.

Când am plecat, am fost lăsați să luam mobila și obiectele personale, dar nimic ce avea de-a face cu fabrica. Oricum mobila era de valoare, așa că ne-am bucurat s-o luăm. Am fugit toți la București, pentru că germanii nu ajunseseră acolo încă. Tata pierduse tot, înafară de două lucruri: mobila și banii din bancă. A transferat banii la București, a deschis o afacere cu exporturi, așa cum am menționat ieri, și și-a reîntregit averea, până în '40. Acea a fost perioada în care eu am stat la mănăstire, pentru că părinții nu doreau să ne lase pe stradă nesupravegheate.

Tata căuta cu disperare un mod de a se întoarce în America. El putea să plece oricând cu noi, dar mama nu avea voie, pentru că era doctor, așa că el tot căuta oportunități.

Elena, Linda și Stan, în fața bradului de Crăciun.

În toamna lui 1940 am trecut prin mai multe traume sau crize, dacă pot să le numesc așa. Nu țin minte exact, dar prima avea legătură cu partenerul de afaceri al tatei. Încerca să scape de tata și le-a spus naziștilor că tata are rădăcini evreiești. El era român pur, dar n-a contat. L-au pus pe lista celor care trebuiau împușcați. Tata a aflat și câteva săptămâni a mâncat cu o pușcă și un pistol pe masă. Nu se despărțea de ele. Mai avea și altele prin sertare și pe lângă asta avea un câine credincios, pe care îl adusese de la Cluj. Acolo avusesem 27-30 de câini, pe care a trebuit să-i lăsăm într-o stare deplorabilă. Nu era preferatul meu (pe preferata mea o chema Lidia) și am suferit foarte mult când l-a ales pe el, dar era un câine foarte isteț și ne anunța

imediat dacă se apropia cineva. Îl însoțea pe tata peste tot: la masă, la baie, pe stradă, zi și noapte, pentru că îi oferea un sentiment de siguranță.

Tata era un mason de nivel 32, un rang foarte înalt, ce poate fi comparat cu un preot la biserică. Într-o noapte l-a sunat un prieten și i-a spus că urmează să fie împușcat în câteva zile. Nu știu toate detaliile, dar cred că a plătit foarte mulți oameni. N-a existat un proces, n-a trebuit să dovedească nimic. A avut nevoie doar de bani, pentru a satisface lăcomia unora, așa că a scăpat. Aia a fost prima traumă a anului 1940.

A doua a fost în octombrie 1940. Germanii deveniseră foarte periculoși și încercau să țină oamenii în frâu, prin frică. Cine nu asculta era împușcat imediat. Timp de două luni am trăit în teroare. Nu puteam nici să mergem la piață, pentru că zburau gloanțele peste tot. Mama abia putea să meargă la muncă, dar noi eram în siguranță la mănăstire. Toată familia și toți locuitorii Bucureștiului au avut de suferit. A fost o revoluție, la fel ca cea din Ungaria, în 1956²⁶⁰. A fost vărsat mult sânge, dar germanii²⁶¹ au câștigat.

V-am spus de a treia traumă. A fost cutremurul și visul pe care l-am avut. Atunci am primit confirmarea puterii rugăciunii. Ea e mai puternică decât orice antibiotic, orice bombă nucleară. Vreau să vă amintiți asta. Nu exista putere mai mare decât cea a unui preot de a vorbi direct cu tatăl ceresc.

În decembrie 1940, tata era în discuții cu un general român. Dorea să-și dea la schimb toate afacerile și proprietățile, în schimbul dreptului mamei de a-l acompania în Olanda. Tata avea răni, avea niște ulcerații oribile pe picioare, care nu se vindeau niciodată complet și sângerau. Avea dureri tot timpul și timp de 12 ani sau mai mult mama l-a pansat de două-trei ori pe zi și l-a tratat. Fără ea nu s-ar fi descurcat. A folosit asta ca scuză în

²⁶⁰ Autoarea se referă la rebelinea legionară, din 21-23 ianuarie 1941, când la București a izbucnit o revoltă legionară, condusă de Horia Sima, împotriva „Conducătorului” statului, generalul Ion Antonescu. Revolta a fost înfrântă de armată. Diferențele dintre cele două revolte sunt însă foarte mari.

²⁶¹ Armata germană din București nu a intervenit în acea revoltă, dar germanii au câștigat indirect, prin faptul că Ion Antonescu, aliatul lor, ieșise învingător.

fața generalului: că avea dureri, că mama trebuia să aibă grijă de el și doreau să meargă în vacanță în Olanda. Până la urma a acceptat schimbul.

Crăciunul din România, din 1940, a fost cel mai memorabil pentru mine. Mama a adunat 28 sau 30 de membri ai familiei laolaltă, pentru ultima oară. A fost minunat să-i vedem pe toți împreună, dar toți sufeream, pentru că știam ca nu-i vom mai vedea niciodată. A fost un Crăciun tradițional românesc, plin de bunătați culinare și muzică.

Câteva zile mai târziu, cred ca în 7 ianuarie, am făcut schimbul. Dis-de-dimineață au venit niște agenți Gestapo, să ne escorteze, și țin minte că părinții mei au verificat toate încăperile casei. Când să ieșim, i-am spus mamei că mi-am uitat păpușa, dar mama mi-a spus că nu puteam s-o iau cu mine. Am rugat-o să mă lase măcar să-mi iau rămas bun și m-a lăsat. Am ascuns păpușa sub pat și i-am spus mamei că am lăsat-o în siguranță până ne întoarcem.

Am plecat pe la 7-8 dimineața. Am fost singura familie din vagon, ba chiar din tot trenul. Vagonul nostru era păzit la fiecare capăt de doi germani cu mitraliere. Se mișca foarte încet și a durat mult până am ajuns la graniță. Se făcuse deja noapte. Când ne-am apropiat de graniță, îmi amintesc faptul că era beznă în compartiment. Ne-ar fi împușcat, dacă am fi aprins și un chibrit, pentru că ne-am fi dat de gol. Era întuneric și frig, iar tata avea dureri mari. Ne-a spus că, după ce vom trece granița, vom fi într-o zonă de siguranță și în timpul trecerii am stat toți în genunchi și ne-am rugat. Tata a spus cea mai frumoasă rugăciune și i-a mulțumit lui Dumnezeu, pentru că ne-a lăsat să plecăm din România și să fim liberi. Din acel moment nu am auzit un cuvânt de regret din gurile lor, doar cuvinte de recunoștință pentru oportunitățile pe care le-au primit. Ne-a luat trei luni să trecem prin Europa. Am rămas blocați în Olanda, pentru că tata n-a avut voie să ia niciun ban. A scos din țară un pumn de bănuți de aur, care ne-au ajuns. În Olanda, a trebuit să meargă la Ambasada americană și să-și pună ceasul de aur ca obiect colateral. I-au împrumutat destui bani, cât să acopere cazarea și mâncarea, până i-au ajuns banii din America (pentru că încă avea bani acolo). Am trăit pe bani împrumutați trei săptămâni.

Elena Victoria Perry-Johnson, *Crâmpoie din povestea vieții mele*

Când a primit banii din America, am trecut prin Franța și Spania. Erau o grămadă de cerșetori pe peron, undeva la 50 de cerșetori tineri, care ne cereau una-alta. În Spania ne-am oprit să cumpărăm pâine și alte necesități. Tata a plătit 10 dolari (o căruță de bani în vremurile alea) pe o pâine mică și uscată. Când am trecut în Portugalia, parcă am ajuns într-o altă lume. Erau restaurante, aveam zahăr și lapte. Nu mai văzusem așa ceva de ani buni. O paranteză: trecuseră doar cinci ani de la Revoluția Spaniolă, deci sunt sigură că și ei sufereau. Toată Europa suferea. Trebuie să le dăm creditul cuvenit.

În Portugalia nu am găsit doar zahăr și lapte, ci și pește; cel mai delicios pește din lume. Era de toate felurile și nu mă puteam opri din mâncat.

Am prins ultimul vapor care călătorea spre America. Am plecat din Portugalia la sfârșit de februarie și am ajuns în America în mai. Am avut o întâmplare foarte înfricoșătoare. Vaporul a agățat o mină și a trebuit s-o tragă tot drumul. Toată lumea a fost obligată să poarte vestele de salvare tot timpul, în caz că explodea. Când am ajuns în America, în mai 1941, ne-am cazat la un hotel din Pennsylvania și înainte de toate am îngenuncheat (tata a sărutat pământul) și i-am mulțumit tatălui ceresc pentru privilegiu.

Eram convinsă că Biserica lui Isus Hristos a Sfinților din Urmă e biserica potrivită pentru mine

Următoarea evocare a vieții mele este despre cum am aflat de biserică și cum am devenit membră.

Așa cum am menționat înainte, m-am înscris la Drept. Nu dorința mea de a deveni avocată a fost cea mai importantă parte, ci faptul că aceea a fost ocazia mea să aflu de adevărata biserică. La Universitatea „George Washington” toată lumea avea locuri în ordinea alfabetică și anul I avea aproximativ 400 de studenți. Întâmplarea a făcut ca numele meu să fie Perry și cel din dreapta mea era Thomas, o persoană care mi-a influențat foarte mult viitorul.

În prima zi am ajuns să stau lângă Tom, un băiat foarte blând din Arizona. În următoarele doua-trei săptămâni toată lumea vorbea despre tot felul de subiecte. L-am întrebat la ce biserică merge și mi-a spus că era membru al Bisericii LDS (Latter Day Saints), dar că era mormon. N-am știut ce înseamnă mormon, așa că am devenit tare curioasă.

Înainte să mă duc la bibliotecă, a început să-mi povestească una-alta despre viața lui. Așa am aflat că tatăl lui a fost judecător în Bisbee, Arizona, toată viața și era membru al Consiliului. Tatăl lui avea cinci frați și-o soră și niciunul nu era activ. Apoi mi-a spus de ce el era activ și ce l-a împins la segregare, după 18 ani în Consiliul executiv. Nu mi-a răspuns la prea multe întrebări, așa că am alergat direct la biblioteca Facultății de Drept, să caut în arhive despre biserică și despre cuvântul „mormon”. N-am găsit nimic și nimeni nu știa nimic. Le-am mulțumit și am mers la biblioteca principală a universității. Am întrebat bibliotecara dacă știe unde aș putea să găsesc informații despre mormoni, pentru că deja căutasem fără succes. Mi-a zâmbit și mi-a spus:

– Draga mea, eu sunt membră a filialei de la Washington și-o să-ți răspund la orice întrebare!

Eram tare fericită.

Mi-a spus tot ce-a putut să-mi spună, până s-a terminat programul. Înainte să plece, m-a invitat la un recital de orgă, sâmbătă seara. I-am mulțumit și am rugat-o să mă scuze, pentru că aveam de gând să merg singură. Nu doream să am obligații față de nimeni, ci să descopăr și să învăț. Nu s-a supărat și mi-a dat adresa. Era destul de departe de căminul în care locuiam.

Sâmbăta următoare am decis să merg. M-am îmbrăcat cu rochia de duminică și am intrat în cea mai frumoasă capelă, cu vitralii și picturi antice. Era o operă de artă. Am ajuns cu 10 minute întârziere și m-am furișat înăuntru. A fost cea mai frumoasă muzică pe care am ascultat-o, cântată de patru misionari: Mark Benson, Reid Benson, Howard Ruff. Al patrulea nume nu mi-l amintesc. S-a topit sufletul în mine, în timpul interpretării. Am fost captivată de melodie și de versurile cântecului. La un

moment dat mi-a fugit privirea către standul din fața mea, locul unde se puneau cărțile de rugăciuni și am văzut niște pliante inocente cu mesajul „Dacă doriți să aflați mai multe despre biserica noastră, vă rugăm să vă scrieți numele!” Mi-am spus că e în regulă, pentru că probabil îmi vor trimite informații prin poștă. Mi-am adăugat numele pe listă sâmbătă seara, iar luni dimineața am fost surprinsă să fiu vizitată de două tinere misionare. S-au prezentat și m-au întrebat dacă e în regulă să-mi povestească despre biserică. Am fost foarte entuziasmată și impresionată de faptul că și-au luat din timp, să vină atât de departe, ca să discute cu mine. Mi-au spus ca una dintre ele era din Salt Lake, iar cealaltă nu mai țin minte de unde era. Am stat și le-am ascultat. Mi-au povestit șase-șapte idei, în așa fel încât am înțeles ce doreau să-mi transmită. Mi-au sugerat să merg la biserică și să particip la câteva întâlniri, de unde aș fi putut să înțeleg mai mult. Am acceptat, pentru că doream să învăț.

Întâlnirile aveau loc în fiecare miercuri seara, în foaietul bisericii aceleia frumoase. Am avut noroc să-l prind ca învățător pe domnul Benson, verișorul lui Ezra Taft Benson, care știa foarte multe. Timp de șase-șapte luni am frecventat aceste întâlniri, în anul 1948.

Domnul Benson era minunat, calm, înțelegător și nu încerca să ne forțeze să devenim membri. Ne dădea bibliografie pentru acasă, o citeam și o discutam la următoarea întâlnire.

Cred că domnul Benson era mulțumit de mine. Mă întreba mereu dacă am întrebări și eu îi spuneam că nu, pentru că tot ce spunea el avea sens pentru mine. Mi-a spus că trebuie să pun întrebări și l-am întrebat că de ce. Mi-a răspuns:

- Atunci când întrebi, înseamnă că ții pasul și gândești.
- Frate Benson, i-am spus eu, totul are sens!

Uneori mă duceam la un alt mormon și îl rugam să-mi dea câteva întrebări pentru întâlniri, ca să fie fericiți misionarii. Primeam întrebări standard, precum „Ce e împărăția cerească?” sau „Câte trepte de glorie există?”. Ei erau fericiți și eram și eu fericită.

La sfârșitul anului 1950 eram deja convinsă. Am studiat tot ce putusem studia până atunci, am citit toată *Cartea lui Mormon* și am analizat-o, iar tot ce găseam avea sens pentru mine. Eram convinsă că e biserica potrivită pentru mine, dar la 19 ani și jumătate nu aveam voie să devin membră, fără acordul părinților.

Am luat telefonul și cu foarte mari emoții am sunat-o pe mama și i-am spus că am găsit biserica din care vreau să fac parte și că aveam nevoie de permisiunea ei, ca să devin membră. A fost destul de șocată, pentru că în familie nimeni nu se îndepărta de biserica tradițională românească. S-a gândit puțin și a spus că nu mă lasă. Am întrebat-o de ce și mi-a spus că nu crede că se cuvine să abandonez biserica noastră. Am acceptat decizia ei, nu am contrazis-o, dar i-am spus că era o biserică aproape de ea, Manhattan Church, din New York, și ar trebui să treacă pe acolo, să vadă despre ce e vorba. Să abandonezi biserica românească e și acum considerat un sacrilegiu. Să stai în ea e o dovadă a credinței în Dumnezeu și a respectului pentru strămoșii tăi. I-am spus:

– Bine, mamă! Mergi până acolo?

A mers duminica următoare. M-a sunat și mi-a spus că nu s-a simțit ca acasă în nicio biserică românească, așa cum s-a simțit acolo. Mi-am făcut curaj și am întrebat-o.

– Mamă, dacă îți trimit *Cartea lui Mormon*, o s-o citești?

Mi-a promis că o va citi. Mama era persoana care m-a învățat că, atunci când promiți ceva, trebuie să te ții de cuvânt, deci am avut încredere în ea. I-am trimis-o și zece zile mai târziu m-a sunat. Aveam un nod în gât, dar am reușit să o întreb cum i s-a părut. Mi-a răspuns cu vocea tremurândă:

– Elena, trebuie neapărat să traduc minunăția asta în românește, ca să transmit mesajul celor de acasă!

Am fost atât de fericită, că am plâns. În următorii ani mama a tradus de mână toată cartea. A scris tot în caiete. Cred că le mai am pe undeva. La un moment dat s-a apucat să tasteze la mașina de scris și, deși

nu știa să o folosească și i-a luat mult timp să învețe, a reușit să o termine. Mama vorbea românește perfect, dar n-o avea cu tehnologia.

Țin minte că punea toate hârtiile într-o cutie de lemn și acestea erau pline de mâzgălituri. Cred că aveau sute de mii de greșeli, pentru că mama nu știa să folosească mașina de scris. Când mergeam acasă, în fiecare sfârșit de săptămână, stăteam toată ziua să corectez greșelile, dar n-am avut timp să termin. Am făcut asta până în 1953 și nu era perfectă, dar ea dorea s-o trimită către biserică. Când eu și tatăl vostru am mers în Salt Lake, să ne căsătorim, am luat manuscrisul cu noi, să i-l prezentăm domnului Benson, care era președintele templului respectiv la vremea aceea. A fost impresionat și s-a oferit să i-l dea președintelui bisericii. Șase luni mai târziu am primit o scrisoare minunată de la președinte, în care ne-a mulțumit pentru tot efortul depus, dar ne-a informat că nu era timpul încă și că vor păstra manuscrisul până când va veni vremea să trimită misionari în România. Asta s-a întâmplat 40 de ani mai târziu. În următorii 20 de ani, din 1957 până în 1974, am tradus cartea cu foarte mare atenție.

Am avut o experiență minunată în 1974, când m-au sunat de la biserică:

– Ce faci, soră Johnson? Te-am căutat mulți ani.

Mi-au spus că am fost aleasă să lucrez pentru departamentul de traduceri, pe post de voluntar. Munca era mai mult de acasă și trebuia să mă ocup de o grămadă de lucruri, de traduceri pentru președinți, de interpretări, de traduceri pentru interpreți. Nu erau traduceri legate de scripturi, ci de membrii bisericii. În sfârșit, după ce am terminat cu toate alea, am primit *Cartea lui Mormon*, pentru o ultimă verificare, și m-am apucat de treabă. În 1976 lucram destul de încet, pentru că aveam copii, aveam o casă de întreținut și locuiam aici. Asta e o poveste interesantă. Mama și-a fracturat șoldul în 1976 și în aceeași zi, președintele Benson a căzut de pe cal și și-a fracturat șoldul și el.

Cum s-a întâmplat cu mama? A venit la ușă, pentru că ea mereu avea obiceiul să vină la ușă, să facă cu mâna, atunci când pleca cineva. Am crezut că a plecat mașina, dar nu plecase. Nandra avea cinci ani și s-a întors în casă după ceva obiect. N-a știut că mama era după ușă și a dat-o de

perete. Mama a căzut și n-a mai putut să se ridice, pentru că o durea foarte rău, de la fractura ce tocmai o suferise. A trebuit s-o internăm și a fost operată. Rezultatul operației a fost dezastruos, pentru că mama a făcut un infarct pe masa de operație. A uitat limba engleză complet și putea să comunice doar în românește, deci doar cu mine.

N-am putut s-o aducem acasă și îmi pare atât de rău pentru asta. Instrucțiunile pentru îngrijirea ei erau în limba engleză și nu se putea înțelege cu nimeni, așa că am fost nevoiți s-o lăsăm într-un centru de îngrijire, până în 1981. Cu șase luni înainte să moară a slăbit foarte mult. Fusese supraponderală înainte, dar în șase luni a ajuns la 30 de kg. Nu avea cancer, dar nu asimila mâncarea deloc și de abia mai era cu noi. Tata m-a întrebat de mult ori de ce Dumnezeu o ținea în viață, pentru că doar se chinuia. Nu avea mobilitate deloc și în perioada aia trebuia să mă ocup de *Cartea lui Mormon*. Eram la a patra sau a cincea ediție. I-am spus lui Stan că eram convinsă că mama trăia, să mă țină concentrată pe traducere. În 1981 am predat ultima revizuire a traducerii. Fusese ultima mea responsabilitate. În după-masa de 30 mai, la ora 1 noaptea, către dimineața zilei de 1 iunie, am fost sunată. Am aflat că mama murise. Am înțeles atunci că uneori suntem ținuți pe pământ, nu în beneficiul nostru sau pentru purificare, ci în beneficiul altora.

După ce a murit mama, am continuat să lucrez la traduceri pentru biserică. Am tradus multe lucruri în beneficiul Europei de Est.

După Revoluția Germană din vara anului 1989, după ce libertatea României a fost obținută, am fost întrebată dacă nu doresc să mă alătur echipei de traduceri din București, pentru traducerea unei rugăciuni importante. Am vrut tare mult să merg, dar nu puteam din multe motive. Mă voiau doar pe mine, mi-au oferit și bani. Până la urmă le-am spus să facă o copie și să mi-o trimită. Sper că aveți și voi copia.

Am tradus-o și am văzut câte promisiuni frumoase făceau țării în care m-am născut, câte binecuvântări pentru România și țările dimprejurul ei. A fost o experiență minunată.

În luna mai a aceluiași an m-au sunat din nou și m-au întrebat dacă nu doresc să mă alătur primului grup de misionari în România. Nu puteam să plec fără soțul meu, pentru că nu se cuvenea. Am sunat preotul local, eram furioasă și mi-au confirmat că nu trebuia să mă întrebe, fără să fie ei consultați prima dată.

Mi-au dat voie să pregătesc misionarii înainte de plecare. Am locuit cu ei până în august 1990 și m-am distrat de minune, deși eram într-un scaun cu rotile. Emisarii erau minunați și fascinați de limba română, de tradițiile românești și de istorie. Am început cu șase emisari, dar acum avem peste 1000. În acest timp am continuat traduceri pentru biserică. La jumătatea lui 1993 eram în spital și au venit la mine, să mă întrebe dacă doresc să traduc conferințe în direct prin satelit. Am fost de acord și m-au rugat să mai aduc o persoană. Nu mai știam pe nimeni, care m-ar fi putut ajuta. Cunoșteam pe cineva care vorbea românește fluent, dar nu vorbea fluent engleză și am acceptat s-o fac singură. M-am informat și am aflat că presiunea era enormă, dar am început în luna septembrie și din acel moment am avut privilegiul să fiu lidera interpreților, a căror voce ajungea până în România.

După toți acei ani, în care am lucrat pentru biserică (peste 35 de ani), am fost nevoită, cu tristețe, să mă retrag în luna ianuarie. Am avut impresia că îmi smulge cineva inima din piept, dar a trebuit s-o fac și ei au înțeles. Mi-au promis că totul va fi bine. Sunt mulțumită că acum avem oameni care vorbesc engleză și românește, ca munca să poată continua. Asta este povestea despre biserică.

Cum l-am cunoscut pe Stan

Acum vreau să vă povestesc despre cum l-am cunoscut pe tatăl vostru și evenimentele care au urmat.

Am devenit membră a bisericii în septembrie 1950 și tatăl vostru, fără să mă cunoască, în februarie 1951. Imediat a devenit foarte activ în biserică. A citit absolut tot ce putea să citească. Trăia doar după

Doina Rad, Ilie Rad

învățămintele scripturii. La scurt timp a fost chemat să devină misionar în prima lui campanie, iar apoi a devenit președintele misiunii. Nu exista altul mai bun decât el. Eram cam de aceeași vârstă.

Căsătoria Elenei Victoria cu Stanley Fred Johnson

În 1951 și 1952 aveam o relație simplă de prietenie. Ne salutăm și într-o zi m-a invitat undeva împreună cu prietenul lui cel mai bun, Alice

Harris, cel care l-a convins să devină membru al bisericii. M-au chemat la o călătorie cu mașina în afara orașului, pentru o prezentare și ca să vizităm grădinile sacre. Am acceptat și ne-am pornit la drum vreo șase oameni. Am dormit în camere separate și a fost foarte frumos. Eu nu cunoșteam scripturile atât de bine ca el, nici semnificația locurilor pe care le vizitam, dar a fost o experiență frumoasă, în special grădinile. A fost locul în care l-am văzut pe Dumnezeu. M-am întors o persoană schimbată, datorită scripturilor. Experiența a fost emoționantă și mi-a îmbogățit cunoștințele. Stan cred că citise peste 15 cărți despre biserică până atunci și nu doar că le citise, ci le și studiase. Cunoștințele mele erau decente, dar erau bazate pe sentimente, pe revelații, nu pe studii. Nu aveam timp pentru așa ceva, pentru că eram la Drept și lucram. Atunci când ne-am întors din excursia respectivă, am devenit bună prietenă cu Stan. Am fost impresionată de grupul respectiv, de oameni, de Stan, și aveam mare încredere în instinctele mele. Cred că asta se întâmpla în vara lui 1953.

Vreau să fac o paranteză și să vă spun ceva despre un bărbat care mă curta la vremea respectivă. Din momentul care am devenit membră a bisericii, Moyal Anderson a pus ochii pe mine. Era președintele grupului de băieți și insista să mă ducă acasă de fiecare dată. Nu vedeam multă emoție pe chipul lui, dar dădeam mâna cu el și asta s-a întâmplat timp de un an. A plecat în misiune în preajma Crăciunului, în 1953, și voi știți că românii sunt foarte recunoscători, așa că i-am spus că mi-ar plăcea să îi pregătesc o cutie cu bunătăți, pentru călătorie. A fost foarte încântat de idee, ca orice bărbat care aude de mâncare. Ultima dată când m-a dus acasă i-am dat cutia la ușă și m-a întrebat dacă aș vrea să-l aștept până se întoarce. Nu știam pentru ce dorea să-l aștept, dar credeam că el e bărbatul care avea să-mi devină soț, așa că am fost de acord. M-a sărutat pe obraz, ceea ce nu se mai întâmplase până atunci, și a plecat cu mâncarea. Îi împachetasem individual mai multe feluri de mâncare, ouă fierte și multe altele necesare pentru trei zile pe drum.

În noaptea aia am avut un vis despre care vreau să vă spun. Moyal mereu venea la biserică într-un costum maro. Nu cred că l-am văzut

niciodată în altceva. Biserica avea mai multe nivele: primul nivel, nivelul de mijloc și o ieșire laterală, către stradă. Avea și un subsol. Când veneai de la primul nivel trebuia să cobori câteva scări, să ieși, și acolo dădeai de o fântână. Acela a fost locul pe care l-am visat. Cum spuneam, era mereu îmbrăcat într-un costum maro și eu credeam că mă voi căsători cu el. În vis am mers să beau apă din fântână și l-am văzut stând acolo îmbrăcat într-un costum albastru. Dar, în loc să-l salut, mi-am întors privirea și nu l-am băgat în seamă. În momentul acela m-am trezit. Eu niciodată nu m-aș comporta așa cu cineva, mai ales cu un cunoscut. Dar în vis îl ignorasem complet. În timpul misiunii îmi trimitea scrisori în fiecare săptămână. Am avut o pungă plină cu scrisori de la el, dar tatăl vostru a scăpat de ele imediat ce ne-am căsătorit. Nu mai aveam nevoie de ele, dar ar fi fost extraordinar de utile pentru voi, să vedeți cum erau organizate misiunile atunci. În ele era descrisă fiecare săptămână de misiune, din 1952 până în 1954. La un moment dat am găsit și o fotografie, dar nu mai știu pe unde e.

Acum vine partea interesantă. Moyal s-a întors în 1954. Din 1953 începusem să mă văd cu Stan la biserică și mai și dansam cu el. Cu două luni înainte să se întoarcă în America, Moyal mi-a trimis o scrisoare, prin care m-a invitat la New York, să-l întâmpin la sosirea cu vaporul. Am vrut să merg și i-am cerut voie și mamei, mai ales pentru că scrisorile deveneau din ce în ce mai calde, dar mama nici n-a vrut să audă. Mi-a spus că nu se cuvine ca o fată să meargă singură în întâmpinarea unui bărbat. Deși i-am spus că mai vin șase fete cu mine, nu m-a lăsat. Mi-a spus că trebuia să aștept până ajunge el acasă, ca să-l văd. Una dintre fete era îndrăgostită de el de mulți ani. Și celelalte cincii își încercau norocul, așa că nu i-au spus de ce n-am putut să merg cu ele. Când a ajuns, s-a așteptat să mă găsească acolo, pentru că nu primise nicio scrisoare de la mine, în care aș fi putut să-i explic. Fetele l-au luat pe la petreceri, prin Manhattan, și a ajuns în Washington DC abia sâmbătă noapte. Au dat o petrecere mare pentru el acolo, dar pe mine nu m-au invitat. Știam doar că va merge la o petrecere și mă așteptam să mă sune în ziua următoare, dar nu s-a întâmplat. Credea că sunt supărata pe el. În ziua următoare am fost la biserică și, la fel ca în

visul pe care îl avusesem, l-am văzut pe Moyall coborând într-un costum albastru. M-a salutat, dar, în loc să-i răspund, mi-am întors capul în altă direcție. Din acel moment relațiile dintre noi s-au răcit extrem de rapid, dar totuși m-a invitat să-i cunosc părinții. Am fost în 1954, prima dată când am călătorit cu avionul și i-am cunoscut. Au fost niște oameni foarte calzi și umili. El era din Utah. Mi-a arătat locurile, i-am cunoscut familia, dar, deși erau oameni minunați, nu am putut crea o legătură strânsă. N-am simțit nimic special în acel weekend.

**„În perioada aceea am absolvit Facultatea de Drept și
am fost recrutată de CIA imediat”**

Când m-a dus la aeroport să mă întorc acasă, amândoi știam că acela era sfârșitul. Am dat mâna, dar nu ne-am spus nimic special. Mi-a mulțumit pentru vizită și eu i-am mulțumit pentru invitație. Și asta a fost tot. Tata îl admira de la distanță și avea mare respect pentru el.

În perioada aceea am absolvit Facultatea de Drept și am fost recrutată de CIA imediat, dar, din păcate, nu aveam permis de conducere. M-au avertizat de multe ori să-mi iau permisul, dar deja fusesem pe la toate școlile de condus din Washington DC și n-am reușit să trec examenul. Aveam o singură problemă. Nu puteam să parchez cu spatele. De fiecare dată când încercam, mereu răsturnam stâlpii, pentru că nu mă învățase nimeni cum să fac manevra corect.

Elena Victoria Perry-Johnson,
profesoară la High School, în
California

Discutam cu niște prietene pe tema asta, în foaietul bisericii. Stan era la câțiva metri de noi, cu un zâmbet larg pe față. M-a luat la o parte și mi-a spus că i-ar plăcea să mă învețe să conduc și promite că voi trece examenul în șase săptămâni. Am acceptat și am făcut un pact. El venea la noi acasă în fiecare sâmbătă dimineața, iar eu și mama îl serveam cu un mic dejun românesc: tocană de pui, suc natural și cereale, așa cum obișnuia tata să mănânce. După micul dejun mergeam unde era traficul mai intens în Washington DC. Cred că am început condusul în Dupont Circle și a avut foarte multă răbdare cu mine, deși am pierdut șirul, iar de câte ori aproape că l-am făcut să iasă prin parbriz. Niciodată nu și-a pierdut cumpătul cu mine și niciodată nu m-a descurajat. După șase săptămâni m-a adus acasă, eu ținând în mână permisul de conducere. Era mai important pentru mine decât diploma în Drept, pe care o obținusem recent. M-a adus acasă în jurul orei 11,30 și m-a întrebat:

– Elena, ai idee de ce te-am învățat să conduci?

– Probabil pentru că ești generos și ai vrut să faci o faptă bună! am răspuns eu.

– Nu, nu, nu, nu, a răs Stan. Te-am învățat, pentru că mergem în Salt Lake, să ne căsătorim. Va trebui să facem schimb la volan, ca să nu obosim.

Aceea a fost prima dată când își exprima o intenție serioasă. Am fost foarte surprinsă și n-am știut ce să răspund. I-am mulțumit, dar cam atât.

Vreau să menționez un fapt interesant. Tatăl vostru purta un costum gri, de obicei când mergea la biserică. Într-o zi, când mă aducea acasă și treceam prin zona cu magazine, conduceam încet și am vrut să mă opresc, pentru că observasem un costum albastru foarte frumos. I-am spus că i-ar sta bine într-un costum de culoarea aia și a ținut minte, deși nu mi-a spus nimic pe moment. La două-trei ore după ce m-a lăsat acasă, am primit un buchet enorm de trandafiri și o invitație la cinematograful. Am mers și acolo l-am găsit îmbrăcat în costumul acela. În două-trei săptămâni deja eram logodiți. În 22 iunie eram pe drum către California, să ne căsătorim în templul din Salt Lake.

Acela a fost al doilea eveniment major din viața noastră.

Acum vreau să vă spun despre un alt vis pe care l-am avut. Ne-am căsătorit în templu în 25 iunie 1954. A doua zi eram pe drum către luna de miere. Spre dezamăgirea tatălui său, am sugerat să ne uităm după locuri de muncă în zonă. A fost prima dată din mii de ori când mi-a spus că făceam o afacere din fiecare vacanță. Dar la timpul acela găsisem două-trei agenții care aveau locuri disponibile pentru el, așa că am făcut o scurtă călătorie la Tijuana și apoi a trebuit să ne grăbim înapoi, pentru că părinții mei organizaseră o recepție pentru mine. Am fost pe fugă tot timpul. A fost nevoie să conducem cu schimbul, pentru că oboseam și eu și tatăl vostru, dar la un moment dat a trebuit să ne oprim pe marginea drumului în pustietate și să dormim, pentru că eram extenuați. Imediat ce am adormit, am avut un vis. L-am văzut pe Stan ținut de trei bărbați, bătut și trântit la pământ. Unul dintre bărbați încerca să mă forțeze și pe mine pe jos. Amândoi am avut același vis. Ne-am trezit, am schimbat câteva cuvinte și am decis să ne grăbim. Eram amândoi convinși că era un semn, o avertizare de la Dumnezeu și că eram în calea unor tâlhari. Deși nu aveam nicio dovadă, amândoi am știut că ceva era pe cale să se întâmple și am dispărut de acolo cât am putut de repede.

Am ajuns acasă cu trei ore înainte de eveniment și ne-am schimbat repede în hainele de nuntă. Am avut o petrecere mică, dar foarte frumoasă, pentru că nu aveam mulți prieteni atunci. După aceea am intrat în rutină. Stan lucra pentru Laboratorul de Cercetare al Forțelor Navale Americane. A fost o perioadă foarte frumoasă. În anul acela, în august, am pierdut o sarcină, dar am rămas însărcinată cu Linda în septembrie. Am știut imediat ce a fost concepută și o să vă spun și de ce, pentru că e foarte important.

Când am devenit membră a bisericii, am fost aleasă în grupa de genealogie și am stat acolo timp de doi ani. Doamna Parker era o femeie extraordinară, de aproape 50 de ani. Ea a devenit a doua soție a lui S. Dilworth Young. Era profesoara mea și m-a învățat nu doar ce să fac, ci și cum să fac. Eram convinsă că avea dreptate, cu o singură excepție. Toate rudele mele erau departe și nici măcar o pasăre nu putea să zboare aici fără pașaport, iar eu știam că nu pot face nimic în sensul ăsta. Dar Dumnezeu

știa mai bine. După ce m-am căsătorit și am conceput-o pe Linda (știu că a fost în septembrie, pentru că m-am trezit dimineața și aveam toate semnalmentele unei sarcini de început) am îngenuncheat și i-am mulțumit tatălui ceresc pentru binecuvântare și i-am cerut un lucru greu de îndeplinit. L-am rugat să-mi trimită un spirit ales de el și eu îmi voi da toată silință s-o cresc așa cum trebuie. Asta a și făcut.

Cu asta în minte veți înțelege continuarea. Înainte de august 1955, am avut un vis. Era o noapte caniculară și eram foarte transpirată. Îmi era cald și nu puteam să dorm, dar când am adormit am avut acel vis. Eram cu proaspătul meu soț și doream să-mi cunoască bunica din România, mama mamei mele, cea care a locuit cu noi când eram acolo. În vis am alergat către ea și i l-am prezentat pe Stan. Ea era genul de persoană care te îmbrățișa, te săruta și te căuta să vadă dacă ești în regulă. Dar s-a întors cu spatele la mine și a luat-o din loc. Am fost șocată, dar mi-am întors privirea către bărbatul din dreapta ei, pe care nu l-am cunoscut, dar am știut că era bunicul meu, și l-am întrebat de ce m-a respins bunica. El fusese judecător și avea o privire dură. Mi-a spus că era supărată, pentru că uitasem de ei, apoi a plecat în urma ei. M-am trezit foarte îngrijorată și l-am trezit pe Stan. I-am povestit ce visasem și, deși era un om foarte greu de trezit de obicei, s-a trezit imediat și m-a întrebat dacă le-am făcut ritualul. I-am spus că nu, că n-am putut. Mi-a spus s-o fac și apoi s-a culcat la loc. Atunci mi-am dat seama că trebuia să fac ceva în privința asta și chiar aveam posibilitatea s-o fac.

M-am trezit cu ideea asta în minte și m-am dus la părinții mei. Tata avea vreo 60 de ani atunci, dar avea cea mai bună memorie dintre toți oamenii pe care îi cunoșteam. M-a încurajat s-o fac. Deși la momentul respectiv nu era membru, mergea la biserică de doua ori pe zi duminica, începând cu ziua în care eu devenisem membră cu ani înainte. El era mai punctual decât preotul. Am luat un carnețel și mi-am notat tot ce mi-a spus el despre trei sau patru generații, nume de soți, de soții, de copii (toți cei șapte) și date de naștere. Mi-a spus că avea o istorie scrisă de nepotul lui, Emil Poruțiu, care fusese profesor universitar și din 1904 până în 1919

mersese în fiecare vară prin diferite sate, scriind de mână tot ce găsea pe subiectul familiei Poruțiu.

Tot în perioada aceea am primit o scrisoare de la buna mea prietenă, Monica Buzilă. Îmi trimisese scrisoarea pe numele de fată, pe adresa din New York, unde locuisem până în 1948. Scrisoarea a ajuns la mine cu mulți ani întârziere, odată cu modernizarea poștei americane. Zicea:

„Dragă Elena,

M-am căsătorit în timpul războiului și sunt doctor. Soțul meu și-a pierdut viața în război și am rămas singură cu doi băieți, de trei și patru ani, Mihai și Ioan. Am nevoie de atât de multe pentru ei. Am nevoie de ciocolată, conserve și multe alte lucruri. Ți-aș fi recunoscătoare, dacă mi-ai trimite niște piele pentru pantofi, nu pantofi de piele, pentru că vreau să le fac eu încălțările. Nu știu dacă o să primești scrisoarea asta. Nici nu știu dacă mă poți ajuta, dar ți-aș fi recunoscătoare.”

Imediat cum am primit scrisoarea, i-am făcut un pachet și i l-am trimis. După aceea am primit încă o scrisoare de la ea, în care îmi mulțumea și îmi spunea că, dacă voi avea nevoie de ajutor cu ceva, să-i spun și va face tot posibilul. I-am cerut o favoare din partea tatei. El știa de un unchi; ori unchiul, ori verișorul murise în război, dar unchiul avea o fiică, pe care dorea s-o găsească. Asta am rugat-o pe prietena mea să facă. În următoarea scrisoare, Monica mi-a spus că o cunoștea pe fata respectivă; mi-a spus cum o cheamă, că au fost colege la Medicină, că locuia la Galați. Discutaseră prin scrisori și fata avea volumul de istorie pe care îl scrisese tatăl ei. Nu avea nevoie de el și a promis că îl va trimite. Asta se întâmpla în vara lui 1956.

În 1958 eram în noua casă din Alexandria, Virginia. Am deschis ușa și am dat de poștașul care mi-a întins un colet fără detalii pe el. Mi-a spus că așa a ajuns și că a venit să mi-l aducă imediat. L-am desfăcut și am găsit în el o poveste atât de minunată, că am plâns. Mă ajutase Dumnezeu. Un an de zile am încercat cât am putut să-i fac voia, dar ceva îmi tot puneă piedici. Tot trimiteam documente și nu-mi erau acceptate. Spuneau că nu îmi sunt rude apropiate. Le-am spus fraților de la biserică faptul că nu mai

erau alte persoane în România, care aveau informațiile respective, să mă lase să-mi duc misiunea până la capăt. N-au vrut să mă lase și mi-au spus să aștept până când altcineva înrudit cu ei poate să facă cerere. Cred că vă dați seama cum m-am simțit având atâta informație și neputând s-o folosesc. Ani întregi am fost blocată de tot felul de sisteme. În 1980, când a început moda calculatoarelor, se tot stricau și tot pierdeam datele din ele.

Am reușit să verific numele a patru generații și am decis ca în vara aceea să facem o vizită specială la templu, pentru a ne concentra pe problema respectivă. Dar s-a întâmplat un lucru interesant.

În primii ani de viață ai Lindei, mă tot certam cu tata pe ideea de a mă întoarce la muncă. Mie îmi ardea diploma în mână, dar tata era de părere ca trebuie să stau acasă, pentru că era responsabilitatea mea să am grijă de copil. Mama era peste drum de noi și abia aștepta să aibă grijă de nepoată. Chiar și după șase luni de insistențe, el o ținea una și bună. Era un om foarte încăpățânat. Am ales să-l lăsăm pe Dumnezeu să decidă și să mergem la templu să ne rugăm.

Atunci am plecat către templu pentru cei patru bunici ai mei și pentru problema asta, când s-a întâmplat o serie de evenimente incredibile. Eram în drum către Salt Lake și în prima noapte acolo Linda a mușcat dintr-un tub de acuarele și s-a făcut galbenă ca o lămâie. Am fugit cu ea la urgențe și am stat acolo o zi întreagă. Doctorii mi-au spus că era la risc să facă insuficiență renală.

Eram atât de supărată pe soacra mea, pentru că nu a stat cu ochii pe ea măcar două ore. Tot spuneam că nu doream să rămân acolo peste noapte. Am plecat de la ea și ne-am cazat la un hotel. În timpul nopții, tata a fost înțepat de o insectă veninoasă. S-a tot umflat, tot mai rău, timp de trei zile și până miercuri doctorii discutau deja să-i amputeze piciorul. Marți i-am spus lui Stan că voiam să mă duc până la templu, să lucrez, iar el putea să stea acasă, să se odihnească. La templu m-am întâlnit cu un fermier, care ne-a invitat la el și ne-a servit cu friptură, o mâncare standard pentru musafiri în Utah. L-am vizitat cu Stan și l-a întrebat dacă a primit binecuvântarea. I-a spus că nu și a acceptat-o din partea lui. Așa că a primit o binecuvântare pentru sănătate și i-a spus:

Stan, Nandra, David, Elena Victoria, Linda și Ema Perry (Buni).
Este una dintre ultimele fotografii cu Ema Filipescu-Perry.

– Frate Johnson, pot să mai fac un lucru?

– Stanley, spune-le tu partea aceea!

Stan: Am acceptat, bineînțeles! A mers în grajd și s-a întors cu o găleată de bălegar. Mi-a spus să-mi pun piciorul în găleată. L-am ascultat.

Elena: Mama era doctor. Vă dați seama cum mă uitam la scenă.

I-a bandajat piciorul cu un pansament cu bălegar și i-a spus să stea acolo cu piciorul sus. Apoi am plecat la templu. Aia a fost o experiență frumoasă, din două motive. La slujba din acea noapte am avut-o pe mama în dreapta și pe bunica în stânga pe toată perioada ceremoniei. M-am uitat de trei ori și am văzut-o pe bunica de fiecare dată. Nu înțelegeam de ce, dar îmi era teamă. Când ne-am întors la Stan, piciorul lui arăta mult mai bine. Până în dimineața următoare era aproape vindecat, așa ca ne-am întors acasă și ne-am băgat în pat. Am avut un vis minunat, în care bunica a venit la mine împreună cu bunicul, m-a îmbrățișat, m-a sărutat și mi-a mulțumit. A fost dovada supremă a adevărului care ne-a fost dat de biserică.

Aveam atât de multe întrebări în minte și nimeni de la templu nu mi-a răspuns la ele. Doream să știu dacă era bine să lucrez în timp ce Stan mergea la școală, pentru că îmi dorea mult să obțină diploma de Masterat. N-am primit răspuns la acea întrebare atunci, dar l-am primit la scurt timp. Sâmbătă dimineața l-am întrebat pe Stan cum ar fi, dacă ne-am întoarce acasă. Linda era bolnavă, el era bolnav, dar eu puteam să conduc. Stan a stat și s-a gândit puțin, pentru că nu era complet convins, dar într-un final a fost de acord. Pe la 11 dimineața, în timp ce îi pregăteam o sticlă de lapte bebelușului, am pus-o la sterilizat într-o oală și când m-am dus să iau capacul de pe oală a explodat ca o grenadă. A fost o explozie foarte puternică, destul încât să facă o gaură în tavan. Eu fiind atât de aproape și explozia proiectând bucăți de sticlă în toată încăperea, m-am ales cu o bucată de obraz lipsă și cu bucătăria distrusă. Aveam bucăți de sticlă în ambii ochi și o tăietură în jugulară.

M-au pus pe pat, au chemat o ambulanță, dar spitalul era foarte departe. Până au ajuns la mine, sângele îmbibase deja perna pe care eram întinsă și salteaua. A fost un moment terifiant. La un moment dat am fost

convinsă că nu voi scăpa, dar știam că cea mai ușoară moarte era cea cauzată de pierderea de sânge. L-am chemat pe Stan la mine și i-am spus că voi muri și că aveam nevoie de o rugăciune. Încă era în cârje, nu avea niciun pic de ulei sfânt la el, dar a spus cea mai frumoasă rugăciune. La sfârșit mi-am dat seama că hemoragia se oprise, pentru că nu mai simțeam că înghit sânge și până în momentul acela a trebuit să îl înghit constant.

Atunci am simțit că mai aveam scăpare. Printr-un miracol, sângele se coagulase în jurul unei bucăți de sticlă ce ieșea din jugulară. Viața mea fusese salvată.

Când a ajuns ambulanța, m-au dus la spital. Țin minte că îmi puneau tot felul de întrebări și i-am rugat să-l întrebe pe soțul meu. Dar nu, ei voiau să mă întrebe pe mine și mi s-au părut inumane întrebările respective. Dar acum înțeleg faptul că aveau un motiv. Apoi mi-au făcut o transfuzie, în timp ce mă țineau cu capul în jos. Am început să-mi revin și am ieșit din starea critică, apoi m-au transferat la Spitalul St. Mark, pe Strada Victoriei. Clădirea mai există și acum, dar e o clădire de birouri, una roșie. Când am ajuns acolo, au chemat doctorul să-mi repare fața, pentru că eram desfigurată. De sâmbătă până în sâmbăta următoare am agonizat pe un pat de spital. Beth și Ben mi-au adus un ziar mare, dar abia vedeam ce scria în el. M-am odihnit și în sfârșit mi-au dat drumul acasă. În ziua în care am plecat, pe la 5,30 dimineața eram trează, pentru că era zgomot în spital. Din senin am auzit cea mai frumoasă voce bărbătească. Nu mai auzisem așa voce niciodată. M-a strigat pe nume și n-am știut cum să reacționez. Apoi vocea mi-a spus că, dacă voi rămâne acasă și voi avea grijă de copii, fața mea se va vindeca și îmi voi recapătă vederea. Am fost atât de fericită, nu pentru că promisem un răspuns pe care nu-l așteptam, dar pentru că cineva acolo sus, cineva cu inimă mare și-a luat din timp să-mi transmită asta personal. Nu voi uita niciodată mesajul, vocea blândă și faptul că cineva mi-a arătat iubire.

Piatra funerară a Emei Filipescu-Perry (1890-1981), din localitatea Layton, statul Utah.

La ora șapte l-am sunat pe Stan, să-i spun ce se întâmplase, și nu a fost supărat, dar în niciun caz nu mi-a împărtășit entuziasmul. A venit să mă ia pe la ora nouă, dar nu l-am lăsat să achite factura la spital, până nu m-a ascultat de câteva ori. Repetam aceeași idee. Când am ajuns acasă am simțit multă pace în viață și legătură cu Dumnezeu, pentru că am auzit tare și clar răspunsul la întrebarea pe care i-o pusesem în templu. Eram fascinată de blândețea mesajului și modul în care a fost trimis mesajul, pentru că a făcut toată diferența din lume pentru mine. A fost una dintre cele mai monumentale experiențe pe care le-am avut.

Cu permisiunea voastră mă voi opri aici și voi continua mâine²⁶².

Transcriere după banda video și traducere din limba engleză de
DIANA LIVESAY

²⁶² Înregistrarea video se oprește, din păcate, aici.

O dramă de familie

(Cum a fost împuşcat Poruțiu Petru, în propria casă, în septembrie 1944)

„În satul Nandra, cu câțiva ani înaintea celui de-Al Doilea Război Mondial, se pare că timpul avea cu oamenii nesfârșită răbdare; viața se scurgea aici fără conflicte mari.” Am parafrazat aceste vorbe după începutul celebrului roman al lui Marin Preda, *Moromeții*. Într-adevăr, în perioada interbelică, satul Nandra ducea o viață liniștită și prosperă, nebănuind marile furtuni prin care va trece, cauzate în primul rând de război, apoi de instaurarea regimului comunist în România.

Satul avea nu mai puțin de șapte batoze, dintre care șase erau ale Poruțeștilor: Toader Poruțiu, Petru Poruțiu, Nicolae Poruțiu, Aurenia Poruțiu, Ioan Poruțiu și Aron Poruțiu, cea de-a șaptea fiind deținută de Șofron Trif, mecanicul care s-a aflat în avionul care l-a dus pe Regele Carol al II-lea de la Cluj la București, în 6 iunie 1930. În sat exista darac de lână și presă de ulei. Unii erau capabili chiar de gesturi de generozitate. Toader Poruțiu, de pildă, care a fost 15 ani primar, a construit din beton, în 1927, Fântâna de Cheatră, care se păstrează și azi, după aproape 100 de ani, sau trocile de apă pentru animale, de la Șâp. (Informația despre Fântâna de Cheatră ne-a fost oferită de domnul Adrian Bihorean, care a fost înfiat de Eugenia și Toader Poruțiu, deci informația este de la sursă directă. După alte mărturii, ea ar fi fost opera lui Onisie Trif, care va candida și va câștiga Primăria Bichiș, timp de două mandate, între 1930-1937. Poate să fi fost făcută cu scop electoral!)

Neamul Poruțeștilor cuprindea cele mai înstărite familii din sat, la concurență cu neamul Trifeștilor, al Brudăneștilor sau Iacobeștilor. Toți se

străduiau să facă avere cât mai multă, care le aducea un trai bun, mândrie, prosperitate, respectul celor din jur. Această dorință de avere a țăranului român în general este admirabil justificată de eseistul Septimiu Bucur, născut în satul Gâmbuț, din vecinătatea Nandrei: „Latura instinctuală a pasiunii sale [pentru avere, pământ, n. ns.] se explică aproape în întregime prin considerente de ordin social. Iobăgia seculară din Ardeal, ca de altfel și din alte părți, justifică furoarea dorinței lui Ion [personajul romanului omonim al lui Rebreanu, n. ns.] de a ajunge stăpân peste cât mai multe iugăre. Să nu ne surprindă deci violența pe care o manifestă el, pentru a-și duce la îndeplinire acest vis, care trăiește, uneori domol, alteori sălbatic – dar trăiește –, în ființa fiecărui țăran exploatat. Țăranii, în general, au un imens zăcământ de egoism, al cărui prim simptom este instinctul de proprietate a pământului. [...] Satele noastre erau deseori pline de ură și dușmănie din pricina pământului.”²⁶³

De la avere (bani, pământ) a pornit și drama din familia lui Petru Poruțiu, despre care va fi vorba în continuare. Tatăl acestui Petru Poruțiu, pe care îl chema tot Petru, fusese administratorul grofului din sat, care deținea Curtea din mijlocul satului și tot ce ținea de aceasta (acareturi, terenuri, livezi, vii etc.). După ce a făcut o avere considerabilă, Petru Poruțiu, poreclit Ciorlan, s-a gândit să împartă o bună parte din avere la cei 9 copii ai săi. Nu se știe după ce criterii a făcut-o, dar unul dintre criterii a fost, evident, numărul de copii al fiecărui fecior sau fată care erau căsătoriți. Unul dintre copii, Toader Poruțiu, a primit bani foarte puțini sau nu a primit nimic, nu se știe, fiindcă nu avea copii. El nu era în grațiile tatălui și pentru faptul că se căstorise cu Jenia, o ungueroaică din satul Petrilaca (al cărui nume de familie fusese *Bihári*, care a devenit ulterior *Bihorean*).

În 1944, pe fondul haosului care exista în plin război, la Bichiș erau cantonate trupe române, din necesități tactice militare (trupele horthyste s-au retras spre Târnăveni prin satul Bichiș), dar și pentru a menține ordinea într-o comună cu populație mixtă (români și maghiari).

²⁶³ Septimiu Bucur, *Banchetul lui Lucullus*. Pagini de critică literară. Ediție îngrijită, prefață și notă asupra ediției de Serafim Duicu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 199-200.

O dramă de familie (Cum a fost împușcat Poruțiu Petru...

Martori direcți sau doar implicați în drama din 1944

Poruțiu Petru

Poruțiu Iustina

Poruțiu Toader

Poruțiu Eugenia

Iacob Ioan

Iacob Ghiurcuța

Csabat Bella

Poruțiu Petru

Poruțiu Maria

Într-o zi, Toader Poruțiu s-a dus la Bichiș și a cerut comandantului să i se dea doi soldați, pentru că se simte amenințat de români, tocmai fiindcă soția sa era unguroaică – mecanicul batozei sale, Csobot Bela, era și el maghiar, din Luduș. (Este cel puțin suspectă această bănuială a lui Toader Poruțiu, fiindcă, așa cum am arătat în alt capitol, relațiile dintre românii și maghiarii celor patru sate din comuna Bichiș au fost întotdeauna cordiale, cu excepția evenimentelor de la 1848, dar și atunci conflictele interetnice au fost provocate de persoane străine de comună. Altfel cum se explică faptul că 50 de familii de români au trăit în cele două sate maghiare – Bichiș și Ozd, iar tot atâtea familii de maghiari trăiau în cele două sate românești, Nandra și Gâmbuț? În fine.)

Comandantul ostașilor din Bichiș a fost de acord cu solicitarea și i-a trimis doi soldați. Desigur că aceștia au fost omeniți și tratați, mai ales cu băutură. Seara, „pe la cina ai bună”, cum se spune, Toader Poruțiu, împreună cu Ioan Iacob și Ghiurcuța, s-au hotărât să meargă la casa lui Petru Poruțiu, împreună cu cei doi soldați, și să-l sperie puțin, pentru nedreptatea făcută la împărțitul banilor (Ioan Iacob era căsătorit cu o soră a lui Toader, care nu primise nici ea nimic, iar Ghiurcuța era supărat că Petru nu fusese de acord ca fiul său, al lui Petru, să se însoare cu fata lui. Deci și cei doi aveau câte un dinte împotriva lui Petru.)

Cei cinci oameni se duc la casa lui Petru Poruțiu, aflată în apropiere. Auzind larmă afară, Petru Poruțiu își ia din cui arma de vânătoare²⁶⁴. În acel moment intră în casă un soldat, cu arma îndreptată spre Petru Poruțiu, iar Toader Poruțiu a spus: „Acesta e!” Nu se știe ce schimburi de replici au avut cei doi. Cert este că Petru Poruțiu a tras în soldat, care a căzut la pământ. Al doilea soldat a îndreptat instinctiv arma împotriva lui Petru, iar Iustina, soția lui Petru, și-a ridicat cele două mâini, pentru a-și proteja soțul, pe care l-a sfătuit să fugă pe geam. Dar

²⁶⁴ Într-un document al Securității, se spune că Petru era „decedat din 1945 (sic!), întrucât a fost pușcat de un militar român în timpul războiului, pentru faptul că a pușcat și el un ostaș român, în curtea lui, având armă militară” (Cf. adresa M.A.I., din 22 martie 1962, de la Miliția Bichiș, către M.A.I. Luduș, Arhiva CNSAS, Dosar R0131249, p. 49).

O dramă de familie (Cum a fost împușcat Poruțiu Petru...

evenimentele s-au precipitat: al doilea soldat a tras și el, Iustina s-a ales cu palma străpunsă de glonț, care l-a nimerit apoi pe Petru în cap. Doi morți într-un minut. Se zice că, în fața trupului neînsuflețit al lui Petru Poruțiu, Ioan Iacob ar fi exclamat cu cinism: „Ai murit, taure!” (aluzie la faptul că Petru Poruțiu avea 9 copii, iar Ioan Iacob nu avea niciunul!)

Cei doi (Petru și soldatul) au fost îngropați în aceeași zi. Nu se știe dacă și soldatul împușcat a fost îngropat în sat sau a fost dus în localitatea din care era, pentru că identitatea lui a putut fi stabilită. Conform unei mărturii orale, cei doi au fost prohodți chiar în curtea lui Petru Poruțiu. În orice caz, Petru Poruțiu a fost îngropat în cimitirul satului (mormântu lui, cu grilaj de fier și cruce de piată, se poate vedea și azi), slujba de înhumare fiind oficiată de preotul greco-catolic al parohiei Nandra, Valer Eugen Ignat.

Este posibil ca și soldatul să fi fost îngropat în cimitirul din Nandra. În anii '60, mai exista aici un mormânt al soldatului necunoscut, unde elevii școlii mergeau să depună flori de Ziua Eroilor. Cum nu există mărturii (nici scrise, nici orale) că în Nandra ar fi murit în război vreun soldat român, mai mult ca sigur că mormântul respectiv era al soldatului mort în împrejurările descrise. Din cauza pădurii existente în cimitir, nu am putut verifica dacă acel mormânt mai există.

Acel eveniment tragic a adâncit și mai mult disensiunile dintre unii frați Poruțiu, extinzându-se și asupra copiilor și nepoților celor implicați în tragedia respectivă.

Conform altei mărturii orale, Toader Poruțiu nu a avut muștrări de conștiință pentru cele întâmplate. La un moment dat, s-a nimerit ca el să fie în ograda lui Aron Poruțiu, unchiul său, când Geta, nepoată a celui împușcat, trecea pe uliță, iar Toader Poruțiu ar fi spus că nepoata e supărată degeaba pe el, fiindcă nu el i-a omorât bunicul!

Dorind să aflăm identitatea soldatului ucis, am rugat-o pe Doamna Daniela Necula, responsabilă Registrului civil al Primăriei Bichiș, să facă o investigație în acest sens. Domnia sa ne-a răspuns:

„În registrul de decese Nandra și Iștihaza, în anul 1944, septembrie 12, este înregistrat decesul lui Petre Poruțiu din Nandra, născut în anul

Doina Rad, Ilie Rad

1893, septembrie 14, vârsta 51 ani, decedat în data de 9 septembrie 1944, ora 22,00, fiul lui Petre Poruțiu și Ludovica Poruțiu, soție Iustina Botezan.

Decesul a fost declarat de Lucreția Poruțiu, de 22 de ani, din Nandra (probabil fiica). Nu este nicio mențiune din ce cauză a murit!

În această dată, adică luna septembrie 1944, nu mai figurează niciun deces în Registrul din Nandra!

Atenție! Ultimul act de deces înregistrat în anul 1944, decembrie 29, este VIRGIL CIRCA, serg maj. rez., născut în anul 1918, oct. 8 (26 ani), decedat în data de 09 oct. 1944, ora 16,00, părinți Ioan Circa și Silvia Circa; apare cu mențiunea decedat pe câmpul de luptă din Ardeal, cota 616, vst comuna Vlaha. JUSCRIERE FĂCUTĂ PE BAZA EXTRASULUI DE MOARTE Nr. 39 DIN 09 OCT. 1944 AL BATALIONULUI 10 VÂNĂTORI MUNTE.

Am verificat și în Registrul din Bichiș și nu am găsit nici acolo alt deces, fie înregistrat în luna septembrie!”

În vremuri normale, asemenea evenimente ar fi fost anchetate de organele competente. Ținând cont de faptul că era război, când prioritățile autorităților erau altele, cazul a rămas necercetat.

Vor trece doar cinci ani de la această tragedie, când unul dintre copiii lui Petru Poruțiu (cel mort în împrejurările descrise), Alexandru Ioan Poruțiu, poreclit „Cuza”, va fi urmărit de organele de Securitate, pentru presupusa lui apartenență la organizația contrarevoluționară „Cămășile Galbene”.

Memoria ca justiție
**(Drama adolescentului „Cuza”, care a stat ascuns în Nandra,
într-o groapă din casa părintească, timp de cinci ani –
1949-1953)**

Motto: „Atunci când justiția nu reușește să fie o formă de memorie, memoria singură poate fi o formă de justiție.”

ANA BLANDIANA

1. Preliminarii. Familia Iustina și Petru Poruțiu era una dintre cele mai respectate familii din satul Nandra. Avuseseră 10 copii frumoși și sănătoși, 9 dintre ei având șansa de a crește mari. Cu excepția morții, la doar un an (în 1937), a unuia dintre copii (Gligor), încercările dure ale vieții păreau a fi ocolit această familie. Primul băiat, Petru, născut în 1920, fusese încorporat în armată, ajunsese cu frontul până la Stalingrad, dar a avut norocul să se întoarcă acasă.

În 1944, familia va trece printr-o mult mai grea încercare: tatăl celor 9 copii este împușcat în propria casă. În toate fotografiile ulterioare, mama Iustina apare îmbrăcată exclusiv în negru. Semn că durerea nu putuse fi niciodată vindecată.

Vor trece doar cinci ani de la această tragedie, când unul dintre copiii lui Petru Poruțiu (cel mort în împrejurările descrise), Alexandru Poruțiu, poreclit „Cuza” de către un coleg (pentru că îl chema Alexandru Ioan, ca pe vestitul domnitor), va ajunge să fie urmărit de organele de

Securitate, pentru ruperea unor portrete ale membrilor Biroului Politic al CC al PMR, dar mai ales pentru presupusa lui apartenență la organizația contrarevoluționară „Cămășile Galbene”. Pentru a nu fi prins, acesta a stat ascuns, timp de aproape cinci ani, în casa părintească, uneori în pământ, într-o groapă săpată într-o anexă a casei, în care se afla cuporul de copt pâine, dar și în podul bucătăriei, spre disperarea Securității, care nu îl putea descoperi pe fugar. În cele din urmă a fost deconspirat de către unul dintre frați, care a fost bătut și schingiuit de Securitate, pentru a spune unde este fratele său. Nucleul unui alt posibil roman. Am reconstituit, atât cât a fost posibil, „filmul” întregii povești, care ilustrează nu doar dramele individuale, ci și atmosfera deceniilor staliniste.

2. Spiritul de frondă al tinereții. Din cele 17 dosare ale Securității comuniste, existente în Arhiva CNSAS, puse la dispoziția noastră, precum și din istoria orală a unor supraviețuitori, am putut reface, parțial, povestea vieții lui Alexandru Ioan Poruțiu (numele întreg apărând în doar două dosare CNSAS).

Acesta se născuse în 21 aprilie 1930, la Nandra, în familia lui Petru (cel împușcat în 1944) și Iustina, fiind al șaselea, din cei nouă copii: Petru (Pătruș, n. 1920), Lucreția (n. 1921), Ana (Anica, n. 1923), Maria (n. 1925), Victoria (n. 1927), Alexandru Ioan (n. 1930), Elvira (n. 1932), Teodor (Toader, n. 1934) și Mihai (n. 1938).

Clasele primare le-a făcut la școala din Nandra (1936-1941), gimnaziul la Ocna Mureș (1941-1945), iar liceul (Școala Medie Tehnică de Comerț) în Tg. Mureș (1945-1949).

Cu puțin înainte de a termina liceul, în luna februarie 1949, este invitat de un coleg de școală, Ioan Comșa, să adere la organizația înființată și condusă de acesta, numită „Cămășile Galbene”. Alexandru Poruțiu se lasă cu greu lămurit, dar, la sfârșitul lui martie, se înscrie în organizația lui Comșa. Nu se știe în ce anume a constat aderarea la organizație, căci nu a fost vorba nici de depunerea unui jurământ, nici de semnarea unei adeziuni. În orice caz, scopul acestei grupări abia înființate, la care mai aderaseră încă vreo cinci colegi, nu le era tinerilor liceeni foarte clar.

„Cuza” cerea mereu lămuriri despre ce-și propunea organizația respectivă, dar nici ceilalți membri nu aveau răspunsul la această întrebare. Totul era destul de confuz în mințile înfierbântate și dornice de acțiune ale tinerilor liceeni. Unul dintre colegii lui, Alexandru Togănel, avea să declare, mai târziu, într-o anchetă a Securității: „El m-a întrebat pe mine care e scopul organizației, asemenea l-am întrebat și eu, căci nu știam niciunul”²⁶⁵. E clar că erau niște tineri exaltați de vârstă, de schimbările survenite în România după 1944, neînțelegând rostul politic al organizației „Cămășile Galbene”, fiind, totuși, tentați de aventura unei mișcări subversive!

În oraș, se mai formaseră vreo două asemenea organizații (conduse de Paul Ciobanu și Ioan Andras), la fel de debusolate, în cautare de grupări similare ale adulților, care să-i ghideze și pe ei, ideologic și practic. Grupul format de Comșa a invitat, de două ori, o persoană care să-i îndrume, însă, la niciuna dintre întâlniri, acea persoană nu a venit. La a doua ședință, din mai 1949, organizată în clădirea Școlii de Agronomie, a participat, din curiozitate, și Alexandru Poruțiu. Dezamăgit că nu găsisse răspunsurile căutate, el părăsește gruparea după numai trei săptămâni, însă decizia de a se înscrie în acea organizație (fie și temporar), cotate drept subversivă, contrarevoluționară, avea să-l coste scump, în curând. A participat, însă, cu mintea înflăcărată, de tânăr abia ieșit din adolescență, la un act teribilist, de frondă, în incinta liceului, împreună cu 14 dintre colegii săi, rupând „portretele C.C. al P.M.R.”²⁶⁶. Este vorba, și aici, de o lipsă de precizie a anchetatorilor. Pe holurile unei școli sau într-o sală de clasă nu se afișau portretele membrilor CC al PMR, ci doar cele ale Biroului Politic.

La Congresul PMR din 21-23 februarie 1948, Biroul Politic al PMR avea următoarea componență (care trebuia știută pe de rost, la intrarea cuiva în partid): Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Teohari Georgescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Theodor Iordăchescu, Vasile Luca, Alexandru Moghioroș, Ana Pauker, Lothar

²⁶⁵ *Declarație* Alexandru Togănel, 23 iunie 1949, în Arhiva CNSAS, Dosar I 0067526_001, p. 16.

²⁶⁶ *Fișa personală* Poruț Alexandru, zis „Ciorlan”, și *Plan de combinație* [sic!], în Arhiva CNSAS, Dosarul I 0067526_002, p. 5, 71.

Rădăceanu, Gheorghe Vasilichi și Ștefan Voitec. Abia mai târziu, când Gheorghiu-Dej va deține puterea deplină, se va expune doar portretul său.

După vreo zece zile de la acest incident, în 20 iunie 1949, Securitatea comunistă s-a sesizat, arestând, în scurt timp, în toiul nopții, din Internatul liceului, grupul de elevi răzvrățiți, îndeosebi membrii „Cămășilor Galbene”. Mai puțin, dintr-o simplă întâmplare, pe Alexandru Poruțiu. Cursurile terminându-se în data de 10, acesta plecase liniștit acasă, după provizii, pentru „perioada examenului de bacalaureat”, la Nandra, în 17 iunie, cu trei zile înainte de arestări. Conform propriilor sale declarații, în 20 iunie s-a întors la Tg. Mureș, pentru pregătirea examenului de maturitate (avea 19 ani), și-a lăsat bagajul la gazdă și a pornit spre școală, fără să bănuiască nimic. Pe drum, s-a întâlnit cu doi colegi, care i-au spus ce se întâmplase în lipsa lui și l-au sfătuit să fugă din oraș. Intrând în panică, a plecat la Nandra, povestindu-i mamei de ce era, probabil, căutat de Miliție. A fost sfătuit de propria lui mamă, Iustina Poruțiu, să se predea, însă acesta îi spune că îi era frică să nu fie arestat și el și că va rămâne acasă, „până se va lămuri situația”.

3. Viața în ascunzătoare. Timp de cinci ani, între 20 iunie 1949 și 1 decembrie 1953, „Cuza” a stat ascuns în casa părintească din satul Nandra, poate cu speranța deșartă că vor veni americanii și se va schimba regimul politic de la noi. Ce a făcut el în răstimpul dat?

E interesant că organele de anchetă nu au fost interesate de acest aspect al vieții sale, singurul lucru care conta pentru ele fiind acuzațiile. De aceea, în reconstituirea care urmează, ne vom baza mai ales pe mărturiile orale ale unor nepoți, care dețin unele aspecte povestite de mama Iustina.

Din 21 iunie 1949, fiind la Târgu Mureș și aflând că este căutat, pentru a fi arestat, Alexandru Poruțiu pleacă la Ranta Bogății, unde era măritată o mătușa de-a sa, Ana (Anica). După câteva zile, Iustina își dă seama că statul acolo este riscant, încât îl trimite pe Petru, fratele mai mare, să îl aducă acasă. Acesta a pus în căruță niște butoaie pentru motorină, iar „Cuza” a stat între aceste butoaie, acoperite cu fân. Ideea de a se săpa o groapă ca ascunzătoare a avut-o Iustina și ea a stabilit și locul. Groapa nu

Memoria ca justiție (Drama adolescentului „Cuza” ...

era prea mare, ci cât să încapă un scaun în ea. Intrarea în groapă era chiar în centrul anexei, ceea ce a fost de bun augur: când au venit milițienii și securiștii să îl caute, aceștia au luat de lângă pereți mobilierul care exista, au dat cu patul puștii în podea, să vadă dacă nu sună a gol, tocmai mijlocul camerei rămânând neverificat.

„Cuza” a stat ascuns în gospodăria părintească, fără să fie găsit de Securitate, până în 1 decembrie 1953, 4 ani și jumătate. Familia a păstrat secretul cu strășnicie, astfel încât nici consătenii, nici milițienii, care făceau pânde (de zi și de noapte) sau patruleări frecvente, nu l-au găsit. Aproape un an, până în aprilie 1950, a stat ascuns „în podul grajdului, unde aveam o ascunzătoare în fân”, apoi în bucătăria de vară, unde, mai declara el, „mi-am săpat o groapă în pământ, pentru a putea sta ascuns mai bine.”²⁶⁷ A folosit ascunzătoarea aceasta până la arestarea sa, în 1 decembrie 1953.

Peste ascunzătoarea din pământ, pusese o masă, care o camufla. Nu stătea tot timpul în acea groapă, folosind-o numai în caz de pericol de a fi descoperit. În rest, stătea ascuns în podul bucătăriei și ieșea de acolo doar seara, când pericolul de a fi văzut și denunțat era mai mic, deși, odată, în vara lui 1950, un vecin (Gheorghe Bulbuc) a venit pe nepusă masă la ei, să ceară de la fratele lui o unealtă, însă nu a zărit decât o umbră, neclară. În declarațiile date la interogatoriul din 9 decembrie 1953, fugarul „Cuza” spunea că iarna, când nopțile erau mai lungi, își mai ajuta familia la „sfârnitul” cucuruzului. Între timp se născuse fata lui Petru, Geta, pe care „Cuza” o legăna în casă, fie direct, fie cu ajutorul unei sfiori, care făcea legătura între leagăn și ascunzătoare, astfel încât mama fetiței să poată lucra în grădină, fiind lăudată de consătene, care se mirau că fetița stă atâtea ore singură și nu plânge! Din mărturiile doamnei Elvira Oltean (n. Poruțiu), sora lui „Cuza”, am aflat că, într-o zi, îmbrăcat în femeie, „Cuza” a fost chiar pe hotar, pentru unele lucrări. Surorile, care veneau să-și ajute mama și fratele (Petru) la muncile agricole, îi aduceau de mâncare și țigări. Petru însuși îi procura ziare, cu știri de ultimă oră, și îl tundeau.

²⁶⁷ *Interogatoriu* Alexandru Poruțiu, 9 decembrie 1953, în Dosarul P 0013118_001, p. 25.

În tot acest interval, Iustina a fost chemată la Luduș de nenumărate ori, la Miliție și Securitate, dar nu a fost niciodată bătută. Nu același lucru s-a întâmplat cu Petru, care a fost atât de bătut de Securitate, încât pe spate nu mai puteai găsi loc de un ac, fără să fie rană. Când trupele înarmate au venit să îl aresteze, Iustina ar fi spus: „Copile, ieși afară! Ești cu un picior în groapă, iar cu altul afară! De-acum facă-se voia lui Dumnezeu!” Apoi, cu Geta în brațe și plângând, a ieșit în curte. Pe drum trecea un milițian, rudă de familie, care i-a spus Iustinei: „Nu mai plânge, că acum îi bagă la închisoare pe oameni, da' nu-i mai omoară!”

4. Se schimbă istoria. Greutățile și necazurile trăite începând cu 1944, când tatăl, pe nume tot Petru (nume dat întâiului născut de mai multe generații), a fost împușcat mortal, au unit și mai tare familia. Având câteva hectare de pământ, batoză și cazan de țuică, precum și „servitori”, strânseseră ceva avere, viața fiindu-le îndestulătoare. Asta până în 1949, când a început procesul dureros al colectivizării. Categoria chiaburilor, a oamenilor harnici și chivernișiți, care adunaseră, cei mai mulți, prin muncă cinstită, pământuri și utilaje agricole, au fost primii luați în colimatorul populist al noului regim, instaurat la noi în 1946. Colectivizarea, după modelul colhozurilor sovietice, îi obligase și pe așa-numiții chiaburi din Nandra să renunțe la părți din avere, mai de bună-voie, dar, mai ales, siliți, prin tot mai drasticele metode securiste din anii '50 (procese înscenate, arestări, rechiziționări etc.). De exemplu, baronul din Bichiș, Ștefan J. de Fay, a fost ridicat de Securitatea comunistă, în toiul nopții, în martie 1949, deși el nu avea pământ, vina lui fiind că un strămoș al său fusese „chiabur”. De asemenea, toate bunurile agonisite într-o viață de fostul primar al satului, Onisie Trif, au fost duse, cu japca, în averea colectivă.

La fel s-a întâmplat și cu familia Poruțiu (Poruț). În arhivele CNSAS, există un proces-verbal al unei întruniri a sătenilor, la care fusese invitat (pentru a salva aparențele „democrației populare”) și „fostul chiabur și primar”, Aron Poruț, rugat să fie generos și să „dedea (sic!) / ceda / locuința 2 camere pentru coperativă”. „Chiaburul” a răspuns, calm, dar ironic, că va face acest lucru, când va fi vremea „gamelei”: „Numitul Poruțiu Aron a spus

căci (sic!) către cei prezenți că nu o cedă cu valoare mică, până nu o cedă gratis, când vine gamela.”²⁶⁸ Nici nu este de mirare că acești oameni nu agreau noua orânduire socială și politică. Frica instalată, treptat, la nivel național, îi determina să se abțină, în așteptarea americanilor salvatori! Totuși, uneori, tensiunea acumulată învingea până și această teamă. Informatorii, însă, aveau grijă să raporteze totul. Așa s-a întâmplat, de pildă, cu relatarea unei discuții între doi săteni, la care participa și informatorul „Murgu”, între Cornel Țiboc și Petru Poruțiu, în care cel din urmă a răbufnit, spunând „că își bagă... în P[artidul] C[omunist]!”²⁶⁹

Încă din 1949, toți membrii familiei Poruțiu aveau fișe informative detaliate, întocmite de organele Securității, bazate, în primul rând, pe datele trimise de șefii de post din Bichiș. Se află acolo note nu doar despre principalul anchetat, „Cuza”, despre mama și cei opt frați ai săi, dar și despre unchii și mătușile lui dinspre tată. Și totuși nu au aflat, până în 1954, în urma unui interogatoriu de 4 ore și jumătate, că, de pildă, Petru era veteran de război!²⁷⁰ Fusesse încorporat la Flotila 2 Vânătoare Turda, în 20 februarie 1942. Garnizoana a tot fost mutată, ajungând să staționeze în Târgșorul Nou, de unde, la 1 septembrie 1942, este trimisă pe Frontul de Răsărit, până la Stalingrad. Petru și camarazii lui sunt trimiși înapoi în Țară, în martie 1943, el întorcându-se acasă, la Nandra, în august 1945. Se pare că, în 1944, când a avut loc tragedia tatălui său, Petru se afla într-o permisie.

5. „Cuza” dat în urmărirea Securității. Atenția sporită s-a îndreptat asupra acestei familii, când Alexandru Poruțiu a fost dat în urmărire, ca „fugar”. Securitatea din regimul stalinist era oarecum la început (fusesse întemeiată în 1949), bazându-se încă pe structura informativă și operațională, pe formularele preexistente ale fostei Siguranțe a statului, însă cu oameni ai vremurilor noi, cei mai mulți selectați din clasa muncitoare și țărănime, modelul absolut fiind NKVD-ul

²⁶⁸ Cf. Arhiva CNSAS, Dosar Com. Bichiș, nr. 1025, *Notă informativă* din 23 martie 1962.

²⁶⁹ *Notă informativă*, 2 apr. 1953, în Arhiva CNSAS, Dosar I 0067526_002, p. 99.

²⁷⁰ Cf. *Procesul-verbal de interogatoriu* din 11.02.54, în Arhiva CNSAS, Dosar P0044198_001, p. 102-103.

sovietic. Din ansamblul de documente, meticolos îndosariate, din anii 1949-1965, pe care le-am consultat, se observă clar intenția de a păstra o aparență de legalitate (mai ales în tribunalele din Cluj și Oradea, unde s-a judecat cazul „Cuza”). Sentințele se dădeau pe baza unor dosare impresionante, în care se adunau zeci de note informative, anchete, declarații (ale martorilor și inculpaților), interogatorii (semnate și contrasemnate), referate de încheiere a cercetărilor, ordonanțe de arestare, rechizitorii și multe altele. Inculpații aveau drept la recurs, uneori se renunța la arestarea lor din motive umanitare, cum a fost cazul minorului Mihai Poruțiu, al soției lui Petru Poruțiu, gravidă și cu un copil de 1 an și 9 luni, al Anei Poruțiu (căsătorită Frătean), care avea și ea copil mic (de 3 luni), al Victoriei (internată într-un sanatoriu), precum și al Iustinei, care avea degetele de la mâna stângă anchilozate, de trecerea glonțului, în '44.

Reminiscențele antebelice, ale Siguranței Statului, încă mai erau prezente în limbaj, începând cu formulele de politețe (în verbe și în pronumele *dumneata*, în folosirea apelativului *Domnul [Procuror]*) și continuând cu forme învechite ale unor termeni juridici: „asociațiune” (= asociere, asociație), „în unire cu” (= coroborate cu), „concluziuni”, „arătările” (declarațiile, cele arătate de...).

În cazul „Cuza”, documentarea a fost începută în iunie 1949 și a fost finalizată, prin sentința nr. 1565, după arestarea lui, la 1 decembrie 1953. Instituția Securității a funcționat, în cei aproape cinci ani în care Poruțiu nu a fost găsit, cu o tenacitate rară, folosindu-se de agenți profesioniști, de lucrătorii de Miliție, dar, mai ales, de informatorii săi din Nandra (care aveau, conform protocoalelor, nume conspirative, dar care, adesea, erau deconspirate în „informări”, nu totdeauna accidental). Cel mai harnic delator era „Murgu” (I. A.), care informa, încă din 21 iulie 1953, că fugarul era ascuns „într-o groapă făcută pentru a ascunde grâu”²⁷¹. Dar „Murgu” fusese racolat de Securitate de când făcea pușcărie pentru niște înșelăciuni cu mii de țigări „Mărășești” și „Carpați”, delapidări prin

²⁷¹ Arhiva CNSAS, Dosar 10067526_002, p. 71-72.

falsificarea de documente ale unui restaurant CFR din Gara Tg. Mureș. Informatorii, mai puțin zeloși, nu dădeau randamentul scontat, așa că șefii cereau, în *Notele* lor de control, ca aceștia să fie schimbați cu informatori „de calitate, întrucât cel existent dă material de suprafață.”²⁷²

6. Scenariul Securității cu falșii partizani. Mulți năndreni au furnizat informații legate de cazul „Cuza”, fără să aibă această intenție. Un astfel de consătean, care locuia la vreo 30 m de biserică, G. O., a căzut în plasa țesută cu dibăcie de securiști, al căror obiectiv principal era descoperirea ascunzătorii lui Alexandru Poruțiu. Au fost trimiși agenți operativi în Nandra, identificând, cu ajutorul informatorilor oficiali, persoane dispuse, chipurile, să ajute partizanii care îi așteptau pe americani, să răstoarne noua orânduire. Erau căutați mai ales foști chiaburi, care aveau destule motive să-i urască pe comuniști.

Strategiile erau gândite progresiv, de la tatonarea posibilelor surse, până la determinarea acestora să vorbească nu doar despre ce îi interesa în plan local (arestarea fugarului Poruțiu), ci și despre cei (din Nandra și din alte sate) care dețineau arme nedeclarate. De altfel, în felul acesta, au fost identificate multe persoane cu principii potrivnice comuniștilor. Unul dintre acești năndreni i-a dus chiar pe falșii partizani, în fapt securiști, în biserică, să le arate, cu bună credință, unde erau ascunse arme: „O. a adus cheile bisericii de la locuința sa și, după ce ne-am încredințat că nu este nimeni împrejur, am intrat în biserică, am închis ușa și, pe întuneric, ne-am urcat, pe scări, în podul bisericii, unde, aprinzând discret un chibrit, mi s-a arătat locul de depozitare al (sic!) armamentului (între două grinzi, iar pământul este lipit la loc, nevăzându-se armamentul”²⁷³. De remarcat mulțimea detaliilor în redarea scenei respective.

Se împușcau, astfel, dintr-o lovitură, mai mulți iepuri și se cunoșteau informatorii dubli. Întâlnirile secrete (în case conspirative, la marginea pădurilor etc.), mesajele criptate (lăsate la anumiți stâlpi de telegraf de lângă

²⁷² *Ibidem*, p. 4.

²⁷³ Arhiva CNSAS, Dosarul I 067526_002, p. 118 (și dactilo, p. 122).

pădurea Cecălăcii), venirea sau plecarea falșilor comandanți ai unei inexistente organizații subversive numai pe timp de noapte și doar peste câmpuri pustii, toate acestea au „adormit” suspiciunile respectivilor săteni. Se discuta chiar, la un moment dat, dacă rușii mai staționau în Ungaria sau „dacă este adevărat că rușii au vrut să-l răpească pe Tito, cu un avion, și că acest lucru n-a reușit, din cauza aviatorului, care a trădat acțiunea”²⁷⁴. În scurtă vreme, ei au depus așa-zisul jurământ de credință, convinși că au devenit membrii unei grupări potrivnice statului comunist. Până și formularea acestui jurământ era credibilă, în vremuri în care numele regelui sau al lui Dumnezeu puteau fi rostite numai în șoaptă: „I-am cerut jurământul – se scrie într-un raport trimis Securității din Luduș – după următoarea formulă: «Jur pe cruce și pe regele Mihai I că voi executa întocmai ordinele conducerii organizației. În caz de divulgarea secretului, răspund cu viața mea și a familiei mele, așa să-mi ajute Dumnezeu!»”²⁷⁵

Într-o *Notă informativă*²⁷⁶, din 7 aprilie 1953, se amintește că și frizerul din Nandra, Octavian Coman, se angajase să-l prindă pe fugar, pentru suma de 10.000 de lei, lucru pe care, mai în glumă, mai în serios, i l-a spus și lui Petru Poruțiu (cei doi erau vecini în sat).

Pânza de păianjen, țesută minuțios, cu răbdare, a încercat să-l prindă în minciuna construită și pe fratele lui „Cuza”, Petru, spunându-i-se că organizația, reprezentată de cel ce se chema „Crinul Negru”, se preocupa „de organizarea fugarilor [...], de posibilitatea acestora de a culege armament, de posibilitățile de adăpostirea parașutiștilor [americani – n. ns.]”²⁷⁷. La Securitate se știa că Petru Poruțiu avea o armă rusească din Al Doilea Război Mondial, de când frontul trecuse pe la Bichiș, fiind, din această cauză, șantajabil.

Dar fratele lui „Cuza” era mult prea precaut, încât să cadă pradă ușoară, chiar dacă un consătean, O. G. (după cum notau securiștii), „are

²⁷⁴ *Ibidem*, p. 79.

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 78.

²⁷⁶ *Ibidem*, p. 100.

²⁷⁷ Dosar I 0067526_002 din Arhiva CNSAS, p. 55.

toată încrederea familiei [Poruțiu – n. ns.], acesta săvârșind o crimă împreună cu tatăl fugarului, care este decedat”. Informația provenea tot de la cel numit „Murgu”²⁷⁸. Este o acuzație foarte gravă aici, care nu se susține cu nicio dovadă, nici din documente, nici din tradiția orală. Ea arată până unde poate ajunge mizeria umană, respectiv zelul acestui „Murgu” (I.A.), pentru a-și dovedi fidelitatea față de Securitate, inventând pur și simplu fapte inexistente.

Trebuie spus că, totuși, în octombrie 1953, Petru va rosti același jurământ de intrare în falsa organizație contrarevoluționară. Este posibil ca, în scurtă vreme, el să fi fost dus în Luduș, la Securitate, și bătut (după spusele familiei), pentru a-l deconspira pe fratele său.

Se pare că Alexandru nu ar fi fost descoperit încă mult timp, dacă familia, care se mărise cu mai mulți copii, nu ar fi decis să-l deconspire pe Alexandru. Petru se pare că a fost desemnat s-o facă de bună-voie sau, poate, după ce a fost atât de crunt bătut de securiști, încât s-a întors acasă de la Luduș cu spatele numai răni sângerânde, după cum își amintește familia. Drama acestui frate mai mare începuse deja în februarie 1952, când fusese pârât și apoi arestat, pentru că deține o armă de proveniență rusească, găsită de el în comună, pe când frontul trecuse pe acolo.

În interogatoriul luat lui Petru, în 19 mai 1954, acesta declara: „Eu l-am denunțat pe fratele meu la Comandantul Securității din Luduș, la 1 Decembrie 1953. Nu l-am denunțat mai înainte, deoarece spunea că se omoară, dacă îl denunțăm. Când veneau frații acasă, îi aduceau țigări. Surorile mele nu fumează niciuna.[...] Eu am venit [din închisoare, n. ns.] cu securitatea acasă și am arătat unde stă ascuns”²⁷⁹. Ca totul să se desfășoare „în litera legii”, la descinderea în casa familiei, au încropit o percheziție (care a durat 2 ore, de la 20 la 22), deși li se indicase exact locul unde se ascundea fugarul. În procesul-verbal, întocmit ulterior, „dresat [= redactat] azi unu

²⁷⁸ *Ibidem*, p. 71.

²⁷⁹ Cf. *Interogatoriu de inculpat* din 19 mai 1954, Dosar P0044198_001 din Arhiva CNSAS, p. 186.

Decembrie 1953”, se scia: „Sa (sic!) găsit ascuns în bucătăria de vară, lângă cuptor, într-o groapă, numitul Alexandru Poruțiu.”²⁸⁰

7. Anchetarea lui „Cuza”. Calvarul de până atunci al familiei avea să se accentueze, la un alt nivel, instituționalizat, începând cu 1 decembrie 1953, când Alexandru a fost arestat. Aproape toți frații și surorile aveau să fie condamnați pentru „favorizarea infractorului” și „omisiune de denunț”. Elvira, Lucreția și Maria au primit cele mai mari condamnări (2 ani închisoare și 2 ani interdicție), apoi Teodor (1 an și șase luni), iar Petru (doar 6 luni, probabil pentru colaborarea cu organele securiste). Au dat declarațiile împotriva propriului frate cu sufletul greu, Elvira chiar subliniind, în interogatoriu, că a recunoscut „atât la primele cercetări, cât și la procuratură, de frică [subl. ns.]”²⁸¹.

În toți anii în care „Cuza” era considerat „fugar”, sustrăgându-se legii, au fost realizate anchete, s-au întocmit fișe personale ale tuturor celor din familie, s-au adunat declarații de la foștii colegi și a fost condamnat, după o deliberare secretă, în 20 octombrie 1949²⁸², în lipsă (în „contomacie”, cum scia un raport), la 3 ani închisoare corecțională, revenindu-se la sentința cu 7 ani închisoare, 5 ani interdicție, 10.000 de lei amendă corecțională și confiscarea averii, „pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale”, „în baza documentelor îndosariate în dosarul nr. 1137/1949”. În documente, inculpatul era numit frecvent „bandit”.

Anchetatorii, lucrătorii operativi, puneau, în general, întrebări standard, legate de identificarea socială a inculpaților (nume, adresă, data nașterii etc.), dar și întrebări oarecum deschise, încercând să obțină date compromițătoare din relatarea faptelor de către inculpat sau martori. Pe sistemul folosit azi la detectorul de minciuni, întrebările esențiale erau repetate destul de des, dar se foloseau și întrebări capcană, ce se doreau

²⁸⁰ *Proces-verbal* din 1 decembrie 1953, în Arhiva CNSAS, Dosar P0013118_001, nr. 1137 / 1949, p. 12.

²⁸¹ Dosar P0044198_001 din Arhiva CNSAS, p. 178.

²⁸² *Notă extras* din Dosarul 1240, din 2 XI 1963, în Dosar 10067526_002 din Arhiva CNSAS, p. 10.

subtile, de genul „Ce armament ai posedat D-ta în intervalul de timp ianuarie 1949 – 1 decembrie 1953?”. Asta după ce existau deja numeroase declarații că inculpatul Alexandru Poruțiu nu avusese nicio armă, darmită „armament”, ce sugerează un întreg arsenal. Interogatoriile se făceau încrucișat, fiecare declarație fiind verificată și confirmată prin spusele celorlalți, martori sau co-inculpați.

Urmărind extrasele primelor interogatorii luate lui „Cuza” după arestarea sa (la 1 decembrie 1953), observăm o schimbare bruscă a declarațiilor, în care se ajunge la recunoașterea unor neadevăruri. El a fost acuzat nu atât pentru bravada copilărească din liceu, cu ruperea unor portrete ale membrilor CC al PMR, cât pentru uneltire împotriva regimului, prin aderarea la organizația „Cămășile Galbene”, fapt mult mai grav în acele decenii. La primul interogatoriu (care a durat 3 ore!), luat în 8 decembrie, recunoaște: „Am făcut parte dintr-o organizație contrarevoluționară” din martie 1949, la insistențele lui Ioan Comșa. Nu recunoaște decât că a participat o singură dată la o ședință a acelei grupări, unde nu s-a întâmplat nimic, fiindcă nu s-a ținut. Comșa îi ceruse arme, dacă avea, însă „Cuza” nu deținea așa ceva. Toate afirmațiile inculpatului erau susținute de ceilalți tineri arestați, ale căror declarații se găseau deja în dosar.

A doua zi, în data de 9 decembrie, interogatoriile s-au înmulțit: primul, între orele 9 și 11,30, al doilea după-masă, între 17 și 15 minute și 18,40 (informații consemnate cu multă acuratețe). Acestea, mult mai scurte decât primul, au confirmat din nou că Poruțiu spunea adevărul referitor la deținerea de arme și la neparticiparea la vreo acțiune subversivă. Răspunsurile dovedeau sinceritatea și chiar inocența arestatului: întrebat cum se numea organizația contrarevoluționară din care făcea parte, tânărul Poruțiu afirmă că n-a știut cum se numea gruparea lui Comșa, aflând lucrul acesta de la anchetatori! Liceanul nu a depus niciun jurământ de intrare în organizația subversivă, nu a semnat nimic, nu a recrutat pe nimeni, în cele 3 luni de referință. Întrebarea despre activitățile teroriste la care a participat (pentru care nu se păstrau dovezi, pentru că acele activități nu existaseră) a fost o altă manevră la întâmplare, doar-doar se va scăpa vreo informație.

Cele mai puternice dovezi în favoarea inculpatului sunt declarațiile foștilor colegi (inclusiv a lui Comșa), arestați și ei, încă de la început. Ca să își diminueze din pedeapsă, ei ar fi putut să-l incrimineze mai mult pe Alexandru Poruțiu. N-au făcut-o, declarând adevărul: că învinuitul a participat la o singură întâlnire (și aceea eșuată), că a intrat în grupare după luni de insistență a lui Comșa, că a părăsit organizația lui după trei săptămâni, că nu știa care era scopul acestei organizații, că nu deținea arme. Comșa însuși i-ar fi spus unuia din grup că nu e nicio pierdere plecarea lui Poruțiu din grupare, fiindcă „nu este destul de curajos și nu are destulă voință, pentru a putea intra în organizație” și „nu s-a purtat [= prezentat] la nicio ședință”²⁸³. Nu am putut afla ce pedepse au primit colegii lui Poruțiu, dar sentința dată, în 1949, fugarului era foarte aspră, exemplară (dovadă frecvența termenului „corecțională”, din sentință).

La dosarul de anchetă, elaborat după arestarea lui „Cuza”, se adaugă, la documentele adunate în 1949, o serie de alte declarații, legate de ascunzătoare și de faptul că familia nu l-a denunțat. Toate dovezile „îndosariate” îi erau favorabile inculpatului, dar Securitatea avea nevoie de condamnări exemplare, prin numărul mare de arestări și cazuri politice rezolvate dovedindu-și zelul revoluționar! Este clar că nu erau interesați de evidențe, de lipsa dovezilor incriminatorii, căutând, de fapt, pretexte pentru condamnare. Circumstanțele nu contau, declarațiile martorilor erau simple file în dosar. Vina tânărului era, de fapt, lezarea orgoliilor securiștilor din aparatul de stat, care se dovediseră, timp de aproape cinci ani, incapabili să rezolve un caz atât de simplu.

Și totuși, în declarația lui „Cuza”, semnată la interogatoriul din 10 decembrie 1953, care a durat din nou 3 ore (între 16,40 și 19,35), găsim afirmații șocante pentru orice om cu gândire obiectivă și logică: „Scopul urmărit de mine era acela ca, împreună cu ceilalți membrii (sic!) ai organizației, să luptăm împotriva regimului de democrație populară.”²⁸⁴

²⁸³ Arhiva CNSAS, Dosar 10067526, p. 15.

²⁸⁴ *Proces-verbal de interogatoriu* din 10 dec. 1953, în Arhiva CNSAS, Dosar P0013118_001, p. 30.

Explicația tânărului este „ca la carte”, pe linie, într-un limbaj de lemn specific, afirmând că voia să se opună regimului, deoarece era fiu de chiabur, clasă socială lezată de acest nou regim. Mai mult, afirma, în ciuda oricărei logici și, mai ales, împotriva declarațiilor colegilor săi de organizație, că nu a spus nimănui ce plănuia gruparea, fiind de acord cu scopul acesteia (pe care, afirmase de mai multe ori, nu-l cunoștea). Metodele de „persuasiune” prin bătaie și șantaj, folosite în acele decenii, sunt astăzi binecunoscute. Aceasta poate fi și explicația respectivei declarații a lui Alexandru Poruțiu, care avea să-l înfunde. Securitatea avea tot ce-i trebuia, scris negru pe alb, pentru a obține condamnarea preconizată încă de la începutul anchetei, ca lecție pentru orice alți oponenți politici.

De aceea, sentința, dată în '49, a fost reluată, ca bază de pornire și în 1953. Acolo se nota că inculpatul se făcea vinovat „de a se fi constituit într-o asociațiune secretă interzisă, în scop de a face propagandă pentru răsturnarea în mod violent a ordinii sociale existentă în stat și de a se fi afiliat unei asemenea asociațiuni”, că „a confecționat și răspândit manifeste instigatoare propagandistice, a ținut ședințe în acest scop” (toate acestea păreau fapte concrete, deși Comșa declarase că, paralel cu organizația lui, mai existau cel puțin două în oraș, care distribuiau manifeste și adunau arme! Evident, nu s-a ținut cont de declarație!) Motivația oficială, încă de atunci, se bătea cap în cap cu dovezile din dosar. Condamnarea „în contomacie” s-a decis în unanimitate, fără circumstanțe atenuante, căci Poruțiu era, conform unei caracterizări din fișa sa, „un înrăit dușman al regimului. Element fricos, dar șiret!”²⁸⁵ (Pe aceeași fișă, plină de greșeli de ortografie, dar cu o mențiune emfatică – „nasul pirectilin” –, apare și informația că degetul mijlociu de la mâna dreaptă era anchilozat!)

Rechizitoriul procurorului (nr. 65, din 13 februarie 1954) susține aceeași vină a lui Poruțiu (numit pentru prima oară „Cuza”): „În ura sa față de regimul de democrație populară din Patria noastră, care a lovit în interesul clasei din care face parte [chiabur – n. ns.]”, s-a înregimentat în

²⁸⁵ Dosarul P0013118_001, din Arhiva CNSAS, p. 43.

organizația „Cămășile Galbene”, „în scopul de a lupta împotriva regimului din Patria noastră”. I se imputa că a făcut totul cu bună știință, inclusiv că membrii organizației căutau arme. Coroborând aceste acuzații, se concluzionează, în stilul vremii, că probatoriul se bazează pe o „latură materială”, constând în declarații, și una „subiectivă”, mult mai gravă, aceea „că vroia să lupte [...] împotriva regimului nostru, cu ajutorul armelor pe care le va procura organizația”²⁸⁶. În referatul de încheiere a cercetărilor, redactat în 23 decembrie 1953, care continua să eludeze orice evidență, se spunea, fără nicio reticență, că „activitatea criminală a arestatului Poruțiu Alexandru este dovedită prin materialul rezultat din cercetările preliminare”²⁸⁷ și se trimite dosarul în instanță. Rămânea valabilă sentința din 1949, fără a se lua în considerare infirmațiile aduse de ancheta la zi!

8. Anii de închisoare. În 17 februarie 1954, Alexandru Poruțiu este trimis în Penitenciarul Tribunalului Militar Cluj (conform adresei Procuraturii din Oradea și sentinței 1565 / 1949²⁸⁸, de unde urma să iasă în 17 februarie 1961, adică după 7 ani. Birocrația era în floare, doar pentru simplul transfer dintr-o localitate în alta fiind elaborate zeci de adrese, note și mandate. Dosarele din Arhiva CNSAS cuprind până și lista cu îmbrăcămintea predată magaziei penitenciarului: „o scurtă (bună), un pantalon (rău), una căciulă neagră, una valiză lemn, una cămașă, una ismenă (sic!), 3 batiste, 1 pepten (sic!)”, precum și ce a rămas asupra inculpatului: 3 cămăși, 2 ștergare, 3 izmene, „una curea pantalonii”, 3 batiste, „una pereche bocanci, două perechi ciorapi, una pereche obele, un pulovăr”. (Pare ilegal și riscant să-i lase în posesie cureaua!)

În martie se cere rejudecarea sentinței pronunțate în octombrie 1949, iar la 26 aprilie 1954, Tribunalul Oradea (unde cauza fusese transferată) rejudecă acel dosar, stabilind condamnarea lui „Cuza” la 5 ani (în loc de 7) închisoare corecțională, 5 ani interdicție, confiscarea averii și 100 de lei cheltuieli de judecată. În același an, în 4 septembrie, avocatul din

²⁸⁶ *Ibidem*, p. 38-39.

²⁸⁷ *Ibidem*, p. 37.

²⁸⁸ Dosarul P0013118_002, p. 5.

oficiu depune recursul, care este admis (după ce, inițial, a fost respins), în 22 septembrie, sentința fiind modificată la 3 ani închisoare, 2 ani interdicții și 100 de lei „cheltuieli penale”.

După cum am mai arătat, 5 dintre frații lui Alexandru (Elvira, Maria, Lucreția, Teodor și Petru) au avut și ei de suferit, fiind draconic anchetați și, în final, condamnați. La interogatoriile din 4 martie 1954, toți au fost întrebați, desigur, de ce nu l-au denunțat pe fratele lor. Răspunsurile au fost asemănătoare, plecând de la faptul că era vorba de fratele lor: „Nu l-am denunțat organelor de stat, deoarece nu vroiam acest lucru, ca să nu fie arestat, deoarece îmi era milă, căci era fratele meu” (Lucreția), „Îmi era frică să nu i se întâmple ceva” (Maria), „Nu vroiam să fie arestat, deoarece îmi era milă că va fi aspru condamnat pentru aceste fapte” (Petru). Cu inocență, însuși „Cuza” a recunoscut că nu s-a predat, „deoarece îmi era frică să nu mă bată”²⁸⁹. Inconștiență sau onestitate absolută, Securitatea consemna și asemenea răspunsuri incriminatorii la adresa instituției, care se pretindea democratică!

Așadar, în 1956, urma să fie pus în libertate. În intervalul acesta, a fost dus la muncă grea (care era de 8 ore pe zi) în Baia Sprie, în mină. Fișele de pontaj arată o eficientizare a muncii prestate de Poruțiu, probabil ajutat „prin metode specifice”, totuși, în februarie 1955, este pedepsit cu tăierea a 3 zile, fiindcă a fost prins dormind în mină, iar în mai primește 2 luni de izolare, fără să fie specificat motivul. Un fapt interesant din fișa de pontaj din decembrie 1954 ni s-a părut acela că în zilele de Crăciun, duminică 25 și luni 26, nu s-a lucrat (lunea era zi de pauză).

Încarcerarea propriu-zisă a fost redusă cu un an și o lună, pentru zilele muncite și, probabil, bună purtare. Când s-a împlinit perioada de detenție, la 17 octombrie 1955, Poruțiu a fost pus să dea o declarație, prin care se obliga ca, după eliberare, să nu divulge nimănui nimic din ceea ce a văzut „în locurile de încarcerare și nici despre persoanele încarcerate”.

9. Viața după eliberarea din închisoare. Nici după ce pedeapsa era ispășită, foștii inculpați nu scăpau de „brațul lung al legii” sau, măcar, de monitorizarea Securității. La 5 zile după ce Alexandru Poruțiu a ieșit din

²⁸⁹ Dosar CNSAS P0044198_001, p. 116.

închisoare (în 22 octombrie 1955), de pildă, a fost trimisă o comisie să confiște averea acestuia. Comisia, alcătuită după toate regulile, a constatat și raportat că cel vizat nu avea nicio avere. După 10 luni, în 11 iulie 1956, o altă comisie, de la M.A.I., Regionala Cluj, constată că nu a fost executată acea confiscare (a unei averi care nu exista!). De fapt, ceea ce interesa era faptul că nu fusese plătită amenda corecțională de 100 de lei!

După eliberare, Alexandru Poruțiu s-a angajat contabil la câteva G.A.S.-uri, mutându-se dintr-o localitate în alta, în funcție de serviciul găsit (Sâncrai, Milaș ș. a.). În 1962, era angajat la G.A.S. Reghin. Securitatea, care îi monitoriza pe toți cei care aveau dosare și condamnări, și-a propus să-l recruteze ca agent, sub pretextul de a preveni eventuale acțiuni de sabotaj.

În 16 mai 1962, găsim un *Referat* în care se propune recrutarea ca agent a lui Alexandru Poruțiu, care era contabil la G.A.S. Reghin. Argumentele favorabile recrutării sunt calitățile candidatului, „element inteligent, descurcăreț, posedă un bagaj destul de bogat de cunoștințe profesionale și de cultură generală”²⁹⁰. Din cauza trecutului subversiv, se considera că „se bucură de încrederea elementelor suspecte din G.A.S. Reghin”. Recrutarea urma să se facă folosindu-se materialele compromițătoare, pe care Securitatea le avea la dosar, de la condamnarea sa, a fraților, până la apartenența tatălui la P.N.Ț. și faptul că a fost chiabur. Nimic nu le scăpa, nimic nu se uita sau ierta! În autobiografia din 2 noiembrie 1961, de pildă, Poruțiu omisese aceste aspecte din trecutul său tumultuos, ceea ce devine „armă” de forțare din partea Securității. Ca de obicei, se gândea o întreagă strategie, pentru a fi dus la sediul Securității din Reghin: conducerea urma să-l trimită, în interes de serviciu, la Trustul Regional Tg. Mureș, împreună cu cel care îl filase, pe drum fiind „reținut” și dus la sediul Raionului de Securitate Reghin. Lt. maj. Balint Ioan era desemnat să-l determine să semneze recrutarea. Totuși, se lua unele precauții: „În cazul în care, în timpul procesului de recrutare, se va constata că candidatul nu este sincer și nu va accepta colaborarea, nu se va trece la recrutarea sa”, urmând a fi supravegheat ulterior. Întâmplarea a făcut ca, în G.A.S.-ul respectiv, să fie

²⁹⁰ *Referat* din 16 mai 1962, în Dosar R0131249, p. 5.

desfășurată o anchetă a Miliției asupra unui alt angajat, astfel încât au fost chemați la audieri mulți, inclusiv Alexandru Poruțiu. Acesta a fost pus de-a dreptul în fața elementelor incriminatorii din dosarele Securității, în consecință a acceptat să devină agent, cu numele conspirativ „Comșa Ionel”. Se gândea că nu mai merita să sufere, din cauza trecutului său, și familia sa și copilul pe cale de a se naște. „Recrutarea a fost efectuată în ziua de 22 VI 1962, de Lt. maj. Balint Ioan, între orele 8,30 – 15 [...]”, adică 7 ore jumătate! Poruțiu se angaja să informeze organele de Securitate „despre orice activitate dușmănoasă, de care voi avea cunoștință” (*Angajament*, semnat în 22 iunie 1962²⁹¹). Culmea cinismului o constituie faptul că Poruțiu era obligat să ceară organelor de securitate, în cazul în care nu-și ținea angajamentul de colaborare, să ia „cele mai hotărâte măsuri”!

Deja din 2 august 1964, dezamăgea, ca agent, căci nu se implica în activitatea respectivă. Acțiunile de sabotaj raportate erau probabil destul de importante pe atunci, din perspectiva prezentului fiind doar „praf în ochi”, o manevră de a fi considerat activ: puieti care au înghețat într-o pepinieră a G.A.S.-ului (de parcă sabotorii au adus înghețul), niște porci de prăsilă, care au murit în timp ce erau mutați în alt G.A.S., un tractor, uitat în viteză, a luat-o la vale oprindu-se într-o semănătoare, pe care a distrus-o (neglijența însemna sabotaj) etc. Volumul de informații era mic, fără valoare operativă. În consecință, în 1965, se constata ferm că Poruțiu nu-și îndeplinea sarcinile primite și se propunea trecerea agentului „Comșa Ionel” pe linie pasivă, mișcare ce se numea „propunere de abandonare”. La 25 mai 1965 este trecut în evidență pasivă, căci devenise „un element cinstit, atașat regimului nostru democrat popular, apreciind în mod pozitiv realizările obținute de țara noastră”, fiind „mulțumit până în prezent de situația lui actuală”²⁹². Într-un alt *Referat* se scrie că „se achită de sarcinile politice și profesionale”, având „o atitudine loială față de regimul democrat popular din țara noastră și față de realizările obținute de țara noastră”²⁹³.

²⁹¹ *Angajament* din 22 iunie 1962, în Dosar R0131249, p. 10.

²⁹² *Referat privind trecerea în evidență pasivă*, în Arhiva CNSAS, Dosar I 0067526_001, p. 30.

²⁹³ *Referat*, 5 mai 1965, în Arhiva CNSAS, Dosar I 0067526_001, p. 31.

Fișa personală

Numele PORUȚ
Pronumele ALEXANDRU
Porecla zis Ciocan

Născut în anul 1930 luna _____ ziua _____
Localitatea Bichis jud. satul Mandra Raionul Ludșigia
Naționalitatea Rom. originea socială Chia bur
Căsătorit NU numele soției _____ numele copiilor _____

Numele părinților Petru și al Iustinei
Ultimul domiciliu Comuna Bichis satul Mandra jud. _____
Studii _____ profesia Student situația _____
mărială _____

Fișa personală, din închisoare, a lui Poruțiu Alexandru Ioan „Cuza”. Cele cinci fișe din detenție, care urmează, sunt ale fraților săi, închiși pentru că nu l-au trădat: Petru, Elvira, Lucreția, Maria și Teodor.

FIȘA BIOGRAFICĂ

PORUȚIU PETRU, zis Petrut.-
este născut la data de 3 Ianuarie 1930, în satul Mandra Comuna Bichis Raionul Ludșigia regiunea Cluj, este fiul lui Iustina și Petru, de profesie este agricultor, de origine și categoria socială chia bur, ce studii posedă 4 clase primare și 1 de liceu, de naționalitate română, este căsătorit are 1 copil, erasta care este satisfăcută, este cu ultimul domiciliu în satul Mandra Comuna Bichis Raionul Ludșigia.-

Cel în cauză a urmat 4 clase primare în satul sau natal pe care le-a făcut între anii 1927-1931, după terminarea-

Memoria ca justiție (Drama adolescentului „Cuza” ...

Născut în anul <u>1932</u> luna <u>Aprilie</u> ziua <u>14</u>		
În c. m. a. <u>Sicilia</u> <u>Naționalitatea</u> <u>Română</u> <u>Raionul</u> <u>Iudus</u>		
Regiunea <u>Cluj</u> fiul lui <u>Pelin</u>		
și al <u>Iolana</u> domiciliat în comuna <u>notals</u>		
<u>Iudus</u> strada <u>A. Muresan 15</u> nr. <u>67</u>		
Raionul <u>Iudus</u> Regiunea <u>Cluj</u>		
Ocupațiunea: { la data arestării <u>Contabilă</u>		
{ în trecut <u>leve</u>		
Ultimul loc de muncă <u>Com. de l. Iudus</u>		
Aveea deținutului { la data arestării <u>în parolă</u>		
{ în trecut —		
Ocupația soț. { în prezent <u>neamțorită</u> Domiciliul —		
{ în trecut —		
Aveea soț. { în prezent —		
{ în trecut —		
Ocupația părinților { în prezent <u>Plugar</u> Domiciliul <u>Com. Bistria-Iudus-Cluj</u>		
{ în trecut <u>Plugar</u>		
Aveea părinților { în prezent <u>9. ha. pământ (9. v. p. n.)</u>		
{ în trecut <u>idem</u>		
Originea socială <u>chiburnă</u> studii <u>Boecoleaș</u>		
Cetățenia <u>Română</u> Naționalitatea <u>română</u> Dacă posedă Pașaport —		
Starea civilă: <u>neamțorită</u> Numele soț — Copii { băieți —		
{ fete —		
Serviciul militar ctg. — gradul, unitatea căreia aparține —		
Apartenența politică { La data arestării <u>a felicit</u>		
{ în trecut <u>idem</u>		

Cetățenia : <u>Romana</u>	Starea civilă	Expunerea rezumativă a infracțiunii	
Religiunea : <u>Ortodox</u>	<u>vaduva</u>		
 <p>A fost</p> <p>Fotografiat de <u>lt. Vlad.</u></p> <p>Cliseul Nr. <u>49/4</u></p> <p>Dactiloscopia de</p>	Tata	<p>Incepand din cursul anului 1949 cunoaste locul unde se ascunde de urmarirea org. de Stat <u>PORUTIU ALEX.</u> precum si activitatea sa contra revolutionara si cu toate aceste nu li denun-ta org. de Stat.</p>	
	Mama		<u>IUSTINA</u>
	Soț-(in)		
Studii : <u>4 clase elementare</u>	Copii		
Limba ce posedă : <u>Romana</u>	Rude		
Situația militară :			
Specialitatea ca infractor :	<u>are</u>		
Formula dactiloscopică :			
FOTOGRAFIA			
			

Doina Rad, Ilie Rad

A fost	Fotografiat de Lt. Vlad.	Petre	are cunostinta de activitatea contrarevoluti- onara a lui PORTIU ALEX. iar apoi cunoaste si il ajuta sa se ascunda de urmarirea org. de Stat.
	Cliseul Nr. 49/1	Mama Iustina	
	Dactiloscopia de	Sot-(ia)	
	Studii: 8 clase liceu comercial	Copii	
Limba ce posedă: Romana		Rude are	
Situatia militara:			
Specialitatea ca infractor:			
Formula dactiloscopica:			
FOTOGRAFIA			
			

A fost	Religiunea: Ortodox	ne-casatorit	Din cursul anului 1949 are cunostinta de activi- tatea contra revoluti- onara a lui PORTIU ALEX. iar apoi cunoaste si il ajuta sa se ascunda de urmarirea org. de Stat.
	Fotografiat de Lt. Vlad.	Tata PETRE	
	Cliseul Nr. 49/3	Mama IUSTINA	
	Dactiloscopia de	Sot-(ia)	
Studii: 4 ani scoala medie mecanica		Copii	
Limba ce posedă: Romana		Rude are	
Situatia militara: Ne satisfacuta			
Specialitatea ca infractor:			
Formula dactiloscopica:			
FOTOGRAFIA			
			

Memoria ca justiție (Drama adolescentului „Cuza” ...

O *Notă informativă*, redactată în 1 martie 1963, menționa că Alexandru Poruțiu era, pe atunci, „o fire închisă, nediscutând nimic cu alte persoane decât chestiuni de serviciu”²⁹⁴; era apreciat ca profesionist, încredințându-i-se cea mai grea muncă din contabilitate. Informatorul mai notează și fapte care i se păreau dubioase, precum că, într-una din zile, Alexandru Poruțiu și soția acestuia s-au întâlnit cu Jeleru, preot, socrul unui condamnat în procesul lui Faliboga la 8 ani închisoare. „Acestui preot, soția lui Poruțiu i-a făcut rost de pâine de la cantina Gospodăriei!”

Peste ani, atenția Securității s-a îndreptat și spre Teodor Poruțiu (nume conspirativ „Costică”), devenit colaborator din 1984, în calitatea sa de responsabil de bloc, deținând și „Cartea de imobil”. Nu a fost un caz singular, deoarece mulți asemenea responsabili de bloc informau, obligatoriu, despre persoanele din alte țări, care intrau în imobil sau despre locatarii care aveau legături cu aceștia.

Știind câtă suferință au produs familiei sale organele Securității, ne putem imagina că informările date de Teodor Poruțiu nu au afectat destinul nimănui.

Spre sfârșitul vieții, Alexandru Poruțiu a lăsat, în arhiva familiei, o *Autobiografie*, cu date care clarifică sau actualizează ceea ce se știa despre viața sa:

„AUTOBIOGRAFIE (03.III.2020)

Mă numesc Poruțiu Alexandru Ioan și m-am născut în anul 1930, luna aprilie, ziua 21, în comuna Bichiș, sat Nandra, plasa Luduș, județul Turda (actualmente județul Mureș), din părinții: **Petru**, născut în 1893 și decedat în 1944 – fiul lui Petru (decedat în 1936) și al Lodovica – și **Iustina**, născută în 1898 și decedată în 1986 – fiica lui Grigore Botezan și a Veselinei, din comuna Orosia.

²⁹⁴ *Notă informativă* din 1.03.1963, în Dosar I 0067526_001, p. 32.

Școala primară am urmat-o în Nandra; între 1941-1945 am urmat Gimnaziul Comercial din Ocna Mureșului, iar între anii 1945-1949 am urmat Liceul Comercial din Tg. Mureș.

La data de 21 iunie 1949 am fost arestat politic și condamnat la 7 ani închisoare în lipsă – deoarece nu m-am supus arestării. Din această dată și până la 1 decembrie 1953 – când am fost arestat efectiv –, am stat ascuns prin diferite locuri. După arestare am fost dus la sediul Securității în Cluj, iar după anchetă am fost închis în Penitenciarul Cluj. Apoi am fost transferat la închisoarea Oradea și condamnat definitiv de Tribunalul Militar Oradea. Din luna aprilie 1954 am fost transferat la Minele de Plumb Baia Sprie – lângă Baia Mare, unde am lucrat la exploatarea plumbului –, în subteran, la 1000-1500 metri –, până în anul 1955, luna octombrie, ziua 17. Atunci, în urma unor grațieri, am fost eliberat, deși mai aveam de executat 1 an și două luni de închisoare.

În timpul executării pedepsei la Baia Sprie – mai exact din Duminica Floriilor și până în Sâmbăta Paștelui –, am fost în greva foamei totale, împreună cu alți 800 de camarazi, din totalul de 1.200 de deținuți, câți erau în colonie. După ieșirea din grevă – a doua zi –, au venit anchetatori de la Ministerul de Interne, printre care și un procuror militar cu grad de căpitan, pe nume Onițiu – cu care am fost coleg de clasă 4 ani, la Gimnaziul Comercial Ocna Mureș. Acesta m-a anchetat, cerându-mi să spun cine a organizat greva foamei, dar eu nedându-i niciun răspuns, am fost băgat la izolare, într-o celulă din cadrul coloniei. Această celulă avea un pat de fier și un ciubăraș pentru necesități fiziologice.

Mi s-au pus lanțuri cu cătușe nituite – atât la picioare, cât și la mâini – și un lanț între cele de la picioare și cele de la mâini, cu care ridicam lanțurile dintre cătușele de la picioare – care erau foarte groase și grele –, ca să mă pot mișca. Seara mi se aducea o rogojină, pe care să o pun pe patul de fier în loc de saltea, și o pătură găurită (cred că era primită de la armată, de la reforme²⁹⁵) și care dimineața următoare mi se lua. Am stat la izolare 6 săptămâni, timp în care primeam următorul meniu:

²⁹⁵ *reformă* – scoaterea din uz a unui material, a unei unelte etc. (nota ed.)

Memoria ca justiție (Drama adolescentului „Cuza”...

Două zile consecutive primeam o dată pe zi 200 ml apă și 50 gr pâine, iar a 3-a zi mâncare de penitenciar (dimineața – un polonic cu 200 ml terci –, adică puțină făină de mălai, fiartă în apă; la prânz un polonic de ciorbă, cu 50 gr pâine; iar seara un polonic de arpacaș fiert în apă). Acest meniu s-a respectat timp de 6 săptămâni. La ieșirea de la izolare aveam 48 de kg și începând de a 2-a zi m-au băgat în mină, la muncă.

După eliberare, am stat acasă în lunile noiembrie și decembrie 1955. Din luna ianuarie 1956 m-am angajat la un șantier de construcții în Borsec – cu ajutorul unui prieten din liceu, care a făcut Facultatea de Construcții și era șef de șantier: ing. Tanislav Ștefan; acesta a construit viaductul din Borsec, pentru trenurile care transportau apa minerală. Lucrarea fiind pe terminate, am fost transferat pe post de contabil la o unitate din cadrul Trustului, care se ocupa cu amenajări de drumuri pentru exploatarea forestiere. În cadrul acestui șantier, am lucrat până în luna martie 1958, la următoarele puncte de lucru: Glăjărie-Reghin, apoi la Câmpul Cetății-Sovata, apoi la Târlișua, jud. Bistrița (satul lui Liviu Rebreanu) și în final la Botiza-Maramureș.

Din luna aprilie 1958, m-am angajat la Gostat Reghin, unde am lucrat până la 1 mai 1963, timp în care m-am căsătorit cu Moldovan Maria și s-a născut fiica mea, Sanda. De la 1 mai 1963 până la 1 mai 1965 am fost transferat din oficiu la Gostat Milaș, jud. Bistrița – în calitate de contabil-șef. La 1 mai 1965, am fost transferat la Gostat Sâncraiu de Mureș, pe postul de șef compartiment economic, unde am activat până în 19 mai 1975. În această perioadă s-au născut fiicele mele, Dana și Adela.

De la data de 19 mai 1975, m-am transferat la Avicola Ungheni, jud. Mureș, unde am activat până în 1 mai 1997, când m-am pensionat. În această perioadă am îndeplinit funcțiile de șef compartiment economic și pentru aproximativ 4 ani pe cea de contabil-șef. După pensionare, am mai lucrat pe cont propriu 14 ani, până în anul 2011, ținând evidența contabilă pentru vreo 4 SRL-uri.

La părinți am fost 10 frați, după cum urmează:

1. Poruțiu Petru născut în 1920 și decedat în 1986.

2. Poruțiu Lucreția (căsătorită Olteanu, născută în 1921 – decedată).
3. Poruțiu Anica (căsătorită Frătean, născută în 1923 – decedată).
4. Poruțiu Maria (căsătorită Degeratu, născută în 1925 – decedată).
5. Poruțiu Victoria (căsătorită Șuteu, născută în 1927 și decedată în 2020).
6. Poruțiu Alexandru Ioan (subsemnatul), născut în 1930.
7. Poruțiu Elvira (căsătorită Olteanu, născută în 1932).
8. Poruțiu Teodor, născut în 1934 și decedat în 2014.
9. Poruțiu Gligor, născut în 1936 și decedat în 1937.
10. Poruțiu Mihai, născut în 1938 și decedat în 2014.”

*

*

*

După ce am consultat și cercetat cele 16 dosare existente în arhiva CNSAS, din care 14 sunt alocate exclusiv cazului „Cuza”, ne-am pus întrebarea dacă merită să aducem în actualitate o poveste extrem de dureroasă, suportată de niște oameni absolut nevinovați. Răspunsul a fost afirmativ, bazat pe mai multe argumente:

1. Am vrut să arătăm că, pentru unii dintre semenii noștri, regimul politic comunist a fost realmente unul „ilegitim și criminal”, care le-a furat ani din viața „ce li s-a dat”. Suferințele fizice, torturile și bătăile la care au fost supuși, umilințele îndurate pe nedrept nu au putut fi compensate, după 1989, căci prin calitatea unora de foști deținuți politici, ei nu au primit înapoi anii de viață, care li s-au luat. De aceea am și ales ca motto al acestui capitol cuvintele Anei Blandiana, poeta și creatoarea (împreună cu Romulus Rusan) a Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet: *„Atunci când justiția nu reușește să fie o formă de memorie, memoria singură poate fi o formă de justiție.”* Ca o astfel de justiție trebuie înțeles demersul nostru.

2. Cine studiază cu atenție acest capitol, poate vedea cât de mare ajunge uneori abjecția umană, cât de mult rău îi poate face unui om

semenul său. Să comparăm cazurile celor doi „fugari” din Nandra: Alexandru Poruțiu, adolescentul inocent, care s-a atins de portretele liderilor politici ai momentului, fiind acuzat apoi, fără dovezi, că a făcut parte dintr-o organizație contrarevoluționară, la a cărei activitate el nu participase și nici nu a umblat să procure armament, așa cum spuneau zeloșii anchetatori.

Alături de cazul lui „Cuza”, îl avem pe I. A., din același sat Nandra: traseistul politic prin excelență, care s-a perindat pe la PNT, legionari, Frontul Plugarilor și PMR; huliganul care a spart, împreună cu trei năndreni, geamurile notarului Ilie Baciuc (care locuia într-o cameră-anexă a actualei Biserici din Nandra), pentru a-l determina să se mute în alt sat, fiindcă notarul era un apărător al legii; infractorul care a delapidat mii de lei, falsificând acte la Restaurantul CFR din Târgu Mureș; mincinosul care a lansat ipoteza că Petru Poruțiu (cel împușcat în 1944) și cu O.G. ar fi fost complici la o crimă; turnătorul Securității, care ar fi fost capabil de orice mârșăvie, pentru a intra în grațiile securiștilor. Citiți, comparați și trageți singuri concluziile!

În scurta sa autobiografie, de doar trei pagini, Alexandru Poruțiu se referă, nu întâmplător, la o întâlnire (în timp ce era închis) cu un fost coleg de școală, a cărui neomenie o sesizează, fără să o comenteze: „După ieșirea din grevă – a doua zi –, au venit anchetatori de la Ministerul de Interne, printre care și un procuror militar cu grad de căpitan, pe nume Onițiu – cu care am fost coleg de clasă 4 ani, la Gimnaziul Comercial Ocna Mureș. Acesta m-a anchetat, cerându-mi să spun cine a organizat greva foamei, dar eu, nedându-i niciun răspuns, am fost băgat la izolare, într-o celulă din cadrul coloniei. Această celulă avea un pat de fier și un ciubăraș pentru necesități fiziologice.” A stat acolo timp de 2 luni! Ce concluzie amară despre „hirea” umană, vorba cronicarului!

3. Cinci din frații lui „Cuza” au făcut închisoare, pentru că nu l-au deconspirat pe fratele lor. Există o fotografie tulburătoare, făcută la puțin timp după ieșirea lor din închisoare (publicată la pagina 812 din anexe): se poate citi suferința pe fața fiecăruia. Dar oamenii aceștia nu s-au lăsat înfrânți. Sunt niște învingători, ca tot neamul lor. În ciuda suferințelor

îndurate, după 1989 ei nu și-au părăsit țara și nu știm să o fi ponegrit cumva, așa cum fac mulți concetățeni de-ai noștri. Copiii și nepoții celor care au suferit sunt astăzi oameni realizați, calificați în cele mai diverse domenii, trebuind să fie mândri de trecutul părinților, al bunicilor și al unchilor lor.

4. În ciuda suferințelor îndurate, Poruțeștii nu și-au pierdut calitatea de OM, cu tot ceea ce înseamnă acest cuvânt: bunătate, generozitate, demnitate, modestie, bună cuviință etc. În urmă cu foarte mulți ani, o verișoară de-a noastră, Olimpia, avea nevoie de un acord formal, de la Doamna Elvira Poruțiu (căs. Oltean), anume că îi ia fata în gazdă, pentru ca aceasta să poată urma cursurile Liceului „Al. Papiu Ilarian”. Fără să se cunoască, doar pentru simplul fapt că era din Nandra, fosta consăteană i-a dat tot concursul. Iar eleva de atunci, Felicia Iacob (căsătorită Pol), este acum o excelentă specialistă în industria medicamentelor.

5. Academicianul Ioan-Aurel Pop spunea că „viața este formată și din moarte, din păcate, dar trebuie să știți că istoricul se ocupă de viața vie, adică de prezentul oamenilor care au trăit în trecut. Oamenii de demult și-au trăit prezentul lor, la fel cum îl trăim noi pe al nostru.”²⁹⁶ Aceasta a fost și filosofia noastră, când am pornit la redactarea acestei monografii, care și-a propus, între altele, să reînvie o lume apusă, cu cele bune și mai puțin bune, așa cum este viața în general.

Mulțumim, și din acest colț de pagină, întregii familii Poruțiu (doamnelor Georgeta Poruțiu și Amalia Oltean, nepoatele lui „Cuza”), dar mai ales Doamnei Elvira Poruțiu (căs. Oltean), singura supraviețuitoare a evenimentelor relatate de noi, pentru sprijinul acordat și, mai ales, pentru acordul de a aduce în actualitate unele momente dureroase din viața părinților, a fraților și a Domniei Sale.

Suntem convinși că, de-a lungul vieții, Doamna Elvira Poruțiu a fost călăuzită de aceste cuvinte celebre: „*Iartă-i, Doamne, că nu știi ce fac!*”

²⁹⁶ Acad. Ioan-Aurel Pop: „*Am făcut Marea Unire sub un rege român născut în Germania și acum vom sărbători 100 de ani de atunci sub un președinte român de etnie germană, ceea ce nu e rău, e bine.*”, în Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, *Anuarul Colegiului Studențesc de Performanță Academică, 2014-2015*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015, p. 137.

„Pe fratele meu, Alexandru, și pe servitor, soldații ruși i-au scos în fața casei, să-i împuște”

Interviu cu Doamna Elvira Poruțiu

Pe Doamna Elvira Poruțiu am întâlnit-o în prima decadă a lunii august din acest an, cu ocazia unei documentări la Arhivele Naționale. Serviciul Județean Mureș, instituție în apropierea căreia și locuiește. Este o doamnă distinsă și elegantă, luminoasă și plină de optimism, care nu-și trădează prin nimic vârsta de 89 de ani. M-a uimit largul orizont de cultură al Domniei Sale, pe care îl are fără să fi studiat umanioarele. Este la curent cu evenimentele politice și culturale ale zilei, are abonament la *Cuvântul liber* și a fost o cititoare fidelă a serialului legat de Nandra, din acest ziar. Felul cum arată confirmă încă o dată teoria numită „legea compensației”: după suferințele și umilințele îndurate în cei doi ani de închisoare, făcută absolut pe nedrept, se bucură acum de frumusețea vieții, împreună cu familia (copii și nepoți), este sănătoasă și cu poftă de viață.

Este singura supraviețuitoare dintre cei nouă copii ai lui Petru și Iustina Poruțiu, martoră la ambele evenimente dramatice care i-au marcat familia (moartea tatălui și arestarea fratelui „Cuza”) și tocmai de aceea mărturiile pe care le deține au valoare de unicat.

Dialogul s-a înfiripat repede, ca între doi năndreni, care se cunoșteau parcă de când lumea.

Să spunem înainte de toate că Doamna Elvira Poruțiu (căs. Oltean) s-a născut la 14 aprilie 1932, fiind al șaptelea copil al familiei Iustina și Petru Poruțiu. A urmat primele patru clase primare la Nandra (1938-1942), apoi Gimnaziul Comercial din Ocna Mureșului (1943-1946), unde face trei clase,

transferându-se apoi la Liceul Comercial din Târgu Mureș, pe care îl termină în 1951, cu diplomă de absolvire. Din septembrie 1951, se angajează la Banca de Stat din Luduș, pe funcția de contabilă, până la 3 februarie 1954, când este arestată de „organele de stat”, cum se spunea în limbajul epocii. După arestare, a ocupat aceeași funcție în diferite locuri. În 1961, se căsătorește cu Ioan Oltean, având doi copii: Simona (căsăt. Sîrbu) și Mircea. Are trei nepoți: Casiana și Tudor Sîrbu, respectiv Rareș Oltean.

I-am făcut o mică surpriză, ducându-i o fotografie cu mormântul tatălui, din cimitirul satului (mama, Iustina, fiind înmormântată în com. Ungheni, jud. Mureș), pe care îl văzusem cu două zile înainte. Știam că dânsa fusese acum câțiva ani la Nandra, ar fi vrut să pună o lumânare la mormânt, dar nu a putut intra, din cauza pădurii, care invadase cimitirul. Acum se poate vedea, pădurea a fost tăiată.

*

– *Stimată Doamnă Elvira, pentru că sunt foarte multe variante, în sat, despre ce s-a întâmplat în 1944, în familia Dvs., aș vrea, dacă sunteți de acord, să discutăm puțin despre acel episod tragic!*

– Nu am multe să vă povestesc, pentru că eu eram atunci un copil, aveam doar 12 ani. Iar mamei nu-i plăcea să vorbească despre acel episod, așa cum cei care au fost pe front nu doreau să povestească din experiența lor, pentru că astfel ar fi re trăit toate experiențele traumatizante. De aceea am rămas uimită când Amalia, nepoata mea, mi-a relatat anumite lucruri, povestite de mama, pe care eu nu le știam, pentru că mama nu ni le-a povestit.

– *De la ce a pornit conflictul între frați, de la împărțirea unor averi?*

– Cu mintea mea de acum, consider că numai de acolo putea să pornească acel conflict, între tata și unchiul Poruț Toader. Acesta nu avea copii, noi eram mulți frați, 9 frați, și probabil bunicul l-o fi favorizat pe tata. Dar nu știu nimic precis.

– *Bunicul, pe care îl chema tot Poruțiu Petru, ca și pe tatăl Dvs., a fost și vereran de război?*

– Da, bunicul a fost veteran al Primului Război Mondial, ajungând și prin Italia. Îmi spunea mama că bunicul le relata cum, de foame, culegeau din gunoi cojile de cartofi și le mâncau.

Așa ne povestea și nouă mama. Dar cum a fost cu toate nenorocirile astea ale noastre, mama nu le-a discutat cu noi. Ne era și frică să povestim, pentru că puteam bănuși urmările, dacă cineva ne turna. Despre mine, de pildă, nu știa nimeni că am fost închisă. După 1989, când mai spun unora acest detaliu din viața mea, lumea rămâne uimită. După ce am terminat liceul, am lucrat mai întâi în Luduș, iar restul colegilor erau răspândiți prin țară.

– Dar știați că în '44 a murit și tata, și un soldat?

– Nu știam.

– Se zice că i-ar fi îngropat în aceeași zi. Nici nu știu dacă soldații care au venit acasă la Dvs. erau români.

– Eu așa știu, că erau români, dar erau cantonați în Bichiș²⁹⁷.

– Pe drumul Luduș-Bichiș s-au retras trupele horthyste, spre Târnăveni, și probabil cantonarea soldaților la Bichiș avea și o rațiune militară! De altfel, în cartea *Epopaea de pe Mureș*, se scrie: „Misiunea de a stăvili ofensiva inamică pe direcția Luduș-Ozd a fost incredințată unui regiment din Divizia 8 Cavalerie, care a luat în subordine și Regimentul 91 Infanterie.”²⁹⁸ *Iată cauza cantonării soldaților români în Bichiș!*

– Da, îmi amintesc de trecerea acestor trupe. Cum grădina noastră era puțin în pantă, orientată spre „drumul țării”, am văzut trecerea trupelor maghiare. Aveam un servitor ungar, din Bogata, și l-am trimis să vadă trupele, dar Feri nu s-a dus, spunând că trupele vor veni înapoi, după două-trei zile.

²⁹⁷ Între timp, am descoperit un document în Arhiva CNSAS, în care se spune că Petru era „decedat din 1945 (sic!), întrucât a fost pușcat de un militar român în timpul războiului, pentru faptul că a pușcat și el un ostaș român, în curtea lui, având armă militară” (Cf. adresa M.A.I., din 22 martie 1962, de la Miliția Bichiș, către M.A.I. Luduș, Arhiva CNSAS, Dosar R0131249, p. 49).

²⁹⁸ Dr. Grigore Ploșteanu; Vasile T. Suci; Lazăr Lădăriu, *Epopaea de pe Mureș*, Târgu Mureș, 1985, p. 30.

– În schimb Șuștărița s-a dus și a început să strige: Elöre! Elöre! Elöre!

– E posibil, pentru că și atunci existau oameni și oameni.

– Revenind la ce vă întrebam, se spune că cei care s-au dus în casa

Dvs. au vrut doar să-l sperie pe tatăl Dvs.!

– Să-l sperie, cu un glonț în inimă?

– Din ce știu, Poruț Toader era nemulțumit că, neavând copii, nu a primit bani de la bunicul Dvs. Iacob Ioan (Ionuț), căsătorit cu o soră a tatălui Dvs., care nici el nu avea copii, nu a primit bani, iar al treilea năndrean, implicat în acel tragic eveniment, Iacob Gheorghe, cunoscut sub numele Ghiurcuța, vecin cu Dvs., zicea că tatăl Dvs. nu a fost de acord ca fata lui să se mărite cu Petru, pentru că nu era de rang, deși era foarte frumoasă!

– Nu, mama nu a fost de acord. Pentru că această fată era singură la părinți și nu făcea nimic. Acest Ghiurcuța s-a dus și i-a spus lui Poruț Toader că tata a venit acasă. Când s-a auzit că vin unгурii, toți bărbații din sat au plecat prin satele din jur (Fărău, Heria etc.), ca să nu-i prindă și să-i recruteze în armată sau chiar să-i omoare. Să nu uităm că eram în plin război.

– Am reconstituit cele întâmplate în septembrie 1944, și propun să nu mai insistăm...

– Eu dormeam, nu am auzit nici scandalul, nici împușcăturile. Fratele meu, Alexandru, a fost de față, iar când l-au împușcat pe tata, a fugit departe, până la grădina lui Nistor și s-a urcat într-un nuc și acolo l-au găsit dimineața, dormind cu nucul în brațe.

Știu că mama, când i-au văzut că vin, le-a ieșit înainte cu mâinile ridicate și le-a zis: „Dragii mei, ce vreți?” Mama a rămas cu mâna anchilozată din schimbul de focuri care a avut loc atunci.

– Vă amintiți cumva ca tata și soldatul omorât să fi fost înmormântați în aceeași zi?

– Nu știu, acum aflu pentru prima oară de așa ceva. Dar îmi amintesc că aveam un frăgar în curtea casei și acolo se afla sicriul tatălui meu.

– Poruț Toader reclamase că este terorizat de români, fiindcă are o soție unguroaică, Jenia?

– Eugenia era din Petrilaca, cum să fie ungueroaică? În Petrilaca nu trăiau maghiari, din câte știu eu!

– *Avea ceva sânge unguresc în ea, pentru că, inițial, familia se numea Bihári, nume specific maghiar, care a devenit ulterior Bihorean. În fine.*

Ce vă amintiți din timpul războiului, când în sat și-au făcut apariția soldați din diverse armate?

– Mai întâi au venit ungurii, dar ei nu au intrat în sat, ci s-au dus, prin Bichiș și Ozd, spre Târnăveni.

Când au sosit rușii, știu că un escroc al satului, I.A., pe care sora mea l-a văzut că trecea prin fața casei noastre și le tot arăta acestora ceva, a vrut să ne trădeze, spunând că aici sunt femei. Mama și soră-mea, Maria, nu erau atunci acasă, fiind duse la spital, la Târnăveni, fiindcă în Luduș se dădeau lupte grele (în 17 septembrie începuseră luptele de la Oarba de Mureș), rănite fiind în schimbul de focuri din momentul împușcării tatei (și sora mea a fost atinsă de vreo alică și era rănită la mâna stângă). Rușii au venit și ne-au scos din casa pe care o știți din multe fotografii, pe noi evacuându-ne în bucătăria de vară. De altfel, pe fratele meu, Alexandru, și pe servitor i-au scos în fața casei, să-i împuște, să le spună unde-i „hoziaika” (femeia). Fratele meu, speriat, mai că ar fi spus, dar servitorul l-a avertizat să tacă. Norocul lor a fost că au scăpat. Pe urmă, fetele au mers la Gâmbuț, unde aveam neamuri și cunoștințe.

– *Nu v-ați refugiat, când ați aflat că vor veni rușii, cum au făcut cei de După Curte?*

– Nu. Probabil că cei de După Curte au fugit înainte, când au fugit tata și unchiul Aron și mai mulți bărbați din sat.

Au venit apoi românii, iar în Armata Română erau ofițeri care le cunoșteau pe surorile mele, pentru că unii erau de prin satele din jur, Fărău, Heria, Gâmbuț. Cu ei au avut noroc fetele. Rușii au mai venit seara la noi, dar când au văzut atâția soldați români, în casă la noi, s-au retras. Brudan Vasile, pocăitul, care avea și el două fete, ne-a protejat. El era veteran din Primul Război Mondial, știa rusește. Era un rus căruia îi plăcea tare de mine, iar când a plecat, mi-a dat un inel. Probabil avea și el copii,

iar rușii erau sensibili când era vorba de copii. Era călare pe un cal și mă tot îndemna să dau mâna cu el.

– *Ce știți de Fântâna lu' Buna?*

– Știu că acolo făcea popa slujba la Bobotează.

– *Să trecem la povestea lui „Cuza”. De unde i s-a tras porecla?*

– Da, „Cuza” era elev la Liceul Comercial, unde este acum Colegiul Național „Petru Maior” din Târgu Mureș.

Când era la școală și învăța istoria românilor, au ajuns la Alexandru Ioan Cuza. Învățătorul l-a provocat la un răspuns și i-a citit numele: Poruțiu Alexandru Ioan! Un coleg din clasă a zis: Cuza! Și așa i-a rămas porecla, care s-a lipit apoi de el ca timbrul de scrisoare.

– *Mai ales că era și frumos, ca domnitorul Cuza!*

– Da, semăna cu mama. Era singurul care era leit mama!

– *Cum a ajuns în vizorul Securității?*

– Elevii mai mari organizau tot felul de întruniri, cum fac tinerii, pe la Liceul Agricol parcă. A participat și el o dată sau de două ori la o astfel de întrunire.

– *A rupt ceva portrete ale liderilor de atunci?*

– Nu știu. Dar am reținut că a avut un coleg binevoitor, care i-a turnat. Ulterior mi-am dat seama că sora acestui turnător mă urmărea și pe mine. Era colegă cu mine de clasă, și când am terminat școala, eu m-am dus la Luduș și m-am angajat la bancă. Am adus-o și pe ea acolo, nu mai știu cum, dar în orice caz i-am pus o vorbă bună, ca să fie angajată și ea. Apoi ea mă urmărea și dădea rapoarte la Securitate, cu ce fac și ce vorbesc. La întâlnirea de 10 sau de 20 de ani de la terminarea liceului, stătea foarte retrasă. Am aflat că s-a căsătorit, dar copii nu a avut. Eu eram atunci foarte fericită, că fata noastră, Mona, tocmai intrase la facultate, la Galați. Era concurență mare atunci, iar la Galați se afla singura facultate din țară, de industrie alimentară. Cum era cea de textile, din Iași. Dar ea n-a scos o vorbă, ca și d-ta, care nu ai fost acolo! Atunci mi-am dat seama că ea mă urmărise și avea față de mine un sentiment de vinovăție.

Interviu cu Doamna Elvira Poruțiu

– *Revenind, pe colegii lui „Cuza” i-au arestat, iar el, aflând acest lucru, a plecat din oraș?*

– *Așa este, iar povestea lui o știți mai bine decât mine, fiindcă i-ați cercetat dosarele.*

– *Da, povestea lui va forma un capitol special în carte. Vă mulțumesc pentru mărturiile pe care ni le-ați oferit!*

– *Și eu vă mulțumesc că m-ați ascultat!*

Târgu Mureș, 10 septembrie 2021

Mihai Poruțiu (1938-2014), fratele Doamnei Elvira Oltean (n. Poruțiu), împreună cu familia sa.

Doina Rad, Ilie Rad

Familia Elvirei Oltean (n. Poruțiu), în 1968.

Elvira Oltean (n. Poruțiu), împreună cu nepoții Rareș Oltean, Casiana și Tudor Sîrbu.

C. VIII. Diverse

Ștefan J. Fay și Ștefan Grigore de Faÿ, *Povestea pianului Erard, vechi de 140 de ani (la care George Enescu a cântat mai bine de un deceniu!)*, păstrat la Căminul Cultural din Bichiș, aproape cinci decenii

În timpul vacanțelor școlare, mă duceam uneori, împreună cu alți copii din sat, la Căminul Cultural din Bichiș, amenajat în subsolul actualei Primăriei, pentru a viziona diverse filme, pe care nu le puteam vedea în Nandra.

În sala de proiecții, exista un pian imens, cu claviatura descoperită, multe clape având fildeșul de pe ele rupt. Ne mai jucam la claviatură, dar nimeni nu ne-a spus ce caută acel pian în sala de proiecții. Au trecut anii...

În 1988, apărea romanul *Moartea Baroanei*, iar un fost coleg de liceu și internat, Ioan Oprinca, bunul meu prieten din satul Găbud, mi-a dat un telefon și mi-a spus că tocmai citea un roman, în care este vorba și despre Nandra mea natală. Interesat încă de atunci de tot ce ținea de tărâmul meu fabulos, în care mă născusem, am citit repede romanul, apoi am scris Editurii Albatros, unde apăruse, cerând telefonul sau adresa autorului. Directorul Editurii Albatros era un cunoscut scriitor, Mircea Sîntimbreanu, autorul popularei cărți, *Recreația mare*, care mă încântase la lectură. Scrisesem despre Mircea Sîntimbreanu articolul pentru *Dicționarul scriitorilor români*, așa că, și în această împrejurare, literatura era salvarea mea.

Am obținut numărul de telefon și, cu emoția cuvenită, am sunat la Ștefan J. Fay. Mi-a răspuns soția lui, Voica Fay, scuzându-se că soțul este plecat în oraș. Am revenit seara și am vorbit cu autorul. Ne-am împrietenit imediat, de parcă ne cunoșteam de când lumea.

În 1989, l-am invitat să ne facă o vizită, la Bichiș-Nandra (între timp, noi ne întâlniserăm la București). A avut o anumită rețineră, încât mi-a cerut să îi trimit o invitație *oficială*, din partea instituției la care lucram, ceea ce am și făcut.

La finalul lunii august 1989, Ștefan J. Fay, după 40 de ani, ca în romanele franțuzești de aventuri, revenea la Bichiș-Nandra, de unde fusese izgonit, în 1949! Pentru că 40 de ani erau, de când a fost izgonit de la Bichiș. Nu voi povesti aici toate trăirile și întâmplările celor trei zile petrecute la Cluj-Napoca, Nandra și Bichiș. Redau doar un fragment din cartea scriitorului, *Caietele unui fiu risipitor*, Humanitas, București, 1994, reprodus după vol. Ilie Rad, *De amicitia*, 2009, p. 75:

„Ilie Rad, Doina, copiii. Este o încântare să cunosc această familie! Cu toții în mașina lor, la Nandra, la mama lui Rad – Iozefa! Ne iese în cale pe jos, printre locuri și case, cu câte o floare. A doua zi cu ei la Bichiș – peste fâneață. Sântem în romanul *M[oartea] B[aroanei]*. Casa în plină reparație, goală. Fotografii. În curte – care nu mai are decât un singur copac din vechiul parc – grămadă de femei și bărbați din parc. Sărut zeci de femei de 70 de ani – de vârsta mea, acum 40 de ani –, vecini și oameni de toată ziua! Treceam pe la Primărie, pe la Biserică, unde se află piatra cu blazonul kemenesc, apoi la Biblioteca satului și am uluitoarea surpriză de a găsi aici Pianul ERARD al lui Milan Obrenovici, al Anei Catargi, al lui Tatu și apoi al nostru.

Șade pe jos, în depozitul bibliotecii, cu picioarele demontate, dar coala, fără pedale, cu capacul mare crăpat în două, cu tot fildeșul claviaturii smuls, cu medalia de pe capacul claviaturii dispărută, dar cu semnătura ERARD, din fir de bronz aurit, intactă! M-am așezat în genunchi și am făcut câteva game. Gemea, dar am simțit că poate fi reparat. Aș da toți banii pe care-i am ca să-l putem repara și apoi să facem formele de donație – din

Ștefan J. Fay și Ștefan Grigore de Faÿ, Povestea pianului Erard...

partea Voichii și a mea – către un muzeu. Un plan pe care apoi l-am întors pe toate fețele cu Ilie Rad, căruia, de la București, îi voi trimite hârtiile necesare. Dacă însă va putea fi scos din «inventarul» Primăriei!”

Povestea fascinantă a acestui pian este descrisă în rândurile care urmează.

Îi mulțumesc Domnului Stéfan Grigore de Faÿ, fiul scriitorului Ștefan J. Fay, Consulul General Onorific al României la Nisa, pentru acceptul de a reproduce această poveste, din lucrarea scrisă de Ștefan J. Fay și Domnia Sa, *Povestea Pianului Erard 58259*, Éditions Euréka, Nice, 2021.
(Ilie Rad)

Doina Rad, Ilie Rad

Stéfan J. Faÿ & Stéfan Grigore de Faÿ

POVESTEA PIANULUI ERARD 58259

Paris, 17 iulie 1883 - 4 septembrie 2021, la Nisa
10 000 km!

Paris-Belgrad-Răducăneni-Onești-Bichiș-București-Paris
Nisa-Kalisz-Nisa

Contribuția celor doi autori la acest studiu este:

Stéfan J. Faÿ:

- Istoria și genealogia din jurul pianului
- Câteva cuvinte despre Rosetti
- Câteva cuvinte despre René Bogdan și Wemyss Swan

Ștefan J. Fay și Ștefan Grigore de Fay, Povestea pianului Erard...

– Onești

– Bichiș

Stéfan Grigore de Fay:

– Aducerea la zi

– Cuvânt înainte

– Cronologia peregrinărilor pianului Erard

– Restaurarea

– Reîntoarcerea la Nisa

– Iconografia

– Lista persoanelor citate

– Arborele genealogic al peregrinărilor pianului [care nu este publicat în cartea de față – n. ed.]

Povestea pianului, care a adus până la noi portretele celor pe care i-a cunoscut în alte vremuri

În memoria celor care au «trăit» acest pian și i-au permis să rămână în familia noastră, mai ales: Maria-Luiza și René Bogdan, Voica și Ștefan J. Fay, Valeria Glavce

Cuvânt înainte

Pianul Erard, a cărui poveste o găsiți aici, prin destinul lui, ca al unui om bun și înțelept, dar cu personalitate puternică și încântătoare, a fost purtat până la noi de toți cei care l-au cunoscut și i-au mângâiat notele.

În același timp, ca o recunoștință, pe măsură ce timpul a trecut, adunând tot mai multe mărturii istorice, pianul Erard, intrat în familia noastră, a reușit să-i reunească de peste tot pe unde s-a plimbat, din moștenire în moștenire, pe toți cei care l-au cântat, aducându-i până la noi, din Franța trecând prin Serbia, apoi în România și, prin neașteptările provocate de istorie, din nou în Franța.

Cronologia peregrinărilor pianului Erard

- 17 iulie 1883 Pianul este cumpărat la Paris, de la Manufactura Erard, de către colonelul George Catargi, pentru Palatul Regal de la Belgrad, la cererea regelui Milan I al Serbiei, fiul româncei Elena Maria Catargi.
- 1901 Pianul est moștenit prin testament de Ana (Rosetti-Răducanu) și George Catargi, de la regele Milan I, decedat la Viena.
Ana Catargi a cântat, timp de 18 ani, la acest pian, la Palatul Regal din Belgrad, unde a fost pianistă *en titre*.
După moartea regelui Milan I, soții Catargi se întorc definitiv în România, la conacul de la Răducăneni, unde aduc și pianul moștenit.
- 1910 Pianul este moștenit de René Bogdan, la decesul Anei Catargi, și este transportat la Onești, unde René Bogdan se stabilise ca avocat.
- 1946 Pianul este primit cadou de Voica Bogdan, căsătorită cu Ștefan J. Fay, și este mutat de la Onești la Bichiș, în Transilvania, în casa moștenită de Ștefan J. Fay, casă în care s-a născut, în 1607, Ioan Kemény, Principele Transilvaniei, străbun prin baroana Gabriela Kemény, mama lui Ștefan J. Fay.
- 1949 Pianul este confiscat, ca urmare a regimului comunist instalat în România.
- 1998 Pianul confiscat familiei este răscumpărat de Stéfan Grigore de Faÿ și adus la Paris și apoi, în 1999, la Nisa, unde se mută familia.
- 2017 Pianul este trimis la Kalitz, în Polonia, pentru doi ani și nouă luni de restaurare!

- 14 februarie 2019 La ora 8 și 19 minute, pianul revine la Nisa.
La ora 9 și 27 de minute este repus pe picioarele lui,
gata să vibreze din nou.
După 71 de ani de muțenie, sunetul primei note
muzicale se răspândește în salonul cu arcade al vilei
Euréka, în momentul când clapele pianului au fost
atinse de Ioana!
- 4 septembrie 2021 Primul concert la pianul Erard 58259, restaurat, are
loc la Nisa, în salonul vilei Euréka.
Ultimul mare pianist, care a cântat la acest pian, a
fost George Enescu, în anii 1920.
Prima mare pianistă, româncă de origine, care a
cântat pe acest pian, după restaurare, a fost Doamna
Dana Ciocârlie, care a interpretat *Rapsodia română*,
adaptată de George Enescu pentru pian.

Lista persoanelor citate se găsește la sfârșitul studiului.

Istoria și genealogia din jurul pianului

În prima jumătate a anilor 1800, Miloș Obrenovici I – zis *Bătrânul* –, se afla în fruntea mișcării naționale din Serbia și, în conjunctura autonomiei țării aflate sub suzeranitate otomană, se instala domn dinastic.

Va fi prinț al Serbiei din 1817 până în 1839, când va abdică, în favoarea fiului său, Milan Obrenovici II.

Doar 25 de zile mai târziu, Milan Obrenovici II va trece puterea fratelui său, Michael Obrenovici III, căsătorit cu contesa Julia Hunyadi von Kethely. Va fi asasinat la 10.7.1868.

Principele
Miloș Obrenovici I

Principele
Milan Obrenovici II

Principele
Michael Obrenovici III

Fratele prințului Miloș Obrenovici I – *Bătrânul* –, are un frate, Jevrem, al cărui fiu are același prenume, Miloș, și care se va căsători cu româncea Elena Maria Catargi, fiica celebrului antiunionist, Constantin Catargi, și al Smarandei Balș. Pe 22 august 1854, la Mărășești-Vlașca, în Moldova, se va naște fiul lor, botezat Milan, viitorul rege al Serbiei.

Milan a fost adoptat de unchiul său, prințul Michael Obrenovici III. Astfel, după asasinarea prințului Michael, puterea va trece la fiul său adoptiv, care va fi prințul Milan Obrenovici IV, între 1868 și 1882, și apoi regele Milan I, între 1882 și 1889.

Prințesa Elena Maria
Catargi-Obrenovici

Principele, apoi regele
Milan I Obrenovici

Principele Alexandru
Ioan Cuza

Alexandru Al. Cuza

Dimitrie Cuza

Miloș Obrenovici I – *Bătrânul* –, înlăturat de la putere, se exilează în Moldova (nu în Muntenia, cum afirmă unii istorici), la moșia de la Herești, cumpărată de el de la familia Năsturel-Herescu.

Elena Maria Catargi, mama lui Milan, are o viață amoroasă tumultuoasă. După divorțul de Miloș Obrenovici, în 1855, va avea doi băieți cu prințul Alexandru Ioan Cuza.

Primul, Alexandru, zis Sașa Cuza, căsătorit cu Maria Moruzi, care va deveni astfel moștenitoarea moșiei familiei princiare române de la

Ruginoasa, Alexandru Al. Cuza murind la Madrid, în luna de miere, șase luni după căsătorie. Celălalt băiat este Dumitru (Dimitrie) Cuza, care se va sinucide la Ruginoasa, ca urmare a unei decepții amoroase.

Maria Moruzi se va remărita, pentru o zi, cu I.C. Brătianu. Se pare că este înmormântată la Sulina, în cimitirul marinarilor.

Mama celor doi băieți, Elena Maria Catargi, născută în anul 1831, a murit brutal la Dresda, pe 16 iulie 1879. A fost înmormântată la Iași, în Biserica «Sfântul», și transferată, în 1908, în cavoul familiei din cimitirul Eternitatea, tot de la Iași.

După cum se vede, prin numele pe care îl poartă, cei doi copii au fost recunoscuți de prințul Cuza. Erau deci, prin mamă, frați cu regele Milan I al Serbiei.

Cei doi copii ai lui Cuza vor fi crescuți de Elena, soția lui Cuza, născută Rosetti-Solescu, o doamnă de o noblețe cu mult peste normal.

Elena Cuza
(Rosetti-Solescu)

Ana Catargi
(Rosetti-Răducanu)

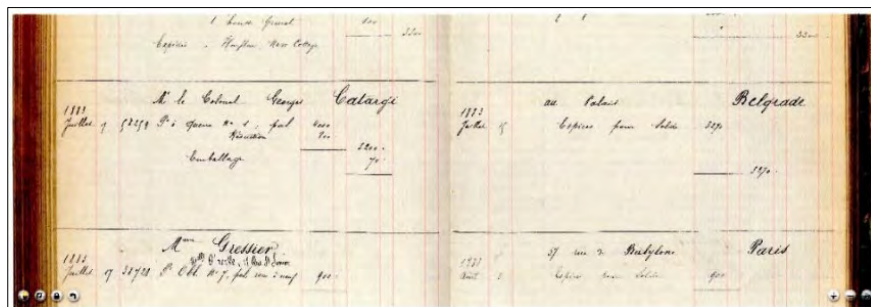
Elena Maria Catargi-Obrenovici are, printre alți frați, pe George Catargi, colonel și apoi general, devenit mareșal al palatului viitorului rege Milan I Obrenovici, al cărui unchi era, sora-sa fiind mama regelui Milan I. George Catargi va fi însurat de trei ori: întâi cu A. Bărcănescu, apoi cu Lucia Mavroghieni și mai apoi cu Ana Rosetti-Răducanu – care ne interesează pe noi, în urmărirea pianului.

Ștefan J. Fay și Ștefan Grigore de Fay, Povestea pianului Erard...

George Catargi este însărcinat în 1883 de Regele Milan I să aducă de la Paris un pian la Palatul de la Belgrad. Va fi un pian de la Manufactura celebrului Sébastien Erard, din seria 1, model numit «demi queue», cu numărul 58259, cumpărat cu suma de 3200 de franci, pe data de 19 iulie 1883.

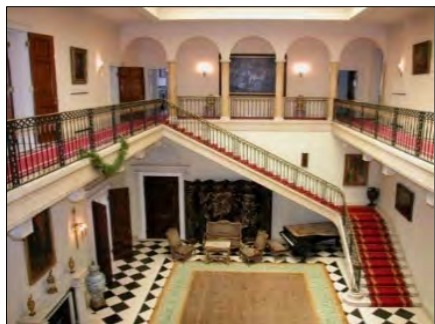
Sébastien Erard, marca și medalia brevetului pianelor

Colonelul George Catargi, menționat în registrul de vânzări al pianelor Erard, la 1883

Soția lui George Catargi, Ana Catargi, a studiat pianul la Conservatorul de la Viena. Este motivul pentru care a devenit pianistă *en titre* la Palatul Regal de la Belgrad.

După cum se vede, curtea Obrenovicilor avea o puternică tentă românească, iar la palat se vorbea în mod curent, pe lângă limba sârbă, franceza și româna.

Salonul de primire și Palatul Regal de la Belgrad.

În fotografia din stânga, partea dreaptă, spre peretele din fund, se zărește un pian.

Regina Natalia
Obrenovici (Keșcu)

Deja în acel timp, pianul a scăpat să fie înghițit de flăcările unui incendiu, care a cuprins Palatul Regal din Belgrad. A fost salvat de garda palatului. Pianul a fost literalmente aruncat de la balconul primului etaj și prins într-o prelată circulară, ținută de soldați. A scăpat fără nicio zgârietură!

Milan I a fost și el căsătorit, în 1855, cu o româncă, Natalia Keșcu.

Este fiica colonelului Piotr Ivanovici Kesco și al Pulcheriei Sturdza. Din căsătoria lor s-au născut doi băieți: Alexandru I, zis Sașa, pe 14 august 1876, la Belgrad, și Sergiu, în 1878, mort la câteva zile după naștere.

Domnia lui Milan I nu a fost lungă, doar din 1882 până în 1889, când abdică în favoarea fiului său, Sașa. Sașa, Alexandru I Obrenovici, va fi asasinat în pat cu soția sa, Draga Mașin, de către un complot de ofițeri, în data de 11 iunie 1903. Cu dispariția sa, dinastia Obrenovici ia sfârșit.

Milan I Obrenovici a murit doi ani mai devreme, pe 11 februarie 1901, la Viena, unde se pare că s-ar fi sinucis.

A lăsat prin testament o mare parte din mobile, printre care și pianul Erard, unchiului său, devenit generalul George Catargi, și soției acestuia, Ana Catargi, născută Rosetti-Răducanu, care a cântat aproape 20 de ani la acest pian.

Principesa Draga Mașin și Regele Alexandru I Obrenovici

După moartea regelui, George și Ana Catargi se întorc definitiv în România, instalându-se la moșia de zestre a Anei Catargi, la Răducănenii de pe Prut. Odată cu alte mobile și obiecte aduse din Serbia, sosește la Răducăneni și pianul Erard, care va rămâne aici nouă ani.

Generalul Catargi va muri peste puțin timp. Ana Catargi, născută Rosetti-Răducanu, va rămâne văduvă și fără copii.

Câteva cuvinte despre Rosettești

Există mai multe ramuri ale familiei Rosetti în România: una în Muntenia, mai multe în Moldova. Ele se disting între ele prin numele moșiei, care este adăugat numelui Rosetti. De exemplu, Rosetti-Tețcanu. Ramura care ne interesează poartă numele de Răducanu Rosetti de Bohotin (Răducăneni). Membrii săi sunt descendenți din hatmanul Răducanu Rosetti, care a fost căsătorit cu Domnița Aglaia Ghika, fiica lui Grigore Ghika Vodă – ultimul domnitor al Moldovei, cel care a abdicat în favoarea lui Alexandru Ioan Cuza.

Portretul Aglaiei Ghika, împrumutat lui George Călinescu de către René Bogdan (prezentat mai departe), figurează în monumentală *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent*. Portretul a fost furat sau distrus în 1949, la Bichiș. Ana Catargi, născută Rosetti-Răducanu, a fost al șaselea copil al hatmanului Răducanu Rosetti.

Principele Grigore
Ghika Vodă

Hatmanul Răducanu Rosetti, fiul, și
Domnița Aglaia Ghika

Răducanu Rosetti și Aglaia Ghika au fost părinții lui Radu Rosetti – celebru scriitor istoric, care a scris, între altele: *Pentru ce s-au răsculat țărani; Pământul, sătenii și stăpânii; Amintiri; Cu paloșul* etc., care, la rândul lui, este tatăl generalului Radu R. Rosetti, autor de istorie militară și mult timp secretarul Academiei Române.

Au fost și părinții lui Zoe Rosetti, care se va mărita cu Alexandru Balș, diplomat român.

Margareta Bogdan
(Răducanu-Rosetti)

Au fost, de asemenea, părinții Margaretei Rosetti, măritată întâi – și este ramura care ne interesează – cu George Bogdan, președintele Consiliului Administrativ al României, cu care are un fiu, pe René Bogdan (de văzut mai jos portretul său literar), și apoi cu Alexandru Jurgea-Negrileși, cu care nu are copii.

Margareta Rosetti este bunica lui Voica Bogdan, care se va căsători, în 1942, cu Stefan de Faÿ (Ștefan J. Fay).

Primele două surori pomenite, Ana și Zoe, urmaseră studii de pian și canto la Conservatorul de Muzică din Viena. Așa a devenit Ana (căsătorită Catargi), cum am amintit, pianista *en titre* la Palatul Regal de la Belgrad.

Câteva cuvinte despre René Bogdan și Wemyss Swan

René Bogdan a avut o viață dramatică. La vârsta de 4 ani și jumătate, s-a îmbolnăvit de poliomielită, după care a rămas cu ambele picioare paralizate. Toată viața a mers în cârje. A urmat liceul în Moldova, la Bacău. Va sfârși liceul la Iași și apoi va trece concursul de admitere la Facultatea de Drept din București. Va profesa ca avocat 40 de ani, la Onești, și ne va părăsi la București, în 1975, la vârsta de 90 de ani.

A izbucnit Primul Război Mondial. Pentru a se îndepărta de pericole și contând pe o operație, care i-ar fi permis să meargă, René Bogdan, împreună cu mama sa, Margareta Jurgea-Negrileși (Răducanu Rosetti), pleacă în Franța și se instalează la Hurigny, lângă Mâcon, în conacul Mariei Jurgea-Negrilești, căsătorită cu Robert Wemyss Swan, inginer geolog scoțian, care făcuse prospecțiuni petroliere la Baku și care venise în Moldova, unde primise comenzi de prospecțiuni petroliere pentru România. Din căsătoria lor se vor naște patru copii, trei fete și un băiat: Marthe, Elena (Lily), Maria-Luiza și Georges. Robert Wemyss Swan moare în 1907, în urma unei pneumonii galopante.

Robert Wemyss Swan

René Grigore Bogdan și Maria Luiza (Wemyss Swan)

Aici, la Hurigny, în 1919, Maria-Luiza Wemyss Swan se va căsători cu René Bogdan, pe care îl cunoștea din copilărie, și vor avea doi copii: Voica și Manole, născuți în România.

Doina Rad, Ilie Rad

Onești

Ana Catargi, rămasă văduvă și fără copii, lasă întreaga ei avere (moșia, conacul și mobilele) singurului nepot de soră, René Bogdan. Ana Catargi moare în 1910. René Bogdan – pe atunci în vârstă de 25 de ani – se duce la Răducăneni, să ia în primire moștenirea. Lui René Bogdan i-a fost cu neputință să suporte faptul că, de pe cerdacul conacului, se vedea, dincolo de Prut, pământul românesc al Basarabiei, confiscat de ruși, în 1812.

Conacul de la Răducăneni

Amiralul Sir Rosslyn Wemyss

Semnarea armistițiului de la Verdun, din 1918

Chiar dacă nu poseda nicio avere, situația asta îl determină să nu voiască a locui la Răducăneni. El donează Academiei Române atât conacul, cât și moșia.

Ștefan J. Fay și Ștefan Grigore de Fay, Povestea pianului Erard...

A transportat la Onești, unde se instalase ca avocat, doar mobila, printre care și pianul Erard, care va sta aici 35 de ani.

Soția lui René Bogdan, Maria-Luiza Wemyss-Swan, și ea pianistă, făcea parte din clanul scoțian McDowel și a avut ca unchi, printre alții, pe amiralul Sir Rosslyn Wemyss, care a semnat, la Verdun, din partea Angliei, Armistițiul din 1918.

Terminându-se războiul, Maria Swan (Jurgea-Negrilești) vinde proprietatea de la Hurigny și se instalează și dânsa la Onești, în casa de curând construită de ginerele ei, avocatul René Bogdan. Prin Maria Swan, având la dispoziție pianul Erard, casa de la Onești devine un mic centru muzical, la fel ca acela de la Poeni, unde, altă mare pianistă, Elena Crăescu, cumnată cu Maria Swan, aduna în jurul ei muzicienii în trecere prin Moldova.

La Onești, în casa nepotului, Maria Swan (Jurgea-Negrilești) putea să cânte la pian, care era pasiunea ei. Fusesse eleva lui Hans von Bulow, primul soț al Cosminei Liszt, măritată apoi cu Richard Wagner.

Tot în târgul Oneștilor a mai cântat la acest pian și Mihail Jora, pianist, dirijor și compozitor român.

Voica Bogdan, fiica Mariei-Luiza și a lui René Bogdan, prietenă cu Ștefan de Fay (cu care se va mărita, în 1942), erau buni prieteni cu Maruca Rosetti-Cantacuzino și prin ea cu George Enescu, care își petreceau vacanțele la Tețcani, nu departe de Onești.

Casa de la Tețcani era cel mai important centru muzical din Moldova, unde se regăseau periodic, mai degrabă vara, artiști precum George Enescu, Mihail Jora, Max Costin și alți muzicieni occidentali sau ruși.

Casa de la Tețcani aparținea familiei Rosetti-Tețcanu. Soția lui George Enescu era născută Rosetti-Tețcanu și era vară primară cu Margareta Rosetti, mama lui René Bogdan.

Maruca a fost măritată prima oară cu Mihai Cantacuzino, unul dintre cei mai bogați proprietari de pământ din România, proprietarul Palatului Cantacuzino, de pe Calea Victoriei din București, actualul Muzeu «George Enescu».

Doina Rad, Ilie Rad

Voica de Faÿ (Bogdan) și Ștefan de Faÿ

Prințesa Maruca Cantacuzino Enescu (Rosetti-Răducanu) și George Enescu

Mihai Cantacuzino și Prințul Constantin (Băzu) Cantacuzino

Mihai Cantacuzino a murit într-un accident de automobil. Cu Maruca a avut doi copii: pe Constantin Cantacuzino, zis și Bâzu, și pe Alison.

Bâzu era socotit un as pilotajului de automobile și avioane. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, împreună cu un alt as al pilotajului, Paul Agarici, au făcut ravagii în aviația rusească.

La rândul lui, Bâzu a avut o fată, scriitoare, care a semnat cu pseudonimul Oana Orlea. Un mare talent din literatura onirică. Peste opt volume au ieșit de sub pana ei. Posedăm câteva volume cu dedicația ei. S-a stabilit în Franța.

Maruca a păstrat toată viața, ca văduvă și apoi ca soție a lui Enescu, și numele Cantacuzino.

În fiecare vară, Maruca Cantacuzino și George Enescu soseau pentru câteva zile la Onești, Maruca să-și vadă vara, pe Margareta Jurgea, și pe nepotul ei, René Bogdan. Pe timpul acelor zile, pianul Erard intra în totala posesiune a lui Enescu, care era un pianist la fel de virtuos ca violonist, dacă nu chiar mai virtuos pianist decât violonist, dacă nu fac o impietate spunând asta. În orice caz, mai târziu, la București, l-am auzit cântând la el acasă mai mult la pian decât la vioară. La Onești venea totdeauna cu vioara și deseori se lăsa acompaniat la pian de Maria Swan, pe care o iubea mult pentru natura ei de o mare delicatețe și la care aprecia virtuozitatea de mare nivel, de stil german. Împreună cu ea, George Enescu petrecea nesfârșite ore de muzică, la care veneau să asiste melomanii din sat, moșierii, profesori, avocați, preoți.

Și astfel George Enescu a fost ultimul pianist și compozitor, care, în toate vacanțele moldovenești, între anii 1920 și 1930, concerta la Onești pe pianul Erard, din povestea noastră.

Enescu a considerat totdeauna acest pian Erard de la Onești unul dintre cele mai bune pianuri pe care a avut ocazia să cânte.

Doina Rad, Ilie Rad

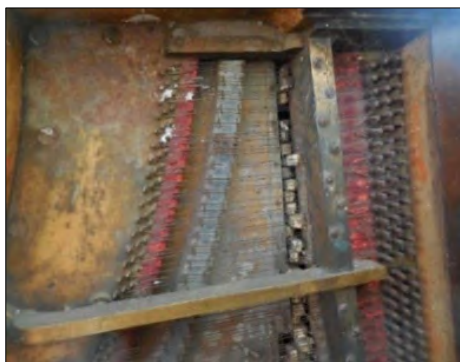
Bichiș

În 1946, când Ștefan și Voica de Faÿ au luat hotărârea de a se muta de la Onești la Bichiș, au adus din Moldova toate lucrurile primite de Voica de la părinții ei, printre acestea aflându-se și pianul Erard.

Pianul a fost instalat la 30 de metri de casa moștenită recent de Ștefan de Faÿ, în casa mătușii sale, Carolina Kemény, o foarte bună pianistă. Aici pianul nu a mai avut niciun mare pianist, care să cânte la el.

Pe 2 martie 1949, Ștefan de Faÿ fost arestat în plină noapte, ca mare moșier, proprietar a 7 hectare de pământ! Pământ pe care îl donase deja țăranilor din sat, dar pentru care nu făcuse încă înscrierea administrativă. Tot ce a rămas pe loc a fost furat sau distrus și pus pe foc. (Inventarul bunurilor distruse atunci este publicat în volumul lui Ilie Rad, *De amicitia*, 2009, p. 37-38).

Pianul Erard, pentru a doua oară, scapă de flăcări și a putut fi recuperat abia după 49 de ani, dintr-un coteț de găini!

Pianul Erard în 1998

Ar merita de amintit că toți marii pianiști, care au trecut pe la Palatul Regal din Belgrad, între 1883 și 1901, deci vreme de aproape 20 de ani, au cântat la acest pian! Precum și mulți pianiști de mare virtuozitate din țara noastră, care au trecut pe la Onești, între 1910 și 1946. Din acest punct de vedere, se poate spune că valoarea cultural-artistică a pianului

Ștefan J. Fay și Ștefan Grigore de Faÿ, Povestea pianului Erard...

Erard, rămas la Bichiș, poate fi asemuită cu a pianelor din locurile cele mai prestigioase din România sau cu a aceluia care au fost adunate în 1988, pentru formarea Muzeului «George Enescu» din București, și deci orice efort pentru salvarea lui este pe deplin justificat.

În 1989, Ștefan J. Fay a semnalat existența pianului, împreună cu toate argumentele istorice, Conservatorului de Muzică și Filialei de la Cluj a Academiei Române, altor instituții. Nu a primit niciun răspuns. O indiferență totală!

Nouă ani mai târziu, prin demersuri complicate, Ștefan Grigore de Faÿ, sprijinit de soția sa, Ariadna Ioana Glavce de Faÿ, a obținut aprobarea, de la Serviciul de Patrimoniu, și pianul Erard a fost adus la Paris, ca un mare invalid al unei lungi perioade a «luptei de clasă», căreia îi căzuse, alături de oameni, și el victimă.

După această povestire, probabil incompletă, aproape că putem să ne întrebăm dacă pianul a avut șansa să se întâlnească peste tot pe unde a trecut cu personalități deosebite sau dacă personalitățile au avut șansa să se întâlnească cu acest pian, care i-a reunit pe toți în memoria sa.

Ariadna Ioana Glavce și
Ștefan Grigore de Faÿ

Restaurarea

Casa Erard a fabricat, între înființarea Manufacturii, în 1788, și 1988, diferite modele de pian, numite numărul zero, 1, 2, 3 și 3 bis.

Pianul numărul 58259 este un numărul 1, «demi-queue», fabricat în 1883. Din acest model au ieșit din Manufactura Erard numai 10280 de pian, dintr-un total de 136260 de pian, fabricate timp de 200 de ani.

Dar numărul 58259 este un pian Erard, care a avut o viață și o poveste, după cum ați văzut, zburciuită mai ales istoric și la care a fost martor direct.

Povestea lui se desfășoară pe 138 de ani, din 1883 până azi, 4 septembrie 2021. Din această perioadă, 66 de ani a restituit geniul muzical izvorât din delicata împletire a clapelor de fildeș cu a degetelor de aur ale atâtor interpreți, în atâtea locuri... din Serbia, România și Franța.

În viața lui, pianul a văzut moartea de două ori și a călătorit 10000 km! A plecat de la Manufactura Erard de la Paris, în 1883, la Palatul Regal de la Belgrad, unde a stat până în 1901. Apoi, de la Belgrad în Moldova românească, la Răducăneni și Onești, până în 1946, când a ajuns în Transilvania, la Bichiș, în casa unde s-a născut Ioan Kemény, în 1607, Principe al Transilvaniei, străbun a lui Ștefan J. Fay, prin mama sa, baroana Gabriela Kemény, căsătorită cu Iosif de Faÿ, diplomat și patriot român, care a fost suprimat la Bruxelles, în 1927, fiind mare apărător al cauzei Transilvaniei românești.

Principele Ioan Kemény

Diplomatul Iosif de Faÿ

Cum a fost menționat mai sus, aici, la Bichiș, în 1949, comunismul a redus pianul la tăcere, timp de 49 de ani, până în 1998, când a fost recuperat din cotețul de găini, unde fusese «depozitat».

Culmea ironiei, pianul confiscat familiei, în 1949, a trebuit să fie răscumpărat de familie, în 1998, pentru a putea fi scos din inventarul Primăriei! Să fi fost birocrația șansa lui?!

Alți 22 de ani a fost plimbat, relicvă prețioasă, indiferent de starea mizerabilă în care se găsea și indiferent la criticile unora (dar nimeni din familie!), care ne ironizau că umblăm după «potcoave de cai morți». *Cumpărați altul, o să coste mai puțin!* insistau ei. Ei bine, nu! Așa se face că pianul a plecat, în 1998, de la Bichișul din Transilvania la București, de la București la Paris, de la Paris la Nisa, de la Nisa la Kalisz, în Polonia, pentru restaurare. Aici a trebuit să se întâlnească cu un pian Erard frate, născut un an mai târziu, în 1884, ajuns la Kalisz ca să servească de grefă pentru piese de schimb, care, după atâta timp, deveniseră inexistente. În sfârșit, de la Kalisz pianul a revenit la Nisa, reînviat și mândru, gata să uite toate torturile pe care istoria l-a obligat să le trăiască, din 1949, de parcă ar fi fost deținut politic.

Acest pian Erard mai are o particularitate, care îl face unic. Este probabil unic printre toate pianele din lume! Și afirmația nu vine dintr-o mândrie patrimonială. Vă rog să judecați singuri. Care alt pian din lume are două numere de serie? Nu ar avea niciun sens. Acesta are numărul lui de naștere 58259 și numărul 59607, al fratelui său, donator de piese! Ce alt pian, găsindu-se într-o asemenea stare de distrugere, scos dintr-un coteț, este reînviat de proprietarii săi, după 71 de ani, pentru a-i salva povestea și prin ea memoria celor care i-au mângâiat clapele de fildeș ?

Întoarcerea la Nisa Scris la persoana întâi

Pe 14 februarie 2020, de Sfântul Valentin, la ora 8 și 19 minute, pianul Erard a revenit la Nisa, după o călătorie de 10000 de km, începută în 1883 și după 2 ani și 9 luni de restaurare în Polonia!

La ora 9 și 27 de minute, pianul era deja în salonul cu arcade al vilei Euréka, scos din ambalaj, montat pe picioarele lui și gata să vibreze din nou.

Nu am îndrăznit să-i ating claviatura.

Dar sunetul primei note s-a răspândit în salon, când prima clapă a pianului a fost atinsă de Ioana, după cei 71 de ani de muțenie!

De acum a își va putea retrăi normal viața întreruptă așa de brutal de vicisitudinile istoriei!

Doina Rad, Ilie Rad

Am fost foarte emoționat acum câteva luni, când nepoata mea, Sibylle, a cântat la pianul Erard al familiei, venit de așa de departe, din alte vremuri!

Pianista Dana Ciocârlie

Dar adevărata reînviere va începe cu prima notă care va răsună des sub degetele mării pianiste române, Dana Ciocârlie, care va interpreta *Rapsodia Română*, adaptată de George Enescu pentru pian. Adaptare inspirată poate de acest pian așa de apreciat de Enescu, îndrăznesc să visez.

Astfel, această reînviere devine și simbolică, George Enescu fiind ultimul mare compozitor și pianist, care a cântat la acest pian, înainte de distrugerea lui de către comuniști, iar reînvierea va începe cu superba *Rapsodie Română*, compusă și adaptată pentru pian de același George Enescu.

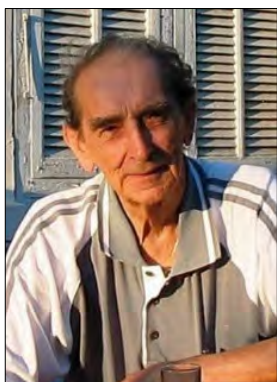

După acest concert, pianul Erard 58259 din 1883 redevine un pian «normal» în 2021, dar cu ce poveste!

Ștefan J. Fay și Ștefan Grigore de Faÿ, Povestea pianului Erard...

În primul plan, de la stânga spre dreapta: Violaine Caroline, Sibylle Véronique, Serge Robert, Régis Matthieu, Philibert Jean-Benoît. În planul doi: Noemie Françoise Marie, Ariadna Ioana Glavce, Pierre Alban, Stéphan jr.

Ștefan de Faÿ (Ștefan J. Fay)

Ștefan Grigore de Faÿ

Doina Rad, Ilie Rad

În încheiere, trebuie să adaug un profund și foarte greu de suportat regret că nu mai pot fi acuma, cu noi, cei care au trăit din plin vicisitudinile comunismului și care ar fi apreciat mai mult ca oricine această extraordinară reînviere a pianului, pe care în plus l-au cunoscut personal:

Maria Luiza Wemyss Swan și René Bogdan
Voica și Stefan de Faÿ
Valeria Glavce

Au plecat toți în altă galaxie!

Astăzi, în 2021, pianul Erard, după lungul său periplu, s-a întors fidel ca Ulise, în clanul de Faÿ, și cei care l-au primit sunt, în ordinea anilor lor de naștere: Ștefan Grigore și Ariadna Ioana Glavce, Stéphan și Noémie Françoise Marie, Serge Robert și Pierre Alban, Sibylle Véronique, Régis Matthieu, Philibert Jean-Benoît și Violaine Caroline.

Lista persoanelor în ordinea citării numelui lor în carte

Principele Miloș Obrenovici I – n. 18.3.1780 – d. 26.9.1860
Principele Milan Obrenovici II – n. 13.6.1819 – d. 8.7.1839
Principele Michael Obrenovici III – 16.9.1823 – d. 10.7.1868
Contesa Julia Hunyadi von Kethely – n. 1831 – d. 1919
Jevrem – n. 1790 – d. 1856
Miloș Obrenovici (fils de Jevrem) – n. 1829 – d. 1861
Elena Maria Catargi-Obrenovici – n. 3.8.1831 (1835) – d. 6.7.1879
Principele apoi regele Milan I Obrenovici – n. 22.8.1829 – d. 1.2.1901
Principele Alexandru Ioan Cuza – n. 20.3.1820 – d. 15.5.1873
Alexandru Al. Cuza – n. 1861 – d. 1889
Dimitrie Cuza – n. 1865 – d. 1888
Maria Moruzi – n. 14.4.1863 – d. 26.10.1921
I.C. Brătianu – n. 20.8.1864 – d. 24.11.1927

Ștefan J. Fay și Ștefan Grigore de Fay, Povestea pianului Erard...

Elena Cuza (Rosetti-Solescu) – n. 17.6.1825 – d. 28.6.1879
George Catargi – n. 1825 – d. 1906
Sébastien Erard – n. 1752 – d. 1831
Ana Catargi (Rosetti-Răducanu) – n. 1855 – d. 1910
Regina Natalia Keșcu – n. 15.5.1859 – d. 8.5.1941
Regele Alexandru I Obrenovici – 14.8.1876 – d. 11.6.1903
Draga Mașin – n. ? – d. 11.6.1903
Sergiu Obrenovici – n. 1878 – d. 1878
Hatmanul Răducanu Rosetti, tatăl – n. 1762 – d. 3.8.1838
Hatmanul Răducanu Rosetti, fiul – 31.8.1813 – d. 6.6.1872
Domnița Aglaia Ghika – n. 1834 – d. 17.1.1903
Principele Grigore Ghika Vodă – n. 27.8.1807 – d. 24.8.1857
George Călinescu – n. 19.6.1899 – d. 12.3.1965
René Grigore Bogdan – n. 5.11.1885 – d. 28.7.1975
Principesa Ana Catargi (Rosetti-Răducanu) – n.1814 – d. 16.6.1839, soția
 lui Grigore Ghika Vodă
Radu Rosetti – n. 14.9.1853 – 12.2.1926
Radu R. Rosetti – 20.3.1877 – d. 2.6.1949
Zoe Rosetti Răducanu – n. – d.
Alexandru Balș – n. 1838 – d. 1894
Margareta Bogdan (Rosetti-Răducanu) – n. 21.4.1865 – d. 20.1.1940
George Bogdan – n. 2.4.1854 – d. 23.8.1925
Alexandru Jurgea Negrilești – n. ? – d. 7.6.1942
Voica de Fay (Bogdan) – n. 30.10.1919 – d. 10.4.1991
Ștefan de Fay (Stéfan J. Fay) – n. 2.7.1919 – d. 26.6.2009
Maria Jurgea-Negrilești – n. 1862 – d. 1930
Robert Wemyss Swan – n. 2.6.1859 – d. ?.8.1907
Martha Alicia Wemyss Swan – n. 6.5.1896 – d. 14.10.1959
Helen Catharina (Lily) Wemyss Swan – n. 1.1.1892 – d. 12.12.1954
Maria Luiza Wemyss Swan – n. 9.10.1893 – d. 24.8.1967
George Robert Wemyss Swan – n. 31.3.1897 – d. 1.6.1978
Manole (Emmanuel Radu) Bogdan – n. 28.4.1922 – d. 1981

Doina Rad, Ilie Rad

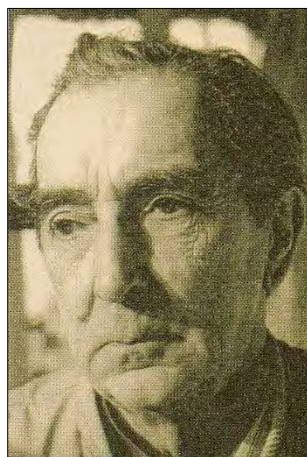
Amiralul Sir Rosslyn Wemyss – n. 12.4.1864 – d. 25.5.1933
Elena Crăescu – n. – d.
Hans von Bulow n. 8.1.1830 – d. 12.2.1894
Cosmina Liszt Francesca Gaetana – n. 24.12.1837 – d. 1.4.1930
Richard Wagner – n. 22.5.1813 – d. 13.2.1883
Mihail Jora – n. 2.8.1891 – d. 10.5.1971
Prințesa Maria (Maruca) Cantacuzino Enescu (Rosetti-Răducanu) –
18.7.1879 – d. 23.12.1968
George Enescu – 19.8.1881 – d. 4.5.1955
Max Costin – n. – d.
Mihai Cantacuzino – n. 6.4.1867 – d. 28.8.1928
Constantin (Bâzu) Cantacuzino – n. 11.11.1905 – d. 26.5.1958
Paul Agarici – 11.5.1911 – d. 13.7.1982
Alison Cantacuzino – n. – d.
Oana Orlea (Maria Ioana Cantacuzino) – n. 21.4.1936 – d. 23.7.2014
Carolina Kemény – n. – d.
Stéfan Grigore de Faÿ – n. 17.9.1943
Ariadna Ioana Glavce de Faÿ – n. 3.9.1957
Principele Ioan Kemény – n. 14.12.1607 – d. 23.1.1662
Gabriela Kemény – 20.1.1897 – d. 15.2.1940
Iosif de Faÿ – n. 3.11.1893 – d. 19.11.1927
Dana Ciocârlie – n. 26.11.1968
Stéphan de Faÿ – n. 26.2.1975
Noémie Françoise Marie – n. 9.6.1976
Serge Robert – n. 4.5.1992
Pierre Alban – 14.8.1994
Sibylle Véronique – n. 2.3.2002
Régis Matthieu – n. 13.1.2004
Philibert Jean-Benoît – n. 29.12.2004
Violaine Caroline – n. 16.5.2007

Patru scriitori născuți sau trăitori în satele comunei Bichiș

Ștefan J. Fay (1919-2009) – Bichiș; Horváth István (1909-1977) – Ozd;
Septimiu Bucur (1915-1964) – Gâmbuț; Ilie Radu-Nandra (n. 1955) –
Nandra

Ștefan J. Fay (1919-2009), Bichiș

Ștefan J. Fay (n. 2 iul. 1919, în satul Seuca, jud. Mureș – d. 26 iun. 2009, Nisa, Franța) a fost fiul lui Joseph de Fay și al Gabrielei (n. Kemény). Prin ambii părinți, scriitorul are o ascendență ilustră. Consemnată în documente ungurești încă la 1128, familia Fay a dat, de-a lungul secolelor, vestiți militari, ambasadori (la Înalta Poartă și la Veneția), guvernatori, scriitori, pictori, muzicieni etc., precum Fáy András (1786-1864), străbunicul lui Fay, clasic al literaturii maghiare. Tatăl, doctor în drept internațional, specialist în istorie și

poliglot, a fost deputat al secuilor în primul Parlament al României Mari (discursurile lui au fost elogiate de N. Iorga), prieten politic cu Octavian și Eugen Goga, Oct. C. Tăslăuanu ș.a., devenind ulterior prim-secretar al Legației României la Tokyo și Bruxelles (unde a murit în condiții încă neelucidate).

Mama cobora din vița lui Ioan Kemény, general și principe al Transilvaniei (1660-1662), autorul unor *Memorii* faimoase (publicate în 1856, de Academia Ungară), o excepțională cronică a Transilvaniei pentru o perioadă de treizeci de ani. Tradiția s-a continuat prin căsătoria lui Fay cu Voica Bogdan, descendenta mai multor familii domnitoare din

Moldova – Bogdan, Cantemir, Sturza – și strănepoată a lui Grigore Ghika, ultimul domn al Moldovei. Fay urmează clasele primare la Școala „Sf. Iosif” din București (1926-1930); Liceul Militar de la Mănăstirea Dealu (1930-1935); frecventează Academia de Arte Frumoase din București (1937-1939), secția sculptură, ca elev al lui C. Medrea și I. Jalea; fără a se înscrie la Universitate, audiază cursurile lui M. Eliade, Mircea Vulcănescu, H.H. Stahl, P. Comarnescu, D. Botta, Fr. Reiner ș.a. Colaborează la *Universul literar*, *Tânărul scriitor*, *Contemporanul*, *Bicazul*, *Femeia*, *Flacăra*, *Viața militară*, *Astra*, *La Roumaine nouvelle* etc.

În 1949, expropriat din com. Bichiș, i se fixează domiciliul obligatoriu la Alba Iulia, de unde fuge și se angajează ca dulgher, apoi ca normator, pe diverse șantiere din București și Brașov (1949-1954); redactor și stilizator la secția „Metode înaintate în muncă” a Editurii Consiliului Central al Sindicatelor (1954-1958), de unde va fi concediat „ca fiu de diplomat”; o vreme lucrează în atelierul de decoruri al Teatrului Național din București, apoi, împreună cu pictorul Vasile Rudeanu, renovează pictura lui Gh. Tattarescu din diverse biserici și mănăstiri; bibliotecar tehnic și documentarist la ICSIM București (1959-1981). A urmat Școala Populară de Artă din București, secția pictură (1960-1964), participând la patru expoziții de grup și fiind remarcat de I. Frunzetti. Debutează la *Universul literar* cu „eseul romantic” *Fata Morgana* (1940); debut editorial cu romanul *Noul oraș* (1952), urmat de câteva volume de povestiri și reportaje, scrise în maniera epocii.

Ștefan J. Fay este cunoscut cititorilor mai ales prin capodopera sa indiscutabilă, romanul *Moartea baroanei* (ediție restrânsă, 1988, ediție integrală, 1994), un excepțional roman istoric, politic, militar și diplomatic, un roman al luptelor religioase din Transilvania (temă mai puțin tratată în literatura română). Inițial, romanul s-a numit *Nandra*, dar cartea s-a pierdut în timpul evenimentelor tulburi, prin care a trecut întreaga familie, în 1949. În afara acestui roman, autorul a mai publicat, sub pseudonimul Ștefan Andrei: *Noul oraș*, roman, Editura de Stat pentru Literatură și Artă,

Patru scriitori născuți sau trăitori în satele comunei Bichiș

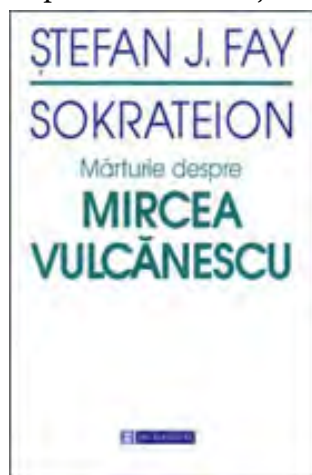
București, 1952; *Spre șantier*, nuvelă, Coperta și ilustrațiile de I. Darie, Colecția „Ogoare noi”, Editura Tineretului a CC al UTM, [București], 1953; *Împreună*, povestiri, București, 1953; *Oameni și fapte*, București, 1954; *Pe dru-*

muri craiovene, reportaje, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1954; *Pe Șoseaua Basarab*. Evocare a trecutului de luptă al muncitorilor de la Fabrica „Constantin David” din București, reportaje, Editura Consiliului Central al Sindicatelor, București, 1955; *Minerii din Valea Jiului*, reportaje, Editura Consiliului Central al Sindicatelor, București, 1955; *Les mineurs de la Vallée de Jiu*, Édition du Conseil Central des Syndicats de la RPR, București, 1955; *Fata plutășului*, roman, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1956.

Începând din 1956, autorul va semna cu numele său adevărat, publicând: *Acea noapte, acea zi de iarnă '33*, Editura Albatros, București, 1973; *La cina din nouă sute șapte*, Editura Albatros, București, 1977; *Caietele locotenentului Florian*, roman, Editura Albatros, București, 1983; *Une lettre pour Marcel Moreau*, s.l., [Belgia], 1983; *Amis, Démos et Rythmos*, s.l., [Belgia], 1984; *Moartea Baroanei*, roman, Editura Albatros, București, 1988 (ediția a II-a, text integral. Postfață de Irina Petraș, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1994); *Sokrateion sau Mărturie despre om*, Editura Humanitas, București, 1991; *Sokrateion. Mărturie despre Mircea Vulcănescu* (ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1998; ed. a III-a, Editura Cartea Românească/La Maison Roumaine, Paris, 2000); *Bal la castel*, povestiri, Editura Continent, Sibiu, 1993 (ediția a II-a, Editura Libra, București, 2003); *Două texte pentru*

Mircea Vulcănescu, Paris, 1993 (ediția a II-a, Paris, 1997); *Caietele unui fiu risipitor*, fragmente de jurnal, Editura Humanitas, București, 1994; *Rădăcinile rășcoalelor țărănești din România – 1907*, schiță istorică. Elaborată la București, multiplicată la Paris, 1995 (ed. a II-a, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006); *Sub casca de aur a lui Mambrino*, povestiri, Editura Libra, București, 1997; *Cronologia lui Ioan Kemény (Caietele unui roman care nu s-a scris)*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2002; Ioan Kemény, *Memorii. Scrierea vieții sale*. Ediție și prefață de Ștefan J. Fay. În românește de Pap Francisk. Cuvânt înainte de acad. Camil Mureșanu, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2002; Ștefan J. Fay, Marcel Moreau, *Epistolar. Correspondence / București / Paris*. Traducere și prefață de Irina Petraș, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2005; *Monseniorul Vladimir Ghika. Schiță de portret european*, Editura Continent, București-Sibiu, 2005; *Un mileniu în 51 de ani*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006; P[apiu-Ilarian?], *Transilvania în fața pretențiilor Ungariei. Răspuns la scrisoarea Generalului Klapka către Generalul Garibaldi*, [Paris, 1861]. Traducere de Ștefan J. Fay [Casa Cărții de Știință], Cluj-Napoca, 2006; *La cina răsculaților*, ediția a II-a, revăzută, Criterion Publishing, București, 2008; *Monseigneur Vladimir Ghika. Esquisse de portrait Européen, Roumanin et Français*. Traducere din română de Ioana Glavce de Faÿ și Stephan de Faÿ Jr., SAWAS, Nice, 2009; *De amicitia. [200 de] scrisori trimise de Ștefan J. Fay lui Ilie Rad (1988-2009)*. Volum omagial la împlinirea, de către Ștefan J. Fay, a vârstei de 90 de ani. Prefață de Irina Petraș,

Editura Accent, Cluj-Napoca, 2009; *Fără-mituri. 1948-2009*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2009; Stéfan J. Fay, *Transilvania. Un mileniu în 51 de ani./ Un millénaire en 51 années*. Ediție bilingvă, cu ocazia Centenarului Marii Uniri a României, SAWAS, Nice, 2018.

Pe lângă aceste volume, a publicat (după 1990) numeroase articole, recenzii, interviuri și eseuri în revistele *Continent*, *România literară*, *Caiete critice*, *Memoria*, *Excelsior*, *Manuscriptum*, *Lumea liberă* (New York), *Origini*, *Tribuna* etc.

A scris și un scenariu de film documentar despre Mircea Vulcănescu, la cererea regizorului Nicolae Mărgineanu (despre acest text nu s-a mai știut nimic ulterior).

Despre Ștefan J. Fay s-a scris o originală și documentată lucrare: Doina Rad, *Ștefan J. Fay sau Cercul care se închide*. Monografie, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2019, care a fost lansată la Nisa, în septembrie 2021, respectiv la Nandra, în luna octombrie din acest an, odată cu monografia satului.

După debutul cu eseu *Fata Morgana* (1940), scris sub puternica influența a lui A. Gide, era greu de prevăzut evoluția autorului spre realismul socialist al epocii postbelice. Romanele publicate acum (*Noul oraș*, 1952; *Spre șantier*, 1953; *Fata plutașului*, 1956), ca și volumele de povestiri și reportaje (*Împreună*, 1953; *Pe drumuri craiovene*, 1954; *Pe Șoseaua Basarab*, 1955; *Minerii din Valea Jiului*, 1955), aspru criticate de Paul Georgescu, pentru proletcultismul lor, sunt scrise în maniera vremii, având toate clișeele specifice.

După o tăcere de un deceniu și jumătate, Fay revine în actualitate cu două „reportaje retrospective”: *Acea noapte, acea zi de iarnă '33* (1973) și *La cina din nouă sute șapte* (1977). Marcate și ele de clișeele politice și ideologice ale momentului (reliefarea rolului conducător al comuniștilor, demascarea orânduirii burghezo-moșierești etc.), acestea sunt caracterizate prin „pătrundere psihologică, simțul concretului, intuiția gesturilor și atitudinilor tipice, caracterizatoare, talentul evocării scenelor largi, de mase, al creionării unor personaje viabile, al tabloului de atmosferă, al punctărilor ironice.“ (V. Cristea). Net superior este romanul *Caietele locotenentului Florian* (1983), consacrat Primului Război Mondial, care se înscrie tot în perimetrul literaturii ce folosește documentul autentic în arhitectura epică.

Dar capodopera lui Ștefan J. Fay este romanul *Moartea baroanei* (1988), conceput dintr-un impuls polemic, ca o luare de poziție față de îndelungata politică revizionistă maghiară privind Transilvania. Având o construcție ingenioasă, cu acțiune captivantă, desfășurată pe multiple planuri, *Moartea baroanei* este un roman istoric, militar, politic și

diplomatic, un roman al luptelor religioase desfășurate în Transilvania (temă netratată în literatura română). Folosind ca pretext epic așteptarea, de către bătrâna baroană Vera Kemény (descinsă parcă din călinesciana „casă cu molii”), a „celor trei lovituri de catifea albastră”, care urmau să-i anunțe moartea, Fay surprinde, în imagini caleidoscopice, momente semnificative din dramatica istorie transilvană a ultimelor cinci secole: lupta românilor pentru „autohtonie absolută”, împotriva dominației străine, în special a Coroanei ungare, dar și a puterii otomane, iar ulterior a autorității imperiale austro-ungare, bătăliile lui Iancu de Hunedoara, retragerea ortodoxismului în „taina satului” (în fața catolicismului maghiar), Revoluția de la 1848, crimele de la Ip și Trăsnea etc. Sunt episoade în care personajele fictive (enigmatică Emma Peck, frumoasa Marghita, romanticul conte Conrad Ozd, diplomatul Alex d’Y) se întâlnesc cu cele reale (domnii Mihai Viteazul și Vasile Lupu, M. Kogălniceanu, generalul Eremia Grigorescu, N. Iorga ș.a.), ceea ce sporește coeficientul de autenticitate al cărții.

Ca într-un veritabil roman balzacian, suntem plimbați în cele mai diverse medii sociale și politice, de la seratele de familie sau conflictele de palat (Viena), trecând prin vacarmul frontului ori prin atmosfera trepidantă a redacțiilor și ajungând la furtunoasele dezbateri parlamentare. De aici atenția acordată portretisticii, interioarelor, vestimentației, artei culinare, care dau decorului de epocă un parfum aparte. Stilul îmbină evocarea cu poemul în proză, documentul autentic cu speculația filosofică. Mottoul sub care ar putea fi așezată întreaga creație a lui Ștefan J. Fay este lapidar formulată de unul dintre personaje: „Nimic nu mă interesează mai mult decât istoria și politica, atâta vreme cât neamul meu e victima acestora”.

Emblematică este *Profesiunea* sa de credință, care merită reprodusă integral:

„Numele meu de familie nu este – prin origine – românesc. Bunicii și străbunicii dinspre tată mi-au fost maghiari, iar cei dinspre mamă – vechi cneji români maghiarizați. Dintre ei – și nu puțini – au rămas în istorie prin fapte de arme ori fapte de cultură.

Cunoscându-se acest lucru, mi s-a pus uneori întrebarea: Cum se face că mă consider – și sunt! – scriitor român?

Trecerea omului dintr-un destin național într-altul este un subiect vast, uneori dramatic. Am pus această problemă crucială în romanul *Moartea baroanei*, prin eroul Alex d'Y.

Să încerc din nou a-mi rezuma crezul.

Întâiul și cel mai puternic atribut al apartenenței la un neam ține de cultura în care trăiește insul. Eu sunt român prin cultură, adică, în primul rând, prin limbă. Limba și cultura mi-au dăruit Patria. Limba și cultura ei m-au făcut Român. Pe tatăl meu, la răscrucea hotărârilor pe care le lua istoria în 1918, l-a făcut Român *opțiunea* pentru dreptatea cauzei românilor din Transilvania. Pentru dânsul *dreptatea* a impus atitudinea. Pentru fratele meu, Andrei, cât și pentru mine, nu a existat alegere. Ne-am născut într-o limbă, într-o priveliște care vorbea această limbă; i-am simțit farmecul, bogăția, uneori asprimea. Înlăuntrul acestui climat stau oamenii copilăriei mele fericite și nefericite, adolescența mea, profesorii de la Liceul Militar Mănăstirea Dealului, colegii, prietenii mei de ieri și de azi, oameni care mi-au stat alături, devenind, fiecare în felul său, model și martor căruia îi dau seamă de gândurile și faptele mele.

Iată de ce, de câte ori scriu o carte, de câte ori evoc Țara, istoria ei atât de grea, sunt stăpânit în mod absolut, cu dulceață și tiranie, de dragostea și înverșunarea de a-mi apăra universul căruia îi aparțin.

Paris, 10 oct. 1993

Ștefan J. Fay”

Doina Rad, Ilie Rad

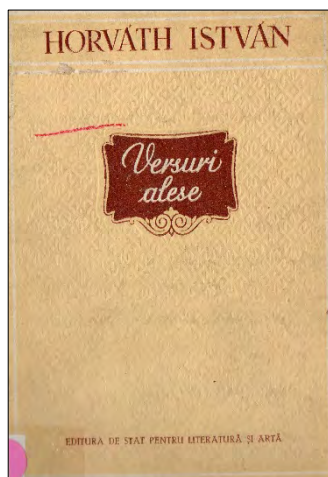
Horváth István (1909-1977) din Ozd

Scriitorul s-a născut în satul Ozd (la 6 km de Nandra), la 10 oct. 1909, și a decedat la 4 ian. 1977, la Cluj-Napoca, la doar 68 de ani, într-un stupid accident de circulație. După mai mulți ani, în care a lucrat ca zilier pe moșia grofului din sat sau a țăranilor înstăriți, în timpul crizei economice din anii '30 pleacă din satul natal, căutându-și de lucru în București și la Cluj. Clasele primare, începute în satul natal, sunt urmate sporadic, fiind anii Primului Război Mondial. Mama îl înscrie la un colegiu din Aiud, dar, în scurt timp, tatăl său, întors din prizonierat, îl scoate de la școală. În anul 1940, ajunge pe un post modest la Biblioteca Universității din Cluj, slujbă care îi permite să citească foarte mult și să ia contact cu mișcarea literară din oraș.

Cu sprijinul lui Jékely Zoltán, devine colaborator la *Pásztortűz* și la *Erdélyi Helikon* și *Termes*. Încă în 1937 debutase la *Magyar Nép*, editată de Gyallay Domokos. Prima carte a lui Horváth István este o culegere de versuri, *Az én vándorlásom (Pribegia mea)*, apărută în 1943, în anul următor publicând volumul de nuvele, *Kipergett magyak (Holde răSCOapte)*.

Devenit cunoscut în viața literară, scriitorul se angajează ca redactor la *Falvak Népe*, apoi la *Utunk*, unde va lucra până la pensionare. Își tipărește cărțile într-un ritm de invidiat, pentru arderea etapelor pierdute. E vorba de volumele de versuri *Nehéz szántás (Arat greu)*, 1945; *Árad a falu (Se revarsă satul)*, 1949; *Bomlik a rügy (Crapă mugurii)*, 1950; *Új betűvel (Cu litere noi)*, 1951; *Szépülő hazánk tájain (Pe meleagurile înfrumusețate ale patriei)*

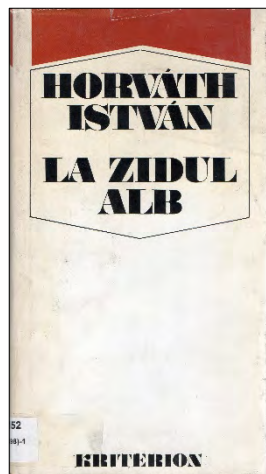
noastre), 1952; *Válogatott versek. Pacsirta rebben fel* (*Versuri alese. Ciocârlia își ia zborul*), 1956; *Krizantémok* (*Crizanteme*), 1960; *Fenséges adósság* (*Datorii sublime*), 1962; *Tanúként* (*Ca martor*), 1964; *Harmat a fűszálon* (*Rouă pe firul ierbii*), 1968; *Tornyot raktam. Összegültött versek, 1941-1970* (*Mi-am ridicat un turn. Poezii adunate, 1941-1970*). Cu o prefață de Deák Tamás, 1972; *Kiáltás a halál ellen* (*Strigăt împotriva morții*), 1973; *Visitó csend* (*Liniște stridentă*), 1977, volum apărut postum.

Ca prozator a publicat romanul *Török a parlagot* (*Brazdă peste haturi*), 1950, republicat în alte două ediții, în 1951 și 1954, versiunea românească fiind semnată de Alexandru Aldea (pseudonim al lui Ion Chinezu), Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1954. După cum se menționează pe prima pagină, „Această lucrare a fost distinsă cu Premiul de Stat al RPR pe anii 1950-1951”. Au urmat: *Balogh Eszti hajnala* (*Dimineața lui Balog Eszti*), 1954; *Csali gróf* (*Groful Csali*), roman, 1955; *Nyomok porban, hoban* (*Urme în praf și pe zăpadă*), povestiri, 1969; *Magyarózdý toronyalja* (*Sub turnul din Ozd*), o monografie a satului natal, 1971; *Örvénylő harmatcsepek* (*Stropi de rouă în vârtoare*), povestiri, 1976; *Levélthatlan őrszem* (*Santinela neschimbată*), 1983; *Ütközk közöt* (*Între tampoane*), Budapesta, 1983.

Din această operă vastă, i s-au publicat în limba română două volume de versuri (*Versuri alese*. În românește de Petre Solomon, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1954; *La zidul alb*, în tălmăcirea lui Paul Drumaru. Prefață de Dan Deșliu, Editura Kriterion, București, 1979).

„Legat organic de țărâtimea săracă din rândurile căreia s-a ridicat – scrie profesorul Gavril Scridon –, scriitorul și-a precizat o anumită structură de gândire și de creație, care se evidențiază emblematic în toate cărțile sale. / Chiar de la început, Horváth István se dovedește cântărețul vieții țăranilor; dar acești țărani sunt idealizați. La el nu se mai poate vorbi despre «altoiri țăărănești», pentru că a rămas o viață întreagă țăran, chiar și atunci când va încerca să se urbanizeze. Nu poate scăpa de mentalitatea și structura sufletului țăărănesc; astfel că se deosebește fundamental de ceilalți scriitori (unii și ei fii de țărani, dar umblați pe la școli), care au scris despre

lumea satului (Tamási Áron, sau, după război, Sütö András, Szabó Gyula, Kányádi Sándor).”²⁹⁹

Ca și la majoritatea poezilor români ai „obsedantului deceniu”, lirica anilor ’50 este puternic marcată de imperativele politice și comandamentele sociale ale epocii, cum ar fi poemul *Sfarmă jugul*: „Sfarmă jugul, ieși din tină!/ Ieși, țărane – la lumină!/ Grea și oarbă ți-a fost calea./ Cunoscut-ai numai jalea./ Stele multe-n cer ardeau,/ Dar pe alții-i luminau,/ Stele mândre, ceruri-nalte.../ Doar de noapte-avut-ai parte./ Altora le-ai fost comoară,/ Fiu al jalei ce doboară./ Un pribeag ai fost, pe toate/ Căile de tine-umbrate./ Din opinca ta, în volburi/ Se stârnea spre ceruri colbul,/ Prefăcându-se-ntr-un vaier.”

În același volum de *Versuri alese* găsim toată recuzita poeziei proletcultiste: lupta dintre vechi și nou, frăția dintre români și naționalitățile conlocuitoare („Stam în rând cu tine altădată./ Azi, cu scriitorii români stau, iată./ Toți, aceeași țintă urmărim./ Pana, strungul, coasa – le menim/ Să răsunе toate laolaltă,/ Oricare-ar fi graiul ce-l vorbim.” – *Astăzi pot să cânt, Iosif Albu*), lupta pentru pace („Jurăm pe-al nost’ partid,/ pe numele lui Stalin,/ jurăm pe pacea vie,/ pe pacea creatoare/ să-mpiedicăm războiul!” – *Jurăm pe lupta pentru pace!*), înscrierea în gospodărie, înfăptuirea planului cincinal („Pentru caii noștri,/ Munca-i mai ușoară/ Zi de zi, prin planul/ Cincinal, în țară.” – *În pădure*). Chiar și un eveniment ocazional, dar cu mare efect propagandistic, precum Festivalul Mondial al Tineretului, de la București (2-16 august 1953), își găsește evocarea potrivită: „Comsomolca îi surăde/ Când la danț el o invită./ Piața se înseninează./ Câte stele scânteiază/ În priviri, ca roua-n

²⁹⁹ Cf. Gavril Scridon, *Istoria literaturii maghiare din România, 1918-1989*, Editura Promedia Plus, Cluj-Napoca, 1996, p. 209.

iarbă!/ Pacea-n ele-i oglindită./ [...] / Lumea-ntreagă joacă-aicea/ Perinița românească.” – *Cerc unduitor dintr-o sută de neamuri*). Referindu-se la această etapă de creație a poetului, Gavril Scridon spunea: „Apar, pe linia proletcultist-simplificatoare a realismului socialist, și conflicte între elementul vechi și cel nou, cu triumful, previzibil, al noului (apariția tractoarelor, introducerea telefonului la castelul grofului, devenit proprietate a statului, precum în *Telefont szerelnek* (*Se instalează telefonul*). Structurile și ritmurile baladei populare sunt folosite pentru a nara aspecte ale vieții noi, socialiste, care se construiește, cu cântecul tractoarelor plutind deasupra satului de dimineața până seara (*Biro Marci Minya*).”³⁰⁰

Fără nimic propagandistic este poezia *Bölcsőhelyemen* (*În locul ce mi-e leagăn*):

Bölcsőhelyemen

Századok közös borát isszuk.
Köszöntőnk két másik nyelven
szól,
de poharaink egy koccintásban
csengenek össze. [...]
Így maradtunk: emberekül.
Így hallgatta itt magyarképpen,
tizedik őszám s a gambuci román
tizedik őse is így, románként,
itt a fülemile sokadik őset, ahogy
most mi [...]
S olyan örült még nem volt e
tájon,
kinek az jutott volna eszébe,

hogy daloltassa a rigók hangjain
a vadgalambot s a fülemülét.

În locul ce mi-e leagăn

Bem vinul comun al multor
veacuri.
Urările noastre sună-n două
limbi diferite,
dar clinchetul paharelor răsună
la unison. [...]
Și astfel ne-am păstrat omenoși.
Precum noi acum, la fel au
ascultat aici cu zece
spițe-n urmă strămoșul meu ca
maghiar

³⁰⁰ *Ibidem*, p. 211.

și cu zece spițe în urmă
strămoșul românului din
Gâmbuț ca român
al cine știe câtelea strămoș al
filomelei. [...]
Căci pe-acest meleag încă n-a
trăit vreun nebun
căruia să-i fi trecut prin cap
să pună filomela să cânte
cu glasul mierlei ori al
porumbelului sălbatic.

Traducere din maghiară:

Francisko Kocsis

(Din volumul Horváth István,
*Leválthatatlan őrszem (Poezii
alese)*. Antologie, îngrijire, prefață
și adnotări de Cseke Péter, Editura
Dacia, Cluj-Napoca, 1983. Poezia
Bölcsőhelyemen este la p. 196–201)

Din această perioadă se reține și poezia *Ha a fenyő magna volna* (*Brad cu brad*), apropiată de lirica meditativ-filosofică, prin apelul la solidaritate și unitate umană: „Nalți îs brazii-n vânt și ploaie/ și nu-i brad să nu se-ndoaie/ când se-abate vântu-n codru –/ rece vânt.// Și nu-i codru vânt să-l ierte,/ nu-i om, cât ar fi de verde,/ să nu-l bată-amărăciunea/ când și când.// Însă codru-i codru mare./ Inima de-urât moare./ Vântul stă, urâtul pleacă-n/ calea lui.// Brad cu brad de nu s-ar strânge,/n-ar fi teafăr, căci s-ar frânge./ Vuie brazii-n codru, bradul/ singur nu-i.” (Traducere de Paul Drumaru).

O cu totul altă viziune ne propune volumul *Zidul alb* (1979), apărut postum, după mai bine de două decenii față de prima antologie a poetului în limba română. Chiar dacă și acest volum este impregnat de tradiții, de dragostea față de locurile natale, de comuniunea cu natura (poetul se crede „ferecat de stele/ și lipit de glie”), se simte în versuri obsesia morții, cu un lexic adecvat („*negre brazde*”, „*moartea dă târcoale, seara*”, „*beznele de gheață*”, *sfârșitul, rugină, toamnă, aripe negre*). Nu lipsesc inserturile sociale („sfărâmând cătușele, jugul frângând” – *Împotriva mea*) sau evocările spațiului natal („Trecutul zorilor natale/ Mă-nalță-n cântec și-mi dă glas” – *Câmpia va păstra cuvântul*), care beneficiază acum de un registru dramatic, menit să sublinieze, însă, unitatea tematică a operei poetului.

Romanul *Brazdă peste haturi* (1953) este un roman al colectivizării, scris în maniera lui Șolohov sau a romanului *Mitrea Cocor*, de Mihail Sadoveanu.

De mare valoare și interes este în schimb monografia *Magyarózdny toronyalja (Sub turnul din Ozd)*, cu un evident caracter autobiografic, apărută în mai multe ediții. De altfel, autorul însuși mărturisea: „Această carte sunt eu. Dar nu numai eu. Ci acel popor căruia îi aparțin... Până la vârsta de treizeci de ani am locuit și am lucrat ca țăran la Ozd. Niciodată nu m-am despărțit de satul meu...”.

Autorul face, la început, o istorie a satului, bazându-se mai ales pe descoperirile arheologice din Ozd, asupra cărora a fost primul care a atras atenția specialiștilor. E vorba de vestigii (morminte, unelte, podoabe) datând din epoca mezolitică (8000 de ani î.H.), a bronzului, a fierului, din epoca romană etc. Ele au ieșit la iveală încă în perioada interbelică, dar mai ales în primii ani ai colectivizării, când tractoarele au arat pământul mai în adâncime. „Uneori așa pocnesc vasele ceramice – spune scriitorul –, că se aud mai tare decât motorul tractorului!”

Cartea aceasta ar trebui urgent tradusă în limba română, pentru bogăția de informații despre o lume a eresurilor și credințelor populare, o lume în cea mai mare parte dispărută. Un echivalent în limba română ar putea fi romanul *Strigoii*, al lui Ion Agârbiceanu. (Mulțumim prietenului Ladislau Licker, care ne-a tradus cartea sub forma unui rezumat de peste 50 de pagini.)

Autorul oferă informații despre obiceiurile legate de marile evenimente din viața omului (nașterea, nunta, înmormântarea), despre superstiții, vrăjitorii, interdicții etc. Curcubeul, de pildă, are menirea de a extrage apa din râuri, pentru a alimenta norii! Dacă un om stă în punctul unde curcubeul atinge pământul, acestuia i se schimbă... sexul! Se dau tratamentele populare la principalele boli (cataractă, gălbinare, guturai, tuse, degerări, arsuri, râie, mușcături de șarpe etc.). Asistăm la obiceiurile de peste an (Crăciun, Anul Nou, Paști), la jocurile copilăriei, găsind apoi în carte o bogată colecție de strigături, ghicitori, proverbe, un dicționar de

regionalisme etc. Interesantă este și observația privind conviețuirea în bună rânduială, de-a lungul secolelor, a maghiarilor din Ozd cu românii din zonă: „În vorba celor din Ozd, maghiarii și românii plimbă împreună și soarele de pe cer. De cum apare soarele, maghiarii împing soarele în sus, cu furcile de lemn, până în cel mai înalt punct, spre Ozd. De acolo, românii îl trag în jos, până în spatele dealurilor.”

În semn de omagiu pentru personalitatea scriitorului, școala din Ozd îi poartă numele, iar în curtea școlii există un bust al poetului.

Septimiu Bucur (1915-1964) din Gâmbuț

Septimiu Bucur s-a născut la 28 mart. 1915, în satul Gâmbuț, într-o familie numeroasă (opt copii) de intelectuali cu tradiție, și a decedat la 7 mai 1964, la Târgu Mureș, la vârsta de 49 de ani. A fost gazetar și critic literar. Fiul Veturiei (n. Lazăr) și al lui Iuliu Bucur, profesor. Clasele primare, gimnaziale și liceale la Liceul de Băieți „Al. Papiu Ilarian” din Târgu Mureș (1922-1932), în acest oraș tatăl său fiind profesor. Grație profesorului de limba română, D. Mărtinaș, Septimiu Bucur citește din Maeterlinck, G. Papini, Dostoievski, Goethe, Baudelaire, Sully Prudhomme, dar și Eminescu, Blaga, Rebreanu, Sadoveanu, Caragiale. În 1932 obține, ca elev, locul I pe țară la concursul de literatură română, organizat de Societatea „Tinerimea Română”, cu eseu *Satul în proza lui Liviu Rebreanu*, care va fi publicat în *Revista Societății Tinerimea Română* (1932). Apărută între 1882 și 1942, revista i-a avut, între directori, pe istoricul Vasile Pârvan și pe matematicianul Dimitrie D. Pompeiu, amândoi profesori universitari și membri titulari ai Academiei Române. Cu ocazia acestui concurs, îl cunoaște pe Nicolae Iorga.

Urmează cursurile Facultății de Litere și Filosofie din cadrul Universității București (1932-1936), luându-și licența în 1938. Frecventează cu asiduitate cursurile lui Iorga, Constantin Rădulescu-Motru, D.

Caracostea și alții. Ca student, se angajează pe un post de bibliotecar la Biblioteca Facultății, încă din anul III fiind asistent al profesorului D. Caracostea (1935-1940). Lucrează în redacțiile unor reviste și ziare din Capitală. Publică numeroase cronică literare, recenzii, eseuri. „Este foarte apreciat – scrie editorul său, Serafim Duicu – în cercurile intelectuale, pentru adâncimea gândirii sale și pentru rafinamentul intelectualului. Blaga, spre pildă, îi trimite mai toate cărțile sale cu autografe. Pe un exemplar din *Diferențialele divine* (1940), filosoful scrie: «Lui Timi Bucur, bunului și strălucitului meu prieten. L. Blaga», iar C. Noica, în câteva rânduri date 5 IV 1937, îi scria din Sinaia: «Mult stimate Doamnă Bucur, vă datorez, încă de la o lucrare mai veche de-a mea, un semn de recunoștință pentru cuvintele D-voastră, atât de înțelegătoare, în legătură cu activitatea ce-o desfășor. [...] Felul exact și adânc în care mă înțelegeți constituie, pentru mine, o rară satisfacție de autor și [...], dacă mă puteam aștepta să fiu priceput în ce afirm, cu greu aș fi crezut să fiu priceput chiar și în cele ce subînțeleg în chip atât de șters.» Vasile Băncilă, unul dintre primii exegeți ai lui Blaga, îi scria și el, în 2 iunie 1937, din Brăila: «Stimate Doamnă Septimiu Bucur, Prin aceasta îmi îngădui să trimit expresia celor mai bune felicitări pentru admirabilele D-voastră articole despre Lucian Blaga.»³⁰¹

Atașat de presă (1940-1943), apoi consilier de presă (1943-1944) la Legația Română din Budapesta, al cărei prim consul general era criticul literar Ion Chinezu, cumnatul său, a emis documente unor evrei din Ungaria, care au venit în România, pentru a scăpa de deportarea în lagărele naziste, salvându-le astfel viața. După 23 august 1944, ca și Ion Chinezu și toți membrii Legației Române din Budapesta, este arestat de Gestapo și devine prizonier de război în diverse lagăre din Germania și Elveția. Revine în țară în 1945, fiind eliberat de trupele aliate, iar după un an, în 1946, este destituit din Ministerul de Externe. În cunoscutul dicționar de *Scriitori români mureșeni* (2000), Ana Cosma scrie că, „somat de americani să aleagă, se hotărăște să se întoarcă în țară. Funcționar la București câteva

³⁰¹ Septimiu Bucur, *Banchetul lui Lucullus*. Pagini de critică literară. Ediție îngrijită, prefață și notă asupra ediției de Serafim Duicu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 5-6.

luni (1946), incapabil de compromisuri, revine definitiv la Târgu Mureș. Profesor suplinitor de română la Liceul «Unirea» și la diferite școli generale (1947-1950). Lucrează la un trust de construcții la Copșa Mică (1950-1959). Contribuie, ca mentor spiritual, la întemeierea Cenaclului literar «Liviu Rebreanu» din Târgu Mureș (1957). Este numit traducător pentru limbile maghiară, germană și franceză la revista *Orvosi Szemle*, a Institutului Medico-Farmaceutic din Târgu Mureș (1960-1964). Sub interdicție de semnătură, a scris eseuri și comentarii despre Eminescu, Caragiale, Goga, Rebreanu, Blaga. (Au rămas peste 3000 de pagini de manuscris.) A fost «reconsiderat» și publicat postum, în 1968 și 1976, în revista *Argeș* din Pitești și în volum.³⁰²

Septimiu Bucur debutează încă în anii de liceu, fiind președintele Societății de lectură a liceului. Primele articole sunt tipărite în *Îndemnul*, revista liceului, cu un prestigiu național, și în *Anuarul Liceului* (1930-1931), apoi colaborează la revista lui Vasile Netea, *Progres și cultură*, dar și la cele mai cunoscute reviste literare și de cultură ale epocii: *Gând românesc*, *Azi*, *Viața literară*, *Gândirea*, *Sfarmă-Piatră*, *Porunca vremii*, *Cuvântul nou*, *România*, *România literară* etc.

De reținut că în *Anuarul Liceului de Băieți „Al. Papiu Ilarian”*, pentru anul 1930-1931, întocmit de profesosul director Vasile Ceorteza, a fost publicată *Cuvântarea ocazională rostită de elevul Bucur Septimiu, clasa a VIII-a, la serbarea patronului liceului*, o dovadă a calităților intelectuale excepționale ale elevului Septimiu Bucur.

În 1978, în celebra colecție „Restituiri”, a Editurii Dacia din Cluj-Napoca (o colecție coordonată de Mircea Zăciu), i-a apărut, postum, primul și ultimul volum, *Banchetul lui*

³⁰² Ana Cosma, *Scriitori români mureșeni. Dicționar biobibliografic*, Târgu Mureș, 2000, p. 28-29.

Lucullus. Pagini de critică literară. Ediție îngrijită, prefață și notă asupra ediției de Serafim Duicu. Ediția a fost bine primită de critica vremii, fiind recenzată de Șerban Cioculescu, Doina Graur, Silvia Udrea, ulterior scriind despre autor Dumitru Micu, Iulian Boldea ș.a.

O apreciere obiectivă a activității sale critice o găsim în *Dicționarul general al literaturii române*, editat de Academia Română: „Este greu de spus dacă angajarea sa la revista *Sfarmă-Piatră* (1935-1938), apoi la *Porunca vremii* a fost efectul sau cauza orientării spre ideologia extremei drepte. Exprimându-se furibund, în numele unui «naționalism integral», «sănătos», el crede că vehemența limbajului și negarea generală pot fundamenta o nouă ordine socială. Desființează dintr-un condei pe cei patru «titani ai cugetării iudaice: Marx, Freud, Bergson, Einstein» și se arată profund scârbit de «patrupedele» de la *Sburătorul*, de «nulitățile» de la *Viața românească* sau de lipsa totală de vocație, pe care ar vădi-o Tudor Arghezi, G. Călinescu ș.a., pe care îi amenință în bloc. Rezumând, el proclamă «inexistența criticii românești» și «caducitatea» literaturii autohtone. Multe cronici, recenzii și note scrise până în 1941 sunt totuși în afara acestor excese. Făcând critica prozei, discută valabilitatea subiectului și a temelor, calitatea observației și a analizei, intențiile autorului, respingând romanele lui Damian Stănoiu, Carol Ardeleanu, Ionel Teodoreanu, I. Peltz, dar apreciind (uneori cu entuziasm) scrierile semnate de Em. Bucuța, Henriette Yvonne Stahl, Mircea Eliade, Victor Papilian.” (*op. cit.*, vol. A/B, p. 1091). Scriitorul a mai semnat cu pseudonimul Horia Ursu (a nu se confunda cu prozatorul, eseistul și profesorul clujean Horia Ursu, n. în 1948).

În 1995 apare *In memoriam Septimiu Bucur. 1915-1964*. Caiet documentar întocmit de Doina Graur, pentru simpozionul științific omonim, organizat de Inspectoratul pentru Cultură al Județului Mureș și Biblioteca Județeană Mureș, prilejuit de împlinirea a 80 de ani de la nașterea lui, 16 pagini.

Volumul *Banchetul lui Lucullus* conține cinci ample studii literare (despre Eminescu, Caragiale, Octavian Goga, Lucian Blaga și Liviu Rebreanu), redactate după 1950, care erau în cea mai mare parte inedite,

partea a doua conținând cronici literare, la volume semnate de Victor Papilian, V. I. Popa, Emanoil Bucuța, Tudor Vianu, Gherghinescu Vania și un eseu despre *Tinerii noștri poeți* (Emil Giurgiuca, Grigore Bugarin).

Scrise în clipele de răgaz, după orele de muncă de pe șantier, studiile despre clasicii români sclipesc prin originalitatea interpretării, prin lipsa de concesiile făcute climatului ideologic al vremii. Tocmai de aceea, ele nici nu se puteau publica la data scrierii lor, o epocă despre care autorul face uneori aluzii incisive: „Lui [Octavian Goga, n. ns.] nu i se poate aplica aceeași măsură, ca scriitorilor de a treia mână, *care își industrializează îndemânarea sau rutina de a compune, în funcție de împrejurări și de perspectiva beneficiilor* [subl. ns.]” (p. 132) În eseu despre Goga, se arată că nu activitatea politică i-a secat autorului vâna poetică, ci faptul că debutul său din 1905 a fost atât de glorios, încât poetul nu s-a mai putut autodepăși: „Flacăra talentului lui Goga a izbucnit prea plină la început, pentru a se fi putut menține la același nivel decenii de-a rândul. În poezie, Goga nu a urcat pieptul unui munte, ci a coborât de pe culmi pe care alții nu calcă decât mult mai târziu. Înainte de a împlini vârsta lui Zarathustra, el cunoscuse aerul tare al altitudinilor creatoare.” (p. 132).

Extrem de percutant și curajos este și eseu dedicat lui Caragiale, scris într-o epocă (anii '50), în care despre opera dramaturgului se vorbea în termenii sociologismului vulgar. Dezbătând, de pildă, teza inaderenței lui Caragiale la spiritul românesc, Septimiul Bucur scrie: „Dacă aderența la spiritul românesc este totuna cu detracarea stăinilor, prin simplul fapt că sânt străini, atunci incontestabil așa este: Caragiale n-a rostit asemenea neghiobie prezumțioasă.” Și mai departe explică: „În pamfletul său antișovinist, *Românii Verzi*, Caragiale a ridiculizat tendința exclusivismului patriotard. Pamfletul acesta are atâta umor de bun simț și atâta realism sănătos, încât e o crasă greșeală să-l socotești ca un semn al inaderenței autorului la duhul etnicismului nostru. Vorbind didactic, sânt două feluri de naționalisme: unul sobru și creator, care se manifestă în continuitatea muncii zilnice, și altul care se caracterizează printr-un exhibiționism verbal, înapoia căruia se ascund condamnabile deficiențe morale. Bombasticismul

patriotard a făcut ravagii la noi, ca aproape în toate țările. Românismul cu trei «r», pe care l-a biciuit Caragiale, nu e nici românismul lui Bălcescu, nici al lui Eminescu și nici al lui Kogălniceanu, ci românismul fără substanță al demagogilor sau al gogomanilor, pe jumătate inconștienți și pe jumătate strașnici ariviști.” (p. 106-107). Oricine poate observa cât de actuale sunt asemenea interpretări critice.

Credem că a venit vremea ca opera lui Septimiu Bucur (circa 3000 de pagini) să fie valorificată integral, la adevărata ei valoare. Poate se va găsi un tânăr cercetător, care să facă o teză de doctorat despre viața și opera acestui critic literar și eseist remarcabil. Iar după lucrarea monografică, să se purcedă la tipărirea sutelor de pagini rămase în manuscris. O cercetare a dosarului său din arhiva CNSAS ar aduce și mai multă lumină despre viața și opera acestui „destin frânt” din literatura română.

Ilie Radu-Nandra (n. 1955), Nandra

Ilie Radu-Nandra (pseudonimul lui Ilie Rad, folosit la începutul activității sale publicistice) s-a născut la la 18 februarie 1955, la Nandra/ Luduș, jud. Mureș. Este fiul Iozefei (n. Trif) și al lui Gaftonic Rad, țărani. Clasele primare în satul natal (1962-1966), clasa V-a la Gâmbuț (1966-1967), clasele VI-VIII la Cecălaca (1967-1970). Liceul Teoretic Nr. 1 Luduș (1970-1974). Debutează, ca elev, în ziarul *Steaua roșie*, cu minireportajul *Omul cu boneta verde*. În 1974 se înscrie la Facultatea de Filologie din Cluj, pe care o urmează după efectuarea stagiului militar cu termen redus (1975-1979), în armată colaborând, cu știri, reportaje și recenzii, la ziarele *Viața militară* și *Înainte*. În facultate a fost membru al celebrei reviste studentești, *Echinox*. Este repartizat la Școla Generală Nr. 7 din Timișoara, unde își face stagiul obligatoriu (1979-1982), după care se transferă la

Cluj-Napoca, fiind profesor la diverse școli și instituții (1982-1995). Debutază editorial cu ediția Horia Bottea, *Game și pendulări*. Cu o evocare de Geo Bogza și patru scrisori inedite ale lui Tudor Arghezi către autor. Ediție îngrijită de Zaharia Macovei și Ilie Radu-Nandra. Postfață de Ilie Radu-Nandra, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, Colecția „Restituiri”. În 1995 devine, prin concurs, lector la recent înființata Facultate de Științe Politice și Administrative, Departamentul de Jurnalism. Doctor în filologie (1998), conferențiar și profesor (din 2003) la Departamentul de Jurnalism al Facultății de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Șef al Catedrei de Jurnalism (2001-2007; cancelar al facultății: 1996-2000; 2007-2011). A înființat, împreună cu profesorii Aurel Sasu și Cseke Péter, cea de-a treia școală doctorală din România, în domeniul științelor comunicării, devenind directorul acesteia (până în prezent). Conducător de doctorat (din 2009). Colaborator, cu peste o sută de articole, la monumentalul *Dicționar al scriitorilor români* (coordonat de M. Zaciu, M. Papahagi și A. Sasu, vol. I-IV, 2001-2005), la *Dicționarul esențial al literaturii române* (2001), la *Dicționarul general al literaturii române* (vol. I-V, 2004-2009), la *Dicționarul biografic al literaturii române* (2 vol., 2006), la două enciclopedii americane (*Encyclopedia of the World's Minorities* (SUA, 2005), la *Encyclopedia of the Developing World* (SUA, 2005).

A tipărit, până în prezent, la edituri naționale de prestigiu (Polirom, Tribuna, Casa Cărții de Știință, Tritonic), peste 70 de cărți (de unic autor, volume coordonate, ediții etc.), axate pe trei direcții, prima constând din cursuri universitare, aferente disciplinelor pe care le predă (*Stilistică și mass-media*. Prefață de Prof. univ. dr. G. Gruică, 1999; *Incursiuni în istoria presei românești*, 2009; *Stilistica textului jurnalistic*, 2009; *Cum se scrie un text științific*, ediția a III-a, în 2017). A inițiat și organizat 16 simpozioane naționale de jurnalism, unele cu participare internațională, ale căror lucrări le-a editat și/sau prefațat, fiind și coautor: *Curențe și tendințe în jurnalismul contemporan* (2002); *Schimbări în Europa, schimbări în mass-*

media (2003); *Jurnalismul cultural în actualitate* (2004), *Secvențe din istoria presei românești* (2005); *Stil și limbaj în mass-media din România* (2006), *Forme ale manipulării opiniei publice* (2007); *Limba de lemn în presă – ieri și azi* (2008); *Jurnalismul românesc din exil și diaspora* (2009); *Documentarea în jurnalim* (2010); *Cenzura în România* (2011); *Obiectivitatea în jurnalism* (2012), *Jurnalismul tradițional și New Media* (2013); *Industria media și învățământul jurnalistic* (2014); *Fotojurnalism și imagine* (2015); *Tradiții ale presei religioase în România* (în colab. cu Carmen Țăgșorean, 2017); *Marea Unire reflectată în mass-media* (2017).

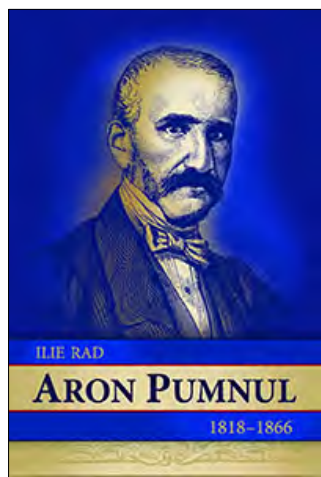
A publicat apoi cărți de critică și istorie literară: *Memorialistica de război în literatura română* (1999); *Aron Pumnul*. Prefață de V. Fanache, 2002; ed. a II-a, 2016; *Geo Bogza, Rânduri către tineri scriitori ardeleni*. (Scrisori și telegrame trimise de Geo Bogza lui Teofil Răchițeanu, Ilie Rad și Viorel Mureșan, în anii 1973-1991). O carte gândită și realizată de Ilie Rad (2003); *Învățământul jurnalistic clujean* (2006); *De amicitia*. [200 de] scrisori trimise de Ștefan J. Fay lui Ilie Rad (1988-2009). Volum omagial la împlinirea, de către Ștefan

J. Fay, a vârstei de 90 de ani. Prefață de Irina Petraș (2009); *Întâlnirile mele cu Iorgu Iordan. Scrisori și interviuri*. Ediție îngrijită, prefață, notă asupra ediției, note și comentarii, indice de nume de Ilie Rad. Cu un *Argument* de acad. Marius Sala, vicepreședinte al Academiei Române (2011); *Convorbiri cu Ion Brad, „din primăvară până-n toamnă”* (apr.-oct. 2013) (2013); *Copilăria, ca luptă de clasă*. Editori: Traian Călin Uba și Ilie Rad. Prefață de Ana Blandiana (2013); *Dialoguri epistolare săptămânale, „din iarnă până-n vară”* (ian.-iun. 2014) (2014); Mircea Zăciu, Octavian Șchiu, *Corespondență (1995-2000)*. O carte gândită și alcătuită de Ilie Rad (2015); Mihai Beniuc, *Însemnările unui om de rând. Pagini de jurnal și memorii (1965-1969; 1971; 1974)*. Cu un *Argument* de V. Fanache. Ediție îngrijită,

prefață, notă asupra ediției, note și comentarii, indice de nume de Ilie Rad (2016); *Scrisori către Liviu Rusu*. Ediție îngrijită, prefață, notă asupra ediției și indice de nume de Ilie Rad (2020); *Scrisori către Teofil Răchițeanu*. Ediție îngrijită, prefață și notă asupra ediției de Ilie Rad (2021). La acestea se adaugă antologiile de interviuri, realizate în colaborare cu studenții săi.

A colaborat la *Dicționarul scriitorilor români* (peste o sută de articole) și la *Dicționarul general al literaturii române*.

A tipărit peste 15.000 de pagini din opera lui Ion Agârbiceanu, în 13 volume distincte: *Opere*, I-VIII. Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliografie, note și comentarii, referințe critice de Ilie Rad. Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2014-2016; *Articole cu caracter ecleziastic (1903-1945)*. Ediție îngrijită, notă asupra ediției, note și comentarii de Ilie Rad. Prefață de Pr. Prof. univ. dr. Stelian Tofană (2018); *Licean... odinioară*. Ediție îngrijită, prefață și notă asupra ediției de Ilie Rad. Postfață de Cristian Bădiliță (2020); *Strigoii*. Ediție îngrijită, notă asupra ediției și postfață de Ilie Rad (2021). La acestea se adaugă două volume inedite, cu lucrări scrise în timpul refugiului scriitorului la Sibiu (*Scieri inedite cu profil religios*, 2021, respectiv *Cutezări cu gândul ale ieromonahului Visarion*, 2021).

A publicat numeroase volume de reportaje, note de drum, interviuri, pagini de jurnal: *Peregrin prin Europa. File de jurnal: Viena, Praga, Varșovia, Budapesta*. Cuvânt înainte de Constantin Ciopraga, membru al Academiei Române (1998); *La un ceai cu Ștefan J. Fay* (2003); Eliezer Palmor, *Convergențe*

diplomatice și culturale. [Ediție îngrijită de Ilie Rad] (2003); *De la Moscova la New York*. Note de drum din Federația Rusă și fragmente de jurnal american. Prefață de Mircea Popa (2005); Richard Müller-Schmitt, *Mozaic românesc*. Traducere din limba germană de Cristina Delia Balaban și Damaschin Pop-Buia. Ediție îngrijită și prefață de Ilie Rad (2006); *Un ardelean la București* (2011); *O călătorie în Țara Kangurului*. Prefață de Anamaria Beligan (2012); *Convorbiri cu Ion Brad*, „din primăvară până-n toamnă” (aprilie-octombrie 2013), Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013; Ion Brad, Ilie Rad, *Dialoguri epistolare săptămânale, din iarnă până-n vară (ianuarie-iunie 2014)*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2014; *Călătorii prin Țară (1995-2017)* (2017); *O călătorie la capătul lumii* (în colab. cu Doina Rad, 2019); *America din Cortland* (2020, carte care va fi publicată în acest an și în limba engleză).

A inițiat proiectul *Convorbirile de la Cluj*, la care a invitat personalități de marcă ale culturii contemporane (Ioan-Aurel Pop, Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Ionel Haiduc, Maya Simionescu, Petru Popescu, George Pruteanu, Ana Blandiana, Andrei Pleșu, Horia-Roman Patapievici, Alex Ștefănescu, Mircea Dinescu, Mircea Cărtărescu, Ioana Pârvulescu, Dan C. Mihăilescu, Sever Voinescu, Stelian Tănase ș.a.), precum și cunoscuți jurnaliști și realizatori TV ai momentului (de la Andreea Marin și Andreea Esca la Cristian Tudor Popescu, Alessandra Stoicescu, Cristian Tabără, Nicolae Melinescu, Robert Turcescu, Stelian Mândruță ș.a.). A organizat, la facultate, zeci de lansări de cărți, pentru a-i familiariza pe studenți cu miracolul lecturii. A organizat, anual, excursii cu studenții la București, întâlnindu-se cu șefi de stat ai României (Regele Mihai, Ion Iliescu, Emil Constantinescu). A inițiat la facultate un proiect unic în România, de valorificare a activității jurnalistice a marilor scriitori români, publicând, în colaborare cu studenții săi, 5 volume-antologii de interviuri: Edgar Papu, *Interviuri* (în colab., 2005); Cella Serghi, *Interviuri* (în colab., 2005); Constantin Ciopraga, *Interviuri* (în colab., 2008); Fănuș Neagu, *Interviuri* (în colab., 2011); Ion Lăncrăjan, *Interviuri* (în colab.), 2012.

A publicat numeroase studii și articole în reviste din străinătate (SUA, Germania, Federația Rusă etc.).

A fost directorul Colegiului Studențesc de Performanță Academică (2015-2020), structură creată de UBB, care a inclus, anual, circa 50 de studenți de elită. Este cofondator al Asociației Române de Istorie a Presei (ARIP), al cărei președinte a fost, două mandate (2005-2013) (în prezent fiind președinte de onoare al ARIP), asociația organizând până acum paisprezece congrese naționale de istorie a presei, revigorând astfel un excelent domeniu de cercetare și antrenând la aceste congrese personalități importante, membri ai Academiei Române (Eugen Simion, Marius Sala, Dan Berindei, Răzvan Theodorescu, Nicolae Edroiu, Ioan-Aurel Pop, Alexandru Zub, Mihai Bărbulescu).

A înființat cinci publicații (*Ritmuri pionierești*, *Excelsior*, *Reporter*, *Învățămintul jurnalistic clujean*, *Anuarul Colegiului Studențesc de Performanță Academică*), fiind zece ani director al *Revistei române de istorie a presei*, una dintre cele mai apreciate reviste de specialitate din România, „o revistă de colecție”, cum spunea criticul literar Alex Ștefănescu.

E preocupat de valorificarea moștenirii noastre literare și jurnalistice, făcând demersuri pentru organizarea unui Muzeu al Mass-Mediei la Cluj-Napoca, instituție care ar fi unică în România și printre puținele din Europa. Este membru al Uniunii Scriitorilor din România.

Pentru activitatea didactică și științifică, a primit titlul de „Profesor Bologna”, Premiul „Go Free”, ambele acordate exclusiv de studenți, diplome și medalii din partea Universității „Babeș-Bolyai”, din partea Uniunii Scriitorilor, a Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România etc. În 2014 a primit titlul și medalia de Senior al Cetății.

Despre activitatea lui Ilie Rad pe frontul jurnalismului, criticul literar Alex Ștefănescu scria: „Ilie Rad este un Don Quijote al jurnalismului. Scriitor, critic și istoric literar, profesor la Departamentul de Jurnalistică al Facultății de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării din Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, el duce o campanie de lungă durată, pentru profesionalizarea presei românești. Și,

Patru scriitori născuți sau trăitori în satele comunei Bichiș

după cum se știe, Don Quijote este întotdeauna cel care învinge (fie și peste cinci sute de ani!)” (*România literară*, nr. 8, 2011).

„Profesorul Ilie Rad – scria și criticul și istoricul literar Mircea Popa – a împlinit recent 60 de ani. Dintre aceștia, cu o mică excepție de trei ani, cât a funcționat ca profesor la Timișoara, toți au fost închinați Clujului. Și nu oricum, ci ca profesor, cercetător, editor de publicații pentru profesori, expert în jurnalism și comunicare, organizator de simpozioane naționale și internaționale, autor de memoriale de călătorii, conducător de doctorat, președinte al Asociației Române de Istoria Presei etc. Adică unul dintre oamenii care s-au aflat mereu *in medias res*, în mijlocul acțiunilor dedicate culturii, științei, literaturii acestei capitale culturale de primă mână, cu a cărei viață s-a identificat până la dăruire.” (*Făclia*, 19 februarie 2015)

Cluj-Napoca, 11 ianuarie 1978, la Decanatul Facultății de Filologie: profesorii universitari Edgar Papu, Liviu Rusu, Octavian Șchiau. În picioare: Gavril Scridon și Ilie Rad (student). Foto: Nicolae Felecan.

Valori distruse, ratate, furate sau pierdute, legate de istoria satului Nandra

Cercetând istoria satului, am constatat că multe valori care aveau legătură cu Nandra nu mai există, iar altele nu au existat niciodată, din neglijența unor oameni care ar fi trebuit să le realizeze și apoi să le protejeze.

Prezentăm mai jos o enumerare a acestora, cu mici explicații, acolo unde acestea au fost posibile.

Documente pierdute în timpul Revoluției de la 1848

În volumul memorialistic al lui Isaia Moldovan, unul dintre cei mai importanți memorialiști ai Revoluției de la 1848 – *Din întâmplările vieții. Note și schițe* –, am găsit următoarea afirmație: „În acea zi, mai de către apunerea soarelui, popa din Nandra îmi arată un volum ca de 10-15 coale *in folio*, scrise de fratele meu³⁰³, poate ceva însemnări din revoluție. Eu nu le-am desfăcut și îmi pare rău. Am mers în grădina cea mare și în loșnița³⁰⁴ unde uscau prune și alte poame, am așezat hârtiile într-o groapă ca de un stângen lungă, umplând-o cu paie și frunze uscate, apoi acoperindu-le cu paie și pământ uscat, cât se puteau păstra și 10 ani, fără să se mucezească. Popa Anania, după ce m-am depărtat din Bichiș, precum am înțeles, le-a nimicit. Rău a făcut.”³⁰⁵

³⁰³ Vasile Moldovan, preot greco-catolic din Chirileu, implicat și el în Revoluția de la 1848, autorul unui volum de memorii despre acele evenimente.

³⁰⁴ *loșniță*, s. f. – (reg.) leasă de nuiele, pe care se usucă sau se afumă fructele, cașul etc.; cuptor (sau groapă) peste care se pune această leasă.

³⁰⁵ Isaia Moldovan, *Din întâmplările vieții. Note și schițe*. Ediție și studiu introductiv de Nicolae Dumbrăvescu, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 50.

Documente nescrise privind participarea năndrenilor la Marea Unire din 1918

Dintr-un studiu al profesorului sibian Ioan Popa, unul dintre cei mai buni cunoscători ai documentelor solicitate de ASTRA, în legătură cu Primul Război Mondial, rezultă că ASTRA a cerut localităților și un raport cu patru întrebări, pe lângă listele cu participanții la război: „Cele patru întrebări ale *Raportului* erau: 1. Care e valoarea aproximativă a contribuțiilor benevole făcute de românii din comună în natură în cursul războiului? Anume, albituri date pe seama spitalelor, ciorapi, mănuși, pumnăși, căciuli de zăpadă trimise celor de la front, alimente date armatei în mod gratuit pe la începutul războiului etc.; 2. La care sumă se urcă toate pagubele de război pe care le-a avut comuna?; 3. În toamna anului 1918 fost-a revoluție în comună? Cum s-a urzit, cum s-a dezvoltat, fost-au în comună devastări, stricăciuni, vărsări de sânge, cine a fost omorât sau vulnerat și în urmă cum a fost stinsă revoluția? S-a format gardă națională în comună? Sub a cui conducere?; 4. La adunarea mare de la Alba-Iulia, ținută la 1 Decembrie 1918, câți locuitori din comună au participat, la a cui îndemnare și sub a cui conducere?”³⁰⁶

Întrebându-l pe domnul profesor Ioan Popa dacă ar putea exista în arhive și *Raportul* trimis de Primaria din Nandra, domnia sa mi-a răspuns: „Din păcate, pentru comitatul Alba de Jos (din care făcea parte satul Nandra, n. I.R.) am identificat un singur *Raport* (al unei comune din plasa Sângătin). În anii 2016-2020, cu ajutorul personalului Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, am identificat Rapoarte pentru cca o treime din comunele din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș. Datele exacte le voi publica în volumul la care lucrez în prezent (volum care încheie seria consacrată anchetei Astrei).” (mesaj prin e-mail, la 5 aprilie 2021).

Rezultă din cele spuse mai sus că, dacă primarul de atunci al comunei Nandra ar fi răspuns solicitărilor ASTREI, inclusiv prin

³⁰⁶ Ioan Popa, *art. cit.*, p. 21.

trimiterea răspunsurilor la cele patru întrebări, am fi avut azi documente importante privind participarea năndrenilor la Marea Unire din 1918.

Neșansa de a nu fi fost scrisă o monografie a satului Nandra

Multe monografii ale satelor din România au fost scrise de preoți sau de către învățătorii sau profesorii din sat (în Nandra nu au fost profesori, ci doar învățători, fiindcă aici existau doar patru clase primare). De-a lungul celor 300 de ani, de când s-a făcut școală în Nandra, s-au perindat pe aici mulți învățători, unii cu studii superioare (precum învățătorul Aurel Trebici, cu studii la Universitatea din Cluj). Ei își puteau prezenta, ca lucrare de grad, pentru promovare, monografia satului. La fel putem vorbi, pentru același interval de timp, de preoții care au slujit la Biserica din sat, dintre care unii au fost figuri remarcabile (precum Simion Filip, care a ajuns profesor la Blaj, sau Eugen Ignat, ultimul preot greco-catolic din sat, care a scris o *Carte de Aur a Bisericii din Nandra*, deocamdată pierdută). Nici unii, nici alții nu au avut ideea sau osârdia de a redacta o monografie a satului.

În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, a fost cel puțin o tradiție, dacă nu o dispoziție a organelor superioare din învățământ, de a se redacta monografiile sătești. Profesorul Ion Spânu, pe care l-am consultat în acest sens, mi-a scris: „Monografiile au fost scrise în perioada 1940-1946, deoarece învățătorii care susțineau examenul de grad aveau obligația, între altele, să scrie și o lucrare. Cele mai multe lucrări sunt monografii de localități și mănăstiri; mai sunt lucrări cu caracter didactic-pedagogic (sistemul Montessori etc.), patriotic (G. Coșbuc, O. Goga etc.) și câteva despre experiența pe front a învățătorilor, care au luat parte la campania din URSS.

Așadar, învățătorii care au dorit să avanseze au scris monografii, dar doar în perioada menționată. Unele localități au mai multe monografii (istorică, etnografică), în timp ce altele nu au avut nici măcar norocul uneia singure.” (mesaj primit în 8 mai 2021)

Demersul pe care l-am făcut la Arhivele Naționale ale României – de a căuta o eventuală monografie a satului – s-a soldat cu un răspuns negativ: Nu există o monografie a satului Nandra (a se vedea răspunsul de la pag. 817)!

Pierderea volumului manuscris
Cartea de Aur a Bisericii Române Unite din Nandra,
datată 5 martie 1944, scrisă de preotul Valer Eugen Ignat

Puteam să salvez eu însumi, de la pierdere, acest important document, în vara anului 1970, în timpul celor două săptămâni, cât a durat examenul la Facultatea de Filologie din Cluj, fiindcă pe durata examenelor am locuit în gazdă la familia fostului preot din Nandra, Valer Eugen Ignat. Poate am fost la niciun metru depărtare de comoară! Dar atunci nu mă interesa așa ceva, și nici familia Ignat nu mi-a spus în zilele respective sau după 1990, de existența acestei cărți. Nu știm dacă volumul (de fapt, un registru completat până la pagina 48) consemna doar evenimentele din perioada în care autorul a păstorit Biserica din Nandra sau a inclus și alte informații.

Care a fost traiectoria acestui registru? În urma Revoluției din decembrie 1989, părintele Eugen Valer Ignat a revenit la profesia căreia și-a dedicat viața sa, implicându-se în construirea primei biserici greco-catolice din Cartierul clujean Gheorgheni.

De la preoteasa Maria Ignat, văduva preotului Ignat (decedat în 1993), am aflat că, în 1995, aceasta a predat, prin proces-verbal, preotului Aurel Felecan, de la Parohia „Sf. Gheorghe” din Cluj-Napoca, diverse cărți liturgice, vase sacerdotale, inclusiv *Cartea de Aur* a Parohiei din Nandra.

Între timp, preotul Aurel Felecan a decedat, iar doamna preoteasă Doina Felecan mi-a spus că nu păstrează niciun obiect din cele predate parohiei de către preoteasa Maria Ignat.

Am avut o discuție cu actualul părinte al Parohiei clujene, Gheorghe Florea, care mi-a spus că nu știe de această *Carte de Aur*.

Continuând investigațiile, am ajuns la domnișoara Amalia Bianca Poruțiu, ai cărei părinți au fost foarte apropiați de Parohia Greco-Catolică

Doina Rad, Ilie Rad

din Gheorgheni, care mi-a spus că își amintește perfect că toate obiectele predate de văduva Maria Ignat au fost preluate (ca urmare a situației conflictuale existente la respectiva parohie), tot pe baza unui proces-verbal, în 1997, de un delegat al Episcopiei Unite de Cluj-Gherla, predarea făcându-se în interiorul Catedralei „Schimbarea la Față” din Cluj-Napoca. Am adresat două memorii Episcopiei Unite de Cluj-Gherla, cu rugămintea de a face căutări pentru descoperirea acestei cărți-registru, dar din răspunsul oficial rezultă că registrul nu a fost găsit:

„Cluj-Napoca, 8 august 2021

Domnului Ilie Rad

Stimate Domn,

au fost făcute investigațiile cerute de Dumneavoastră în arhiva Catedralei «Schimbarea la Față».

În urma cercetărilor efectuate de către pr. Anton Crișan, rector al Catedralei, și de către pr. Teodor Lazăr, paroh al Catedralei, a reieșit faptul că nu există printre documentele arhivei *Cartea de Aur* a Bisericii române unite din Nandra.

Cu respect și considerație,

Andrei Radu,

secretar episcopal”

Membrii familiei Ignat păstrează doar fotocopia copertei registrului respectiv, de culoare galbenă.

Pierderea mărturiilor a doi năndreni, participanți la bătălia de la Oarba de Mureș

În volumul semnat de Vasile T. Suciu, *Eroi și martiri ai reîntregirii României Mari (1940-1945)*, Editura Tipomur, Târgu-Mureș, 2006, există un *Tabel nominal cu unii din veteranii care au luptat la OARBA DE MUREȘ, pentru eliberarea Transilvaniei de sub teroarea horthystă, în*

perioada 23 august 1944-25 octombrie 1944, a[le] căror memorii de război au fost publicate în revista *Vatra din Târgu Mureș*, între anii 1975-1989, prin concursul prof. Vasile T. Suciu din Târgu Mureș, iar pe lista celor 78 de veterani, se găsesc și doi din Nandra: **Iacob Ioan și Păcurar Ilarie**.

Căutând în revista *Vatra* mărturiile lor, nu am găsit cele două mărturii interesante, pe care le-am fi reprodus în monografia de față. Între timp, Vasile T. Suciu a murit, iar arhiva acestuia este considerată pierdută.

Pierderea, în 1949, la Bichiș, a romanului *Nandra*, de Ștefan J. Fay

Într-un interviu acordat jurnalistului Constantin Dumitrescu, publicat în *Lumea liberă* din SUA, scriitorul Ștefan J. Fay spunea: „Era cât pe ce să am un debut mai temeinic, în 1948, cu romanul *Nandra*, însă acesta, cu toate că era tipărit în 3000 de exemplare, a fost topit. Îmi rămăsese un exemplar de corectură, pe care l-am pierdut în 1949, când mi s-a confiscat puținul pământ pe care-l moștenisem, împreună cu fratele meu, în Transilvania.”³⁰⁷

Desigur că acel roman, după cum îi arată și titlul, ar fi reflectat multe realități ale satului Nandra, prezent, oricum, în multe cărți ale scriitorului (*Moartea Baroanei, Caietele unui fiu risipitor, Bal la castel* etc.).

În cartea mea, *De amicitia*, mai avem o mărturie:

„1 – Nandra, 200 de pagini. Prima variantă la *Moartea baroanei*. Editor: avocatul Radu Olteanu. Editură mică, cred, fără titulatură. Cartea a fost tipărită, dar necusută. Aveam la Bichiș șpaltul, pentru corectură, și manuscrisul. S-au pierdut la arestarea mea. Tot atunci, legea naționalizării a confiscat editura și șpaltul a fost topit.”³⁰⁸

³⁰⁷ *Lumea liberă*, anul VI, nr. 264, 23 oct. 1933, p. 25-27, apud Doina Rad, *Ștefan J. Fay sau cercul care se închide*, monografie, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2019, p. 65.

³⁰⁸ Ilie Rad, *De amicitia*. Scrisori trimise de Ștefan J. Fay lui Ilie Rad (1988-2009). Volum omagial la împlinirea, de către Ștefan J. Fay, a vârstei de 90 de ani. Prefață de Irina Petraș, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2009, 387-388.

Cât de dramatică este o asemenea pierdere, pentru un scriitor, ne dezvăluie Ștefan J. Fay în volumul memorialistic *Caietele unui fiu risipitor*³⁰⁹: „Odată scrisă și pierdută o lucrare, ea nu mai poate fi recuperată. Actul de creație este unic. Consumat, nu se mai poate relua – decât, eventual, în altă variantă”³¹⁰

Cărți liturgice, dispărute după ultimul inventar al patrimoniului Bisericii din Nandra, din anul 1958

În arhiva Bisericii se păstrează două catastife, care consemnează, cu lux de amănunte, obiectele din inventarul bisericii, inclusiv al celor 18 cărți liturgice. Toate acestea figurează în capitolul *Avea Biserici din sat*. Reluăm aici doar titlurile cărților de cult, care nu mai există în prezent: 8 din sec. XIX și 10 din sec. XX. Le amintim, aici, pe cele datând din anii 1770-1878. Inventarul realizat de părintele Iacobescu adeverește că, în 1954, încă exista, păstrat în biserică, un *Octoih* (având „copertă [din] lemn cu piele maro”), din 1770 (nr. de inventar 225), din vremea „Mariei Terezia și Episcopului Bob, Blaj”, achiziționat în 1772. În 1803 era cumpărat (cu nr. de inventar 113) un *Apostol*, publicat prin grija Episcopului Bob, la Blaj, volum tipărit cu un an înainte, 1802, „în limba română, cu litere chirilice”. Un *Pentecostar* apărut în 1805 (achiziționat de biserică un an mai târziu, în 1806, cu nr. de inventar 226) avea coperta din „carton presat în piele maro.” În registrul pentru inventariere se notează că volumul este din „Epoca lui Iosif II”, tipărit la Sibiu! Tot cu litere chirilice este și un *Strastnic* (1817, nr. inventar 112), care avea coperta din lemn, îmbrăcat în piele maro. Până în 1865 nu se mai achiziționează nicio lucrare, însă în acel an este cumpărat un *Molitfelnic*, tipărit în 1854 (nr. inventar 115), la Sibiu (în timpul Episcopului Andrei Șaguna). Apoi, în 1869, este achiziționat un *Minei*, tipărit în 1866, și un *Triod*

³⁰⁹ *Caietele unui fiu risipitor*, Humanitas, București, 1994, p. 96.

³¹⁰ Reprodus și în vol. Doina Rad, *Ștefan J. Fay sau Cercul care se închide*, Editura Școala Ardeleană, col. „Școala ardeleană de critică și istorie literară”, Cluj-Napoca, 2019, p. 222.

(1867), inventariate, amândouă, la nr. 114. În sfârșit, după zece ani, în 1879, biserica din Nandra achiziționează un *Apostolier*, din 1878 (nr. inventar 103), prima lucrare „în limba română cu litere latine”, tipărită la Blaj, în timpul Mitropolitului Ioan Vancea de Băneasa.

Caseta video cu filmări în Nandra, din mai 1994

Cu ocazia unei vizite la Nandra, nana Milia lu' Iuănel, cu care mă înțelegeam foarte bine (fiind un fel de factor poștal, îmi aducea multe scrisori), mi-a spus că are o casetă video, cu înregistrarea unei vizite la Nandra a Episcopului Iuliu Hossu (1885-1970). Am fost uimit de această veste, pentru că Iuliu Hossu era una dintre personalitățile de care se vorbea foarte mult în perioada imediat postdecembristă. Nu știam când murise episcopul Hossu, dar am crezut în cele spuse și am rugat-o pe nana Milie să îmi împrumute caseta. Am adus-o la Cluj și am vizionat-o parțial, suficient cât să aflu că nu era despre vizita lui Iuliu Hossu, ci a episcopului Andrei de Alba Iulia, recent înscăunat în calitatea de episcop al Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia. Îmi amintesc că locuitorii din Nandra erau îmbrăcați în straie de sărbătoare și mi se păreau foarte tineri. Din păcate, nu am fost inspirat să îmi fac o copie după casetă, favoare pe care proprietara casetei ar fi acceptat-o fără îndoială (tetea Iuănel era țârcovnic la Biserică, deci a făcut parte dintre cei care au organizat vizita ierarhului ortodox în Nandra, așa explicându-se faptul că a intrat în posesia unei copii a casetei).

Mi-am amintit de casetă lucrând la monografie. Între timp murise și nana Milie, iar Aurel Brudan (fiul care a moștenit casa părintească din Nandra și care este acum el însuși țârcovnic la biserică) mi-a spus că nu deține această casetă, poate au luat-o frații sau surorile lui. I-am contactat pe toți frații, dar nimeni nu își amintea de casetă.

Am făcut atunci o solicitare la Mitropolia Clujului (între timp, Înaltpreasfințitul Părinte Andrei a devenit Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului și Mitropolitul Clujului, Maramureșului și Sălajului).

De la secretariatul Mitropoliei, mi s-a răspuns că ÎPS Părinte Andrei și-a lăsat arhiva la Alba Iulia.

Grație Părintelui Bogdan Ivanov, consilier cultural la Mitropolia Clujului, m-am adresat Părintelui Ovidiu Butoi, consilierul cultural al Arhiepiscopiei Alba Iulia. De la domnia sa am aflat că nu există nici în arhiva Arhiepiscopiei de Alba Iulia o astfel de casetă, dar, interesându-se, a aflat că cel care a făcut filmarea ar fi putut fi diacul Viorel Pop, care între timp a devenit preot și se află în prezent în SUA, „unde, prin Colorado”, fără să aibă o parohie acolo. Cum nu am găsit pe internet adresa domnului Viorel Pop (nici Părintele Profesor univ. dr. Theodor Damian, de la New York, nu știa de acest nume), investigațiile mele s-au oprit, pentru moment, aici.

Dar *Perseverare humanum est!* Mai rămăsese o foarte mică șansă de a intra în posesia casetei. Era vorba de Dorina Brudan, fata cea mică a familiei Iuănel și Milia Brudan, care locuiește în Germania. Nelica, sora ei, mi-a dat numărul de telefon. Am încercat să o sun, dar fără succes. În aceste condiții, am apelat la domnul Richard Müller-Schmitt, prietenul nostru din Stuttgart, care a sunat-o și mi-a dat apoi prefixul corect, să o sun și eu. Dorina mi-a dat o informație esențială: în timpul vizitei ÎPS Andrei în sat, părintele paroh era Laurențiu Pompei, actualmente pensionar. Am făcut investigații, am aflat telefonul părintelui Laurențiu și, după mai multe telefoane, am aflat că deține o astfel de casetă video. Cu ocazia documentării la arhiva Primăriei din Bichiș, m-am oprit pe la părintele Laurențiu, care mi-a dat trei casete. Nu știa în care este înregistrarea vizitei. Am vizionat caseta în Laboratorul video al facultății mele și am văzut că ultimele 18 minute din casetă sunt dedicate acestei vizite. Este un document unic, cu năndrenii de acum aproape 30 de ani!

Am păstrat acest pasaj, ca să se vadă că, uneori, perseverarea în viață are rezultate pozitive.

Documente arse la renovarea Bisericii, în 2010

O persoană din Nandra mi-a spus că, la renovarea clădirii Bisericii, în 2010, a fost găsit într-una din camerele adiacente bisericii, într-o lădiță frumos colorată, pictată ca o tradițională ladă de zestre, un maldăr de documente vechi, îngălbenite de vreme, multe mâncate de șoareci, între care a remarcat numeroase file scrise caligrafic, ale părintelui Eugen Ignat, ultimul preot greco-catolic din Nandra. Considerând că aceste „hârțoage” nu mai au nicio valoare, lada a fost golită în curte, iar hârțoagelor li s-a dat foc!

Fără comentarii.

Ce-i scria o mamă din Nandra, în anul 2000, fiului ei plecat în America

În anul 2000, bunul și generosul meu prieten american, prof. univ. dr. John Ryder, decanul Facultății de Științe și Arte de la State University of New York College din Cortland, m-a invitat, pentru două luni și jumătate, la Universitatea sa, împreună cu Mihai, fiul nostru cel mare, care era atunci elev de liceu. Aveam să mai fac ulterior încă două călătorii în America, iar fabuloasa (pentru mine) experiență americană se află oglindită în paginile a două cărți, cea mai recentă fiind *America din Cortland* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2020). (Orașul Cortland m-a fascinat pur și simplu, pentru că acolo s-a petrecut, în 1906, crima care a stat la baza faimosului roman al lui Theodore Dreiser, *O tragedie americană*.)

În anul 2000, internetul era în plină expansiune, încât, prin Doina și Tudor, rămași acasă, eram zilnic în contact cu Țara (un privilegiu extraordinar, pe care nu l-au avut predecesorii mei – inclusiv cei din Nandra –, care, la începutul secolului XX, când au emigrat în America, au făcut câte 6 luni cu vaporul, până să ajungă în Lumea Nouă. Corespondența lor făcea poate și mai mult.)

Nu întâmplător am spus că eram zilnic în contact cu Țara, iar prin Doina și cu părinții mei din Nandra, care aveau deja telefon acasă. În ciuda acestor legături zilnice, am rugat-o pe Mama să îmi scrie o scrisoare. Îmi imaginam deliciile lingvistice, de stil și mentalitate pe care le voi avea la lectura scrisorii.

Recunosc că am fost cinic și chiar egoist, pentru că mi-am pus părinții pe drumuri și la cheltuieli suplimentare (după cum văd pe plicul păstrat, o scrisoare „par avion” costa, în banii de atunci, 14.300 lei! Dacă

Ce-i scria o mamă din Nandra, în anul 2000, fiului ei plecat în America

Mama vânduse roșii, în acea toamnă, în valoare de 600 mii de lei, înseamnă că aproximativ 4% din acest câștig l-a folosit pe timbre!)

De regulă îmi scria Mama, de la Tata având mult mai puține scrisori.
Dar iată conținutul celor două scrisori primite de la Mama.

*

„26 septembrie [2000] Dragă Lie și Mihai,
Veți ști despre noi că suntem bine și sănătoși, care sănătate v-o dorim și vouă.

Să știi, dragu mamei, că tare ni-i dor de tine. Avioanele tare mi-s urâte, nu le pot auzi, că știu că cu avionu' te-ai dus.

Să știi, dragu mamei, că tare mult de lucru avem.

Nicușor o fost acasă și o bătut nucile și prunele și o făcut și niște țuică.

Cartofi avem mai mulți ca niciodată, prune iar o fost și am lăsat o bute până la primăvară și mai avem de făcut două buț[i] de mere, că o căzut pe jos.

Astăz începem la cules la mere. Via am terminat-o.

Să știi că Nicușor a răușit la igzamen. El o fost primu' și acum îl va face locotenent.

Să știi că o fost Doina și cuscru și cusgra și Tude și a zis că vin iar la 1 octomvrie.

Să știi că am vândut roșii de 600 [de] mii și am fert.

Am fost la nuntă la Stelică lu' Mircea. O fost și Nicușor cu Mirela.

Alte noutăți n-am ce să-ți mai scriu acum. O să ne apucăm de cules la porumb.

Dragu mamei, te rog să ai grijă de Mihai, să nu-l lași singur pe acolo și tu să nu te mai duci cu avionu'.

Să știi că am primit o vedere și o carte.

Dragu mamei, să ne mai scrii, că tu ai mai multă vreme.

Te sărutăm și eu și tiku-to.“

Doina Rad, Ilie Rad

A doua scrisoare e în același ton:

*

„5 octombre [2000] Dragă Lie și Mihai,

Veți ști despre noi că suntem sănătoși, care sănătate ți-o dorim și ție și la Mihai.

Dragu mami, vei ști că am cules via și am cules merele. Și am cules porumbu' de la pădure și o fost foarte mult.

Mai avem în Landor.

Dragu mami, ni-i tare dor de tine! Să nu te mai duci, să-ți lași familia singură! Te rog din inimă, că totdeauna m-ai ascultat, ascultă-mă și acum!

Pe aici e foarte frumos timpul și am sămănat grâu' și avem de lucru foarte mult.

Te așteptăm să veniți, că vă așteaptă jumăruță de rață [mâncarea mea preferată, n. I.R.].

Închei scrisoarea și te așteptăm să veniți!”

*

Am transcris cele două scrisori aplicând ortografia și punctuația în vigoare și intervenind doar la regimul alineatelor. Nu am modificat conținutul, lexicul, gramatica sau topica.

Așa cum era de așteptat, cele două epistole sunt reflexul mediului în care trăiau atunci părinții mei. Fiind plecat în America relativ recent (de o lună, respectiv de două luni), în sat nu au avut loc evenimente capitale (naștere, moarte, nuntă – este adevărat că e amintită o nuntă, dar aceasta nu avusese loc în sat). Marile evenimente „cosmice”, care au avut loc în lipsa mea, erau: culesul viei și al prunelor, bătutul nucilor, recoltatul porumbului (din Landor și de la Pădurea Cecălăcii) și al cartofilor, al unor legume etc., după care urmau sămănăturile de toamnă.

Se remarcă apoi grija pentru familie (Mama știa că o despărțire îndelungată între soți poate duce la destrămarea familiei), pentru copii (mă sfătuia să am grijă de Mihai – detaliu care îmi amintește ce i-a spus Mama unei femei din compartimentul de tren cu care călătoream amândoi cândva, nu-mi amintesc unde, poate chiar la Târgu Mureș: „De acum, noi trăim doar pentru copii!”. O afirmație deosebit de profundă, fundamentală pentru relațiile dintre părinți și copii, în lumea rurală, pe care aveam să o regăsim în *Memoriile* lui Mircea Eliade!)

În fine, ultimul argument ca să vin repede acasă era că mă așteaptă cu „jumăruțe” de rață, mâncarea mea preferată!

Sub aspect *stilistic*, remarc formula standardizată de început („Veți ști despre noi că suntem bine și sănătoși, care sănătate v-o dorim și vouă.), formulă întâlnită în scrisorile trimise de soldați de pe front, dar nu numai (dețin 60 de scrisori primite de o fată din Nandra de la *drăguții* ei, care încep invariabil cu această formulă). De asemenea, se reține exprimarea „contabilicească”, 600 mii, în loc de 600 *de mii*.

Câteva probleme de *gramatică* din scrisorile Mamei. Dativul „la Mihai” este un dativ specific limbii populare, nu celei literare. Iorgu Iordan, în faimoasa lui lucrare, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, din 1948, spune foarte clar: „Vorbirea populară preferă construcția prepozițională și acolo unde norma cere un dativ: *dau apă la vite, împart bani la săraci*, ba chiar și *spune la omul ăsta* [...]. Aceasta, tocmai pentru că mentalitatea oamenilor incuți tinde să-și imagineze lucrurile și raporturile dintre ele sub un aspect concret, lesne accesibil, care nu pretinde o efortare intelectuală deosebită”³¹¹ (ca în cazul în care s-ar folosi construcțiile *dau apă vitelor, împart bani săracilor, spune omului ăstuia* – n. I.R.).

Mai notez forma populară a indicativului, perfect compus (*o fost, o bătut, o făcut* sau *o răușit*), *igzamen* pentru *examen*, *buț* pentru pluralul *buți*.

³¹¹ Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Editura Socec & Co., S.A.R., București, 1948, p. 285.

Forma de genitiv popular cu *lu'* („Stelică lu' Mircea”) este foarte răspândită în Ardeal, inclusiv în Nandra, așa cum în Moldova este generalizată forma cu *a*: „Ștefan a Petrei”, la Ion Creangă, de pildă.

Când am transcris, din documentele cerute de ASTRA, numele eroilor și veteranilor din Nandra, participanți la Primul Război Mondial, pentru că erau doi soldați cu același nume, *Iacob Ioan*, am văzut că al doilea a fost consemnat „Iacob Ioan lui Ilisie”. Formula aceasta am întâlnit-o și într-un act oficial („Ciboc Onisie lui Vasile”), numitul semnându-se „Țiboc Onisie l Vasile”, *l* fiind prescurtarea pentru *lui*.

Sub aspectul *lexicului*, notez formele vechi (*septemvre*, *octomvre*, o variantă similară a lunii *decembrie* fiind întâlnită și în poezia lui Bacovia: „Te uită cum ninge, *decembre!*”).

Persistă apoi unele sensuri vechi (*carte*, pentru *scrisoare*: „Să știi că am primit o vedere și o *carte*.”, așa cum apare cuvântul și în *Scrisoarea III* a lui Eminescu: „De din vale de Rovine/ Grăim, Doamnă, către Tine,/ Nu din gură, ci din *carte*”), care pot coexista cu cele actuale: „Închei *scrisoarea*”.

O observație de natură *ortografică*. Mama (care avea doar 7 clase), folosea vechea ortografie interbelică, legiferată, la propunerea lui Sextil Pușcariu, în 1932, cu *sunt* și *â* din *a*, și ignora (întâmplător, desigur) reforma ortografică numită „comunistă”, din 1953. Așa a procedat și Regele Mihai, care mărturisea în *Convorbirile* cu Mircea Ciobanu: „Eu am rămas cu vechile obiceiuri ortografice: *â* din *a*, apostrof în loc de linioară... N-am verificat, ca să-mi pot da seama în ce măsură noua ortografie se justifică. Sigur că specialiștii știu mai bine ce și cum. Eu scriu cum am apucat în țară.”³¹²

Cred că, pentru aceste considerații pe care mi le-au prilejuit cele două scrisori, efortul Mamei de a compune epistola și al Tatălui de a o duce la oficiul poștal din Bichiș au fost pe deplin răsplătite.

³¹² Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 19.

Scrisori pentru romanul *Neamul Trifeștilor*

Eram elev de liceu, poate în ultimul an, și, îmbătat de romanele pe care le citeam, voiam să scriu eu însumi un roman, intitulat *Neamul Trifeștilor* (un roman al familiei mele, Mama fiind născută Trif). Poate erau reminiscențe după *Neamul Șoimăreștilor*, *Neamul Comăneștenilor* sau cine știe ce alte opere citite. Cred că am și scris 20-30 de pagini, pe care le-am pus într-un dosar. Notam idei, care îmi veneau din lectura altor romane, frânturi de fraze, dialoguri, descrieri de personaje, decoruri, interioare etc. După ce l-am citit pe Camil Petrescu, colectam documente și scrisori, care să asigure romanului meu acea „liminară sinceritate”, despre care vorbea autorul *Ultimei nopți*... Așa am intrat în posesia unei pungi cu peste 50 de scrisori, pe care o fată din sat le-a primit de la consătenii ei, plecați în armată (unii „drăguți” în toată regula). Nu le-am dat atunci mare importanță. Le-am recitat acum, când lucram la monografia satului, și trebuie să spun că le găsesc extrem de interesante, din multe puncte de vedere: istoric, psihologic, stilistic, ortografic, în ce privește mentalitatea epocii etc.

Toate scrisorile sunt din anii 1960-1963. Este uluitor că în scrisori nu se face absolut nicio referire la prezentul în care trăiau tinerii, la realitățile politice de la noi, la cooperativizare, la regimul dictatorial al lui Dej, la închisorile care gemeau de deținuți politici, la situația internațională încordată etc. Parcă expeditorii scrisorilor trăiau pe lună.

Apropo de expeditori, ei semnav pe plic: „A plus Be/ Cineva din RPR!”; „Cineva din Dobrogea/ Deschide și vei afla”; „Cineva din fundul mării/ Care nu te dă uitării”. Toate purtau indicația „Rog personal”.

Majoritatea scrisorilor au un început standard: „Mai întâi de-a mea scrisoare/ Îți doresc zile ușoare/ Și viață îndelungată/ Să ne mai vedem o dată!/ Eu nu îți scriu din peniță,/ Ci-ți scriu din a mea voință,/ Nu îți scriu

nici din cerneală,/ Ci-ți scriu de la inimioară!/ Pe primul rândușor/ Îți trimit un dor/ Pe-al doilea, mai mare,/ Îți trimit o sărutare./ Ți-o trimit așa duios,/ Căci mă aflu sănătos. [...] Foaie verde matostat/ Băieții de la min' din sat/ Sunt sătui de sărutat./ Numai eu stau în cazarmă/ Și mă uit la a mea armă./ De când eu, dragă, am plecat, / Buzele mi s-au uscat/ Și nu le mai pot uda,/ Pân-ce nu m-oi libera.”

Scrisorile soldaților de pe front se deosebesc fundamental de cele trimise în timp de pace, din armată. Din primele se vedea obsesia posibilei întâlniri cu moartea în orice clipă și speranța întoarcerii acasă în deplină sănătate.

În cele expediate în timpul satisfacerii stagiului militar obligatoriu (de doi ani!), obsesiile sunt altele: ce evenimente s-au petrecut în sat, care e stadiul lucrărilor agricole de sezon, dacă au fost „tomniți” ceterașii pentru jocurile de duminică etc. Și peste tot apare, învăluitor, sentimentul erotic.

Ortografia tuturor scrisorilor este, în general, lamentabilă, ceea ce nu trebuie să ne mire. Acești militari făcuseră cel mult patru clase primare în sat. De aceea ei folosesc încă forme specifice ortografiei interbelice (*sunt, dela, eșire* etc.).

De notat că, dacă cei care își scriau erau rude și nu se puteau căsători, băiatul dădea adresa fetei uni camarad, pentru a-i scrie o „carte”. Alteori, unii soldați apelau la camarazi mai pricepuți în redactarea scrisorilor, prin care să cucerească sau să păstreze, după caz, inima fetei lăsate în sat. O modalitate de „socializare”, cum s-ar spune azi!

Și finalul scrisorilor este unul standardizat: „Eu am scris pe coală albă, învărgată/ Să nu mă uiți niciodată!” sau „Tristă este florica,/ Care crește printre spini,/ Dar mai tristă este viața/ Petrecută prin străini.”

Câteodată, unii dădeau dovadă de imaginație: „Astăzi, pe la ora 3/ Am pus mâna pe condei/ Și condeiul pe hârtie/ Și cu drag încep a scrie./ Nu din carte și din gând,/ Ci din inimă oftând.” Sau: „Mai întâi și la-nceput/ Te cuprind și te sărut!/ Te sărut numai prin carte/ Căci de tine sunt departe./ Mă desparte munți și văi/ Mândro, de-ai tăi ochișori/ Mă desparte văi și munți/ Mândră, de-ale tale buze dulci!” Trecem peste micile probleme de acord gramatical, de ritm și rimă, care pălesc sub sinceritatea

sentimentului, dar care ne amintesc de „cartea” citată de Eminescu în poemul *Scrisoarea III*, când unul dintre fiii falnicului domn îi scrie „dragei sale, de la Argeș: „De din vale de Rovine/ Grăim, Doamnă, către Tine,/ Nu din gură, ci din carte,/ Că ne ești așa departe.” E interesant cum s-a păstrat sensul cuvântului *carte*, cu acela de *scrisoare*.

Cele mai multe epistole sunt, evident, scrisori de dragoste. Toți băieții îi scriu fetei cât de mult o iubesc, cât de mult așteaptă să fie lăsați la vatră, pentru a o lua în căsătorie etc. Unul vrea să o ia de nevastă chiar în timpul stagiului militar, dar intuiește că mama fetei s-ar putea opune căsătoriei („mumă-ta va zice că nu-s scăpat de armată”) și atunci o îndeamnă: „Da’ tu să *faci* pe mumă-ta (adică să o lămurească, să insiste, n. ns.), până te lasă să vii după mine. Să te iau în căsătorie și dacă nu vrea?”. Soluția propusă: „Când vin acasă, ne înțelegem amândoi și fugim la Luțu³¹³, ș-apoi dimineața vin ei după noi și suntem buni luați și om duce o viață bună și fericită.”

Iată o scrisoare tipică pentru ostașii de atunci și epoca în care trăiau. Amândoi protagoniștii scrisorii (expeditor și destinatar) au ajuns la vârsta înțelepciunii. Primul trăiește la Cluj-Napoca, al doilea la Târgu Mureș, având fiecare familie, copii și nepoți. Dacă se vor recunoaște în scrisoare, vor suspina în amintirea tinereții de odinioară!

„Dragă și Iubită,

„Mai întâi și la-nceput/ Te cuprind și te sărut/ Te sărut numai prin carte/ Că de tine sunt departe. Prin mica mea scrisoare, vei afla că sunt sănătos, care sănătate ți-o doresc și ție, de la mine și de la bunu’ Dumnezeu.

Și mai departe vei ști, draga mea, căci am ajuns bine și nu mi s-a întâmplat nimic pe drum și mai departe vei ști, draga mea, că cu cu serviciu’ militar o duc foarte bine până în prezent. Numai mi-i cam dor de tine.

Draga mea, să nu fi supărată pe mine că nu am venit pe la tine, că nu am putut să vin, căci am fost pe la Luțu și am băut și nu am putut să vin, iar dimineața iară m-am dus pe la el și am băut o jumate de țuică și m-am

³¹³ Luțu (Ilie Cosma) era vânzătorul din cooperativa satului, adăpostită în fosta casă parohială.

Doina Rad, Ilie Rad

îmbătat așa de tare, de, când am ajuns acasă, nu m-am băgat acasă, căci nu am mai văzut, așa am fost de beat. Și nu știu cum am ajuns la Comisariat și nu știu când a venit ai noștri de la Comisariat înapoi.

Și îmi pare rău, căci nu am fost pe la voi, dar nu am ce face. Să mai fiu odată acasă, aș veni pe zi de câte 7 ori pe zi.

Draga mea, să-mi scrii ce mai e [nou] prin sat, ce mai zic despre mine ăștia de pe la Iernut.

Draga mea, când îmi scrii carte, îs curios ce-mi trimiți în ea, îs curios să văd îmi trimiți o fotografie? Tare aș vrea să văd dacă te trage inima către mine, să videm.

Draga mea, am scris cam urât, căci m-am grăbit, căci am plecat la masă.

Dragă, să știi că sunt la Buzău.

Draga mea, închei mica mea scrisoare, te sărut cu drag, al tău iubit, ss.

*

1. Pe creasta unui deal/ Stă un singur militar./ Stă singur și să gândește/
Mândra lui cine-o iubește?// 2. Tristă îi viața de băiat/ Când doarme,/ Dar
mai tristă de fetiță/ Când, seara, n-are guriță!// 3. Trandafir crescut în
prag,/ Te sărut cu dor și drag!/ Îți sărut gurița ta,/ Că mi-i tare dor de ea!//
4. Cinci cuvinte îți șoptesc/ Și îți spun că te iubesc./ Cinci cuvinte de la
mine/ Te iubesc numai pe tine!// 5. De aș fi un puișor/ Eu pe tine te-aș
picta/ Și te-aș pune la oglindă/ Și mereu te-aș săruta!"

Dacă ar fi incluse în romanul proiectat, aceste scrisori ar asigura savoarea și acea „liminară sinceritate” camilpetresciană! (Ilie Rad)

Satul Nandra în arhiva CNSAS

În arhiva CNSAS există, aşadar, Dosarul nr. 346 (renumerotat D 007258), numit „Mapa de evidenţă a comunei Bichiş, nr. 1025”. Dosarul conţine 19 fişe, referitoare la cele patru sate ale comunei: Bichiş, Gâmbuţ, Nandra şi Ozd.

Cuprinsul dosarului este următorul: 1. Hotărâre de închidere. 2. Istoricul. 3. Situaţii operative: situaţia reţelei informative, abandonată şi activă, la cine se află în legătură. 4. Tabele cu baza operativă: evidenţa generală; baza de lucru. 5. Schema de organizare şi mat[eriale] documentare. 6. Copii după rapoarte şi evenimente deosebite petrecute în comună.

La pagina 5, există un formular tipizat: „TABEL cuprinzând informatorii, colaboratorii activi şi cei scoşi din COM. BICHIŞ”. E vorba de 5 nume conspirative şi categoria din care fac parte (informator, colaborator), sugestive pentru imaginaţia onomastică a securiştilor: „VASILE”, „VIOREL”, „TOMA IOAN”, „SZILAGY”, „SANDU”. La „Data recrutării şi nr. de înregistrare a dosarului”, apar anii 1967 (o persoană) şi 1969 (când au fost recrutate patru persoane). La rubrica „Problema în care lucrează”, apar ca vizaţi foştii legionari, cei de naţionalitate maghiară sau cu apartenenţă la Secta Martorii lui Iehova (interzisă prin lege, înainte de 1989, martorii fiind cunoscuţi prin refuzul serviciului militar şi al transfuziilor de sânge). De remarcat apoi că, la „Numele şi prenumele ofiţerului”, apare doar cuvântul „Ofiţer”, fără să se precizeze numele şi prenumele acestuia, ca şi „Şef post”, deci şi şeful de post era implicat în urmărirea celor din satele comunei. Din cei cinci colaboratori, patru erau Şefi de post, probabil mai zeloşi în activitatea respectivă!

Doina Rad, Ilie Rad

TABEL
Cu nume și Colohi din teren BILHIS

Nr. ord.	Numele și Prenumele	Data și locul nașterii	Parinții	Profesia și locul de mun- că.	Domiciliul	Nr. de- sar	Ceșe- goria	* OBS.
1.	[redacted]	[redacted]	Ioan Maria	agricultor C.A. Bichis	comuna Bichis	9402	[redacted]	[redacted]
2.	[redacted]	satul Sandra	Ioan Anica	agricultor C.A. Sandra	satul Sandra	9902	Coloh	-2-

Filă din dosarul de la CNSAS. Conform uzanțelor legale, numele informatorilor și ale colaboratorilor fostei Securități sunt secretizate, „anonimizate”, în limbajul de specialitate.

Pagina 7 include un „Tabel nominal cu persoanele trecute în evidența generală din cadrul dos. de comună, nr. 1025 – Bichis”. Sunt 82 de persoane, cu nume și prenume, anul nașterii, numele și prenumele părinților. Alte rubrici sunt „Problema” pentru care erau urmăriți, „Nr. sub care a fost clasat” și „Nr. filelor” (unde acesta variază între 2 și 36 de file). Numele nu sunt trecute pe sate, ci pe „probleme”: avem astfel 35 de persoane urmărite pentru apartenența la Martorii lui Iehova, unul ca fost membru al PNT (Iacob Ioan), 31 erau monitorizați ca membri ai Partidului Maghiar³¹⁴. Urmău 5 legionari și 6 chiaburi (Fülop Iosif, Kertesz Ioan, Poruț Aron, Poruțiu Nicolae, Poruțiu Teodor și Trif Șofron). În dreptul unui cetățean maghiar se scrie „Fost Germania”, iar în dreptul ultimor trei apare mențiunea „Condamn.”, ceea ce înseamnă că aveau în cazier statutul de condamnați.

Un alt tabel, de la p. 9, cuprinde „elementele pt. care sa (sic!) obținut aprobarea pt. a fi scoase din baza de lucru și trecute în evid. generală”. E vorba de 10 persoane.

³¹⁴ Partidul Național Maghiar din România (în maghiară *Országos Magyar Párt*, acronim OMP), pe scurt Partidul Maghiar, era, în perioada interbelică, formațiunea politică a maghiarilor din România. Președintele formațiunii a fost Sámuel Jósika.

Tabelul următor, de la p. 10, cuprinde „persoanele ce urmează a fi scoase definitiv din evidențele organelor de Securitate, din cadrul dosarului de comună nr. 1025 Bichiș și dosar oraș Luduș, nr. 1069”. Sunt trecute aici 54 de persoane, repartizate pe cele două dosare. La dosarul orașului Luduș, la „Problemă” apar mențiunile „avertizat”, „iehovist”, „fost călug.” (din Nandra, Andreșan Iuliu), și „gr.-cat.”, deci și cei care continuau să se considere greco-catolici erau urmăriți (Biserica Greco-Catolică din România fiind scoasă în afara legii la 1 decembrie 1948). Din dosarul com. Bichiș, majoritatea (toți cu nume maghiare) erau urmăriți pentru activitatea iehovistă.

Într-un tabel din 11 oct. 1969, sunt trecuți cei „suspecți din baza de lucru din comuna Bichiș”, respectiv două persoane cu nume maghiare.

La p. 20 găsim un document interesant: „TABEL cu inf[ormatorii] și colab[oratorii] din com. Bichiș”, în care apar numele unui informator (din Bichiș) și al unui colaborator din Nandra, ambele nume fiind anonimizate în copia primită de la CNSAS, conform legii.

Foarte interesante sunt cele trei file tipizate (p. 21-23), intitulate „TABEL-FIȘE cu indivizii luați în evidență pe obiectiv sau problemă”. Datele trecerii acestor „indivizi” în tabel sunt din 1954-1955, dar tabelele apar spre finalul dosarului. Cum se vede, cetățenii erau numiți, în limbajul Securității anilor '50, „indivizi”. Dintre cele 14 persoane (sau „indivizi”), despre care se dau informații mai detaliate, 1 este din Nandra, 2 din Iștihaza (o persoană mutându-se ulterior în Nandra), 6 sunt din Gâmbuț, iar 5 din Bichiș. Iată informațiile care ne interesează:

„ [xxxx]³¹⁵ [luat în evidență la 15 martie 1954, n. ns.], născut în satu' Nandra, Comuna Bichiș, Raionul Luduș, Regiunea Cluj, la data de 17 iunie 1907, fiul lui Ioan și Lina, de naționalitate și cetățenie română (*sic!*), ca studii are 2 clase primare, de profesie agricultor, lucrează în sector particular [încă nu se înjghebase GAC-ul, n. ns.] În trecut, a fost membru al PNT Maniu, în prezent exclus din PMR, pentru activitate dușmănoasă,

³¹⁵ Pentru protejarea identității persoanei, am anonimizat și noi numele reale.

este cu ultimul domiciliu în satul Nandra, Comuna Bichiș, Raionul Luduș, Regiunea Cluj”. În dreptul lui, la „Conținutul pe scurt al materialelor compromițătoare și baza de verificare (documente, arhive, declarații, anchete, note etc., numărul vol. și fila unde apare)”, nu este trecut nimic, fiind singurul fără nicio mențiune la această rubrică.

Al doilea exemplu: „[xxxx] este născut în satul Iștihaza, com. Bichiș, Rai. Luduș, Reg. Cluj, la 14 decembrie 1905, este fiul lui Ilisie și Floarea, de naționalitate și cetățenie română, studii are patru clase primare, de profesie este agricultor, lucrează în satul Nandra, în trecut fost membru al Mișcării Legionare, în prezent nu este încadrat în nicio organizație, este cu ultimul domiciliu în satul Nandra, com. Bichiș, Rai. Luduș, Reg. Cluj.” La rubrica „Conținutul pe scurt...”, apare mențiunea: „Între anii 1939-1941 a fost șef de cuib legionar și primar al comunei Iștihaza, în prezent este semnalat că întreține legături cu foști legionari, ca Răchită Nicolae, Brudan Partenie și alții. Cap. IV, Fila.” În sfârșit, la ultima rubrică a tabelului tipizat, se menționează: „Mat. se află la Dos. Prob. Nr. 820.”, dosar pe care nu l-am consultat.

La început (deși locul i-ar fi fost la finalul mapei), dosarul mai conține o filă: „Hotărârea din 13 X 1969, de închidere a mapei de evidență a comunei Bichiș, înregistrată sub nr. 1025”:

„În conformitate cu ordinul Consiliului Securității Statului (CSS), prin care unele probleme din competența aparatului de Securitate, din mediul rural, trec în sarcina organelor MAI, urmărirea persoanelor din mapa de evidență va fi efectuată în viitor pe probleme, ca urmare, menținerea mapei de evidență pe comună nu mai este justificată, fapt pentru care propun: a se aproba închiderea și clasarea la Biroul evidență a mapei de comună“, după care urmează semnăturile respective. Propunerea a fost, desigur, aprobată.

La 15 ani de la luarea în evidență a primilor informatori și colaboratori (1954), mapa de evidență a comunei Bichiș se închide.

Concluzii. Fără a oferi documente spectaculoase, dosarul de Securitate al comunei Bichiș (în general nedatate, iar cele cu data

menționată fiind din anii 1968-1969) evidențiază principalele motive pentru care erau urmăriți românii în general: motive religioase, politice, existența unor rude în străinătate, călătoriile peste hotare etc.

Toți ofițerii care semnează hârtiile existente la dosar au nume românești, ceea ce arată o altă etapă în care se afla Securitatea, ai cărei membri au fost, la început, recrutați dintre alogeni.

Filele din dosar sunt toate bătute la mașină, inclusiv pe unele formulare tipizate, iar dactilografierea s-a făcut în general corect, cu puține greșeli. Este o altă dovadă a creșterii gradului de cultură al organelor de Securitate, care nu mai erau recrutate exclusiv pe bază de dosar.

Pentru cine este mai puțin familiarizat cu dosarele Securității, mapa de evidență a comunei Bichiș oferă câteva repere din activitatea temutei instituții.

În arhiva CNSAS, se mai păstrează dosarele mai multor persoane din Nandra, despre care am vorbit în alte capitole ale cărții: Șofron Trif (Dosar I 0060004), Alexă Iacob (Dosar I 0068345), Alexandru Poruțiu (și toți ceilalți membri ai familiei Poruțiu, restul de 14 dosare).

Șase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor

Cuprinde, în ordine alfabetică, numele locuitorilor satului Nandra, în viață în 2021, născuți aici sau veniți din altă parte, precum și al celor care au locuit temporar în sat, împreună cu numele părinților și bunicii acestora, numele copiilor năndrenilor în viață, al nepoților și strănepoților acestora³¹⁶.

Andreșan Ana (Deva), **Andreșan Ioan** (Luduș), **Andreșan Maria** (Deva), **Andreșan Otilia** (Deva). **Părinți:** Andreșan Ioan (participant la al Doilea Război Mondial) și Otilia (n. Baghiu). **Bunici:** Andreșan Bartolomeu și Nastasia.

Andreșan Ana (decedată); a fost căsătorită cu Iulian Dinu (decedat), stabiliți în Deva; au doi copii: 1. **Iuliana Dinu**; 2. **Marius Dinu**, stabiliți în Deva.

Andreșan Ioan, căsătorit cu Maria Andreșan (n. Dascăl), stabiliți în Luduș, au doi copii: 1. **Alina Andreșan** (căsătorită Stănciulescu), profesoară de limba română în Luduș; 2. **Ioana Andreșan** (căsătorită Căndea), contabilă în Sabadell (Spania).

Andreșan Maria, căsătorită cu Mărginean Vasile (decedat), stabiliți în Deva, au doi copii: 1. **Mărginean Marius**, lăcătuș, Cuci (MS); 2. **Mărginean Ciprian**, electronist, Londra (Anglia).

³¹⁶ Capitolul a fost redactat pe baza datelor trimise de cei cuprinși în aceste pagini, care își asumă corectitudinea și amploarea informației. Regretăm că nu toți năndrenii au fost interesați de includerea în acest capitol.

Șase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor

Andreșan Otilia, căsătorită cu Constantin Constantin (decedat), stabiliți în Deva; au doi copii: **1. Carla Constantin** (căsătorită Pricop), subinginer în Deva; **2. Adela Constantin** (căsătorită Bruzan), jurist în Deva.

*

Bihorean Adrian (Ocna Mureș). **Părinți:** Bihorean Adrian și Maria.; **Bunici:** Bihorean Solomon și Lucreția; Stoica Ion și Maria.

Bihorean Adrian (venit din Petrilaca), căsătorit cu Aurelia Bihorean (n. Damian), venită din Botez, stabiliți în Ocna Mureș; au trei copii: **1. Adrian Bihorean**, căsătorit cu Ioana Bihorean (n. Corbu), stabiliți în Alba Iulia; au o fiică: **Sophia Maria**; **2. Adriana Bihorean**, stabilită în SUA; **3. Marius Bihorean**, căsătorit cu Carmen Bihorean (n. Năndrean), stabiliți în SUA, au doi copii: **Dragoș Iulian** și **Marc Octavian**.

*

Boldea Ana Palaghia (Luduș), **Boldea Elena** (Luduș), **Boldea Elvira** (Luduș). **Părinți:** Boldea Partenie și Letiția (n. Iacob). **Bunici:** Boldea Ioan și Sinefta (n. Iacob); Iacob Ilisie și Anica (n. Iacob), din Botez.

Boldea Ana Palaghia, căsătorită cu Emil Iacob (decedat), ambii din Nandra, stabiliți în Luduș; au 4 băieți: **1. Neluțu Iacob**, **2. Emil Iacob**, **3. Alin Iacob**, **4. Remus Iacob**, absolvenți de studii superioare în construcții, inginerie economică și științe economice.

Boldea Elena (Lenuța), căsătorită cu Liviu Brudan, din Nandra; stabiliți în Luduș; au o fiică: **Livia (Liuța) Brudan** (căsătorită Ciuca); stabilită în Luduș.

Boldea Elvira (Vera), căsătorită cu Candido Rizoli din Luduș, stabiliți în Luduș. Au un băiat, **Florin Rizoli**, absolvent al Universității

Doina Rad, Ilie Rad

„Babeș-Bolyai”, Facultatea de Matematică-Informatică, lucrează în Primaria Cluj-Napoca; locuiește cu familia în Cluj-Napoca; este căsătorit cu Anca Rizoli (n. Ignat), din Câmpia-Turzii, având și ei un băiat, **Bogdan Rizoli**.

*

Bota Florin (Nandra). **Părinți:** Bota Ioan și Ana (n. Sava). **Bunici:** Bota Ioan și Teodora; Sava Ioan și Rafila.

Bota Florin, căsătorit cu Mariana Bota (n. Brudan), stabiliți în Nandra; au 3 copii: **1. Andrea Alexandra Bota**, absolventă a Facultății de Drept; **2. Alin Florin Bota**, absolvent de liceu; **3. Darius Alexandru Bota**, preșcolar.

*

Brudan Ana (Lancrăm) și **Brudan Andrei** (Sibiu). **Părinți:** Brudan Andrei și Elena (n. Țiboc); **Bunici:** Brudan Vasile și Ana (n. Iacob); Brudan Adrian și Ana (n. Țiboc).

Brudan Ana, căsătorită cu Ovidiu Bărbuleț, stabiliți în Lancrăm, au doi copii: **1. Emilia Bărbuleț** și **2. Ioan Bărbuleț**.

Brudan Andrei, căsătorit cu Felicia Brudan (n. Oprea), stabiliți în Sibiu, au un băiat: **Adrian Brudan**, absolvent al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, căsătorit cu Dumitrița Brudan (n. Malțev); au un copil: **Matei Brudan**.

*

Brudan Elena (Cluj-Napoca). **Părinți:** Brudan Adrian și Susana (n. Țiboc). **Bunici:** Brudan Vasile și Susana (n. Iacob); Țiboc Vasile și Ana (n. Huciu).

Șase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor

Brudan Elena (căsătorită Paucă), locuiește în Cluj-Napoca; are o fiică, **Mihaela Paucă** (căsăt. Micu), medic, absolventă a U.M.F. Cluj-Napoca; aceasta are doi fii, gemeni: 1. **Alexandru Micu**, student U.M.F. Cluj-Napoca; 2. **Mihai Micu**, student Webster Viena (Austria), ambii cu domiciliul în Cluj-Napoca.

*

Brudan Ionița (Aiud), **Brudan Lucreția** (Aiud), **Brudan Liviu** (Italia), **Brudan Olivia** (Ibiza, Spania), **Brudan Victoria** (Germania). **Părinți:** Brudan Alexandru (Șăndruț) și Victoria.

Brudan Ionița, căsătorită cu Mircea Boancă (decedat), stabilită în Aiud; are un copil: **Darius Boancă**, stabilit în Londra; are trei copii: **Paula Boancă**, **Giulia Boancă** și **Alexandru Boancă**.

Brudan Lucreția, căsătorită cu Lörincz Mihai, stabilită în Aiud; are o fiică: **Alina Nicoleta Lörincz**, căsătorită cu Daniel Stanciu; au două fete: **Amalia Stanciu** și **Ania Stanciu**.

Brudan Liviu, stabilit în Brescia (Italia); are trei copii: **Cristi Brudan**, **Delia Brudan** și **Roxana Brudan** (stabilită în Franța).

Brudan Olivia, căsăt. Zeng; stabilită în Ibiza (Spania); au doi copii: **Claudia Zeng** și **Alin Zeng**.

Brudan Victoria, căsătorită cu Hörman Rudi (decedat), stabilită în Făgăraș (Brașov); are doi băieți: **Nicolaie Motoc** și **Neluțu Motoc**, fiecare având câte un băiat.

*

Brudan I. Maria (Tg. Mureș) **Părinți:** Brudan Ilie și Floare (n. Brudan), **Bunici:** Brudan Ilie și Susana (n. Iacob), Brudan Ioan (Vetu) și Palaghia (n. Brudan).

Doina Rad, Ilie Rad

Brudan I. Maria, stabilită în Tg. Mureș; are un fiu: **Marius Fiest**, căsătorit cu Diana Fiest (n. Bârlean), stabiliți în Tg. Mureș; au o fetiță, **Carla Maria Fiest**.

*

Brudan Mariana (Nandra). **Părinți:** Brudan Gligore și Valeria (n. Nașca). **Bunici:** Brudan Ilarie și Maria.

Brudan Mariana, căsătorită cu Florin Bota (din Fărău); stabiliți în Nandra; au trei copii: **1. Andrea Alexandra Bota**, absolventă a Facultății de Drept; **2. Alin Florin Bota**, absolvent de liceu; **3. Darius Alexandru Bota**, preșcolar.

*

Brudan Marius (Galați), **Brudan Octavian** (Iclânzul, jud. Mureș). **Părinți:** Brudan Octavian și Victoria (n. Trif). **Bunici:** Brudan Isailă și Anica (n. Trif); Trif Partenie și Ana (n. Pitea).

Brudan Marius a fost căsătorit cu Iuliana Brudan (n. Kocsis); au 2 copii: **1. Brudan Aniela**, economist în Luduș și **2. Eduard Brudan**, absolvent al Liceului Tehnologic Nr. 1, Luduș.

Împreună cu Mihaela Vicleanu, au un băiat: **David**, școlar; stabiliți în Galați.

Brudan Octavian, fost polițist, căsătorit cu Viorica Adela Brudan (n. Oltean), stabiliți în Iclânzul, jud. Mureș; au 2 fete: **1. Oana Diana Brudan**, absolventă a Universității Tehnice Cluj-Napoca, Facultatea de Automatizări și Calculatoare (specializarea Calculatoare și Tehnologia Informației), în prezent studentă la Univ. „Babeș-Bolyai” din Cluj, Facultatea de Psihologie și Științele Educației (educator-învățător); este

Șase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor

căsătorită cu Rareș Adrian Perneș; stabiliți în Cluj-Napoca; **2. Ozana Florina Brudan**, studentă la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Facultatea de Inginerie Electrică (specializarea Inginerie Economică).

*

Brudan Mircea (Uricani, HD) și **Brudan Viorel** (decedat). **Părinți:** Brudan Dionisie și Florentina (n. Răchită). **Bunici:** Brudan Onisie și Maria; Răchită Filon și Maria.

Brudan Mircea, căsătorit cu Elena Brudan (n. Oprișor), venită din Giuluș (Mureș), stabiliți în Uricani (Hunedoara). Au două fete: **1. Lenuța Brudan** (căsăt. Lorincz), absolventă a Liceului Economic Petroșani, secția Contabilitate, stabilită în Uricani (jud. Hunedoara); are o fată: **Lorincz Izabela Roxana** (căsăt. Ilieș), absolventă a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; stabilită în Cluj-Napoca; **2. Marcela Alina Brudan** (căsăt. Gorea), absolventă a Facultății de Științe Economice Petroșani, secția Finanțe-Bănci, stabilită în Lupeni (jud. Hunedoara); Are un copil: **Ioan Dragoș Gorea**, elev la Liceul de Matematică-Informatică Lupeni.

*

Ciuca Elvira (Cluj-Napoca), **Ciuca Emil** (Nandra), **Ciuca Iuliana** (Nandra), **Ciuca Maria** (Cluj-Napoca). **Părinți:** Ciuca Emil (venit din Botez) și Elvira (Evuța, n. Răchită). **Bunici:** Ciuca Gheorghe și Maria (n. Rad); Răchită Ioan și Ileana (n. Iacob).

Ciuca Elvira, căsătorită cu Mircea Filip; stabiliți în Cluj-Napoca; au o fiică: **Mihaela Filip**, stabilită în com. Florești, jud. Cluj; are o fetiță de 5 ani, **Valentina**.

Doina Rad, Ilie Rad

Ciuca Emil, căsătorit cu Victoria Lidia Ciuca (n. Țandea), învățătoare, stabiliți în Nandra; au un fiu: **Bogdan Ciuca**, medic chirurg în Tg. Mureș;

Ciuca Iuliana, căsătorită cu Aurel Tatu (decedat), stabiliți în Nandra; nu are copii.

Ciuca Maria, căsătorită cu Vasile Duma (decedat); stabiliți în Cluj-Napoca; au o fiică: **Diana Duma**, absolventă a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, căsătorită cu Daniel Făuraru, stabiliți în Cluj-Napoca; au doi copii: **Vlad Ionuț Făuraru** (elev la Școala Iuliu Hațieganu din Cluj-Napoca) și **Alexandra Făuraru**, elevă.

*

Cosma Ilie (Luduș). **Părinți:** Cosma Ana (n. Iacob) și Cosma Ilie (Luțu). **Bunici:** Cosma Vasile și Maria (n. Coman); Brudan Vasile și Ana (n. Iacob).

Cosma Ilie, absolvent de Institut Politehnic, secția Mașini Unelte, din Cluj, căsătorit cu Dorina Cosma (n. Cristea), stabiliți în Luduș; au 3 copii: **1. Ana Maria Cosma**, absolventă de Studii Economice, în Cluj; **2. Cosmina Cosma**, absolventă de Medicină, rezidentă în Cluj-Napoca și **3. Cosmin Cosma**, IT-ist în cadrul unei Multinaționale, stabilit în Cluj-Napoca.

*

Cozma Casian (Nandra). **Părinți:** Cozma Casian și Ileana (n. Poruțiu). **Bunici:** Cozma Gheorghe și Veronica; Poruțiu Ioan și Ana (n. Răchită).

*

Șase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor

Iacob Elena (Nandra). **Părinți:** Iacob Vasile și Elena (n. Ciboc). **Bunici:** Iacob Gheorghe și Ileana (n. Boronia); Ciboc Gheorghe și Maria (n. Brudan).

Iacob Elena (căsătorită Cozma) are doi copii: **1. Tinie-Mirel Cozma**, căsătorit cu Daniela-Elena, stabiliți în Luduș; au un copil: **Casian-Ioan**; **2. Casiana Mirela Cozma**, absolventă a Facultății de Litere și Arte Sibiu.

*

Iacob Felicia Olimpia (Tg. Mureș). **Părinți:** Iacob Emil și Trif Olimpia; **Bunici:** Iacob Ioan și Lucreția (n. Poruțiu) și Brudan Isailă și Anica (n. Trif).

Iacob Felicia Olimpia, lucrează la „Gedeon Richter România” din Tg. Mureș, căsătorită cu Dionisie Pol, stabiliți în Tg. Mureș; au un fiu: **Andrei Dionisie Pol**, absolvent de Studii Economice (FSEGA), specializarea Informatică economică, și Masterat în Publicitate la Univ. „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Științe Politice, Administrative și de Comunicare (FSPAC), din Cluj, căsătorit cu Mădălina Anda Pol (n. Laslo), absolventă FSEGA, specializarea Marketing, cu Master în Publicitate, la aceeași facultate (FSPAC) cu soțul ei, în cadrul „Babeș-Bolyai”, la Cluj-Napoca; stabiliți în Tg. Mureș.

*

Luca Marioara (Ocna-Mureș). **Părinți:** Luca Petru și Susana (n. Man). **Bunici:** Luca Petru și Ana (n. Răchită); Man Valer și Veronica (din Cecălaca);

Doina Rad, Ilie Rad

Luca Marioara, căsătorită cu Laurean Moga; Au doua fete: **1. Alina Camelia Moga**, absolventă a Universității „Babeș-Bolyai”, căsătorită cu Dan Vasile Cîmpeanu; au o fiică: **Dania Bogdana Cîmpeanu**, elevă a Școlii Gimnaziale „Ion Creangă”, stabiliți în Cluj-Napoca; **2. Anca Gabriela Moga**, absolventă a Universității „Babeș-Bolyai”, stabilită în SUA.

*

Moga Laurean (Ocna-Mureș). **Părinți:** Moga Vasile (Velu) și Terezia (n. Brudan). **Bunici:** Moga Tanasie și Nonica (n. Iacob); Brudan Vasile și Ana (n. Țiboc)

Moga Laurean căsătorit cu Marioara Moga (n. Luca), stabiliți în Ocna-Mureș. Au doua fete: **1. Alina Camelia Moga**, absolventă a Universității „Babeș-Bolyai”, căsătorită cu Dan Vasile Cîmpeanu; au o fiică: **Dania Bogdana Cîmpeanu**, elevă a Școlii Gimnaziale „Ion Creangă”, stabiliți în Cluj-Napoca ; **2. Anca Gabriela Moga**, absolventă a Universității „Babeș-Bolyai”, stabilită în SUA.

*

Popa Veronica (Iernut). **Părinți:** Popa Petru și Maria (n. Orga). **Bunici:** Popa Ioan și Lina; Orga Toader și Maria.

Popa Veronica, căsătorită cu Vasile Răchită (decedat), stabiliți în Iernut; au doi copii: **1. Marioara Răchită**, căsătorită cu Traian Gurchian, stabiliți în Iernut; au o fată, **Loredana Gurchian**, absolventă a Facultății de asistent farmacie și a Facultății de psihologie, la Universitatea „Dimitrie Cantemir” din Tg. Mureș. **2. Vasile Răchită**, absolvent al Școlii Profesionale de mașini și utilaje din Iernut, stabilit în Iernut.

Șase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor

*

Poruț Octavian (Luduș). **Părinți:** Poruț Aron și Ana (n. Horșa). **Bunici:** Poruț Petru și Ludovica (n. Marian); Horșa Valer și Maria.

Poruț Octavian, căsătorit cu Dorina Poruț (n. Burlacu), stabiliți în Luduș; au doi băieți: **1. Cornel Poruț** și **2. Octavian Poruț**, antreprenor și patron de magazine, căsătorit cu Mihaela Poruț, stabiliți în Alexandria; au doi copii: **Gabriel Poruț**, absolvent de Finanțe-Bănci, angajat la Ministerul Transporturilor, stabilit în com. Bragadiru, și **Mara Leea Poruț**, studentă la Facultatea de Agronomie și Management, în București.

*

Poruțiu Elvira (Tg. Mureș). **Părinți:** Poruțiu Petru și Iustina (n. Botezan); **Bunici:** Poruțiu Petru și Ludovica; Botezan Grigore și Veselina.

Poruțiu Elvira, stabilită în Tg. Mureș, căsătorită cu Ioan Oltean (decedat), având doi copii: **1. Simona Oltean**, inginer industrie alimentară, căsătorită cu Paul Sîrbu; au 2 copii: **Casiana Sîrbu**, studentă la Universitatea din Viena, și **Tudor Sîrbu**, student la Medicină, în Tg. Mureș, și **2. Mircea Oltean**, căsătorit cu medicul Bianca Oltean (n. Andrei); au un băiat, **Rareș Oltean**, student la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Informatică.

*

Poruțiu Ioan (Luduș). **Părinți:** Poruțiu Remus și Otilia (n. Brudan). **Bunici:** Poruțiu Ioan și Ana (n. Fișcă) și Brudan Ioan „Vetu” și Palaghia (n. Brudan)

Doina Rad, Ilie Rad

Poruțiu Ioan căsătorit cu Marița Poruțiu (n. Berțea), stabiliți în Luduș; au o fiică, **Malvina**, căsătorită cu Vlad Petru Mureșan, stabiliți în Cluj-Napoca; au doi copii: **Victor Mureșan** și **Nadia Mureșan**.

*

Rad Ilie (Cluj-Napoca) și **Rad Nicușor** (Tg. Mureș). **Părinți:** Rad Gaftonic (venit din Botez) și Iozefa (n. Trif). **Bunici:** Rad Gligor și Anica; Trif Onisie și Maria (n. Brudan).

Rad Ilie, căsătorit cu Doina Rad (n. Vlas), stabiliți în Cluj-Napoca. Au doi copii, stabiliți tot în Cluj-Napoca: **1. Mihai-Ionuț Rad**, absolvent al Universității „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Jurnalism și Facultatea de Comunicare și PR, cu masterat, căsătorit cu Daiana Angela Rad (n. Simonis), absolventă UBB, Facultatea de Jurnalism; au afacere proprie **2. Tudor-Daniel Rad**, absolvent al Universității „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Comunicare și PR, căsătorit cu Alina Andreea Rad (n. Veja), absolventă a Politehnicii clujene, secția Automatică și Calculatoare; au afacere proprie.

Rad Nicușor, fost ofițer MAI, a fost căsătorit cu Mirela (n. Damian), stabiliți în Tg. Mureș; au o fiică: **Adriana Maria Rad**, elevă.

*

Răchită Lucreția (Turda), **Răchită Maria** (Turda). **Părinți:** Răchită Gheorghe și Elisabeta (n. Poruțiu). **Bunici:** Răchită Ioan și Dochița; Poruțiu Vasile și Elisabeta.

Răchită Lucreția, căsătorită cu Gheorghe Ursu, stabiliți în Turda; au un copil: **Daniel Gheorghe Ursu**, absolvent al Școlii Postliceale de Telecomunicații Cluj și a Facultății de Drept de la Universitatea „Spiru

Şase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor

Haret” din Cluj-Napoca; este căsătorit cu Ana Ursu (n. David), stabiliți în Alba Iulia.

Răchită Maria, absolventă a Facultății de Contabilitate și Informatică de Gestiune a Universității „Spiru Haret” din Cluj-Napoca; este căsătorită cu Florin Popa, stabiliți în Turda; au două fete: **1. Diana Maria Popa**, elevă la Școala nr. 7 „Horea, Cloșca și Crișan” Turda și **2. Antonia Alexandra Popa**.

*

Trif Elena (București) și **Trif Maria** (Cluj-Napoca). **Părinți:** Trif Teodor și Elisabeta (n. Iuoraș). **Bunici:** Trif Teodor și Maria; Iacob Gheorghe și Ileana.

Trif Elena (Uța), căsătorită cu Constantin Lupu, absolventă a Facultății de Biologie din Cluj; stabiliți în București.

Trif Maria, căsătorită cu Octavian Suciu (decedat), stabilită în Cluj-Napoca; au două fete: **1. Octavia Dana Suciu**, absolventă a Institutului Politehnic Cluj, șef de birou la Biblioteca Județeană Cluj, Filiala „Traian Brad”, căsătorită cu Ovidiu Hulpoi, stabiliți în Cluj-Napoca; au o fiică: **Tania Maria Hulpoi**, studentă la Universitatea de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu” din Cluj-Napoca, **2. Alina Sorina Suciu**, farmacistă la Viafarm, Cluj-Napoca, căsătorită cu Alin Petruș; stabiliți în Cluj-Napoca; au doi copii: **Andrei Mihai Petruș**, student la Universitatea „Babeș-Bolyai”, secția Informatică, și **Alexandru Petruș**, elev la Școala „Ioan Bob” din Cluj-Napoca.

*

Trif Eugen (Luduș), **Trif Ioan** (Gauși), **Trif Mariana** (Sibiu) și **Trif Marinela** (Medias). **Părinți:** Trif Eugen și Elena. **Bunici:** Trif Partenie și Ana (n. Pitea).

Doina Rad, Ilie Rad

Trif Eugen, economist, director economic la Rometal Dianis, căsătorit cu Maria Trif, stabiliți în Luduș; au un fiu: **Radu Alin Trif**, contabil, căsătorit cu Ioana Trif (n. Suciu), stabiliți în Cluj-Napoca.

Trif Ioan, căsătorit cu Tania Trif (n. Irava), din Galați, stabiliți în Gauș; au doi copii: 1. **Ciprian Trif**, student la Inginerie Gaze Naturale Sibiu și 2. **Ioana Trif**, studentă la Montanologie, în Sibiu.

Trif Mariana, căsătorită cu Petre Guță (din Ozd), stabiliți în Sibiu; au 3 copii: 1. **Petre Guță**, căsătorit cu Simona (n. Pintilie), care au și ei 2 copii: **Petre Guță** și **Ana Guță**; 2. **Elena Guță**, stabilită în Sibiu, și 3. **Nicoleta Guță**, căsătorită cu Sergiu Caracu; au un băiat, **Patrik Caracu**.

Trif Marinela, căsătorită cu Ioan Moga, stabiliți în Mediaș; au un fiu, **Claudiu Moga**, căsătorit cu Moga Csilla.

*

Trif Maria (București) și **Trif Otilia** (Luduș). **Părinți**: Trif Ioachim (Chimu) și Maria (n. Baghiu, din Gheja). **Bunici**: Trif Todor și Maria (n. Brudan).

Trif Maria (Măriuța), stabilită în București; are o fiică: **Daniela**, absolventă a Facultății de Drept din București.

Trif Otilia (Tiuța), căsătorită Moldovan, stabilită în Luduș, are doi copii: 1. **Alina Moldovan**, asistentă în Tg. Mureș și 2. **Costel Moldovan**, absolvent de Politehnică în Cluj-Napoca.

*

Trif Maria (Tg. Mureș). **Părinți**: Trif Șofron și Maria. **Bunici**: Trif Ioan și Ana (n. Chirilă); Poruțiu Onisie și Nonica (n. Podaru).

Trif Maria, căsăt. Praporgescu, are 3 copii: **Valentin Marin Praporgescu**, **Elena Rodica Praporgescu** și **Radu Praporgescu**.

Şase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor

*

Trif Maria (Tg. Mureș) și **Trif Vladimir** (Luduș). **Părinți:** Trif Nicolae și Maria (n. Popa). **Bunici:** Trif Todor și Maria (n. Brudan); Popa Ioan și Carolina (veniți din Botez)

Trif Maria, căsătorită cu Florentin Moldovan (decedat), stabiliți în Tg. Mureș; au doi copii: **1. Florentina Moldovan** (căsăt. Suciuc), economist; are doi copii: **Mara Moldovan** și **Mihai Moldovan**, elevi la Școala generală „Europa”, Tg. Mureș; **2. Ioan Nicolae Moldovan**, economist, căsătorit cu Iuliana Moldovan, stabiliți în Tg. Mureș.

Trif Vladimir, căsătorit cu Rodica Trif (n. Mureșan), stabiliți în Luduș; au un băiat: **Vlad-Mihai Trif**, absolvent al Politehnicii din Cluj-Napoca, inginer de automobile, căsătorit cu Adriana Trif, profesoară de matematică; stabiliți în Luduș; au un băiat: **Mihai Trif**.

*

Trif Partenie (Nandra). **Părinți:** Trif Partenie și Ana (n. Pitea, din Găbud). **Bunici:** Trif Ioan și Ana.

*

Trif Olimpia (Tg. Mureș). **Părinți:** Brudan Isailă și Trif Anica; **Bunici:** Trif Onisie și Maria (n. Brudan).

Trif Olimpia, căsătorită cu Vasile Gliga (decedat), stabilită în Tg. Mureș. Are o fiică, **Felicia Olimpia**, căsătorită cu Dionisie Pol, și un nepot, **Andrei Dionisie Pol**, căsătorit cu Mădălina Anda Pol (n. Laslo).

*

Doina Rad, Ilie Rad

Țiboc Elena (Lancrăm). **Părinți:** Brudan Vasile și Ana (n. Iacob).

Țiboc Elena, căsătorită cu Adrian Brudan (decedat), au doi copii:
Ana Brudan și **Andrei Brudan** [vezi mai sus]

*

Țiboc Emeric Florentin (Madrid, Spania), **Țiboc Emilia** (Voiniceni, jud. Mureș), **Țiboc Hortensia** (Hunedoara). **Părinți:** Țiboc Emilia (n. Fișcă) și Țiboc Cornel. **Bunici:** Țiboc Vasile și Maria; Fișcă Nicodim și Saveta.

Țiboc Emeric Florentin are un băiat, **Cătălin Țiboc**, absolvent al Universității „Dimitrie Cantemir” din Tg. Mureș; locuiesc în Madrid (Spania).

Țiboc Emilia, căsătorită cu Constantin Togănel (din Voiniceni, jud. Mureș); au un băiat: **Răzvan Cosmin Togănel**, absolvent al Facultății de Științe Economice din Sibiu, căsătorit cu Nausica Togănel (n. Pop); au un băiat, **David Răzvan Togănel**; locuiesc în Tg. Mureș.

Țiboc Hortensia, căsătorită cu Gheorghe Mihai Radu (din Hunedoara), au doi copii: **1. Mihai Cornel Radu**, absolvent al Universității Politehnice din Timișoara, căsătorit cu Elena Larisa Radu Grecu (n. Grecu), au doi copii: **Alexander Vlad** și **Juliet Sophia**, ambii locuind în Tulsa (Oklahoma, USA). **2. Rada Mihaela Radu**, absolventă a Universității de Artă și Design din Cluj-Napoca, căsătorită cu Bogdan Petru Popescu; au o fetiță, **Mara Ilinca Popescu**; locuiesc în București.

*

Țirca Horia (Oradea), **Circa Petru** (Timișoara) și **Circa Teodor** (Cluj-Napoca) **Părinți:** Circa Teodor și Lucreția (n. Poruțiu); **Bunici:** Circa Manase și Susana (n. Brudan), Poruț Petru și Ludovica.

Șase generații de năndreni: părinții, bunicii, nepoții și strănepoții lor

Țirca Horia căsătorit cu Hortesia Țirca, stabiliți în Oradea; au doi copii: **1. Laviniu Horia**, stabilit în SUA și **2. Luana Teodora**, căsătorită cu Alin Gaceu, stabiliți în Oradea; au un copil, **Edwin Darius Gaceu**.

Circa Petru, căsătorit cu Circa Livia, stabiliți în Timișoara; au doi copii: **1. Horea Circa**, căsătorit, (are două fete) și **2. Radu Circa**.

*

Țiboc Anica Emilia (Tg. Mureș), **Țiboc Carmen Cristina** (Luduș), **Țiboc Ioan** (Tg. Mureș), **Țiboc Maria** (Alba Iulia), **Țiboc Nicolae** (Luduș). **Părinți:** Țiboc Niculae și Maria (n. Mâtcă). **Bunici:** Țiboc Onisie și Susana (n. Poruț); Mâtcă Vasile și Monica (n. Circa).

Țiboc Anica Emilia, căsătorită cu Marian Matei, stabiliți în Tg. Mureș; au 2 copii: **1. Mihai Matei**, fotograf profesionist cu studii superioare și **2. Radu Matei**, mecanic, ambii stabiliți în Tg. Mureș.

Țiboc Carmen Cristina, căsătorită cu Lucian Ștefan, inginer agronom, stabiliți în Luduș; au 2 copii: **1. Marius Ștefan**, profesor și antrenor la București și **2. Alexandru Ștefan**, absolvent al unei facultăți de turism, stabilit tot în București; are un copil, **Tudor Ștefan**, elev.

Țiboc Ioan, căsătorit cu Cornelia Țiboc (n. Halați), stabiliți în Tg. Mureș; au 3 copii: **1. Raul Lucian Țiboc**, instructor auto, Tg. Mureș, căsătorit cu Ana-Maria Teodora (n. Făgăraș), având, la rândul lor, 2 copii: **Ioana Maria** și **Raul Ștefan**, elevi. **2. Ioan Adrian Țiboc**, asistent generalist la SMURD, Tg. Mureș, căsătorit cu Andreea Bianca (n. Fărcaș), care au 3 copii: **Ionuț Andrei**, **Dragoș** și **Ilinca Miruna**, elevi. **3. Silviu-Cătălin Țiboc**, căsătorit cu Loredana (n. Soporan), stabiliți în Marea Britanie, au un copil, **Dominic Matei**.

Țiboc Maria, căsătorită cu Florin Breazu, inginer auto, stabiliți în Alba Iulia; au 3 copii.

Țiboc Nicolae, căsătorit cu Luminița (n. Mocanu), stabiliți în Luduș; au 2 copii: **1. Paul Țiboc**, agent de vânzări în Luduș și **2. Andrei Țiboc**, care urmează studii teologice la Alba Iulia.

Preface

When I see a newly published monograph of a village, the history of a commune, in a small corner of the country I always think about facts from the past which are hard to put into words, indescribable thoughts that escape logic and border faith, spirituality, and human eternity. My memory brings forth two lines written by George Coşbuc: *Picurii cu strop de strop/ Fac al mărilor potop* (Water droplets drop by drop/ Slowly build up a great flood). These lines are mostly forgotten today, just like the author whose fate was a tragic one, whose life was dismissed way too soon – by rushed, superficial, and „postmodern” critique – as just a minor Romanian writer. The lines of the poem, however, were written for everyone, including for our old peasants, and carry in them a bit of sensible and modest wisdom. According to their message, every monograph, chronicle, and village record all together give us the whole history of our country. But this is not the case, because it’s not possible. But still, there is something that makes an impact in the best of these references, something special put in a nutshell, just like in metonymy or synecdoche the truth emerges in part.

Villages contain crumbs of past and present life, but this life is the same in every era. Life mostly belongs to the past because the present only lasts for a moment (it immediately transforms into the past), and the future remains unknown, uncertain. Therefore – as the wise Marguerite Yourcenar once said – love for the past means love for life itself. And the past, skilfully evoked in the chronicles of our villages by great personalities or priests, teachers, or history professors speak through their words and manage to reach into the soul of the reader. To write these chronicles they usually must start with the distant and uncertain roots, continue with the

Roman Empire, the turbulent Middle Ages, all that to detail the eras closer to ours, the ones that offer more generous and accurate historical sources. Almost every settlement chronicle is written in the voice of the old village, in the voice of its people, nobles and servants, of the laity and the clergy, of the Romanians and the minorities; these are the words of churches, of the heroes that have been sacrificed for a good or a bad cause. The events of the past show their results in the present times, just as they are, bright or tarnished, good or desolate, with hope for the future or despair, just like life.

The villages have forged our Romanian destiny until recently, in the 20th century. Our society was born in the villages among the peasants from which every elite group was formed: knezes, judges, voivodes, dukes, some later becoming boyars and noblemen. At the birth of our medieval voivodates, villages were turned into states by putting all our rural settlements under the scepter of one prestigious and respected ruler who got his power „by the mercy of God”. For many centuries we had – as Nicolae Iorga said – only villages without a state and in that way we were able to keep our identity. A village was an unnamed state, a miniature state with „wise old people” at their helm, with mayors who were chosen and later became judges or knezes, with hardworking plows, with rich harvests, with people assigned to protect the community, and with its highly respected church. Even our medieval and modern towns and markets were, until a point in history, big open villages with fields brimming with crops in and around it, with farms, and modest people. The towns surrounded by massive walls, the households protected by wide, opaque gates, the fortified churches are not part of our tradition and don't belong in our collective memory. The burgs and their menacing walls were brought to us by our German „guests” who came from a cold, restless, pragmatic world. Our old defense strategy was not raising walls, but planning and hiding away until the danger passed. That's why we have the saying „the forest is our brother”.

Preface

Most of our modern intellectuals originate from rural areas. Some neighboring countries have, over time, developed vain and exclusive noble nationalisms and formed elite groups, in which commoners were allowed very late and with much difficulty; Romanian nationalism was expressed in theory and was especially sustained by the intellectuals coming from the rural areas, for whom the village was as sacred as the holy icons. By 1900, even our economy was primarily based on agriculture. The great majority of Romanians were farmers and shepherds, skillful in village crafts, and servants of the land. Our great creators of spiritual values – even the ones that had studied in foreign countries – were peasants at their core, or born in the countryside on wavy hills, on fields that were „scorched and whitewashed like the gate of Rome” (Nicolae Bălcescu), in „woods of copper” (Mihai Eminescu). In other words, they lived „at the meadow’s edge/ at heaven’s gate” (*Miorița*). Even in the 20th century, some cultural movements in the country were called *semanatorism* and *poporanism*. Liviu Rebreanu and Lucian Blaga used their positions in the Romanian Academy to bring praise to the Romanian peasant or homage to the Romanian village. Blaga, who was born in a place that bore the „sound of tears” in its name, was convinced that „eternity was born in a village”.

Until recently it seemed that life in villages was dying, crushed by great cities, industry, urban comfort, and globalization. Today things don’t seem as clear anymore because of the rapid evolution. The crowds, the suffocating public transportation, the vehicles stuck in traffic, the pollution, anger, anxiety, depression, discomfort, drugs, progressivism, etc became synonyms of life in the city, defining a monster crushing us all. It’s not surprising that so many people are overwhelmed, sickened, disappointed, even disgusted by living in a city – especially the foreigners coming here – that they rediscover the charm of village life, the sweetness of the hills, the valleys, or the oscillation between the earthly realm and the cosmic realm (that inspired Blaga when he envisioned the „mioritic plane”). These people learn again how to smell flowers and fresh grass, how

to raise livestock, how to cultivate crops and mow the grass, how to make haystacks, to sing doina, or to dance our traditional dances.

This contemporary need to live in a village is synonymous with the need to know your roots, the place of your birth or your ancestors, with the „old humid hearth” (Ion Creangă), with the „evergreen forests and fields of silk” (Octavian Goga), with the „poor, hardworking peasant coming down the road” (George Topîrceanu), with the vineyard smelling of „muscatel and chardonnay, of tender ripe peaches and walnut leaves” (Ion Pillat). The desolation of our villages has been lamented for a long time („What is left of this house, neighbor Neculai al Popii?” – Octavian Goga), from the time the intellectuals started abandoning them when the „dying plum trees” could barely sway their „ill branches”. Today, some understand – too few, unfortunately – that abandoning the villages and leaving them in ruins is a danger to human essence and humanity overall. In Transylvania – where recently even royalty figures discovered they feel at home – the longing for old life seems even greater. Nicolae Iorga gave the best definition of this province surrounded by the Carpathians when writing one of his best books „Villages and Priests from Transylvania”. For Romanians, this was the essence of life and the secret of living, cohabitation, and survival. The peasants have always been the base, and the priests have always been the spiritual, social, political leaders of the Romanian peasants because after a while they were not allowed to follow other leaders.

Today we have the tendency – because of so many temptations and facilities – to leave to faraway lands, pushed by needs or curiosity, and forgetting about our roots. However, the place of our birth – a living and charismatic land – takes its revenge on us, calling us back where we belong, and if we don’t listen we end up crying bitter tears every time God takes a parent from us, when people get married or baptize their new children, when the holiday spirit comes alive within us, when we hear Christmas carols, when we miss the steaming bread freshly pulled out of the oven; we cry because our „sorrow flows down the Mureş and flows down every Criş”

Preface

(Octavian Goga). We renounced these perennial values, we rushed to forget some of the great Romanians, we awoke smarter than the ones who have awakened us and showed us the right path to follow, and now we suffer the consequences.

That's why the initiatives among some of today's intellectuals, people with a big heart who are constantly looking for true ways of resurrecting interest in local and village life have to be respected, praised, and supported. Ilie Rad, as well as his wife Doina, is not a professor in a village, nor a priest from the countryside. He is a university professor who found a way to write, together with Doina, a book about his village, Nandra. His mind is systematic and organized, like the mind of any scholar, but he's working with his soul, like a man who appeared from an old and partially extinct world. This world is fascinating, full of archaic words, archeological finds that are thousands of years old, foundation documents that spawn across seven centuries, a lasting Romanian community, proper and strong Christian faith, an old school that was first organized by the Church, departed heroes that used to speak a melodious Romanian language, wonderful traditions, foreign guests, villagers relocated across the oceans and (some) returned, hardworking families, losses and gains, a Godly love for the land, but also much waste during the past few decades! Ilie and Doina wrote – as someone said in the book – the novel of the village. I could also call it a hymn, gratitude towards all the locals of Nandra who are asleep in the ground but who helped to build this world of today, as much as we have left of it. The beautiful illustrations, index with names and places, the bibliography, and the summary in English, not only that they make the book a whole, but they also make it a work of research, a work „for the mind, heart, and literature”, as Gheorghe Barițiu would call it.

To me, it feels like his work is also a pleading to enhance dialogue and sympathy between people. The common denominator of the dialogue between us, between us and the world, the secret of our survival, the soothing element of our future life – as the present initiative says – is

Doina Rad, Ilie Rad

sublimated by this great, beautiful, and overwhelming word: village. Our villages are two millennia old, originating from a time when our Daco-Roman ancestors were defending their settlements with trenches and mounds of dirt (the Romanian word „sat” – meaning village – , or „fsat” as it was called in the Middle Ages comes from the Latin word *fossatum*, meaning hollow, ditch, trench). The village was the main form of organization and conservation of life, and a symbol of civilization. That’s why, turning our attention to our villages – which professors Doina and Ilie Rad did with discretion and good nature – is an effort of rediscovering our identity, our authentic life, the one that had given us our being and our name.

Villages with such sons are fortunate!

Acad. **Ioan-Aurel Pop**,
President of the Romanian Academy

The great monograph of a small village

2021 is the year when Nandra celebrates 710 years from its first mention in a document. It's not quite a round number (like 700 or 750 years) but it's a small jubilee nonetheless.

This monograph is written by two authors who are at the peak of their scientific and intellectual careers, with experience from working on the monographs of a few personalities that had started as Ph.D. thesis (Eta Boeriu when it comes to Doina Rad, or Aron Pumnul, Ilie Rad's thesis). Doina Rad published two other well-known monographs for two great writers: Ștefan J. Fay and Cella Serghi. Empathy towards the researched subject came as a bonus to the research experience. Ilie Rad signed his first scientific contributions using the name *Ilie Radu-Nandra* as proof of the infinite love he feels towards his native village.

As shown in the preface named *How an idea was born (Cum s-a născut o idee)* the work for this monograph started under the best auspices, when he discovered several documents right from the start, documents with an extremely high historical and documentary value: the original document that first mentions the village, which was in the possession of the Hungarian National Archives, the photograph of the Wooden Church (unknown to researchers) which had been demolished in 1946, the list of the four men from Nandra who had been executed in 1848, the ASTRA list with the heroes and the veterans of World War I, etc. For nine months (January-August 2021) the two authors worked exclusively on this monograph, postponing all their other scientific and cultural projects, as well as their yearly vacation.

This effort resulted in a great study that might not be equaled by any other settlement study in Romania. It's founded on three important

sources of documentation: specialized studies (history, geography, linguistics, literature, etc.), archives (from Bucharest, Budapest, Sibiu, Alba Iulia, Târgu Mureș, Pitești, Aiud, Ațintiș, Luduș, Bichiș, Nandra), to which we add oral sources from the locals of Nandra who are around 80 years old, and from several Americans (Elena Maria Johnson, David Johnson, John Johnson) with roots in the village „where the Devil had weaned its children”, as a local said.

The first original thing about it is that the monograph is split into two parts: A. the historical monograph, and B. The „novel” of the village, which contains extraordinary events from the part of the world which are less-known to outsiders.

The first part presents information about the name of the village and its geographical location, archeological finds from the area (which are not many, sadly), its presence on the Josephinian, Franciscan, and Josephinian-Franciscan maps, which the Habsburg Empire took a long time to create.

Chapter *Centuries of Christian Faith (Secole de credință creștină)* talks about the evolution of the local population of Nandra between 1733-1992 based on religious conscription and civil census, the history of the Nandra Church, the history of the Parish House, the history of the bell tower, information regarding the village cemetery, the Church’s fortune, the list of the priests who had served the village between 1733-2021.

Because in Romania school was considered to be the responsibility of the Church, two chapters are dedicated to the history of the school in Nandra from its first mention until 2016, when the school was demolished and a Community Center was built in its stead, due to the village not having enough children.

One very detailed chapter is the one entitled *The people of Nandra facing hardships in history (Năndrenii în momente de cumpănă ale istoriei)*. It talks about facts related to the villagers during the rebellion of Horea, Cloșca, and Crișan in 1789, the tragic events in 1848 when four men were shot and killed by the Hungarian insurgents, the participation of 50

The great monograph of a small village

soldiers in World War I, 5 of which who lost their lives, the villagers' participation in World War II when 12 of them lost their lives; one of them (Vasile Iacob) was killed at Cotul Donului, killing witnessed by a comrade who recounted to his daughter how her father had lost his life (this recount has a subchapter).

The information on Gheorghe Mătcă is very interesting, the sergeant who was decorated five times for his heroic deeds in battle (as a random fact we mention that Gheorghe Mătcă had lived in the house where Perry was born, a house where the son of the brave soldier currently lives). A chapter that seems to be part of a novel is the one dedicated to Șofron Trif, the soldier who worked as a plane mechanic, and who was on the flight that took Prince Carol from Cluj to Bucharest on the 6th of June 1930, Prince Carol being crowned as King Carol II, two days later. The adventure brought by the arrival of the future king (which involved a forced landing in a wheat field, then in a cornfield because the Farman plane had run out of fuel, then out of oil, the discussions with the villagers, the surprise when the prince drank water out of a common pitcher, etc.) constitutes a true page out of a novel. We have to remember when the plane landed in Bucharest, the greatest photographer of the interwar period, Iosif Berman took the famous photograph of the crew which I was able to obtain from the family of the mechanic.

There were many important changes in Nandra after World War II: the abolishment of traditional town halls and their replacement with temporary committees, then with the People's Council, following the Soviet model. The wealthiest men in the village, the „kulaks” were watched by the Security (an institution established in 1949 on the model of the Soviet KGB) to later create associations, then the Soviet „kolkhoz” (The Collective Farm), the chapter ending with the Revolution in 1989, and the tragic state in which Nandra was, as well as the other Romanian villages in general as a result of the communist and post-communist regime.

Because it was meant to have a recuperative role as well, this first part of the book includes a linguistic study of the language in Nandra,

information on traditions and customs in the village, as well as games from childhood.

The second part of the monograph constitutes the „novel” of the village, the presentation of literary facts, some of them even sensational; they’re about the writings of two foreign travelers in the XVIII century, about the feelings described by writer Ștefan J. Fay when he was invited by Ilie Rad to visit the lands of Bichiș-Nandra from where he had been cast away in 1949; the impressions of German editor, Richard Müller-Schmitt, the friend of Doina and Ilie Rad. There’s also a published interview of Mrs. Maria Coțiu, who claims she could write ten books about life in the village of Nandra (and this interview confirms it). Finally, there are rich memories and testimonies of Ilie Rad and Doina Rad.

Another exceptional chapter is the one entitled *The Poruțești Family (De neamul Poruțeștilor)* where the authors show how the Poruțiu family ended up in Nandra, the first being Priest Pantelimon (Monu) Poruțiu who was the village priest for half of a century (1770-1816). Then they talk about the „Americanized” Nandra local, Nicolae Brudan Poruțiu-Perry, who emigrated to the USA in 1907, returning as a representative of Ford in Romania and Eastern Europe. Perry is presented as a prototype of the successful man (after he lost two sons and lost his fortune twice), and he remains an example to follow today. Many aspects of his life are shown in the interviews of two of his grandsons (David and John), but they especially come to light from the memories of Elena Victoria, one of his daughters (his second daughter, Maria Eva is still alive, and she’s 97 years old). Elena’s memories published in this book have never been seen before by the public.

When it comes to the Poruțiu family, the two authors reconstituted in a clever fashion a murder from 1944, when Poruțiu Petru was shot by a Romanian soldier in his own home in the village, after being instigated by his brother, Poruț Toader who was unhappy with the way some money was shared and several other reasons. The murdered man left behind 9 orphan children.

The great monograph of a small village

Another chapter related to the Poruțiu family is called *Memory as justice (Memoria ca justiție)* and starts from an idea written by poet Ana Blandiana, which says one's memory can sometimes be a form of justice. Five years after the murder in 1944, the Poruțiu family was dealt another blow: Alexandru Ioan Poruțiu – nicknamed „Cuza” because he had the same name and resembled the first ruler of the United Principalities, Alexandru Ioan Cuza (1859-1966) – when he was a high school student in 1949, ripped the portraits of a few leaders of the Central Committee of the Communist Party, and was accused of being a member of the „Yellow Shirts” Organization that aimed to destroy the social order in Romania at that time, and counted on the Americans to save Romania from communism. To avoid being arrested he hid in his parents' home, and he remained there for five years, in a hole dug in the summer kitchen of the family. The story is worthy of a Hollywood movie.

Finally, „Cuza” was betrayed by one of his brothers, who had been beaten and tortured by the Communist Security to divulge where he was. Following this, five siblings were arrested and sentenced to two years in prison for complicity. „Cuza's” story was recounted by the two authors of the monograph using 16 files belonging to the National Council for Studying the Security Archives (CNSAS) and also using oral testimonies. The interview with Elvira Poruțiu is very interesting as well, as she is the last survivor (89 years old) of Petru Poruțiu's family, the one who was shot in 1944, a woman who had been imprisoned as well for refusing to betray her brother. It must be mentioned the authors were allowed by the family to write about the two tragic events, receiving countless photographs, documents, etc.

The last chapter entitled *Miscellaneous (Diverse)* is also quite exciting. It starts with the fascinating story of an Erard piano which was commissioned from the famous Erard company in Paris by a Serbian king, after which it arrived in Romania and was used by great pianists, such as George Enescu. The piano was brought from Moldova to Bichiș, close to Nandra, barely escaping being destroyed in 1949, when the former owner,

writer Ștefan J. Fay was exiled by the communists from the village. When he visited the village 40 years later at the invitation of Ilie Rad, Ștefan J. Fay (who had become a well-known Romanian writer) found the piano in a sorry state in the Bichiș Library. Their efforts to get the piano back were unsuccessful, and in 1998 it was bought by the son of Ștefan J. Fay, the Honorary General Consul of Romania in Nisa, who then took it to France and had it reconditioned. Here we also must mention two letters sent by Iozefa Rad to her son, Ilie who was in America, typical letters that show the way of thinking in the countryside (the letters are accompanied by historical, psychological, sociological, and linguistic commentary). There are four annex pages for the writers who were born or lived in the four villages of the Bichiș Commune: Ștefan J. Fay (1919-2009) – Bichiș; Horváth István (1909-1977) – Ozd; Septimiu Bucur (1915-1964) – Gâmbuș; Ilie Radu-Nandra (b. 1955) – Nandra.

A brave move on their part was to write down the treasures that were either destroyed, lost, or stolen, all related to the history of Nandra. All those who want to learn the ways in which the Security used to handle things can read the subchapter *The Village of Nandra in the Security Archives (Satul Nandra în arhiva Securității)*. Another subchapter presents a set of letters from the 60s received by a young local girl from her neighbors who were in the army.

The study ends with the mention of six generations of locals of Nandra, as a discreet homage brought to the great-grandparents, grandparents, and parents of those born there who are alive, and the *Bibliography* with an index for names and places.

The book should be of interest for various genres of journalism and literature: reportage, reconstruction, narration, memorial page, interview, etc.

Another section that is unique to this monograph is the one with photographs (136 pages), in which readers can find over 300 colored photographs. As a great poet once said, „a whole world revives” through these images.

The great monograph of a small village

We must mention a few other qualities of the monograph:

The scientific accuracy, meaning that numerous claims are based on documented sources that are richly indicated in the footnotes, like in any other study.

The objectivity. No matter how much they loved their native village, the two authors were always objective and impartial. They didn't turn the village into a mythical idea, but they presented it with good and bad, just as life itself: with war heroes and successful people, but with scoundrels and informers also, with suicides, terrible deaths (by tractor or electrocution), with distinguished families, but also with many bastard children, etc.

Religious tolerance. The authors talk impartially about the two sister churches (the Orthodox and the Greek Catholic ones), about the Neo Protestant Church that has a lot of members from Nandra, or about the Church of the Latter Day Saints (Mormon Church) from the USA, a religion adopted by Perry's descendants.

The polemic character. This is given by a true investigation regarding numerous items from the National Heritage that belonged to the Church in Nandra (such as a book bought with the money donated by Empress Maria Tereza) that don't exist today. The authors are critical against the ones who set a part of the Nadra Church on fire and its restoration in 2010, or against the sad state in which the village cemetery is, with a true forest growing on top of it.

Ioan-Aurel Pop, the President of the Romanian Academy, wrote the Preface for all the contents of this book, and he ended it with the following:

Villages with such sons are fortunate!

Translated by **Diana Livesay**

Prezentarea autorilor

Doina Rad (n. 22 martie 1955, Cluj-Napoca). Absolventă a Facultății de Filologie din Cluj-Napoca, secția română-spaniolă (1980), licența cu lucrarea *Poetica lui Lucian Blaga*, cond. șt., prof. univ. dr. Mircea Zaciuc.

Profesoară de limba română la Școala „Ion Creangă” din Cluj-Napoca (1980-2015), între 1991-1999, profesoară de limba spaniolă la Liceul „Nicolae Bălcescu” (unde a înființat secția de spaniolă bilingv) și cadru didactic asociat la Facultatea de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării din Cluj-Napoca, Departamentul de Jurnalism (1999-2003). A organizat sesiuni științifice și întâlniri cu scriitori (Anamaria Beligan, Constantin Cubleşan, Petru Popescu, Teodor Tanco și mulți alții), cu actori (Radu Beligan) sau vedete de televiziune (Andreea Marin, Dan Negru), a înființat un Muzeu Etnografic (ca director la Școala Feleacu, jud. Cluj, 2012-2013) etc.

În 1992 a beneficiat de o *bursă de perfecționare* acordată de Ministerul Învățământului și Ambasada Spaniei în România, la Universitatea din Alcalá de Henares. A susținut conferințe la universități din Viena, Sankt Petersburg, Valencia, Helsinki etc., dar și la Centrul de Zi al Fundației pt. Îngrijirea Vârstnicului Cluj.

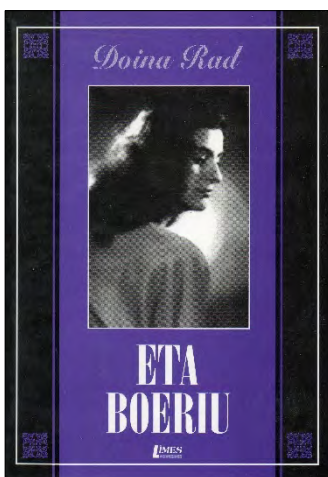
Doctor în științe filologice (distincția *Cum laude*), cu monografia *Eta Boeriu* (cond. șt.: prof. univ. dr. Vasile Fanache), publicată în 2005 (premiată de Filiala Cluj a Uniunii Scriitorilor din România).

Doina Rad, Ilie Rad

Membră a Uniunii Scriitorilor din România (din 2012) și a Asociației Române de Istorie a Presei (din 2012). Secretar de redacție al revistei *Excelsior* (1992-2006).

A publicat volumele de autor *Eta Boeriu. Monografie* (2005), *Viața ca rescriere. Cella Serghi* (2011), *Dintre oglinzi paralele* (2012), *O călătorie la capătul lumii* (în colab. cu Ilie Rad, 2019), *Ștefan J. Fay sau Cercul care se închide* (2019). Colaborări la mai multe volume colective, coordonate de Ilie Rad: *Interviuri cu Cella Serghi* (2005); *Secvențe din istoria presei românești* (2007); *Forme ale manipulării opiniei publice* (2007); *Limba de lemn în presă – ieri și azi* (2008); *Jurnalismul românesc din exil și diaspora* (2009); *Cenzura în România* (2012); *Tradiții ale presei religioase din România* (2017); *Marea Unire reflectată în mass-media* (2019). A scris *Prefețe* la mai multe volume: *Iovu Roiban Oroianu, Povestiri din cușărul cu amintiri* (2020); *Fostele iubiri. Nouăzeci și nouă de poezii* (2020); *Radiografia unei vieți* (2021); *Al. Cucu, Nostalgia amintirilor* (2014); *Spre apus* (2017); *De bunăvoie* (2019); *Acasă* (2020). A îngrijit și prefațat antologia *Eta Boeriu*, din colecția „O sută și una de poezii”, a Editurii Academiei Române.

Colaborări cu zeci de articole și recenzii în ziare și reviste locale (*Făclia*, *Adevărul de Cluj*, *Perspective*, *Seniorii cetății* etc.) sau la reviste de largă circulație (*Tribuna*, *Excelsior*, *Al cincilea anotimp*, *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*, *Jurnalul național* ș.a.).

Ilie Rad (n. la 18 februarie 1955, Nandra/ Luduș, jud. Mureș) este absolvent al Facultății de Filologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (1979). Doctor în filologie (1998), profesor (din 2003) la Departamentul de Jurnalism al Facultății de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Șef al Catedrei de Jurnalism (2001-2007; cancelar al facultății: 1996-2000; 2007-2011). Conducător de doctorat (din 2009). Colaborator la monumentalul *Dicționar al*

scriitorilor români (coordonat de M. Zaciu, M. Papahagi și A. Sasu, vol. I-IV, 2001-2005), la *Dicționarul esențial al literaturii române* (2001), la *Dicționarul general al literaturii române* (vol. I-V, 2004-2009), la *Dicționarul biografic al literaturii române* (2 vol., 2006), la două enciclopedii americane (*Encyclopedia of the World's Minorities* (SUA, 2005), la *Encyclopedia of the Developing World* (SUA, 2005).

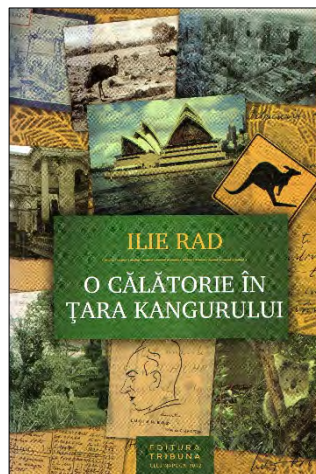
A tipărit numeroase cărți de unic autor: cursuri universitare, volume cuprinzând note de călătorie din Europa, SUA, China, Australia, Chile (în colab. cu Doina Rad), volume de jurnalism, critică și istorie literară. A inițiat și organizat 16 simpozioane naționale de jurnalism, la care a invitat personalități de marcă ale culturii contemporane (Petru Popescu, George Pruteanu, Ana Blandiana, Andrei Pleșu, Dan C. Mihăilescu, Ioana Pârvulescu, Alex Ștefănescu, Teodor Paleologu ș.a.). A inițiat seria de întâlniri „Convorbiri de la Cluj”, la care au participat cunoscuți jurnaliști și realizatori TV ai momentului (de la Andreea Marin și Andreea Esca la Robert Turcescu, Cristian Tudor Popescu, Stelian Tănase, Alessandra Stoicescu, Cristian Tabără, Nicolae Melinescu).

A întemeiat Școala Doctorală de Științe ale Comunicării, al cărei director este. A fost directorul Colegiului Studentesc de Performanță

Doina Rad, Ilie Rad

Academică (CSPA) din cadrul UBB. Este cofondator al Asociației Române de Istorie a Presei, al cărei președinte a fost două mandate (2005-2013), în prezent fiind președinte de onoare. A participat la numeroase proiecte de cercetare interuniversitară.

A publicat mai multe studii în străinătate: *Journalism Studies at Babes-Bolyai University*, in *Transylvanian Review*, Vol. XVIII, No. 4, Winter 2009, p. 62-71; ISSN: 1221-1249; *The Intrusion of the Political Factor in the Programs of the Romanian Television, Before and After the 1989 Revolution*, in http://www.vlw.euw-frankfurt-o.de/CACES2002/Beitrag_rad.htm; *Gesichte der rumänischen Presse. Aspekte der rumänischen Presse in der letzten Dekade der kommunistischen Diktatur*, pag. 25-33, în vol. Delia Cristina Balaban & Flaviu Călin Rus (Hrsg.), *Medien, PR und Werbung in Rumänien*, Hochschulverlag Mitweida, 2008, ISBN: 978-9809598-0; Илие Рад, *Семантические плеоназмы в румынском языке*, în *Романские языки в прошлом и настоящем: Сборник статей к 80-летию профессора Т.А. Репиной*, под ред. Т.И. Зелениной, p. 201-209, Филологический факультет СПбГУ, 2007, ISBN: 978-5-8465.

Bibliografie

Academia Română, *Studii și documente privitoare la Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-49. Documente din arhivele Ministerelor de Război, Justiție și Interne din Viena*, publicate de Silviu Dragomir, membru al Academiei Române, vol. I, Tipografia „Cartea Românească” din Cluj-Sibiu, 1944; vol. II. *Documente din colecțiile Academiei Române, Asociațiunii Transilvane și ale Muzeului Ardelean*. Publicate de Silviu Dragomir, membru al Academiei Române, în colaborare cu Prof. Eugen Hulea și Prof. dr. Lazăr Nichi, Tipografia „Cartea Românească” din Cluj-Sibiu, 1944; vol. III. *Din arhivele statului (Budapesta), Arhiva Kossuth, 1848-49*, Tipografia „Cartea Românească”, Cluj, 1947; vol. V, *Istoria Revoluției. Partea întâia. În ajunul Revoluției. Primăvara libertății. Mișcarea politică la românii din Banat și Ungaria, până în toamna anului 1848*, Tipografia „Cartea Românească”, Cluj, 1947.

Academia Română, Institutul de Istorie „George Barițiu”. Gelu Neamțu, Vasile Tutula, *Aspecte militare și pagini memorialistice despre Revoluția și Războiul Civil din Transilvania, 1848-1849*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2008.

Academia Română. Institutul de Istorie „George Barițiu”. Gelu Neamțu, *„Documente pentru viitorime” privind genocidul antiromânesc din Transilvania, 1848-1849*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2009.

Academia Română. Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de Teologie Ortodoxă, *Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești ortodoxe, 1848-1850*. Volum întocmit de Dumitru Suciu (coordonator), Alexandru Moraru, Iosif Marin

Balog, Diana Covaci, Cosmin Cosmuța, Loránd Mádly, Editura ASAB, București, 2011.

Academia Română. Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de Istorie și Filosofie. Facultatea de Teologie Ortodoxă, *Războiul național din Transilvania de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești greco-catolice, 1848-1852*. Volum întocmit de Dumitru Suciu (coordonator), Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Diana Covaci, Vlad Popovici, Loránd Mádly, Cosmin Cosmuța, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014.

Arhivele Naționale ale României, *Sub cenușa Imperiului. Soldați români în armata austro-ungară*. Editori: Radu Stancu, Florica Bucur. Cuvânt introductiv: Liviu Maior, București, 2018.

Bariț, George, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani din urmă*. Volumul I. Ediția a II-a, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Brașov, 1994.

Bocșan, Nicolae; Valeriu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.

Burghilea, Eugen, *Burgheleștii. Un nume cât o lume*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2020.

Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania, 1849-1918, I, 1996.

Dinu C. Giurescu, *România în Al Doilea Război Mondial: de la 15 septembrie 1939 la 23 august 1944*, în Stephen Fischer-Galați; Dinu C. Giurescu; Ioan-Aurel Pop, *O istorie a românilor. Studii critice*, Fundația Culturală Română – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1988.

Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania, 1849-1918, III, 2006.

Dumitran, Daniel; Ana Dumitran, Florean-Adrian Laslo (editori), „... virtuti decreti tollerantie beneficia clero Graeci restituenda...”. *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*. Cuvânt

Bibliografie

înainte și *Studiu introductiv*: Daniel Dumitran. Indice: Ana Dumitran, Editura Altip, Alba Iulia, 2009.

Florescu, C. Adrian, *Repertoriul culturii NOUA-COSLOGENI din România. Așezări și necropole*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, vol. IX, p. 9-418.

Georoceanu, P; M. Georoceanu; C. Lisovschi-Cheleşanu, *Observațiuni faunistice asupra mormintelor scitice din necropola de la Ozd*, în *Acta Musei Napocensis*, 1976, p. 51-54.

Hancu, Ana, *Drama Ardealului, 1848-1849. Mărturii. Pierderi umane și materiale în timpul Revoluției și Războiului Civil în Transilvania centrală*. [O carte care va rămâne, prefață de Gelu Neamțu], Editura Nico, Târgu Mureș, 2012.

Lazăr, Valeriu, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Casa de Editură „Mureș”, Târgu Mureș, 1995.

Lechințan, Vasile, *Martiri români din Câmpia Transilvaniei la 1848. Alexandru Bătrâneanu, Vasile Simonis și Vasile Turcu*, Cluj-Napoca, 1996, 46 pagini.

Lupeanu-Melin, Alexandru, *Evocări din viața Blajului*. Ediție, prefață și glosar de Ion Buzași, Editura Arhidiecezană „Buna Vestire”, Blaj, 1999.

Maior, Liviu, *1848-1849. Români și unguri în revoluție*, Editura Enciclopedică, București, 1998.

Maior, Liviu, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război. 1914-1916*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016.

Mârza, Ioan (coordonator, editor, coautor), *Monografia comunei Țaga*, Tipografia „Delroti”, Cluj-Napoca, 2009.

Memorialistica Revoluției de la 1848 în Transilvania. Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998.

Mihu, Elena, „*Un apel pentru cei morți*”. *Rapoartele preoților greco-catolici 1848-1849*, Editura Buna Vestire, Blaj, 2012.

Miron, Greta-Monica, „... poruncește, scoală-te, du-te, propovăduiește...”. *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004.

Moldovan, Isaia, *Din întâmplările vieții. Note și schițe*. Ediție și studiu introductiv de Nicolae Dumbrăvescu, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014.

Neamțu, Gelu, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1996.

Neamțu, Gelu, „*Documente pentru viitorime*” privind genocidul antiromânesc din Transilvania, 1848-1849, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2009.

Papiu-Ilarian, A., *Istoria românilor din Dacia Superioară*, de ~. Tomul I, edițiunea II. *Istoria românilor din Dacia Superioară pân' la a. 1848. Exclusiv*, Cu literele lui C. Gerold și fiu, Viena, 1852.

Pop, Ioan-Aurel; Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013.

Ioan Popa, *Descăli români transilvăneni în Primul Război Mondial*, în *Anuarul cercului de studii istorice și sociale*, editat de Colegiul Național „Samuel von Bruckenthal”, nr. XI, anul școlar 2015-2016, p. 21-74.

Prodan, David, *Răcoala lui Horea*, vol. I-II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.

Pușcariu, Ioan cavalier de ~, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1892.

Rad, Ilie, „File de istorie locală”. Serial, format din 30 de episoade, publicat în ziarul *Cuvântul liber*, din Târgu Mureș, în perioada ianuarie-septembrie 2021, consacrat satului Nandra.

Recensământul agricol din 1895. Transilvania, vol. II, Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Elemer Mezei, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003.

Recensământul din 1850. Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Elemer Mezei, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003.

Retegan, Simion, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867)*, Editura Echinoc, Cluj, 1994.

Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești ortodoxe, 1948-1850, Editura ASAB, București, 2011.

Bibliografie

Români mureșeni pe fronturile Marelui Război. Documente. Ediție, studiu introductiv și note de dr. Vigil Pană. Prefață de prof. univ. dr. Cornel Sigmirean, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 2018.

Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875). Studiu introductiv, ediție, note și comentarii de Simion Retegan, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994.

Sigmirean, Cornel; Corina Teodor (coordonatori), *Cler, biserică și societate în Transilvania sec. XVII-XX*, Argonaut Publishing, Cluj-Napoca, Symphologic Publishing, Gatineau, Canada, 2016.

Simion, A., *Regimul politic din România în perioada sept. 1940 - ian. 1941*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976.

Stanca, Sebastian, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*. [Volum tipărit cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Gurie, Episcopul Devei și al Hunedoarei]. Ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza și Mircea-Gheorghe Abrudan, Editura Argonaut, Cluj-Napoca; Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2015.

Stănciulescu, Stanciu St.; Ion St. Stănciulescu, *Aref. Monografia satului*. [Prefață de Horia Bădescu], Editura Arefana, București, 2006.

Studia Censualia Transsilvania. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Catedra și Laboratorul de Sociologie, *Recensământul din 1850. Transilvania*. Traian Rotariu – coordonator; Maria Semeniuc; Elemer Mezei – informatician, Editura Staff, [București], 1996.

Suciu, Vasile T., *Lumina din adâncuri*. [Prefață de prof. dr. Ioan Pop], Editura Tipomur, Târgu Mureș, 1996.

Suciu T., Vasile, *Eroi și martiri ai reîntregirii României Mari (1940-1945)*, Editura Tipomur, Târgu-Mureș, 2006.

Teodor, Corina, *O istorie din fărâme: Protopopiatul Greco-Catolic al Mureșului la începutul secolului XX*. Cu un cuvânt înainte de Virgil Bercea, episcop greco-catolic de Oradea, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Indice de nume³¹⁷

A

Abraham Ibolya-Izolda: 156
Abrudan: 355
Abrudan, Mircea-Gheorghe: 25, 63,
78, 651
Agarici, Paul: 553, 562
Agârbiceanu, Ion: 112, 113, 130, 270,
306-308, 370, 575, 584
Aldea, Alexandru: 571
Allende, Isabel: 393
Altenburg Tamas: 333
Alexandrescu, I.: 147, 156
Alexandru al Iugoslaviei: 152
Amos: 434
Andersen, H. C.: 303
Anderson, Moyal: 481-483
Andone, Dorin: 20
Andone, Elena: 20, 119
Andras, Ioan: 501
Andrei (ÎPS): 27, 63, 130, 595, 596
Andrei (preot): 139, 415
Andrei, Ștefan: 564
Andreșan, Gregoriu: 141
Andreșan, Ioan: 20, 207, 212, 303
Andreșan, Iuliu: 609
Andrițoiu, I.: 37
Anghel, Atanasie: 64

Anton, Maria: 18
Antonescu, Ion: 151, 202-206, 346,
471
Apor Gheorghe: 180, 181
Apor Lázár: 180
Apostol, Gh.: 501
Ardeleanu, Carol: 579
Argetoianu, C-tin: 233, 234, 239
Arghezi, Tudor: 579, 582
Arhanghelul Mihail: 41, 43
Arhanghelii Mihail și Gavril: 63, 153
Aron, Petru Pavel: 74, 140
Artimon, Pop Samuil: 174
Asan, F.: 24
Astăluș, Ioan: 390
Astăluș, Nicodim: 196
Avraam: 14
Avram Iancu: 184
Axente (căpitan): 191
Axente Sever: 179, 187

B

Bacali, Iuliu: 124, 128
Bacho: 44
Baciu, Ilie: 241, 525
Baciu, Ion: 156
Baciu, Maria: 94, 142

³¹⁷ La redactarea *Indicelui de nume* și a *Indicelui de localități*, nu au fost inventariate paginile din capitolul *Șase generații de năndreni* și din *Anexele* lucrării.

Doina Rad, Ilie Rad

- Baciu, Octavian Emanoil: 142, 143
Baciu, Petre: 184, 185, 187
Baciu, Simion: 142
Baciu János: 156
Bacovia, George: 602
Balaban, Delia Cristina: 585, 646
Balaş, Alexandru: 26, 426-427
Balint, Ioan: 516, 517
Balint, Simion: 184
Balog, Iosif Marin: 21, 189, 648
Balaş, Alexandru: 548
Balaş, Smaranda: 542
Bancza (fam.): 333
Banffy de Losoncz: 45
Bariţ, Maria: 142
Bariţiu, George: 15, 176, 179, 180,
182, 191, 192, 633, 648
Barth, Johann Ambrosius: 271
Barthou, Louis: 152
Basarabeanu, Vornic: 395
Báthori István: 333
Batir: 463
Baudelaire, Charles: 576
Băcilă, Cornelia: 119
Băciuş, Nicolae: 9, 72
Bădescu, Horia: 651
Bădiliţă, Cristian: 65, 584
Bălcescu, Nicolae: 13, 176, 581, 631
Bărbulescu, Constantin: 368
Bărbulescu, Mihai: 586
Bărbuleţ, Ana: 119
Bărbuleţ, Ion Adrian: 121
Bărcănescu, A.: 544
Bărnăuţiu, Simion: 146, 184
Bătrâneanu, Alexandru: 649
Bedecan, Mihaela: 27
Beju, Ioan: 65, 68, 76
Beligan, Anamaria: 585, 643
Beligan, Radu: 643
Bem, Josef: 178
Benedek Josef: 47
Beniuc, Mihai: 407, 583
Benkő Mihail: 42
Benson, Ezra Taft: 437, 475, 477
Benson, Mark: 474
Benson, Reid: 474
Benton: 477
Berar, Antoniu-Ioan: 25
Bercea, Virgil: 651
Bergson, Henri: 579
Berindei, Dan: 586
Berman, Iosif: 224, 226, 238, 239, 637
Bicsérdy János: 332
Bidian, Viorel: 272
Bihari (fam.): 494, 531
Bihorean (fam.): 531
Bihorean, Adrian: 20, 265, 493
Bihorean, Elena: 20
Birdaş, Emilian: 130, 134, 137
Blaga, Lucian: 13, 14, 201, 324, 340,
387, 397, 576-579, 631
Blandiana, Ana: 263, 499, 583, 524,
585, 639, 645
Bob, Ioan: 127, 131, 132, 594
Bocu, Michaela: 349
Bocşan, Nicolae: 648, 649
Bocşe, Maria: 306, 313
Bodnár Róbert: 25
Bodnăraş, Emil: 501
Boeriu, Eta: 28, 635, 644
Bogati Imre: 333
Bogati, László: 333
Bogăţan, Gavril: 141
Bogdan (fam.): 564

Indice de nume

- Bogdan, Ana: 156
Bogdan, George: 548
Bogdan, Manole: 549
Bogdan, Maria-Luiza: 539
Bogdan, N.: 156
Bogdan, René: 341, 538-540, 547-551, 553
Bogza, Geo: 583
Bohatiel-Devecseri: 423
Boldea, Anica: 150
Boldea, Filon: 109
Boldea, Gheorghe: 100, 107, 150, 196
Boldea lu' Filon: 263
Boldea, Iulian: 579
Boldea, Maria: 150
Boldea, Nicolae: 156, 196
Boldea, Partenie: 97, 99-101, 212, 393
Bologa, Eugen: 248, 249-255
Bolovan Ioan: 24, 49, 64, 83, 168, 199, 650
Bordea, Ifrim: 124, 126, 143
Bornemisa, Rozalia: 242
Bota, Florin: 20, 268
Bota, Iuon: 188, 189
Bota, Mariana: 20, 119
Bota, Oana: 26
Botezan, Grigore: 521
Botezan, Iustina: 498
Botezan, Veselina: 521
Botoi, Oliviu Petru: 28
Botsyai János: 187, 190
Botta, Dan: 232, 564
Bottea, Horia: 582
Brad, Ion: 585
Brătianu, I.C.: 204, 217, 544, 560
Bruckenthal, Samuel von: 173
Brudan (fam.): 355, 493
Brudan, Adela: 320
Brudan, Adrian: 121, 150, 365
Brudan, Alexandru: 27, 99, 111, 119, 150
Brudan, Alexandru (Duțu): 387
Brudan, Alexandru (Fătu): 99, 100
Brudan, Alexe: 98
Brudan, Ana: 119
Brudan, Andrei: 20, 27, 95, 117, 119, 121, 382
Brudan, Angela: 121
Brudan, Anica (lu' Filuc): 273
Brudan, Anica: 120
Brudan, Aron: 207
Brudan, Aurel: 95, 99, 100, 101, 119, 124, 207, 264, 373, 595
Brudan, Aurel Neica: 99, 100, 109, 136, 313, 364, 398, 410
Brudan, Cornel: 150
Brudan, Cornelia: 119, 596
Brudan, Daniel: 410
Brudan, Dionisie: 207, 242
Brudan, Dorin: 119
Brudan, Dorina: 119, 596
Brudan, Elena: 99, 119-121, 150
Brudan, Emil: 150, 119
Brudan, Emilia: 207
Brudan, Emilia lui Ilie: 99, 100
Brudan, Eufimia: 119
Brudan, Felicia: 20, 121
Brudan, Filip: 258
Brudan, Filon: 107, 150, 196
Brudan, Filuc: 116, 120, 261, 267, 273
Brudan, Gheorghe: 150
Brudan, Gligor: 150, 196
Brudan, Ianu: 119, 314
Brudan, Ilarie: 109, 204

Doina Rad, Ilie Rad

- Brudan, Ilie: 109, 119, 196, 207
Brudan, Ilie Maria: 150
Brudan, Ilie Roman: 150
Brudan, Ioachim: 107, 196, 207
Brudan, Ioan Vetu: 120, 392
Brudan, Ioan lui Vetu: 109, 111
Brudan, Ionel: 136, 595
Brudan, Iosif: 196, 242
Brudan, Iovian: 207
Brudan, Iuănel: 323, 596
Brudan, I Filon: 258
Brudan, Lăluț: 325
Brudan, Letiția: 150
Brudan, Livia: 150
Brudan, Liviu: 100, 119, 250, 258
Brudan, Liuța: 119
Brudan, Maria: 18, 119, 150, 207, 391, 396
Brudan, Maria I.: 119
Brudan, Maria lui Partenie: 99, 100
Brudan, Maricica: 100
Brudan, Marioara: 119, 212
Brudan, Marius: 121, 383
Brudan, Măgdălina: 378
Brudan, Milia: 207
Brudan, Mircea: 20, 99, 100, 109, 111, 264, 378, 398, 405
Brudan, Nicolae: 98, 121, 150, 196
Brudan, Octavian: 27, 109, 119, 265, 314, 320, 383, 392
Brudan, Onisie: 24, 97, 99, 150, 196, 198
Brudan, Onisie Roman: 150
Brudan, Otilia: 150
Brudan, Palaghia lui Filuc: 100
Brudan, Pamfilie: 100
Brudan, Partenie: 97, 101, 119, 150, 393, 610
Brudan, Partenie lui Onisie: 99
Brudan Partenie lui Partenie: 99
Brudan, Petru: 150
Brudan, Petru lui Partenie: 109
Brudan, Remus: 119
Brudan, Roman: 97, 364
Brudan, Sorin: 119
Brudan, Stelian: 20, 119
Brudan, Stelică: 121, 599, 602
Brudan, Teodor: 109, 150
Brudan, Terezia: 150
Brudan, Vasile: 124, 196, 250, 531
Brudan, Vasile lui Rafila: 95, 100, 109
Brudan, Vasilie: 150
Brudan, Victoria (Toia): 383
Brudan, Victoria (lu' Duțu): 387
Brudan, Viorel: 207
Brudan, Viorica: 393, 405
Brudan, Virgil: 150
Bucătariu (pictor): 124
Buccow, Nicolas Adolf von: 63, 66, 67, 74-76, 146
Bucea, Lucian Nicolae: 117, 118, 125, 131, 136, 143, 144
Bucerdea, Martin: 188, 189
Buciumeanu, Sanda: 340
Bucur, Eleonora: 152, 156
Bucur, Florica: 648
Bucur, Iacob: 124, 142, 152, 155
Bucur, Ilie: 241
Bucur, Ioan: 213
Bucur, Iuliu: 576
Bucur, Septimiu: 8, 390, 494, 563, 577, 578, 580, 640
Bucur (Lazăr), Veturia: 576

Indice de nume

- Bucuța, Emanoil: 579, 580
Bugarin, Grigore: 580
Bulbuc, Gh.: 503
Bulgăr, Gheorghe: 24
Bulow, Hans von: 551, 562
Bunea, Augustin: 46, 69, 70, 102
Burciu, Gavril: 155, 248, 249
Burghelea, Eugen: 648
Butoi, Ovidiu: 596
Buzași, Ion: 191, 375, 649
Buzdugan, Gheorghe: 220
Buzea, Octavian: 235, 419
Buzilă, Ioan: 487
Buzilă, Mihai: 487
Buzilă, Monica: 487
- C**
- Cacoveanu, Nicolae I.: 152, 156
Cancicov, Mircea: 204
Cantacuzino, Alison: 553, 562
Cantacuzino, Constantin (Bâzu): 552, 553, 562
Cantacuzino, Maruca: 552, 553, 562
Cantacuzino, Mihai: 551-553, 562
Cantacuzino, Pașcanu: 222, 227, 233, 234, 240
Cantea, Ion: 258
Cantemir (fam.): 564
Capău, Ioan: 124, 125, 131, 143, 144
Caracostea, D.: 576, 577
Caragiale, I. L.: 348, 576, 578-581
Cardina Augusta: 58
Carol I: 43
Carol al II-lea: 7, 19, 151, 205, 219-240, 354, 493, 458, 462, 493, 637
Carol Robert de Anjou: 44, 332
Catargi, Ana: 341, 536, 544-546
Catargi, Constantin: 542
Catargi, Elena Maria: 540, 542-544, 560
Catargi, George: 540, 544-547
Cașu, Ilie Bucur: 134, 135
Călinescu, George: 387, 547, 579
Căplescu, C.: 24
Cărtărescu, Mircea: 585
Cândea, Virgil: 124, 125, 131, 144
Câmpean, Șofron: 119, 237
Câmpeanu, Remus: 33, 331
Cârja, Ion: 25
Ceașescu, Nicolae: 401, 402, 445
Cenariu, Virgil: 229
Cenușăreasa: 384
Ceorte, Vasile: 578
Chindriș, Ioan: 23
Chinez, Ion: 390, 571, 577
Chiș, Ruxandra: 269
Chișinevschi, Iosif: 51
Chotec, Sofia: 193
Ciboc, Onisie: 22
Ciboc, Onisie a lui Vasile: 602
Ciboc, Vasilie: 22
Ciobanu, Gheorghe: 156
Ciobanu, Paul: 501
Ciobanu, Mircea: 602
Ciobanu, Virgil: 46, 71, 73-75, 104
Ciocârlie, Dana: 541, 558, 562
Cioculescu, Șerban: 579
Ciopraga, C-tin: 584, 585
Cipariu, Timotei: 177
Circa (fam.): 22
Circa, Emil: 196, 198
Circa, Ioan: 196, 198, 259, 498
Circa, Leon: 141
Circa, Lucreția: 360, 361

Doina Rad, Ilie Rad

- Circa, Manase: 196, 198
Circa, Silvia: 498
Circa, Toader: 249, 254, 260
Circa, Victoria: 242
Circa, Viorel: 207, 359
Circa, Virgil (serg. maj.): 498
Ciuca, Emil: 99, 109, 115, 119, 136,
143, 268, 383
Ciuca, Elvira: 119
Ciuca, Liuța: 119
Ciuca Vasile: 109
Ciuca, Victoria Lidia: 154, 156
Ciuca-Duma, Maria: 20, 95, 119, 121
Ciuca-Tatu, Iuliana: 20, 95, 120, 121
Ciucă, Marcel-Dumitru: 236
Ciulei, Liviu: 112
Coc, Ioan: 156
Codru: 350
Colan, Nicolae: 126
Coman, Aurelia: 150
Coman, Emil: 20
Coman, Gheorghe: 98, 109, 196, 207
Coman, Ioan: 196
Coman, Iosif: 150
Coman, Maria: 150
Coman, Octavian: 150, 508
Coman, Partenie: 150
Coman, Susana: 120
Coman, Toader: 150
Comarnescu, Petru: 564
Comșa, Ioan: 500, 501, 511-513
Comșa, Ionel: 517
Comșa, Nicolae: 92, 140, 415
Constantin cel Mare: 48
Constantinescu, Emil: 585
Constantinescu, Miron: 501
Cornea, Paul: 268
Cornel a lu Diacu: 111
Cosma, Ana: 577, 578
Cosma, Aurel: 111
Cosma, Dorina: 20
Cosma, George: 196
Cosma, Ilie: 20, 27, 119, 120, 155,
198, 207, 325, 393
Cosma, Ilie (Luțu): 605
Cosma, Ilona: 207
Cosma, Isăilă: 196, 198
Cosma, Valer Simion: 112
Cosma, Vasile: 24, 196, 242
Cosma, Vasilie: 196
Cosmuța, Cosmin: 21, 189, 648
Costică (Poruțiu Teodor): 521
Costin, Max: 551, 562
Coșbuc, George: 11, 338, 590, 629
Coțiu, Maria: 20, 27, 353, 355, 638
Covaci, Diana: 21, 189, 648
Cowdery, Oliver: 435
Cozma, Aurel: 150
Cozma, Casian: 20, 97, 99, 119, 207
Cozma, Casiana-Mirela: 169, 212
Cozma, Elena: 20, 27, 212
Cozma, Emilia: 150
Cozma, Mirel: 212
Crăciun, Doina: 156
Crăescu, Elena: 551, 562
Creangă, Ion: 14, 324, 347, 348, 377,
382, 387, 404, 602, 632
Crețu, Ioan: 242
Crihălmeanu, Florentin: 140
Cristache-Panait, Ioana: 61, 91, 92,
110, 111, 127, 132
Cristea, Valeriu: 567
Cristea-Enache, Daniel: 268
Cristescu (căpitan): 225, 226, 229

Indice de nume

Cristescu, Mariana: 25
Crișan, Anton: 592
Cseke Péter: 574, 582
Csobot Bela: 361, 496
Cubleşan, Constantin: 643
Cucu, Alexandru: 644
Cuvioasa Paraschiva: 92, 122
Cuza, Alexandru Al.: 543, 544, 560
Cuza, Al. Ioan: 532, 543, 547, 548,
560, 639
Cuza, Dimitrie: 543, 544, 560
Cuza, Elena: 544
Cziboc (fam.): 22

D

Daicoviciu, C-tin: 35
Dalerian, Otilia Dorina: 156
Damian (tov.): 249
Damian, Eugenia: 156
Damian, Lenuța: 99
Damian, Theodor: 596
Dan, Pavel: 270
Darie, Iurie: 565
Deac, Simion: 124
Deák Tamás: 571
Dehinten (colonel): 225, 229
Densusianu, Nicolae: 50, 52
Deșliu, Dan: 395, 571
Dezii, Ioan: 141
Dietrich, Fr. L.: 74
Dilworth, Young S.: 485
Dinescu, Mircea: 585
Dobra, Petru: 184
Doja, Gheorghe: 50, 172
Domokos (episcop): 332
Don Juan: 372
Dorogan (fam.): 167

Dörner, Anton: 33, 331
Dostoievski, Feodor Mihailovici: 167,
576
Dragomir, Silviu: 647
Drăgan, Victor: 147, 156, 196
Drăghiciu, Olivia: 119
Drăguț, Vasile: 61, 91, 110, 127, 132
Dreiser, Theodore: 598
Drumaru, Paul: 571, 574
Dudaș, Francisc: 242
Duicu, Serafim: 494, 577, 579
Dulcan, Dumitru Constantin: 30
Duma, Maria: 117-119
Dumbrăvescu, Nicolae: 140, 181, 588,
650

Dumitran, Ana: 77, 648, 649
Dumitran, Daniel: 77, 648, 649
Dumitrescu: 223, 230
Dumitrescu, Alexandru: 153
Dumitrescu, Constantin: 593

E

Edroiu, Nicolae: 140, 411, 414, 586
Einstein, Albert: 579
Elena lu' Filon: 155
Eliade, Mircea: 447, 564, 579, 601
Elijah: 438
Emilian (ÎPS): 61, 91, 110, 127, 132
Eminescu, Mihai: 13, 55, 576, 578,
579, 581, 602, 605, 631
Enescu, George: 8, 541, 551-553, 558,
562, 639
Erard, Sébastian: 545
Erdélyi Alexandru: 141, 191
Esca, Andreea: 645
Esenin, Serghei: 167
Ewing (fam.): 384

F

Faliboga: 521
Falkenhayn, Erich von: 199
Fanache, Vasile: 177, 583, 643
Farkas (activist): 398
Fay, Andrei: 569
Fay, Iosif de: 556, 562, 563
Fay, Ștefan J.: 7, 8, 28, 262, 334, 336, 339-341, 350, 378, 390, 504, 535-540, 548, 551, 552, 554-556, 559, 560, 563, 564, 566-569, 583, 593, 594, 635, 638, 640, 644
Fay, Voica: 335-341, 536, 537, 539, 540, 548, 549, 551, 552, 554, 560, 563
Faÿ, Ariadna Ioana Glavce de: 555, 557, 562, 566
Faÿ, Pierre Alban: 559, 562
Faÿ, Philibert Jean-Benoît: 559, 562
Faÿ, Serge Robert: 559, 562
Faÿ, Stéphan de: 537, 559, 562, 566
Faÿ, Sibylle Véronique de: 558, 559, 562
Faÿ, Ștefan Grigore: 8, 535, 537-539, 541, 555, 559, 560, 562
Faÿ, Violaine Caroline: 559, 562
Fáy András: 563
Făurar, Diana: 117, 119
Felecan, Aurel: 591
Felecan, Doina: 591
Felecan, Nicolae: 269, 270, 587
Feri: 529
Feșteu (înv.): 139, 414
Filip, Elvira: 119
Filip, Simion: 92, 127, 132, 140, 415, 590
Filip, Vasile V.: 25, 30, 304, 305, 322

Filipescu-Perry, Ema: 356, 415, 418, 423, 427, 428, 433, 436, 441, 444, 446, 451, 453, 489, 492
Filipescu, Katherine: 446
Filonu lu' Boldea: 398
Fischer, I.: 22
Fischer-Galați, Stephen: 204, 648
Fișcă, Ilarie: 392
Floarea: 610
Florea, Gheorghe: 591
Florea, Ovidiu: 131
Florescu, Adrian C.: 37, 38, 649
Fodor, Maria: 242
Francisc I: 58
Francisc al II-lea: 58
Franz Ferdinand: 193
Franz Joseph: 193, 194
Frățilă, Vasile: 270
Frențiu, Valeriu Traian: 142
Freud, Sigmund: 579
Frunzetti, Ion: 564
Fülöp Iosif: 608

G

Gagy, Eugen de: 65, 66, 103
Gatoski: 223, 230
Gálfi Anghița: 186
Gálfi István: 179, 180-187
Gelei Kata: 414
George (preot): 66
George al Angliei: 153
Georgescu, Paul: 567
Georgescu, Teohari: 501
Georgescu, Vlad: 268
Georoceanu, M.: 36, 649
Georoceanu, P.: 36, 649
Gerold, C.: 650

Indice de nume

Gheorghiu-Dej, Gheorghe: 242, 501,
502
Gherasim, M.: 156
Gherbe, Gheorghe: 242
Gherheș, Ilie: 34
Gherman, Ana: 156
Gherman, Angela: 20, 121, 265, 405
Gherman, Nicolae: 156
Gherghinescu, Vania: 580
Ghica (Ghika), Grigore V. Voievod:
55, 547, 564
Ghika, Aglaia: 547, 548
Gide, André: 567
Giosu, Ștefan: 272
Giurescu, Constantin C.: 232
Giurescu, Dinu C.: 204, 206, 648
Giurgiuca, Emil: 580
Glavce, Valeria: 539, 560
Glavovici, Ileana: 119
Goethe: 576
Goga, Eugen: 563
Goga, Octavian: 14, 15, 29, 338, 563,
578-580, 590, 632, 633
Gospodar (prenume): 350
Gospodina (prenume): 350
Grajczár (jude): 172
Graur, Doina: 579
Greggus Janos: 332
Grigorescu, Eremia: 568
Groza, Mihai-Octavian: 651
Gruică, Gligor: 582
Gurie (episcop): 651
Gusti, Dimitrie: 232
Gyallay Domokos: 570
Gyémánt Ladislau: 25, 33, 80, 331

H

Haiduc, Ionel: 585
Halichias, Ana-Cristina: 25, 40
Hancu, Ana: 21, 189, 191, 649
Harris, Alice: 481
Haves-Papp: 423
Heitsch, Michael: 443
Hemingway, Ernest: 112
Hitchins, Keith: 65, 68, 76
Hitler, Adolf: 346, 422
Hodrea, Sabina: 320
Holircă, Aurel: 145
Horea, Ion: 116
Horea, Cloșca și Crișan: 19, 48, 50,
57, 171, 172, 174, 179, 636, 650
Horedt, K.: 37, 38
Horváth István: 8, 25, 35, 390, 563,
570, 574, 640
Hossu, Alexiu: 141
Hossu, Iuliu: 595
Hossu, Valer: 390
Hulea, Eugen: 647

I

Iacob (fam.): 493
Iacob, Alexa (Alexă): 196, 212, 214,
611
Iacob, Alexandru (Lexuț): 207
Iacob, Aurelia: 150, 355
Iacob, Aurenia: 363
Iacob, Elena: 212
Iacob, Emil (a lu' Șmecheru): 396
Iacob, Eugen: 242
Iacob, Eugenia: 150
Iacob, Felicia Olimpia: 76, 382, 383,
526
Iacob, Floarea: 119, 211, 273

Doina Rad, Ilie Rad

- Iacob, George: 196, 198
Iacob, Gheorghe: 211
Iacob, Gheorghe (Ghiurcuța): 361, 496, 530
Iacob, Gligor: 150, 242
Iacob, Ileana: 211
Iacob, Ilisie: 196, 198, 610
Iacob, Ioan: 100, 109, 196, 207, 208, 361-363, 365, 367, 447, 496, 593, 602, 608, 609
Iacob, Ioan (Alexie): 207
Iacob, Ioan a lui Ilisie: 196, 602
Iacob, Ioan (Ionuț): 530
Iacob, Iuănaș: 207
Iacob, Iuon: 188, 189
Iacob, Laurean: 355
Iacob, Lenuța: 355
Iacob, Maria: 7, 353
Iacob, Nicolae: 196, 198, 248, 373
Iacob, Olivia: 119, 150
Iacob, Pamfil: 355
Iacob, Sergiu: 136, 137, 138
Iacob, Valoghe: 356, 373
Iacob, Vasile (Sia): 6, 207, 211, 212, 214, 637
Iacob, Vasilică: 188, 189
Iacob, Vasilie: 196
Iacob, Viorel: 95, 97, 99-101, 107, 150
Iacob, Viorel Ghiurcuța: 107, 211
Iacobescu, Ilie V.: 88, 94, 96, 97, 99, 101, 105, 107-109, 122, 123, 125, 127, 128, 133, 136, 137, 143, 394, 594
Iancsi-bácsi: 309, 409
Iancu de Hunedoara: 568
Iatan, Maria: 156
Iatan, Nicolae: 156
Ibănescu, M.: 156
Iczkovits Emma: 45
Ignat, Alexandru: 94
Ignat, Carol: 142
Ignat, Eugen Valer: 94, 104, 105, 110, 124, 142, 155, 303, 497, 590, 591, 597
Ignat, Maria: 94, 155, 156, 591, 592
Ignat, Olimpia Fabiola: 94, 120
Ignat (Șchiopu), Cecilia Maria (Lia): 94, 104, 142
Iliescu, Ion: 217, 585
Imre (insp.): 43
Ioan Botezătorul: 435
Ion, Narcis Dorin: 236
Ionescu-Munte, Sebastian: 227, 230
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana: 272
Iordan, Iorgu: 355, 396, 601
Iordăchescu, Theodor: 501
Iorga, Nicolae: 12, 232, 563, 568, 576, 630, 632
Iosif: 354, 358
Iosif al II-lea: 34, 52-59, 68, 71, 76, 81, 103, 127, 132, 172, 193, 594
Iosub, Gheorghe: 250, 251-256
Irineu (ÎPS): 144
Isachi, Eugen: 211
Iisus Hristos: 19, 126, 154, 271, 311, 312, 428, 434-437, 439, 441, 444, 450, 459, 473
Iuăn din Botez (ceteraș): 314
Iuda: 439
Ivanov, Bogdan: 28, 596
Izaura: 350
- J**
Jakab: 332

Indice de nume

- Jakch Laszlo: 332
Jalea, Ion: 564
Jeleru (preot): 521
Jevrem: 542, 560
Johnson (fam.): 426
Johnson, Ann: 442
Johnson, David L.: 8, 26, 27, 356, 416, 424-427, 443, 445, 447, 489, 636, 638
Johnson, Jaquie: 430
Johnson, Jenifer: 442, 444, 445
Johnson, Jessica Marie: 442, 444
Johnson, John P.: 8, 416, 424-427, 432, 433, 441, 447-450, 636, 638
Johnson, John Perry Jr.: 442, 444
Johnson, Katherine Louise: 442, 446
Johnson, Linda Marie: 26, 416, 424-427, 432, 433, 444, 446, 448, 451, 466, 470, 485, 486, 488-490
Johnson, Melissa Ann: 442, 444
Johnson, Nandra S.: 26, 316, 424, 425, 431-434, 442-444, 448, 487
Johnson, Stanley Fred: 26, 416, 424, 425, 448, 461, 470, 478-481, 484-486, 488-492
Jora, Mihail: 551, 562
Joseph: 439
Jurgea-Negrilești, Alexandru: 548
Jurgea-Negrilești, Margareta: 549, 553
Jurgea-Negrilești, Maria: 549, 551
- K**
Kányády Sándor: 572
Kemény (fam.): 32, 333, 390
Kemény Carolina: 554, 562
Kemény Francisc: 48
Kemény Gabriela: 540, 556, 562, 563
Kemény Ioan (Janos): 48, 540, 556, 562, 563, 566
Kemény Simion: 32, 53, 260
Kemény Zsigmond: 175, 190
Keminus Baldasare: 336
Kertesz, Ioan: 608
Kesko Piotr Ivanovici: 546
Keșcu, Natalia: 546
Kethley Julia Hunyadi von: 542, 560
Kira (preot): 69, 71
Kiss Rozalia: 156
Kocsis Francisko: 574
Kogălniceanu, Mihail: 568, 581
Kossuth Lajos: 177, 191
Kotsi (Kotsa): 355
Kovacs Francisc: 242
Kracsun (preot): 69
Kyri, Harald: 343
- L**
Lao Tsu: 165
Lapedatu, Alexandru: 73, 104
Larson, John: 449, 450
Laslo, Florean-Adrian: 77, 648
Laza, Alina: 269
Lazaroniu, Gheorghe: 222, 240
Lazăr, Macarie: 190
Lazăr, Nichi: 647
Lazăr, Teodor: 592
Lazăr, Valeriu: 37, 649
Lazăr, Veturia: 576
Lădariu, Lazăr: 529
Lăncrănjan, Ion: 585
Lăscudean, Florian: 187
Lechințan, Vasile: 649
Lena lu' Țiboc: 374

Doina Rad, Ilie Rad

- Lengyel Gábor: 190
Lenin (prenume): 350
Lenin, V. I.: 167
Leu, Valeriu: 648, 649
Licker Ladislau: 25, 44, 333, 575
Lina: 609
Lisovschi-Cheleşanu, C.: 36, 649
Liszt, Cosmina Francesca Gaetana:
551, 560
Livesay, Diana: 26, 447, 492, 641
Lodovica: 521
Loghin, Maria: 150
Loşonţi, Dumitru: 270, 272
Luca, Ana: 150
Luca, Elena: 119
Luca, Nicolae: 95, 99, 100, 207
Luca, Petru: 100, 107, 109
Luca, Vasile: 501
Lucaciu (Lucács) de Cecălaca: 43
Ludovic Filip de Orléans: 176
Luduşan, Victoria: 156
Lupaş, Ioan: 73, 104
Lupescu-Melin, Alexandru: 62, 191,
375, 649
Lupescu (Wolf), Elena: 205, 220
Lupu, Ana: 156
Lupu, Constantin: 20
Lupu, Elena (Uţa): 20, 119, 212
- M**
- Macovei, Zaharia: 582
Macoveiu, Iulian: 128
Madgearu, Virgil: 232
Mádly Loránd: 648
Maeterlinck: 576
Magyari Francisc: 150
Maica Domnului: 126
Maikov, Apollon: 344
Maior, Grigore: 104
Maior, Liviu: 193, 648, 649
Man, Cristian: 141
Man, Ioan Eugen: 91
Man, Titus-Cristian: 47
Manea Luca: 172
Maniu, Iuliu: 204, 231, 234, 236, 239
Manoilă: 247
Manolescu, Nicolae: 585
Maria Tereza: 34, 54-58, 71, 72, 80,
127, 131, 594, 641
Marietta: 344
Marin, Andreea: 585, 643, 645
Marin, Mihaela: 269
Marinescu, Gabriel: 227, 230, 233,
234
Marioţeanu, Matilda Caragiu: 272
Martin, Antoniu: 258
Márquez, Gabriel García: 386
Marx, Karl: 579
Maşin, Draga: 546, 547
Matei (baciul): 409
Matyas: 333
Mavroghieni, Lucia: 544
Maximinian, Menuţ: 305, 322
Mănescu, Ilie: 222, 240
Mărginean, Ioan D.: 134
Mărgineanu, Nicolae: 567
Mărtinaş, D.: 576
Mândruţă, Stelian: 585
Mârza, Ioan: 649
Mâtcă, Ana: 207
Mâtcă, Gh.: 6, 20, 207, 208, 216, 637
Mâtcă, Ioan: 20, 119, 242
Mâtcă, Maria: 150, 216
Mâtcă, Vasile: 88, 249, 251-253

Indice de nume

- McDowel (fam.): 551
Medan, Ioan: 147, 156
Medrea, Corneliu: 564
Melchisedek: 429, 438
Melinescu, Nicolae: 585, 645
Mesaroș, Ioachim: 111
Metternich, Klemens von: 176
Mezei Elemer: 82, 84-87, 650, 651
Micaș, Florian: 187
Micu, Dumitru: 579
Micu, George: 196
Micu, Samuil: 57
Micu-Klein, Ioan Inochentie: 46, 66,
69, 70, 72, 74, 82, 102, 103, 139,
415
Mihai Viteazul: 203, 568
Mihail de Fărău: 44
Mihailovici, Reli: 468, 469
Mihály Ferenczi-Attila: 27, 268
Mihăilescu, Dan C.: 585, 645
Mihu, Elena: 137, 138, 141, 414, 649
Milia lui Iuănel: 159, 595, 596
Milia lui Liușu: 405
Ministru (prenume): 350
Miron Costin: 411
Miron Cristea (ÎPS): 220
Miron, Greta-Monica: 139, 175, 415,
649
Moga, A.: 156
Moga, Laurean: 20, 119, 207, 208
Moga, Maria: 20
Moga, Tănase: 196, 198
Moga, Vasilie: 150
Moghioroș, Al.: 501
Moisil, Constantin: 232
Mokou: 40-43
Moldovan, Isaia: 140, 141, 179, 181,
184-186, 588, 650
Moldovan, Maria: 523
Moldovan, Vasile: 184, 185, 187, 209,
588
Morariu, Iuliu-Marius: 25
Moraru, Al.: 21, 189, 210, 211, 647,
648
Moreau, Marcel: 566
Mormon: 435
Moroni: 434-436
Moruzi, Maria: 543, 544, 560
Mór Jókai: 177
Möringer, L. B.: 74
Moș Crăciun: 383
Moșneagu, Marian: 27
Mureșan, Florin: 33, 331
Mureșan, Marius: 257
Mureșan, Viorel: 583
Mureșanu, Camil: 566
Murgu: 505, 506, 509
Müller-Schmitt, Richard: 7, 342, 585,
596, 638
Müller-Schmitt, Christoph: 345, 352
Müller-Schmitt, Peter: 345, 350-352
- N**
Naghy Ana: 156
Nagy Andras: 390
Nandra, Gheorghe: 175
Nandra, Isac: 175
Nandra, Moise: 175
Nandra, Ștefan: 175
Nandrai, Ioan: 141
Napoleon Bonaparte: 56, 58
Năsturel-Herescu (fam.): 543
Neagoie, Stelian: 234

Doina Rad, Ilie Rad

- Neagu, Fănuș: 585
Neamțu, Gelu, 21, 190, 647, 649, 650
Necula, Daniela: 27, 156, 497
Neculai al Popii: 632
Nedelcu, Carmen: 269
Negru, Dan: 643
Neicov, Mircea: 128
Nelson, Russel M.: 436
Nemoianu, Petre: 194
Nestor, I.: 37, 38
Netea, Vasile: 578
Nica, Alexandru: 156
Nică: 347
Nicolae (comite): 40-44
Nicolas, Eugen (Eugéne): 224
Nicoleanu, Eraclie: 221, 231, 234, 239
Nistor (fam.): 530
Nistor, Anica: 149
Nistor, Aurelia: 150
Nistor, Gheorghe: 149, 207, 212
Nistor, Iulian: 156
Nistor, Petru: 149, 196
Nistor, Vasile: 156, 242
Noémie Françoise Marie: 559, 562
Noica, Constantin: 390, 391, 577
Novacovici, Dionisie: 68, 76
- O**
- Obrenovici (fam.): 545, 546
Obrenovici, Alexandru I (Sașa): 546, 547
Obrenovici, Michael III: 542, 560
Obrenovici, Mihael III: 542
Obrenovici, Milan: 341, 536
Obrenovici, Milan I: 540, 542-546, 560
Obrenovici, Milan II: 542, 560
- Obrenovici, Milan IV: 542
Obrenovici, Miloș I: 542, 543, 560
Obrenovici, Sergiu: 546
Ogneanu, Ioan: 125, 143
Oltean, Amalia: 20, 526, 528
Oltean, Aurel: 126
Oltean, Ioan: 528
Oltean, Mircea: 528
Oltean, Rareș: 528, 534
Oltean, Vasile: 99, 100, 156
Oltean, Victoria: 156
Olteanu, Ioan: 187
Olteanu, Radu: 593
Ona (Onya): 69, 71, 102, 139
Onițiu (procuror): 522, 525
Onițiu, Gligor: 99, 124
Onițiu, Veronica: 258
Onu, Liviu: 23
Onuțu din Veseuș: 181
Oprinca, Ioan: 125, 143, 535
Oprîș, Nicolae: 222-226, 231- 234, 236, 238, 240
Oprîșan, I.: 52
Orășan, Ioan: 128
Orășianu, C-tin: 227
Orbán Balázs: 332
Orga, Ana: 119
Orlea, Oana: 553, 562
Oskár Jászi: 199
Otto cel Mare: 49
- P**
- Paleologu, Teodor: 645
Palfi, Ștefan: 245
Palmor, Eliezer: 584
Pamfil (Lică): 374
Pantea (ing.): 399

Indice de nume

- Pană, Virgil: 194, 651
Pap Francisc: 566
Papahagi, Marian: 390, 582, 645
Papilian, Victor: 579, 580
Papini, Giovanni: 576
Papiu, Alexandru: 150
Papiu, Ilarian Al.: 23, 650
Papiu, Virgil: 124, 142, 150, 686
Papu, Edgar: 585, 587
Parker: 485
Paska Balazs: 332
Patapievici, Horia-Roman: 585
Pauca, Elena: 120
Pauker, Ana: 501
Păcurar, Alion: 245
Păcurar, Ilarie: 99, 109, 207, 208, 593
Părău, Gheorghe: 412-414
Părău, Ioan: 412, 414
Părău, Pavel: 412
Părău, Samoilă: 412, 413
Părău, Todor: 412
Părău, Todor V Ștefan: 412
Părău, Toma: 412
Pătroi (ceteraș): 314
Pârlea, M.: 156
Părvan, Vasile: 576
Pârvulescu, Ioana: 585, 645
Peltz, I.: 579
Perry-Johnson, Elena Victoria: 8, 26, 354, 356, 357, 416, 418, 422-428, 433, 436, 438, 441, 442, 444, 445, 447-449, 451, 455, 457, 460, 463, 464, 470, 473, 480, 483, 487, 489, 636, 638
Pervain, Iosif: 23
Pesesky, Bill: 425
Pesesky, Mitchell: 425
Pesesky, Sharon B.: 26, 425, 426
Petraș, Irina: 17, 339, 565, 566, 583, 593
Petrescu, Camil: 603
Petrescu, Cezar: 232
Petru Aron: 46, 72, 414
Pillat, Ion: 14, 353, 632
Pindar: 91
Pireanu, Nicolae: 154, 156
Pitea, Alexandru: 357
Pleșu, Andrei: 585, 645
Ploeșteanu, Grigore: 529
Poantă, Petru: 419, 420
Pol, Andrei Dionisie: 76
Pol, Dionisie: 20
Pol, Felicia (Pia): 20, 120, 379, 382, 392
Pollak, S.: 332
Pompei, Laurențiu: 27, 125, 129, 137, 143, 144, 596
Pompeiu, Dimitrie D.: 576
Pop (căpitan): 221
Pop, Anania: 21, 141, 184, 185, 187, 188, 190, 588
Pop, Aurelia: 156
Pop, Ioan: 156, 651
Pop, Ioan-Aurel: 11, 16, 24, 29, 49, 64, 65, 178, 199, 204, 526, 585, 586, 634, 641, 648, 650
Pop, Iosif: 209
Pop, Maria: 120
Pop, Monica: 156
Pop, Viorel: 596
Pop, Viorica: 150
Pop-Buia, Damaschin: 352, 585
Popa, Gheorghe: 207

Doina Rad, Ilie Rad

- Popa, Ioan: 20, 25, 120, 195, 197, 199-201, 589, 650
Popa, Ioan (aviator): 222, 240
Popa, Maria: 120, 150
Popa, Marian: 395
Popa, Mircea: 585, 587
Popa, Petru: 97, 107, 109
Popa, Romul: 126
Popa, Rozalia: 20
Popa, Silvia: 207
Popa, Toader: 97, 98
Popa, Tudor: 196
Popa, Vasile: 100, 156, 207, 250, 251
Popa, Vasilie: 124
Popa, Veronica: 120
Popa, Victor Ion: 580
Popescu: 246, 247, 255, 256
Popescu, Cristian Tudor: 585, 645
Popescu, Dumitru: 19, 20
Popescu, Ioan Anton: 423
Popescu, Petru: 585, 643, 645
Popovici, Vlad: 21, 189, 648
Popoviciu, Ioan: 103
Pora: 355
Porfireanu, Emma: 421
Poruț, Alexandru: 150
Poruț, Anica: 150
Poruț, Aron: 150, 153, 244, 245, 249, 251-255, 258, 260, 262-264, 266, 504, 531, 608
Poruț, Aurenia: 264
Poruț, Gheorghe: 363
Poruț, Ion: 364
Poruț, Maria: 150
Poruț, Nicolae: 248, 250, 252, 255, 258, 264
Poruț, Octavian: 27, 208, 209, 260, 320
Poruț, Remus: 150
Poruț, Toader: 254, 264, 528, 530, 638
Poruțiu (fam.): 116, 138, 139, 312, 363, 366, 400, 411-413, 415, 417, 423, 424, 432, 493, 497, 455, 456, 487, 504, 509, 526
Poruțiu, Adela: 523
Poruțiu, Alexandru: 196
Poruțiu, Alexandru Ioan (Cuza): 498-518, 521, 524, 525, 530-532, 611, 639
Poruțiu, Alexie: 141, 414
Poruțiu, Amalia Bianca: 140, 411, 413, 417, 418, 424, 425, 528, 591
Poruțiu (Frătean), Ana (Anica): 360, 361, 500, 502, 506
Poruțiu, Aron: 493, 497
Poruțiu, Aurelia: 258
Poruțiu, Aurenia: 493
Poruțiu, Cristian: 354, 357, 423, 459
Poruțiu, Dana: 523
Poruțiu (Oltean), Elvira: 8, 20, 315, 500, 503, 510, 515, 518, 524, 526, 527, 533, 534, 639
Poruțiu, Ema: 449, 453
Poruțiu, Emil: 411, 412, 432, 486
Poruțiu, Emil a lui Ștefan: 412
Poruțiu, Eugenia: 258, 493, 494, 530, 531
Poruțiu, Georgeta (Geta): 497, 503, 504, 526
Poruțiu, Gheorghe: 354, 357, 413, 418, 423, 424, 459
Poruțiu, Gligor: 499, 524

Indice de nume

- Poruțiu, Ioan: 20, 27, 141, 196, 198, 264, 414, 493
- Poruțiu, Iustina: 362, 363, 496-500, 502, 504, 506, 521, 527, 528
- Poruțiu, Laurean: 355
- Poruțiu, Lenuța: 150
- Poruțiu (Oltean), Lucreția: 498, 500, 510, 515, 518, 524
- Poruțiu, Ludovica: 498
- Poruțiu, Maria: 354-356, 358, 362, 453, 454, 457, 464, 500, 510, 515
- Poruțiu (Degeratu), Maria: 500, 510, 515, 518, 524, 531
- Poruțiu, Maria Eva (Marie Eaves): 357, 423, 424, 432, 433, 444, 446, 449, 451, 457, 638
- Poruțiu, Marița: 20, 354
- Poruțiu, Mihai: 500, 506, 524, 533
- Poruțiu, Nicolae: 141, 258, 354, 414, 493, 608
- Poruțiu, Nicolae Brudan (Perry; Budo): 7,8,19, 26, 139, 140, 353-358, 361, 415, 416-430, 432, 433, 438, 441-449, 453, 456, 458, 469, 637, 638, 641, 688
- Poruțiu, Onisie: 196, 354, 355
- Poruțiu, Ovidiu: 268, 358
- Poruțiu, Pamfil: 354, 355
- Poruțiu, Pantelimon (Monu): 138-141, 413-415, 638
- Poruțiu, Petru: 8, 115, 196, 198, 258, 264, 360-362, 493, 494, 496-500, 638, 639
- Poruțiu, Petru (Ciorlan): 355, 360, 361, 363, 494, 498, 528
- Poruțiu, Petru (Pătruț): 499, 500, 502-506, 508-510, 515, 518, 521, 523, 525, 527, 528, 530
- Poruțiu, Remus: 265
- Poruțiu, Sanda: 523
- Poruțiu, Ștefan: 412
- Poruțiu, Toader: 258, 360-362, 369, 373, 493, 494, 496, 497, 500
- Poruțiu, Todor (Teodor): 196, 510, 515, 518, 521, 524, 608
- Poruțiu, Valer: 150
- Poruțiu (Șuteu), Victoria: 150, 500, 506, 524
- Praporgescu, Radu: 237
- Praporgescu, Rodica: 237
- Praporgescu, Valentin: 237
- Precup (lt.-col.): 225
- Preda, Marin: 397, 493
- Preiss (general): 171
- Princip, Gavriilo: 193
- Prințul Nicolae: 220, 222, 223, 227, 231, 233
- Prodan, David: 56-58, 171, 172, 174, 175, 650
- Proudhon, Sully: 576
- Pruteanu, George: 585, 645
- Puiac, Maria: 149, 156
- Pumnul, Aron: 169, 177, 635
- Punkösti: 182
- Purdea-Someș, Ovidiu: 218
- Pușcariu, Ioan cavaler de: 650
- Pușcariu, Sextil: 272, 602
- R**
- Rad (fam.): 355
- Rad, Gaftonic: 136, 264, 339, 343, 346, 351, 352, 379, 385, 581

Doina Rad, Ilie Rad

- Rad, Iozefa: 18, 136, 316, 319, 320, 334, 336-340, 343, 346, 350, 352, 378, 384, 385, 389, 536, 581
- Rad, Marta: 385
- Rad, Mihai-Ionuț: 120, 335, 342, 345, 347, 350, 352, 598-601
- Rad, Mirela: 320, 351, 599
- Rad, Nicușor: 120, 320, 336, 344, 351, 378, 379, 385, 402, 599
- Rad, Tudor-Daniel: 120, 335, 342, 345, 347, 350, 598, 599
- Radu, Andrei: 592
- Radu, Cezar: 337
- Radu, Hortensia: 27, 120
- Radu-Nandra, Ilie: 8, 18, 340, 635, 640
- Ramics Adolf: 332
- Răchită (fam.): 358, 359
- Răchită, Ana: 359, 374
- Răchită, Gheorghe: 107, 207
- Răchită, Ioan: 120, 150
- Răchită, Lucreția: 21, 120, 155, 160
- Răchită, Nicolae: 196, 242, 358-360, 610
- Răchită, Teodor: 24
- Răchită, Vasile: 120, 150
- Răchită, Vasilie V.: 150
- Răchită, Veronica: 120
- Răchițeanu, Teofil: 583
- Rădăceanu, Lothar: 576
- Rădulescu-Motru, C-tin: 232, 576
- Rebreanu, Liviu: 13, 270, 314, 316, 494, 523, 576, 578, 579, 631
- Rednic, Atanasie: 77, 139, 415
- Regele Ferdinand: 176, 220
- Regele Ludovic (Lajos): 332
- Regele Mihai: 153, 205, 220, 234, 239, 508, 585, 602
- Regina Maria: 220
- Régis, Matthieu: 559, 562
- Reiner, Francisc: 564
- Retegan, Simion: 650, 651
- Rizoli, Maria: 18
- Roiban, Iovu (Oroianu): 302, 643
- Roman, C-tin: 187
- Roman, Petre: 120
- Romonuț (ceteraș): 314
- Rosetti (fam.): 538, 547
- Rosetti, Margareta: 548, 551
- Rosetti, Radu: 548
- Rosetti, Radu R.: 548
- Rosetti, Zoe: 548
- Rosetti-Cantacuzino, Maruca: 551
- Rosetti-Răducanu (hatman): 547, 548
- Rosetti-Răducanu, Ana: 540, 544, 547
- Rosetti-Tețcanu (fam.): 547, 551
- Roska: 38
- Roșca, Ioan: 125, 130, 143
- Roșca, Șoimița: 156
- Rotariu, Traian: 83-87, 650, 651
- Rudeanu, Vasile: 564
- Ruff, Howard: 474
- Rus, Flaviu Călin: 646
- Rus (Frătean), Livia: 377
- Rusu, Grigore: 272
- Rusu, Ioan: 125, 131
- Rusu, Liviu: 587
- Rusu, Lucreția: 156
- Rusu, Remus: 150-152, 155, 156
- Rusz Károly: 332
- Ryder, John: 598

Indice de nume

S

- Sadoveanu, Mihail: 161, 261, 575, 576
Saint-Exupéry, Antoine: 340
Sala, Marius: 583, 586
Sámuel Jósika: 608, 635
Sandu: 607
Sasu, Aurel: 582, 645
Saveta: 273
Sârbu, Elena: 120
Sbârcea, George: 56
Scridon, Gavril: 571, 572, 573, 587
Sebeșan, Nicolae: 269
Semeniuc, Maria: 82, 84-87, 650, 651
Serafimovici, Ioan: 336
Serghi, Cella: 28, 261, 585, 635, 644
Sf. Apostol Pavel: 99
Sf. Gheorghe: 322
Sf. Iacob: 435
Sf. Ioan: 435
Sf. Ioan Gură de Aur: 394
Sf. Ioan Paul al II-lea: 65
Sf. Petru: 435
Sfinții Ierarhi Vasile, Ioan și
Gheorghe: 153
Shakespeare, W.: 390
Sheifele, Ed.: 179
Sigmirean, Cornel: 194, 651
Sima, Horea: 471
Simcea, V.: 227
Simion, A.: 651
Simion, Eugen: 112, 113, 584-586
Simionescu, Maya: 585
Simonis, Vasile: 649
Simu, Donca: 153
Simu, George: 66, 141
Sinul (preot): 69, 71
Sîntimbreanu, Mircea: 535
Sîrbu, Casiana: 528, 534
Sîrbu, Simona: 528, 532, 534
Sîrbu, Tudor: 528, 534
Slavici, Ioan: 270
Smith, Joseph: 434, 435, 438, 439
Soare, Vasile: 215
Solomon, Petre: 571
Soroceanu, T.: 37
Spânu, Ion: 27, 590
Spinean, George: 114, 128, 141, 153,
156, 413
Stahl, H. H.: 564
Stahl, Henriette Yvonne: 579
Stalin (prenume): 350
Stalin, I. V.: 153, 167, 217, 262
Stan, Marian: 125, 131, 143
Stanca, Sebastian: 651
Stanciu, Laura: 65
Stanciul (preot): 69, 71
Stancu, Radu: 648
Stănciulescu, Stanciu St.: 651
Stănciulescu, Ion St.: 651
Stănescu, Nichita: 210, 215
Stănoiu, Damian: 579
Stoicescu, Alessandra: 585, 645
Stoienescu, V.: 156
Sturdza, Pulcheria: 546
Sturza (fam.): 564
Suciu, Coriolan: 39, 43
Suciu, Dumitru: 21, 189, 191, 647,
648
Suciu, Gheorghe: 196
Suciu, Laurean: 150
Suciu, Liviu: 218
Suciu, Maria: 20, 25, 27, 120, 212
Suciu, Melinte: 125, 131, 143
Suciu, Sever: 390

Doina Rad, Ilie Rad

- Suciu, Vasile T.: 208, 529, 592, 593, 651
Suciu, Victoria: 156
Sulimirski: 38
Supa (înv.): 463
Sütő András: 572
Swan, Elena (Lili): 549
Swan, Georges: 549
Swan, Maria-Luiza: 549, 551, 553, 560
Swan, Marte: 549
Swan-Wenyss, Robert: 538, 549
Syg, Andreas de: 40-42
Szabó Gyula: 572
Szász (Sas) Ioșka: 93, 124, 142
Szász M.: 156
Szentpali Alexius: 175
Szilagy: 607
- Ș
- Șaguna, Andrei: 127, 132, 594
Șardău (fam.): 387, 388
Șardău, Victoria: 387
Șchiau, Octavian: 583, 587
Șerban, Gh.: 156
Șerban, N.: 156
Șincai, Gh.: 57, 146
Șoldan, C-tin: 227
Șolohov, Mihail: 575
Ștef, Dorin: 269, 271
Ștefan (preot): 139, 415
Ștefan a Petrei: 393
Ștefan cel Mare: 203
Ștefănescu, Alex: 368, 585, 586, 645
- T
- Tabără, Cristian: 585, 645
Tackenberg: 38
Tamási Aron: 576
Tanco, Teodor: 643
Tanislav, Ștefan: 523
Tatomir (magistru): 44
Tatu, Cornel: 536
Tatu, Iuliana: 120
Tattarescu, Gheorghe: 564
Tănase, Stelian: 585, 645
Tăslăuanu, Octavian C.: 563
Teleki László: 88
Teodor, Corina: 651
Teodoreanu, Ionel: 579
Teodorescu, Paul: 233, 234
Thatamerus: 333
Theodorescu, Răzvan: 586
Thomas: 473, 474
Tismăneanu (comisia): 257
Tito, Iosif Broz: 508
Toader (preot): 139, 415
Todoran, Romulus: 272
Tofană, Stelian: 584
Togănel, Alexandru: 501
Togănel, Constantin: 20
Togănel, Emilia: 20, 120
Toma (Thomas): 44
Toma, Ioan: 607
Tomaj (fam.): 45
Topîrceanu, George: 632
Tordași, Simion: 141
Torsay Gergelu: 190
Toth Martin: 242
Traian: 57
Trandafir (prenume): 350
Trâmbițaș, Grigorie: 124, 143
Trebici, Aurel: 156, 160, 163, 166-168, 258, 590
Trif (Trifan): 355

Indice de nume

- Trif, Anica (Anicuța): 100, 109, 120, 246, 247, 301, 336, 338, 377, 379, 391, 392, 403
- Trif, Elena: 120, 237, 316, 385
- Trif, Elena (Uța): 119, 212
- Trif, Eugen (Jenu): 20, 136, 261, 316, 379
- Trif, Floarea: 391, 392
- Trif, Ilie: 391, 392, 682
- Trif, Ioachim: 150
- Trif, Ioan: 21, 120, 196, 198, 237, 246, 247
- Trif, Iozefa (Iozefina): 150, 273, 391, 581
- Trif, Maria: 120, 212, 237, 263
- Trif, Nicolae: 374
- Trif, Olimpia: 21, 27, 120, 304, 317, 336, 377, 379, 383, 387, 392, 396, 526
- Trif, Onisie: 263, 312, 493, 504
- Trif, Onisie (Vodas): 149, 151, 157, 158
- Trif, Otilia: 150
- Trif, Partenie: 21, 27, 396
- Trif, Șofron: 7, 19, 207, 219, 220, 234, 237, 238, 240, 245-248, 250, 251, 254, 255, 264, 354, 359, 366, 400, 411, 493, 608, 611
- Trif, Todor: 196, 198
- Trif, Valentin: 237, 366
- Trif, Vasile: 196
- Trif, Vasilie: 198
- Trif, Viorel: 207
- Tulbure, Nastasia Mura: 413
- Tunsu, Ion: 112
- Turcescu, Robert: 585, 645
- Turcu: 334, 649
- Tutula, Vasile: 647
- ### Ț
- Țâboc, Elena: 150
- Țârca, Lucreția: 150
- Țârca, Maria: 150
- Țîboc, Anica: 150
- Țîboc, Cornel: 109, 150, 264, 505
- Țîboc, Elena: 119, 211
- Țîboc, Emilia: 120
- Țîboc, Hortensia: 27, 120
- Țîboc, Ioan: 21, 22, 27, 168, 196, 258, 261, 681
- Țîboc, Ioan I Victor: 258
- Țîboc, Iosif: 196
- Țîboc, Nicolae: 99
- Țîboc, Nicolae al lui Onisie: 258
- Țîboc, Onisie: 6, 116, 151, 157, 161, 166-168, 170, 196, 258, 681
- Țîboc, Vasile: 22, 196
- Țichindeal, D.: 145
- Țîrca, Alexandru: 150
- Țîrca, Horia: 21, 27, 93, 110, 353
- Țîrca, Toader: 245
- Țoloboaie: 375
- ### U
- Uba, Traian Călin: 583
- Udrea, Silvia: 579
- Uleșanu, Paisie: 63
- Untaru, Claudia: 258
- Urda, Ștefan: 61, 91, 110, 127, 132
- Urdăreanu, Ernest: 236
- Ursu, Horia: 579
- Ursu, Lucreția: 21, 120
- Ursu, Maria: 120

Doina Rad, Ilie Rad

V

Vajda Ella: 156
Vancea, Ioan: 595
Vancea Ioan de Băneasa: 127, 132
Varga Arpád: 88
Varga Attila: 140, 411, 413, 417, 418,
425
Varga, Gheorghe: 242
Varju Elemer: 45
Vasile a Iliaiei: 80
Vasile Lupu: 30, 568
Vasilichi, Gh.: 502
Vasiliev, V.: 37
Vavilon: 112, 113
Vălean (fam.): 114, 142
Vereshmorteian, Nichifor: 156
Vianu, Tudor: 580
Vicleanu, Mihaela: 121
Vivu, Roman Constantin: 187
Vizaknai Miklos: 333
Vlad, Tudor: 26, 425
Vlad Țepeș: 351
Vladimir: 374
Vlas, Ana: 336, 380
Vlas, Ioan: 380
Vlasiu, Ion: 386

Vlădicescu, Alexandru: 222, 240
Vlăduțiu, Nicolae: 179, 183-188
Voinescu, Sever: 585
Voitec, Ștefan: 502
Volodia: 373
Vulcănescu, Mircea: 204, 232, 564,
567

W

Wagner, Richard: 551, 562
Wemyss, Rosslyn: 550-562
Wiegand, Gustav: 271
Wohlgemuth, Ludwig von: 83, 188,
191

Y

Yourcenar, Marguerite: 12, 629

Z

Zaciu, Mircea: 154, 578, 582, 583,
643, 645
Zane, Elena: 176
Zane, Gheorghe: 176
Zeleminoi, T. I.: 646
Zotyory Francisc: 42
Zub, Alexandru: 586

Indice de localități

A

Abrud: 67, 192, 355
Acățari: 37
Adămuș: 189
Aiud: 33, 175, 190, 270, 332, 570, 636
Alba Iulia: 67, 80, 82, 83, 91, 109, 127,
130, 132, 134, 137, 141, 144, 174,
175, 190, 199, 208, 262, 332, 333,
564, 589, 595, 596, 636, 649
Alecuiș: 114, 141
Alexandria: 424, 487
Almașul Mare: 412-414
Arad: 178
Archita: 37
Ațintiș: 22, 29-31, 35, 37, 45, 47, 48,
53, 54, 61, 68, 69, 73, 77, 79, 81,
88, 94, 96, 99, 105, 106, 108, 110,
114, 126, 129, 130, 131, 133, 135-
137, 143, 144, 180, 181, 184-188,
208, 266, 312, 332, 333, 367, 378,
387-390, 394, 636

B

Bacău: 549
Bahotin: 547
Baia Mare: 269, 522
Baia Sprie: 515, 522
Band: 37
Băița: 61

Bălgrad: 77, 173, 174
Beclean-Ciceu: 304
Belgrad: 538, 540, 545, 546, 548, 554,
556
Bellflower: 428, 429
Benic: 147
Bichiș: 29, 32, 33, 35, 44, 47, 48, 5359,
61, 73, 83, 85, 87-90, 96, 98, 105,
109, 115, 121, 141, 142, 149, 151,
154, 157-159, 162, 163, 165, 170,
173, 179-187, 190, 192, 198, 208,
237, 238, 241, 244, 245, 247, 248,
250, 253, 254, 258, 259, 262, 263,
270, 309, 332, 333, 335, 340, 341,
358, 362, 373, 375, 389, 443, 494,
496, 498, 504, 505, 508, 521, 529,
531, 535, 536, 538-540, 547, 554-
557, 564, 588, 593, 596, 602, 607,
609, 610, 636, 638, 639, 640, 687
Biia: 189
Bisbee: 474
Blaj: 78, 82, 127, 132, 139, 140-142,
146, 177, 179, 183, 185, 189, 191,
375, 414, 415, 456, 590, 594, 595,
649
Bogata: 37, 183, 185, 213, 332, 333,
367, 529
Borsec: 523

Doina Rad, Ilie Rad

Botez: 29, 47, 59, 66, 68-70, 73, 78-81,
151, 173, 175, 273, 314, 370, 375
Botiza: 523
Braşov: 67, 269, 564
Brăila: 577
Bruxeles: 556, 563
Bucerdea: 77
Bucium-Şasa: 130
Bucureşti: 119, 122, 162, 219-224,
230, 236, 237, 334, 346, 360, 420,
458, 459, 471, 493, 537, 538, 549,
551, 557, 564-566, 570, 636, 637,
648-651
Budapesta: 75, 177, 193, 197, 346,
557, 636
Buziaş: 120

C

Caila: 269
Căptălani: 111
Câmpeni: 67
Câmpia-Turzii: 112, 119, 122, 237
Câmpul Cetăţii: 523
Ceanu de Câmpie: 412-414
Ceanu-Deşert: 139, 412
Cecălaca: 29, 31, 32, 35, 44, 47, 59, 68,
69, 73, 76, 79, 81, 92, 141, 151,
173, 175, 185-187, 208, 312, 370,
375, 381, 508, 600
Cernăuţi: 420
Cheţani: 325
China Lake: 430, 431
Chirileu: 588
Chirpar: 344, 346
Cisnădie: 365
Ciuci (Stâna de Mureş): 41
Clearfield: 442

Cluj (Cluj-Napoca): 55, 63, 82, 83,
105, 119, 120, 126, 130, 217, 219,
221, 223-226, 228, 230, 233, 234,
246, 317, 335, 340, 352, 357, 378,
383, 387, 389, 395, 399, 408, 413,
418, 419, 423, 424, 427, 431, 437,
445, 448, 452, 453, 461, 469, 470,
493, 506, 516, 522, 526, 555, 566,
570, 572, 581, 582, 590, 592, 594,
596, 598, 605, 643, 645, 647-651
Constanţa: 218, 233
Copşa Mică: 578
Corona: 428, 430
Cortland: 424, 427, 440, 598
Cozma: 190
Cricău: 412, 414
Cristur: 190
Cuci: 47, 173, 175, 188, 332

D

Daia: 61
Dâmbu: 130
Deag: 61, 139, 414
Dej: 47, 242
Detroit: 418
Deva: 67, 651
Diciosânmărtin: 364
Dresda: 544
Dumbrava: 61

F

Făgăraş: 67, 83, 92, 141
Fărău: 29, 35, 44, 61-63, 68, 69, 73,
74, 78, 79, 81, 103, 175, 191, 530,
531
Feleacu: 63, 126, 130, 643
Fontana: 428

Indice de localități

G

Galați: 487, 532
Galda de Jos: 196
Gatineau: 651
Găbud: 29, 173, 357
Gâmbuț: 29, 44, 47, 53, 59, 63, 68, 69,
73, 76, 79, 81, 85, 87-89, 124,
131, 141, 143, 144, 155, 159, 162,
163-165, 167, 174, 175, 182, 187,
190, 191, 198, 241, 246-249, 260,
312, 332, 370, 372, 375, 390, 409,
494, 496, 531, 574, 576, 581, 609,
640
Geoagiu: 63
Gheja: 47
Gherla: 140, 257, 592
Ghindari: 37
Glăjărie-Reghin: 523
Govora: 420

H

Hădăreni: 62, 119, 325, 350
Hârsești: 172
Helsinki: 643
Herepea: 47, 187, 188
Herești: 543
Heria (Hory): 29, 42, 44, 63, 126, 175,
370, 530, 531
Huedin: 219, 226
Hunedoara: 67, 120, 651
Hurigny: 549, 551
Huși: 423, 427, 451

I

Iași: 420, 532, 544, 549
Ibănești: 62
Iclânzal: 119

Iernut: 35, 47, 84, 87, 89, 120, 139,
181, 199, 248, 250, 252, 255, 606
Ierusalim: 271, 435
Ip: 568
Iștihaza: 29, 37, 59, 73, 98, 159, 162,
163, 173, 180, 241, 267, 332, 497,
609, 610

K

Kaisville: 426
Kalisz: 538, 541, 557

L

Lancrăm: 119, 120
Laz-Săsciori: 365
Layton: 423, 424, 430
Lăscud: 62
Leipzig: 271
Los Angeles: 418, 428, 438, 465
Luduș: 33, 44, 45, 48, 89, 96, 98, 99,
101, 105, 109, 115, 119, 120, 122,
124, 126, 134, 143, 149, 153, 154,
158, 185, 187, 199, 208, 209, 242,
245-249, 256, 259, 268, 300, 303,
332, 333, 350, 357, 359, 362, 363,
364, 377, 378, 383, 387, 388, 392,
402, 404, 406, 496, 508, 509, 521,
527, 529, 552, 581, 609, 636, 686
Luna: 192
Lutița (Agygfalva): 179

M

Mărășești: 542
Mâcon: 549
Mediaș: 54
Mihălț: 192
Mikeș: 333

Doina Rad, Ilie Rad

Milaş: 516, 523

Mitweida: 646

Mociu: 359

Moreni: 236

Moscova: 257

Mureş-Uiorii: 81

München: 224, 232, 234

N

Nandorlaca (Landor): 5, 31, 39-45,
61, 52, 73, 103, 120, 332, 363,
381, 386, 600

Nandru: 31

Năsăud: 269, 412

New York: 476, 482, 487, 566, 596

Nicoleşti: 62

Nicula: 129

Nisa: 538, 539, 541, 557, 563, 566,
567, 640

Noşlac: 41, 332

O

Oarba de Mureş: 531

Ocna Mureş: 33, 45, 47, 48, 63, 82, 84,
85, 87, 89, 119, 122, 199, 300,
332, 363-366, 369, 402, 500, 522,
527

Ocna [Sibiului]: 67

Odorhei: 83

Oneşti: 242, 538-540, 549-551, 553,
554, 556

Oradea: 224-226, 229, 269, 506, 514,
522, 651

Orăştie: 67

Oroi: 302

Orosia: 521

Orşova: 62

Ostffyasszonyfa: 198

Ozd: 29, 35, 36, 44, 53, 73, 83, 85, 87-
89, 159, 163-165, 173, 186, 187,
192, 208, 241, 248, 270, 332, 275,
496, 529, 531, 570, 575, 576, 607,
649

P

Panet: 37

Paris: 230, 232, 538, 540, 541, 555,
556, 566

Pădureni: 62

Păltiniş: 390, 391

Pearl Harbor: 422

Petreştii de Mijloc: 142

Petrilaca: 35, 47, 59, 62, 141, 174, 175,
181, 187, 189, 494, 531

Piteşti: 412, 578, 636

Ploieşti: 236

Poieni: 551

Pojon: 177

Prislop: 63

R

Ranta Bogăţii: 502

Răducăneni: 538, 540, 547, 550, 556

Răstoci: 390

Răşinari: 67

Războieni: 377

Râciu: 62

Râmeţi: 63

Râmnic: 127

Recea: 134, 137

Reghin: 190, 516, 523

Reteag: 83

Rialto: 424, 428

Roma: 631

Indice de localități

- Roșiori: 392
Rovine: 602
Ruginoasa: 544
Runcu (Hodac): 62
Rupea: 346
Rușii Munți: 62
- S**
- Salt Lake City: 424, 475, 477, 484, 488
San Bernardino: 418, 423, 424, 443, 446
San Bernador: 429
San Francisco: 418
Sankt Petersburg: 643
Săliște: 67, 333
Sărmașu: 134, 135, 137
Săsciori: 119
Sâiacob (Sâniacob): 62, 174, 175, 392
Sâmbăta de Sus: 63
Sâmbenedic: 44, 63
Sâmpetru: 130
Sâncraiu: 516, 523
Sâncraiuul Almașului: 192
Sângătin: 589
Sânmartinu de Câmpie: 62
Sebeș: 365
Seuca: 563
Sfântul Munte: 129
Sibiu: 83, 109, 119, 124, 127, 132, 180, 184, 333, 334, 352, 565, 566, 584, 589, 594, 636, 647, 650
Sighet: 524
Siliștea-Gumești: 387
Simeria: 119, 122
Sinaia: 236, 577
Solovăstru: 62
Someșeni: 219, 228, 229, 235
- Sovata: 523
Stalingrad: 205, 206, 214, 499, 505
Stupini: 209
Stuttgart: 596
Sulina: 544
- Ș**
- Șeulia de Câmpie: 128
Șilea: 44, 63
Șiria: 178
Șona: 189
Ștei: 269
- T**
- Taplosülye: 196
Târgu Mureș: 84, 118-120, 122, 137, 138, 142, 145, 379, 420, 500, 502, 507, 516, 522, 525, 527, 532, 576, 578, 592, 601, 605, 636, 649-651
Târlășua: 522
Târnăveni: 33, 63, 89, 120, 163, 199, 208, 357, 364, 494, 529, 531
Tecușu Românesc: 141
Tempe: 444
Tețcani: 551
Tijuana: 485
Timiș: 236
Timișoara: 122, 420, 581
Tokyo: 563
Trăsnea: 568
Turda: 45, 55, 105, 120, 122, 139, 142, 143, 152, 186, 413, 505, 521
- U**
- Uioara: 187
Ungheni: 523, 528
Uricani: 119

Doina Rad, Ilie Rad

Urișiu de Jos: 62

V

Vadu Crișului: 219, 226, 229, 236

Vadul: 63, 126, 130

Valea Cuiejdiului: 62

Valea Iobăgeni: 62

Valencia: 651

Vâlcele: 357

Veneția: 563

Viena: 53, 74, 79, 104, 173, 176, 193,
194, 205, 540, 545, 546, 548, 568,
643

Vișegrad: 332

Vlaha: 498

Voiniceni: 120

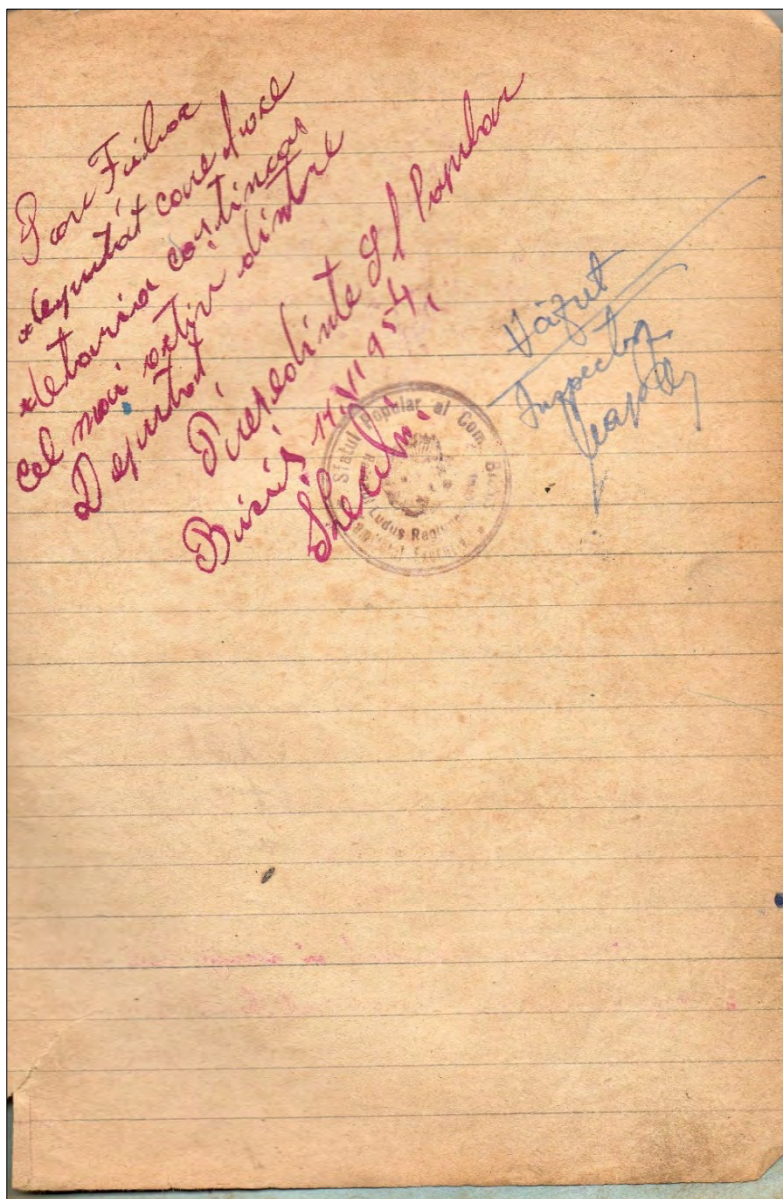
W

Washington D. C.: 424, 441, 448, 474,
482-484

Z

Zlatna: 67

Addenda: documente oficiale

Pagină din caietul de procese-verbale al inspectorului școlar Țiboc Onisie
(Arhiva fam. Țiboc Ioan)

Doina Rad, Ilie Rad

Accastă partiă este continuarea partiiei No. 39 din matricula No. 5, pag. 39

Anexa C

MATRICULA No. 6 Pagina 27

No. matricular 27

Elevul Trif Ilie născut la 20, luna Februarie, anul 1921, în comuna Nandra plasa Lunduș, județul Jinda, de naționalitate român, de religie greco-cat., revaccinat la luna martie, anul 1930; înscris în școală la 4 luna Sept., anul 1930 pe baza matricolei.

Clasa II. A

Anul școlar 1930-1931.

Obiectele de studii	Trimestrul			Media anului pe obiecte	Notele examen.	Media grupelor	Media gener. (cifre și litere)	Aplicarea obligativității	Observațiuni
	I	II	III						
Limba română									
Scrierea și exerc. gram.	8	7	9	8				Părinte <u>Onisie</u> .	
Citirea reproducere . . .	8	7	9	8				Tutor	
Exerciții de memorie și liberă reproducere . . .	9	8	7	8		7,75		Stăpân	
Exerciții de compunere								Profesiunea <u>plugar</u> .	
Exerciții de intuiție . . .	8	7	6	7				Correspondent	
Limba								Domiciliul <u>Nandra</u> .	
Scrierea și exerc. gram.								Totalul absențelor:	
Citirea								Motivate	
Exerciții de memorie și liberă reproducere . . .								Nemotivate	
Exerciții de compunere								Amendate	
Exerciții de intuiție . . .								Total general	
Celelalte științe								Câte amenzi s'au aplicat în cursul anului	
Matematicile	8	7	6	7		7			
Cunoștințe de comerț și contabilitate									
Dexterități									
Religiunea	8	7	6	7					
Istoria	7	6	8	7					
Cultura socială și învățământul civic									
Geografia	7	6	8	7		7			
Științele fizico-naturale									
Higiena									
Dexterități									
Caligrafia	7	6	8	7					
Desemnul	7	6	8	7					
Cântul	7	6	8	7					
Exerc. de educație fizică	7	6	8	7					
Lucrul manual (la băieți)	7	6	8	7					
Lucrări practice agricole									
Dexterități									
Lucrul de mână (la fete)									
Gospodăria									
Dexterități									
Purtarea	9	8	7	8			18		
Frecvențarea școlii	9	8	7	8					

7,35 rapte lui pe p' anu.

Situatunea la finele anului școlar Immortal între 8 promovați

Ordinea de clasificare: Clasificat al 7

DIRECTOR

Libert certificatul No. _____ din _____

Accastă partiă se continuă în matricula No. _____ pag. _____

Libr. Clujes, Cluj

Matricula elevului Trif Ilie din Nandra, pentru anul școlar 1930-1931. (Arhiva Școlii din Nandra)

Addenda: documente oficiale

Această partidă este continuarea partidei No. _____ din matricula No. _____ pag. _____

Pagina 17

MATRICULA No. XII

Eleva Trif. Iosefina No. matricular 17
 în cătunul _____, comuna Nandra, la 3 luna Noiembrie anul 1930
noeu, de religie gr. cat., vaccinat la _____ luna _____ anul _____, de naționalitate _____
 în școală la _____ luna _____ anul _____, pe baza Recensământului

Clasa I (în litere intalnia)
 Anul școlar 1937-1938

Obiectele de studiu	TRIMESTRUL			Media anuală pe obiecte	Nota exam.		Media anuală pe grup	Media generală (cifre și litere)	Aplicarea obligativității	Observațiuni
	I	II	III		Oral	In scris				
Limba română	Scriere și exerc. gram.	6	9	10	8.33				Părinte <u>Cuisis</u>	
	Cetirea	5	8	10	7.66				Tutor	
	Exerciții de memorie și liberă reproducere	9	9	9	9			8	Stăpân	
	Exerciții de compunere	5	7	9	7				Profesiunea <u>plug</u>	
	Exerciții de intuiție	5	7	9	7				Correspondent	
Matematici (aritmetica și geometria)	5	8	10	7.66			7.66	Domiciliul <u>Nandra</u>		
Celelalte științe	Religia	4	6	8	6				Totalul absențelor	
	istoria								Motivate	
	Geografia						6		Nemotivate	
	Științele fizico-naturale și igiena								Amendate	
	Cultura socială și inv. civic								Total general	
Comert și comptabilit								Câte amenzi s'au aplicat în cursul anului		
Dexterități	Calligrafia	7	7	7	7					
	Desenul	7	7	7	7					
	Cântul	7	7	7	7					
	Educația fizică*	7	7	7	7					
Lucru manual (la băieți)										
Indeletniciri practice										
Lucru de mână și gospodăria (la fete)	6	6	6	6						
Discip.	Purtarea	10	10	10	10			10	Liberat cert. No	
	Frecvențarea	10	10	10	10			10	din	

Situația la finele anului școlar promovată
 Clasificat _____ elevi promovați.

Director _____

2.69 puncte ai care fac ai muncă

Această partidă se continuă în matric. No XIII pag. 22

Foia matricolă a unei eleve din Nandra, anul școlar 1937-1938.
 (Arhiva Școlii din Nandra).

Doina Rad, Ilie Rad

Matricola No. _____		No. _____	
Continuare din Matricola No. _____		Foia No. _____	
Elev a <u>Prof. Josepina</u> născută în anul <u>1980</u> luna <u>Nov</u> ziua <u>8</u>			
religie _____	fi _____ d-lui <u>Bădăna Prof. Maria</u>	de origină etnică _____	
Anul școlar 194 <u>0</u> /194 <u>1</u>		clasa <u>IIIa</u> (în litere)	

<p style="text-align: center;">Indicațiuni asupra mediului social și stării fizice</p> <p>Starea socială și materială a părinților: <u>Bună</u></p> <p>Cum este îngrijit copilul în familie? <u>Bine</u></p> <p>Al cătelea copil născut? _____</p> <p>Câți copii trăiesc? _____</p> <p>Câți copii au murit? _____</p> <p>Locuința este igienică? _____</p> <p>Numărul camerilor locuite? _____</p> <p>Câte persoane mai dorm în cameră cu elevul? _____</p> <p>Câte persoane mai dorm în același pat cu elevul? _____</p> <p>Somnul: _____</p> <p>Alimentația: <u>suficientă</u></p> <p>Mediul social imediat în care trăiește: <u>favorabil</u></p>	<p style="text-align: center;">Examenul medical <small>(se completează de către medicul școlar)</small></p> <p>Data examinării: _____</p> <p>Antecedente patologice: _____</p> <p>Pulmon: _____</p> <p>Ochi: _____</p> <p>Nas: _____</p> <p>Gât: _____</p> <p>Urechi: _____</p> <p>Glande endocrine: _____</p> <p>Sistemul ganglionar: _____</p> <p>Sistemul nervos: _____</p> <p>Sistemul osos: _____</p> <p>Cord: _____ Puls: _____</p> <p>Abdomen: _____</p> <p>Ficat: _____ Splina: _____</p> <p>Rinichi: _____</p> <p>Diferite analize medicale: _____</p> <p>Diagnostic: _____</p> <p>Tratament: _____</p>
<p style="text-align: center;">Examenul antropometric</p> <p>Data examinării: _____</p> <p>Aspectul general al dezvoltării fizice: _____</p> <p>Înălțimea (talie): _____</p> <p>Înălțimea șezând: _____</p> <p>Greutatea: _____</p>	<p style="text-align: center;">Preorientarea și îndrumarea profesională</p> <p>Preocupări extrașcolare de predilecție: _____</p> <p>Talente deosebite: _____</p> <p>Lucrător (meseriaș) <u>f. bine</u></p> <p>Comerciant <u>f. bine</u></p> <p>Cultivator (agricultor) <u>f. bine</u></p> <p>Artist _____</p> <p>Preot (pt. fete: misionare) _____</p> <p>Educator _____</p> <p>Gospodărie și ad-ție <u>f. bine</u></p> <p>Aptitudini pentru liceul teoretic <u>bun</u></p>
<p style="text-align: center;">Indicațiuni pentru diferite profesii</p>	<p>Ce profesie dorește elevul: _____</p> <p>Dorința părinților: _____</p> <p>Îndrumarea educatorului: (profesii indicate și eventual contra-indicate)</p> <p>Observațiuni: _____</p>

Pagina de Recensământ	S'a eliberat foaia calificativă	Trecut la școala _____	Absențe:
No. _____	No. _____	Adeverința de primire No. _____	Motivate _____
No. curent _____	din _____		Nemotivate _____
			Amenzi aplicate _____

Prima pagină a foii matricole a unei eleve din Nandra, anul școlar 1940-1941. E de observat rubricatura foii matricole. (Arhiva Școlii din Nandra)

Addenda: documente oficiale

(matricular)

Pagina 43

În comuna Nandra județul Buda de origine etnică rom cetățenie rom
 profesione plug a fost înscris 2 la 15 luna sept. anul 1940 pe baza rețevan înscris

Profilul Psihologic					Situația școlară											
Funcțiunile și caracteristicile psihice					Grupete	Distribuția materilor de învățământ	Situația la clasă					Situația la ex. de absențe				
							Trimestrele			Media pe an	Media pe an	Media pe an	Media pe an	Media pe an	Media pe an	Media pe an
Intelect	Temperament	Personalitate și caracter	I	II	III	I	II	III	IV							
Inteligenta					Educația sănătății	Anatomia și igiena	7	7	9	7.66						
Atenția					Educația științifică	Deprinderi igienice, sport și gimnastică	7	7	9	7.66	7.66					
Memoria						Geografia	7	7	9	7.66						
Imaginația					Educația științifică	Științe Nat.	7	7	9	7.66	7.74					
Felul de a reacționa repede sau încet						Fizico-chimice	7	7	9	7.66						
Sensibilitatea					Educația științifică	Matematica	7	8	9	8						
Puterea de muncă						Lucrul de mână	7	7	9	7.66	8.37					
Sărguința					Educația literară	Practica agricolă	7	7	7	7						
Voioșia						Istoria	7	7	9	7.66	8.33					
Neinfluențabil					Educația literară	Limba română	8	9	10	9						
Sociabilitatea						Lecturi și recitări frumoase, dialoguri, teatru școlar	9	9	10	9.33						
Camaraderia					Educația artistică	Cântul	7	8	10	8.33	8.41					
Onestitatea						Dezennul	8	8	8	8						
Bunățatea						Scrierea frumoasă	8	8	8	8						
Simțul dreptății					Educația moral-religioasă	Datorile omului și ale cetățeanului	8	8	8	8						
Spiritul de conducător (sau de subord.)						Religia	7	7	8	7.66	8.03					
Normal (sau anormal sufletește)						Purtatea	10	10	10	10						
						Frecventarea	9	10	10	9.66						

Observațiuni:

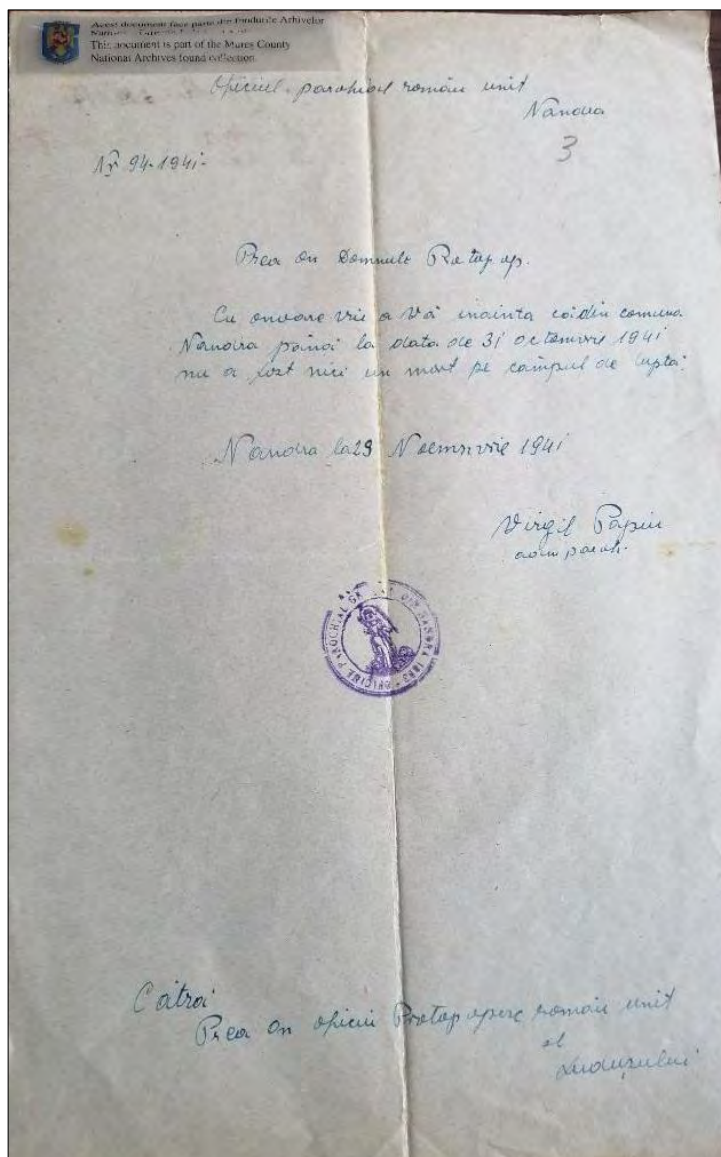
Situația școlară la sfârșitul anului școlar promovată

Clasificat... a... între... elev... promovat...

Director, [Signature]

Această partidă este conținut
 partidei No. din Ma
 No. Anul

Doina Rad, Ilie Rad

La 29 noiembrie 1941, preotul satului, Virgil Papiu, raportează Protopopiatului Român Unit din Luduş, conform solicitărilor acestuia, că „din comuna Nandra, până la data de 31 octombrie 1941, nu a fost niciun mort pe câmpul de luptă.” (Arhivele Naționale. Serviciul Județean Mureș. Fond Protopopiatul Greco-Catolic Luduş, Dosar nr. 290, fila 3)

Addenda: documente oficiale

71-656 92131
REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ

921125

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE

DOS. Nr. **346** VOL. Nr. _____

ARHIVA OPERATIVA

DOSAR

Fond-Anchetă: MAPA DE EVIDENȚA A
COMUNEI BICHIȘ
No 1025

Data _____ D7258

Urn _____

143789
D 007258

Coperta dosarului de Securitate al Comunei Bichiș, unde există mai multe file referitoare și la satul Nandra.

Doina Rad, Ilie Rad

Original 221181

NOTE—This form to be filled out in duplicate, one copy being retained in the files of the office in which it is received and the other forwarded to the Department.

(Form No. 171.—(REVISED.)
(Enacted January, 1914.)

For use by Passports **DEPARTMENT OF STATE**
For the administration of the
preparing passport applications. **OFFICE OF THE SECRETARY OF STATE**
DEPARTMENT OF STATE
OCT 11 1922
WASHINGTON

DEPARTMENT PASSPORT APPLICATION.

DOCT 5 1922
10-10-1922

NATURALIZED.

Issued, I, Nicholas B. Perry, a NATURALIZED AND LOYAL CITIZEN OF THE UNITED STATES, hereby apply to the Department of State at Washington for a passport for myself, accompanied by my wife, Dr. Emma F. Perry, and minor children, as follows:

born at on the day of I was born at day of and (now Rumania)

I solemnly swear that I was born at Handra, Jud. Alba Inferioara, Hungary on or about the 1st day of March, 1898, that I emigrated to the United States, sailing on board the Kaiser Wilhelm II from Hamburg on or about the ? day of February, 1907, that I resided 15 years, uninterruptedly, in the United States, from 1907 to 1922 at San Bernardino & other cities that I was naturalized as a citizen of the United States before the Court of California at San Bernardino on the 18th day of February, 1916, as shown by the accompanying Certificate of Naturalization; that I am the bearer of Passport No. 91114 issued by Department of State on the 16th day of September, 1920 which is returned herewith; that I am the identical person referred to in said certificate and passport; that I am domiciled in the United States, my permanent residence therein being at San Bernardino in the State of California where I follow the occupation of Mill business; that I have been residing abroad temporarily since October 1921 in the following countries: Romania that I last left the United States on the 16th day of September, 1921, arriving in Handra, Jud. Alba Inferioara (Rumania) day of October, 1921; that I am now temporarily residing at Cluj, Jud. Cojocna; and that I intend to return to the United States within 2 years with the purpose of residing and performing the duties of citizenship therein.

I have not applied elsewhere for a United States passport or for consular registration and been refused.

I desire a passport for use in visiting the countries hereinafter named for the following purpose:

<u>Romania and all other</u> (Name of country.)	<u>Commercial business</u> (Object of visit.)
<u>necessary countries</u> (Name of country.)	<u></u> (Object of visit.)
<u></u> (Name of country.)	<u></u> (Object of visit.)

OATH OF ALLEGIANCE.

Further, I do solemnly swear that I will support and defend the Constitution of the United States against all enemies, foreign and domestic; that I will bear true faith and allegiance to the same; and that I take this obligation freely, without any mental reservation or purpose of evasion. So help me God.

American Consulate at Bucharest, Rumania Nicholas Brudan Perry
(Signature of applicant.)
Sworn to before me this 7th day of September, 1922

[SEAL.]
John Skilton Wilkin
Vice Consul of the United States of America
(Title.)

MIN SECRETARY OF STATE Instructions concerning the Expatriation Act of March 2, 1907. (only.)

Un document de acum 100 de ani: aplicatia pentru o noua vizita in Romania (oct. 1922) facuta de Nicolae Brudan Porutiu-Perry, pentru a reveni in tara natala, ca reprezentant al Uzinelor Ford.

Anexe

Intrarea în sat, dinspre Drumul Țării. Foto: Maria Coțiu.

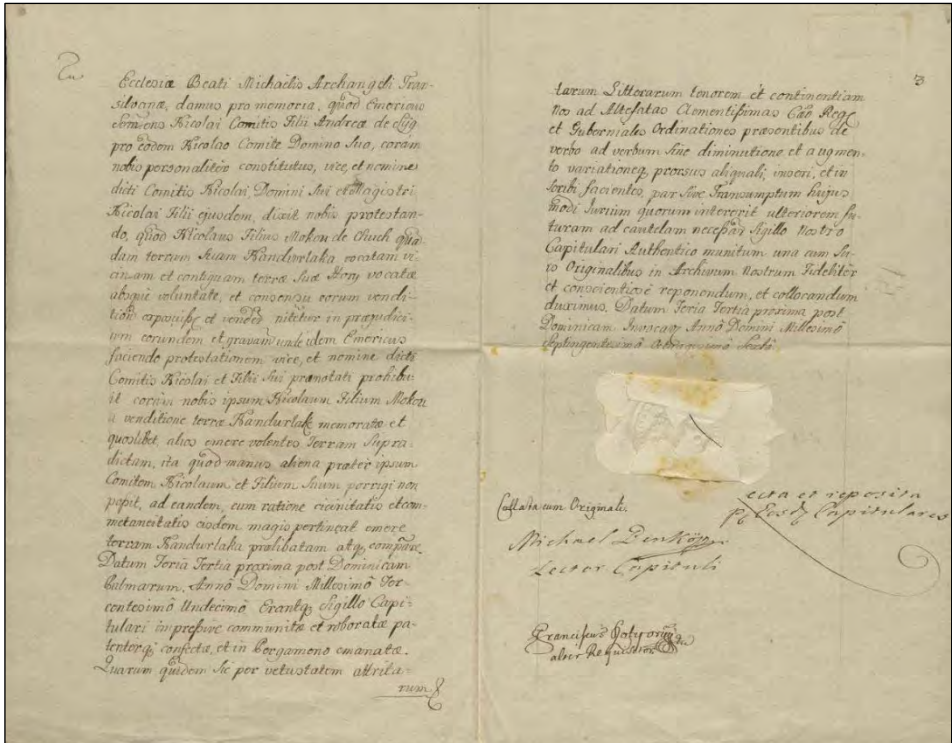

Troița de la intrarea în sat, veche de peste 100 de ani. Nu se știe cine a făcut-o și când anume. Aici este înainte de refacerea acoperișului, cu vechea cruce alături. Foto: Doina Rad

62

Hoc Capitulum Ecclesie Albensis
Transilvania. Memoria commendamus tenore
presentium significantes, quibus expedire uni-
versis: Quod nos Gratiano Excelso in Inclito Ma-
gno Transilvania Principatu Suberni Regii
Sub Vigesima Nona Novembris Millesimi Septin-
gentesimi Octuagesimo Quinti. Numeroque quibus
circa Transumptionem, et renovationem quo-
rumvis Litteralium Instrumentorum in Capi-
tulari Archivo nostro vetustate attritorum ad
nos datis ordinibus Nobisque in conformitate
Benigni rescripti Regii sub die 4to Augusti An-
ni quidem eadem domenter editi. precepto-
rie Sonantibus, honore, et reverentia quibus de-
cime receptis, atque Primo Libro Regio per exten-
sum insertis, in omnibus uti tenemur, et par est
obedire, Satisfacereque volentes post Seriam dili-
gentemque Actorum Capitularium disquisitionem
reinvenerimus tandem in Archivo nostro Capi-
tulari Litteras quoddam Protestationales pro
Nicolao Comite Filio Andreæ de Chyq, et Magi-
stro Nicolao Filio suo contra Nicolaum Filium
Mokon et alios quoslibet super venditione, et em-
ptione terre Sandorlaka phibita, qua ob vetusta-
tem trib. est, adeoque ad illegibilitatem approxi-
mari, quarum quidem in quantum ad huc legi-
biles sunt, tenet, et verbalis contentia sequi-
tur in hunc modum. Hoc Capitulum
Erbis

Prima pagină (din cele șase) ale actului privind prima atestare documentară a moșiei **Nandra - Landor - Nandorlaka** (pentru că satul încă nu exista ca atare), document păstrat la Arhivele Naționale Maghiare din Budapesta (*Magyar Nemzeti Levéltár*).

Pagina 2 a aceluași document.

M. C. E. L.
29/110 1/2

52
1311 april 6 F. 10. 11

Protestationale pro Nicolao Comite Filio
Andree de Sigg et Magistro Nicolao Filio suo. con-
tra Nicolaum Filium Mokon, et alios quoslibet
Super venditione et emptione Terrae Handur-
la phibio. - An 1311

Collus Alben

Lista 4. Ias. 13. Kro 36

36 36 36

Kro 36

Collart

Pagina cu scrisoarea întărită și validată cu sigiliul capitular imprimat, dată sub formă deschisă și emisă pe pergament.

Pro Capitulo ecclesie beati Michaelis archangeli in ipsa. Datum prima die mensis Junii
Quinto Nicolai eius filii unde de eorum pro Nicolai eius duo fratres nos present
pater, sicut et nomine sua Nicolai eius filii et magister Nicolai filii eius. Dicit
nos presentando quod Nicolai filius eorum de aliquo iure sua standarlaka vocata cum
in aliquo die sine huiusmodi abque voluntate et consensu eorum vendiderit et vendi
niter in presentem eorum signum. In istis mensibus faciendo presentem sicut et nomine
sua Nicolai eius filii sui proinde prohibuit eorum nos ipsi Nicolai filii eorum
a venditione de standarlaka memorata et quolibet alio eorum volentes etiam presentem
ita quod manum aliam presentem ipsi Nicolai eius filii sui perungi non possit ad eorum
in ratione etiam etiam presentem eorum magister presentem eorum standarlaka
prohibuit nos eorum. Datum factum per eorum palmarum anno domini M. CCC. octavo

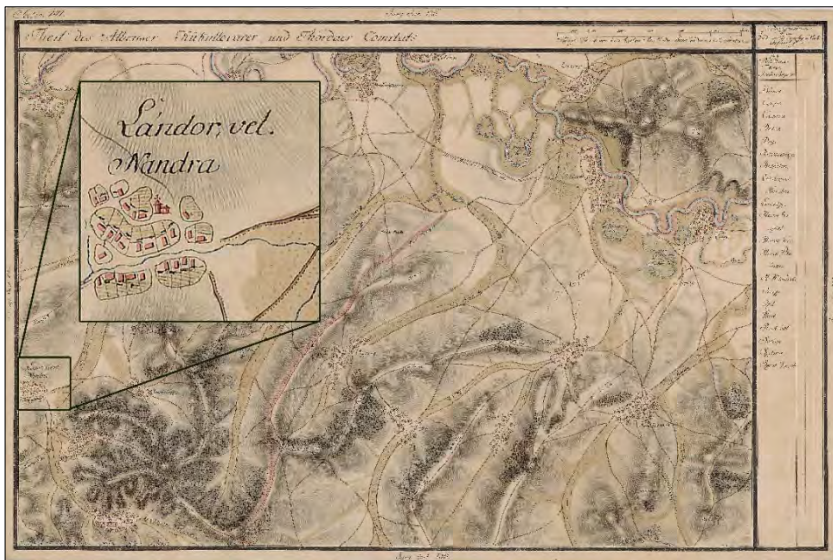
protestant. quod Nicolai eius
filio eius et magister
Nicolai filio suo et Nicolai
filii eius et alios eorum, sup
venditione et emptione de standur
laka prohibuit.

Nandorlaka
36 A7311
36
Com. Albensis.

36
liber 4. fol. 3. n. 36.

M. O. D. I.
29110

După scrisul în latina medievală, se poate vedea mențiunea **Nandorlaka**, iar mai jos anul **1311**. Înscrisul **Com. Albensis** însemna Comitatul Alba (Inferioară), din care făcea parte, la acea dată, moșia Nandra.

Satul Nandra pe harta iosefină – harta nr. 141 (*Josephinische Landesaufnahme*), realizată între 1764-1785, din rațiuni militare. Se vede așezarea satului de-o parte și de alta a Pârâului Nandra (*Vallie Nandri*).

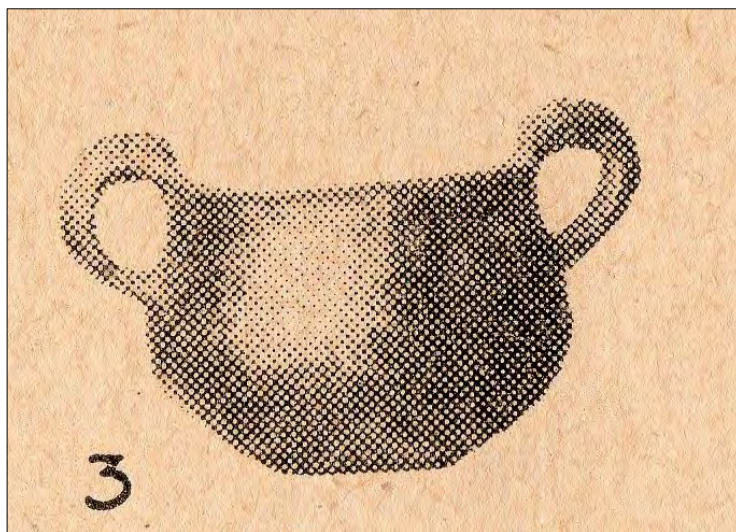
Satul Nandra, marcat pe harta franciscană (*Franziseische Landesaufnahme*), din 1807.

Privire de ansamblu asupra hărții iosefine.

Satul Nandra (Landor) pe harta iosefino-franciscană.

Vas din perioada prescitică, vechi de peste 2500 de ani, descoperit la Nandra, în 1890. Prima lui menționare: I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* (BRGK), Frankfurt/M., 1932, p. 117, n. 481. Vasul se păstrează la Muzeul de Istorie din Aiud.

Același vas, desenat, cu un element adăugat în partea dreaptă, care arată, conform limbajului specialiștilor în arheologie, că acest vas a fost descoperit într-o necropolă din satul Nandra, fără să știm unde anume era aceasta. Desen preluat din Adrian C. Florescu, *Repertoriul culturii NOUA-COSLOGENI din România. Așezări și necropole*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, vol. IX, p. 9 – 418.

Troița de la intrarea în sat, cu acoperișul înlocuit și cu o cruce nouă (sponsor al ambelor lucrări: Brudan Angela, căs. Gherman). Foto: Nicușor Rad

Pictură naivă, din interiorul troiței. Foto: Doina Rad

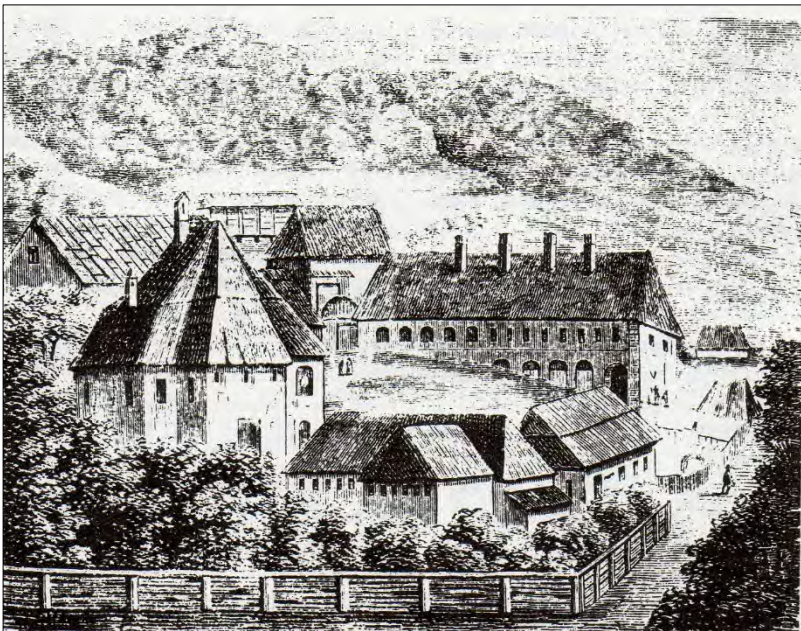
Baza crucii din troiță, cu un text deocamdată indescifrabil. Foto: Bogdan Ilieș

Crucea pictată din interiorul troiței. Foto: Doina Rad

Năndreanu Trif Onisie (1890-1039), bunicul lui Ilie Rad, primar al comunei Bichiș, două mandate (1930-1937), din partea Partidului Național Liberal (PNL). O realizare importantă a sa a fost edificarea actualei clădiri a școlii din Nandra.

Vedere din nord-est a conacului principelui Kemény János din Bichiș, după un desen pe lemn, reprodus din volumul *A székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Irta Orbán Balázs, vol. V, 1871, p. 55. Conacul a devenit ulterior (și este și în prezent) sediul Primăriei Comunei Bichiș.

Domnul Primar Mihály Ferenczy-Attila, din Ozd, aflat la al treilea mandat (din partea UDMR). O realizare importantă din actualul mandat o constituie asfaltarea drumurilor din comună, inclusiv din Nandra.

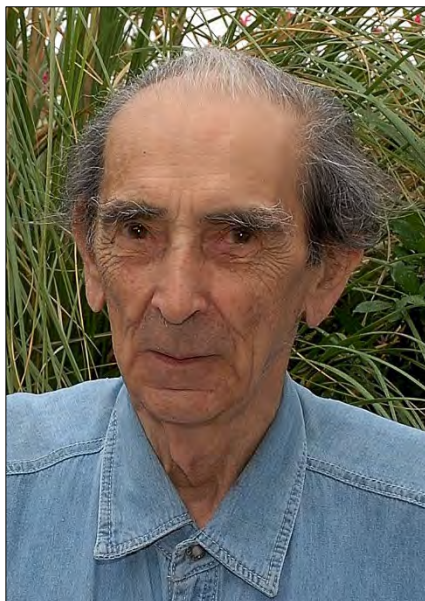
Actualul sediu al Primăriei, încărcat de istorie, care a adăpostit, vreme de patru decenii, inclusiv pianul Erard, la care a cântat, timp de zece ani, între alții, și George Enescu.

Un alt conac din Bichiș, azi dispărut (după Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 56).

Castelul din Bichiș, fost sediu al CAP, unde se petrece o parte din acțiunea romanului *Moartea Baroanei*, a povestirii *Bal la Castel etc.*, de Ștefan J. Fay. În prezent, noul proprietar (persoană particulară) a trecut la renovarea castelului.

Scriitorul și moștenitorul castelului, Ștefan J. Fay (aici la vârsta de 90 de ani), care a locuit în castel, între 1946-1949. În 1949, între lucrurile arse în curtea Castelului s-a numărat și romanul intitulat *Nandra*.

Blazonul Familiei de Fay

Nisa (Franța), Vila Eurêka, 4 septembrie 2021. Placă montată pe peretele de la intrarea în Vila Eurêka, în memoria scriitorului Ștefan J. Fay, care a trăit și creat aici în ultimii săi 10 de ani de viață (1999-2009).

Nisa (Franța), Vila Eurêka, 4 septembrie 2021. Doina Rad, Dana Ciocârlie și Ilie Rad, alături de celebrul pian Erard 58259, cu o istorie fascinantă. Fotografia este făcută după lansarea volumului *Ștefan J. Fay sau Cercul care se închide*, semnat de Doina Rad, și după concertul susținut, la același pian, de celebra pianistă de origine română, Dana Ciocârlie.

Case acoperite cu paie, dintr-un sat transilvănean (gravură din 1839, după Vasile Lechințan, *Monografia satelor din Câmpia Transilvaniei*, Editura Ecou Transilvan, Cluj-Napoca, 2018). Conform recensământului oficial, din 1900, din cele 70 de case existente în Nandra, 57 dintre acestea erau acoperite cu trestie sau paie!

Casa lui Brudan V. Aurel, din centrul satului, construită în 1932. În stânga se poate vedea poarta „maramureșeană” a casei lui Poruțiu Remus, vândută ulterior lui Brudan Mircea.

Imagini din sat

Curtea din Nandra, văzută dinspre Dealul Podirei, proprietatea lui Poruțiu Aron. După 1948, Curtea a devenit sediul CAP Nandra, adăpostind într-un colț și un mic magazin sătesc. Fostului proprietar i s-a lăsat doar o cameră de locuit. Azi este o ruină.

În prim-plan: Curtea din Nandra, care a dat și numele uliței *După Curte*.

Instantanee din ulița *După Curte*.

Un călător singuratic pe ulița *După Curte*: Brudan Petru. Foto: Maria Coțiu

Porțiune din ulița *După Curte*, pregătită pentru asfaltare. Foto: Nicușor Rad

Instantanee de pe ulițele satului

Moldovan Floarea, mândrindu-se cu trei oameni de zăpadă. Foto: Ilie Rad

Un tată cu cei doi feciori, venind de la coasă: Rad Gaftonic, Ilie și Nicușor.
Îi salută de pe margine: Tudor. Foto: Ștefan J. Fay

Una dintre cele 7 batoze ale satului Nandra (aici în curtea unui sătean), în anii '30, aceasta aparținând lui Poruțiu Toader. Se poate vedea tractorul Fordson, tractorul punând și ținând batoza în funcțiune, printr-o curea de transmisie. În spatele tractorului este batoza (cu „băgătorul” și femeia care tăia legăturile de la snopi, cu secera), apoi un elevator, care urca paie pe săcastrul de paie. Singura persoană care a putut fi identificată este Bela Csobot (cel cu mustață, pălărie și cravată, sprijinit de roata tractorului), mecanicul familiei Poruțiu Toader și Eugenia.

Nonica, soția lui Poruțiu Onisie, fratele lui Perry, Poruțiu Lenuța, Cristureanca, soția lui Poruțiu Nicolae, fiul lui Onisie, și Poruțiu Nicolae. Cei doi copii și militarul rămân neidentificați.

O fotografie istorică: Biserica de lemn din sat, demolată în 1946, și clopotnița de lângă altarul bisericii. Persoanele din fotografie: Baciu Octavian (fratele preotului), Ignat Victor (fratele preotului), Ignat Maria (n. Baciu, preoteasa), mama preotului Ignat, preotul Ignat Eugen Valer, Ignat Puși, soția lui Victor Ignat. Cei doi copii: fetița Cecilia Ignat (de 2 ani, n. în Nandra, 1944) și Ignat Emanoil Alexandru (de 3 ani, născut în 1943, la Turda). (Arhiva fam. Cecilia Ignat-Șchiopu).

Casa parohială din Nandra. După plecarea, în 1948, a ultimului preot greco-catolic, Ignat Valer Eugen (căruia i se datorează aceste două fotografii istorice), casa parohială a devenit magazin sătesc, apoi a fost demolată, la 25 mai 1963. (Arhiva fam. Cecilia Ignat-Șchiopu).

Clădirea actuală a Bisericii din Nandra, după renovarea din 2010. Foto: Doina Rad

Clopotnița bisericii, după mai multe consolidări și renovări. Foto: Doina Rad

Semne făcute pe grinzile clopotniței (în prim plan: patru linii), făcute la mutarea din curtea fostei biserici de lemn. Foto: Bogdan Ilieș

Clopotele – vechi de peste un secol. Foto: Bogdan Ilieș

Iconostasul și altarul bisericii. Foto: Doina Rad

Sfinții Apostoli Pavel, Marcu și Ioan (detaliu de pe iconostas). Foto: Doina Rad

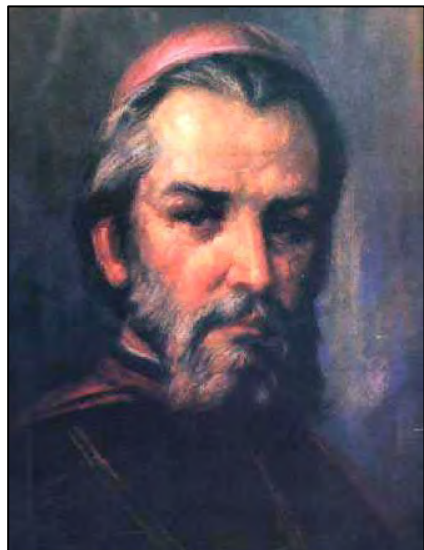

Pronaosul bisericii, care a fost cândva neîncăpător. În prezent, în mod obișnuit, la slujbele religioase participă maximum zece săteni. Foto: Doina Rad

Candelabrul din pronaos. Foto: Doina Rad

Episcopi, arhiepiscopi și mitropoliți, greco-catolici și ortodocși, care au hirotonit preoți slujitori în Nandra.

Inochentie Micu-Klein (1692-1768)

Ioan Suciu (1907-1953)

ÎPS Andrei Andreicuț (n. în 1949)

ÎPS Irineu Pop (n. în 1953)

Șapte slujitori ai altarului, în Nandra, și doi dieci (în ordine cronologică)

Pr. Ignat Eugen

Pr. Ognean Ioan

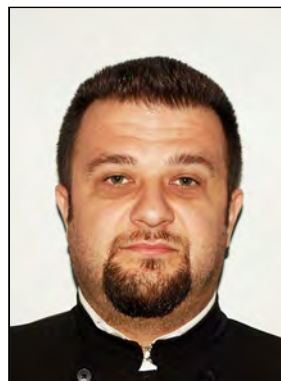
Pr. Roșca Ioan

Pr. Pompei Laurențiu

Pr. Suci Melinte

Pr. Câdea Virgil

Pr. Bucea Lucian

Diac Ciuca Emil Sr.

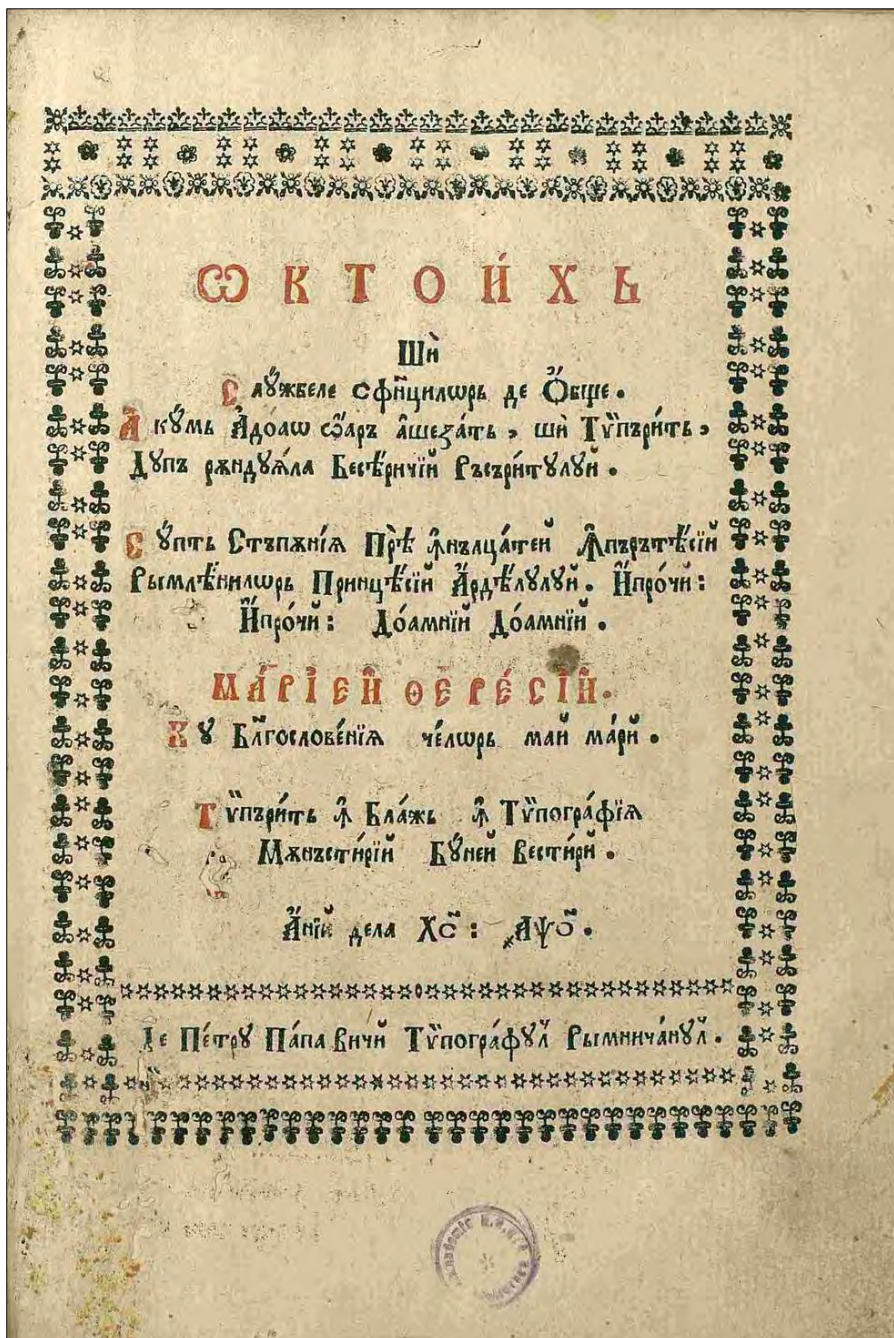

Diac Ciuca Emil Jr.

Icoana Maicii Domnului

Basorelief reprezentând-o pe Maica Domnului cu Pruncul, expus la intrarea în biserică.
Autor necunoscut. Foto: Doina Rad

Octoiul de la 1777, fost în patrimoniul Bisericii din sat, aflat acum într-un loc încă neidentificat.

Partea laterală, față, a lăzii în care s-a aflat arhiva Bisericii din Nandra, arhivă căreia i s-a dat foc, în anul 2010, cu ocazia renovării bisericii. Foto: Doina Rad

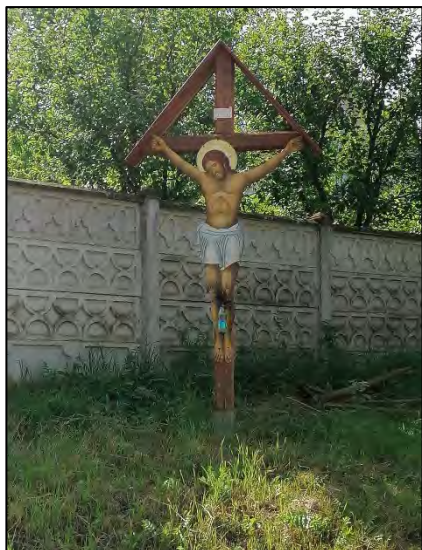

Șemineul din biserică, adevărată operă de artă. Foto: Doina Rad

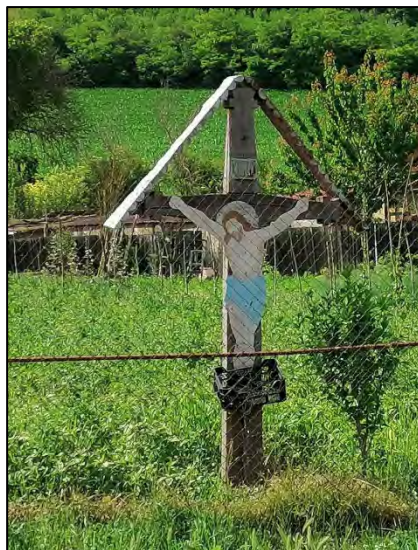

Coperta manuscrisului (48 de pagini), cu informații privind istoria Bisericii din Nandra, avându-l ca autor pe Pr. Ignat Eugen Valer. La plecarea din Nandra, autorul a luat manuscrisul și l-a păstrat în locuința personală, până în 1995, când preoteasa Maria Ignat a donat Bisericii Greco-Catolice „Sf. Gheorghe”, din cartierul clujean Gheorgheni, acest manuscris. Se pare că, în 1997, manuscrisul a fost preluat de la amintita parohie și predat Episcopiei Greco-Catolice de Cluj-Gherla. Din păcate, acesta nu a fost găsit în arhiva Episcopiei.

Crucile satului Nandra

Crucea nouă, de la intrarea în sat
(sponsor: Brudan Angela, căs.
Gherman).

Crucea din mijlocul satului, de la
intersecția ulițelor.

Crucea de la ieșirea din sat, spre hotar,
pusă de Trif Anica (sponsorul Cristului
actual: Rad Ilie și Doina).

Crucea de lângă Fântâna de Cheatră
(sponsor: Fam. Brudan Filuc și
Anica).

Imagine din partea veche a cimitirului din sat. Se pot vedea crucile din lemn, care au ars odată cu vegetația, căreia i s-a dat foc, în primavara anului 2021. În fundal, se vede pădurea care a invadat cimitirul... Foto: Doina Rad

Secvență din hotarul satului (primăvara anului 2021). Foto: Nicușor Rad

Fântâna de Cheatră, în 2021, reper important pentru hotarul din satul Nandra. Construită în 1927, cum se poate vedea pe partea superioară, aceasta este acum nefolosită. Un năndrean, stabilit la Cluj și ajuns la capătul vieții, a spus unei consătene că singura lui dorință ar fi să mai bea apă din această fântână! Foto: Ilie Rad

14. NANDRA (Lándor), gară. staț. tel. Maros-Ludas;		Dep. de la Matre
of. postal: Magyar-Bükkös Dep. de la Sc. protop. 25-3 km. Par. vechie. Dis. de lemn, mărită în an. 1819, în onorea Cuv. Paraschive. Casa par. de lemn din an. 1820. Sub lefo. Matr. are de la an. 1827. Școala de lemn din an. 1885. Scolari: 43; fiorii: 24, fete: 19; de repetiție: 10; fiorii: 8, fete: 2. — Adm. par. O. D. George Spinean. Cantor-docente: D. Nichifor Veresmorteian. Curator primar: Nicolae Brudan.		
În Matre:	Gr. C. R. C. Gr. Or. C. H. C. A. U. J.	
	242, — 12, — 23, — 7.	
În Filii:		
Bichiș (Magyar-Bükkös). □	54, — — 774, — — —	2 k.
Istihaza (Istvánháza). □	45, — — 338, — — —	3 k.
Suma:	341, — 12, 1112, 23, — 7.	

Fragment (pag. 450) din *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei Metropolitane Greco-Catolice Române de la Alba Iulia și Făgăraș, pre anul Domnului 1900, de la Sânta Unire 200*, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, Blaj, 1900, în care se consemnează, pentru prima oară, existența unei școli de lemn, în Nandra, datând din anul 1885.

Actuala clădire a Școlii din Nandra, inaugurată în toamna anului 1937, în timpul mandatului de primar al comunei Bichiș al năndreanului Trif Onisie și dezafectată în 2015. Renovată și modernizată, clădirea îndeplinește în prezent rolul Căminului Cultural. Puținii copii, care există în sat, sunt duși cu microbusul la Școala din Bichiș.

Foto: Doina Rad

Elevi ai Școlii din Nandra, împreună cu învățătorii lor

Dacă fotografia este din anii 1935-1937, învățătorul ar putea fi **Nica Alexandru**, menționat în arhiva școlii, pentru cei doi ani școlari.

Nandra, anul școlar 1937-1938. Elevii împreună cu învățătorul **Rusu Remus**. S-au identificat, în mod cert, doar patru persoane: Poruțiu Otilia, Poruțiu Remus, Trif Iozeza și Țiboc Anica (căs. Brudan). Numele celor 70 de elevi înscriși în clasele I-V, în anul școlar 1937-1938, se află la pag. 150 din acest volum. Preotul din spatele elevilor este Virgil Papiu.

Nandra, 1961, în curtea școlii. Rândul din spate: Ciuca Iuliana, [...], Iacob Elena, Brudan Cornelia, Brudan Victoria, Trif Marilena, Brudan Ortensia, [...], Poruțiu Georgeta, Brudan Anișoara, Poruțiu Amalia, Iacob Olivia, Brudan Maria. În rândul al doilea: Brudan Lenuța, Brudan Eufimia, înv. **Răchită Lucreția**, Luca Elena, Iacob Lucreția. Rândul de băieți: Burciu Gavril, Brudan Viorel, Popa Ioan, Burciu Vasile, Brudan Liviu, Iacob Aron, Brudan Ilie. În fața acestora: Brudan Remus și Poruțiu Ioan.

Elevi din Nandra și Gâmbuț, în clasa a V-a, 1976, la Școala din Bichiș: Brudan Octavian, Trif Ioan, Coman Lenuța (Gâmbuț), Brudan Stelian, Olar Maria (Gâmbuț), Brudan Dorin, Popa Leonte (Gâmbuț), Coman Victoria (Gâmbuț), Moldovan Cristian, alături de profesoara-dirigintă, **Solyom Maria Magdalena**.

Învățători din satul Nandra

Rusu Remus cu soția și cei
doi copii

Ignat Maria cu soțul, preotul
Eugen Ignat

Răchită Lucreția

No. 1 Proces-Verbal

Caracterul școlii Școala primară de Stat / mixtă

Starea localului Căminele pe lângă parohială reparat și curățat ca
măcară mănăstire, are încă odată o încălzire prin chimie

Numărul saletelor de învățământ La aude Episcopul de Săpat, are
școlii și școlii de învățământ. Ală are o

Școala sub raportul curățeniei nemăchăpătare, iar în ~~școală~~ odă
locuință blu învățător. Curățenia lăasă de da
face albeșteru deși numărul obligat la dește

Starea și sistemul mobilierului școlii Mobilierul foarte redus, -
până numai pentru 28 elevi.

Școlarii înscriși pe Clase Cl. I 25, Cl. II 8, Cl. III 9, Cl. IV 3, Cl. V 5, Cl. VI

Școlarii prezenți pe Clase: Cl. I 20, Cl. II 7, Cl. III 5, Cl. IV 2, Cl. V —, Cl. VI

Școlarii repartizați pe confesiuni Elevii sunt de relig. gr. catolică

Comitetul școlar este constituit? da

Bugetul școlii este întocmit? da

Dacă bugetul cuprinde toate nevoile școlii. Nu cuprinde toate, dar
nu prevede materialul didactic pentru
totă.

Starea arhivei e în ordine.

Condica de prezență și frecvența? Sunt în ordine.

Cum se ține matricola școlară? în ordine.

Reg. de certificate este în regulă? da.

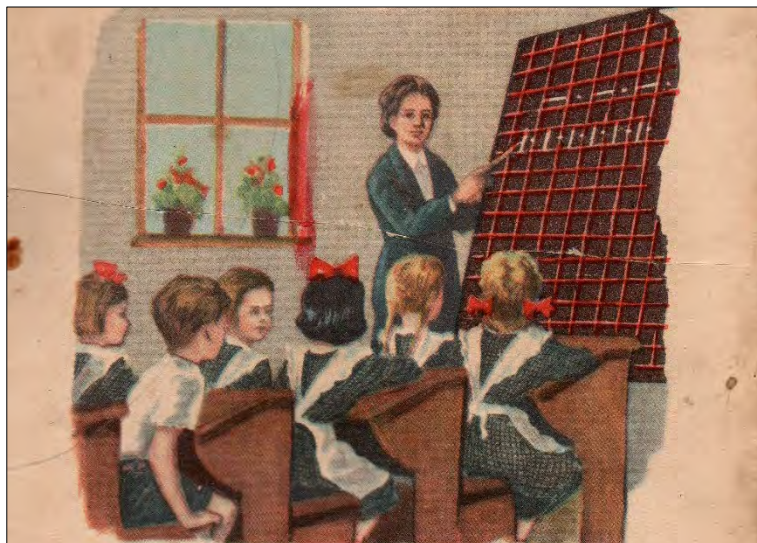
Sinea școlii: e slabă și foarte redusă. Nu para

Sus.

Notă: în 24 Octombrie am vizitat școala și
prezioru Ioan Medan, am aflat la date
și ține alternativ; în vechi a. m. pe el. I și
el. II și IV. Înainte de matricol. Curșile și
temp. Am chestionat elevii și a la țintă. Grădina
prezintă stare, tot astfel la cetire. Sica. Alina
cu un număr de temerice, dia, ș. nat. și promona. La

Prima pagină dintr-un proces-verbal deteriorat, din 24 oct. 1928, cu multe informații despre Școala Primară de Stat din Nandra (învățător fiind Ioan Medan). (Arhiva Școlii din Nandra, neprelucrată, păstrată la sediul Primăriei din Bichiș)

**Din manualele școlare ale anilor '60.
Zeci de copii din Nandra au învățat după ele!**

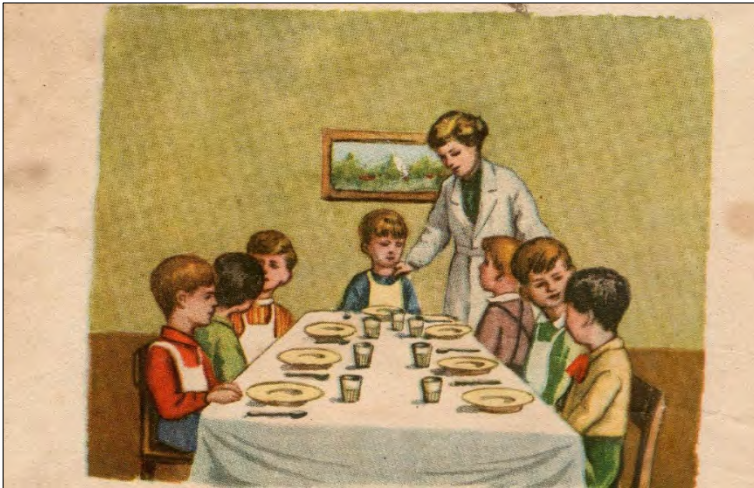
Prima zi de școală.

Electricizarea satelor.

Ilustrație pentru învățarea cifrei 5.

Ilustrație pentru învățarea cifrei 7.

In Ultima o rânduie pe Cătra In: Gubernatului Din
 16 oct. ai. C. Oro. Est oltă luându la societate
 omeni an puscat, vādurele lor si romani organizati
 a vietei sau aplicati pe cum se merita;

10
 20
 30
 40

Jacob Tuon
 Bato Tuon
 Ducandia Mostri
 Karub Vasilica

De Jacob Tuon, au rāma vādura. Cu 7 organe cei mai
 mare de 14 anni. Uta de 10 cei mai mica de 7 anni
 a viete mijcātoare nu sā aplica mai mult de cāt de 60
 de org. nymā ca jū din care an est ging dāta au fost
 lipsita. Din acū de cētā Tuon jāt au încădāta an je
 omni locū. Mōie rīmāf nu ijēt. —

De Bato Tuon vādura cu 2 organe parte epistolicā amāndi
 cel mai mare de 12 anni. Utaball de 5 anni. a viete
 rīmāf Dora sau Cefatōitē

De Ducandia Mostri vādura jūmā nu au rāmāf. care
 sau si Māitātē a viete rīmāf.

Jacob Vasilica, jētōr jūmā de care au rāmāf Tabass.
 Bālin si si vādūf; au organe an chī si orgāta
 si acija an chī ne Cefatōitē an Cefā Mōie.
 si organe mijcātoare. ātāta de 200 de Org.

De acicātia je tōi 4 legat de obella si Dīmān
 Bato, ai Tuon de la Mōie. jādūf la Mōie de a cētā
 an Dīal Petrolat. Dīmāntia de alti din trātē
 rātē mai mult jāt an Cefāt. Des pe care
 a de veredie in

Nandra. 7ma Iulij 1849

Pop Anania
 Baroch J. Local

od 642/1850

Scrisoarea preotului din Nandra, Pop Anania, cu privire la cei patru bărbați din Nandra, uciși pe un deal de lângă satul Petrilaca, de către insurgenții maghiari din Herepea, în timpul Revoluției de la 1848 (Arhivele Naționale. Serviciul Județean Alba, Fond M.R.U.B. – Consistoriu, D. 105-110/1849, fila 29).

Fotografii rare

Convoi de prizonieri români, în Primul Război Mondial.
E posibil ca între ei să fie și soldați din Nandra. Sursa: Internet.

Maria Tănase, la un spectacol pentru soldații români de pe Frontul de Est.
Sursa: Agerpres Arhivă.

Județul: *Alba Iulia*
 Plasa: *Cerna Niraszului*

Comuna: *A. Eudra*
 Poporațiunea română: *265* suflete.

Tablou nominal

despre locuitorii români, cari au luat parte la războiul din anii 1914—1918

1	2	3	4	5	6	A luat parte la mișcările impuse de război				Soartea îndurată în timpul războiului				19		
						7	8	9	10	11	12	S'a reințors acasă			17	18
												13	14			
Numărul curent	Numele și prenumele	Născut în comuna	Ocupațiunea civilă	Gradul avut la mișcările	A fost decorat cu medalia	se poate arăta ca soldat pe front	Chiamat fiind	a fost refugiat	mort pe câmpul de luptă	ca invalid	diplom sărăcit	dispărut	văduvă	Observare		
1	<i>Burdau Ioan</i>	<i>Burdau</i>	<i>plăugar</i>	<i>Soldat</i>	—	1						1				
2	<i>Cocora Mihail</i>	"	"	"	—	1						1				
3	<i>Popa Ioan</i>	"	"	<i>Serg.</i>	—	1						1				
4	<i>Jacob George</i>	"	"	<i>Soldat</i>	—	1						1				
5	<i>Jacob Florin</i>	"	"	<i>Soldat</i>	—	1						1				
6	<i>Jacob George</i>	"	"	<i>Soldat</i>	—	1						1				
7	<i>Cocora Nic.</i>	"	"	<i>Caporal</i>	—	1						1				
8	<i>Baldau George</i>	"	"	<i>Soldat</i>	—	1						1				
9	<i>Cocora Emil</i>	"	"	<i>Caporal</i>	—	1						1				
10	<i>Cocora Marian</i>	"	"	"	—	1						1				
11	<i>Cocora George</i>	"	"	<i>Soldat</i>	—	1						1				
12	<i>Cocora Ioan</i>	"	"	"	—	1						1				
13	<i>Jacob George</i>	"	"	"	—	1						1				
14	<i>Jacob Ioan</i>	"	"	<i>Caporal</i>	—	1						1				
15	<i>Burdau Tim</i>	"	"	<i>Soldat</i>	—	1						1				
16	<i>Burdau Mihail</i>	"	"	"	—	1						1				
17	<i>Andrei Vasile</i>	"	"	"	—	1						1				
18	<i>Jacob Ioan</i>	"	"	"	—	1						1				
19	<i>Jacob Ioan</i>	"	"	"	—	1						1				
20	<i>Burdau Iosif</i>	"	"	"	—	1						1				
21	<i>Popa Ioan</i>	"	"	<i>Caporal</i>	—	1						1				
22	<i>Popa Ioan</i>	"	"	<i>Soldat</i>	—	1						1	1			
23	<i>Popa Ioan</i>	"	"	"	—	1						1	1	4		
24	<i>Cocora Constantin</i>	"	"	"	—	1						1				
25	<i>Burdau Constantin</i>	"	"	"	—	1						1				
	<i>Lozanov</i>					24	1					20	5	24		

Tip. "Procedural", Cluj, 911—91.

**Veterani ai Primului Război Mondial (ale căror fotografii s-au păstrat),
care au contribuit la făurirea României Mari.**

Brudan Onisie

Poruțiu Petru

Țiboc Onisie

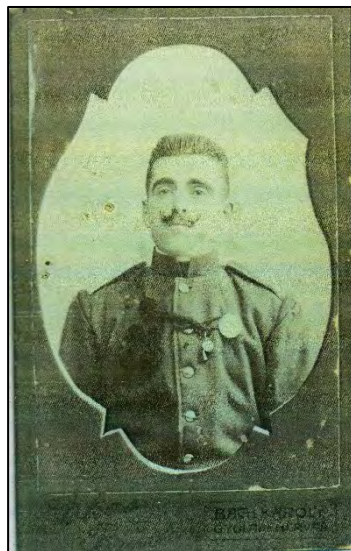

Carte poștală de epocă, celebrând făurirea României Mari.

Eroi din Primul și din Al Doilea Război Mondial

Brudan Aron (d. 1945)

Brudan Ilie (d. 1914)

Circa Viorel (d. 1944)

Iacob Vasile (d. 1942)

Năndreni veterani, din Al Doilea Război Mondial

Andreșan Ioan

Brudan V. Aurel

Brudan Dionisie

Brudan Ilarie

Coman Emil

Luca Nicolae

Mătcă Gheorghe

Trif Nicolae

Trif Șofron

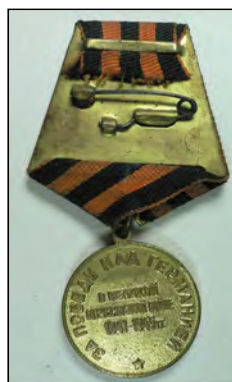
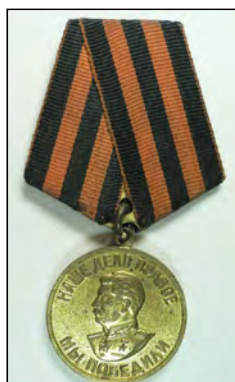
Medalii obținute de serg. Gheorghe Mâtcă

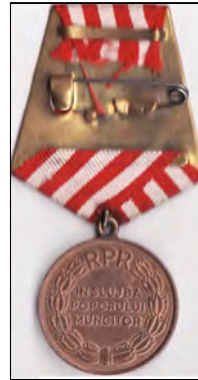
Bărbăție și Credință, cu Spade, cl. a III-a

Virtutea Militară de Război

„Victoria URSS. Pentru victoria asupra Germaniei în Marele Război pentru Apărarea Patriei, din 1941-1955”

Eliberarea de sub jugul fascist

Crucea comemorativă

Conform Decretului nr. 110 din 1995, Președintele României, Ion Iliescu, îi acordă veretanului Gheorghe Mătcă Medalia „Crucea Comemorativă a celui de-Al Doilea Război Mondial, 1941-1945”, „pentru serviciile militare aduse statului român în timpul celui de-al Doilea Război Mondial”.

NUMERUL

111

MUTAȚII IVITE ÎN TIMPUL SERVICIULUI SUB ARME: COMPLETARE, REZERVA ȘI MILITII								
DATA			Poziii: Incorporări, angajări voluntari, reangajări, mutări, amânări, ocupări, dispensă, prisoare de contingent, înălțări la gradul de ofițer de rezervă, dezertări, condamnări, reformă, moarte, concedii, permisi, spital.	Corpul de serviciu	DATA			
Anul	Luna	Ziua			Anul	Luna	Ziua	
1943	IV	1	inscrip. Școlii, ora Gen. M. St. M. No. 983000 Primo gazetă: înregistrare Reg. 10. Calavasi 607 2-IV-43		1944	VI	7	Trecut complet. Conf. ord. M. St. M. No. 288101/1944. și menționat consecutiv ep. No. 100/1944.
			Comandantul Bir. L. Recrutare Capitan			III	16	Internat în Spit. F. J. 366. suferind de plăgi în sect. prin gloanțe în antebrațul stâng
	IV	1	Suport control ca soldat secret permanent și raport D. i. ep. 15/1943 -		1946	VI	19	Sosit din spital cu un conced. Med. de 45 zile, Conf. bulet. de ep. din spital F. J. No. 366. No. 100/1945.
	IV	1	Primit în drept. ordin ep. No. 26					
	VI	7	Plecat în concediu			VIII	8	Prezent din cono. Med. și rap. esc. scadere ep. No. 388/1945
	VIII	16	Înapoiat din concediu					
	XI	29	Scas ordinat plecat Concediu					
1944	I	6	Înapoiat din concediu					
	II	1	Internat în poziția de de grade					
1943	V	30	Deplas. în domiciliul Pe. Verbal No. 2426/1943			IV	21	Căsuț de lăcaș. Victorie subțară al. 52 cu opozi cau. aceluși No. 26
	IX	20	Mob. în zona internării. ep. 1256/43					
	II	18	Aflor pentru la loc. I.					
	II	19	Redepus cu 4 zile indigestie în pădure de ep. No. 1882/1944					
	IV	26	Plecat nou de gradul de ep. 57/1. ep. 184/1944		1946	II	29	Descoperit în of. 12/1946 Horo control fiind Harat C.T. Primo Conf. ord. M. St. M. No. 563110/1946 ep. 423/1946
	X	8	Aflor exp. zona oper. la gradul fând trimis de Gr. SF. Cere. cau. D. i. No. 166/1944. al. Gr. SF. Cere.					Seful Biroului Evidenței Cpt. Harman
1945	XI	5	Decretat cu med. Barb. în cred. al. v. cu opozi pe data de 10.1945 Of. No. 20/1945 al. comp. 18 Cere. Trimis cu rap. No. 4500/1945 însc. la No. 3008/1945		1948	VII	11	

Document militar, privitor la sold. Măcă Gheorghe, de unde rezultă că acesta a fost internat în spital, „suferind de plăgi în secțiune prin gloanțe, în antebrațul stâng” (Arhivele Militare Pitești).

1021 598/930

78/930 **FOAIE MATRICOLA Md. F.** E. M. No. 117924
Cap. VI art. 11. **38**

No. de pe foaie de recensământ	1) Numele de familie 2) Pronumele	STAREA CIVILĂ		Observațiile comisarilor de recensământ și conținutul	
	1) Trif 2) Șofron Limba maternă și naționalitate: Român Religia Gr. cat.	Născut în anul 1908. Luna Februar Ziua 29 Comuna Mandria Plasa Ludus Județul Madeș Căsătorit la _____ cu _____ Comuna _____ Județul _____	Gradul instrucțiunii la data re- crutării tân- rului și pro- ocupația	Dacă a fost înscris 1. Din oficiu 2. După cere- rea lui, a pă- rinților sau tutorelui 3. După ace- lele stărei civile	1. În care chestiuni înscris după cer- ea 2. Dacă se- ctiunea a fost com- dată pentru omisiune sau fraudă
SEMNALIMENTELE LA INCORPORARE		Autorizația Com. No. _____ Fiul lui Ioan și al Ana		Rezultatul operațiilor constiului de recrutare	
Data 16/9/1. Părul negru. Căta roșcată Fruntea norm Sprâncenele negri. Ochii negri. Nasul norm. Gura norm Barbia orolă Semne part. ✓		Domiciliat în Mandria Comuna _____ Județul Piudeș		Deciziunile consiului de revizie 1. Dacă tânărul este supus străin sau exclus. 2. Dispensat. 3. Admis.	
DATE PRIVITOARE LA MOBILIZARE *)		St. (ția de imbarcare		Arma Trupa Special	
Lista și locul unde se retrage după terminarea serviciului militar sub arme (art. 50, 51 din regl. de mob).		No. zilelor necesare pentru sosire la Corp			
Data	Comuna	Județul	Cercul de Recrutare	Funcția, pen- ru care a fost în- găsit pe timp de serviciul sub arme și pe care o poate îndeplini la mob.	20
29/1	Mandria	Piudeș	Piudeș	Mec. de avioane Mec L. 1904.	
Campanii, rane, iapte, meritorii Decoraji, data, durata și ordinea de zi.					
JURAMANTUL		VACCINAREA			
Depus la 8-11-1930, de cercetător		Înainte de încorporare			
Procurat verbal No _____		După încorporare 8-11-1930, 30-11-1930, 7-12-1930			
Comandantul Cercului de recrutare, _____		Revaccinat _____			
Colonel, _____					
<p>INSTRUCȚIUNI: 1) Această foaie se întocmește de Cercul de Recrutare, înființându-se și completându-se îngrămădit cu toate datele necesare din registrul matricolei al Cercului de recrutare și tabela de recensământ. Ea se trimite corpului sau serviciului unde omul a fost repartizat și unde se ține cât omul servește sub arme, și rezervă: apoi se înapoiază la Cercul de Recrutare și se păstrează la arhivă. Foile matricole ale milițienilor se țin la curent de Cercul de Recrutare.</p> <p>2) Numărul matricolei și numărul de pe tabela de recensământ, se scriu în lungul coloanei pentru a li cite.</p> <p>3) În prima săptămână a fiecărui trimestru mutațiile făcute în această foaie matricolă la corpuri se trimit biroului de recrutare pentru a le înscrie în registrul lor matricol. Idem de către cercurile de recrutare pe timpul altărei omului la vatră.</p> <p>4) La companie (baterie, escadron) foile matricole formând dosar se păstrează confidențial de comandant, fiindcă personal înscris în.</p> <p>*) Aci se vor înscri toate schimbările de domiciliu până la ieșirea din elementele armatei.</p>					

Foaia matricolă a soldatului Trif Șofron (din 8 mart. 1930), de unde rezultă pregătirea sa ca mecanic de avion (Arhivele Militare Pitești).

Art. 93 din Reg. Serv. Int. Anexa No. 3.
Originalul pierdut nu se va elibera
un dublcat.

ROMANIA ROMANIA ROMANIA ROMANIA

LEI 5 LEI LEI 5 LEI LEI 2 LEI LEI 2 LEI
TIMBRU FISCAL TIMBRU FISCAL TIMBRU FISCAL TIMBRU FISCAL

ROMANIA

Regimentul 85 Infanterie
Certificat de bună purtare

Noi Colonel Teodor Negru Comandantul Regimentului 85 Infanterie
terie în puterea art. 93 din Regulamentul "Serviciul Interior".
Certificăm că Sergentul Brudan Ilie născut în
Comuna Nardra Plasa Ludus Județul Mureș
din mamă Susara tată Ilie + având
tația 17/89 părut negru sprâncenele negre
ochii negri fruntea lată nasul potrivit
gura potrivită bărbia rotundă fața potrivită
semne particulare reține
a avut o bună conduită pe tot timpul ulfării sale sub drapel și că a servit ca
ostaș cu onoare și credință.
Prezentul certificat s'a dat prin ordnul de zi No. 240 după propunerea
comandantului Companiei Depoziț și comandantului Patrolionului III.
și numai după ce s'a examinat foaia de pedepse a solicitatorului.
Făcut la Mureș în 27 - Noiembrie 1938

Comandantul Reg 85 Inf,
P. Colone

Șeful Biroului Mobilizării,
Maior Coman

No. 1222 din 28 - Noiembrie 1938

Certificatul de bună purtare, acordat de Regimentul 85 Infanterie, la 27 noiembrie 1938, sergentului Brudan Ilie.

Fotografie celebră (datorată celui mai mare fotograf al perioadei interbelice, Iosif Berman), din momentul aterizării, pe Aeroportul Băneasa din București, a avionului „Farman”, care l-a dus pe Principele Carol, la 6 iunie 1930, de la Cluj la București. În 8 iunie va deveni Regele Carol al II-lea al României. În dreapta fotografiei este Trif Șofron, mecanicul avionului. (Arhiva fam. Maria Praporgescu)

Titlu de proprietate, eliberat cu ocazia Reformei agrare din 1945. Reproducem un fragment din textul de pe aceste titlu, pentru a vedea cum se politiza atunci realitatea:

„1864

Ministerul Agriculturii și Domeniilor

1907.

Titlu de proprietate.

Noi, Ministru Secretar de Stat la Departamentul Agriculturii și Domeniilor, în baza hotărârii Comitetului Comunal de împrumut, ales de obștea sătenilor plugari, lipsiți de pământ sau cu pământ puțin, în virtutea Decretului-Lege pentru Înfăptuirea Reformei Agrare, Nr. 187/1945, data plugarilor de Guvernul de largă concentrare democratică, prezidat de Dr. Petre (*sic!*) Groza:

DECRETĂM:

Săteanul plugar Szereș Ștefan din comuna Nandra, satul Iștihaza, județul Turda, este împrumutat pe lotul nr. 7 de ... iug[ăre]: 800 m.p., din moșia expropriată de la Kemény Simion, situat în comuna Nandra, jud. Turda.

Primește, pe lângă lot, în deplină proprietate, și următoarele ...

Va exercita asupra celor de mai sus toate drepturile și obligațiunile ce decurg din această lege.”

Act. N.º 1521
23-11-1955

Gătre
Sfatul popular Bichiș
Război Ludus.

Subsemnatul Iacob Neculae de ani 73, agricultor
cu domiciliul în comuna Bichiș satul Vădăre Rașcu
jud. Reg. Alaj., președinte a s. r. și 30 ani pământ cîntărit
în hăteni comune Vădăre, comune Hone, Rașcu
Alaj. Reg. Alaj. și comune Ludus Rașcu jud. Reg. Alaj.
Avînd în vedere că subsemnatul am o vîrstă înaintă de țări
și nu mai pot munci nici eu și nici bătrîna mea, precum
și faptul că mi au vrute de mamă cu care nă mamose
pămîntul de hăni rașcu am hăteni să predau
Sfatului pop. Bichiș următorul pămînt: pe
podirei, 2749.800 H. p. arabil, în hănițe 2749.800 H. p. arabil,
în mîșirite 1749.800 H. p. arabil, la fântîna de pîstro
400 H. p. arabil. în hănițe 1549.800 H. p. hăteni Hone
Opresc pentru mine din hăteni Hone Rașcu Alaj.
în hănițe de un an de pîstro pe din țară
2749.800 H. p. arabil și 800.000 H. p. arabil.
din hănițe 2749.800 H. p. arabil.
Mai opresc și din hăteni Ludus în hănițe de pîstro
ce rămîne me hănițe de pîstro funcționare Ludus
în cantul în pîstro hănițe de pîstro de pîstro
pop. Bichiș a aderente de funcționare rămîne
mie la dînd
Subsemnatul menționez că nu predau acest
pămînt sfatului popular decît pe termen de un an
(adică pe un an) și pe nume rășcu proprietar
pămîntului.

Bicșig Luș 23.11.1955
Iacob Neculae

Cererea lui Iacob Neculae, adresată Sfatului Popular al comunei Bichiș, înregistrată cu nr. 1521, din 23 noiembrie 1955, prin care donează Sfatului Popular al comunei Bichiș suprafața de 2 ha și 30 de ari, pe termen de un an („iar pe urmă rămân proprietar”), pentru a intra în Întovărășirea „1 Mai” din comună, sub pretextul, sugerat de autorități, că, avînd 78 de ani, „nu mai pot munci nici eu, nici bătrîna mea”. Cererea este scrisă cu cerneală roșie, culoare mult îndrăgită de comuniști. (Arhiva comunei Bichiș, Registrul agricol)

Bancnote din perioada interbelică, folosite și de năndreni

Bancnote din Republica Populară Română

Bancnotă emisă de Armata Roșie de ocupație, cu inscripția:
„Primire în toate plățile este obligatoare. 1944”

Bancnote din Republica Socialistă România

Familii de năndreni

În fotografie: Poruțiu Lucreția, Poruțiu Maria, Poruțiu Elvira, Poruțiu Victoria, Poruțiu Mihai, Poruțiu Petru, Poruțiu Alexandru, Poruțiu Teodor ș.a.

În fotografie: Poruțiu Mihai, Poruțiu Teodor, Poruțiu Petru, Poruțiu Iustina, Poruțiu Victoria, Poruțiu Maria, Poruțiu Lucreția, Poruțiu Elvira, Poruțiu Alexandru, Poruțiu Anica ș.a.

Brudan Onisie, Iuliu, Nicolae, Mandi, Roman, Teodora, Ana, Virgil.

Oradea, 1973, la nunta lui Horia. Bătrânul Circa, alături de cei nouă copii ai săi: Toader, Ștefan, Horia, Vasile, Viorel, Petru, Alexandru, Victoria și Maria.

Familia Maria și Valer Eugen Ignat. În rândul din spate, copiii lor: Emanoil, Olimpia, Cecilia și Octavian.

Un grup de năndreni, la Heria, la nunta Niței. Între participanți: Brudan Vasile, Rița, Petru, Adrian, Elena, Viorica, Țiboc Elena, Cosma Anica, Iacob Ioan, Maria Coțiu ș.a.

Poruțiu Laurean și
Brudan Aurel

Circa Lucreția, Toader, Maria, Viorel, Horia,
Victoria

Soția lui Iacob Ioan,
Poruțiu Anica

Poruțiu Valoghe (dreapta), cu un
prieten, la o nuntă.

Circa Lucreția, cu fetele sale,
Victoria și Maria

Circa Lucreția, Victoria,
Toader, Petru, Viorel, Horia

Circa Victoria și Alexandru

Nonica, împreună cu nepoata,
Poruțiu Lenuța

Copiii familiei Iustina și Petru Poruțiu (în ordinea nașterii)

Petru (1920-1986)

Lucreția (1921-1987)

Anica (1923-2014)

Maria (1925-1990)

Victoria (1927-2020)

Alexandru (1930-2020)

Elvira (n. 1932)

Teodor (1934-2014)

Mihai (1938-2014)

Cei 9 copii ai familiei Circa (în ordine alfabetică)

Alexandru (1929-2018)

Aron (1935-2010)

Horia (n. 1941)

Maria (1927-2013)

Petru (n. 1939)

Toader (n. 1932)

Vasile (1934-1998)

Victoria (1931-2015)

Viorel (1943-2017)

Familia lui Iacob Gheorghe (zis Ghiurcuța) și rude ale lor.

Nandra, 12 august 1973. [?], Rad Ilie, Poruțiu Ioan, Brudan Liviu, Popa Ioan, Brudan Partenie, Mâtcă Ioan, Trif Partenie, Brudan Ilie, Iacob Ioan, Brudan Emil.

Foto: Vasile Iacob.

Brudan Viorica, Mircea și Ilarie, la o nuntă.

Filip Elvira, Brudan Mircea, [?], Ciuca Vasile, Ciuca Emil, Ciuca Elvira, Tatu Aurel și Iuliana.

Poruțiu Ioan, Poruțiu Remus, Poruțiu Otilia, Poruțiu Anica.
În brațele lor: Monica și Ioan.

Luca Nicolae și Petru, împreună cu Nuța, Lena, Domnica și Cica.

Țiboc Onisie și Susana, cu patru
nepoate: Lucreția, Maria, Elena și Emilia

Circa Teodor

Poruțiu Iustina, cu două dintre fetele sale, Maria și Elvira, ținând-o în brațe pe nepoțica
Georgeta, fiica lui Poruțiu Petru

Iacob Ana, Poruțiu Maria (în
brațe cu Iacob Petru), Poruțiu
Lucreția. În față: Poruțiu Aurelia
și Elena.

Brudan Onisie, Nița Mătășaru,
Samoilă, Ana.

Brudan Filon, Anica, Filuc și
Liviu.

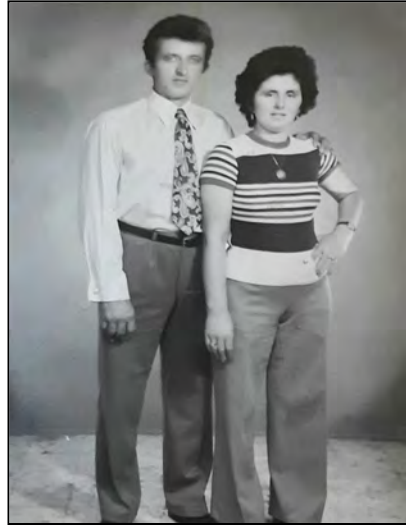

Familia Țiboc Nicolae și Maria,
cu patru copii ai lor: Ioan, Maria,
Nicolae și Cristina.

Cupluri de năndreni

Brudan Mircea și Maria

Cozma Casian și Elena

Ursu Nicolae și Lucreția

Rad Ilie și Doina

Părinți cu copiii lor

Brudan Filip, Jenica, Mircea și
Septimiu

Brudan Rachica, cu Gligoraș și
Chimuluc

Brudan Victoria, cu Tăvișor și
Marius

Rad Iozefa cu Nicușor, Trif
Olimpia cu Felicia și Tăvișor

Pionieri, elevi și copii din Nandra

Brudan Andrei

Brudan Daniel

Rad Ilie

Țiboc Emilia, Hortensia și
Brudan Mărioara

Circa Teodor, cu un frate
și o soră

Copii din Nandra

Serbare la Școala din Nandra: Dan Emilia, Brudan Dănuț, Brudan Dana, Brudan Marius, Trif Marinela, Brudan Marcel, Iacob Felicia și inv. Oltean Victoria

Tineri la colindat, în Nandra: Brudan Dănuț, Dan Ioan, Iacob Felicia, Moldovan Cristian, Brudan Dorina, Brudan Octavian, Rad Nicușor, Ciuca Emil, Brudan Sorin, Brudan Marcel, Brudan Daniela, Dan Emilia, Trif Marinela, Brudan Tinie.

Copii și tineri din Nandra

15 august 1971, Sovata, cu ocazia unei excursii organizate de conducerea CAP-ului din Nandra. În rândul din spate: Brudan Partenie, Rad Ilie, Țiboc Emilia, [?], Brudan Andrei, Brudan Mărioara, Brudan Mircea (brigadierul și organizatorul excursiei), Brudan Lăluț, Brudan Aurel, Moga Laurean, Țiboc Georgel, Brudan Emil, Țiboc Emil, [?], Brudan Angelica, Brudan Nicolae, Brudan Aron.

Elevi la Școala Generala din Bichiș, clasa a V-a: Brudan Stelian, Brudan Octavian, Trif Ioan, Brudan Dorin, Moldovan Ministru, Popa Leonte (din Gâmbuț), Coman Lenuța, Olaru Maria, Coman Victorița (toate din Gâmbuț).

Adolescenți din Nandra

Brudan Octavian, cu doi prieteni

Ciuca Maria

Iacob Elena

Csobot Bela

Poruț Toader

Rad Ilie

Răchită Maria

Trif Olimpia

Tineri din Nandra, absolvenți de liceu

Andreșan Ioan

Bota Alin

Ciuca Elvira

Ciuca Emil

Iacob Felicia

Iacob Palaghia

Trif Vladimir

Țiboc Emilia

Țiboc Ioan

Câțiva năndreni, absolvenți ai învățământului superior

Bota Andrea, abs. Drept

Ec. Brudan Angela

Ing. Cîmpean Șofron

Ing. Cosma Ilie

Ing. Popa Ioan

Ing. Poruțiu Ioan

Ec. Trif Eugen

Ec. Trif Marinela

Subing. Țiboc Hortensia

Alți absolvenți ai învățământului superior

Prof. Circa Hortensia

Dr. Ciuca Bogdan

Ing. Costea Ileana

Ing. Poruțiu Amalia

Ing. Poruțiu Felicia

Prof. Trif Elena

Tineri din Nandra, care au urmat alte cariere

Brudan Marius

Brudan Stelian

Trif Ioan

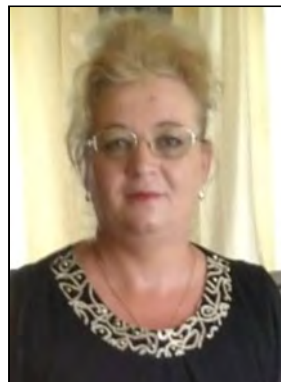
Năndreni care au ales cariera de dascăl

Brudan Marioara

Brudan Mircea

Ciuca Lidia

Cozma Mirela

Huciu Nicolae

Poruțiu Octavian

Rad Ilie

Răchită Lucreția

Trif Maria

Năndreni care au ales cariera militară (Armată, Miliție, Poliție, Jandarmerie etc.)

Brudan Andrei

Brudan Liviu

Brudan Octavian

Cosma Ilie

Rad Nicușor

Trif Ioan

Amintire din armată. În medalion: Brudan Octavian și Trif Ioan

Alte amintiri din armată

În medalion: Brudan Emil

În medalion: Bota Florin

Năndreni în haine militare

Andreșan Ioan, cu banderola de sanitar

Brudan Alexandru cu un camarad

Brudan Octavian cu un prieten

Perry, soldat în Armata Americană

Iacob Vasile, eroul de la
Cotul Donului

Moga Vasile

Poruțiu Onisie (dreapta),
fratele lui Perry

Frații Țiboc Georget și Emil

Alți năndreni în timpul satisfacerii serviciului militar

Brudan Toader

Cîmpean Șofron

Cosma Ilie

Poruțiu Alexandru

Rad Gaftonic

Rad Nicușor

Trif Toader

Țiboc Cornel

Țiboc Ioan

Doi lătureni din satul Botez:
Rad Petru și Rad Gaftonic.
Al doilea s-a căsătorit în Nandra.

Circa Aron și Circa Vasile, doi
tineri încrezători că viața le va
oferi multe bucurii și satisfacții.

Două familii de năndreni și câțiva oaspeți: Brudan Victoria și Octavian, Vlas Ana,
Rad Gaftonic, Vlas Doina (căs. Rad), Rad Iozefa, Trif Olimpia, Vlas Ioan, Trif Anicuța.
În față copiii: Brudan Octavian și Marius, Iacob Felicia și Rad Nicușor.

Năndreni în haine tradiționale

Brudan Maria

Brudan Octavian și Victoria

Brudan Toader și Elena

Trif Anica și o prietenă

Poruțiu Anica și o prietenă

Trif Ilie

Trif Iozefa

Trif Olimpia

Brudan Ilie cu două consătene.

Maria Margareta Fay-Mănoiu

Ignat Cecilia

Țiboc Anica și Elena.

Portrete de bărbați din Nandra

Brudan Octavian

Brudan Petru

Coman Filon

Iacob Ioan

Mâcă Ioan

Poruțiu Ioan

Poruțiu Pamfil

Trif Partenie

Țiboc Nicolae

Brudan Filip

Brudan Ilie

Brudan Ioan

Brudan Octavian

Luca Petru

Poruțiu Laurean

Trif Ioachim

Poruțiu Valoghe

Rad Gaftonic

Portrete feminine din sat (I)

Brudan Elena

Brudan Floarea

Ciuca Iuliana

Coman Maria

Iacob Aurelia

Trif Anica

Trif Floarea

Trif Maria

Trif Otilia

Portrete feminine din sat (II)

Bota Mariana

Fay-Mănoiu Maraca

Iacob Elena

Ignat Cecilia

Ignat Olimpia

Poruțiu Lența

Poruțiu Georgeta

Rad Iozefa

Sârbu Elena

Grupuri de bărbați din Nandra

Țiboc Cornel, Ciuca Emil, Brudan Andrei, Brudan Roman, Brudan Petru,
Moga Vasile, Brudan Aron ș.a.

La SMT Bichiș: Bihorean Adrian, Mihaly, Cosma Ilie, Brudan Octavian,
Poruțiu Remus, Csiky Iosif, Răchită Vasile, Popa Vasile, Palfy Gheorghe ș.a.

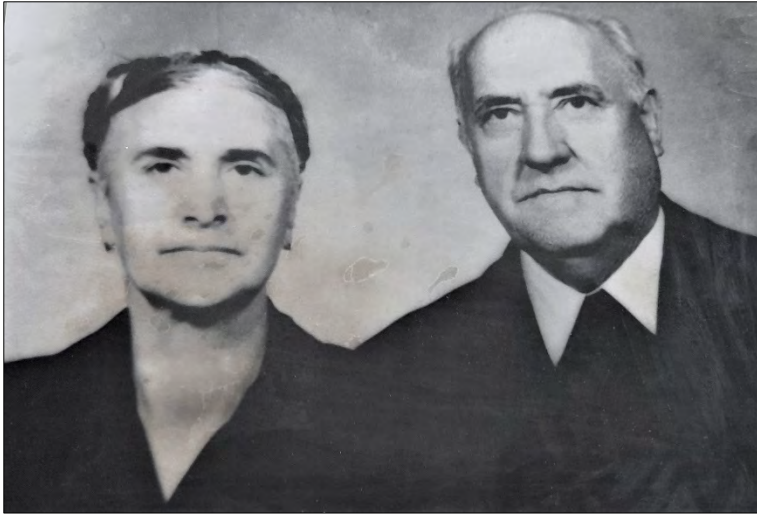
Clasicele fotografii de la țară, puse în ramă și așezate, de regulă,
în camera „dinainte”

Brudan Ioan și Palaghia

Iacob Vasile și Elena

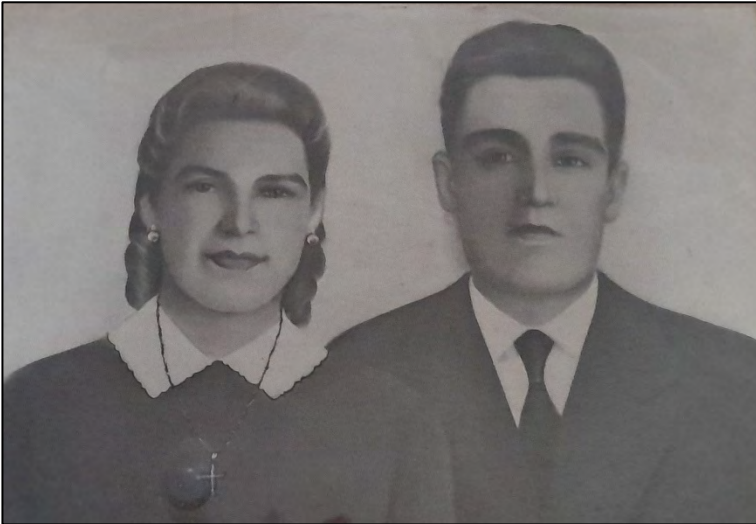
Ignat Eugen și Maria

Poruțiu Ioan și Anica

Poruțiu Nicolae-Perry și Ema

Poruțiu Remus și Otilia

Miri din Nandra

Brudan Andrei și Felicia

Brudan Octavian și Victoria

Duma Vasile și Maria

Pol Dionisie și Felicia

Poruțiu Octavian și Dorina

Rad Gaftonic și Iozefa

Rad Ilie și Doina

Rizoli Candido și Elvira

Sârbu Vasile și Elena

Mai mulți năndreni, la o nuntă la Aiud.

Moga Laurean și Maria

Moldovan Florentin și Maria

Poruț Petru și Anica

Țiboc Cornel și Emilia

Nunți pe ulițele satului

Bihorean Adrian și Aurelia

Rad Ilie și Doina

Nunta lui Trif Eugen. Aproape toate femeile din Nandra, în ziua nunții, pot fi identificate aici.

Brudan Liviu și Gheorghina, la nunta de la Luduș.

Alai de nuntă, cu mirii Poruțiu Petru și Anica, în trăsuri de epocă, pe drumul dintre Ranta Bogății și Nandra.

Trei frați Poruțiu, coborâți parcă de pe Columna lui Traian: Petru (lui i se vede doar mâna), Gheorghe și Gligor. Gheorghe, cel din mijloc, este tatăl lui Nicolae Brudan Poruțiu-Perry

Casa din Nandra, în care s-a născut năndreanul americanizat, Perry, în 1888. În ea locuiește, în prezent, fiul veteranului Gheorghe Mătcă, Ioan Mătcă.

Palatul Bursei de Valori din Cluj, construit de Camera de Comerț și Industrie din Cluj. Aici și-a avut sediul, în perioada interbelică, reprezentanța Uzinelor Ford în România, Perry Automobile. După război, clădirea a fost repartizată Armatei (Casa Armatei, Cercul Militar de azi).

Nicolae Perry, fotografiat la Cluj, în fața unei mașini Ford. Foto: Colecția Andrei Klein.

Familia lui Nicolae Brudan Poruțiu-Perry.

Nicolae Perry

Ema Perry

Maria Eva Perry

Elena Johnson

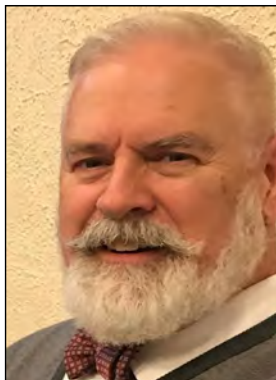
Stanley Johnson

Linda Johnson

David Johnson

John Johnson

Nandra Johnson

Perry împreună cu fetele sale: Maria Eva și Elena Victoria.

Unul dintre nepoții lui Perry, John, la nunta fiicei sale, Melissa: Katherine, John Sr., Melissa, Jason (soțul Melissei), Jenifer (soția lui John Sr.), John Jr și Jessica.

ROMÂNIA, CLUJ
CONSILIUL LOCAL AL MUNICIPIULUI CLUJ-NAPOCA
DIRECȚIA DE EVIDENȚĂ A PERSOANELOR
SERVICIUL STARE CIVILĂ

Direcția de Evidență a Persoanelor, Serviciul stare civilă, 400001, Str. Moșilor, nr. 5
Tel. 0374625661, 0758058119, 0264-596030, int.3021-3025, 3080, fax, 0264/430626 www.primariaclujnapoca.ro
Nr. 422.026 /313/ 04.08.2021

APROBAT:
pentru
PRIMAR,
EMIL BOC

RUNCAN Semnat digital de
TRAIAN RUNCAN TRAIAN
Data: 2021.08.04
13:36:38 +03'00'

Către

Domnul prof.univ.dr. Ilie Rad
Universitatea „Babeș-Bolyai” - Facultatea de Științe Politice

Urmare cererii dumneavoastră din data de 19.07.2021, privind obținerea informațiilor referitoare la data morții numiților Cristian și Gheorghe Poruțiu-Perry, precum și copii ale actelor de deces, vă aducem la cunoștință următoarele:

Copii ale actelor de stare civilă, precum și alte informații înscrise în actele de stare civilă nu pot fi comunicate decât instituțiilor expres prevăzute de Legea nr.119/1996 cu privire la actele de stare civilă, republicată, și anume: servicii publice comunitare de evidență a persoanelor, instanțele judecătorești, parchete, poliție.

Menționăm faptul că am identificat actul de deces al numitului PERRY-PORUȚIU GHEORGHE, act nr.566/03.05.1927, născut în data de 07.07.1923 orașul Cluj, care a decedat în data de 19.04.1927

În ceea ce îl privește pe Cristian Poruțiu-Perry, vă informăm că nu am identificat actele de naștere (în perioada 1921-1923) și deces (în perioada 1922-1924) ale acestuia. Există posibilitatea ca în arhiva Parohiei Greco-Catolice să se regăsească informații privind nașterea sau decesul minorului.

Cu stimă,

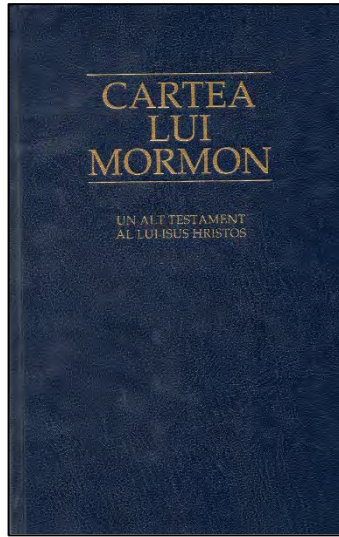
ȘEF SERVICIU,
Maria Munthiu
MUNTHIU Semnat digital de
MARIA MUNTHIU MARIA
Data: 2021.08.04
13:11:45 +03'00'

INSPECTOR: Nica Ioana-Elena NICA IOANA 2021.08.04
ELENA ELENA 08:48:57 +03'00'

(2)

ROMANIA, CLUJ, STR. MOȘILOR, NR. 5, SERVICIUL STARE CIVILĂ, TELEFON: 0374 625661, FAX: 0374 430626, WWW.PRIMARIACLUJNAPOCA.RO

Adresă de la Primăria Municipiului Cluj-Napoca, Direcția Evidență Populației, Serviciul Stare Civilă, care clarifică existența celor doi copii decedați ai familiei Nicolae și Ema Poruțiu-Perry, Gheorghe și Cristian, putându-se astfel completa informațiile despre Gheorghe, din lucrarea semnată de Varga Atila și Amalia-Bianca Poruțiu, *Oameni și locuri în inimă. Monografia Familiei Poruțiu (1640-2013). Elite, călători și frumuseți de altădată*. [Prefață de PS Florentin, Episcop Eparhial de Cluj-Gherla. Postfață de prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române], Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 243.

Cartea lui Mormon. Un alt testament al lui Isus Hristos, publicată de către Biserica lui Isus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă (2005), tradusă impecabil în limba română, de-a lungul multor ani, de către Ema Filipescu Poruțiu-Perry și fiica acesteia, Elena Victoria Johnson.

Mașini de epocă, expuse la sediul Companiei Perry Automobile din Cluj.
(După www.facebook.com/OrasulMeuLubit/)

Clopotul donat de familia Perry, în timp ce locuiau la Cluj, Catedralei Greco-Catolice „Schimbarea la Față” din Cluj, cu următoarea inscripție: „**Donat de familia Perry Poruțiu, în amintirea pușorului lor Cristian, decedat 19 aprilie 1923**”. După 100 de ani, clopotul este încă funcțional. Informație și foto: Amalia Bianca Poruțiu.

Piatra de mormânt a lui Perry, cu următorul text: Nicholas B Perry/ SFC US Army/ World War I/ March 1 1888-Mai 19 1968 (= Nicolae B[rudan] Perry/ Seargent First Class (Sergent Clasa I) al Armatei Americane, Primul Război Mondial, n. 1 martie 1888 – d. 19 mai 1968).

Oaspeți străini în Nandra

Richard Müller-Schmitt, editor german de la celebra Editură Reclam, la prima lui vizită în Nandra (1992), împreună cu Ilie Rad și părinții acestuia, Rad Gaftonic și Iozefa, și nepoții lor, Mihai și Tudor Rad.

Profesorul american Thomas Mwanika (1944-2020), cadru didactic la State University of New York College at Cortland, în vizită la familia Rad. A fost primul afro-american care a ajuns în satul Nandra. Aici, alături de Nicușor Rad.

Prof. univ. dr. Coralee Burch (1943-2018), de la State University of New York College at Cortland, pe băncuța din fața casei lui Ilie Rad, alături de părinții acestuia: Rad Gaftonic și Iozefa, cu ocazia vizitei sale la Nandra (1995).

Prof. univ. dr. Henry Steck, de la State University of New York College at Cortland, cu ocazia celei de-a doua vizite la Nandra. Aici este în camera de „dinainte” a familiei Rad, alături de Mihai Rad. În Nandra s-a întâlnit și a povestit cu veteranul de război, Nicolae Luca.

Exceleța Sa, Domnul Ambasador Eliezer Palmor (născut în România, ambasador al Statului Israel în mai multe capitale ale lumii), împreună cu Doamna Shoshana Palmor, alături de Ilie Rad și părinții acestuia, Iozefa și Gaftonic Rad.

Sharon și Bill Pesesky, de la State University of New York College at Cortland, împreună cu fiul lor, Mitchell, în vizită la Nandra, asistând la mulsul oilor, alături de Doina Rad. În fundal se văd Dâlmile lu' Firi și pădurea Prigoana.

Năndreni pe meleagurile lumii

Cosma Ilie și Dorina,
la Capitoliu (SUA)

Maria Coțiu (n. Iacob), pe o
stradă din Stokholm

Rad Ilie și Doina în Insula
Paștelui (Chile)

Tatu Cornel și Iuliana (n. Ciuca),
în Germania

Familia Poruțiu, după ieșirea din închisoare a unora dintre membrii ei (cei scriși cu bold). Rândul de sus, de la stânga la dreapta: **Poruțiu Alexandru**, **Poruțiu Maria**, **Poruțiu Elvira**, Poruțiu Mihai, Poruțiu Victoria, **Poruțiu Lucreția**, **Poruțiu Teodor**.

Rândul de jos: Poruțiu Iustina, ținându-l pe genunchi pe primul nepot, Frătean Alexandru, Poruțiu Ana (căsătorită Fratean), ținând în brațe pe cel de-al doilea băiat, Frătean Dan, Poruțiu Petru.

Târgu Mureș, 11 august 2021. Cu Doamna Elvira Poruțiu, după interviul realizat.

GLORIE VEȘNICĂ BRAVILOR EROI

AI SATULUI NANDRA ȘI AI ROMÂNIEI,
CARE ȘI-AU DAT VIAȚA
PENTRU ȚARĂ
ȘI NEAM:

I. ÎN REVOLUȚIA DE LA 1848:

IACOB IOAN
IACOB VASILICĂ
BOTA IOAN
BUCERDEA MARTIN

II. ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL:

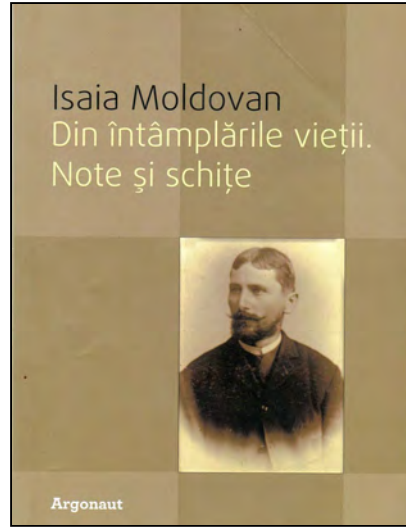
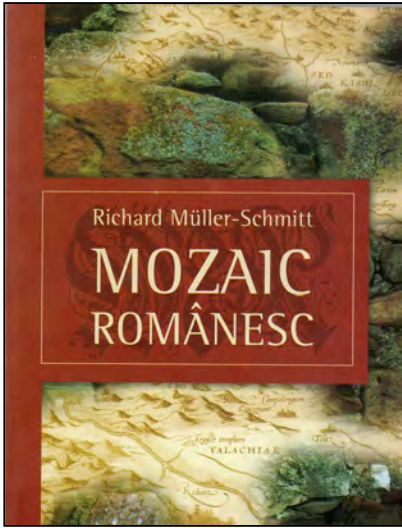
BRUDAN ILIE
CIRCA MĂNASIE
COSMA ISĂILĂ
IACOB GEORGE
TRIF IOAN
TRIF VASILE

III. ÎN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL:

BRUDAN ARON
BRUDAN IOACHIM
BRUDAN VIOREL
CIRCA VIOREL-VIRGIL
COMAN GHEORGHE
COSMA ILIE
IACOB VASILE
MOGA LAUREAN
NISTOR GHEORGHE
POPA GHEORGHE
RĂCHITĂ NICOLAE
TRIF VIOREL

DEZVELITĂ ÎN OCTOMBRIE 2021, LA 710 ANI
DE LA PRIMA ATESTARE DOCUMENTARĂ A SATULUI NANDRA.

Placa memorială, de pe zidul Bisericii din Nandra, cu cei 22 de eroi ai satului, concepută de artistul Kőnczey Elemer, unul dintre cei mai mari graficieni ai României contemporane.

Patru cărți în care se vorbește și despre Nandra.

Cluj-Napoca, august 2021. Ilie Rad cu Doamna Maria Coțiu (n. Iacob), la finalul uneia dintre multele întâlniri avute, în legătură cu istoria și oamenii satului Nandra.

Nisa (Franța), Vila Eurêka, 4 septembrie 2021. Doina, Ilie Rad și Ștefan Grigore de Fay (fiul scriitorului Ștefan J. Fay), Consulul General Onorific al României la Nisa, care s-a ocupat de recuperarea și restaurarea faimosului pian Erard 58259, care s-a aflat la Bichiș mai bine de cinci decenii (1946-1998).

Nandra – trecut, prezent și viitor

Casă părăsită. Foto: Doina Rad

Casă nouă, conectată la internet și televiziune prin satelit. Foto: Maria Coțiu.